

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ПМР
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПРИДНІСТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ПРАКТИКУМ З УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Навчальний посібник

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 811.161.2'35(076)
П691

Рекомендовано до друку Вченою Радою ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 4 від 20 грудня 2016 року.

Авторський колектив:

М. Л. Дружинець (відповідальний редактор), О. В. Антонюк, О. П. Вартик, А. О. Дубик, О. А. Коваленко, Т. О. Кристева, О. О. Леонтєва, Л. М. Мурзичева, Н. В. Пазіна, А. Л. Порожнюк, Г. Є. Прісовська, А. П. Романченко, Г. В. Сенік, А. В. Третьченко, А. В. Хлопова, В. І. Щербина, О. Л. Якимович.

Науковий редактор:

Т. Ю. Ковалевська, доктор філологічних наук, професор Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

Н. В. Кондратенко, доктор філологічних наук, професор Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

О. В. Кульбабська, доктор філологічних наук, професор Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича;

Л. М. Марчук, доктор філологічних наук, професор Кам'янець-Подільського університету ім. І. Огієнка.

П691 **Практикум з українського правопису** : навчальний посібник / М. Л. Дружинець, О. В. Антонюк, О. П. Вартик [та ін.]; за заг. ред. М. Л. Дружинець. – Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. – 396 с.
ISBN 978-617-689-253-3

У навчальному виданні подаються вправи, завдання, тексти диктантів, тести відповідно до матеріалу чинного правопису. Зміст і обсяг матеріалу дають можливість студентам оволодівати правилами правопису в певній послідовності, викладачам добирати вправи та завдання за потребою: для пояснення орфограм та пунктограм, закріплення та перевірки знань.

Для студентів, вчителів-словесників, а також для всіх, хто прагне поглибити свої знання з української мови, оволодіти чинним правописом.

УДК 811.161.2'35(076)

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	6
I. Загальні питання правопису	
Алфавіт	11
Принципи українського правопису	17
Співвідношення між звуками і буквами	19
Значущі частини слова	22
Українські та іншомовні слова	25
Правила переносу частин слова	28
<i>Список рекомендованої літератури</i>	31
II. Правопис основи слова	
Голосні: ненаголошені [e], [и], [o]	33
Апостроф в українських словах	36
Вживання я, ю, є, ї, йо, бо	39
Чергування голосних	43
Чергування у//в, і//й, з//із//зі (зо)	47
Приголосні. Літери г і г	51
М'який знак в українських словах	54
Зміни приголосних при їх збігу	57
Спрощення груп приголосних	62
Подвоєння та подовження приголосних	64
Правопис префіксів	68
Правопис іменникових суфіксів	71
Правопис прикметникових та дієприкметникових суфіксів	74
Дієслівні суфікси	79
Загальні правила правопису складних слів	83
Складні іменники	86
Складні прикметники	88
Прикладки	92
Складні числівники	96
Складні займенники	102
Прислівники	108
Прийменники	112
Сполучники	115
Частки	119
Вживання великої літери	121
<i>Список рекомендованої літератури</i>	131
III. Правопис закінчень відмінюваних слів	
Іменник. Поділ іменників на відміни та групи	133
Відмінювання іменників. I відміна	135
Відмінювання іменників. II відміна	138

Родовий відмінок однини, II відміна.....	140
Відмінювання іменників. III відміна.....	144
Відмінювання іменників. IV відміна.....	147
Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини.....	150
Кличний відмінок.....	152
Прикметник. Тверда та м'яка групи прикметників.....	156
Відмінювання прикметників.....	159
Ступенювання прикметників.....	162
Числівник. Відмінювання кількісних числівників.....	166
Відмінювання порядкових числівників.....	169
Відмінювання дробових числівників.....	174
Займенник. Відмінювання займенників, співвідносних з іменниками.....	178
Відмінювання займенників, співвідносних з прикметниками.....	182
Відмінювання займенників, співвідносних з числівниками.....	187
Відмінювання складних займенників.....	190
Дієслово. Способи дієслова.....	193
Час дієслова.....	198
Перша і друга дієвідміни дієслів.....	203
Відмінювання дієслів <i>бути, дати, їсти</i> та з основою <i>-вісти</i> (відповісти й под.).....	207
Дієприкметник. Активний і пасивний стан.....	210
Дієприслівник. Доконаний і недоконаний вид.....	213
Прислівник. Ступені порівняння.....	218
Список рекомендованої літератури	221

IV. Правопис слів іншомовного походження

Неподвоєні й подвоєні приголосні в словах іншомовного походження.....	223
Передача голосних у словах іншомовного походження.....	226
Уживання м'якого знака, апострофа, сполук <i>ьо</i> та <i>йо</i> в словах іншомовного походження.....	229
Відмінювання слів іншомовного походження.....	232
Список рекомендованої літератури	236

V. Правопис власних назв

Українські прізвища. Відмінювання прізвищ.....	237
Відмінювання імен.....	240
Фонетичні правила правопису слов'янських прізвищ.....	242
Складні і складені особові імена та прізвища й похідні від них прикметники.....	245
Географічні назви: українські, слов'янські та інших країн.....	248
Відмінювання географічних назв.....	253
Правопис прикметникових форм від географічних назв.....	258
Правопис складних і складених географічних назв.....	262
Список рекомендованої літератури	265

VI. Найголовніші правила пунктуації

Крапка. Знак питання. Знак оклику	267
Три крапки. Дужки. Лапки	270
Просте речення. Тире між групою підмета та присудка	274
Тире в неповному реченні	278
Однорідні члени речення: без сполучників, зі сполучниками.....	282
Однорідні члени речення з узагальнювальними словами.....	288
Однорідні та неоднорідні означення	292
Відокремлені члени речення. Відокремлені узгоджені означення	297
Відокремлені прикладки.....	300
Відокремлені обставини	304
Відокремлені додатки	308
Відокремлені члени речення з уточнювальним, пояснювальним і приєднувальним значенням	313
Розділові знаки при вставних словах, словосполученнях, реченнях.....	316
Розділові знаки при вставлених конструкціях	321
Розділові знаки при звертанні	327
Розділові знаки при стверджувальних, заперечних, питальних та окличних словах.....	332
Розділові знаки при вигуках.....	337
Складне речення. Розділові знаки в складносурядному реченні	345
Розділові знаки в складнопідрядному реченні	350
Розділові знаки в безсполучникових складних реченнях	355
Розділові знаки в складних синтаксичних конструкціях	360
Крапка з комою.....	365
Двокрапка.....	370
Тире.....	375
Розділові знаки при прямій мові.....	379
Розділові знаки при цитатах.....	384
Розділові знаки при діалозі.....	389
<i>Список рекомендованої літератури</i>	<i>394</i>

ПЕРЕДМОВА

Пройшовши складний шлях становлення, українська мова стала державною в Україні, однією з трьох офіційних мов у Придністров'ї. У жовтні 1989 року статус української мови був визначений як державний у законі «Про мови в Українській РСР», у 1992 році – у законі «Про мови в Придністровській Молдавській Республіці», її функціонування на теренах ПМР регулювалось Указом Президента Придністровської Молдавської Республіки від 12 лютого 1992 року «Про заходи для забезпечення розвитку української національної культури й освіти, задоволення соціальних потреб українського населення Придністровської Молдавської Республіки». Українською мовою здійснюється навчання у дошкільних, загальноосвітніх та вищих закладах ПМР.

«Український правопис» вивчається в межах розділів «Фонетика», «Словотвір», «Морфологія», «Синтаксис» студентами ОКР «бакалавр», напряму підготовки 035 Філологія, 035.01 Українська мова та література в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, у межах дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» в Одеському національному політехнічному університеті, в Одеському державному аграрному університеті; «Практикум» читається протягом усього навчального періоду, «Орфографія та пунктуація рідної мови» – два семестри на філологічному факультеті (напряму підготовки 45.03.01 «Філологія», профіль підготовки «Вітчизняна філологія (українська мова та література)» в Придністровському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. Це й логічно, бо формування всебічно розвиненої, гармонійної, грамотної особистості є одним з найголовніших завдань навчального процесу.

На сьогодні грамотність – це не просто одне з базових прав людини, здатність писати згідно з ustalеними нормами граматики, а й життєва необхідність, міцний фундамент, на якому будується подальший розвиток сучасної людини. Грамотність не формується сама по собі, її не забезпечує формальне знання правил орфографії та пунктуації, для її формування необхідно виконувати різноманітні навчально-тренувальні вправи, які забезпечать свідоме, безпомилкове та швидке застосування набутих теоретичних знань.

У навчальному виданні в зручній та доступній формі розглядаються питання основних розділів української мови: фонетики, морфології, орфографії та пунктуації. Воно містить тексти диктантів, комплекс аудиторних тренувальних вправ, вправи та завдання для самостійної роботи, два варіанти контрольних тестових завдань, виконання яких сприятиме кращому засвоєнню літературних норм, вдосконаленню правописних навичок, умінню застосовувати набуті теоретичні знання на практиці, формуванню культури грамотного писемного й усного мовлення.

«Практикум з українського правопису» розрахований на студентів гуманітарних спеціальностей, може бути корисним для учнів-старшокласників загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв, абітурієнтів, учителів, а також для всіх, хто прагне ґрунтовно оволодіти правописними нормами української літературної мови, цікавиться її проблемами та бажає підвищити рівень власної мовної культури. Його можна використовувати на групових, індивідуальних заняттях та під час самостійного вивчення української мови.

Навчальне видання побудоване відповідно до чинного правопису.

Авторський колектив

М. Л. Дружинець (*ОНУ імені І. І. Мечникова*) – відповідальний редактор – теми: Голосні: ненаголошені [е], [и], [о]; Апостроф в українських словах; Приголосні. Літери г та ґ; Спрощення груп приголосних; Прийменники; Українські прізвища. Відмінювання прізвищ; Відмінювання імен.

О. В. Антонюк (*ОНУ імені І. І. Мечникова*) – теми: Прислівник. Ступені порівняння; Розділові знаки при вставних словах, словосполученнях, реченнях; Розділові знаки при вставлених конструкціях.

О. П. Вартик (*ПДУ ім. Т. Г. Шевченка*) – теми: Сполучники; Частки; Відокремлені члени речення. Відокремлені узгоджені означення; Відокремлені прикладки; Відокремлені обставини; Відокремлені члени речення з уточнювальним, пояснювальним і приєднувальним значенням.

А. О. Дубик (*ПДУ ім. Т. Г. Шевченка*) – теми: Співвідношення між звуками і буквами; Значущі частини слова; Правопис префіксів; Неподвоєні й подвоєні приголосні в словах іншомовного походження; Передача голосних у словах іншомовного походження; Уживання м'якого знака, апострофа, сполук *ьо* та *йо* в словах іншомовного походження; Відмінювання слів іншомовного походження.

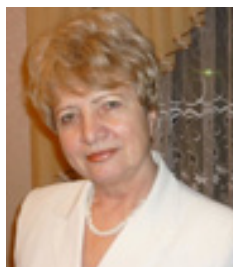
О. А. Коваленко (*ОДАУ*) – теми: Подвоєння та подовження приголосних; Прислівники; Відокремлені додатки.

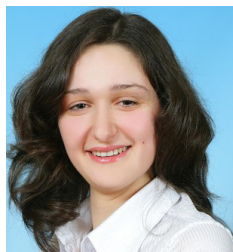
Т. О. Кристева (*ПДУ ім. Т. Г. Шевченка*) – теми: Принципи українського правопису; Правила переносу частин слова; Займенник. Відмінювання займенників, співвідносних з іменниками; Відмінювання займенників, співвідносних з числівниками; Дієприкметник. Активний і пасивний стан; Географічні назви: українські, слов'янські та інших країн; Відмінювання географічних назв; Тире в неповному реченні.

О. О. Леонтєва (*ПДУ ім. Т. Г. Шевченка*) – теми: Дієприслівник. Доконаний і недоконаний вид; Фонетичні правила правопису слов'янських прізвищ; Правопис складних і складених географічних назв; Тире.

Л. М. Мурзичева (*ПДУ ім. Т. Г. Шевченка*) – теми: Складні числівники; Складні займенники; Правопис прикметникових форм від географічних назв; Розділові знаки при звертанні; Розділові знаки при стверджувальних, заперечних, питальних та окличних словах; Розділові знаки при вигуках; Крапка з комою; Двокрапка.

Н. В. Пазіна (*ПДУ ім. Т. Г. Шевченка*) – теми: Алфавіт; Відмінювання порядкових числівників; Відмінювання займенників, співвідносних з прикметниками; Просте речення. Тире між групою підмета і присудка.

А. Л. Порожнюк (*ОНУ імені І. І. Мечникова*) – теми: Відмінювання дробових числівників; Відмінювання складних займенників; Відмінювання дієслів *бути, дати, їсти* та з основою *-вісти* (*відповісти й под.*).

Г. Є. Прісовська (*ОНПУ*) – теми: Однорідні члени речення: без сполучників, зі сполучниками; Однорідні члени речення з узагальнювальними словами; Однорідні та неоднорідні означення; Складне речення. Розділові знаки в складносурядному реченні; Розділові знаки в складнопідрядному реченні; Розділові знаки в безсполучникових складних реченнях; Розділові знаки в складних синтаксичних конструкціях.

А. П. Романченко (*ОНУ імені І. І. Мечникова*) – теми: Дієслівні суфікси; Кличний відмінок; Числівник. Відмінювання кількісних числівників.

Г. В. Сеник (*ОНУ імені І. І. Мечникова*) – теми: Чергування *у//в, і//й, з//із//зі* (зо); Родовий відмінок однини, II відміна; Складні і складені особові імена та прізвища й похідні від них прикметники.

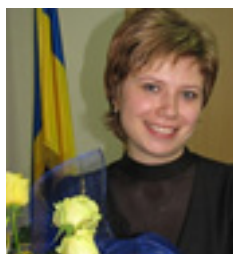
А. В. Третяченко (*ПДУ ім. Т. Г. Шевченка*) – теми: Складні іменники; Іменник. Поділ іменників на відміни та групи; Відмінювання іменників. I відміна; Відмінювання іменників. II відміна; Відмінювання іменників. III відміна; Відмінювання іменників. IV відміна; Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини.

А. В. Хлопова (*ПДУ ім. Т. Г. Шевченка*) – теми: Правопис іменникових суфіксів; Загальні правила правопису складних слів; Складні прикметники; Прикладки; Крапка. Знак питання. Знак оклику; Три крапки. Дужки. Лапки; Розділові знаки при прямій мові; Розділові знаки при цитатах; Розділові знаки при діалозі.

В. І. Щербина (*ПДУ ім. Т. Г. Шевченка*) – теми: Вживання я, ю, є, ї, йо,ьо; Зміни приголосних при їх збігу; Правопис прикметникових та дієприкметникових суфіксів; Вживання великої літери; Дієслово. Способи дієслова; Час дієслова; Перша і друга дієвідміни дієслів.

О. Л. Якимович (*ПДУ ім. Т. Г. Шевченка*) – теми: Українські та іншомовні слова; Чергування голосних; М'який знак в українських словах; Прикметник. Тверда та м'яка групи прикметників; Відмінювання прикметників; Ступенювання прикметників.

І. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОПИСУ

Алфавіт

Аудиторні вправи та завдання

I. Напишіть слова під диктовку. Звірте написане з надрукованим.

Бджола, дзвін, армія, ювілей, явище, Йосип, дзеркало, йод, ясний, їжа, дзьоб, джміль, йорж, їжак, яблуня, цвях.

II. Прочитайте вірш Тамари Коломієць, дотримуючись орфоепічних норм.

Назвіть іменники – назви тварин за алфавітом.

Веселе місто Алфавіт.
Йому сьогодні наш привіт.
До нього нам лягає путь, -
У ньому літери живуть.

А от вівця - відстала,
З велосипеда впала.

Живуть там літери в словах,
А кожне слово - звір чи птах,
Травиця чи барвистий цвіт.
Отож в похід
За мною вслід!

Гг
Гляньте: гуля он яка
В гультайки гусака!
Гуска гнівається;
- Горе!
Гулі гояться не скоро...
Га-га-гарний, хоч куди!
Го-го-годі, геть іди!

Аа

Аеропорт.
Гайда звідсіль
Автобусом до міста!
Нас обгоня автомобіль,
А в нім - автотуристи.
Стрічає аркою між віт
Веселе місто Алфавіт.

Гг

Галаган прийшов до гави,
Попросив у гави кави,
І йому газдиня гави
Налила дві чашки кави.

Бб

Б'є в бокастий барабан
Билом буковим баран.
А в барвистий бубонець
Б'є білястий баранець.
Барабаняць барани -
Барабанщики вони.

Дд

Дятел дерево довбав.
Дощик дятла не дістав:
У дуплі у дятла дім.
Дятлентам добре в нім.

Вв

На велотрек спішить ведмідь,
Всідається - і ну ревіть!
Вирулює велосипед -
Вовчисько вирвався вперед.

Ее

Електропоїзд аж гуде -
Мчить по шляху своєму.
Його по рейках птах веде -
Веселий страус ему.

Єє

Спитайте у єнота,
Яка його робота.
- Єдина! - Скаже вам єнот. -

Зіграють на флейті
Кілька нот.

Жж

Жмурки-піжмурки смішні
У звірят і комашні.

Жук-жучище жмуриться,
Жмуриться - не журиється:
- Жабка онде в жабуринні,
- А журавка - в журавлині.

Зз

Зухвалий зайчик засміявсь:
-Ха-ха! А я замаскувавсь!
Знайти у зелені зумій:
Тут зозулинець, звіробій,
Золототисячник зірчатий.
Це зілля - ліки для зайчати.

Ии

А ця ось літера сумна:
Ніяких слів не почина.
- Ич-ич! - сич дуже здивувавсь
І між гілками заховавсь.-
Ич!..

Іі

Індик гукнув: - Тікаю пріч!
іде у двір імжиста ніч.
І дощова густа імла
Усе довкіл оповила.

Її

Їде, їде їжачок,
Їжачок-лісовичок.
Їде, їде до змії -
Проганятиме її.

Йй

- Йди-но, йоржику, сюди!
Онде крихти хліба! -
Йорж не вийде із води,
Йорж не птах, а риба.

Кк

Квочка із курчатами
Качці з каченятами:
- Куд-куди?
- На каруселі,
Там, де коники веселі,
Кататися!..

Лл

У літак сідає лис.
З міста він летить у ліс.
А лисиця й лисенята
Виглядати будуть тата.

Мм

Малювали мавпенята
Мавпу-маму, мавпу-тата,
Малювали мальву-квітку.
Будуть малярами дітки!

Нн

А носоріг
Уздовж доріг
Насіяв незабудок.
І написав:
"Не насмітіть!
Не наступіть!
І не зірвіть! -
Нехай на радість будуть!"

Оо

- Ослику, ослику!
- Що в твоєму возику?
- Огірки
- За копійки
І овес -
Задарма весь!

Пп

Пекар півень у пекарні
Пік перепічки прегарні
І пшеничні пампушки,
І препишні пиріжки.
Пригощайтеся!

Рр

Рак рибі рано у ріці
Розповідає радо:
- Лишив рибалці поплавці
І позрізав принаду!..

Сс

А слон-силач, славетний гість
У місті Алфавіті, сказав:
- Стрічав я стільки міст,
А це - найкраще в світі!

Тт

Тигр на телестудії

В телепередачі
Височить над тумбою -
Задрімав неначе.
Ось хвостищем він махнув
І... ліниво позіхнув.

Уу
Спізнився на урок удав;
Узорну шкіру надівав.
У школу увійти не встиг -
Уклався лежма під поріг.

Фф
На майдані, де фонтан,
У футболу грав фазан.
Був би класний футболіст -
Заважає пишний хвіст.

Хх
Хокеїсти-хом'яки
В хутро вкутали боки.
У пухнастому вбранні
їм удари не страшні.

Цц
А цирк який цікавий!
В нім цілий день вистави.
Танцюють в цирку циркачі -
Гірські цапи-бородачі.

Чч
Чисто-чисто у "Чайній".
У "Чайній" у чарівній
Черепашка чаювала,
Чаплю чаєм частувала.

Шш
- Шишкаріку-пташино,
Що ти довбеш щоднини?
- Шишечки з сосночки,
Шишки із ялини!

Щщ
Зубаті щука і щупак
Щербатий чистили п'ятак
Щіткою щербатою
У щупака за хатою.

Ьь
Знак називається м'яким.
Пом'якшуєм вимову ним.
Це знає і маля,
Бо слово пень

І слово день
М'якенько вимовля.

Юю
Ви тільки гляньте: птах юрок,
Брат легкокрилих ластівок.
Об'їхав юнгою весь світ.
Прибув у місто Алфавіт.

Яя
Ялинка в Алфавіті -
Мов сад у щедрім літі;
І яблука на вітті,
І ягоди на вітті.
Яскріє зірочка вгорі
На втіху нашій діворі.

Веселе місто Алфавіт.
В нім кожне слово - цілий світ.
В нім кожна літера жива -
Із них складаються слова.

Ви розпізнати їх зуміли?
Запам'ятали? Зрозуміли?
Тоді до зустрічі в книжках -
У букварях і читанках.
Бажає вам щасливих літ
Веселе місто Алфавіт!

(Т. Коломісць)

III. З поданих слів випишіть тільки ті слова, де кількість букв та звуків не збігається. Напишіть до них транскрипцію та складіть речення.

Абетка, мідь, беззвучний, провесна, автомобіль, берег, натхнення, мороз, молоко, кров, щебетання, гава.

IV. Запишіть подані слова за алфавітом. Значення виділених слів з'ясуйте за словником.

Вареник, уявлення, кульмінація, фартух, лексика, труднощі, консультант, жовтень, дивізія, видання, гроші, сатира, потенціал, існування, навчання, цивілізація, єднання, обладнання, підручник, майдан, завірюха, льодяник, експеримент, свідоцтво, походження, рятування, газета, характер, фініш, світлофор.

V. Перекладіть слова українською мовою та подайте їх за алфавітом. П'ять слів на вибір уведіть у контекст.

Единство, басня, стоимость, объяснение, билет, явление, жена, ученик, вдохновение, писатель, железо, находка, основание, пчела, свидетельство, звон, взаимодействие, общение.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. З яких віршів подані цитати? Відповіді напишіть в алфавітному порядку, назвавши автора.

1) «Поезія – це завжди неповторність, Якісь безсмертний дотик до душі». 2) «Поховайте та вставляйте, Кайдани порвіте І вражою злою кров'ю Волю окропіте». 3) «У нього кожне слово – це перлина, Це праця, це натхнення, це людина». 4) «В партизанську ніч посивіла ти, Як в тяжкий мороз Непожата нива». 5) «Поцілуй востаннє, обніми востаннє: Вміє розставитись той, хто вмів любити». 6) «Сад вишневий на порі, Повернулись журавлі. А мені як до зорі, Долітати на крилі, Все до тебе як до вічної зорі». 7) «Вона мені співала про любов, Про молодощі, радощі, надії, Вона мені переспівала знов Те, що давно мені співали мрії». 8) «Для нас вона в світі єдина, одна в просторів солодкому чарі... Вона у зірках, і у вербах вона, і в кожному серця ударі...». 9) «Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ! Пощезнуть всі перевертні й прибудути, І орди завойовників-заброд!». 10) «І жити спішити треба, Кохати спішити треба – Гляди ж не проспий!»

II. До кожної букви алфавіту, якщо це можливо, доберіть прізвища відомих вам українських письменників. П'ять з прізвищ уведіть у контекст.

III. Напишіть твір-мініатюру «Моя майбутня професія». Подайте використані у творі іменники за алфавітом.

Контрольні тести

I варіант

1. Позначте рядок, у якому всі слова, розташовані за алфавітом:

- а) адресат, адресант, адреса, адресований;
- б) підручник, підкупити, підживити, підняти;
- в) словник, слово, сутінки, сюрреалізм;

- г) бойовий, боротьба, боротися, борода.
2. Позначте рядок, у якому всі слова розташовані за алфавітом:
- а) призьба, ряст, сутінки, уряд;
 - б) юриспруденція, айстра, надія, табун;
 - в) деревій, мереживо, шана, бузина;
 - г) гостина, мереживо, етнос, острів.
3. Позначте рядок, у якому всі слова починаються з букви, що позначає голосний:
- а) пісня, їжак, веселий, юрба;
 - б) яблуна, їздити, зелений, Європа;
 - в) уряд, айстра, яр, яма;
 - г) автомобіль, сутінки, уряд, Йосип.
4. У якому рядку всі слова починаються з букви, що позначає приголосний?
- а) яр, четвер, тиждень, дівчина;
 - б) кора, борода, тютюн, тюльпан;
 - в) понеділок, ллє, Єреван, Європа;
 - г) Єгипет, осінній, вівторок, рідний.
5. Позначте рядок, у якому слова розташовані не за алфавітом:
- а) адресант, байка, ганчірка, корабель;
 - б) виробництво, заснування, мініатюра, розклад;
 - в) підручник, розпуття, словник, узгодження;
 - г) підпис, боротьба, зброя, сльоза.

II варіант

1. Позначте рядок, у якому всі слова розташовані в алфавітному порядку:
- а) науковий, навчання, навчити, навчений;
 - б) вишня, вишенька, вишневий, виникнення;
 - в) абетка, алфавіт, апостроф, архаїзм;
 - г) казка, казковий, розказувати, казочка.
2. Позначте рядок, у якому всі слова розташовані в алфавітному порядку:
- а) фаянс, бузина, Йосип, двоє;
 - б) житло, півонія, автомобіль, острів;
 - в) айстра, калина, ганок, досвід;
 - г) левада, сутінки, уряд, фаянс.
3. Позначте рядок, у якому всі слова починаються з букви, що позначає голосний:
- а) абетка, ідея, успіх, овочі;
 - б) узгодження, переживання, одежа,
 - в) якість, йод, увага, юність,
 - г) підрозділ, об'їзд, заснування, ягода.
4. У якому рядку всі слова починаються з букв, що позначають приголосний?
- а) джерело, відповідь, агроном, доба;
 - б) визначення, архаїзм, казка, словотвір;
 - в) передумова, здійснення, лабораторія, красномовство;
 - г) байдужість, консерваторія, виникнення, апостроф.

5. Позначте рядок, у якому слова розташовані не в алфавітному порядку:

- а) числівник, удосконалення, явище, щабель;
- б) навчання, свідоцтво, чуття, юрба;
- в) добробут, енциклопедія, інформація, зростання;
- г) автор, відрахування, інвентар, чергування.

Диктант **Зелена красуня**

За будь-якої пори ялинки милують зір густою темно-зеленою барвою. Але особливо взимку, на тлі біло-яскравого снігу.

Можливо, саме цією неповторною барвою, що серед зими милує та звеселяє зір, і уславилося дерево в народі. Воно стало супутником новорічного свята, яке завжди очікуємо з новими надіями та сподіваннями.

Темно-зелена красуня й біля людських осель росте. Узимку, коли всі дерева в саду голі, а навколо білі сніги, ялина й справді звеселяє подвір'я, нагадуючи про весняні дні пишного квітування.

Ялина в різних народів мала різні символи. У Древній Греції, наприклад, вона вважалася деревом нації, а ялинові гілки використовувалися при пророкуванні. Дерево символізувало і вірність, довговічність, піднесеність духу, хоробрість, сміливість, царські достоїнності.

Певні символи і традиції з ялинкою були пов'язані і в кельтів. Різдвяна ялинка символізувала початок річного циклу, дух плодючості. Певними символами овіяні і ялинові шишки. Вони, за уявленням, ознака вогню життя, початку відновлення здоров'я. Символом небесного вогню виступала і сама ялина, яка поставою своєю нагадує форму полум'я.

Ялина не поширена масово в Україні. І дерево це треба оберігати. Переважно ялинники густі, у них завжди панує особлива тиша. Крони дерев переплітаються, утворюючи суцільні шати, крізь які не проникають сонячні промені.

Напевно, кожному доводилося спостерігати, що в ялиновому лісі ростуть переважно білі квіти. Чому б то? У густій напівтемряві під ялиновими вітами різнокольорові квіти залишились би непоміченими для комах. А от білу барву їм упізнати легше. І комахи поспішають на одвічний поклик природи, переносячи з однієї квітки пилок на другу. Здавалося б, навіть такі неістотні, на перший погляд, а насправді важливі дрібниці природа влаштувала в своєму храмі мудро і завбачливо (257слів) (А. Кондратюк).

Принципи українського правопису **Аудиторні вправи та завдання**

I. Подані в транскрипції слова запишіть відповідно до орфографічних норм. Визначте, за яким принципом правопису вони пишуться.

[ш'ізди^ес'át], [міје¹с':а], [бе^нсфóрме^нниї], [с'ц'іпíти^е], [рóскв'ít], [купáје¹ц':а], [пíши^еш], [пјéц':а], [пи^ешáје¹с':а], [с'т'іл'чи^ек], [к'іл'к'іс'т'^н], [бе^нш:úmниї], [ve^нсн'áниї], [рóжчи^ен], [рос:áда], [туріс':киї], [прóз'ба], [молод'бá], [гу^олúbка].

II. Вставте пропущені букви. За яким принципом правопису пишуться ці слова?

К..жан, х..пати, г..разд, к..чан, б..гато, х..зяїн, к..лач, г..рячий, ч..бан, перем..гати, с..лдат, л..пата, т..вар, к..тити, к..миш, л..мати, ск..кати, х..пати, к..ток, допом..гати, ш..шлик, г..рбуз.

III. Розкрийте суть семантико-диференціюючого (смислового) принципу правопису. Складіть речення з поданими нижче словами. За яким принципом правопису вони пишуться?

Юпітер - юпітер, Кавун - кавун, запорожець - «Запорожець», віра - Віра, нагору - на гору, Кривий Ріг - кривий ріг, по-вашому - по вашому, Земля - земля, Орел - орел, Лев - лев.

IV. Утворіть прикметники від поданих слів. Який принцип правопису реалізується в їх написанні?

Париж, чех, латиш, Прага, Воронеж, чуваш, Калуга, узбек, читач, Рига, Сиваш, калмик, товариш, юнак, Збруч, Одеса, Гадяч, француз, Норвегія, узбек, Волга, Кавказ.

V. Запишіть слова під диктовку. Розподіліть їх за принципами правопису.

Будинок, кігті, вгору, прикордонний, щедрий, село, Велика Ведмедиця, честь, ткацький, Рябий (собака), левада, комин, юнак, Уж, сфокусувати, кидаєшся, Бонн, кишенья, пізно, Зірка (корова).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть написання голосних, що змінились при перекладі. З'ясуйте, за яким принципом правопису вони пишуться.

Яблоня, мачеха, лето, песок, сноп, вол, печь, осень, женатый, вчера, четыре, шестой, пшено, осень, серый, ночь, конь, мой, камень, лед, семь, радость.

II. Розподіліть слова за принципами українського правопису.

Скинути, шептати, явір, Матір Божа, чесний, прекрасний, Любов, Марокко, змагаєшся, «Сокіл» (команда), птаство, леміш, чотири, ООО «Нептун», щур, без жалю, щедрий, стільки, убік, білий.

III. Розкрийте значення фразеологічних зворотів, вкажіть, за якими принципами правопису пишуться виділені слова.

Валиться з рук, Ганнібалова клятва, у поті чола, на воловій шкурі не списати, гризе неспокій серце, нуль без палички, баба надвоє ворожила, водити за ніс, дзвонити в усі дзвони, за холодну воду не візьметься, з рук валиться, іти напролом, їсти очима, катюзі по заслuzі, фортуна усміхається, чуб підніма-ється вгору.

Контрольні тести

I варіант

1. Знайдіть рядок, у якому всі слова пишуться за морфологічним принципом правопису:

- а) заводський, студентський, приборкувати, невістчин, весна;
- б) відро, Ніцца, стиснути, серце, щасливий;
- в) субота, кочегар, пісня, в'язати, Земля.

2. Знайдіть рядок, у якому всі слова пишуться за фонетичним принципом правопису:

- а) Брюссель, з'єднати, прибережний, голка, угору;
- б) теплий, золото, голубка, смієшся, «Меркурій»;
- в) тижневий, багато, літо, вчора, сказати.

3. Знайдіть рядок, у якому всі слова пишуться за семантико-диференціюючим (смысловим) принципом правопису:

- а) юрба, жити, стадія, двигун, здається;
- б) вниз, Земля, Орел, Лев, недруг;
- в) Голландія, щирий, хвастливий, прибути, Ганна.

4. Який принцип полягає в тому, що слова передаються на письмі за традицією?

- а) фонетичний;
- б) морфологічний;
- в) історичний.

II варіант

1. Знайдіть рядок, у якому всі слова пишуться за морфологічним принципом правопису:

- а) питання, сказаний, радісний, чорний, сім;
- б) лопух, принижувати, зшити, без жалю, агентство;
- в) вниз, тихий, жолудь, ярий, що.

2. Знайдіть рядок, у якому всі слова пишуться за фонетичним принципом правопису:

- а) малина, дорозі, кіт, схибнути, сонце;
- б) піч, дивишся, знайду, чемний, тобі;
- в) вгору, завжди, латиський, притиснути, Земля.

3. Знайдіть рядок, у якому всі слова пишуться за історичним (традиційним) принципом правопису:

- а) бджола, боягузтво, чеський, носить, поява;
- б) чемний, радість, згода, безжалісний, священний;
- в) лиман, чемодан, щогла, ядро, їсти.

4. Знайдіть рядок, у якому всі слова пишуться за семантико-диференціюючим (смысловим) принципом правопису:

- а) літера, норма, ґрунт, залізо, зекономити;
- б) «Сон» (поема), Віра, посередині, незважаючи, «Шахтар»;
- в) яблуко, паризький, масний, шепіт, голова.

Диктант **Борознянські сади**

Борознянські сади настроювались на живу музику. Вишні й черешні напилися звечора теплого дощу й виструнчили напіврозкриті бруньки на пагінні до сонця, до високого неба, з котрого квітневі вітри нарешті потягували сіруваті рядна хмар. Гілля ярих яблунь, груш, слив, торкаючись одна одною, перемовлялося лагідно, притишено. Їх шемрання зливалося з музикою весни. У ній поступово падало в зеленасту травичку, що густо прострілювалася списиками в саду, знімалося на крильцях ранніх метеликів, бджіл і зависало десь вище саду в повітрі, звідки линуло ледь уловиме зумкотіння, поцівкування, попискування оживаючому світу.

Далі, за стежкою, гомоніли ще не по-весняному височезні дуби. Їх пора вступати й вести свою партію у веселому оркестрі поки що не настала.

Так минув тиждень-другий сонячної повені, і природа замузичила на повну силу. Довкруг уже все лящало, гуло. У рум'яно-білому квіті садків сховалися будиночки. Деревя попереплітали віти-руки в танку, пішли на вітри в рух то ліворуч, то праворуч, а то, наче рядами, – одні прямо, а інші – у протилежний бік.

Сашко в білій вишитій сорочці довгенько стояв на порозі хати, глибоко вдихаючи чисте запашне повітря, потім попричиняв вікна, припнувши голубуваті віконниці-крила до стіни, забрав своє художницьке начиння – і зник у гушавині вишняку. Простуючи, спинився біля квітучої яблуні, що аж бриніла від бджолиного гулу. Нахилився, приглядаючись до біло-рожевих пелюсток. Які напрочуд ніжні барви створює природа – неперевершений учитель усякого художника! Умостившись із фарбами та пензлями під стариганом-дубом, звідки зручно було оглядати сад, Сашко ніби вrostав ногами в землю, а руками, душею, чорним розкуйовдженим чубом та голубими бездонними очима злітав, піднімався, мовби на крилах, над садом, рідною хатою, усією чернігівською землею, що зростила його, кудись у піднебесся, до високості. Душа молодого художника прагнула висоти (216 слів) (*В. Качкан*).

Співвідношення між звуками і буквами ***Аудиторні вправи та завдання***

I. Визначте співвідношення між буквами і звуками у поданих словах.

Алергія, алкалоїд, алое, алтаєць, апеляція, арпеджіо, бадилля, бадьорій, банальність, банщик, барельєф, бар'єр, батальйон, бджільництво, бездушшя, бельетаж, біробіджанський, борщовий, бриджі, брошура, верблюдячий, видзвонити, видючий, від'їхати, джоуль, джгут, єврей, єзуїт, жданий, здзвонитися, підзорний, підждати, щоденник, юннат, якщо, ясність.

II. Прочитайте подані слова і з'ясуйте, у яких випадках літери я, ю, є позначають два звуки, а в яких – один.

Архідиякон, баєвий, юбка, бараболя, баюра, явище, баядера, безгрошів'я, биря, єдиний, бірюза, бордюр, боярський, ювіляр, браконьєр, брильянт, бруквя-

ний, брюнетка, єнот, бязь, бюст, бюро, бюджет, вакуоля, валер'янка, вальцювати, велюр, ягня, верф'яний, взаємозалежний, юстиція, відклювати, відклеїти.

III. Випишіть слова, у яких одна буква позначає два звуки. Мотивуйте свій вибір правилами.

Асимільований, бактерія, щойно, басейн, батарея, бджоляр, щодня, бевзь, бедуїн, безе, без'ядерний, биря, бірюза, юхта, броньовик, бульйон, верб'я, верещати, версія, ягідник, вигоїти, видзенькування, видзьобати, виїжджати, виїздити, випаяти, юрбище, вищати, вівсюг, вівця, відклеїти, женитися, щільний, школярка, цуценя, стюардеса, сяти, сюрприз.

IV. Поставте, де треба, Ь. Поясніть правила вживання або невживання Ь. Визначте кількість букв і звуків у словах.

Бат...ко, дон...ка, киц...ка, прос...ба, козац...кий, мен...ше, тон...ший, камін...чик, Уман...щина, гір...кий, тюр...ма, лар...ки, француз...кий, читал...ня, пал...чик, нен...чин, Натал...чин, Парасч...н, т...мянний, брин...чати, порт...єра, кон...як, Тет...яна, Севаст...ян, бракон...єр, Гуцул...щина, павутин...ці.

V. Запишіть слова у три колонки: 1) букв і звуків порівну; 2) звуків більше, ніж букв; 3) звуків менше, ніж букв. Аргументуйте свій вибір.

Відклеїти, сюжет, від'їхати, таємний, вищипувати, скрипаль, видзенькування, видзьобати, щоквартальний, вигоїти, юнацький, верещати, юстиція, версія, бульйон, їдкий, бірюза, благоустрій, їхній, йорж, іудаїзм, інтуїція, крем'яний, кривошій, кур'єрський, льонарство, люес, майоран, ляшка, лящання, маєток, наджидати, надзелень, дженджик, дзбан, незахищеність, огуджування, одісея, ошадний, пиячити, півкуля, півкопійки.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. З'ясуйте, чи однакова кількість звуків і фонем у поданих словах.

Кінь, годинник, невпинно, якщо, колосся, безжурний, латагтя, тримається, батьківський, сльоза, читання, Польща, боєць, сіяти, віддати, беззубий, довір'я, їсти, щока, явір, його, ущелина, настроєний, юнацький, століття, гребля, їжджу, очищати, нещасний, життя.

II. Доберіть і запишіть по 5 слів із літерами, що передають звуки [дж] та [д] і [ж], [дз] та [д] і [з].

III. Перекладіть текст українською мовою. З'ясуйте відмінність у написанні слів російською та українською мовами. Зверніть увагу на особливості вживання ь в обох мовах. Випишіть слова, у яких є невідповідність між буквами і звуками.

Ранняя погожая осень. Ощущаешь свежее, тихое утро. Ночь только отступила. Около дороги молчаливо лежат светлые тени.

Вдалеке видишь сад. Золотой, подсохший, поредевший, он по-прежнему могуч. Замечаешь кленовые аллеи, вдыхаешь тонкий аромат опавшей листвы и запах антоновских яблок. Кругом тишь. Только в вышине заливается золотоголосый соловей. Воздух так свеж и чист, словно его нет. По всему саду раздаются голоса и скрип телег. Это садовники собирают яблоки, чтобы в ночь отправлять их в город. Поездка будет приятной. Так славно лежать на возу,

смотреть в звездное небо, чувствовать запах дегтя, слушать, как осторожно поскрипывают в темноте колеса, проезжать мимо спящих полей, где недавно колосилась рожь, мимо тихих домов с настезь открытыми окнами, в которых до темноты не зажигают свечей.

Контрольні тести

I варіант

1. *Встановіть, у якому рядку в усіх словах кількість букв відповідає кількості звуків:*

- а) багрянний, бакенщик, бобслей, братній, бруцельоз;
- б) балалаечник, вакуоля, васильок, від'їхати, відкупщик;
- в) барельєф, від'ємність, в'юнець, газетяр, гальванізація.

2. *Укажіть, у якому рядку літери я, ю, є, і позначають два звуки:*

- а) гарячіти, гафнієвий, гебраїст, гюйс, гурія;
- б) дадаїзм, дев'яносто, юрба, краєвид, ярмарок;
- в) диз'юнкція, життєлюбний, лякливий, маєтковий, пісня.

3. *Укажіть, у якому рядку в усіх словах сполуки дж і дз позначають один звук:*

- а) бостанджі, бджола, бриджі, віддзеркалити, дзвонар;
- б) дзвін, джміль, дзьоб, віджити, дзеркало;
- в) віджартуватися, підзвітний, піджарити, відзоріти, підживлення.

4. *З'ясуйте, за яких умов літери я, ю, є позначають два звуки:*

- а) завжди позначають два звуки;
- б) на початку слова, складу, після Ь і апострофа;
- в) після м'яких приголосних.

II варіант

1. *Встановіть, у якому рядку в усіх словах кількість букв не відповідає кількості звуків:*

- а) дерев'яний, державець, деяк, джаз, джінгоїзм;
- б) джемпер, дит'ясла, дитячий, дієта, дірявий;
- в) драїти, ескадрилья, ересь, комедія, м'якуш.

2. *З'ясуйте, у якому рядку в усіх словах літери я, ю, є позначають один звук:*

- а) злюка, коляда, клятва, рілля, ярмарок;
- б) зять, тополя, пляма, каченя, Полісся;
- в) пляшка, місяць, заява, капелюх, морквяний.

3. *Укажіть, у якому рядку в усіх словах сполуки дж і дз позначають два звуки: [д] і [ж], [д] і [з]:*

- а) джбан, джентльмен, джерельце, віддзвонювати, заджеркотати;
- б) джерсі, джига, дзига, джоуль, кукурудза;
- в) підземелля, наджидати, надзвук, підзахисний, підживити.

4. *З'ясуйте, за яких умов літери я, ю, є позначають один звук:*

- а) завжди позначають один звук;
- б) на початку слова, складу, після Ь і апострофа;
- в) після приголосних.

Диктант

Тисячоліттями котить свої хвилі сивий Дністер, звиваючись по ущелинах Карпатських гір і зелених степах до самого Чорного моря. Уздовж його берегів, починаючи від витоків і по всій верхній течії, простягаються кам'яністі пагорби. Колись долина Дністра була вся покрита кодрами, густими травами, чагарниками тернини та шипшини. У лісах, на кам'янистих островах, степових просторах ще збереглися стародавні кургани і підземні переходи, – безмовні свідки кривавих подій часів нашестя печенігів, татар, угорців та інших чужоземних завойовників. Надзвичайно важкою була боротьба молдавського народу з турецькими поневолювачами.

Кілька століть тому Оттоманська орда, подолавши Балкани, дісталася до берегів Дністра, продовжуючи поневолювати стародавні слов'янські племена. Вогнем і мечем підкорювали мирних жителів, спалювали поселення. Серед руїн всюди були розкидані людські скелети, омиті дощами, над якими кружляли зграї ворон. Люди, які зуміли врятуватися, шукали притулку в кодрах, ховалися в печерах. Але наші предки витримали натиск кривавого ворога. Незважаючи на величезні жертви, вони з надзвичайною мужністю захищали рідну землю...

Минули століття. Час підточив скелясті береги, і вони перетворилися на гальку і пісок. Прибережні схили, раніше покриті заростями терну і шипшини, з часом оголилися. Але краса долини Дністра, як і раніше, зачаровує. Людина перетворила її своєю працею, і вона стала ще прекраснішою (190 слів) (*Я. Кутковецький*).

Значущі частини слова Аудиторні вправи та завдання

I. У наведених словах виділіть корінь.

- Межований, межовий, межування, перемежований, перемежувати, межінь;
- посвята, посвятити, по-святковому, посвячений, святобливий, святощі;
- розписаний, розписатися, розписка, писака, писанина, писанка, писар, писемний;
- сльозавий, сльозити, сльозовиділення, просльозитися, сльозино;
- зимовий, зимонька, озимина, взимку, зимувати, перезимувати.

II. У наведених словах виділіть префікси.

Антивоєнний, безадресний, ввесь, дезінсектор, заахкати, набивач, обгризений, перебігти, стиснути, асиметричний, безафіксний, увечері, дисгармонія, зборений, надісланий, обезголовити, перейнятися, зів'янути, безліч, виборчий, добірний, зостатися, надорбітальний, обіграти, підмітальний, побратим, виїжджати, відбудова, зімкнути, невідкладний, невиспаний, недомовити, ошукати, оштрафований, підібратися, підозрівати, повимивати, порозходитися, прізвище, притухлий, препозиція, премилый, рекристалізація, передоручення.

III. Виділіть суфікси у словах. До яких частин мови належать наведені слова?

Абсолютний, безтолковий, вивірений, готування, дикторський, жіночність, зареготіти, злизати, інтербачення, каменярь, лідерство, лосячий, молодняк,

надігнутий, обгортка, парубчисько, братва, розпис, розпитий, сніжно, сотка, таксист, ручище, вліво, уралець, фукання, хапуга, черепащачий, чорнішати, шумливий, щebetуха, якнайласкавіший, вгору, повір'я, досліджувати, розповідь, відвідати, тричі, шестеро, ягнята, зробивши, пишучи, намистина, наповнений, поблискуючи, пахощі, очисний, оновлений, ляльчин.

IV. Виділіть у словах інтерфікси.

Білозубий, землекоп, життєрадісний, п'ятизначний, морально-політичний, мореплавний, миролюбний. Машинно-тракторний, птахоферма, рабовласницький, землевласник, чорнозем, лісостеп.

V. Визначте межі морфем та їх кількість.

Ящиківий, ячмінний, щипаний, щедрівка, услухатися, товстючий, тогобічний, спухлий, прославляти, нез'ясований, мільярдер, міжурядовий, їжджений, зшитий, зубастий, осиротілість, шовковистий, хмаритися, усунутий, збільшуватися. Простягати, закономірно, запис, запримітити, засмаглий, іскорка, книжечка, корівчина, косарка, талановитий, сховище, сьомий, столичний, спроба, розповсюдити.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Підберіть і запишіть до запропонованих слів однокореневі. Позначте корінь.

Земля, вода, бігти, йти, писати, летіти, весняний, літній, ніч, ліс, читати, море.

II. Випишіть окремо відмінювані і невідмінювані слова. У змінних словах виділіть закінчення.

Пальто, по-вашому, дрібно, дрібнішати, радіо, засватаний, засіб, засвітила, звечора, згодитися, наздогад, наближаючись, бордо, перебиваючи, перебинтовані, розплітати, коріння, шосе, юний, юність, заплач, хокей, рагу, мадам, Сочі, Карпати, зелень, якийсь, зелен, туди, сузір'я.

III. Визначте морфемну будову слів. Дайте визначення кожній частині слова.

Приземлення, заморський, музикант, вранці, недавній, хлопчєня, понашому, прискорювати, здалеку, прочитали, зеленкуватий, життєпис, дроворуб, беззмінний, прекрасним, прочитали, одержала, значок, прибор.

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть рядок, у якому подано форми одного слова:

- а) лити, налити, налитися, наливка, наливатися, ллє;
- б) підбіжу, підбіжиш, підбіжить, підбіжимо, підбіжать;
- в) хатина, хата, хатинка, хатка, хатній.

2. З'ясуйте, яка морфема виражає загальне лексичне значення слова:

- а) закінчення;
- б) корінь;
- в) префікс.

3. Укажіть, у якому рядку всі слова мають закінчення:

- а) рів, рівень, рівність, рівновага, рівноважний;

- б) місток, колись, озеро, дрібен, давним-давно;
- в) синити, синичка, синіти, синок, синочок.

4. *Встановіть, у якому рядку всі слова незмінні:*

- а) читач, лісок, ставок, зробити, чудило;
- б) посадка, сидіння, сиджу, сідло, сів;
- в) віддячити, тільки-но, по-нашому, сидячи, написавши.

II варіант

1. *Укажіть, у якому рядку всі слова спільнокореневі:*

- а) широкий, широкого, широкому, широким, широкі;
- б) море, моряк, морячок, морський, моряцький;
- в) несе, несеш, несемо, несете, несуть.

2. *Зазначте, у якому рядку всі слова змінні:*

- а) пальто, Нінель, Суми, листя, добро;
- б) вага, важити, важний, вагомий, важливість;
- в) агентство, агресор, бабин, мало, змалку.

3. *Встановіть, у якому рядку всі слова мають нульове закінчення:*

- а) спортсмен, штат, насип, дріб, повен;
- б) Андрій, водій, морж, радість, Нінель;
- в) учень, учити, таксі, крайнебо, по-моєму.

4. *З'ясуйте, яке з наведених слів поділене на морфемі неправильно:*

- а) пів-год-ин-и;
- б) під-готовл-ен-ий;
- в) по-від-ом-и-ти.

Диктант

Придністровська осінь багата барвами. Часто зелені оазиси обриваються, і відкриваються широкі, просторі вікна, оголюючи то зібрану вже смужку пшениці, то мармурово-дзеркальну свинцеву ріллю, над якою юрмляться граки, то вівці-валуни, що розбіглися рудим схилом. А на березі, біля крайка води, завмерли, наче скульптури, корови...

Як тут не зупинитися, не помилуватися, не торкнутися диких плодів? Кажуть, після осінніх приморозків вони стають м'якішими і солодшими. Навіть кислий терен перетворюється в мед.

Дивовижні осінні деньки. Ситцем розлягається туман, мрячить дощик, а по обіді – знову сонце.

І восени буває літо. Бабиним його називають. Зовсім несподівано після набридлих дощів, холодних вітрів знову стає тепло та сухо...

Навколо диво-дивне! Над блакитною стрічкою Дністра у теплі краї летять журавлі. Вони неквапливо махають крилами, неначе прощаючись з ними, і подають голоси: «Курли, курли!» Їхня сумна пісня все дзвінкіше лунає над річкою.

Журавлина згряя, ведена вожаком, то звужувалася, то розширювалася, але ішла заданим курсом, не відхиляючись від головної осі – водяної смужки,

що бігла з півночі на південь від високих Карпат до причорноморських степів, берегів синього моря... (166 слів) (М. Коритник)

Українські та іншомовні слова **Аудиторні вправи та завдання**

I. Перепишіть текст. Розкажіть, як з'явилися в українській мові іншомовні слова, що вони означають, як вимовляються та пишуться.

Слова – великі мандрівники. Вони переходять з країни в країну, перетинають континенти з книжками, речами, людьми, іграми, рослинами тощо. Так у кожній мові з'являються запозичені слова. В основному це терміни, пов'язані з наукою, літературою, мистецтвом, спортом. Деякі з них стали інтернаціональними, бо вживаються в багатьох мовах, наприклад: архів, астрономія, біологія, диск, демократія, електрон, мавзолей, метр, стадіон. З грецької мови прийшли в українську імена Анатолій, Артем, Галина, Зоя, Лідія. З латинської мови маємо слова ангіна, рецепт, юрист, лінія, префікс, суфікс, лектор, екзамен.

II. Випишіть слова у дві колонки: 1 - іншомовні; 2 - українські.

Зупинка, інтермецо, механік, кіно, столяр, вікно, рогіз, масштаб, внизу, віньетка, матч, канікули, грім, сніг, кабінет, штепсель, стіл, сутінки, бутер-брод, хліб, аббревіатура, інтеграл, комюніке, високо, каучук, нетто, щоденник, око. Ключ. З останніх букв виписаних слів прочитаєте українське прислів'я.

III. За «Словником іншомовних слів» з'ясуйте спільне та відмінне у значенні та написанні поданих слів.

Абонемент, абонент; міграція, імміграція; соціальний, соціалістичний; вітраж, вінтаж; імпульсний, імпульсивний; діалектний, діалектичний; ефективний, ефективний; дипломат, дипломант.

IV. Доберіть до поданих слів і словосполучень синонімічні іншомовні слова. Поясніть правопис.

Припущення; діяльний; пиха; прощення; вивішене оголошення про виставу; влучний вислів; надмірне себелюбство; позитивний погляд на життя; діамант; швейцар; знецінення; нестача; той, хто любить батьківщину; положення, яке не потребує доказів; найбільший; глава уряду; військове спорядження; позика; напад; незалежність; видіння.

Слова для довідок: патріот, брильянт, оптимізм, аксіома, амуніція, агресія, кредит, прем'єр-міністр, суверенітет, егоїзм, портъє, максимальний, афоризм, амністія, активний, гіпотеза, афіша, амбіція, дефіцит, галюцинація, девальвація.

V. Знайдіть українські відповідники до іншомовних назв.

Апелювати, аргумент, брокер, валюта, генеральний, дебати, дефект, домінувати, екстраординарний, конвенція, координувати, лімітувати, прерогатива, пріоритет, реєструвати, репродукувати, симптом, фіксувати, цейтнот, шеф.

VI. Запам'ятайте правопис іншомовних слів. Невідомі для вас значення слів з'ясуйте за «Словником іншомовних слів».

Армрестлінг, боулінг, ваучер, візажист, дефіле, дилер, іміджмейкер, істеблїшмент, інтернет, кастинг, кілер, кліп, кіч, консьєрж, копїрайтер, лейбл, маркетинг, монїторинг, менеджмент, пейджер, пепсі-кола, принтер, плейер, полтергейтс, провайдер, продюсер, резюме, рекетир, рейтинг, самміт, сканер, спікер, сталкер, тендер, тінейджер, хакер, хїт, чизбургер.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. З поданого тексту виписіть слова іношомовного походження та поясніть їх правопис.

Лїзинг – довготермінова оренда машин, обладнання, споруд виробничого призначення. Лїзинг є способом фїнансування інвестицій і активізації збуту, що базується на збереженні прав власності на товар за орендодавцем. При лїзингових операціях орендодавець купує машини, обладнання, транспортні засоби, виробничі споруди, ЕОМ, інші основні фонди і передає їх за угодою орендареві для використання з виробничою метою, зберігаючи при цьому право власності на них до кінця угоди. Лїзинг є специфічною формою фїнансування капітальних вкладень, альтернативою традиційному банківському кредитуванню і використанню для придбання основних фондів власних фїнансових ресурсів. Він дає змогу підприємствам та організаціям отримати необхідні виробничі фонди без значних одноразових витрат, а також уникнути витрат, пов'язаних з моральним старінням засобів виробництва (З «Фїнансового словника»).

II. З поданими словами складіть міні-текст на тему: «Складові успіху».

Авторитет, дисциплїна, індивідуальність, інтелїгентність, інтуїція, комунїкабельність, конструктивність, оптимїзм, організованість, толерантність, шляхетність.

III. Зї «Словника іношомовних слів» виписіть 10 незнайомих лексем, вказавши їх семантику. Складіть з ними речення.

Контрольні тести

I варіант

1. Позначте рядок, у якому не всі слова іношомовного походження:

- а) бутерброд, віньєтка, сутїнки, масштаб, журї;
- б) прогрес, екіпаж, каучук, авангард, порт'єра;
- в) рагу, ампула, комюніке, ідея, евкаліпт.

2. З'ясуйте, у якому рядку не всі слова українського походження:

- а) дзвін, ваніль, ланка, тканина, харчування;
- б) камїнь, джміль, зілля, відмінок, газда;
- в) зупинка, дзига, сніг, живлення, колесо.

3. У якому рядку правильно дїбрано відповідники до всіх запозичених слів?

а) турнір – змагання, торт – пирїг, неологїзм – старий, горизонт – крайнебо, фонтан – водограй;

б) анемія – недокрїв'я, брифінг – зустріч, азбука – абетка, рецензія – резолюція, лайнер – корабель;

в) лауреат – переможець, гонорар – винагорода, еластичний – гнучкий, опти-мальний – найкращий, сервіс – обслуговування.

4. Знайдіть рядок, у якому не всі слова з літерою *ф* іншомовні:

- а) фортуна, базифікація, тартюф, феодалізм, факс;
- б) форкати, фабула, фаворит, торф, томограф;
- в) шифер, фаєтон, латифундія, фабльо, шельф.

II варіант

1. Позначте рядок, у якому всі слова іншомовного походження:

- а) аспірант, масштаб, бутерброд, гудзик, кіно;
- б) нетто, аббревіатура, попури, матч, інтеграл;
- в) карнавал, інвентар, диктор, ганок, п'єса.

2. З'ясуйте, у якому рядку всі слова українського походження:

- а) процент, фон, аплодисменти, аграрний, дискусія;
- б) визиск, індустрія, аероплан, паралельний, канікули;
- в) відсоток, тло, оплески, сільськогосподарський, обговорення.

3. У якому рядку подано синоніми до запозичених слів негоціант, афіша, нюанс, аплодисменти, бард?

- а) меценат, запрошення, нота, аплодувати, боян;
- б) продавець, картина, можливість, плескати, митець;
- в) купець, оголошення, відтінок, оплески, поет.

4. Знайдіть рядок, у якому всі слова з літерою *ф* іншомовні:

- а) фабрика, Фастів, фігура, футбол, сифон;
- б) фантазія, фартух, графік, фрукт, форма;
- в) фотоапарат, фін, ефект, фен, фільм.

Диктант

Сутність поняття «інтелігентність»

Це дуже і дуже важливо, насамперед для того, щоб жити щасливо і довго: саме так, довго! Адже інтелігентність тотожна моральному здоров'ю, а здо-ров'я необхідне для того, щоб жити довго – не лише фізично, а й розумово. В одній древній книзі сказано: «Шануй батька свого і матір свою, і довголітнім будеш на землі». Це стосується і всього народу, і окремої людини. Це мудро.

Багато хто вважає, що інтелігентна людина – це людина начитана, висо-коосвічена (і освіта її переважно гуманітарна), багато подорожує, знає кілька мов.

Проте можна все це мати і не бути інтелігентом, а можна нічого не мати і бути внутрішньо інтелігентною людиною. Позбавте справді інтелігентну людину пам'яті. Хай вона забуде все на світі: не знатиме класиків літератури, не пам'ятатиме найкращих творів мистецтва... Але якщо вона зможе проїнятися красою природи, зрозуміти характер і індивідуальність іншої людини, а зрозумівши, допоможе їй не проявити брутальності, байдужості, зловтіхи, заздрості й гідно оцінить її – ось це і буде істинний інтелігент.

Інтелігентність не тільки в знаннях, а й у здатності зрозуміти ближнього. Вона виявляється в тисячі й тисячі дрібниць: в умінні чемно сперечатись, скромно поводитись за столом, в умінні непомітно (саме непомітно) допомогти іншому, берегти природу, не смітити навколо себе – не смітити недопалками чи лайкою, поганими ідеями (це теж сміття, та ще й яке!)...

Інтелігентність – це здатність до розуміння, до сприйняття, це терпиме ставлення до світу і до людей (223 слова) (Д. Лихачов).

Правила переносу частин слова ***Аудиторні вправи та завдання***

I. Нижче подані слова поділені на склади, відповідно до правил фонетичного складоподілу. Поділіть їх відповідно до правил переносу частин слова з рядка в рядок.

Са-джу, а-рі-я, і-ти, Мар'-я-на, тіль-ки, ю-ність, чи-є, ко-лі-я, віль-ний, со-лов'-ї-ний, во-ле-ви-яв-ле-ння, Ю-рій, чай-ка, зуб-ці, кон-ва-лі-я, ана-ло-гія, о-брій, ра-джу-ся, за-твер-дже-но, о-лі-я.

II. Випишіть слова, у яких допускається інший варіант переносу з рядка в рядок; проілюструйте його.

На-го-ро-джую, ра-джусь, Ва-ле-р'ян, Галь-ка, без-вість, вбран-ня, во-до-схо-ви-ще, каз-ка, дво-зна-чний, са-мо-скид, зем-ле-влас-ник, гань-ба, Оль-га, від-дзер-ка-ли-ти, ру-шник, го-спо-дар, до-бре, до-клад-ний, зазд-рість, кар-то-пля.

III. Виправте помилки при переносі слів.

Ві-джати, буд-жу, біл-ьше, В'-ячеслав, буці-мто, безі-дейний, зас-новник, підій-ти, прийня-вся, дех-то, ку-льбаба, маль-овничий, най-менування, приє-днати, життєз-датність, зак-вітчати, проф.//Ю.О.Карпенко, М.//Хвильовий, Кам//АЗ, Ту-//154.

IV. Перекладіть слова українською мовою, поділіть їх на склади відповідно до правил переносу слів з рядка в рядок.

Изобретательность, вилка, производство, часы, пуговица, деятельность, единственный, георгина, заведение, столовая, граница, человеческий, благозвучный, например, обижают, помнит, предупредить, равенство, сочувствие, утверждение.

V. Запишіть речення під диктовку, выпишіть з них слова з префіксами, поділіть їх на склади відповідно до правил переносу слів із рядка в рядок.

1. Сонце вискочило на вузьку міжхмарну прогалину і кинуло під ноги молодіці живу узорчасту тінь розлогої яблуні (М. Стельмах). 2. Марія мовчить, часом заплаче і не знає, що вперед, сльози чи носа підтирати (У. Самчук). 3. А Віра Костянтинівна чомусь не дуже й охоча сьогодні до розповідей: обличчя в задумі, очі у присмутку (О. Гончар) 4. Святі праведні очі, які завжди запитують - і водночас відповідають своїм запитанням, які завжди прощають, бо в прощенні - їхня невмирущість (Є. Гуцало). 5. Так добре було б стати "нічим" - безгласним, непорушним спокоєм (М. Коцюбинський). 6. А та грязюка - то кисіль з буйної родючої чорноземлі, розмішаної й розтовченої по коліна

(І. Багрянний). 7. Це – ще не порушена нічим тиша, яка розірветься через голосне квиління стріл, брязкіт щитів, іржання коней, і затремтить степ, затрясуться шляхи під копитами сміливих вершників (Ю. Яновський). 8. Крізь одчинене вікно із саду долітало однотонне щебетання якоїсь безглуздої пташки (Б. Антоненко-Давидович). 9. Поправляє вбрання на Оленці, пригладжує, обсмикує або просто торкає; і все не може відірватися ні почуттям, ні поглядом (Василь Барка). 10. А я тоді роздягаюсь, качечки позбираю і додому (Остап Вишня).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Випишіть слова у два стовпчики: у першому – поділіть слова на склади, згідно з правилами фонетичного складоподілу, у другому – проілюструйте допустимий перенос із рядка в рядок. Порівняйте записи.

Раджа, гречка, діброва, журба, рильце, байрак, безсторонній, педінститут, величний, визволитель, загрожувати, іспит, їжак, кам'яний, локшина, міжусобний, насправді, обов'язок, певний, рівність.

II. Прочитайте речення, випишіть складні слова, поділіть їх на склади відповідно до правил фонетичного складоподілу і відповідно до правил переносу слів із рядка в рядок.

1. А хто торкався тих струн, у того душа сповнювалась легкокрилими мелодіями (Т. Булат). 2. Коли після Люблінської унії 1569 року значна частина українських земель перейшла під владу Польщі, – король відразу заходився полонізувати новоприєднані землі (Г. Нудьга). 3. Іудеї сповідують лише написаний давньоєврейською і частково арабською мовами Старий Заповіт, а християни приймають як Старий, так і написаний давньогрецькою мовою Новий Заповіт (Л. Куценко). 4. Вперше про цей сміхотворний лист запорожців Репін почув 1878 року в мальовничому мастку Абрамцево під Москвою, який належав Саві Мамонтову, що дуже кохався в мистецтві (І. Шаповал). 5. Стародавня християнська легенда каже, що апостол Андрій Первозданий проповідував християнство в самому Царгороді, на побережжях Чорного моря та в околицях нашої столиці – Києва... (О. Воропай) 6. Як жаль, що пароплав прибув уночі! (М. Руденко) 7. Пахла чорна земля на пагорбах між заплавами - пахла весняною жагою родити і вимерлими травами, трухлим сухостоем і молодим пагіллям - пахла вічністю і скороминущою порою... (Г. Тютюнник) 8. У білі, сліпучі дні весни чи раннього літа дівчата з місцевого медучилища проводять на території фортеці заняття з протиповітряної оборони (О. Гончар) 9. І ставало на душі так, наче не було вчорашнього Івана Купала, наче не було тих вечорово-протяжних пісень, не було зворушливо-млосного ниття в серцях і ще багато чого не було... (Є. Гуцало) 10. Пролітав із свистом спіраллю над диким бескиддям і нагло зникав десь у надрах землі – занурювався, як вогненноокий хробак, зі скреготом і хряском у груди скелястих гір, свердловив їх з блискавичною швидкістю, розсипаючи іскри (І. Багрянний) 11. Під час війни Єлена, як про те повідала славнозвісна Гомерова "Іліада", сиділа в обложеної Трої... (Є. Шморгун)

III. Розшифруйте ініціали відомих українських письменників та запишіть. Які існують правила переносу прізвищ з ініціалами?

Л. І. Глібов, І. К. Карпенко-Карий, І. С. Нечуй-Левицький, М. М. Коцюбинський, О. Ю. Кобилянська, П. Г. Тичина, М. Т. Рильський, О. П. Довженко, М. С. Вінграновський, В. А. Симоненко, А. С. Малишко, О. Т. Гончар, І. Ф. Драч, Л. В. Костенко, П. А. Загребельний.

Контрольні тести

I варіант

- 1. Знайдіть рядок, у якому є слова, що неправильно поділені для переносу:*
 - а) ба/рві/нок, пі/во/стрів, бі/лок/рі/вець, гол/ка, зав/жди;
 - б) ви/гляд, ве/сілля, впе/вне/но, пір'/ін/ка, склас/ти;
 - в) бла/кит/ний, ви/зна/чен/ня, врі/вно/ва/же/ність, без/імен/ний.
- 2. Слова поділено на склади, згідно з правилами переносу слів з рядка в рядок. Визначте рядок, у якому фонетичний складоподіл слів буде іншим:*
 - а) гряд/ка, біг/ти, вій/сько/вий, все/бі/чний, най/ми;
 - б) важ/кий, во/ро/жне/ча, ву/злу/ва/тий, пе/ре/мо/жний, справ/ді;
 - в) бать/ко, кни/жка, ві/йна, об/ра/жа/ти, сріб/ний.
- 3. Визначте рядок, у якому всі слова неможливо поділити для переносу:*
 - а) УНІАН, сім'я, ЗІЛ-111, ямка, увесь;
 - б) вплив, НАТО, удар, ящик, мрія;
 - в) одяг, шия, яшень, ясно, умер.
- 4. Встановіть рядок, у якому всі слова мають інший варіант поділу для переносу:*
 - а) вар/тий, се/стра, гор/дий, ус/міш/ка, вдяч/ність;
 - б) ви/дан/ня, реп'/ях, су/спіль/ство, без/вість, роз/ви/ток;
 - в) вис/но/вок, ви/сло/ви/ти, взає/ми/ни, роз/вал, без/мір.

II варіант

- 1. Знайдіть рядок, у якому є слова, що неправильно поділені для переносу:*
 - а) бать/ків/щи/на, вов/ня/ний, уста/но/ва, уя/ва, чин/ник;
 - б) мис/тец/тво, вип/рав/да/ти, най/ми, суп/ро/від, ува/га;
 - в) чор/но/бри/вці, шкі/дли/вий, що/йно, ялин/ка, кра/їна.
- 2. Слова поділено на склади, згідно з правилами переносу слів з рядка в рядок. Визначте рядок, у якому фонетичний складоподіл слів буде іншим:*
 - а) клас/ти, яви/ти/ся, спо/ді/ван/ня, ро/зу/мний, тен/діт/ний;
 - б) фар/ба, хо/джу, чем/ний, швид/ко, ще/дрий;
 - в) бли/ску/че, вір/ний, гі/лля, до/ре/чно, за/мо/жний.
- 3. Визначте рядок, у якому всі слова неможливо поділити для переносу:*
 - а) устрій, усміх, ящур, ясно, айва;
 - б) МАГАТЕ, узвіз, юрба, яма, афікс;
 - в) вдвоє, ЧАЕС, уряд, язик, атом.
- 4. Встановіть рядок, у якому всі слова мають інший варіант поділу для переносу:*
 - а) бен/кет, від/то/ді, роз/ора/ти, бай/ду/жий, вір/ний;
 - б) ви/бор/ний, від/су/тність, го/лос/ний, ма/слюк, пра/ска;
 - в) від/чи/ня/ти, від/го/мін, від/по/чи/нок, ма/їс, пе/ре/ляк.

Диктант

Як зараз бачу: відчиняються двері – і входить Григiр Тютюнник. Увіходить сподіваний і завжди бажаний гiсть. І хоч як би зосереджено схилилися над рукописами наші заклопотані редакторські голови, ми вже всі як один повертаємося до нього, ніби соняшники до сонця.

Наша тринадцята кімната розташовувалася на п'ятому поверсі. Було в ній досить тісно й темнувато. Хоч і велика, зручна – з високою стелею, з балконом та вікном на зелений бульвар імені Тараса Шевченка, – проте зазірав сюди лише краєчок північного київського неба. І столів наставлено, столів... Ми, редактори кількох редакцій – поезії, прози, перекладної літератури та літератури для старшокласників, сиділи за тими столами, як учні за партами, двома щільними рядами. На мою долю випала остання «лава», правобіч у кутку. Попереду бачив не вікно, а спини, спини... Від вхідних дверей мене прикривала ще й вішалка для одягу. Тож і серед білого дня, особливо взимку, доводилося умикати масивну, з холодним сталактитовим блиском люстру чи тонконіжку-грибок настільної лампи.

З видавничого коридору в нашу густо «населену» кімнату Григiр Тютюнник ступав упевнено, але й шанобливо. Так, либонь, приходять лише додому. Відчувалося, він у доброму настрої чи, може, цей настрій у нього з'явився щойно, ось тут, серед нас. На стінах – один проти одного – висіли два портрети. Праворуч – Тараса Шевченка, ліворуч – Лесі Українки. Це були давні, з добрим художнім смаком виконані портрети, реліквії, що прикрашали кімнату. Мені здавалось, Григiр Михайлович насамперед затримував погляд на них. Привітавшись, неспішно (він усе робив неспішно) підходив до вікна і якусь мить замислено дивився в небо: на вершечок телевізійної вежі, яка виднілась ген там, у кінці, а точніше – на початку Пушкінської вулиці. Там, поруч, лежав і Хрещатик (208 слів) (*О. Шугай*).

Список рекомендованої літератури

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: Навчальний посібник / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ «Академія», 2006.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища шк., 1985.
3. Орфографічний словник української мови / Уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К.: Довіра, 1994.
4. Орфографічно-орфоепічний практикум із сучасної української літературної мови: Навч. посібник / Авт. кол.: М. М. Фащенко, О. В. Антонюк, З. І. Волосевич та ін. – Одеса: Астропринт, 2003.
5. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000.
6. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969.

7. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища шк., 2002.
8. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 2000.
9. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка: навч. посібник / М. М. Фащенко, З. І. Волосевич, М. Л. Микитин-Дружинець та ін. / За ред. М. М. Фащенко. – Одеса: Астропринт, 2010.
10. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Н. І. Тоцька. – К. : Вища шк., 1981.
11. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. — К.: Наук. думка, 2015.
12. Хрустик Н. М. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір: підручник / Н. М. Хрустик. – Одеса : Фенікс, 2015.
13. Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова. Довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко. – К.: Либідь, 1996.
14. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови / І. П. Ющук. – К.: Освіта, 2012.

II. ПРАВОПИС ОСНОВИ СЛОВА

Голосні: ненаголошені [e], [и], [o]

Аудиторні вправи та завдання

I. У поданих словах замість крапок вставте пропущені букви, поясніть свій вибір.

В..селе, в..сняне, сон..чко, оз..ро, оч..рет, поч...нало, мислит..ль, т..хес..нький, п..ганий, г..разд, виб..рати, тр..вога, сп..нити, тр..мтіти, ч..р..да, ч..брець, дж..р..ло, х..мерний, п..ч..ніг, тр..мати, кр..лечка, м..тушня, д..р..в'яний, д..ржати, стеж..чка, хв..лина, б..гатир (багатий).

II. У ліву колонку випишіть слова з вставленою буквою и, у праву – з вставленою буквою е.

Бл..зенько, ос..литися, справ..дливий, гр...белька, зш..вати, дал..ч, неприм..ренний, зв..чайний, квіт..нь, кр..ниця, зн..сти, ветнам..ць, заст...лати, ос..ледець, ст...лити, від..рати, дят..л, л..дацюга, сх...лятись, гл..бінь, менш..нький, ж..рдина.

III. У поданих словах на місці крапок вставте пропущені о чи а, поясніть свій вибір.

Г..разд, б..гатий, х..зяїн, кр..хмаль, г..рячий, м..настир, х..зяїнувати, к..лач, к..зак, с..лдат, б..гато, г..рячка, к..чан.

IV. Продовжіть кожний ряд дібраними спорідненими словами із [e], [и], [o] у наголошеній позиції; з'ясуйте вимову цих звуків і позначення їх на письмі в усіх словах. Зразок: крижаний - крига.

Вершок - ..., грипувати - ..., небесний - ..., дивитися - ..., впливати - ..., здивований - ..., середина - ..., степовий - ..., черговість - ..., життєвий - ..., книжковий - ..., читання - ..., приголубити - ..., розумність - ..., музика - ..., терпіти - ..., загорнути - ..., гримливий - ...

V. До поданих слів доберіть антоніми, поставте в них наголос; з'ясуйте вимову і позначення на письмі ненаголошених [e], [и], [o].

Відсталий, ранковий, повільний, літній, сумний, сваритись, дорогий, вузький, схвалювати, наступний, далекий, свято, любити, мінімальний, майбутній, дурний, рівний, поразка, оптиміст.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. У поданих словах замість крапок вставте пропущені букви та доберіть споріднені слова із e, и, o у наголошеній позиції.

В..чоріти, в..ршина, тв...рдий, ж..них, гр...бний, кл..новий, ш..стірня, дв..рцята, в..конувати, м..дичний, гл..бина, бл..зенько, зд..вований, сп..на, кр..кливий, зам..рзати, з..мовий, п..сати, сл...вовий, вип..ляний, с..вина, л..стуватися, впл..вати, р..зумниця, г..лубити, к..жух.

II. У наведених словах вставте пропущені літери та складіть з ними речення.

Л..вада, ч..рвоний, коч..рга, п..ч..ра, см..тана, к..рувати, л..міш, ч..кати, л..г..нда, к..шеня, м..нулий, ц..буля, п..ріг, л..бонь, б..гатство, г..рячий, к..л..ч, к..ж..н, б..гатир (багач).

III. У виділених словах позначте наголос. Проаналізуйте вимову і позначення на письмі ненаголошених [e], [u], [o] за поданим зразком.

Вранці пuste було небо, хмари убогі **пливли** над собором, а вітер улігся, на сході краєчок неба холодно, **криваво** червонів. Двері собору були відчинені: починали видавати комбікорм. Дівчата перегукувались в соборі, треба було і Єльці бути там, але її чомусь не кликали, не чіпали. І вона не спішила вибиратися з-під брезенту. Гілки дерев мокро **блищали, зволожені** повесняному. Ніхто на Єльку наче й уваги не звернув, коли вона, силуючи себе, таки переступила поріг собору, ніхто не **запитав**, чого запізнилась, чого заспала, її появу в соборі всі сприйняли навіть байдуже, але в цій байдужості почувалася якась умисність. Буйнує сила життя, **димлять** заводи, таємничі гуркоти **долинають** з протилежного **берега**, з цитаделі металургів, сонце сідає за побиті млою пагорби, за далекі димарі, дніпровська гладінь бузковіє, рожевим **береться**, хвиля, вигинаючись, **колишеться** під гаснучим **промінням** важкими переливами-оксамитками (О. Гончар).

Зразок: *Череда [че"ре"да]; ере у корені між приголосними.*

Контрольні тести

I варіант

1. *Встановіть рядок, у якому в усіх словах пишеться літера е:*

- а) ц..гарка, ц..гельний, д..мар, в..бачність, р..мувати;
- б) об..ліск, обжар..ний, полож..ння, трад..сканція, ч..рнетка;
- в) ф..стал, с..кретний, с..вуха, р..сак, зуп..няти.

2. *Встановіть рядок, у якому в усіх словах пишеться літера и:*

- а) м..гдаль, п..чений, п..воварство, п..чатка, р..шітник;
- б) м..стецтво, м..тролог, м..гтіння, н..ктар, п..тльованка;
- в) б..р..жіння, в..льмож..ство, кел..х, к..тяжок, м..ц..натка.

3. *Встановіть рядок, у якому вживається літера о перед складом з наголошеним [a]:*

- а) м..настир, с..зан, с..лат, т..ран, т..фта;
- б) г..нчар, п..ганий, р..па, б..гатир (герой), т..вар;
- в) сл..в'яни, с..га, с..лака, с..ратник, т..тарин.

4. *Встановіть рядок, у якому написання ненаголошених голосних перевіряється наголосом:*

- а) криниця, дятел, подвір'я, перемити, оптиміст;
- б) вечоріти, листуватися, медичний, кожух, голубити;
- в) оселедець, справедливий, заворушення, сонечко, починати.

II варіант

1. *Встановіть рядок, у якому в усіх словах пишеться літера е:*

- а) ч..рпанья, ш..л..стівка, щ..рбет, с..мінарія, с..рветка;
- б) с..рц..вина, печ..во, п..сцевий, з..мляк, з..фір;

в) ч..рпак, шп..гун, п..ляр, з..гзагуватий, з..нітн..к.

2. Встановіть рядок, у якому в усіх словах пишеться літера *и*:

а) ц..гляр, б..р..стянка, к..вання, к..рпатий, з..мниця;

б) п..варня, в..р..тінник, к..дрина, л..д..ніння, м..щ..ряк;

в) пр..четн..к, п..санина, к..л..мар, з..мування, ж..венький.

3. Встановіть рядок, у якому вживається літера *а* перед складом з наголошеним [a]:

а) к..чан, р..пак, р..мантик, т..карний, хр..пак;

б) г..разд, р..са, т..ката, х..рватка, хр..бак;

в) б..гато, к..жан, б..гатир (багач), г..ряче, х..зяїн.

4. Встановіть рядок, у якому написання ненаголошених голосних перевіряється наголосом:

а) вершина, твердий, Софія, сивина, хворіти;

б) чебрець, мислитель, метушня, химерний, тримати;

в) в'єтнамець, ріднесенький, кошеля, печера, керувати.

Диктант **Криниця життя**

Подумалось: життя людське схоже на криницю. Чим довше живе людина, тим глибша криниця. Трапляються мілководні, забагнені криниці. Але є й такі, глибина в яких незмірна, а вода чиста, джерельна, без ніякої каламуті та жабу-риння...

У глибокі чисті криниці люблять дивитись допитливі діти. Годинами можуть висіти вони на цямрині і дивитися в недосяжну глибину. Вони бачать там невідомий і прекрасний світ. Небо, бездонне і високе, віддзеркалюється в криниці. Але воно не сприймається як віддзеркалення. Здається – дивишся через велетенську підзорну трубу в інший, казковий і незбагнений, світ. І зорі вглибині сяють. Найсправжніснінькі небесні зорі виблискують на чистому піщаному дні. І той пісочок здається, коли добре придивитися, підземним Чумацьким Шляхом, далекою і невивченою галактикою. І власні личенята, кирпаті й замурзані, якісь чужі, не схожі на тих, що у жителів Землі, бачать діти в тій глибині криничній. Вони злодійкувато кидають вниз дрібні камінці, намагаючись розбити чарівне дзеркало, дзеркало й справді розсипається, тільки ненадовго. Перелякано розгойдається, затремтить, заграє смугами, захитає зорі, спотворить дитячі обличчя, – страшна катастрофа спіткає той глибинний казковий край. Та мине якась хвилина чи, може, трохи більше, і знову в душу колодязя вступає непорушний спокій, знову в його бездонні синіє високе небо і зоріють небесні світила, і знову зацікавлено вирячені оченята прикрашають здивовані й неприродно округлені дитячі обличчя.

Так само люблять юні і ще не відстояні людські натури якнайпильніше заглянути в душу людей старших (223 слова) (Ю. Збанацький).

Апостроф в українських словах **Аудиторні вправи та завдання**

I. Перепишіть слова, вставляючи, де потрібно апостроф, поясніть написання.

В...ється, роз...єднати, роз...двоїти, матір...ю, над...ярний, кор...явий, В...єтнам. плем...я, п...єса, роз...ораний, возз...єднання, медв...янистий, лижв...яр, бур...я, Лук...янівка, П...ятихатки, повір...я, повітр...я, моркв...яний, духм...яний, різьб...яр, посв...ята, в...їжджена, об...єктив, тьм...яний, роз...ятрений, різдв...яний, двох...ярусний, брукв...яний.

II Перепишіть слова, замість рисок поставте, де треба, апостроф. Згрупуйте слова згідно з правилами його вживання.

Зав/язь, круп/яний, присв/ята, крем/яний, знічев/я, зобов/язання, грав/юра, дерев/яний, мавп/ячий, кав/ярня, кров/яний, коров/ячий, львів/янин, надв/язати, поголів/я, пом/янути, слов/янський, п/ятирічка, солов/їний, безправ/я, варшав/янка, брукв/яний, роз/ятрений, Лук/янчук, від/ємний, черв/як, арф/яр, без/ядерний, в/йокнути, пів/язика, двох/ярусний, дит/ясла, пів/ящика, об/єктивний, підйомник, жаб/ячий, голуб/я, верб/я, медв/яний.

III. Запишіть слова у дві колонки: з апострофом і без нього. Поясніть правопис слів.

Амудар/я, безвітр/яний, Лук/яненко, бур/ячиння, Валер/ян, звір/ячий, Лук/янович, повір/я, сер/йозний, повітр/я, міжгір/я, пор/ядок, довір/я, Лук/янчук, кар/єра, матер/ями, р/ясно, кур/йозний, забур/янений, вітр/як, валер/янка, Гур/ївка, між/ярусний, зв/ялити, В/яземський, Солов/йов, Св/ятослав, б/язевий, сім/янин, Б/єлград, обов/язок, б/юро, полум/яніти, в/язень, зат/ямити, запам/ятати, Дерев/янка, торф/яний, медв/яний, сап/янці, моркв/яний, в/юнкій, верф/яний, В/язьма, В/ячеслав, дріб/язковий, В/ятка, Губ/єв, достопам/ятний, духм/яний, взаємозв/язаний, рутв/яний, потьм/яніти, різьб/ярство, в/ідпливий, зав/язка, підрум/янений, зм/якшити.

IV. Замість крапок поставте, де потрібно, апостроф. Сформулюйте правила написання.

Різьб...яр, сап...янці, в...юн, кур...єр, пів...ящика, тьм...яний, п...єдестал, ін...єкція, ад...ютант, дзв...якнути, реп...ях, комп...ютер, транс...європейський, багр...янець, бур...як, зв...язок, порт...єра, Св...ятослав, В...ячеслав, цв...ях, помор...янин, здоров...я, ком...юніке, кон...юнкція, шансон...є.

V. Перепишіть, вставляючи, де треба, апостроф. Поясніть його вживання.

Сміються, плачуть солов...ї і б...ють піснями в груди (О. Олесь). 2. У народі стало традицією відзначати дев...яту п...ятницю після Великодня на козацьких могилах (Є. Сверстюк). 3. Десь іржали коні, і сонце падало за тьм...яним морем трав (В. Сосюра). 4. А це було в той год страшний, коли п...ятьох старшин козацьких розп...яли. 5. А дні стоять – не хочеться тужити! Кожна пташка хату собі в...є (Л. Костенко). 6. Гниле дерево не тримало цв...яхів (Ю. Яновський). 7. Мічурін запрошує кожного з присутніх з...їсти пів...яблука і півабрикоса нових сортів (О. Довженко). 8. В...яже осінь ліси перевеслами бурштиново-жовтими (Н. Забіла). 9. З...явилися проліски, ніжні, тендітні (І. Нехода). 10. Садів рум...яний цвіт обсіпався духм...яно (В. Сосюра). 11. З надіями

людськості зв...язаний у вічний вузол на вічність, зводжу розбухлими м...язами свою історичність (В. Лучук).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Запишіть слова у дві колонки: а) з апострофом; б) без апострофа. Поясніть написання.

Безхліб...я, кав...ярня, полум...я, риб...ячий, мавп...ячий, св...яткувати, сурм...яний, перемир...я, пів...їдальні, роз...ятрити, р...яжанка, гар...ячий, моркв...яний, черв...як, інтерв...ю, диз...юнкція, б...юджет, під...юджувати, м...ята, торф...яний, грав...юра, розп...ята, б...язь, м...юзик-хол.

II. Подані слова перекладіть українською мовою. Зіставте написання в обох мовах.

Воссоединение, доверие, заключённый, обязательный, неявка, объем, объективный, обязанность, памятный, предьявитель, пятилетний, посвященный, предъюбилейный, объединение, Лукьянов, разъединитель, здоровье, богословье, доверье, вязать, разъезд, подъезд, Амударья, Заполярье.

III. Перепишіть, вставляючи, де треба, апостроф. Поясніть випадки його вживання.

1. Улюблений в народі час зимових свят починається з надвечір...я різдв...яного – Св...ятвечора (І. Бондаренко). 2. І мене в сім...ї великій, в сім...ї вольній, новій, не забудьте пом...янути незлим тихим словом (Т. Шевченко). 3. Чв...яхкотіла земля у старих постолах, похилились верби в осінньому шматті (Л. Костенко). 4. О земле ти моя, нема рідніш за тебе! До старості тебе у пісні я зберіг. Ті гори крейдянні, духмяних трав прибої, коли я з фронту йшов на заводські вогні (В. Сосюра). 5. Пам...ятаю, як багряно Відсвіт сонця в серце ліг, Пам...ятаю, фортеп...яно Під промінн...ям рук твоїх (М. Рильський). 6. Історики й досі сперечаються, коли скіфи вперше з...явилися в Європі (Б. Мозолевський). 7. Від солдата вниз до води, мовбито потканої клаптями останніх тьм...яних туманців, вилась, мов черв...як, вузьенька стежечка (Г. Тютюнник). 8. Озеро! Сяйнуло величезним світлим серпом попід самою кукурудзою, сягаючи до самої польової доріжки, по якій ми з...їжджаєм з горба! (О. Гончар). 9. Відтоді майже тисячу років історія південноукраїнського степу була пов...язана з іменем скіфів, а країна називалася Скіфією (Б. Мозолевський). 10. Лагідного, як літепло, надвечір...я йшов я з вудкою до Гнилоп...яті, щоб порибалити (Є. Гуцало).

Контрольні тести

I варіант

1. Встановіть, у якому рядку всі слова пишуться з апострофом:

- а) міжгір/я, р/яст, бур/ян, Лук/янчук, перемир/я;
- б) бур/як, під/їзд, Глив/як, Мурав/йов, брукв/яний;
- в) п/янкий, бур/ян, риб/ячий, сурм/яний, двох/ярусний.

2. Встановіть, у якому рядку всі слова пишуться без апострофа:

- а) забур'янений, круп'яний, Б/єлград, безвітр'яний, пор'ядок;
- б) рутв'яний, вар'яг, помор'янин, присв'ячений, тьм'янувати;
- в) зат'ямити, дріб'язковість, звір'ячий, перед/осінній, переджнив'я.

3. *Встановіть, у якому рядку допущено помилку:*

- а) львів'янин, присвята, варшав'янка, довір'я, сім'янин;
- б) бурячиння, зав'язка, лихослів'я, верф'яний, Валер'ян;
- в) Святослав, моркв'яний, прив'ялений, рам'я, мертвяк.

4. *Встановіть, у якому рядку написання всіх слів відповідає орфографічним нормам:*

- а) духмяний, Вячеслав, пів'юрти, різьбярство;
- б) духмяний, В'ячеслав, пів'юрти, різьб'ярство;
- в) духмяний, пів'юрти, В'ячеслав, різьбярство.

II варіант

1. *Встановіть, у якому рядку всі слова пишуться з апострофом:*

- а) пам'ять, пів/Ялти, Дар'я, возз'єднання, голуб'я;
- б) кров'ю, у сузір'ї, безп'ятий, під'юджувати, пів'їдальні;
- в) ім'я, В'язьма, Причорномор'я, роз'яснити, поголів'я.

2. *Встановіть, у якому рядку всі слова пишуться без апострофа:*

- а) кучер'явий, присв'ята, різьб'яр, тьм'яно, бур'як;
- б) забур'яненість, р'юмсати, В'ячеслав, р'ябий, зор'я;
- в) р'яженка, дит'ясла, мор'як, Кр'юково, зв'язківець.

3. *Встановіть, у якому рядку допущено помилку:*

- а) пір'їна, мавпячий, бязь, верф'ю, під'язичний;
- б) горохв'яний, Белгород, рум'яний, п'явка, дев'ять;
- в) багрянець, тьм'яний, безриб'я, надвечір'я, Лук'янівка.

4. *Встановіть, у якому рядку написання всіх слів відповідає орфографічним нормам:*

- а) дзв'якнути, пів'ярмарку, мавпячий, сурм'яний;
- б) дзвякнути, пів'ярмарку, мавпячий, сурм'яний;
- в) дзвякнути, пів'ярмарку, мавп'ячий, сурм'яний.

Диктант

Пелюстки маку

Вночі неждано підморозило, північний вітер таки приніс холоду, і дерева стояли в крижаній поливі, припорошені інеєм, ніби невтомний маляр усю ніч підмальовував кожен стовбур, кожну галузку білим. Крижані двійники калькували усе, аж до крихітних сучечків і легко відламувалися. Я ніс прозору гіллячку через увесь город, вона танула в долоні, але не розсипалася. І земля була в кризі та інеї, і небо, – неначе дощ, який не встиг упасти, перетворився на сухий, волохатий сніг, і весь світ був білий.

А одразу за нашими вишнями крихітним острівком цвіли червоні маки. Було їх так рясно, що місцина, де росли маки, здавалася вистеленою ніжними, лискучими пелюстками. Мати моя страх як любила червоні маки, аж сусідки

підсміювалися з тої її любові, сіяла мак грядкою біля хати, і по картоплі, по буряках, і навіть по житю, зацвітав він, скільки й пам'ятаю, червоно. Я ступав навшпиньки, мов боявся злякати червоне видиво. Але крижана гілка в моїй долоні, підтанувши, зломилася й упала на землю з тихим сріблястим дзенькотом. Тої ж миті пелюстки маку, наче сполохані птахи, почали повільно злітати; стрепнувшись, вони одривалися від стеблинки, розпростувалися, і випинаючись, ніби кумачеві кісники на вітрі, піднімалися в небо. Я був певен, що злетіло їх більше, аніж було на острівку серед поля, бо небо над городом, над хутором ніжно рожевіло, як на заході сонця в погожу днину, коли останні сонячні промені барвлять рідкохмар'я (221 слово) (В. Дрозд).

Вживання я, ю, є, ї, йо,ьо **Аудиторні вправи та завдання**

I. Прочитайте речення. Випишіть окремо слова, у яких літери я, ю, є позначають два звуки, а в яких служать для пом'якшення попереднього приголосного. Поясніть.

1. О рідне слово, хто без тебе я? Німий жебрак, старцюючий нетяга, Мертвяк, оброслий плиттям саркофага, Прах, купа жалюгідного рам'я (Д. Павличко). 2. Той, хто зерно в плодючу землю сіє, пшеницю косить, садить дерева, той на плечі планету підійма й несе майбутнє, сповнене надії (В. Сосюра). 3. У нашім раї на землі Нічого кращого немає, Як тая мати молодая З своїм дитятчком малим (Т. Шевченко). 4. Здається, старий Дніпро широко розкинув поли своєї зеленої киреї, щедро даруючи берегам ліси, сади та степові роздолля (І. Цюпа). 5. Я для інших одцвів, Я під серцем сховав свої квіти, Я від ока чужого туманом осіннім укривсь. Але якось вночі підійди І торкни мої віти: Я тобі засвічусь, Як нікому іще не світивсь (В. Симоненко). 6. Вітер з гаєм розмовляє, Шепче з осокою, Пливе човен по Дунаю Один за водою (Т. Шевченко). 7. Коли б для Києва прийшлося мені Різьбити герб віків, Троянду, молот, меч, колосся Я б забудками обвів (М. Нагнибіда). 8. В гарну літню пору Леся Українка брала візника, виїздила на околиці або й за саме місто Кутаїсі... (А. Костенко).

II. Замість крапок вставте, де потрібно, літери я, ю, є, ї. Звірте написане зі словником. Поясніть значення підкреслених слів.

Р..ст, т..кати, фе..ричний, н..кати, ..хонт, р..мсати, ..дкий, чоботар..ванн.. , т..хтій, ц..тка, я..чко, у..ва, Сь..рра -Леоне, Та..ланд, пл...ндруванн.. , ча..нка, га.. (від гай), Кирило-Мефоді..вське, з..йд, т..т..н, ..рмарок, ..вшан-зілля, ф..зел..ж, с.. ..ти (від світити), р..хтіти, ..зу..т, с..рчати, т..бете..чка, ..лисейські Пол.., ..жачен.., ..стивний, насто..чка, ризо..д, фл..гер, г..ур, г..йс, ..вфрат, по..здити, ..гипт..нин, Андрі..вна, ..нгол.

III. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією. Поясніть відмінність у вимові голосних, які передають літери я, ю, є, ї.

Ялта, рюш, Савойя, ряжанка, сюзерен, тюбик, ряження, сіяти, уярмлений, Ізраїль, іерей, ялина, поїхати, рятуватися, сюїта, змієня, яєчня, тюнінг, сюрчання, зрезюмувати, яничар, їжак, юстиція, акацієвий, тюркський, поїздом, їхній.

*IV. Прочитайте прислів'я. Визначте слова зі сполуками **ьо**, **йо**. Поясніть їх вживання.*

1. Хліб – усьому голова. 2. Не здужає третього хліба з'їсти. 3. Багато няньок – дитина без носа. 4. Син мій, а розум у нього свій. 5. Зимою деньок, як комарів носок. 6. Осінь усьому рахунок веде. 7. Що маєш зробити, то зроби сьогодні, а що маєш з'їсти, то з'їж завтра. 8. Плаче осінь холодними сльозами. 9. Розумному натяк – дурневі кийок. 10. Ранній пізньому не кланяється. 11. Сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай. 12. У нього стільки правди, як у решеті води. 13. Одвага або мед п'є, або сльози лле. 14. Кінь на чотирьох і то спотикається. 15. Багач! Його сусіда чотирма волами оре! 16. Заробив у пана плату: з чотирьох дощок хату. 17. У його грошей, як у жаби пір'я. 18. Отак, двом рак, третьому юшка. 19. У нього не розживешся і серед зими льоду. 20. Ти йому про образи, а він тобі про гарбузи (Народна творчість).

*V. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією. Поясніть відмінність уживання сполук **йо**, **ьо**.*

Гайок, льодяник, йодинок, сьомга, тьохкання, знайомство, сьогодніня, синьйора, зятьок, байцьований, поцяцькований, медальйон, Йоффе, льон, взуттьовик, підпадьомкати, йолоп, Фітільов, відпрацьований, Йогансен, пайовий, Мотильов.

VI. Запишіть під диктовку слова. Звірте з «Орфографічним словником».

Ксьондз, льонообробний, дзьобик, людяність, ознайомлення, льох, хльоскати, льотчик, йорданці, Васильович, поприклеювати, Сергійович, революція, цямриння, смальцювати, нижньосаксонський, позагоювати, курйоз, челядь, диякон, Йосип, йоржик, Глухарьов, грильж, витруїти, висьорбувати, павільйон, сьомий, серйозний, Линьов, прийом, мільйонер, перешийок, мужньо, вольєр, дев'ятьох, Огарьов, чийого, сконструйований, броньовик, польова, цього, йог.

Вправи та завдання для самостійного виконання

*I. Прочитайте речення. Замість крапок вставте сполуку **ьо** чи **йо**. Поясніть свій вибір.*

1. Під небом дальн..ї чужини, Де хуги носяться одні, До тебе, кращої дружини, Складаю я мої пісні...(П. Грабовський). 2. Тобі одній... хоч фраза ця не раз, Міл..ни раз писалась і співалась (М. Рильський). 3. Так... «Краще вмерти стоячи...» Сказано мужн.. і строго. ... А в них були перебиті ноги (Б. Олійник). 4. ..ого поезія схожа на містечкове літо – в ній повно трави, старого каміння й солодкої пилюки (Ю. Андрухович). 5. Васил..к, Васил..к... В н..го – русий чубок, Син.. очі цвітуть, Як весною л..нок (В. Малик). 7. На західній околиці села, біля самого байраку, живе ..сип Вихор, по-вуличному - ..нька (Г. Тютюнник). 8. Ой ввійшов Юхимц.. да й сів на порозі, Та облили Прісечку дрібні сл...зи (Народна пісня). 9. Для того, щоб мати успіх, не треба міль..нів, варто мати десят..х, але вірних послідовників...(Ірен Роздобудько). 10. –Товаришу ма..р, – пролунав з-за дверей голос чергового по баталь..ну. – Тривога! (П. Загребельний).

II. Подані слова змініть так, щоб виступали сполуки **йо,ьо**.З чотирма на вибір словами складіть речення.

Байка, домашній, лійка, лід, горе, бійка, синій, шість, осіння, він, гай, слізка, лялька, цей, зозулька, дружній, діяти, поле, малювати, чай, три, верхня палуба, сімдесят, сіть, відомий у світі, нижня щелепа, достатній, зовнішня політика, весь, нівелювати, сині очі, працювати, три мільйони, Нижній Тагіл, колір, чий.

III. Перекладіть українською мовою. Порівняйте правопис літер **я,ю,є,ї** та сполук **йо,ьо** в українській та російській мовах.

Копеечка, лесомелиорация, наречье, лицевой, клёш, домостроевский, обувной, Ёлкин, двухжаберные, засиять, костёл, лечение, при облёте, у бледнолицего, йод, к нему, при этом, вечерней порой, Иордания, майор, батальон, лён, Воробьёв, Головлёв, стоит, рисует, мельница, никак, ничья, осмеливаться, переезд, ёжик, Ёжиков, мешает, заклеил, ион.

IV. Замість крапок, де потрібно, вставте літеру **ь** чи **й**. Звірте написане зі словником. Поясніть значення підкреслених слів.

З..омка, шіст..ома, ..оржик, ц..огорічний, ..орданія, міль..он, ча..ові, шл..опанець, в..окати, ц..омкати, ..ошкар-Ола, ..огурт, ма..онез, Солов..ов, д..оготь, т..оп-т..оп, ..ойкати, цар..ок, філ..ончастий, Мотил..ов, кань..он, чотир..охсотий, ..оганнесбург, ..от, ма..оріти, нен..о, при ц..ому, Вороб..ов, цв..охати.

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть рядок, у якому в усіх словах голосні **я,ю,є,ї** позначають два звуки:

- а) маленької, радіють, спілкування, п'явка, євразієць, людина;
- б) яструбень, шлях, їдкий, приєднання, пояснювання, сюрприз;
- в) розв'язка, феєричний, зеленее, пам'ятати, молодії, воїн.

2. З'ясуйте, у якому рядку допущено помилку:

- а) майоліка, польовий, сьомга, трьохсоттисячний, цьомкати, Шевельов;
- б) медальйон, літньої, Йозеф, нижньореберний, синьора, дійовий;
- в) сьогодніня, майор, сімдесятьох, майонез, йогурт, синьо-червоний.

3. Позначте рядок, у якому в усіх словах замість крапок потрібно вставити сполуку **ьо**:

- а) врегул..ований, Мотил..ов, при..ом, бул..он, ..осип;
- б) з..омка, ки..ок, вчотир..ох, кс..ондз, знівел..ований, л..онок;
- в) цар..ок, ц..ого, Огар..ов, сл...ози, кл..ош, нен..о.

4. Укажіть, у якому рядку всі слова записано правильно:

- а) льотчиця, челядь, павільйон, сміятися, хльоскати, майор;
- б) нічия, отруїти, Йозеф, ювіляр, кам'яний, Йорданія, синусоїдально-модульований;
- в) синього, блідолицьому, знайомитися, її, братньому, компаньйонка, сюїта.

II варіант

1. Укажіть рядок, у якому в усіх словах голосні **я, ю, є, ї** позначають два звуки:

- а) до Києва, рюкзак, людство, заячий, нев'янучий, бабуся;
- б) Іспанія, яблуко, маєток, троїсті, троянда, історія;
- в) різьбяр, лютий, ллється, закріплення, листя, зілля.

2. З'ясуйте, у якому рядку допущено помилку:

- а) відлупцьований, Йолкін, льох, нижньолужицький, десятимільйонний, броньовик;
- б) господинок, тридцятьох, зовнішньополітичний, район, Піскарьов, сьомий;
- в) трьохсоттисячний, бойовий, вісімдесятьом, батальон, Гумільов, синьо-блужник.

3. Позначте рядок, у якому в усіх словах замість крапок потрібно вставити літеру **ь**:

- а) цв..охкати, Фітіл..ов, зна..омий, в..окнути, ча..ові, ..олоп;
- б) медал..он, с..омга, шл..опанець, ..одинок, лял..ок, пол...овий;
- в) мал...ований, сіт..овий, Головл..ов, кост..ол, при ц..ому, взутт..овик.

4. З'ясуйте, у якому рядку всі слова записано правильно:

- а) по-літньому, дзьобати, Михальцьо, Соловійов, кілюк, юрта, українка;
- б) пайок, мужнього, всього, майяк, пояснення, Нейолова, рядок;
- в) ряжанка, своїх, заїць, мюзикл, зозулюк, їжаченя, парагвайок.

Диктант Де ви, Кобзарі?

Кобзарі існували з незапам'ятних часів. Скільки є народ, стільки й є співці у його надрах як виразники його волі, прагнень, пошуків, поразок і перемог. Вони можуть називатися по-різному – боянами, гусярами, піснями, кобзарями, бандуристами, бардами, – проте суть їхня не міняється. Це – речники совісті етносу, його віри в прийдешнє, його історичного оптимізму...

Років п'ятнадцять тому, побувавши на Тарасовій горі в Каневі, ми з товаришем вирішили пройти селами й полями України аж до Говерли, щоб безпосередньо відчути пісенний і мовний дух.

Ми зупинялися вечорами в десятках сіл. Прислухалися, чи не почуємо дівочу або парубоцьку пісню під зорями? Дарма! Простір німував. Лише інколи в гаю витьохкував свою весільну пісню соловейко. І той пташиний спів ще разючіше підкреслював хворобливість ситуації, що відкривалася враженій душі. ...Миготіння синіх екранів кидало полиски на шибки, і здавалося, що то демонічний телевізійний автоген безжально і зловтішно випалює з серця народного казкове коріння, від якого тисячоліття тому відбруньковувалися пагони національного життя.

Ревіще чужинецької псевдомузики, лжепісні жахало, відштовхувало, оглушувало. А в тому кабанячому, бугаячому, звіриному верещанні, кувіканні,

гарчання вихлялися, корчилися, знемагали, паралізовано смикалися тіні наших дітей, наших спадкоємців, будівників грядущого світу...

Сталася катастрофа: народ перестав творити пісню, народ перестав співати, природно, стихійно співати! Що ж з нами сталося?

Багато сучасних найавторитетніших учених захоплено твердять, що з прийняттям християнства ми прилучилися до високої європейської культури, отримали письмо, відкрили вікно у світ найвищих досягнень людського генія. Чи так же воно? Що збереглося, браття, від пращурів? Де наші довізантійські пісні, думи, міфи, казки, філософські концепції, традиції? Все, все, все викорчовано, з'їдено дотла.

Ми формували себе вже не за велінням вікових батьківських традицій, вивіренних генієм попередників, а за імперативом чужинецьких хитрунів, котрі давно збагнули правило: щоб володіти народом, треба позбавити його власного розуму і нав'язати чужу програму. І не має значення – яку: з плюсовим знаком чи з мінусовим, – головне, щоб вона не дозволяла реалізувати себе!

Жорстоко й нещадно формувався новий етнос, інше дерево буття (275 слів) (О. Бедзик).

Чергування голосних **Аудиторні вправи та завдання**

I. Випишіть слова, у яких є чергування голосних звуків. Через риску напишіть слова-відповідники, які вказують на зміну звука.

Перед очима в Маланки встала левада – зелена, весела, над річкою... Вони з Гафійкою плоскінь беруть. Така гарна молодиця з Гафійки. Голова пов'язана хусткою. Бере вона плоскінь і виспіває. У колисці дитина спить. Прокіп привіз ячмінь, стіжок складає. І так їй весело, старій, так легко, наче вона помолодшала... Стоять городи, мов у віночку. Капуста в головки звивається. Квасоля вже пожовкла, вітер шумить поміж маківками, гарбузи розляглись, як годовані кабани, а картопля зародила, аж гич сплітається. То її чорні руки походили тут, кожен бурячок, кожную цибульку сама вона поклала в землю, сама і збере, як дасть господь діждати. Тепер вона господиня. Не на своєму – так на доччиному. Хоч на старість діждалась... І вона справить собі червоні чоботи, м'які, козлові, з китицями, як у ковалихи. Відколи вона віддалася – от уже чи не вісімнадцять років минуло, – не перестає вона мріяти про такі чоботи, щороку складає гроші, але гроші розтечуться на щось інше – і чобіт немає. Узути такі чоботи і білу намітку та піти до церкви. І щоб так поховали (М. Коцюбинський).

II. Доберіть форми слів, у яких відбувається чергування о, е з і.

Коло, батькового, носа, двором, джміль, явір, устрою, сім, шість, льоду, твій, радість, чесність, гідність, Харків, Чернігів, Зміїв, овес, овець, стояти, можу, плела, росла, великому, нафтопровід, біль, гість, верболіз, міст, коза, дзенькіт, вечір, легінь, лебідь, корінь, колір, бджола, тхір, тік, решето, постіль, міль.

III. Перекладіть іменники українською мовою. Запишіть подані іменники у формі родового відмінка однини.

Іюнь, юг, морозец, огонь, заробток, кислород, водород, вездеход, сентябрь, вихрь, отряд, зрение, скрежет, охалка, кошелек, парень, отдых, сирень, рычаг, шмель, укроп, огурец, терн, овес, вторник, уксус.

IV. Вставте пропущені літери, поясніть правопис.

1. Ще й досі приходиться ламати голову дослідникам і науковцям з приводу вин...кн...ння та признач...ння в...л...тенських кам'яних споруд, розкиданих по всій земній кулі. 2. Допом...гати іншим у скрутні хв...лини їхнього життя – чи є щось більш важливе та бл...городне для людини? 3. Перем...гать і жити – це не просто рядки з поезії, для б...гатьох ця фраза стала девізом життя, тією дошкою рятунку, що спроможна допом...гти людині вижити у нерівній б...р...тьбі зі смертю. 4. Кл...нитись до землі, коритися долі, відчувати острах перед життєвими негодами людину примушують не тільки обставини, але й внутрішні установки, пс...хічна пр...рода. Тож невже цьому не можна запобігти, відганяючи слабкість і нерішучість, закл...каючи у друзі силу волі, оптимізм та гумор? (З журналу)

V. Утворіть форми дієслів та слова, у коренях яких відбувається чергування е – и або е – і:

Зберегти, летіти, підперезати, набрехати, роздерти, перу, гребти, зжертити, вмерти, почепити, сперти, застрелити, чекати, простерти, виберу, зачесати, простелити, замести, випекти, застерегти, шептати, защепнути, викоренити, протекти, плести.

VI. Випишіть слова з дужками, вибравши потрібну літеру. Прокоментуйте вголос вивчену орфограму.

Ще день цей не прожито.

Ще веч(о,і)р до з(о,і)рниць

Л(е,і)тить несамовито,

Аж небо в н(ьо,і)м дзв(е,і)нить.

Ще день цей не прожито.

Ще півн(о,і)ч ген аж де,

Й у жилах, п(о,і)том сита,

Роб(о,і)та ще гуде.

Ще день цей не прожито.

І світиться в п(о,і)лях

Вже місяцем підбитий

Козацький сивий шлях.

Ще день цей не прожито.

І пром(е,і)нь ще стіка

Над споловілим житом,

Як вуса козака.

Й, любов'ю перевита,

Душа сія у світ,

Що треба день прожити,

А пот(о,і)м ще горить.

(М. Малахута)

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою.

Жестокий атаман, свеженький огурчик, удачно женить, кровельная жесьть, писательський черновик, гарячий шоколад, нездорова желтизна, багатий человек, дождливий июнь, шел напрямик, намокший желудь, желчний пузырь, душистая черемуха, лукавые черти, плодородный чернозем, сложное четверостишие, румяная щека, кирпичная черепица.

II. Випишіть підряд лише ті слова, де звук [i] виник внаслідок чергування з [o] або [e].

Ліс, сузір'я, вітер, пісок, узвіз, очікувати, робітник, білий, місяць, схід, прізвисько, свідчення, корінчик, діло, горіх, випікати, зачіпає, річка, рів, сіно, щічка, сніг, невід, радісно, спів, Харків, місто, пішки, прізвище, рід, звір, пірце.

Ключ. З останніх букв виписаних слів має скластися відома українська приказка.

III. Знайдіть третє «зайве» слово, враховуючи чергування голосних. Поясніть свій вибір.

1. Літній, виліт, польоту.
2. Матір, материнський, матерія.
3. Поселення, сільський, сіль.
4. Нога, ніжка, ніж.
5. Переносити, ніс, носовий.
6. Гора, підгірний, горнятко.

Контрольні тести

I варіант

1. Позначте рядок, у якому в усіх словах слід писати літеру о:

- а) б..рсук, г..рячі, сл..в'яни, к..зацтво, п..гано;
- б) ..таман, м..настир, скр..єні, см..лоскип, п..гон;
- в) кр..пива, к..чан, к..зак, кр..хмаль, к..миш.

2. Позначте рядок, у якому не в усіх словах відбувається чергування голосних:

- а) доходу, каменя, осіб, сільський, Канева;
- б) свіжості, вечоріти, четвертий, оберіг, коня;
- в) дзвінок, батьків, меншості, жертва, молоко.

3. Позначте рядок, у якому в усіх словах відбувається чергування голосних [o],[e] з [i]:

- а) Федір, колір, іній, джміль, вислів;
- б) поріг, водопій, віск, збір, вересень;
- в) колода, береза, борода, зелень, шовковий.

4. Позначте рядок, у якому в корені в усіх словах слід писати літеру е:

- а) викор..нити, зам..сти, нар..кти, ст..регти, оббр..хати;
- б) оч..кувати, нар..кати, вигр..бати, зб..рігати, зав..ртіти;
- в) л..тати, ч..пляти, зат..сувати, бр..хати, зб..регти.

II варіант

1. Позначте рядок, у якому в усіх словах слід писати літеру а:
 - а) с..лдат, п..ром, к..мірка, б..рсук, п..ганий;
 - б) г..рлячий, к..жан, б..гач, б..гатир, х..зяїн;
 - в) к..зак, кр..пива, к..р..вай, г..разд, х..лява.
2. Позначте рядок, у якому в усіх словах відбувається чергування голосних:
 - а) шостий, бік, старість, шовк, схід;
 - б) щebetання, кореня, творити, Чернігів, нести;
 - в) воску, город, свічка, джмеля, ночувати.
3. Позначте рядок, у якому в усіх словах відбувається чергування голосних [o],[e] з [i]:
 - а) винахід, двір, піч, мій, кінь;
 - б) камінь, устрій, овес, твір, жіночність;
 - в) ніч, загін, шовк, село, мороз.
4. Позначте рядок, у якому в корені в усіх словах слід писати літеру е:
 - а) вит..кти, ш..птати, спост..регти, прич..пити, заст...регти;
 - б) вит..кати, наш..птувати, набр..хувати, спостер..гати, поч...пити;
 - в) обп..кти, зач..пати, обл..тіти, нам..сти, зар..катися.

Диктант Неспокій

Ще сонечко не позолотило вершини найвищих дерев, як Сірки розпрощалися з Морозами. Швидко зібрались і рушили, кожен за своїм маршрутом. Морози пішли на південь, Сірки – на північ. Квапились кожен по своє. Люди нетрищ такі ж діловиті, як і всі інші.

На місці залишилась тільки купа попелу і велика, випечена навколо, чорна пляма таборового попелища. Як пам'ятка. І буде та пляма довго чорніти, – місяці, а то й роки. Хтось, ідучи, зупиниться над нею задумливо, а то й стане табором і ще раз розкладе на ній вогнище, але ніколи не вгадає, ніколи не вичитає з тієї плями точної її біографії: як саме, з чиєї волі та й з якої пригоди вона постала і що тут відбувалось, і що тут говорилося та й що думалось. Ні, не вичитає ніколи, що це тут зустрілися були Сірки з Морозами. А вже зовсім не вгадає, що був тут і такий – нащадок славного роду – закинений з далекої-далекої землі химерною долею. Кидав тут у вогонь гілляччя, лежав тут горічерева і так багато за коротку ніч передумав.

Та пляма лишилась сама по собі, і ніхто на неї навіть не оглянувся, відходячи. Хіба лише Григорій, та й то більше пильнуючи, чи не забули чого, аніж з розмислу.

Усі були невиспані, але бадьорі, лише мовчазні.

У ранковім повітрі було холоднувато, і той холодок ранковий бадьорив, змушуючи людей і тварин рухатись шпарко. Але не тільки це підганяло. Поки не припекло сонце та поки не піднялися на крила паутині армії, кожен квапився пройти якнайбільше. А там можна буде добре виспатись на привалі.

Сірко знов ішов позаду, замикаючи процесію, а Гриць з Григорієм попереду (230 слів) (І. Багряний).

Чергування у//в, і//й, з//із//зі (зо) Аудиторні вправи та завдання

I. Згрупуйте подані нижче словосполучення та речення відповідно до правил вживання прийменника чи префікса в або у:

Зустрітися **в** аудиторії; навчатися **в** Ужгороді; з кошиком **у** руці; десь угорі; **у** нашому саду; **у**се застеляла мла вечірня; живе **в** тій хаті; **в** Одесі розпочався кінофестиваль; **у** Святвечір; **у** його погляді; був **у** квартирі; **у** хвилях буйного волосся; **в** інші дні; де **вказано** вимоги;

Вибачте – **у** нас по-простому; Приходжу додому – **у** хаті чисто, прибрано; Укласти угоду **в** таких умовах було непросто; Київ вічно молодий, він **у** вічному русі, **в** оновленому кроці.

II. Перекладіть слова українською мовою, поясніть, у яких випадках у – в не чергуються:

а) внимание, условие, устный, вторичный, указ, власть, упражнение, указание;

б) Вдовиченко, Власенко, Ульяна, Уфа, уран, ураган, унікальний, утопия.

III. Запишіть, вставляючи замість крапок потрібні сполучники і – й:

брат ... сестра, сестра ... її чоловік, студенти ... аспіранти, зібрались сусіди ... родичі, учора ... сьогодні, минуле ... сучасне, зупинився ... спитав, дерева ... кущі, чорнобривці ... айстри, фрукти ... овочі, овочі ... фрукти, працювати ... відпочивати, учні ... учителі, слово ... речення, прикметник ... іменник, звук ... буква, хліб ... сіль, молоко ... сир, заєць ... їжак, вовк ... ягня, груша ... яблуко.

IV. Запишіть правильно словосполучення, вибравши один з варіантів прийменника з (із – зі (зо):

Дніпро ... очеретами, вітер ... степовими просторами, одна ... найпрекрасніших сторінок, повернувся ... Львова, чекав ... три дні, жити ... страхом, наказ ... Міністерства, ... огляду на обставини, рушив ... сотнею козаків, у згоді ... Творцем, кожен ... своїми чарами, вони ... школи, повторював ... два рази, поговори ... мною, розмова ... другом.

V. Запишіть речення, вибравши правильну букву:

а) У/В цю пору року тисячі різноманітних квітів у/в/кривають степ барвистим килимом (Д. Яворницький).

б) У/В/ласне, ніякої криниці у/в дворі немає, а є у/в/низу за городом, що спускається до левади (Є. Гуцало).

в) Спи, моя доленько, спи, моя доленько!

Я колишу на руках;

А як заснеш, моя ясна зоренько,–

Сяду у/в тебе у/в головах (О. Пчілка).

г) Йй не у/в/перше випадало отак бачити нічне поле – поле трудове, що не засинало й/і опівночі, й/і у/в/досвіта (Є. Гуцало).

г) ...Хурчать прядки, й/і не у/в/гаває мати, бо слухають... Й/І страшно, страшно їм, й/і весело, й/і не хочеться ще спати, хоч ніч давно (Б. Грінченко).

д) Й/І цей у/в/весь світ тріпоче-міниться у/в моїх очах, й/і віддаляє лебедів (М. Стельмах).

е) Згідно з/зі/із статтею 225 КПК України дана кримінальна справа підлягає направленню прокуророві району.

е) Україна – розкішний вінок з/зі/із барвінку й рути, що над ним світять заплакані золоті зорі... (С. Васильченко)

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Розкрийте лексичне значення слів, користуючись «Словником української мови» (в 11 т.). Складіть із ними речення.

Удача – вдача, укладка – вкладка, усувати – всувати, вклад – уклад, вправа – управа, вступ – уступ.

II. Перекладіть текст українською мовою. Зверніть увагу на чергування у – в, і – й.

Когда в солнечное утро, летом, пойдешь в лес, то на полях, в траве, видны алмазы. Все алмазы эти блестят и переливаются на солнце разными цветами – и желтым, и красным, и синим. Когда подойдешь ближе и разглядишь, что это такое, то увидишь, что эти капли росы собрались в треугольных листьях травы и блестят на солнце.

Когда неосторожно сорвешь листок с росинкой, то капелька скатится, как шарик светлый, и не увидишь, как проскользнет мимо стебля. Бывало, сорвешь такую чашечку, потихоньку поднесешь ко рту и выпьешь росинку, и росинка эта вкуснее всякого напитка кажется (Л. Толстой).

III. Запишіть речення, передаючи орфографічно звукову реалізацію фонем /i/, /й/, /y/, /в/.

а) Неповага до сина, [i] сором перед своїми дітьми, [i] гнів, [i] злість – [y]се злилось до купи [y] його душі (І.Нечуй-Левицький).

б) [y]же рудіють на газонах трави, [i] дощ упертий по дахах шумить (М. Рильський).

в) Засмагли, [y]криті пилом [i] потом, змучені спекою [i] ходою, [y] подертих брудних сорочках, із порепаними до крові ногами, [y] ранах, вони ледве рухалися (З.Тулуб).

г) На Різдво мати давала дитині кошик чи зав'язувала [y] вузлик миску куті, покриту калачами, глечик [y]звару [i] ще з їстівного щось – [i] з цим відправляла дитину до хрещених батька [i] матері (Л. Артюх).

г) [y]же ніхто [i] не скаже толком, що то за чужинці [i]шли понад синевирським потічком [y]низ, до рівнини (З газети).

Контрольні тести

I варіант

1. *Встановіть, у якому рядку між словами потрібно вживати прийменник у:*

а) подорожувати *у/в* автобусі, тренуватися *у/в* залі, заговорив *у/в* мікрофон, тримати себе *у/в* руках, приніс *у/в* кишені;

б) погляд *у/в* майбутнє, жити *у/в* Воронежі, театр *у/в* Львові, брати участь *у/в* фотосесії, жити *у/в* страху;

в) побувати *у/в* Берліні, дивитися *у/в* дзеркало, надруковано *у/в* „Аргументах і фактах”, побачити *у/в* аудиторії, стань *у/в* куток.

2. *Встановіть, у якому рядку правильно вжито сполучник і:*

а) стань і розповідай, весна і літо, прекрасний і розумний, мати і Ольга, засвоїли і опанували;

б) здібний і талановитий, високо і стрімко, приїжджай і відпочивай, подивиться – і сумно стає на душі, вовк і ягня;

в) осінь і зима, стала і заплакала, мандарини і апельсини, закрию очі – і бачу небо, самотній і байдужий.

3. *Встановіть, у якому реченні допущено помилку при вживанні прийменника з чи його варіантів:*

а) Хлопець помахом шапки вітає птахів, що з року в рік зимують у цьому закутку, і з розгону стрибає в човен...(М.Стельмах).

б) Й перед очима постають відмінні краєвиди, й кожен із них має свій завершений сюжет, й кожен із тих мальовничих краєвидів наповнений глибокою думкою (Є.Гуцало).

в) Вода тепла й прозора, здавалося, набери її в жмені, і змиєш із лица задуму, й утому, і журу із душі (Ю.Мушкетик).

4. *Встановіть, у якому рядку в усіх випадках вживаємо сполучник й:*

а) зайти й/і повідомити, рідкісна й/і оригінальна, Ольга й/і Ірина, радісно й/і мило, козуля й/і олень;

б) Марія й/і Олег, небо й/і земля, ти й/і я, груші й/і яблука, стань й/і подумай;

в) дух й/і воля народу, ми й/і ви, Олеся й/і Катерина, столи й/і шафи, послухала й/і його байку.

II варіант

1. *Встановіть, у якому рядку між словами потрібно вживати прийменник в:*

а) відремонтовано *в/у* автосалоні, лунає *в/у* вухах, записано *в/у* лекції, перебуває *в/у* еміграції, відпочивав *в/у* кафе;

б) зайти *в/у* аудиторію, музей *в/у* Італії, глянь *в/у* вікно, прочитати *в/у* романі, зайти *в/у* душу;

в) була *в/у* екстрасенса, піти *в/у* кіно, зміни *в/у* уряді, провів відрядження *в/у* Японії, працювати *в/у* аптеці.

2. *Встановіть, у якому рядку вживаємо сполучник і/й:*

а) сьогодні і/й учора, стрімко і/й ризиковано, сиди і/й аплодує, асистенти і/й аспіранти, красиво і/й велично;

б) троянди і/й виноград, ліси і/й поля, геометрія і/й алгебра, грім і/й блискавка, заговорила – і/й отримала залік;

в) утворити і/й записати, батько і/й його брат, Одеса і/й Ялта, червоне і/й чорне, друг і/й брат.

3. *Встановіть, у якому рядку на місці крапок вживається тільки прийменник зі:*

а) Почалося це ... того несподіваного для мене вечора, ... тої ожеледі, синьої в сутінках і жовтуватої у світлі, ... вікон на Узвозі (Г. Тютюнник).

б) Можна вірити в Бога в трьох особах, можна ні в що не вірити, але що людина приходиться на світ уже ... своєю долею – то це істина (І. Вільде).

в) Йому вже ввижається, що він розвалив оцю хату, а заложив нову, ... світлицею, ... хатиною, ... великими вікнами (Панас Мирний).

4. *Встановіть, у якому рядку допущено помилки при вживанні сполучника і:*

а) послухала і зрозуміла, Олена і Анатолій, побачила його – і забула про все на світі, дружні і працьовиті, повертайся і утікай;

б) стояв і слухав, самостійний і привітний, і знову повертається, Нагасакі і Йокогама, правда і кривда;

в) світло і темрява, добробут і злагода, вишня і яблуня, помста і закон, тактика і стратегія.

Диктант

Я хотіла би нинішній вид буковинських гір задержати навіки в пам'яті, а передусім одну частину краєвиду. Високу, стрімку, густо порослу лісом гору, віддалену від сусідньої гори глибоким вузьким яром. У тім яру все темно, однак я його знаю, він не страшний. По спадистих стінах його повиростали густо смереки, і то вони здалека такі темні. Серединою між дрібним і великим камінням котиться потік. У мерехтячій світлі місяця він блищить місцями, мов дзеркало. Тло, від котрого відбиваються гори, – то синяво-сріблясте небо, засіяне зорями, ніжними, миготячими зорями.

Понад стрімкою горою, що піднімається під те спокійне пишне склепіння, мов велетенська піраміда, стоїть місяць. Його фосфоричне сяйво немов виділяється вершками столітніх смерек, і ті наче тонуть у нім – у нім і в прозоро-синявій мряці, що сповиває цілий ряд гір.

Далеко-широко розляглася глибока тиша, і все те: краєвид, місяць, мряка і місячне матове сяйво – нагадують собою дивні казки, переповнені смутком, щастям, сльозами, усміхом, пристрасною любов'ю, не відповідною до нинішніх часів.

Я понесла би скрізь її, оцю батьківщину мою, гори мої, смерекові великани мої, їхню красу і силу та могутню поезію їх. Вони одні не цуралися сироти, годували її спрагнену душу своєю тихою, німою красою, виплекали своєю вдачею характер у мені...

А відтепер вже не буду їх бачити. Не почую ніколи поважного шемрання бору, сміху гірських потоків, не підслухаю тихої розмови престарих дерев... Усього того вже не побачу ні в свято, ні в будні – ніколи, ніколи! (230 слів)
(О. Кобилянська)

Приголосні. Літери г і г
Аудиторні вправи та завдання

I. На місці крапок поставте пропущену літеру Г чи Г. Користуйтеся "Орфографічним словником української мови" (1994 р. вид.).

А..рус, ..аздіня, бі..ос, а..ронóm, а..énство, дрі..ати, ді..тяр, за..с, за..ратований, лé..інь, ли..áти, лі..атúра, за..ер..отáти, лó..іко-..раматічний, мамалú..а, у..рунтувати, флá..ман, ху..а, ци..ейка, об..рунтóваний, шла..баум, я..уár, дзі..а.

II. Прочитайте текст, знайдіть слова із звуками [г] та [з], поясніть вимову.

*Нас не всі ще розрізняють,
Де нас вставити – не знають.
Відишкай отут слівця,
У яких для нас місця.*

*Повставали всі ми зранку,
Сіли снідати на танку,
Готель-мотель, мамалигу
Запивали молоком.
Їли дружню всі. Гуртом.*

*Потім дякували Богу
І матусі за їду.
Грав Гаврило на гармошці,
Діти гралися в саду.*

*Гнат співав, як соловей,
Гліб зривав із вишні глей,
Але гілочка зламалась –
Гуля на чолі зосталась.*

*Працювали біля хати,
Батько лагодив сам трати,
Мати гудзик пришивала,
Бо Ганнуся відірвала.*

*Вже і гуси полетіли –
Всю дорогу телотіли.
Щоб гусак не покусав,
Гриць терлигу змайстрував.*

Пам'ятайте: в свічці – гніт,

*Прес і гноблення – це гніт.
Є ще “тава”, “грунт”, “газдиня”...
Є і слово “господиня”.*

*Є “філолог”, є “геолог”,
Слово “танджувати”,
“Агрус”, “бітос”, “таблі”, “гедзь”
Є і “трасувати”.*

*Чуєм звук ми проривний
У словах “татунок”,
“гречний”, “талатан”,
А щілинний – у “грибний”,
“Граб”, “гречаний” і “орган”.
Звуки різні ми у мові –
Проривний, щілинний...
Тож який із нас в словах
“Гвалт” і “голубиний”?*

*Мову рідну, любі друзі,
Треба шанувати,
То давайте ці два звуки
Будем розрізняти!*

(З. І. Волосевич).

III. Розкрийте лексичне значення слів, зверніть увагу на вимову. Складіть і запишіть речення з двома парами слів (за вибором).

Та́ва – ка́ва, гу́ля – ку́ля, га́нок – ра́нок, глей – клей, гніт – гніт, гедзь – геть, трасува́ти – прасува́ти, гра́ти – гра́ти, гегота́ти – регота́ти, джаз – газ, дзявкати – га́вкати.

IV. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією, поясніть відмінність між написанням та вимовою.

Анекдо́т, вокза́л, якбу́, Велі́кдень, повсякде́нний, аякже, рюкза́к, екзамена́тор, екземпля́р, екзоти́ка.

V. Запишіть слова під диктовку. Звірте написане з надрукованим.

Дьо́готь, гедзь, гра́ти, голіво́нька, го́голь-мо́голь, міжгі́р'я, Хемінгуе́й, ганьба́, гайо́к, гринджо́ли, гандбо́л, анекдо́т, Грімм, хіру́рг, Гвіне́я, Ге́йне, мігра́ція, Гюго́ (Гюго́), гва́рдія, Гаа́га, гра́фік, Магоме́т, лінгві́стика, Йога́ннесбург, гудзи́к, фу́га, гра́мота, Гавр, Єва́нгеліє, педаго́г, вокза́л, гай, гу́ля, геготу́ха, рюкза́к, газди́ня, гелгі́т, дзі́глик, Велі́кдень, гру́нт, Гібра́лта́р, грі́х, гру́дка, Гренла́ндія, гра́ти, гура́льня, дзі́га.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Прочитайте вголос, правильно вимовляючи виділені слова.

Мати вийшла на **ганок** і дивиться в небо (Б. Олійник). Щебечуть і **джерготять** пташки та шурхотять ящірки в траві (Марко Вовчок). Гілки квіток сплелися на вікні, неначе **грати** (Леся Українка). Було затишно і пахло **вогкістю** (А. Головка). Любові **легкого** шляху не треба (Леся Українка). У плоть мою, не навчену літати, впиваються, неначе **кігті**, зорі (Д. Павличко). Була у прадіда сорочка, в **дьогті** прана, – на випадок чуми (П. Воронько). Бувай здорова, гречная панна, **гречная** панна, красна **Ганусейка** (Нар. тв.). Є кілька легенд на тему: чи на **Великдень** справді великий день? (О. Воропай). Добре, у **кого** є **господа**, а в тій господі є сестра... (Т. Шевченко).

II. Із "Орфографічного словника української мови" (1994 р. вид.) випишіть усі слова з літерою *г*. З'ясуйте, які із них рідномовні, а які – іноземні.

III. Напишіть твір-мініатюру "Газдиня", використавши слова з літерою *г*.

Контрольні тести

I варіант

1. Встановіть, у якому рядку в усіх словах слід писати літеру *г*:

- а) жар..он, ..ротеск, ..руда, ..ульвіса, ..яур;
- б) ..речність, ..уга, ..равій, ..риль, ..ражда;
- в) ..юйс, дзи..ар, ..раблі, ..рильяз, ..онтина.

2. Встановіть, у якому рядку в усіх словах слід писати літеру *г*:

- а) кон..рес, ..атунок, ..валтом, ..орлянка, ..ортань;
- б) бур..ер, зи..зиця, ..рунтовка, ...орлодер, ..рабен;
- в) ..анок, ..ноття, ..етеборзький, ..авити, ..едзик.

3. Встановіть, у якому рядку в усіх словах можна писати і літеру *г*, і літеру *г*:

- а) ..овір, епіло.., хірур.., ..ріх, ..вардія;
- б) Хемін..уей, мамали..а, лег..інь, ..уля, ..ер..іт;
- в) зи..за.., ..ренландський, ..ібралтарський, ..данськ, ..ібралтар.

4. Встановіть рядок, у якому правильно написано слова:

- а) фуга, шлагбаум, гарант, герданець, гандж;
- б) фуга, шлагбаум, гарант, герданець, гандж;
- в) фуга, шлагбаум, гарант, герданець, гандж.

II варіант

1. Встановіть, у якому рядку в усіх словах слід писати літеру *г*:

- а) ..ульба, ..алушки, ..алактика, мо..ила, ..уни;
- б) бі..ос, ..азда, ..уральництво, ..узир, ..удок;
- в) шла..баум, я..уар, ..удзичок, ..уманіст, ..ульня.

2. Встановіть, у якому рядку в усіх словах слід писати літеру *г*:

- а) ..речний, ..аз, ..осподь, ..ербери, ..ю..о;
- б) дзи..а, ..ел..іт, а..рус, ..едзь, ..аздиня;

в) ..удзик, во..кість, ..ортензія, ..ай, ..авр.

3. Встановіть, у якому рядку в усіх словах можна писати і літеру г, і літеру ґ:

а) ..уральництво, ..арібальді, ..ете, ..ренландія, ..данськ;

б) ..ала..ан, ле..енда, ..рудка, ма..омет, фу..а;

в) ..аздування, Єван..еліє, мі..рація, ..рунтовка, ху..а;

4. Встановіть рядок, у якому правильно написано слова:

а) легінь, хуга, гердан, гринджоли, гатунок;

б) легінь, хуга, гердан, гринджоли, гатунок;

в) легінь, хуга, гердан, гринджоли, гатунок.

Диктант

Дерева росли за вікном, за ґратами, десь за залізним щитом. В'язні їх не бачили, але знали, що вони там є, що вони там ростуть. Ночами, коли рама була відчинена, а в камері панувала гнітюча тиша, коли сон утікав з очей, а люди тільки удавали, що вони сплять, лежачи з закритими очима й чекаючи виклику, з-за залізного щитка долітав тихий шелест, такий знайомий і такий забутий шелест листу по деревах. Вони стояли тут ось поруч, за муром. Там був старезний каштан і осика, – тремтлива осика. Легенький нічний вітерець, прокравшись у понурий чотирикутник жаских блоків десь із степів, десь із просторів, від домів і садиб, від матерів і сестер, від дібров і гаїв, тихесенько шелестів у верхів'яттях цих самотніх дерев, одятих од світу і теж замкнених до в'язниці. Він їм про щось розповідав, він їх про щось нишком питав, випитував, тихесенько, щоб не почула варта і цих дерев не покарала, не зрубала.

Арештантське вухо чітко розрізняло, як шумить лапятий клен і як тремтить смутна осика... Осика – дерево жалоби. Дерево, на якому повісився Юда... Ця легенда про тремтливую осику, про свідка останнього зітхання нещасливого учня Христового, Юди Іскаріотського, немовби плинула крізь ґрати з шелестом листу – приходила не одному на пам'ять так, ніби та осика за муром кричала про це в арештантські душі... І для одних то був шепіт потіхи, для інших – тривожний крик перестороги... Приходила на пам'ять ця легенда й Андрієві, приходила на пам'ять і та осика, що стояла, мабуть, у біблійнім саду Гетсиманським (250 слів) (*І. Багрянний*).

М'який знак в українських словах

Аудиторні вправи та завдання

І. Перепишіть текст. Замість крапок, де треба, поставте м'який знак.

Обґрунтуйте свій вибір.

Брати Кирило (827-869 рр.) та Мефодій (815-885 рр.) були македонс...кими болгарами. Жили вони в місті Солун... На узбережжі Адріатичного моря була тоді велика колонія слов'ян. Брати добре вивчили слов'янс...ку мову й охоче прийняли запрошення болгарс...кого царя Бориса проповідувати християнство. У Болгарії вони створили абетку давн...оболгарс...кої мови. Нею писали церковні книги не тіл...ки в Болгарії, Сербії, а й у Київс...кій Русі. Кирило за

основу, очевидно, взяв місцеву абетку. Відомо, що в Київс...кій Русі писемніст... існувала ще за язичниц...ких часів. Азбуку цю називали глаголицею, а створену Кирилом – кирилицею. Нею ми користуємося й досі (З журналу).

II. Поясніть, чому не пишеться м'який знак після виділених літер.

Боязкий, бажання, добрість, воротар, кінчик, менший, Харків, насипте, тонший, тюрмою, віддячити.

III. Поставте, де треба, м'який знак. Поясніть правопис.

Приємніс...тю, різ...бяр, комар..., близ...ко, перевір..., брен...кіт, Натал...чин, кин...те, сяд...те, ріж...те, друкарен..., звір..., рибал...ство, бояз...кий, волин...с...кий, урал...с...кий, людс...кіс...ть, молот...ба, лял...чин, дон...чин, Світлан...ці, пісен..., бажан..., аптекар..., воротар..., т...мяний, ред...ці, сторін...ці, л...лється, держал...це.

IV. Утворіть і запишіть форми родового відмінка множини від поданих іменників. Поясніть правопис м'якого знака.

Вишня, черешня, яблуна, пісня, друкарня, дрібниця, крамниця; сонце, віконце, відерце, місце; питання, бажання, засідання, враження, заняття, творіння.

V. Поставте, якщо потрібно, замість крапок м'який знак. Усно прокоментуйте орфограму. Виберіть три прислів'я і поясніть їх значення.

1. Без гет...мана війс...ко гине. 2. Хоч близ...ко, та слиз...ко. 3. Орел мухи не ловит..., а слон за мишею не ганяєт...ся. 4. Гіс...т... – невіл...ник: де посадять..., там і сиди. 5. Не тим крапля камінец... довбає, що сил...на, а тим, що часто падає. 6. Кін... на чотир...ох ногах, та й то спотикаєт...ся. 7. Сяд...мо близен...ко, поговоримо любен...ко. 8. Якого пал...ця не врїж..., то все болит... . 9. Гречана каша – то матір... наша, а хлібец... жит...ній – наш бат...ко рідний. 10. Видно сокола по пол...оту, а сову по погляду.

VI. Знайдіть у написанні поданих слів помилки, виправте їх. Поясніть правопис м'якого знака.

Уманьський, військо, палець, кобзарь, сілью, їдальня, бринчати, промінчик, дівчинонці, робиться, встаньте, рибалство, в'язький, менше, інший, громадянський, русальчин, Степаньчук, Михальчук, каміння, приладдя, шприц, вирізблений, кіньця, сидит, дитиньчин, рибальчин, сільський, розмовляють, сядте, пісьня, Харьків, льє, ненчин.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перекладіть і запишіть слова та словосполучення українською мовою, порівняйте їх написання в російській та українській мовах.

Запись, стоимість, кобзарь, семь, танец, тonyше, менше, кров, сухарь, Сибирь, Горький, степ, степень, скользко, ночь, накипь, секретарь, тюрма, пыль, стулья, хочешь, хотят, доченькин, куколкин, подпись, рукопись, город Харьков, город Горький, горький на вкус, железная гирька, ларьки в центре города, поставьте на место, доверьте мне, отрежьте ломоть хлеба.

II. Запишіть та введіть у речення 10 слів українського походження з м'яким знаком.

III. Використовуючи слова з м'яким знаком, напишіть твір-мініатюру на тему: «Традиції у моїй родині».

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть рядок, у якому всі слова пишуться без м'якого знака:
 - а) мен...ше, ніч...ний, уман...с...кий, с...вято, лікар...;
 - б) відповідал...ніст..., українс...кий, тон...ше, ган...ба, різ...бяр;
 - в) буквар..., чотир...ма, майбут...не, токар..., камін...чик.
2. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться з м'яким знаком:
 - а) кіл...кість, матін...чин, перевір...те, пот...мянілий, Уман...щина;
 - б) власниц...кий, боїш...ся, нен...чин, секретар..., сяд...мо;
 - в) дон...чин, с...огодні, гет...ман, їдал...ня, прос...ба.
3. Знайдіть рядок, у якому не всі слова написані правильно:
 - а) естонці, ріднесенький, пальці, крохмаль, запорізький
 - б) громадянський, бурульці, киньте, льняний, жменці;
 - в) спілці, боязкий, юнацький, гляньте, свіжісінький.
4. Позначте рядок, у якому м'який знак зайвий:
 - а) олівець, призьба, папірець, няньчин, просьба;
 - б) їдальня, підносься, синька, стілець, київський;
 - в) радість, ніч, банщик, кінчик, сонця.

II варіант

1. Укажіть рядок, у якому всі слова пишуться з м'яким знаком:
 - а) брен...кіт, дон...ка, добровол...ці, аптекар..., с...огодні;
 - б) т...мянний, кін..., совіст..., корін...чик, корис...тю;
 - в) снит...ся, лял...ці, косит...ся, виховател...ці, дівчинон...ці.
2. Встановіть рядок, у якому всі слова після р пишуться без м'якого знака:
 - а) календар..., бібліотекар..., чотир...ох, кор....чма, повір...;
 - б) Гор...кий, монастир..., кобзар..., гір...кий, богатир...;
 - в) лікар..., бригадир..., прапор..., кухар..., комар... .
3. Знайдіть рядок, у якому всі слова написані правильно:
 - а) павутинці, тоньший, стільці, ріжете, рибоньці;
 - б) онучечці, Харків, скриньці, поліський, дівчинці;
 - в) вишеньці, голці, шістьсот, гуцульський, бруньці.
4. Позначте рядок, у якому м'який знак зайвий:
 - а) річенька, старесенький, всядсья, бриньчати, довірте;
 - б) квітоньці, Наталці, промінчик, камінці, близькість;
 - в) рибалці, козацький, тонюсінький, ляльчин, шістнадцять.

Диктант **Тополі**

Високі, стрункі, мов стрілки, здіймаються в чистеє небо чотири тополі зелені, балакають з вітром, вітаються з сонцем, без вітру шепочуться поміж собою, а темної тихої ночі співучеє море гукає до них приязненько.

І рано, і вечір татарські дівчата спішать – поспішають до пишних тополь; мають по вітрові білі серпанки, пишно по плечах розсипались коси-дрібушки, привітно дзвенить голосок, а очі блищать і іскріють, а очі говорять без мови. Чого ж се дівчата так люблять тополі? Чому, поминувши і биструю річку, й холодні криниці, спішать, щебетухи, щовечора й ранку і довго води набирають, додому не йдуть? Спитайся – нічого не скажуть, лиш глянуть здивовано в вічі тобі і знов озирнуться привітно до тих же тополь.

Чого се опівдні дівчата не там, не на сонечку теплім, а тут тільки грається любо? Спитай – нерозумні не скажуть.

Чого се старий, покарлючений старістю дід цілісінький день під тополями мовчки сидить? Спитайся – і мудрий усміхнеться, покаже рукою кругом на все боже створіння, а очі померклі спиняються все ж на тополях.

А тополі шумлять та гойдаються, неначе все жалібно просять, щоб вислухав оповідь їх... Ось сонце сідає; з червоного неба приймає його в обійми широке хвилястее море, і сонце останній свій погляд ласкаво спиноло на тих гостроверхих тополях.

І вітер, прощаючись з ними, ще раз на добраніч промчавсь по верхів'ях... Погасла зірниця, стемніла блакить, усе задрімало. Лиш поночі тихо, журливо лепечуть тополі та море гукає до них. Обидва жаліють, що берег крутий не пуска їх зійтись побалакати щиро (236 слів) (За Дніпровою Чайкою).

Зміни приголосних при збігу їх ***Аудиторні вправи та завдання***

I. Прочитайте, перепишіть, поясніть зміни приголосних при словотворенні. Запишіть групи приголосних, що чергуються.

1) Полтавський - Полтавщина, волоський - Волощина, гуцульський - Гуцульщина, одеський - Одещина, партизанський - партизанщина, пісок (піску) - піщина, лісок (ліска) - ліщина, хуторянський - хуторянщина, канцелярський - канцелярщина, плоский - площина;

2) козацький - козаччина, гайдамацький - гайдамаччина, чернівецький - Чернівеччина, вінницький - Вінниччина, вояцький - вояччина, німецький - Німеччина, кріпацький - кріпаччина, донецький - Донеччина; але: галицький - Галичина;

3) віск - вощаний, дошка - дощаний, пісок (піску) - піщаний, супісок - супіщаний;

4) вереск - верещати, верещу, верещиш;
блиск - блищати, блищу, блищиш;

виск - вищати, вищу, вищиш;
брязк - бряжчати, бряжчу, бряжчиш;
простити - прощати, прощаю, прощаєш, прощу; але: простиш, простить;
тріск - тріщати, тріщу, тріщиш;
вгостити(ся) (угостити(ся)) - вгощати(ся)(угощати(ся)), вгощу, вгощаєш;

5) Васько - Ващенко - Ващук, Ісько - Іщенко - Іщук, Кузько - Кужченко, польський - Поліщук, волоський - Волощук, Тарасько - Тарашенко - Таращук, Онисько - Онищенко - Онищук;

6) Параска - Парасчин, Ониська - Онисьчин, Мелашка - Мелашин, Тодоска - Тодосчин, Оленка - Оленчин, Марійка - Марійчин, Галинка - Галинчин, Оксана - Оксанчин, Омелько - Омельчин.

II. Прочитайте подані слова, дотримуйтесь орфоепічних норм. Перепишіть, поясніть зміни приголосних; виділіть суфікси.

1) Запоріжжя - запорізький, Париж - паризький, Калуга - калузький, убогий - убозький, убозтво, боягуз - боягузький, боягузтво, Онега - онезький, абхаз - абхазький, киргиз - киргизький, варяг – варязький, Чикаго - Чикагський;

2) ткач - ткацький - ткацтво, козак - козацький – козацтво, молодець - молодецький - молодецтво, Гадяч - гадяцький, кравець - кравецький - кравецтво, Бахмач - бахмацький; Нью-Йорк - Нью-Йоркський, баски - баскський;

3) товариш - товариський - товариство, птах - птаство, Полісся - поліський, казах - казахський, Одеса - Одеський, чех - чеський, Черкаси - черкаський, латиш - латиський;

4) студент - студентський - студентство, люди – людський, брат - братський - братство, слов'янин - слов'янський - слов'янство, гетьман - гетьманський - гетьманство, Сибір - сибірський, Кучурган - кучурганський, море - морський.

III. Прочитайте вголос. Перепишіть подані слова, поясніть зміни приголосних перед суфіксом -ш- у вищому ступені прикметників і прислівників.

Високий - вищий - вище; підвищити – підвищення; красивий - кращий - краще; кращати; дорогий - дорожчий, дорожче; подорожчати, подорожчання; близький - ближчий - ближче; ближчати; низький - нижчий – нижче; дужий - дужчий - дужче; легкий - легший - легше.

IV. Перепишіть подані слова і поясніть їх написання.

1) Серце - сердечний, сонце - сонячний, лірика - ліричний, музика - музичний, фабрика - фабричний, місяць - місячний, пшениця - пшеничний, кінець - конечний, фізика - фізичний, вік - вічний, вічно;

2) поміч - помічний, помічник; ніч - нічний, клич - кличний; велич - величність, величний; північ - північний, піч - пічний, німіч - німічний;

3) рушник, мірошник, дворушник, рушниця, соняшник, сердешний (у значенні "бідолашний"), торішний;

4) квітка - квітці, синичка - синичці, стежка - стежці, сторінка - сторінці, лампочка - лампочці, грушка - грушці, подушка - подушці, ложка - ложці, юшка - юшці, книжка - книжці;

5) не морочся, не ніжся, зважся, хвилюєшся, сміється, возишся, гріється, візьмешся, говориться.

V. *Перепишіть, виправляючи, де потрібно, помилки.*

Тюркський, вуций, кременчукський, гігантський, казахський, калужський, запорізький, владивостоцький, дорощий, уманський, ризький, іракський, багаччий, ближчий, овручський, тлумачський, красщий, дальший.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. *Прочитайте речення. Замість крапок вставте пропущені літери, поясніть правопис.*

1. Летіло у вирій пта...о, заби́рало свої́ голоси, свій щебі́т, свої́ пісні... (Є. Гуцало). 2. Дивувало одне: про що і як вони могли розмовляти, смуглявий оцей юнак із Самарканда і білява лати...ка дівчина (Олесь Гончар). 3. Приємно тече під шорсткими пальцями тканина, м'яка, ласкава, як бу...ка вода (Олесь Гончар). 4. Давно відійшло в минуле чума...во, полишивши нам після себе народні пісні, легенди й перекази про ті далекі нелегкі часи. (М. Слабошпицький). 5. Ціле літо дід Данило живе на пасіці в лісах і увесь рік пахне во...иною, медом і травами (М. Стельмах). 6. Татар...ке зілля витика поруч з води ясно-зелені гострі мечі (М. Коцюбинський). 7. О як їм далі жити? На тім кровопролитті не місяць в небі сходить - туре...кий ятаган (Л. Костенко). 8. Там батько, плачучи з дітьми (а ми малі були і голі), не витерпів лихої долі, умер на пан...ині (Т. Шевченко). 9. Батько вбирив чудерна...ку мову сивого гуцула в чутливу душу, щоб згодом розказати людям нав'яну горами ліри...ну казку (І. Цюпа).

II. *Від поданих іменників утворіть прикметники за допомогою суфіксів -ськ-, -ств- (якщо це можливо). Поясніть зміни у словах.*

Прага, Дрогобич, Воронеж, Київ, товариш, інтелігент, Гамбург, Золотоноша, Магдебург, Славу́та, Тростя́нець, Кам'я́нка, чуваш, Чигирин, латиш, коряк, Умань, Калуга, Ні́цца, Буг, Дрогобич, Коростень, узбек, басмач, гігант, Прилуки, Люксембург, казах, Вільнюс, Вінниця, Ясси, чех, Рига, француз, матрос, Запорі́жжя, Гурфуз, Цюріх, Кривий Ріг, Дамаск, тюрк, Кавказ, Карпати, Каховка, Бершадь, Овруч, доцент, Незавертайлі́вка, Камчатка, калі́ка, пан, жі́нка, дворянин, кві́тник.

III. *Від поданих прикметників утворіть іменники за допомогою суфікса -ин-. Поясніть написання.*

Одеський, галицький, угорський, донецький, миколаївський, черкаський, уманський, гайдамацький, турецький, обивательський, німецький, луганський, рекрутський, чернівецький, житомирський, брянський, харківський, львівський, дніпропетровський, козацький, гуцульський, сумський, смоленський, рівненський, херсонський, вояцький.

IV. *Утворіть вищий ступінь порівняння прикметників і прислівників. Порівняйте їх написання.*

Молодий, короткий, дорогий, легкий, малий, важкий, рідкий, багатий, гарний, дужий, довгий, низький, тонкий, швидкий, товстий, близький, красивий, вузький, тяжкий, великий.

V. *Утворіть слова:*

1) за допомогою суфіксів -ств-, -зтв-, -цтв-:

робітник, маляр, кравець, товариш, учитель, керівник, садівник, дитина, юнак, агент, інтелігент, зрадник, ремісник, батрак, птах, купець, молодець, студент;

2) за допомогою суфікса -н-:

вік, молоко, кінець, сонце, серце, околиця, яйце, торік, столиця, лексика, кераміка, ячмінь, пісок, гусениця, публіка, смак, вулиця, рік, рука, безпека, стік, яблуко, техніка, фізика.

VI. *Перекладіть подані слова українською мовою. Звірте написане з "Орфографічним словником".*

Сивашский, румынский, прусский, рижский, таджикский, запорожский, иракский, кременчугский, вашингтонский, тюркский, немецкий, криворожский, кролевецкий, бахмачский, таганрогский, тбилисский, кембриджский, гаагский, тунисский, французский.

Контрольні тести

I варіант

1. *Укажіть рядок, у якому допущено помилку:*

- а) вранішній, річний, смачний, верещати;
- б) Полтавщина, всеношний, піщина, вічний;
- в) місячний, торішній, наручник, рушниця.

2. *З'ясуйте, у якому рядку при додаванні суфікса -ськ- у всіх прикметниках пишеться суфікс -зьк-:*

- а) Гаага, Париж, Кривий Ріг, Волга, Норвегія;
- б) Зальцбург, Вавож, Сомеш, Чикаго, альпініст;
- в) Камчатка, чуваш, Городець, Мурманськ, Оренбург.

3. *Позначте рядок, у якому не в усіх словах пишеться -жч-:*

- а) тя...е, ву...ий, бли...ий, ни...ий;
- б) доро...ий, ду...е, ва...ий, тя...ий;
- в) кра...ий (від красивий), ва...ий, тов...ий, ви...ий.

4. *У якому рядку при додаванні суфікса -ин- не в усіх словах пишеться літера щ?*

- а) Закарпат...ина, Луган...ина, лі...ина, Київ...ина;
- б) Гали...ина, воя...ина, Дрогоби...ина, Туре...ина;
- в) Оде...ина, Дніпропетров...ина, пі...ина (від пісок), кріпа...ина (від кріпак).

II варіант

1. *Укажіть, у якому рядку допущено помилку:*

- а) мірошник, величний, ячня, північний;
- б) пшеничний, соняшник, наручник, помічник;
- в) вересчати, бряжчати, околишній, рушниця.

2. *Встановіть, у якому рядку при додаванні суфікса -ськ- у всіх прикметниках пишеться суфікс -цьк-:*

- а) Городець, Нальчик, Овруч, Таганрог, гірник;
- б) Кременчук, козак, Галич, Вадуц, Казбек;
- в) тюрк, Нюрнберг, Єрмак, Кузнецьк, Рибниця.

3. Позначте рядок, у якому в усіх словах пишеться *-жч-*:

- а) ви...ий (від високий), доро...ий, ни...ий;
- б) тя...ий, ни...е, доро...е, бли...ий;
- в) ву...е, ду...ий, тов...ий, ва...ий.

4. З'ясуйте, у якому рядку при додаванні суфікса *-ин-* у всіх словах пишеться *чч*:

- а) Кіровоград...ина, Туре...на, Львів...ина, Болград...ина;
- б) Німе...ина, гайдама...ина, Доне...ина, Вінни...ина;
- в) Білгород...ина, Брян...ина, Тернопіль...ина, батьків...ина.

Диктант

Український народ створив власні збройні сили – козацтво, щоб захистити свої землі від ворогів: Туреччини, панської Польщі, татарських орд. Дослідники вважають, що слово "козак" походить з тюркських мов і означає "вільна і озброєна людина". Слово "січ" означає: "окремий городок, що входив до складу козацької організації в 16-18 століттях", "містечко". Ще пояснення: "засіка", тобто укріплення із дерева, каменів. Назва "Запорізька Січ" походить від слів "за порогами". Ця Січ розташувалася на островах нижче колишніх дніпровських порогів серед неприступних плавнів Великого Лугу. Пороги – гірські виступи у річищі Дніпра: Кодацький, Сурський, Ненаситець, Бурило, Лишний та інші – у наш час затоплені Дніпровським водосховищем.

Місце Коша Запорізької Січі знаходилося по черзі на островах Хортиця, Базавлук та інших. Січ була оточена ровом і десятиметровим валом, на якому стояв дерев'яний частокіл із баштами. Всередині фортеці споруджено майдан із церквою та стовпом, біля якого карали винних. Навколо майдану були збудовані великі довгі хати - "курені", де жили козаки-земляки. Тут же споруджували будинки старшини, канцелярію, майстерні, склади, торгівельні лавки.

Запорізькою Січчю керувала Рада, яка обирала кошового отамана (гетьмана), суддю, писаря, осавула (підполковника) та іншу козацьку старшину. Їм підпорядковувалися 15-20 тисяч козаків. Частина козацького товариства проживала в Січі і займалася військовою справою. Інші мешкали у "зимівниках" – на хуторах і селах зі своїми сім'ями. Жінок на Січ не допускали. Запорожцем міг стати кожен, хто вірив у Бога, підкорявся порядкам, міг безстрашно обороняти Україну. Запорізькою Січчю керувала козацька старшина, яку обирали всі козаки на Раді. Серед січовиків була сувора дисципліна; за обман, зраду, боягузтво, пияцтво отримували велику кару.

Багато молодих запорожців, а також дітей навчалися в січових школах. Про силу, хоробрість українського військового братства складено легенди, думи, пісні. Козаки були вірними товаришами, любили пісні, жарти, танці, не дбали про власне збагачення (277 слів) (*З газети*).

Спрощення груп приголосних Аудиторні вправи та завдання

I. На місці крапок, де потрібно, поставте пропущені літери. Поясніть правопис слів.

Студен...ський, пристрас...ний, контраст...ний, прихвос...ні, со...нце, чес...ний, мес...ник, сер...це, влас...ний, очис...ний, дилетан...ський, доблес...ний, ровес...ник, свис...нути, виїз...ний, шіс...десят, зліс...ний, шіс...надцять, капос...ний, форпос...ний, балас...ний, щас...ливий, корис...ний, зап'яс...ний.

II. Утворіть прикметники, запишіть їх, поясніть правопис.

Чесць, совість, контраст, ненависть, випадок, гігант, злість, швидкість, доблесть, вартість, первісність, радість, прикрість, область, почесць, альпініст, об'їзд, пропуск, турист, ілюзіоніст, депутат, сучасність, баласт, хвастати.

III. Запишіть слова у дві колонки: 1 - зі спрощенням; 2 - спрощення відсутнє.

Перехрес...ний, улес...ливий, безвиїз...ний, корис...ливий, облас...ний, пес...ливий, балас...ний, шіс...сот, перс...ні, пріс...ний, якіс...ний, шелес...нути, захис...ний, кіс...лявий, турис...ський, влас...ний, ненавис...ний, піз...ній, ціліс...ний, гіган...ський, наміс...ник.

IV. Перекладіть українською мовою і поясніть правопис.

Радостный, страстный, участник, счастливый, буревестник, костлявый, проездной, невестке, корыстный, защитник, безжалостный, стелить, агентство, блеснуть, недельный, шестьсот, солдатский, хлестнуть, городской, качественный целостный, компостный, завистливый, несчастный, гигантский, хвастливый, постный, ненавистный.

V. Перепишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви.

1. Барвінок цвів і зеленів, с...лався, розстилався (Т. Шевченко). 2. Радіс...на праця - ознака творчості (Ю. Яновський). 3. Притихлі явори стоять безшелес...но (Л. Костенко). 4. Мати увечері своїм пес...ливим голосом нашепче дитині про любов до всього живого (П. Мирний). 5. Де вони проходили, ніщо не бряз...нуло, не тріс...нуло, не хрусн...уло (О. Гончар). 6. Не йди туди, дорога то нещас...на, то не життя, то смерть (В. Симоненко). 7. Вересневе сон...це непомітно зайшло за потріскані негусті хмари і зразу ж розіс...лало аж за ліс недобілені полотна (М. Стельмах). 8. Було щось невимовно радіс...не, життєдайне в цьому сонячному дощі, і всі це відчували (О. Довженко). 9. Чоловіча доблесть виявляється у казках тільки благородством вчинків; у визволенні рідної землі від зміїв або чужоземних напас...ників, у врятуванні красуні від наглої смерті або завоюванні її сер...ця лицарськими достоїнствами (Л. Дунаєвський). 10. Селом пішла могутня хвиля північної симфонії - провіс...ник дня (В. Шевчук).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. На місці крапок, де потрібно, поставте пропущені букви. Поясніть правопис.

Якіс...ний, корис...ний, пис...нути, хворос...няк, пропус...ний, пес...ливий, інтеліген...ський, турис...ський, контраст...ний, аванпос...ний, курсан...ський, хвас...нути, мес...ник, зап'яс...ний, передвіс...ник, роз'із...ний, тиж...невий, тріс...нути, музикан...ський.

II. Перекладіть слова українською мовою і запишіть їх. Обґрунтуйте правопис.

Счастливый, костлявый, жалостный, радостный, туристский, студенческий, участник, честный, наездник, редкостный, безкорыстный, президентский, депутатский, совестный, форпостный, выпускной, целостный.

III. Складіть словниковий диктант (30 слів) з теми "Спрощення в групах приголосних".

IV. Випишіть 10 речень із преси, у яких би вживались слова, що відбивають і не відбивають спрощення в групах приголосних.

Контрольні тести

I варіант

1. Встановіть, у якому рядку в усіх словах відбувається спрощення приголосних:

- а) усний, випускний, совісний, дилетантський;
- б) радісний, ремісник, месник, власник;
- в) тріснути, хруснути, бризнути, вискнути.

2. Встановіть, у якому рядку в усіх словах спрощення приголосних відбувається лише у вимові:

- а) капосний, виїзний, форпостний, доброякісний;
- б) злісний, учасник, цілісний, компостний;
- в) форпостний, контрастний, аванпостний, баластний.

3. Встановіть, у якому рядку в усіх словах спрощення приголосних відсутнє:

- а) кіс...лявий, пес...ливий, хвас...ливий, контраст...ний;
- б) вис...нути, плюс...нути, гус...нути, пис...нути;
- в) блис...нути, стис...нути, сер...це, сон...це.

4. У якому рядку всі слова пишемо з літерою т у групах приголосних -стн-, -стл-?

- а) наміс...ник, наперс...ний, заздріс...ний, зап'яс...ний, боліс...ний;
- б) підлес...ливий, пес...ливий, скрес...лий, жаліс...ливий, шіс...надцятий;
- в) хвас...ливий, кіс...лявий, підшерс...ний, п'ятиверс...ний.

II варіант

1. Встановіть, у якому рядку в усіх словах відбувається спрощення приголосних:

- а) пристрасний, радісний, контрастний, капосний;
- б) капусник, налисник, похресник, кожний;
- в) тижневий, поїзний, вартісний, пропускний.

2. Встановіть, у якому рядку в усіх словах спрощення приголосних відбувається лише у вимові:

- а) обласний, рідкісний, швидкісний, доброчесний;
- б) пристрасний, безкорисний, млосний, шістнадцятий;
- в) баластний, слабконтрастний, компостний, форпостний.

3. Встановіть, у якому рядку в усіх словах спрощення приголосних відсутнє:

- а) зап'яс..ний, шіс..надцять, хвас..нути, хворос..няк;
- б) плюс..нути, тріс..нути, рис..нути, свис..нути;
- в) боліс..ний, піз..ній, жаліс..ливий, безшелес..ний.

4. Укажіть, у якому рядку в усіх словах відбулося спрощення приголосних:

- а) проїзний, тижневий, обласний, форпостний;
- б) щасливий, безвиїзний, перехресний, швидкісний;
- в) персні, прихвосні, вісник, хворостняк.

Диктант

Любові на світі більше, ніж думають люди

Але через те, що вона потай народжується і тихцем у зітханнях чи сльозах умирає, менше гадається і менше говориться про неї. І тільки пісня не соромиться вечорами розкривати людям чари їхньої молодості, свято і муку душі, тривогу довірливого серця і чорну розлуку чи зраду. Тоді в печалі чи радості, добрішим і кращим стає чоловік і з подивом бачить, скільки зайвого мулу невідомо для чого осіло в його середині, як швидко сіра буденщина розхлюпала його чашу кохання. А було ж воно, було та й розійшлося, мов туман по долині. І вже не такими жаданими стають вечори, і не так трепетно сяють зорі, не так бентежно тривожиться в тиші прочахле серце, і не таким широким і радісним здається примерклий світ.

А поглянеш на розсипані хатки, на зав'язані снігом лужки та діброви, на мовчазні під місяцем верби, на притихлі садочки й криниці, згадаєш петрівчанські стежки й копиці, скрипкові ворота чи підведені тінями тини – і звідусіль сколихнеться, оживе чиєсь кохання. Отак від хати до хати, від стежки до стежки будеш іти давніми чи свіжими слідами його, будеш неждано зустрітися з ним, як он з тією парою, що йде закутана одним кожухом.

Вихряться думки, мов сніжинки, розкочуються та й розкочуються по тих селах і хатах, де він прислухався до весільної музики, пісні та жадань. І мало не всюди виходило на одне: надії відцвітали, мов сади, тільки з тією різницею, що сади нарік знову запрашуються цвітом, а надії все більше заїдає тля нестатків, родинного дріб'язку і буденщини (248 слів) (М. Стельмах).

Подвоєння та подовження приголосних

Аудиторні вправи та завдання

I. Від поданих слів утворіть нові слова за допомогою префіксів без-, роз-; від-, під-, об-. Запишіть новоутворені слова, позначте подвоєні букви як орфограми.

Бігти, дати, зброя, далекий, ділити, знайомити, з'єднати, звітний, дивитися, дякувати, бризкати.

II. Утворіть нові слова від поданих за допомогою суфікса -н-. Запишіть їх і визначте, на межі яких морфем виникає подвоєння.

Картина, хвилина, сон, чавун, старовина, щілина, вина, осінь, пружина, чужина, глибина, ціна, зміна, істина, година, кордон, рослина, суть, догана.

III. Зіставте слова. Яка різниця між ними у значенні, вимові і написанні? Складіть із ними речення.

Нескінченний – нескінчений, незрівнянний – незрівняний, неоцінений – неоцінений, невпізнаний – невпізнаний.

IV. Спишіть. Замість крапок, де треба, вставте пропущену букву. Поясніть її уживання.

Наріч..я, бадьоріст..ю, задоволен..я, міц..ю, довголіт..я, знан..я, підніж..я, спросон..я, узліс..я, чуйніст..ю, ..лються, Поліс..я, Поволж..я, розповід..ю, жаліст..ю, вбран..я, забарвлен..я, любов..ю, папорот..ю, стат..єю, Іл..я, середньовіч..я, щедріст..ю, прибут..я, кров..ю, ворон..я, новосіл..я, надбан..я, створе..ий, поклика..я, вдосконале..ість, натхне..я, благослове..ий, вимушу..ість, змії..ий, невблага..ий, леви..ий, багатогра..ість, улюбле..ий, оздобле..я, огне..ий, нездола..ий, об..їхати, від..зеркалювати, перед..ень, від..звеніло, щоден..о, від..ача, бездоган..ий, захоплен..ий, нездолан..ий, шален..ий, лебедин..ий, напружен..ість, безсмерт..я, безчест..я, широчен..ий, подвір..я, піднебес..я, стат..ей, затвердін..я, роздоріж..я, без..акон..ість, незнищен..ий, занепокоєн..я, олов'ян..ий, сторон..ій, священ..ий, ключ..я, узбереж..я, гіл..я, буйноквіт..я, ріл..я, нал..еш, дол..ють, навман..я, підніж..я, Іл..я, жит..єлюб, зран..я, спросон..я, звеличен..я, корін..я, вугіл..я, зіл..ю.

V. Перепишіть, вставте, де потрібно, пропущені букви, визначте наголос. Поясніть написання слів, подібних за звучанням.

Не оцінен..а ніким робота – неоцінен..ий скарб; не впізнан..а мною людина – невпізнан..а людина; не сказан..е слово – неказан..а радість; не скінчен..а вчасно розмова – нескінчен..а розмова.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перепишіть, замість крапок вставляючи, де потрібно, пропущені літери.

Зверніться до параграфа «Подвоєння та подовження приголосних» і до кожного правила доберіть приклади з вправи.

Гран..ю, мудріст..ю, без..межніст..ю, займен..ик, прислівн..ик, шален..ий, свяще..ик, спросон..я, олов'ян..ий, нужден..ий, Запоріж..я, під..аш..я, ріл..єю, суд..ів, вуал..ю, жовч..ю, Закарпат..я, без..акон..я, стат..ей, маст..ю, качин..ий.

II. Напишіть твір про захоплену своєю справою людину, використавши такі слова:

Покликання, захоплення, знання, життя, якістю, совістю, невіддільний, навмання, щастя, гордістю, напруженістю, завзяття, стомлений, переконання.

III. Перекладіть подані слова українською мовою, поясніть їх написання.

Соцветие, бессердечный, соломенный, бессмертие, платье, бытие, предместье, обобщение, спросонья, постоянно, Прикарпатье, Подолье,

воссоединение, распутье, нежданный, артелью, судья, поверье, соленье, солью, семя, трехсотлетие, болью, гордостью, подполье, бессюжетный, чутье, затишье.

IV. Поясніть наявність або відсутність подвоєння літер у словах.

Уміння, сумління, віддаль, оббити, обшити, розказати, роззброєння, нескінченний, тваринний, рослинний, вирощений, відданістю, виллється, Поділля, шерстю, беззаперечно, востаннє, розрісся, віддзеркалений, областю, ніжністю, Керчю, памороззю, в'яззю, безсонний, ячмінний, сміття, вістря, теля, ягня, узбіччя.

V. Перепишіть речення, вставте пропущені букви.

1. Лілеями сумними, злотоокими цвітуть у серці давні почут...я; лілеями минулого жит...я встають вони з безодні забут...я, такими ніжними, такими самотніми (М. Вороний). 2. Летить комета. Бавиться дитя. Цвітуть облич...я, острахом не стерті (Ліна Костенко). 3. Він не плакав, бо серцем прозрів, що народ, відпочивши від мук лихоліт...я, зрозуміє причини колишніх пригод і завдан...я нового століт...я (М. Вороний). 4. Сором сліз, що л...ються од безсил...я (Леся Українка). 5. Шукайте цензора в собі. Він там живе, дрімучий, без голін...я. Він там сидить, як чортищ у трубі, і тихо вилучає вам сумлін...я (Ліна Костенко). 6. Спросон...я птах крилами затріпоче, про щось у сні зашепчеться трава (В. Сосюра). 7. Не треба думати мізерно. Безсмерт...я є ще де-не-де (Ліна Костенко). 8. Темний гай вже забув зимуван...я сумне і красує в зеленім наряді (Леся Українка).

II. 1. Весіл...ь і побратан...ь посол єдиний, із давнини він зветься “хліб та сіль” (Т. Коломієць). 2. Квіти пахучі гнутья в кохан...і, шепчуть про щаст...я і вроду (М. Рильський). 3. Ой, із загір...я сонечко, з загір...я, із-за далеких марев і морів. Щоранку йде в холонучі сузір...я Одвічний дим одвічних димарів (Л. Костенко). 4. Мої суцвіт...я, биті холодами, ви добру зав'язь все-таки дали (Л. Костенко). 5. Вітрильце їхнє таке маленьке, що навіть якби хто й був на узбереж...і, то навряд чи помітив їх звідти (О. Гончар). 6. А ліс накликає хмару на поля – дощі прол...ються весняні, веселі (М. Познанська).

Контрольні тести

I варіант

- 1. У якому рядку допущено помилки?*
 - безаконний, воз'єднання, радісттю, Поліся;
 - віддаль, безземельний, роззброєний, беззубий;
 - юннат, оббити, сонний, хвилиний.
- 2. У якому рядку подвоєння відбувається на межі кореня і суфікса?*
 - військкомат, підданство, безмежжя, затишшя;
 - осінній, щоденний, багатогранний, сонний;
 - Полісся, самовідданий, оббити, беззубий.
- 3. У якому рядку подвоєння відбувається на межі частин складного слова?*
 - віддаль, священний, нездійснений, останній;
 - міддю, вважати, щоденний, мільйонний;
 - військкомат, юннат, міськком, госпправо.

4. У словах безземельний, беззвучний, відділ подвоєння відбувається:
- а) від збігу приголосних префікса і кореня;
 - б) від подовження приголосних;
 - в) у словах іншомовного походження.

II варіант

1. У якому рядку допущено помилки?
- а) туманність, ввійти, пронісся, ззовні;
 - б) шаленний, жаданний, священник, довгожданний;
 - в) осінній, віддаль, сонний, ввійти.
2. У якому рядку подвоєння відбувається на межі кореня і суфікса?
- а) туманність, щоденник, чавунний, осінній;
 - б) оббігти, віддати, тінню, наллю;
 - в) беззубий, пасся, піддати, неоцінений.
3. У якому рядку подвоєння відбувається на межі частин складного слова?
- а) ззовні, неказаний, осінній, піддати;
 - б) юннат, міськком, спецех, військкомат;
 - в) незлічений, міддю, навмання, завдання.
4. У словах віддати, оббити, беззубий подвоєння відбувається:
- а) від збігу приголосних префікса і кореня;
 - б) від подовження приголосних;
 - в) у словах іншомовного походження.

Диктант

Заходить ніч – сонце давно зайшло. І навіть смужечка вечорової зорі на заході вже зблякла, злиняла. Світ навколо якийсь дивний, сірувато-фіалковий, однотонний і безтінявий. Вони йдуть глухою межею, лише двоє, здається, загублені серед оцих безтінявих степових просторів. І так добре, так хороше їм разом! Тримаючись за руки, ступають кожне своєю ледь накоченою колією. А між ними нескінченний валок, порослий травами, полинцем, переплетений в'юнкою, з білими дзвіночками цвіту берізкою. Полинець цвіте, духмяно, п'яно пахтить, не змішуючись ані з терпким запахом материнки, ні з озонними, тонкими, ледве-ледве відчутними пахощами невидимих хмарин. Ліворуч, скільки й видно, аж до самого обрію, ще темне, старанно заскороджене, засіяне соняшником, незоре поле. Праворуч смужечками жита та пшениці от-от уже в стрілку підуть. А поміж ними чорні стрічки заскородженої ріллі, чись, так і не зібране з осені, соняшничиння, а далі темна улоговина розлогої м'якої балки, а по ній примарно-сріблясте хмаровиння розквітлих тернових кущів. А в тих тернах або ж великий концерт, або ж окружне змагання, або і весілля солов'їне. Зібралось їх там не менше кількох десятків: виспівують, тьохкають, вицокують, сміються й плачуть, заливаючись, мало не на десятки «колінець», чи коротенько, кришталево подзвонюють, немов горло прочищаючи на пробу (192 слова) (В. Козаченко).

Правопис префіксів **Аудиторні вправи та завдання**

I. Поясніть написання префіксів у словах.

Збаламутити, безбідний, міжсесійний, понадписувати, препозиція, збіговище, надкісниця, беззаконний, представити, прецедент, зжати, безквартирний, надіслання, предтеча, престол, зжмаканий, безперешкодний, надточний, розкачати, прибадьоритися, ззамолоду, відбиток, обгинати, розіспатися, прибляклий, приболотний, зімкнутий, віддаля, обігравати, розілляти, приварювати, зогрівати, відігнаний, обстрижений, розсвердлений, приватизація, зсихання, відквітлий, передпусковий, розчепурений, приземний, зскакування, відтоптати, передучора, черезсмузжя, зчитаний, відщеплений, передсерцевий, черезрядковий, презентація, прикаспійський, зшкрябаний, міжсоюзницький, понадкушувати, пренепорочний.

II. У поданих реченнях поясніть написання і вимову префіксів.

1. Знов роздягають догола і розпинають знову душу, і відтинають два крила, і скаженіють – на вітриськах, на скаженіючих вітрах завзято присипають приском обидва береги Дніпра. 2. Для них найбільша в світі втіха когось роздерти розчерком пера. 3. Холодні, як підземних рік глибінь, осінні дні. 4. Тремтить од спраги кінь і кришить кригу, що зросла між нами, як прірва. 5. Вони судить зійшлись на цім майдані (Н. Клименко). 6. В мовчання вод пригнічено-веселих застигли зорі на холоднім дні. 7. І я тремчу – у грудях канонада, я онімів, бо неземна принада мені так душу щастям колиса. 8. Я тебе не хочу обминути, я тебе не хочу обійти. 9. Ображайся на мене як хочеш, і презирством убий мене – все одно я люблю твої очі і волосся твоє сумне. (В. Симоненко).

III. На місці крапок поставте відповідні префікси пре-, при-, прі-, з-, с-, роз-, без-, через-, між-.

...амбула, ...берегти, ...звище, ...сохти, ...велебний, ...сквашування, ...дути, ...подобний, ...хмарний, ...поверховий, ...бій, ...блідлий, ...досить, ...щулити, ...давлений, ...пинити, ...кататися, ...хлібний, ...судинний, ...стол, ...здоровий, ...гнаний, ...свататися, ...шивний, ...освященний, ...поконвіків, ...плічник, ...ярок, ...парений, ...щухлий, ...щулити, ...чесаний, ...тріпаний, ...смішити, ...талий, ...смузжний, ...кістковий.

IV. З'ясуйте значення, вимову і правопис префіксів у поданих словах.

Предобрий – придобрити, прекрасний – прикрашати, претихий – притихлий, прелюд – прилюдний, прехороший – прихорошений, прелюдія – прилюдність, прегіркий – пригірклий, премудрий – примудритися, премалий – применшений, пресвятий – присвятити, престарий – пристаріти, престарілий – пристарілий.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перепишіть речення, вставляючи пропущені букви у префіксах. Поясніть умови їх правильного написання та вимови.

1. Боже, спаси, від забуття всіх убитих без січі, всім бе...невинним пр...тулок дай врешті. 2. О скільки понищено бе...винних тих церков, подерто на мотуззя плащаницю! І бе...вість ...лизує вогненным язиком бе...смертних фресок світлоносні лица. 3. Земля, як пр...рва. Душа не плаче. Ї навіть не болять. Вона ві...плакала своє. Ві...голосила. (Н. Клименко). 4. Очі ро...печену магму ллють, губи тремтять потворно – сліпа та бе...сила лють прийшла і взяла за горло. (В. Симоненко). 5. Такі місця я завжди обходжу десятою дорогою, з пр...зирством кидаючи погляд на завідників. (Ірен Роздобудько). 6. О, пр...несіть як не надію, то крихту рідної землі; я пр...тулю до уст її і так застигну, так ...млію (О. Олесь).

II. Перекладіть подані слова українською мовою. Порівняйте і поясніть правопис префіксів в обох мовах.

Сделать, подписать, отсеять, надземный, сказать, обгореть, сбегать, сшить, смыть, престарелый, представить, пребывание, бесшумный, прибрежный, сдержанный, бесплатный, рассчитывать, сжечь, приоткрыть, примирить, приоткрыть, прелюдия, припрятать, привокзальный, президиум, премьера, Приморье, приход, пресильный, презренье, прихрабриться, привнесенный.

III. Утворіть слова за допомогою префіксів пре- або при-. Поясніть свій вибір.

Міський, спокійно, гнути, багато, тримати, крикнути, в'язати, великий, відкрити, берегти, ховати, купити, танцювати, неприємний.

IV. Вставте потрібну букву, розподіліть слова за групами: 1) з префіксом з-; 2) з префіксом зі- або зо-; 3) з префіксом с-:

...балансований, ...величений, ...хрещений, ...дешевити, ...жовтіти, ...ллятий, ...мліти, ...хриплий, ...прілий, ...скакувати, ...їжджений, ...фокусований, ...зла, ...сипати, ...споду, ...шкрябати, ...клювати, лазити, ...підсподу, ...поконвіку, ...байдужіти, ...тухлий, ...гризти, ...хвально, ...веселіти, ...мережений, ...піймати, ...чесати, ...сипати, ...пухнути.

Контрольні тести

I варіант

1. Зазначте, у якому рядку всі слова пишуться з префіксом при-:

- а) пр...пильнувати, пр...бій, пр...пізнілий, пр...тихлий, пр...меншувати;
- б) пр...освящений, пр...значувати, пр...подобіє, пр...вабити, пр...вітати;
- в) пр...гадати, пр...будований, пр...балтійський, пр...гамувати, пр...мудрість.

2. Укажіть, у якому рядку в усіх словах пишеться префікс -з:

- а) ...жати, ...сунути, ...чистити, ...шити, ...цілити;
- б) ...жовкнути, ...шулити, не...проста, ...пад, ...сох;
- в) ...чавити, ...хов, ...падати, ...сипати, ...калічити.

3. З'ясуйте, у якому рядку допущено помилку в правописі префіксів:

- а) пригірок, прегарний, приярок, престол, пристаріти;
- б) преосвящений, приподобний, превелебний, престарий, прикрашений;
- в) прилюдний, прелюдія, пригорілий, прегіркий, приземкуватий.

4. *Виберіть рядок, у якому всі слова з префіксами записано правильно:*

- а) надпотужний, скалькований, беспечний, престол, сповнений;
- б) предтеча, воз'єднання, презирливий, прирвистий, пред'явник;
- в) неспроможний, зшкребти, розстелити, розтанути, відпочити.

II варіант

1. *З'ясуйте, у якому рядку всі слова пишуться з префіксом пре-:*

- а) пр...амбула, пр...валювати, пр...досить, пр...більшений, пр...людія;
- б) пр...непорочний, пр...освящений, пр...подобний, пр...позитивний, пр...позиція;
- в) пр...старілий, пр...старий, пр...стол, пр...хитрий, пр...батьоритися.

2. *Укажіть, у якому рядку в усіх словах пишеться префікс -з:*

- а) ...кладений, ...скубувати, ...колювати, ...парувати, ...шиток;
- б) ...тічний, ...травити, ...черпувати, ...тримування, ...сушити;
- в) ...сування, ...грібальник, ...чіпляти, ...сутулений, ...бризкувати.

3. *Позначте, у якому рядку всі слова записано правильно:*

- а) підхід, надпотужний, одвічний, роскопки, престол;
- б) скріплювати, стиснути, пресипаний, прихильний, безтурботний;
- в) предтеча, скалькований, прирвистий, обмежений, міжфакультетський.

4. *Перекладіть слова українською мовою. Зазначте, у якому рядку всі слова пишуться з префіксом при-:*

- а) пр...бываць, пр...большой, пр...озерный, Пр...уральє, пр...беречь;
- б) пр...слухається, пр...умножить, пр...купить, пр...тендент, пр...танцовувать;
- в) пр...прятать, пр...своить, пр...хватить, пр...митивный, пр...оритет.

Диктант

...Крізь листя, що лежало на моєму обличчі, світ здавався золотим і мав запах, що з'являється, коли відчиняєш старовинну скриню з одягом, який пролежав там кілька сторіч. Ні, я не мала такої скрині, але уявляла, що з неї пахне саме так: спресованим часом, що спить у кожній складочці оксамитової сукні, всередині капелюшка із напівзотлілою вуаллю, в мереживних рукавичках.

А підпалене осінню листя було схоже на дагеротипи – такі ж вицвілі, жовто-коричневі, що продаються в антикварних магазинах. Часом, гуляючи Андріївським узвозом, я купувала такі фотографії.

І не тому, що колекціонувала їх. Ні. Просто мені було шкода, що ці люди – з уже неземними обличчями – ось так лежать, нікому вже не цікаві й мало кому потрібні. Хіба що для того, аби розглядати їхнє вбрання, їхні зачіски, вуса, капелюшки...

А я завжди думала: що зробила ця пара, котра сотню років тому зайшла сфотографуватися – вона в білій сукні, він – у чорному сурдуті! – після дозволу

фотографа підвестися? Про що вони говорили? Про що мріяли? Як прожили решту життя? Чи були щасливі?

Я підвелася, листя злетіло з мене, мов шалик... (171 слово)
(І. Роздобудько)

Правопис іменникових суфіксів Аудиторні вправи та завдання

I. Зробіть аналіз іменників за поданим нижче зразком.

Директор, практикантка, відвертість, суспільство, козацтво, гудок, дівчисько, дідуган, горбань, пиріжечок, водиця, вихователь, викладач, шаблюка, носище, серденько, сунічка, кішечка, садочок, парник, колосся, коріння.

Зразок: вітрище - вітер + -ищ- + -е.

II. Від поданих нижче географічних назв утворіть назви жителів чоловічого і жіночого роду. Поясніть спосіб творення.

Харків, Вінниця, Полтава, Прага, Сибір, Херсон, Маріуполь, Дніпропетровськ, Каховка, Кривий Ріг, Галичина, Урал, Львів, Париж, Лондон.

III. Від поданих слів утворіть іменники, підкресліть суфікси і поясніть їх правопис.

Сидіти, мовчати, буряк, цибуля, літати, свіжий, везти, колос, видати, кукурудза, сопіти, верба, борщ, мороз, учити, вітер, голова, риба, серце, молодий, пишний, земля, корова, чорний, семеро, чистити, раб.

IV. Утворіть іменники за допомогою суфіксів:

1) **-ств-:** козак, дилетант, люди, брат, жінка, птах, каліка, господар, юнак, убогий, парубок, молодець, заступник, лицар;

2) **-ечк-, -єчк-:** байка, діжка, яйце, слово, серце, дошка, петрушка, блюдо, криниця, хвиля, пташка, батько, сито, книжка, ложка, тісто, вікно, майка, копійка, річка;

3) **-ик, -ік, -їк:** історія, хімія, фізика, проза, математика, лірика, мова, механіка, медицина;

4) **-ищ-:** нога, вогонь, хвіст, бас, ведмідь, вітер, змія, двір, полотно, мороз, гарбуз, язик, хлів, прапор;

5) **-инн(я), -інн(я), -анн(я), -янн(я):** камінь, картопля, ходити, зростати, чекати, корінь, біб, шарудіти, сприяти, горіти, павутина, гукати, вітати, цвісти, копати.

V. Перепишіть слова, розкрийте дужки. Використайте потрібну літеру. Позначте суфікси у цих іменниках і поясніть їх написання.

Геро(и, і, ї)зм, прапорщ(і, и)к, гор(и, і)ще, доріж(и, е)чка, коп(і, ї, є)чка, керівн(і, и)к, плomb(і, и)р, гно(ї, і, и)сько, побо(и, і, ї)ще, дол(и, е)нька, дід(е, и, і)ч, мар(и, е)во, кра(е, ї, є)чок, его(і, ї)ст, реал(и, і)зм, команд(і, и)р, міш(е, и)чок, пал(е, и)ця, ча(ї, є)ня, вул(е, и)чка, кош(е, и)чок.

VI. Запишіть подані іменники у чотири колонки: а) назви осіб; б) назви абстрактних понять; в) назви конкретних предметів; г) збірні назви. Визначте

суфікси, за допомогою яких утворюються іменники з новим значенням, поясніть їх написання.

Знання, горище, економіст, пейзажист, рішення, удосконалення, Київщина, полтавець, картоплиння, свіжість, альпініст, неповторність, холодильник, змагання, формувальниця, англієць, кіннота, жовтизна, гороховиння, городина, вінничанин, романтизм, довідник, знавець.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Від поданих слів утворіть іменники з відтінком у значенні. Визначте суфікси, за допомогою яких вони утворені.

Нога, мішок, вухо, черешня, стежка, вовк, курча, дощ, ключ, баба, дочка, дуб, чайка.

II. 1) Від поданих іменників утворіть жіночі та чоловічі імена по батькові.

Андрій, Сергій, Панас, Яків, Кирило, Микола, Ілля, Сава, Кузьма, Богдан, Руслан, Корній, Методій, Дмитро, Юрій, Лука, Федір, Георгій.

2) Перепишіть словосполучення, виправте помилки у суфіксах і закінченнях імен по батькові. Поясніть їх написання.

1. Розмовляю з Миколаєм Максимовечем. 2. Зверніться до Романа Олексієвича. 3. Запитайте Лідію Василіївну. 4. Поїдьте до Сави Валерієвича. 5. Скажіть Петру Кузьмовичу. 6. Конспект Тетяни Євгенівної. 7. Порадьтеся з Тихоном Павловичом. 8. Доручіть Софії Дмитрівній. 9. Скажіть нам, Марія Юрієвно. 10. Прийшов Володимир Костевич.

III. Перепишіть слова, вставляючи замість крапок, потрібні букви. Перепишіть суфікси.

Блискав...ця, кам...ння, винахідн...к, сон...чко, напруж...ння, вогн...к, берез...нька, черв...нь, крол...ня, пром...ння, плет...во, руч...ньки, мислит...ль, вогн...ще, вітр...ган, хлопч...сько, земл...ця, руб...ць, гуман...зм, голів...нька, печ...во, весел...сть, баж...ння, бубл...к, стріл...чка, ба...чка, проза...к, конво...р, вогн...чок.

IV. Перепишіть речення, вставте пропущені літери у суфіксах іменників. Поясніть їх правопис.

1. Тільки на обрії, десь на сході, ледь помітно проступали верш...чки хмар. 2. Перший стояв якусь хвилину в задумі, спрямувавши погляд у колючу гушав...нь посадки. 3. У тоні його чулось виправд...ння. 4. Проїхав трохи по забутому межівн...ку і незабаром знову повернув у бік райцентру. 5. Наступної весни кам...ння знов виростало, полізло голов...шками з ґрунту. 6. Понад затокою - рибальські сел...ща та сосни де-не-де. 7. Для нього ти - один із керівн...ків величезної експед...ції, безпосередній його начальн...к, чия влада практично безмежна, на чийй відповідальн...сті люди, техніка... 8. Тож-бо вгамуйся, відкинь гриз...ти і спокійно приймай шану, яку тобі виявляють ці люди, поетові земл...ки. 9. Пелюст...нка полум'я замість людини. 10. І як же воно вийшло так, що труд...га невсипущий та викохав браконь...ра? (О. Гончар)

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть рядок, у якому всі іменники утворились від дієслів за допомогою суфікса **-анн(я)**:

- а) ход...ння, чек...ння, мовч...ння, напруж...ння;
- б) змаг...ння, сподів...ння, напис...ння, прох...ння;
- в) сид...ння, ум...ння, керув...ння, визвол...ння, оточ...ння;
- г) мисл...ння, розум...ння, навч...ння, вид...ння.

2. Укажіть рядок, у якому всі іменники утворені за допомогою суфікса **-ечк-**:

- а) дощ...чка, юш...чка, стеж...чка, діж...чка;
- б) сит...чко, пал...чка, вул...чка, пташ...чка;
- в) горл...чка, подуш...чка, книж...чка, блюд...чко;
- г) котуш...чка, кач...чка, кун...чка, лис...чка.

3. Укажіть рядок, у якому допущено помилку в написанні іменникового суфікса:

- а) печиво, стружечка, множина, горілочка;
- б) дядечко, водиченька, галявина, бузина;
- в) мариво, служитель, сивина, качиня;
- г) городина, намистечко, всячина, маєво.

4. Укажіть рядок, у якому всі жіночі імена по батькові утворені від іменника за допомогою суфікса **-ївн(а)**:

- а) Петр...вна, Олексі...вна, Васил...вна, Семен...вна;
- б) Анатолі...вна, Григор...вна, Сав...вна, Панас...вна;
- в) Дмитр...вна, Володимир...вна, Олег...вна, Сергі...вна;
- г) Онуфрі...вна, Овді...вна, Матві...вна, Андрі...вна.

II варіант

1. Укажіть рядок, у якому всі іменники утворені за допомогою суфікса **-енн(я)**:

- а) ді...ння, чит...ння, кос...ння, засід...ння;
- б) визвол...ння, знач...ння, відродж...ння, піднес...ння;
- в) гук...ння, гул...ння, стриб...ння, зверн...ння, малюв...ння;
- г) в'яз...ння, узгодж...ння, враж...ння, шаруд...ння.

2. Укажіть рядок, у якому всі іменники утворені за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів:

- а) зозуленька, калинонька, рученька, відеречко;
- б) садочок, вовчисько, головань, пиріжечок;
- в) рибка, дубок, дівчинонька, носюра;
- г) рубчик, кізонька, земляця, ціпура.

3. Укажіть рядок, у якому іменниковий суфікс **-ств-** трансформувався в **-цтв-**:

- а) суспіль...тво, боягу...тво, товари...тво, пта...тво;
- б) убо...тво, коза...тво, брат...тво, люд...тво;
- в) парубо...тво, тка...тво, молоде...тво, жіно...тво;
- г) калі...тво, керівни...тво, господар...тво, будівни...тво.

4. Укажіть рядок, у якому допущено помилку в написанні іменникового суфікса:

- а) донечка, правитель, зіронька, хвостище;
- б) місяченько, косіння, товариство, гарбузиння;
- в) козлятина, тракторист, чаєня, гніздечко;
- г) зайчення, конечок, западина, печево.

Диктант

Перед ним повз Будинок металурга стежина в'ється, одна з тих, що від шосе в глибину лісу горожанами протоптана. Під вихідний і вранці в неділю тут валом валить люд із міста на природу. Буває, що й заводчан своїх між ними побачить: із сім'ями йдуть, шанобливо вітаються зі старим обер-майстром. А буває, що компанія жевжиків якихось проходить, галасують на весь ліс, з приймачками в руках, антенами аж у вічі старому тичуть. Ще й насмішки пускають. Молоді, зовсім юні, а такі вже черстводухі. Що їх робить такими? Звідки в них оця зневага до всіх, навіть до трудової сивини? Спробуй зауважити цьому непоштивцеві, він одразу ж у відповідь: «А хіба я не маю права?». Пройдуть із своїми антенами-штричками, а старий ще довго дивиться їм услід. Без озлоби, скоріше з болем, наче рідні внуки пройшли перед ним. «Чому ви такі? Чому неповажливі до людей, сумні, дражливі? Чому пісень не співаєте, а слухаєте тільки готові з отих коробок? Чому навіть сміх ваш не схожий на той, яким сміялося козацтво? Жалко мені буває вас. Допомогти б вам, а як?».

Під обід уже було, коли якась дівчина з'явилась на стежці. Похнюпившись, прямувала до лісу. Проходячи, насурмлено блимнула у бік старого, густо-смаглява, циганка, чи що. Зараз циганів чимало з'явилося, на осідле життя їх переводять, комусь вони там дорогу перейшли... Але ця не в рясних спідницях, у звичайному, у кофтині біленькій. Коли зиркнула спідлоба, губи самі за звичкою тихо мовили: «Здрастуйте», – сільська, видно. А в очах таке горе глибоке, такий закипільний розпач, що і дна йому нема. Не з добра такі сюди заблукують, прямуючи часом, як сновиди, до лісу, до темних скарбнянських ям-чорторіїв... (237 слів) (О. Гончар)

Правопис прикметникових та дієприкметникових суфіксів *Аудиторні вправи та завдання*

І. Прочитайте текст. Поясніть вживання виділених суфіксів.

Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золоточубий вересень. Він причепив до свого бриля червоний з вологістю кетяг калини й нитку бабиного літа, заглянув до нашої школи, завзято вдарив у дзвін та й пішов поміж садками в степи крутити крила вітряків.

Я нетерпляче ждав, коли вересень сполохає над селом ранковий сон чи напівсон отим дзвоном, що прибивається навіть на хутори. І от над хатами

урочисто, густо обізвалася мідь, вона злякала на позолочених церковних хрестах гайвороння і всюди-всюди порадувала босоноге школярство.

Ні, це не дзвін, а мої надії бентежно запасмились наді мною і в мені. Вони тепло вихоплюють малого з подвір'я на лебедині крила та й несуть через діброви, села, ріки до того казкового міста, де скільки хочеш читай книжок і вчися аж на вчителя.

Ураз усе покращало біля мене: і ясени з блакитними тінями й зеленим шумом, і нагорблена клуня з чотирма вітрами, і скрипливі ворота, од яких піде в щось гарне моя дорога, і маківки, що бринять і бринять на городі, і навіть ледачі гарбузи, що повдягали різнобарвні сорочки та й, лежачи, вихваляються ними (М. Стельмах).

II. Перепишіть прикметники. Поставте наголос. Визначте суфікси та поясніть їх уживання.

1. Дружний (*спів*), західний, мільйонний, принадний, природний, модний, фабричний, продажний, величний, бідолашний, безробітний, вуличний, заможний, нагірний, відповідний, народний, братній, всесвітній, городній, давній, житній, задній, крайній, літній, майбутній, рідний, матерній, незабутній, освітній, пізній, ранній, самобутній, суботній, хатній, ближній, вчорашній, сторонній, давнішній, домашній, дорожній, дружній (*потиск руки*), зовнішній, колишній, мужній, поздовжній, порожній, прийдешній, ранішній, сінешній, справжній, сьогоднішній, тутешній, художній, (*але: потужний*), знаменний, осінній, плинний, ранній, туманний, диванний, камінний, лимонний, змінний.

2. Чернетковий, яхонтовий, вересневий, алюмінієвий, дієвий, польовий, грушевий, овочевий, святковий, грошовий, суттєвий, ситцевий, лісовий, паперовий, оксамитовий, дубовий, кварцовий, бойовий, життєвий, життєвий, душевний, палацовий, значеннєвий, дощовий, дійовий, жолудевий, речовий, зерновий, багатопверховий, ґрунтовий, тисовий, нульовий, сталевий, сталевий, садовий, казковий, службовий, судовий, плюшевий, стильовий, вітровий, початковий, вольовий, маковий, гайовий, військовий, крайовий, полиновий, сторожовий, шовковий, чудовий, службовий, парковий.

3. Історичний, барвистий, анархічний, класичний, вибоїстий, математичний, археологічний, перістий (*рябий*), ортопедичний, гноїстий, фізичний, фармацевтичний, двоїстий, епічний, ідилічний, прозаїчний, іскристий, оліїстий, голосистий, троїстий, політичний, токсичний, географічний, хімічний, геометричний, технічний, біологічний, медичний, перистий (*пірчастий*), циклічний, росистий, драматичний.

III. Утворіть присвійні прикметники жіночого і середнього роду. Визначте суфікси і поясніть їх уживання.

Георгій, батько, Гончар, коваль, Семен, школяр, син, робітник, сторож, Андрій, Франко, водій, дяк, майстер, ксьондз, Шевченко, Ігор, Сергій, кобзар, скрипаль, Михайло, товариш, Федір, Олексій, лікар, директор, командир, Малишко, Павло, Данило, брат, Ілля, Кузьма, Стус, Микола, Василь, Роман.

IV. Поясніть уживання виділених суфіксів -уват(ий), -юват(ий), -оват(ий), -овит(ий). З шістьма на вибір прикметниками складіть речення.

Горбуватий, зеленуватий, теплуватий, кривуватий, гіркуватий, тугуватий, чепуркуватий, круглуватий, сухуватий, глухуватий, синюватий, шельмуватий, густуватий, рідкуватий, холоднуватий, сіруватий, великуватий, білуватий, товстуватий, сизуватий, твердуватий, сліпуватий, темнуватий, бруднуватий, солонуватий, солодкуватий; дуплуватий, вовчкуватий, гудзикуватий, вузлуватий, злодійкуватий, щетинуватий, ящикуватий, остюкуватий, піскуватий, ніздрюватий, дерешуватий, пронозуватий, тумануватий; плісковатий, стовбоватий;

гордовитий, грошовитий, сановитий, талановитий.

V. Від поданих іменників утворіть присвійні прикметники. Визначте суфікси і поясніть їх уживання. Із п'ятьма на вибір прикметниками складіть речення.

Мама, матір, Оля, Ольга, баба, бабуся, Настуся, тітка, Марія, Софія, Коля, дочка, сваха, сусідка, Мелашка, Зося, Оксана, Катруся, доярка, бджола, голуб, горобець, качка, орел, змія, Тереза, соловей, сорока, муха, оса, журавель, ящірка, лебідь.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. На місці крапок поставте пропущену літеру (**и, і** чи **ї**). Звірте написане зі словником. Поясніть уживання суфіксів **-ичн(ий)**, **-ічн(ий)**, **-їчн(ий)** та **-ист(ий)**, **-їст(ий)**.

Академ..чний, бас..стий, педагог..чний, психолог..чний, камен..стий, грамат..чний, сто..чний, траг..чний, фантаст..чний, індетермініст..чний, циклоп..чний, камен..стий, ригорист..чний, телекінет..чний, цукр..стий, гор..стий, трав'ян..стий, терорист..чний, шерст..стий, дупл..стий, груд..стий, ішем..чний, болот..стий, кабаліст..чний, промов..стий, традиціоналіст..чний, алегро..чний, алерг..чний, бадьор..стий, еврест..чний, лір..чний.

II. Утворіть від поданих іменників прикметники. Складіть із ними словосполучення. Визначте суфікси.

Акціонер, аукціон, баланс, банк, бартер, брокер, валюта, галузь, готівка, закупівля, інвестиція, кошти, кошторис, криза, кредит, лізинг, маркетинг, митниця, оренда, план, податок, прибуток, спонсор, твіст, товар, суспільство, фірма, фреон, холдинг, шезлонг.

Зразок: **план – плановий; планова економіка.**

III. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Поставте наголос. Поясніть правопис суфіксів.

1. Бреде зоря-сновида і приبلуда – одержан(н)ий задурно щедрий дар (В. Стус). 2. Даремно ходиш стежною крутою, шукаючи загублен(н)их слідів... (Б. Лепкий). 3. Не вивітриться, не загине Священ(н)ий досвід – Захищати Батьківщину (В. Фольварочний). 4. О матері, в своїх дітей вдихніть Безцін(н)ий скарб – любов до Батьківщини (Л. Скирда). 5. Я у вечір забрів – пішки йшов із роботи, зачарован(н)ий в шемріт і віддих полів (Л. Крупа). 6. Школа – як неспокійний, гомінкий вулик: гуде, шумить, сповнен(н)ий дитячим галасом (І. Цюпа). 7. І видзвонює жайвір у полі, і цвіте зачарован(н)ий світ

(І. Гончаренко). 8. На широкім і довгім подвір'ї залягла врівноважен(н)а тиша, притрушен(н)а передсвітанковою млою (Ю. Мушкетик). 9. Тут, на числен(н)их кущах, під зливою сонця, все літо наливалися важкі виноградні грона, звеселяючи серце трударя (О. Гончар). 10. Задвигтіла земля аж до самих глибин, вражен(н)а смертю лісового велетня (П. Загребельний). 11. Будь прихильна, доле неблаган(н)а, До моїх спустошен(н)их краян... (Д. Шупта). 12. Та притаман(н)им вдачі є людській Геройський чин, але благочестивий (Д. Шупта). 13. Очі її, постійно освітлен(н)і зсередини м'яким живим сяйвом, були наче видимим, предмет(н)ним вираженням її душі... (Є. Гуцало). 14. І благодать – така ясна лягла мені на душу смирен(н)у... (В. Стус). 15. Ораторія – великий музич(н)ий твір для хору, співаків-солістів і симфон(і,и)чного оркестру, написан(н)ий на драмат(і,и)чний сюжет (З газети). 16. На посаду курін(н)ого отамана обирали найбільш талановитих, досвічен(н)их козаків (З газети). 17. Творчість поет(і,о)ва гуманіст(і,и)чна, інтернац(і,и)ональна, вселюдська за своїм глибин(н)им змістом (О. Гончар).

IV. Перепишіть слова, поставте в них наголос. Порівняйте правопис прикметникових та дієприкметникових суфіксів. Перевірте значення слів за словником. Із трьома на вибір парами слів складіть речення.

Здійснений – здійснений;
 недоторканий – недоторканий;
 незлічений – незлічений;
 незрівняний – незрівняний;
 неказаний – неказаний;
 нескінчений – нескінчений;
 неоцінений – неоцінений;
 неподоланий – неподоланий;
 примирений – примирений.

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть, у якому рядку допущено помилку:

- а) мільйонний, ригористичний, природний, багрянистий, тутешній;
- б) мамин, справжній, житній, дружний (спів), хатній;
- в) літній, поздовжний, зовнішній, принадний, гористий;
- г) зміїний, троїстий, осінній, мужній, східний.

*2. Позначте рядок, у якому всі слова слід писати з двома літерами **н** (наголошені голосні виділено):*

- а) неказан(н)ий, знамен(н)ий, неоцінен(н)ий, доччин(н), безцін(н)ий;
- б) стражден(н)ий, здоровен(н)ий, туман(н)ий, неоцінен(н)ий, нескінчен(н)ий;
- в) стін(н)ий, вчорашн(н)ій, недоторкан(н)ий, генетичн(н)ий, братн(н)ій;
- г) художн(н)ій, бажан(н)ий, неказан(н)ий, колишн(н)ій, зачарован(н)ий.

*3. З'ясуйте, у якому рядку не в усіх слова замість крапок слід писати літеру **и**:*

- а) клас..чний, голуб..ний, голос..стий, Гал..н, ліс..стий;
- б) промен..стий, ортопед..чний, славіст..чний, матус..н, бджол..ний;

- в) імперіаліст..чний, ліс..стий, Марус..н, кач..ний, істор..чний;
- г) мед..чний, еп..чний, славіст..чний, геро..чний, солов'..ний.

4. *Укажіть, у якому рядку при творенні всіх прикметників виступає суфікс -ів- (-їв-):*

- а) дочка, бджола, Мелашка, Женя, орел;
- б) змія, казка, дощ, Ігор, Шевченко;
- в) дупло, товариш, бій, березень, голуб;
- г) Андрій, ксьондз, Шевченко, Василь, майстер.

II варіант

1. *Укажіть, у якому рядку допущено помилку:*

- а) водорозчинний, модерний, південний, сьогоднішній, Миколин;
- б) терористичний, бадьористий, логічний, денний, потужній;
- в) багатомовний, образний, тематичний, ранішній, літературний;
- г) колосистий, двоїстий, фантастичний, Ольжин, справжній.

2. *Позначте рядок, у якому всі слова слід писати з двома літерами н:*

- а) осін(н)ій, північн(н)ий, притаман(н)ий, неоцінен(н)ий, жадан(н)ий;
- б) пташин(н)ий, бетон(н)ий, несказан(н)ий, зачарован(н)ий, притрушен(н)ий;
- в) притаман(н)ий, безгомін(н)ий, нездолан(н)ий, лимон(н)ий, невблаган(н)ий;
- г) закон(н)ий, числен(н)ий, страшен(н)ий, бажан(н)ий, неоцінен(н)ий.

3. *З'ясуйте, у якому рядку не в усіх слова замість крапок слід писати літеру и:*

- а) істор..чний, барв..стий, анарх..чний, клас..чний, вибо..стий;
- б) рос..стий, драмат..чний, бас..стий, кабаліст..чний, промов..стий;
- в) фантаст..чний, індетермініст..чний, камен..стий, цукр..стий, гор..стий;
- г) клас..чний, математ..чний, традиціоналіст..чний, алегро..чний, ігр..стий.

4. *Укажіть, у якому рядку при творенні всіх прикметників виступає суфікс -ів- (-їв-):*

- а) ситець, гроші, Андрій, серпень, сова;
- б) казка, горобець, тітка, Віктор, борсук;
- в) алюміній, Іван, Тарас, груша, баланс, оренда;
- г) скрипаль, Михайло, товариш, Федір, лікар.

Диктант

Вдома у Малишка в маленькій кімнатці тільки мати, лагідна, моторна жінка з ясним обличчям, вбрана, ніби в неділю: у святковій, вишиваній на рукавах сорочці. Малишкова мати. Вже знали її, безперечно, з його поезій, і ось вона в житті. Почувалось внутрішнє, чисто народне благородство цієї людини, доброта душі. Ласкавою співучістю приваблювала мова, з якою мати зверталась то до сина, то до мене. Гостинна була, уважлива; її цікавило, хто це прийшов із сином та звідки родом... Пізніше, коли тільки доводилось читати нові Малишкові поезії, де він оспівував матір, чи слухати «Пісню про рушник», цей апофеоз чистого синівського почуття до матері, щоразу поставав мені перед

очима образ цієї славної обухівської жінки у святковій сорочці, яка, видно, безмежно любила свого сина і розуміла його у всьому значенні його поезії, дарма що сама була без освіти.

Мабуть, від матері та родинного оточення передалося поетові глибоке відчуття народної пісні, у цій сфері він був тонкий знавець і цінитель, саму його творчість не уявити без фольклорних джерел. Малишко, як мені здається, зумів осягнути саму душу народної поезії, внутрішні закони її розвитку.

Малишко трибунний – це вже само по собі могло б бути темою для художника, для живописця. Справжній громадянин, він захоплював нас, звичайно ж, не тільки своєю блискучою красномовністю, а передусім безкомпромісним обстоюванням речей важливих і принципових, літературне життя багатьох повоєнних літ не уявити без малишківських атак, перед яким тремтіло все нище, дріб'язкове. Пригадується, на одних бурхливих зборах Малишко ішов до трибуни, спираючись на паличку (ще тільки одужав після хвороби), здавалось, ледь на ногах тримається, - такий він зараз кволий та немічний. А потім був шквал Малишкової промови, блиск і вогонь думки, руйнування трибунної творчості, і це було, видно, настільки збудливо й приголомшливо навіть для нього самого, що він, сходячи під бурю оплесків з трибуни, мав зовсім інший вигляд, збадьорений, оздоровлений, пішов з гордовито піднятою головою, геть забувши і свою паличку на трибуні. Немало потім ми жартували над тією забутою Малишковою паличкою, що засвідчила його миттєве одужання (316 слів) (О. Гончар).

Дієслівні суфікси **Аудиторні вправи та завдання**

I. Утворіть похідні іменники й дієприкметники від поданих дієслів, обґрунтуйте написання суфіксів в утворених словах.

Занотовувати, балувати, закопувати, вапнувати, бальзамувати, заміщувати, вварювати, анонсувати, глісувати, вальцювати, залякувати, відтворювати, аналізувати, закодувати, вдобрювати, досліджувати, вловлювати, заламувати, гарантувати, відкупорювати, залатувати, гальванізувати, вмєблювати, гармонізувати, замордувати, реконструювати, жертвувати, виготовлювати, дарувати, загвинчувати, годувати, заколисувати, втушкувати, зварювати, експлуатувати, глазурувати, жалувати, загвинчувати, закручувати, відтворювати, закарбувати.

II. Поясніть, чому в дієприкметниках дієслівний суфікс -ува- (-юва-) зберігається не скрізь.

Вбудований, заброньований, заварюваний, вигравіруваний, загальмований, загашуваний, опублікований, заглиблюваний, заглушуваний, наспиртований, задобрюваний, націоналізований, запідозрюваний, занотований, заокруглюваний, унормований, заохочуваний, нашарований, заморожуваний, виокремлюваний, запалюваний, перекваліфікований.

III. Утворіть дієприкметники і запишіть у дві колонки слова: а) із суфіксом -ува-; б) із суфіксом -ова-.

Заплутувати, регламентувати, запліднювати, ідентифікувати, запроваджувати, ілюмінувати, запротоколювати, конденсувати, збалансувати, зближувати, інкасувати, збільшувати, іменувати, з'єднувати, іммобілізувати, знебарвлювати, знешкоджувати, індустріалізувати, зображувати, надрізувати, інструктувати, калібрувати, навантажувати, інсценувати, камуфлювати, інтригувати, конкретизувати, знехтувати, костюмувати, знижувати, модифікувати, нав'язувати, муштрувати, виконувати, акредитувати, індексувати, обговорювати, накарбувати, екранізувати, резервувати, ідентифікувати.

IV. Запишіть похідні слова та поясніть написання суфіксів у них.

Відсортовувати, налаштувати, випробувати, скупувати, загартовувати, вкарбовувати, укомплектовувати, вцяцьковувати, вшанувати, загальмовувати, використовувати, заідеалізувати, заінтересовувати, підпорядковувати, замурувати, запломбовувати, недопрацьовувати, згодовувати, завойовувати, загіпсовувати, вибудовувати, наелектризувати, відшвартовувати, застосовувати, переатестовувати.

V. Перекладіть дієслова українською мовою, зверніть увагу на суфікси в обох мовах.

Инструктировать, репетировать, интегрировать, дебатировать, ремонтировать, интенсифицировать, фотографировать, иронизировать, капитулировать, интерпретировать, квотировать, информировать, кодифицировать, маршировать, инфицировать, полировать, комментировать, ликвидировать, компенсировать, конвертировать, активировать, копировать, массажировать, мобилизовать, экипировать, лидировать, модернизировать, демонстрировать, фиксировать, купировать, лоббировать, парировать, фантазировать, пикетировать, лавировать, артикулировать, форсировать, фаршировать, панировать, утрировать.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Утворіть і запишіть від поданих слів дієприкметники, скажіть, від чого залежить написання суфіксів у похідних словах.

Гравірувати, драпірувати, інспірувати, пікірувати, котирувати, третирувати, видресировати, екіпірувати, солірувати, командирувати, парирувати.

II. Прокоментуйте написання іменників, утворених від дієслів із суфіксом -ува-. Запишіть власні приклади.

Транскрибування, калібрування, інтерпретування, адресування, трансформування, інтонування, інтимізування, аглютинування, інтегрування, калькування, інсценування, інфільтрування, концентрування, інформування.

III. З'ясуйте, від яких дієслів утворено подані слова, поясніть написання суфіксів. Складіть 5 речень, увівши до них виділені курсивом дієприкметники.

Сенсибілізований, допрацьований, гримований, ремонтований, деморалізований, бактеризований, домальований, врятований, гофрований, дезавуований, гранований, дегустований, гуманізований, декласований, спеціалізований, децентралізований, гумований, дезактивований, організований,

демонстрований, замаскований, декламований, гармонізований, декодований, запропонований, деталізований, бальзамований, дешифрований, реквізований, дипломований, заборгований, дисциплінований, догартований, емальований, диференційований, резюмований, документований, ешелонований, рецензований, дофарбований, експериментований, договдований, ритмізований, дубльований, рекламований.

IV. На місці крапок вставте необхідні голосні в суфіксах, обґрунтуйте написання.

Вигапт..ваний, добуд..ваний, народж..ваний, атест..ваний, виглянс..ваний, заморд..ваний, вигравір..ваний, адрес..ваний, видрук..ваний, надріз..ваний, здив..ваний, викорч..ваний, віддар..ваний, обгодов..ваний, реставр..ваний, нагородж..ваний, запрограм..ваний, редук..ваний, презент..ваний, продикт..ваний, недоплач..ваний, заплан..ваний.

V. Доберіть приклади слів із суфіксами -ува-н- та -ова-н-.

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть, який суфікс пишеться в дієприкметниках, похідних від дієслів із наголошеним суфіксом -ува-/-юва-:

- а) -ува-;
- б) -юва-;
- в) -ова-.

2. З'ясуйте, чи зберігають суфікс -ир-/-ір- дієслова іншомовного походження в українській мові:

- а) зберігають;
- б) втрачають;
- в) зберігають у деяких словах для усунення небажаної омонімії.

3. Виберіть рядок, у якому дієприкметники, утворені від усіх слів, зберігатимуть суфікс -ува-/-юва-:

- а) аналізувати, інформувати, зав'язувати, упакувати, рекламувати;
- б) виховувати, списувати, здійснювати, попереджувати, занотовувати;
- в) програмувати, зареєструвати, асимілювати, анонсувати, насаджувати.

4. Виберіть рядок, у якому дієприкметники, утворені від усіх дієслів, мають інший суфікс:

- а) запатентувати, симулювати, синтезувати, затамувати, комбінувати;
- б) змонтувати, містифікувати, нагрунтувати, налагоджувати, анексувати;
- в) замінувати, намолочувати, напружувати, імпортувати, легалізувати.

II варіант

1. Скажіть, чи зберігається суфікс у дієприкметниках, похідних від дієслів із ненаголошеним суфіксом -ува-/-юва-:

- а) зберігається;
- б) не зберігається;
- в) залежно від слова.

2. З'ясуйте, з якою метою в деяких іншомовних дієсловах зберігається суфікс *-ир-/-ір-* перед *-ува-/-юва-*:

- а) для милозвучності;
- б) для усунення небажаних омонімів;
- в) для полегшення творення похідних слів.

3. Виберіть рядок, у якому дієприкметники, утворені від усіх слів, зберігають суфікс *-ува-/-юва-*:

- а) консультиувати, змарнувати, обрешетувати, реферувати, зруйнувати;
- б) обрахувати, ризикувати, реформувати, пропонувати, регулювати;
- в) оброблювати, порушувати, засвідчувати, стомлювати, нагострювати.

4. Виберіть рядок, у якому дієприкметники, утворені від усіх дієслів, мають інший суфікс:

- а) друкувати, нарощувати, забронювати, накреслювати, напрасувати;
- б) систематизувати, скерувати, спрямувати, забракувати, анулювати;
- в) завербувати, обґрунтувати, надарувати, накрохмалювати, апробувати.

Диктант

Ясночолє сонячне братство

... На широчезній рівнині, скільки сягає зір, яскраво золотились соняшники. Стояли до самого обрїю, пишноголові, стрункі й незліченні, і всі, як один, обернені до свого небесного взірця, до сонця... Здавалось, вони й самі випромінювали світло своїми жовтогарячими коронами, і, може, тому навкруги, в зоні їхньої дії, було якось особливо ясно, чарівно й святково, мов у заповіднику сонця. Тут навіть повітря, здавалось, несло в собі золотисті відтінки.

Кучер зупинив коней і байдуже став закурювати, а голова рушив із скульптором до соняшників. Гарячий цвіт дихнув на них густими медовими пахощами.

Скульптор зачаровано дивився в далечінь, запруджену до самого крайнеба ясночолєм сонячним братством.

Із глибини золотих плантацій білою чаєчкою виринула чиясь косинка... За нею з'явилась друга, третя.

Дівчата рухалися міжряддями, повільно наближаючись до шляху. Там, де вони проходили, з соняшниками творилось щось дивовижне. Втрачаючи свій царський дрімотний спокій, вони зненацька оживали, золоте тарілля, здавалось, само розігнавшись, летіло стрімголов назустріч одне одному, і, з'єднавшись на мить у поцілунку, знову розліталось врізнобіч, і вже знову вільно сміялось, пустотливо погоджуючись, сяючи розімлілим золотом до сонця.

... У попередній із дівчат скульптор впізнав Меланію. Так ось яка вона, справжня! Щось майже величне було зараз в її поставі, в погляді, в рухах. Не йшла, а ніби напливала із золотого духмяного моря, гордо випроставшись, легко й ритмічно подзвонюючи у свої золоті литаври.

В'ється над дівчатами соняшниковий пилок, осідає на косинки, на руки, на лиця... Осідає Меланії на бровах, на віях... Очі її променяються, запашні соняшники ласкаво кладуть їй свої голови на плечі, на груди... (245 слів)
(О. Гончар)

Загальні правила правопису складних слів **Аудиторні вправи та завдання**

I. Від поданих основ утворіть складні слова, запишіть їх разом або через дефіс.

Тихий/хід, іван/чай, перша/основа, один/любити, унтер/офіцер, будь/який, національний/визвольний, 80/літ, фото/камера, аеро/план, воду/носити, ліс/степ, авто/траса, віце/президент, край/знати, 4/сотий, чорний/білий, тишком/нишком, мати/й/мачуха, сільське/господарство.

II. Перепишіть і поясніть правопис слів із пів-.

Пів/яблука, пів/лимона, пів/Ялти, пів/ящика, пів/ніч, напів/фабрикат, полу/день, пів/Америци, пів/пиріжка, пів/куля, полу/кіпок, напів/оголений, пів/кімнати, напів/автомат, пів/року, пів/Австралії, полу/станок.

III. Запишіть подані слова через дефіс або окремо.

Викладач/філолог, студент/Михайленко, озеро/Байкал, художник/портретист, учитель/Нестерук, сон/трава, дівчина/красуня, лікар/терапевт, Квітка/Основ'яненко, чар/зілля, Лисичка/Сестричка, батько/мати, солдат/Бондаренко.

IV. Згрупуйте подані слова за правилами написання складних слів разом і через дефіс. Доведіть правильність виконання вправи.

Восьмилітній, дівчина-слов'янка, півстакана, біологія, клиноподібний, тривладдя, Кам'янець-Подільський, хліб-сіль, екс-чемпіон, казна-що, автовокзал, мікросхема, учений-мовознавець, синій-синій, тихохід, пароплав, силомір, енерговодопостачання, півобіду, літературознавство, Убийвовк, Нечуйвітер, століття, штаб-капітан, як-от, абиде, чотирикутний, ракета-носій, норд-вест, хлопець-козак, літопис, солодко-солоний, пів-Азії.

V. Перепишіть, вставляючи пропущені сполучні голосні. Обтрунтуйте їх вибір.

Дніпр...петровськ, Перв...майськ, п'ятдесят...річчя, вовк...дав, пар...воз, житт...радісність, земл...трус, сам...свал, всюд...хід, середнь...річчя, прав...знавець, вол...любний, тр...кутник, Красн...знаменівка, нов...будова, бур...лом, верб...лоз, корен...плід, кра...вид.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перепишіть речення. Запишіть складні слова відповідно до їх правопису.

1. Дунайське небо шовками/блаватами переливається. 2. Гармату тільки й знав у житті, з нею пройшов пів/світу, перемісив багнуки! 3. Тільки не гармату тягнуть за собою, не в артилерію впряжені, а в звичайну бочку/водо/возку. 4. Руку її все життя не хотілось би випускати зі своєї, безодня очей заваблювала, густо/вишневі губи були так довірливо близько. 5. Споруджена нашвидку/руч, вона, одначе, міцно сидить у землі... 6. Сашко, це ж наш Сашко, наш славний безстрашний друг/артилерист попав на «губу»! 7. Не крав, не грабував, з табору

само/вільно не відлучався... 8. ... яке тут може бути пані/братство? 9. Під рукою була бригадирова одно/кінна бідарка - нею й поїхав. 10. Білий полу/день навкруги, сорока скаче по верхах лісо/смуги... (О. Гончар)

II. Запишіть подані слова разом і через дефіс.

Хлопець/вартовий, лице/мір, ясно/чолий, гаупт/вахта, верхо/гір'я, врешті/решт, Шадура/комбат, гіпсово/білий, тридцяти/тисячний, коно/в'язь, сільгосп/техніка, край/степовий, криго/лом, кіно/камера, Зевс/громо/вержець, вічно/зелений, низько/рослий, море/плавець, вряди/годи, водно/час, простецько/веселий, своє/рідний, само/робний, риба/гігант, отожд/бо, дівчатка/школярки, темно/русий, двадцяти/двох/річний, добро/волець.

III. Від поданих основ утворіть складні слова. Згрупуйте їх відповідно до правил написання складних слів разом і через дефіс.

Скоро/минати, догори/лице, сам/зберегти, середній/відсоток, чорт/знати/що, загальний/народ, людина/функція, вчений/фізик, національна/культура, характер/творити, природа/знати, дим/вловлювати, напів/інтелігент, густа/засмага, 10/літ, 3/поверхи, брудний/сірий, видно/край.

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть рядок у якому всі слова пишуться разом:

- а) високо/культурний, літературо/знавець, літературно/критичний;
- б) культурно/освітній, само/заглиблення, хліб/сіль;
- в) дво/томний, чорно/зем, тисячо/ліття;
- г) загально/зрозумілий, багато/значність, поет/символіст.

2. Укажіть рядок, у якому всі слова пишуться через дефіс:

- а) рівно/цінний, шістнадцяти/рядковий, суспільно/політичний;
- б) літературно/науковий, штаб/квартира, тільки/то;
- в) ідеологічно/теоретичний, маніфест/заклик, десяти/літній;
- г) слово/символ, круго/верть, само/закоханий.

3. Укажіть рядок, у якому всі слова пишуться окремо:

- а) ніжно/акварельний, Затули/вітер, земляк/полтавець;
- б) капітан/Петренко, поет/Симоненко, дівчина/Оксана;
- в) пісенно/фольклорний, одно/бічний, про/те;
- г) Сен/Луї, дво/горбий, першо/джерело.

4. Укажіть рядок, у якому складні слова утворені шляхом поєднання іменника та дієслова:

- а) одноповерховий, мистецтвознавство, водолікарня;
- б) електровоз, змієлов, лісостеп;
- в) життєпис, кожум'яка, п'ятиденка;
- г) землекоп, зореносець, стрічкоріз.

II варіант

1. Укажіть рядок, у якому всі слова пишуться разом:

- а) славно/звісний, західно/європейський, хресто/матія;
- б) одно/значність, рівно/біжний, жовто/блакитний;

- в) різно/рідність, казна/що, тишком/нишком;
- г) біо/хімія, багато/валентний, мело/драма.

2. *Укажіть рядок, у якому всі слова пишуться через дефіс:*

- а) дво/вірш, світо/творення, більш/менш;
- б) світо/сприймання, ходи/но, Гулак/Артемовський;
- в) ясно/білий, віще/адмірал, пів/Києва;
- г) вище/згаданий, сіно/кос, дощо/мір.

3. *Укажіть рядок, у якому всі слова пишуться окремо:*

- а) довго/носий, хлібо/роб, старо/київський;
- б) бого/слов, сім/десять, просто/людин;
- в) студент/Гуцул, річка/Дніпро, гори/Карпати;
- г) свят/вечір, біло/сніжний, товсто/ногий.

4. *Укажіть рядок, у якому складні слова утворені шляхом поєднання числівника та іменника:*

- а) якраз, волелюбний, трикутник;
- б) воєнкомат, лейб-медик, блідо-рожевий;
- в) фотомонтаж, вісімнадцятиріччя, маловідомий;
- г) тридцятиліття, багатозначність, першочерговий.

Диктант

Скульптор раптом зупинився. Йому перехопило дух. Те, що він побачив перед собою, на мить приголомшило і осліпило його: на широчезній рівнині, скільки сягав зір, яскраво золотились соняшники. Стояли до самого обрію, пишноголові, стрункі і незліченні, і всі, як один, обернені до свого небесного взірця, до сонця. Здавалось, вони й самі випромінювали світло своїми жовтогарячими незліченими коронами, і, може, тому навкруги, в зоні їхньої дії, було якось особливо ясно, чарівно й святково, мов у заповіднику сонця. Тут навіть повітря, здавалось, несло в собі золотисті відтінки.

Скульптор зачаровано дивився вдалечінь, запруджену до самого крайнеба ясночолим сонячним братством. Із глибини золотих плантацій білою чаечкою виринула чиясь косинка. За нею з'явилась друга, третя.

Дівчата рухалися міжряддями, повільно наближаючись до шляху. Там, де вони проходили, з соняшниками творилось щось дивовижне. Втрачаючи свій царський дрімотний спокій, вони зненацька оживали, золоте тарілля, здавалось, само розігнавшись, летіло стрімголів назустріч одне одному, і, з'єднавшись на мить в поцілункові, знову розліталось врзнобіч, і вже знову сміялось, пустотливо погойдуючись, сяючи розімлілим золотом до сонця.

У попередній із дівчат скульптор впізнав Меланію. Щось майже величне було зараз в її постаті, в погляді, в руках. Не йшла, а ніби напливала із золотого духмяного моря, гордо випроставшись, легко й ритмічно подзвонюючи у свої золоті литаври. Захоплена роботою, вона, видно, зовсім не помічала скульптора, їй було не до нього, в неї була своя творчість. Обличчя натхненно розшарілося і, освіжившись якимись новими

думками, стало мовби тоншим, інтелектуальнішим, багатшим. Де взялась і врода, і характер, і чиста ідеальна чарівність ліній (246 слів) (О. Гончар).

Складні іменники **Аудиторні вправи та завдання**

I. Поясніть правопис складних іменників.

Мовознавство, чар-зілля, землетрус, сталевар, міськрада, століття, овочесховище, рута-м'ята, рудокоп, член-кореспондент, пів'яблука, шибайголова, экс-міністр, чорнозем, Лисичка-Сестричка, шестиденка, магазин-салон, самохід, пів-Європи, двотижневик, пройдисвіт, Мін'юст, норд-ост, хлібокомбінат, новобудова, водограй, купівля-продаж, переко-типоле, генерал-губернатор, автострада, щастя-доля, лісосмуга.

II. Запишіть складні іменники у дві колонки: 1) ті, які пишуться разом; 2) ті, які пишуться через дефіс. З'ясуйте їх написання.

Чорно/гуз, жар/птиця, штабс/капітан, лексико/графія, мікро/економіка, електро/поїзд, авіа/моторо/будування, віце/адмірал, хліб/сіль, дощ/мір, людино/день, мати/й/мачуха, п'яти/річка, Івасик/Телесик, стоп/кран, зоре/носець, льон/кучерявець, лісо/сплав, радіо/комітет, двох/сот/ліття, лікар/кардіолог, всюди/хід, крово/пивець, прем'єр/міністр, житло/управління, кіловат/година, міні/футбол, вело/трек, іван/та/мар'я.

III. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на правопис складних іменників.

1. Самолюбие – прирождённый порок. 2. Дружба сильнее ледохода на реке. 3. Поспешность приводит к раскаянию, а осторожность – к благополучию. 4. Лицемерие ведет к гибели. 5. Умелому хлеборобу дождь не помеха. 6. Слабый с полдороги возвращается. 7. Не каждое новоселье весельем кончается. 8. У хорошего садовода хороший сад. 9. Реку в половодье не переходят. 10. Умный понимает с полуслова.

IV. Запишіть слова, з'ясуйте написання частин пів-, напів-, полу- з іменниками.

Пів/книжки, пів/обличчя, напів/освітлений, пів/відра, полу/мисок, пів/аркуша, пів/дюжини, напів/провідник, пів/коло, пів/місяця, пів/лимона, напів/сон, пів/юрти, пів/Києва, пів/огірка, напів/темрява, пів/години, пів/ящика, пів/віку, напів/фабрикат, полу/кіпок, пів/класу, пів/України, пів/острів, напів/ява.

V. Перепишіть речення, поясніть правопис складних слів.

1. Ніхто свого щастя/долі не вгадає (М. Стельмах). 2. На сході – вже збирається на ніч: чимдуж пів/тінь у тінь переростає (В. Підпалій). 3. Котись полем, перекоти/поле, перейди річку болю, де зійшлися посестри: тополя і калина з вербою (Б. Олійник). 4. ...Дивитися на радощі обнови, та материнської не чути мови – ото була б загибель/смерть моя (Д. Павличко). 5. Тільки рясним верхо/віттям шептала вічнозелена сосна (Леся Українка). 6. Думає сонце житом/пшеницею... (М. Руденко) 7. І за вікном, у листо/лет відчиненим, – червоних зір червоний зоре/пад (М. Вінграновський). 8. На Колимі запахло чебрецем, і руто/м'ятою, і кропивою (В. Стус).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Визначте значення поданих слів, користуючись «Словником іношомовних слів». З виділеними іменниками складіть речення.

Агрометеостанція, бібліографія, гідровелосипед, дактилоскопія, електрокар, євродолар, інфраструктура, монограма, офтальмоскоп, піктографія, полівакцина, радіолокатор, топоніміка, філантропія.

II. Запишіть іменники у дві колонки: 1) які пишуться разом; 2) які пишуться через дефіс.

Ін/новація, руко/пис, блок/система, життє/пис, екс/чемпіон, зюйд/вест, авто/вокзал, верто/літ, дизель/поїзд, Індо/китай, інженер/механік, єдино/початок, їжачок/лісовичок.

Ключ. Підкресліть першу букву – прочитаєте другу частину вислову Шерлока Холмса: «Найдосконаліший мозок...»

III. Використовуючи складні іменники, напишіть твір-мініатюру на тему: «Моя майбутня професія».

Слова для довідки: філологія, вчитель-словесник, літературознавство, педагог-дослідник, профосвіта, мовознавець, член-кореспондент.

Контрольні тести

I варіант

1. Вкажіть рядок, де одне слово пишеться через дефіс:

- а) фото/генічність, екс/чемпіон, лейб/медик;
- б) пів/години, перекоти/поле, норд/ост;
- в) соц/мережа, авіа/пошта, авто/мото/гурток.

2. Визначте рядок, де всі складні слова пишуться разом:

- а) гуси/лебеді, фото/альбом, лісо/степ;
- б) море/плавець, радіо/центр, ультра/звук;
- в) Свят/вечір, електро/терапія, сон/трава.

3. З'ясуйте, у якому рядку всі складні іменники пишуться через дефіс:

- а) міні/диктант, інженер/економіст, водо/віддача;
- б) срібло/золото, кімната/музей, авто/транспорт;
- в) дівчина/голубка, шеф/кухар, мечі/шаблі.

4. Вкажіть рядок, де всі слова з пів- пишуться разом:

- а) пів/міста, пів/сонця, пів/огірка;
- б) пів/Молдови, пів/яблука, пів/аркуша;
- в) пів/стола, пів/юрти, пів/Одеси.

II варіант

1. Вкажіть рядок, де одне слово пишеться окремо:

- а) унтер/офіцер, буй/тур, жар/птиця;
- б) штабс/капітан, максі/спідниця, брат/і/сестра;
- в) зоо/парк, три/кутник, люби/мене.

2. Визначте рядок, де всі складні слова пишуться разом:

- а) євшан/зілля, земле/знавець, паро/плав;

- б) ломи/камінь, соломо/різка, чорно/ліс;
- в) залізо/бетон, плоскогір'я, кіловат/година.

3. З'ясуйте, у якому рядку всі складні іменники пишуться через дефіс:

- а) крає/вид, генерал/майор, віце/президент;
- б) льотчик/випробувач, екс/директор, сурми/труби;
- в) авто/клуб, лікар/еколог, яхт/клуб.

4. Вкажіть рядок, де всі слова з пів- пишуться через дефіс:

- а) пів/Києва, пів/літра, пів/машини;
- б) пів/року, пів/Львова, пів/апелсьина;
- в) пів/України, пів/Тирасполя, пів/Європи.

Диктант **Мої шляхи-дороги**

Якщо кому не доводилося бувати в південно-східних районах України, коли хто не блукав по шляхах курських і сумських, не топтав стежок землі чернігівської і сіверської – вважай: не знає він свої землі.

Які це благодатні краї, які небачені краєвиди та чарівні куточки!

Лише Тростянецький дендропарк вартий того, щоб до нього не те що їхати, йти пішки, мов до святині, подібно до того, як добирались у свій час богомольці з незвіданих країв до Києво-Печерської лаври. А Качанівський заповідник з його нерукотворними дивами, адже він по-справжньому рівня всім найвидатнішим заповідникам світу.

Чудова, невидана та природна зона, якої не назовеш ані поліссям, ані лісостепом, бо вони тут міцно обнялися, ніби злились воедино і явили людям щось третє. Таке диво, яке по праву повинно було б мати свою узаконену назву.

Ідеш дорогою, а пообіч степ широкий, такий широкий та розлогий, що не видно йому ні кінця ні краю, тільки й усього, що ось там за пагорбом щось зачаєно притаїлося, може, хмарка підкралася грозова, а може, просто вже інший пагорб витинається. Вийдеш на гору – зирк, а перед тобою – диво невидане. Унизу долина широка розляглася, озеро чи озерце, а може, й звичайна запруда сріблиться. А там, збоку, починається ліс, синій та густий, літніми фарбами переповнений, тягнеться кудись у безкрай (200 слів) (Ю. Збанацький).

Складні прикметники **Аудиторні вправи та завдання**

1. Перепишіть речення. Зверніть увагу на написання складних прикметників. Поясніть їх правопис.

1. Народ не хотітиме читива про війну побутово-описового. 2. ... не втратив оптимізму, і не впав в оптимізм самозакоханих провінціалів ... 3. А на ділі відсутність у дрібних ... душах високих почуттів до людини, до нашої героїчної многостраждальної людини. 4. Жалюгідне становище учителя матеріальне і морально-правове, і хибна система виховання – ось причина перша і

найголовніша всіх труднощів, що їх несемо ми зараз. 5. ... мало розумний Наркомос з усім його авгієвим апаратом не може забезпечити державі гарну молодь. 6. Києво-Печерська лавра – Успенський собор, геніальна по красі церква, рівної якій, може, нігде немає. 7. Десятинна церква, Трьохсвятительська старовинна красива церква. 8. Це правда, думав я, дивлячись на добрих наших доморощених держдіячів... 9. Я бачив одне «благоустроєне» кладовище за стіною Ново-Дівичого монастиря... (О. Довженко).

II. Перетришіть речення, враховуючи правила написання складних прикметників. Поясніть їх правопис.

1. Благословенна будь, моя много/страждальна земле! 2. Не слід змішуватися з буржуазно/капіталістичною біржею ідей. 3. Воно осталося гнилим і нестерпно/смердючим і зараз, не дивлячись на високі державні посади, що воно їх посідає. 4. І тоді не буде гнітючої сірої нудьги, звіро/жорстокого, тупого і скучного безрадісного будня. 5. Я не славлю тебе, моя хатино стара. Не хвастаюсь твоєю драною право/бережною і ліво/бережною стріхою... (О. Довженко). 6. Він щиро вірив би в сказане і здавався б собі дуже, дуже обачним, проникливим і надзвичайно/обережним (В. Петров). 7. Ще – от день – і все ми, все покинемо Для блакитно/крилої плавби (М. Рильський). 8. Ніби яблука на яблунях, під сітками світло/тканими... 9. Рот був роззявлений, а з нього виривалося нестримно/безладне харчання. 10. Очі великі, скорше карі, як чорні, дивилися з само/закоханою цікавістю... 11. Видно було, що кожний палець цієї руки свіжо/збитий... (Т. Осьмачка).

III. Запишіть правильно подані слова і словосполучення. Поясніть їх правопис.

Народно/державний, друго/рядний, нахабно/дурний, путе/водний, десяти/літній, своє/рідний, умовно/кон'юнктурний, криво/духий, юго/славський, много/літній, материнсько/дівочий, всесвітньо/атомний, високо/нравственний, холодно/духий (О. Довженко); чорно/бородий, крово/точивий, буйно/листяний, сам/городський, старо/світський, мило/сердний, п'яти/поверховий, все/сповнююча, боже/вільний, живо/творчий, світо/глядний (Є. Маланюк); життє/давчий, привабливо/безсилий, антично/ясний, замріяно/безсилий, скитсько/еллінський, безсоромно/плебейський, незломно/гордий, тисячо/літній, Могилів/Подільський, літературно/науковий, три/зубий, дорого/цінний, вельми/шановний, сіро/синій, відважно/рішучий, військово/полонений, важко/поранений, крово/жадний, польсько/литовський, право/славний, греко/католицький, південно/східний, характерно/творчий, велико/національний.

IV. Перекладіть українською мовою. Поясніть правопис складних слів.

Наталья смотрела на сетчатку жил на дедовой руке, вспоминала: во дворе рыли колодец, и она – тогда ещё девчонка, – вычерпывая из бадьи влажную глину, делала тяжёлых кукол и коров с рассыпчатыми рогами. Она живо восстанавливала в памяти ощущение, испытываемое руками от прикосновения к мертвой, леденистой земле, добытой с пятисаженной глубины, и уже со страхом смотрела на дедовые руки в коричневых, глиняного цвета, старческих веснушках.

Казалось ей, что по дедовым рукам течет не веселая алая кровь, а буросиняя суглинистая земля (М. А. Шолохов «Тихий Дон»).

V. *Випишіть із «Орфографічного словника української мови» по 10 складних прикметників, утворених від таких словосполучень:*

а) іменника та прикметника (чорноземний); б) прикметника та прислівника (важкохворий); в) дієприкметника та прислівника (нижчеподаний); г) прикметника та прикметника (синьо-червоний).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. *Від поданих словосполучень утворіть складні прикметники.*

45 метрів, руде волосся, мова і література, ремонт машин, жовтий і блакитний, червоний і гарячий, історія і порівняння, кислий і солодкий, знавець природи, вище зазначити, народна поезія, народ і пісня, глибоко поважати, плід і ягода, багато мов, щиро віддавати, залізо і бетон, білий сніг.

II. *Запишіть 20 складних прикметників, які пишуться через дефіс.*

III. *Напишіть складні прикметники разом, окремо, через дефіс. Поставте потрібні розділові знаки.*

1. Так як виє дикун чорно/шкірий десь у байдужі вуха природі... (Є. Плужник). 2. Ба навіть він цілував соборному настоятелеві каштаново/волосому панотцеві Гаврилові руку. 3. На майдан вийшов із волосної пошти мило/видний з чорними довгими вусами поштовик. 4. Раптом знову уколов у груди й боляче закопирсав той самий боже/вільний жіночий крик... (Б. Антоненко-Давидович). 5. Блискучі кавалерійські остроги носив як відомо було нам начальник корпусу № 6 прищуватий синьо/гнідий якийсь на виду цинічно/нахабний Бауер... (Г. Косинка). 6. Боже все/сильний Боже великий Боже спасення (В. Підмогильний). 7. Бо що таке успіх як не зелень ясно/блакитного травня. 8. Біляве волосся артистично зачесане назад зелені щоки сліпучо/білий комірець. 9. Очі мені великі і безневинно/ясні... (І. Сенченко) 10. Віднедавна закинутий сюди війни вирами, я полюбити встиг ... лісів масиви і лінії спокійні, тихо/плинні долин і дружніх нив. 11. Постали лжепророки між народом жорстокі владо/любні і підступні. 12. ... пристрастей наука низько/родна убивства шалові розкрили брами в широкий світ. 13. ... повсяк/денна постать життям розбита злидням нечужа (М. Зеров). 14. Національне це значить велике духово/достойне, вічне значне. 15. Із країн південно/синіх із країн лише далеких щовесни летять лелеки носять вісті провесінні. 16. ... щоб юнацтво України присягало свято на прапори жовто/сині за свій край вмирати (О. Лятуринська). 17. ... уся історія народу славна гучна й завше велико/душна. 18. ... Бубона Петра найкращого в світі наводчика який міг би набоями обкопати навкруги мов межею своє поле з три/кілометрової дистанції... (Ю. Яновський) 19. Король нічних врочисто/божевільних і похоронних асамблей. 20. Той складний комплекс з географічних економічних і соціально/історичних передумов що зветься Україна сам нап'ється ще раз і всьому людству дасть пити з того джерела профільтрувавши й очистивши воду... (М. Бажан)

Контрольні тести

I варіант

1. *Укажіть рядок, у якому всі складні прикметники пишуться через дефіс:*
 - а) зерно/очисний, механіко/математичний, темно/коричневий;
 - б) народно/визвольний, кисло/солодкий, унтер/офіцерський;
 - в) високо/авторитетний, південно/західний, військово/полонений;
 - г) мало/досліджений, зерно/бобовий, лісо/степовий.
2. *Укажіть рядок, у якому всі складні прикметники пишуться разом:*
 - а) зерно/очисний, десяти/поверховий, чорно/волосий;
 - б) науково/технічний, бурий/бурий, водо/провідний;
 - в) прямо/залежний, вельми/шановний, жовто/зелений;
 - г) водно/спортивний, віце/президентський, світло/захисний.
3. *Укажіть рядок, у якому складні прикметники утворено від сполучення прикметника з дієсловом:*
 - а) рудоволосий, залізобетонний, чорноземний;
 - б) трикілометровий, двадцятиповерховий, мільйонноголосий;
 - в) вагоноремонтний, волелюбний, машиннобудівний;
 - всюдихідний, повсякденний, нижчепідписаний.
4. *Укажіть рядок, у якому складні прикметники утворені від поєднання прикметника з прикметником:*
 - а) лимоннокислий, пароплавний, кримськотатарський;
 - б) психічно хворий, психологічно складний, науково обґрунтований;
 - в) триярусний, тисячомовний, трьохосьовий;
 - г) англо-французький, темно-синій, північно-західний.

II варіант

1. *Укажіть рядок, у якому всі складні прикметники пишуться через дефіс:*
 - а) дразливо/металевий, глибоко/духовний, високо/освічений;
 - б) темно/зелений, яскраво/синій, чорний/чорний;
 - в) золото/волосий, землісто/сірий, грозово/синій;
 - г) жовто/гарячий, поблажливо/зверхній, календарно/обрядовий.
2. *Укажіть рядок, у якому всі складні прикметники пишуться разом:*
 - а) три/пелюстковий, тихо/мрійний, золото/верхий;
 - б) хулігансько/вуличний, історико/літературний, словесно/смисловий;
 - в) лірично/романтичний, національно/ментальний, філософічно/ідейний;
 - г) соціально/політичний, важко/індуїстийний, літературо/знавчий.
3. *Укажіть рядок, у якому складні прикметники утворено від сполучення дієслова та прикметника:*
 - а) вугле/добувний, соле/варний, водо/очисний, життє/радісний;
 - б) літературно/художній, історико/документальний, чехо/словацький;
 - в) літературно/культурний, все/людський, тихо/мрійний;
 - г) рудо/іржавий, вузько/національний, тривожно/сумний.
4. *Укажіть рядок, якому складні прикметники утворено від сполучення прикметника з іменником:*

- а) один/однісінький, гіпсово/білий, трагі/комічний;
- б) простецько/веселий, все/могутній, сумовито/сторожкий;
- в) темно/русявий, безсмерто/вічний, мало/зрозумілий;
- г) народно/пісенний, високо/талановитий, пісенно/фольклорний.

Диктант

Мати лише дивилась великими очима й не пустила й пари з уст. А отець Яков шарпнувся, аж устав:

– Ах, Боже! Та туди б образи!.. То ж святе місце!..

– Нічого, – промовила Галя і стала, захищаючи спиною покуть. – Це мій батько! – і блиснула очима.

Вона промовила це так і так блиснула очима, що отець Яков махнув рукою і сів на своє місце:

– Ну й ну... Дітки...

– Це Андрій малював, – уперто додала Галя, ніби відповідаючи, які то дітки тепер. І, одійшовши насеред хати, обернулася лицем до покутя:

– Б а т ь к о... – прошепотіла тихо.

На покуті залитий сонцем, під сліпучою синявою неба сидів старий Чумак. Як живий. Величезний портрет в олійних фарбах був виконаний хоч і по-дилетантськи, але натхненно, з Божою іскрою. Сонце било повинню. Старий Чумак, бронзовий і мускулястий, дивився просто кожному в очі примружено і посміхався. Посміхався в свій довгий запорозький вус, як це він робив завжди. Монументальний, кремезний і могутній, як сама земля, коваль Чумак. Патріярх свого племені, дебелого й рясного. В робочому фартусі, отак, як щойно прийшов з роботи, лише скинув кашкета, сидів він під сліпучо-синім небом і під гілкою бузку і, склавши грубезні свої руки, спочивав. І тримав на колінах сонне дитинча. В сліпучо-білій сорочинці воно спало сидячи, припавши солодко зарожевілим личком до ковальського фартуха, як до матірних грудей. Це вона – Галя, як була ще маленькою. І це Андрій малював десь на каторзі з манюсінської картки, яку колись сам фотографував і завжди мав при собі. Та й потім прислав той портрет поштою. Це один-єдиний раз була вістка від нього, прислав батька, такого викапаного... Руки були намальовані широченними мазками і недокінчені, і це найбільше вражало – своєю правдою, грубі, необтесані ковальські руки. Під портретом був напис великими літерами – «Батько» (245 слів) (І. Багрянний).

Прикладки

Аудиторні вправи та завдання

І. Перепишіть речення, звертаючи особливу увагу на правопис прикладок окремо чи через дефіс.

1. Ледачий порторіканець/кочегар, якому лінь було іти й приносити вугілля й дрова, побачив Джалапіту і напалив ним печі (Е. Андрієвська). 2. Долі/ворожки,

тасуючи дні, до покупців горнулися. 3. Понурився Шадура/комбат (О. Гончар). 4. В нашім домі осталася моя скрипка/чародійка, мій рояль, моє деревце камелії. 5. Бабуся плакала, а я не могла знести її сліз, я обіймала її сильно руками і просила, щоб вона розказувала мені казок або казала поезії мого діда/Григорія Вовка (В. Вовк). 6. Поема трагізму, поема нездоланності духу, але якими словами/карбами її накарбувати? (О. Гончар) 7. Моя мати, Марія/Степан, ходила в 1924 році на український тайний університет, аж доки польський уряд не ув'язнив його членів (В. Вовк). 8. Закохані все ще сидять на березі, чути росяний сміх Єльчин, певне щось веселе розповідає дівчині Баглай/молодший. 9. Пройдуть із своїми антенами/штрикачками, а старий ще довго дивиться їм услід (О. Гончар). 10. Наперед вийшов велетень/рибалка, він ніс жмут мотуззя (Ю. Яновський). 11. Тоді загорілися іскри в чорних очах красеня/юнака (І. Ле). 12. Тільки не гармату тягнуть за собою, не в артилерію впряжені, а в звичайну бочку/водовозку (О. Гончар).

II. Запишіть складні слова двома колонками: 1) ті, які пишуться через дефіс; 2) ті, які пишуться окремо.

Гігант (паровоз), меч (риба), плазун (удав), риба (хек), учитель (літератор), негній (дерево), пан (директор), місто (герой), красень (пароплав), добротворець (сонце), трава (буркун), громадяни (слухачі), палаци (музеї), Люб'язь (озеро), квітка (тюльпан), газ (неон), творець (народ), гриб (трюфель), вітер (пустун).

III. Перепишіть речення і розкрийте дужки. Поясніть правопис прикладок.

1. Мене Вітчизна (мати) колихала і піднесла до сонця на руках (М. Стельмах). 2. Нема краю можливостям матері (природи), як немає межі людському розуму (О. Довженко). 3. Час (шуліка) летить, і немає йому вороття (Є. Гуцало). 4. Жовтий-прежовтий метелик мов дражнився: сяде на буркун (траву) й гойдається (Ю. Яновський). 5. Над сивим Дніпром струнка береза розпустила зелені коси (віти) (А. Шиян). 6. Милуйся, милуйся свічками (березами) і прозорим воском кленів (шептунів) (М. Довженко). 7. Немов вуж (велетень), плазує серед степу шлях (М. Коцюбинський). 8. У тропічному місті Рангуні, де молоді смаглочолі солдати стоять з автоматами на постах у своїй джунгльній зеленовій одежі, в місті золотих пагод (храмів) (О. Гончар). 9. Трохи вище, на схилі, починався вже ліс, де у тіняві з-під крайніх кущів виглядала трава (копитняк) (І. Муратов). 10. Не сон (трава) на могилі вночі процвітає, то дівчина заручена калину саджає (Т. Шевченко).

IV. Запишіть подані словосполучення правильно, поясніть їх правопис.

Поема (іліада), газета (іскра), санаторій (дніпро), повість (тіні забутих предків), косметична фірма (чиста лінія), вірш (каменярі), бухгалтер (спеціаліст), Дунай (ріка), футболіст (шахтарівець), автобус (інтурист), шоколад (світоч), автомобіль (таврія), літак (антей), кіт (кузя), лікар (хірург), ремарки (фрази), фразеологізми (зрощення), богатир (хлопець), дівчина (боєць), місто (львів), Славутич (ріка), рослина (чорнобиль), учень (відмінник).

V. Перепишіть текст. Знайдіть прикладки та поясніть їх правопис.

Драма «Бояриня» майже невідома сучасному читачеві. Написала її Леся Українка в 1910 році протягом трьох днів. За життя поетеси її не було надруковано. Лише в часописі «Рідний край» у 1914 році з'явилася ця драма-

знахідка, драма-шедевр, яка відкрила нам Лесю Українку як талановитого історика, знавця людської душі, полум'яного патріота. У 1923 році драма увійшла в зібрання творів Лесі Українки. Більше про драму «Бояриня» навіть науковці-літературознавці намагалися не згадувати. Головна причина – ідейне спрямування твору. Увесь драматичний твір пронизаний любов'ю до рідного краю, але вбачені в ньому критиками націоналістичні мотиви надовго сховали його від читача (З підручника).

VI. Затишіть подані слова окремо або через дефіс.

Човен/стародуб, морок/тиранія, дочка/Аніта, князь/Аскольд, Олексій/владика, коні/змії, громи/блискавки, Лада/діва, лебеді/княжичі, золото/вогонь, дівчина/українка, художник/портретист, льон/довгунець, трава/звіробій, місто/Тирасполь, Москва/ріка, жадного/вовк, учитель/хімік, гора/Говерла, гриб/паразит, жук/короїд, косметолог/візажист, заєць/русак, німфи/океаніди, Сапун/гора, риба/меч, ріка /Дніпро, Світязь/озеро, птах/ворон, Шевченко/поет, трава/полин, станція/Жмеринка.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перепишіть речення. Вставте, де потрібно, на місці рисок дефіс.

1. Владика/Бористен тризуб/берло своє перед ясным Біл/богом схиляє, русалки/руслянки весняним вінком берег завітчали, Лада/богиня, рястом прибрана, землю красою своєю осяяла; Лель/юнак коліна схилив, на жоломії солодко-співній приграває... Мати/Мелянто! Земля/кормителька величну свою уроду у поклоні хилить, Яр/бога Ярилу за собою поклонитися гостеві кличе. 2. І пішли на край/Михайлів скити/сусіди, за жінок своїх помстою палаючи. Приєднались до них й савромати, діти скитів/батьків, матерів/амазонок. 3. Меч золотий у правиці, Змій / ворог лукавий у ніг. 4. Миру/спокою ми прагнемо. Ми ж бо брати. Навіщо бійка/війна. 5. Не схотів мертвий князь Аскольд/Миколай покинути місце, скроплене власною кров'ю (В. Свідзинський).

II. Складіть 10 речень із використанням прикладок.

III. Напишіть твір-опис на тему: «Моя улюблена пора року», використовуючи у тексті прикладки. Повторіть правила щодо написання прикладок окремо та через дефіс.

Контрольні тести

I варіант

1. У якому з речень прикладку потрібно написати окремо?

- а) Хто Перуна, хто Хорса, хто Господа Ісуса на поміч/рятунок кличе.
- б) Знайшлася-бо й ще перешкода: греки Святиню/Храм хотіли славити.
- в) Низько залопотіли ледве чутно крила ніч видів/кажанів.
- г) Не чернець святий у печері спасається, «ясновидка Болгарка» у тім лігві живе.

2. У якому з речень прикладку потрібно написати окремо?

- а) Не то жалі/спогади виливає...
- б) Зненацька – краплиною їді/отруї – в душу тривога впала.
- в) Красуня/дівчина пригостила парубка медівницею.

г) Не казку/мрію, а дійсність, здобуту твердою волею своєю, впертою працею духа, творитиме у Києві князь Ярослав!..

3. У якому реченні прикладку потрібно писати через дефіс?

а) Гуляка/Микола пересиджував там рідко, розбиваючись по цілім Поділлі.

б) Царство «пресвітера/Іоанна» сплетене з Мудрості, Правди і Любові!..

в) Вітольд та Едвард Святополк/Четвертинські мали на Київщині великі маєтки.

г) Капітан/Мошко був ще й гарним музикою.

4. У якому реченні прикладка пишеться через дефіс?

а) Мазайло/Квач, Улю! Це ж таке оригінальне, демократичне, живе прізвище.

б) Микола був богатир/хлопець.

в) Трава/звіробій має безліч лікувальних властивостей.

г) ... білобородий дядько/Чорномор, зовсім як мухомор.

II варіант

1. У якому реченні прикладку потрібно писати через дефіс?

а) Це був чистий розбишака/халамидник.

б) Філософ/Феоген об'їздив півсвіту.

в) Самітник/чернець увесь вільний час проводив у молитвах за рід людський.

г) Микола/староста був надто запальним та нетерплячим.

2. У якому реченні прикладку потрібно писати окремо?

а) Черком всів на коня/білогрива, що ніколи не стрижено йому довгого волосу, ні в хвості, ні в гриві.

б) Виповнилось бажання Аскольдове: вже ціла Русь/Україна ставала християнською.

в) Князь/Миколай, нащадок Аскольда, був головним претендентом на престол.

г) І люди у щастю/довіллю справді не помічали, як від дочасного життя до Світла Вічного переходили.

3. У якому реченні прикладку потрібно писати окремо?

а) А Михаель/архангел, князь Сил Небесних, жив серед люду свого...

б) І пішли на край Михайлів скити/сусіди.

в) Син/Степан вкотре зумів здивувати зачудованих батьків.

г) На ланах її на широких росли незнані тепер хліба/книші, паляниці, перепічки...

4. У якому реченні прикладку потрібно писати через дефіс?

а) Безприданниця/Марія вроду тільки й мала.

б) Воздвигне Вкраїна свого пророка/Мойсея!

в) Вітрогон/Сашко свердлов Галину очима.

г) Свій родовід кожен веде від діда/прадіда.

Диктант

Спустошена й опустіла круча «Перунового холму» помалу западала у мерле мовчання й пітьму. З-за хмар обережно виглянув край місяця. Співчутливо торкнувся прохолодою свого срібла чорних ран лісової святині. Перечекав хвилину за легенькою хмаркою. І, заспокоєний безлюддям і тишею, вплив цілковито – повновидий і блідий. Та й завмер нерухомо, болісно здивований довершеним ділом знищення. Рясним віттям крислатого дуба промінь продерся аж до лапатої рослини, що непорушна лишилась у прим'ятій траві. Саме в цей мент на листя впала метко кинутим камінчиком невеличка жабка-рахавка. Дихала часто й швидко, немов по довгому плачу або з втоми далекого шляху. Глипнула жовтавими повіками. Та й залізла в траву. Лапате листя заколивалось, розхилилось. У місячному сяйві блиснула бліда – як у мерлого – срібна рука. Стиснуті пальці тримали золоті громові стріли. Здавалось: загрожує стиснутим п'ястком. Мало не торкаючись поломленого галуззя, низько залопотіли ледве чутно крила нічвидів-кажанів. За ними – немов навздогін – майнув м'яким летом пущик. Кинув протягло-смутий, як ридання, – свій крик. І зник у пітьмі. З обпалених, поломлених дерев сльозами падало зв'ялене листя. Місяць скрився за хмару. І згасла срібна рука, немов всмоктана потолоченою землею.

Давно уже аж у глибини Понта Евксінського віднесло срібнорукого Перуна. Перестав він бути пострахом й малим дітям. Навіть бабам-ворожбиткам, які перейняли спадщиною від колишніх жрекинь Мокоші, – що у таємних вирах чорторіїв сидять, – зарікання та наговори, став Перун лише «наговорним словом».

Але прокляття Перунове пережило давніх богів. Впаде-бо пошесть на Київську землю, поверне в жалобі з побойовища княжа дружина, суш чи помір люд київський морить – хитають головою християни:

– Перунове це прокляття! (225 слів) (Н. Королева)

Складні числівники Аудиторні вправи та завдання

І. Поясніть правопис складних числівників

1. Вже шістдесят! Такий чарівний день! Є все, що треба, і життя вдалося.
2. У *сімдесят* років підкорила Африку Наталія Компанцева, незважаючи на свій поважний вік.
3. Свій *сімдесятирічний* ювілей Чернівецька обласна філармонія зустріла оновленою.
4. *Вісімдесятирічного* дідуся катували троє буковинців, аби отримати сім тисяч гривень його заощаджень.
5. «Майстер і Маргарита» вийде на франківську сцену *трьохсотий* раз!
6. Присягу на вірність та захист держави у Чернівецькому *трьохсотому* окремому механізованому полку нині склали понад сто осіб.
7. Будемо намагатися, щоб вода на *чотирьохсотому* кілометрі каналу була не гіршою, ніж на першому!
8. *Чотирьохсотим* банкоматом став банкомат, встановлений у місті Армянськ

Автономної Республіки Крим. 9. Унікальна знахідка датується дві тисячі *шестисотим* роком до нашої ери. 10. Чернече життя у стінах Свято-Троїцького Корецького жіночого монастиря не переривається вже *чотирриста* років. 11. "Священний Київ з *чотирмастами* куполами, місто, де бере своє начало Русь", тепер постав перед зором поета у всій природній красі. 12. У центрі столиці – *кількатисячний* мітинг проти фальсифікації виборів. 13. Виборзький замок в очікуванні *семимільйонного* відвідувача. 14. – У *п'ятдесятимільйонний* раз кажу – саме так і є! – твердив Візлі і прокахикав далі. 15. У 1974 році народився *чотирьохмільярдний* чоловічок, а експерти забили на сполох.

II. Спишіть, розкриваючи дужки.

1. Збірки книжок за життя і після смерті Івана Франка перекладені (*шістдесят*) мовами світу. 2. (*Сімдесят років*) поет, колишній міністр культури і член Лейбористської партії Майкл Ді Хіггінс, переміг на виборах президента Ірландії. 3. Народний художник України Юрій Герц святкує (*вісімдесят років*) ювілей. 4. Відомий американський кардіолог Пол Уайт свого часу зазначив, що хвороба серця до (*вісімдесят років*) віку – не Божа кара, а наслідок власних помилок. 5. Британські королівські скачки відсвяткували (*триста*) ювілей. 6. Натюрморт із трьох стрілок тихенько тремтить на столі. Почорнію, як ворон старий на (*трьохсотий*) році, наче хрест на могилі і меч у холодній землі. 7. Гладіаторські бої були заборонені в (*чотирриста четвертий*) році нашої ери, коли в Римській імперії запанувало християнство. 8. Тепер вони мріють про бізнесмена з (*шістсот*) «Мерседесом». 9. (*Кілька сотень*) крокодилів втекли з ферми в Таїланді. 10. У новорічну ніч жителів Дніпра охоронятимуть (*чотири тисячі*) міліціонерів. 11. На центральній вулиці країни триває (*кілька тисяч*) мітинг. 12. (*Сім мільйонів*) азербайджанський народ повинен боротися, щоб захистити свою гідність, честь, незалежність, територіальну недоторканість. 13. А коли все завершилося, вони правили імперією з (*чотири мільярди*) доходами.

III. Випишіть речення спочатку з кількісними числівниками, а потім з порядковими.

1. Тагіл. Зима. *Шістдесят* перший рік. І я солдат, що після всіх скорочень попав сюди – докантувати строку. 2. В Ірландії на президентських виборах, за попередніми даними, переміг 70-річний поет, колишній міністр культури Майкл Ді Хіггінс. 3. І найдивнішим, на наш погляд, стало весілля *вісімдесятирічного* Х'ю Хефнера та юної Крістал Харріс. 4. На День Перемоги у *трьохсотому* полку відбудеться день відкритих дверей. 5. Площа Тяньаньмень була збудована приблизно в тисяча *чотирьохсотому* році і відтоді завжди була місцем громадських зборів. 6. Перевага тієї або іншої відомої марки залежить лише від ваших особистих смаків - так само, як вибір між *шестисотим* «мерседесом» і сьомою серією BMW. 7. *Чотирриста* полтавських держслужбовців відвідали антикорупційні навчання. 8. Перед тим парламент *чотирмастами* голосів підтримав три поправки Глави Держави. 9. Це дивна неповоротка тварина досить значних розмірів: її довжина може досягати трьох метрів, а вага – *чотирьохсот* кілограмів. 10. Конституційний склад Верховної Ради України – *чотирриста* п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом

таємного голосування строком на чотири роки. 11. Що робити з майже *чотирмастами* пасажирських підйомників, які вже відслужили або ось-ось відслужать свій вік? 12. У Львові відкриють бізнес-центр Nestle на *кількасот* робочих місць. 13. Сьогодні, 26 червня, як і 10 років тому, *кількатисячний* люд зібрався на Сихові біля Храму Різдва Пресвятої Богородиці, аби вшанувати пам'ять блаженного Папи... 14. Виграти *п'ятимільйонний* тендер Кабміну на розробку нового комбайна планують на тернопільському заводі. 15. Іранською стороною був підписаний *чотирьохмільярдний* контракт на підвищення продуктивності іранських нафтових полів.

IV. Прочитайте речення. Визначте розряд числівників за значенням та групу за будовою. Поясніть їх правопис

1. 17 вересня 2010 – сімдесят років з дня створення бригади повітряних сил. 2. Дядько Стонтонна, лорд Маунт-Джеймс, скупий *вісімдесятирічний* дід, який відшкодує лиш маленьку частину своїх грошей племіннику на життя. 3. «Спершу ми планували спектакль за творами Бойчука ще до *вісімдесятирічного* ювілею автора, – розповідає режисер театру «Мушля». 4. «Чому на сьогодні ми маємо *кількасот* тисяч випадків, коли державний акт на право власності не вручений? 5. Сто два військовослужбовці-строковики, які відслужили півтора року в Чернівецькому *трьохсотому* полку, вже сьогодні поїхали додому. 6. Як видно з малюнку, нульова точка осі X відповідає *чотирьохсотому* пікселю (бо перші двісті пікселів форми зліва займають інші компоненти форми). 7. До речі, цей гол став ювілейним – *чотирьохсотим* в історії виступів «Меркурія». 8. *Шестисотим* судном став суховантажник «Коварна» (довжина 114 м, осадка 4 м, прапор Болгарії). 9. У Києві на Михайлівській площі відбувся *кількатисячний* мітинг опозиції, учасники якого вимагали відставки президента України. 10. Кочеток Чугуївського району Харківської області – буде встановлений символічний *п'ятимільйонний* побутовий лічильник газу згідно з Програмою НАК «Нафтогаз України». 11. У нинішніх умовах *чотирьохмільярдний* контракт є надзвичайно серйозною справою.

V. Перекладіть українською мовою.

1. 500 сертификат на материнский (семейный) капитал будет вручен сегодня в Сьюмсинском районе. 2. Из «*пятисотого*» Фиата сделали автомобиль для дьявола. 3. В Вейделевском районе вручили *пятисотый* сертификат на материнский капитал. 4. Такой подарок Андрею Кузнецову как *пятисотому* покупателю сделали в региональном представительстве "TechHome" (техника для дома). 5. *Двухсотому* номеру газеты "МК-Латвия" посвящается! 6. Фонд "Сколково" пополнился *двухсотым* резидентом. 7. В Железнодорожном районе Барнаула в июне зарегистрировано рождение *пятисотого* малыша. 8. Зарплата не выплачена вовремя и задержана на несколько месяцев почти каждому *двухсотому* жителю Пермского края. 9. Сегодня, волею судеб, я оказался на спектакле Олега Меньшикова «Тысяча *девятисотый*» по повести Алессандро Барикко «Novesento» 10. *Двухсотому* участнику – месяц рекламы в подарок. 11. Кстати, вполне возможно, что здесь сработал стереотип, касающийся цифрового индекса: если "*шестисотый*" – значит, для сильных мира сего.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Поясніть правопис складних числівників.

1. Більше *чотирьохсот* жителів Слов'янського району за останні роки звернулося по допомогу до лікувально-профілактичних установ. 2. *Обидва* ампула у новій книжці «Форель а-ля нежность». 3. Україна і Молдова вирішили завершити *обидві* торгові суперечки, зареєстровані в СОТ. 4. *Кількасот* дітей з особливими потребами мали нагоду здійснити подорож найекзотичнішими країнами світу. 5. Плити за *півтора* мільйона на Чернечій горі зруйнували реставратори з Києва? 6. «Про Львів писав *півтора* року». 7. Один депутат обходиться українцям в *півтора* мільйона гривень на рік. 8. Співробітники СБУ з Києва затримали *кількадесят* митників Одеського порту. 9. З 500 сімей лише *кількадесят* отримали позику. 10. Нині в різних регіонах України діє *кількадесят* приватних музеїв, різних за експозиційно-тематичним спрямуванням. 11. *Кількасот* тисяч пасік радше нагадують хобі чи промисел, аніж сучасну індустрію. 12. У Таджикистані мають намір провести соціологічне дослідження з метою визначення рівня наркотизації серед населення *семимільйонної* республіки. 13. Оскільки раціон харчування ірландців сильно залежав від картоплі, до 1900 р. половина *восьмимільйонного* населення Ірландії померла від голоду або емігрувала. 14. *Кількадесят* тисяч гривень витратила влада обласного центру Прикарпаття на ялинку та святкові прикраси на зимові свята.

II. Визначте розряд числівників за значенням та групу за будовою. Поясніть їх вживання з іменниками за значенням та групу за будовою числівників.

1. Фонд Регіональних Ініціатив співпрацює з майже *чотирмастами* громадськими організаціями в Києві та областях України. 2. З *чотирьохсот* неплатників податків до в'язниці посадили лише одного. 3. По *обидва* боки від свободи. 4. *Обидві* путівки до фіналу вибороли бразильці. 5. Дитина від *півтора* до трьох років. 6. Відстань від Черкас до Сміли – 30 км – радянські війська з кровопролитними боями долали *півтора* місяця. 7. Владислав Габда: «Як і *кількадесят* років тому, невпинно працюю над собою, намагаюсь не зупинитись на досягнутому». 8. На АЕС «Фукусіма» рівень радіації перевищив норму у *кількадесят* разів. 9. Фернандо Алонсо виграв *обидві* сесії вільних заїздів. 10. Кількість жертв тайфуну «Віші» і викликаних ним повеней на Філіппінах перевищила 970, ще *кількадесят* людей вважають зниклими безвісти. 11. За *кількасот* гривень у Черкасах влаштовують тролейбусні вечірки. 12. *Восьмимільйонним* пасажиром став 15-річний Андрій Юдін, який разом із батьками слідував рейсом аерофлоту в Москву. 13. Але *обидві* траєкторії можуть змінитися. 14. Картопля за *півтора* місяця. 15. *Обидва* вони були вражені величиною один одного.

III. Випишіть речення спочатку з кількісними числівниками, а потім з порядковими.

1. Ура! Придбала авіаквитки зі Львова до Сімферополя в *обидва* кінці. 2. *Обидва* ці випадки мають одну й ту ж мотиваційну основу. 3. Інновації шкунтильгають на *обидві* ноги. 4. Мамо, ми *обидві* винні. 5. «*Обидві* команди

мали шанси перемогти, була гра з моментами біля обох воріт. 6. Післяматчеві пенальті - це лотерея», - сказав він. 7. Зустрівшись, вони *обидві* збентежилися. 8. *Обидва* вживаємо для позначення чоловічого та середнього роду – «і той». 9. Числівник *обидві* поєднується з іменниками жіночого роду в значенні «і та». 10. Експерименти показали, що, за ідеєю і за задумом, треба, щоб депутат тримав *обидві* руки на пульті. 11. В Ужгороді борг із зарплати складає майже *півтора* мільйона гривень. 12. В Україні – понад *півтори* тисячі замків. 13. Колись кожна закарпатська родина тримала бодай *кількадесят* овець, а заможніші – й кілька сотень. 14. Податківці Кіровоградщини викрили факт ухилення від сплати податків на *кількадесят* млн. грн. 16. На півночі Туреччини *кількасот* людей залишилися просто неба через сильний землетрус. 17. Вчора, за даними статистики, ми вийшли на *восьмимільйонний* рубіж здачі житла цього року.

IV. Прочитайте речення. Випишіть виділені слова та поясніть їх правопис.

1. Близько *чотирьохсот* закордонних підприємств продемонструють свою продукцію на виставці озброєнь МВСВ-2008. 2. Я просив, щоб хоча б ціна була 2000 гривень в *обидва* кінця, тобто Київ-Чернівці, але поки що на сьогодні відповіді немає. 3. *Обидва* ці розряди слів первісно позначували матерію і відношення. 4. Мене цікавлять збірні числівники *обидва*, *обидві*. 5. У Південноафриканській республіці чоловік, який проігнорував застереження на пляжі неподалік Кейптауна, втратив *обидві* ноги. 6. Чопська митниця наповнила Державну скарбницю на *півтора* мільярда гривень. 7. На українському ринку зайвими будуть не менше *півтора* мільйона тонн картоплі. 8. У київській мерії і районних державних адміністраціях будуть звільнені *кількасот* працівників. 9. За словами прес-секретаря єпархії протодіякона Віктора Мартиненка, видання вийшло мікротиражем усього в *кількадесят* екземплярів. 10. Однак на печерах підземних світ Кракова не закінчується – в цілому місці знаходиться *кількадесят* австрійських фортець та укріплень. 11. З цієї нагоди з Києва до Варшави прилетіли *кількадесят* учасників гри. 12. Також у центрі Києва – мітинують *кількасот* ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС. 13. Сьогодні День незалежності Азербайджану. Одинадцять років *восьмимільйонний* народ цієї країни живе у власній державі. 14. Тут є *кількадесят* зручних кімнат та технічних приміщень.

V. Перекладіть українською мовою.

1. "Запорожцы" пишут письмо *шестисотому* "Мерседесу". 2. Сегодня в театре "Ленком" состоится юбилейный, *двухсотый* спектакль "Город миллионеров". 3. Олег Веретенников забивает свой *двухсотый* гол в карьере. 3. Астронавт Элвин Дрю станет *двухсотым* человеком, побывавшим в открытом космосе. 4. Книга «*Девятьсот* бабушек» в жанре «Научная фантастика» автора Рафаэль Лафферти... 5. У сложных числительных от двухсот до *девятистот* при склонении также изменяются обе части. 6. *Девятьсот* лет в горах Тродоса (Тродос, мощный горный массив, вознесшийся над западной частью Кипра, скрывает немало сюрпризов). 7. Зырянов провел *двухсотый* матч за "Зенит". 8. *Пятьсот* сельских семей Южного Урала обзаведутся новым жильем. 9. *Двухсотый!* Уважаемый читатель! Вы держите в руках не просто очередной номер нашего журнала – это юбилейный, *двухсотый* номер.

Контрольні тести

I варіант

1. У якому рядку всі кількісні числівники пишуться разом?

- а) вісім/десять, п'ятдесят/чотири, чотири/ста, шість/надцять, тисяча/сто;
- б) семи/сот, дев'ят/надцять, п'ят/десять, шість/десятьма, два/ надцятьом;
- в) сорок/п'ять, сім/десяти, вісьма/стами, три/надцять, три/ста.

2. У якому рядку допущено помилку в правописі складних кількісних та порядкових числівників?

- а) кільканадцять, двумстам, п'ятидесятьом трьом, сімдесятитисячний, тисяча вісімсот сорок перший;
- б) чотири з половиною мільйонна армія, кількадесятьма, п'ятисотий, сто сорок дев'ятий, багатотисячний;
- в) восьмисотий, двадцятип'ятитисячний, семистам, триста сім, вісімдесятьох.

3. Встановіть, у якому рядку допущено помилку в правописі числівників:

- а) тридцять перший, дев'яносто, чотирьохсотий, сімдесятьма, тридцять два з половиною мільйони;
- б) півтораста, восьмисот, одній цілій і двом третім, тисячасороксьомий, семитисячний;
- в) сто двадцять шостому, кількадесят, десяти з половиною тисячне місто, дванадцятий, тисяча сімдесят сім.

II варіант

1. Встановіть, у якому рядку всі числівники пишуться разом:

- а) сім/надцятий, дев'яно/сто, шість/десяти/п'яти/мільйонний, тисяча/п'ят/сот, вісім/десять;
- б) восьми/сотим, сім/десятьма, багато/тисячний, п'ят/десятий, трьох/сот/двадцяти/тисячний;
- в) дев'яти/сотий, чотири/з/половиною/мільйонний, кілька/тисячний, шістьма/стами, вісім/надцятий.

2. Встановіть, які числівники пишуться окремо:

- а) складні порядкові числівники, останнім компонентом яких є -сотий, -тисячний, -мільйонний;
- б) складні кількісні числівники;
- в) порядкові числівники, до складу яких входять слова «з половиною» й «под».

3. Укажіть, у якому рядку всі кількісні числівники вжито у формі місцевого відмінка?

- а) на одному, на однім, на двох, на трьох, на чотирьох;
- б) одному, однієї, двом, трьох, чотирьох;
- в) вісім, дев'ять, сто, сорок, триста;
- г) двохсот, трьохсот, чотирьохсот, п'ятисот, шестисот;
- г) сорока, ста, двадцяти, тридцяти, восьми.

Диктант

Олімпійські ігри в Ріо-де-Жанейро

У бразильському Ріо-де-Жанейро 6 серпня відкриваються 31-ші літні Олімпійські ігри. Церемонія відкриття розпочнеться о 20-й годині за місцевим часом, або о 2-й годині вже 6 серпня 2016 року за київським часом. Олімпіада в Ріо пройде з 5 по 21 серпня. Це будуть перші Олімпійські ігри, що проходять в Південній Америці, другі в Латинській Америці після Олімпійських ігор 1968 року в Мехіко і перші з 2000 року, що проходять у південній півкулі. На літніх Олімпійських іграх у Ріо-де-Жанейро візьме участь рекордна кількість країн-учасниць – 206. Порівняно з минулими Іграми до учасників додалися Косово і Південний Судан. У березні 2016 року МОК офіційно підтвердив, що 207-м учасником Ігор стане збірна 113 біженців, спортсмени якої будуть виступати під Олімпійським прапором. Талісманами Ігор стали двоє персонажів, які уособлюють флору і фауну Бразилії. Талісман Олімпійських ігор Вінісіус жовтого кольору і символізує найяскравіших та поширених представників тваринного світу Бразилії, поєднуючи в собі "котячу гнучкість, спритність мавпи, витонченість птахів". Персонаж Паралімпійських ігор Том став збірним образом бразильської флори, в його рисах можна впізнати й елементи дерева, й елементи квітки. За 16 днів змагань атлети з 206 країн світу розіграють рекордну кількість комплектів медалей – 301 штуку. У самому Ріо-де-Жанейро змагання Ігор пройдуть на 32 спортивних об'єктах. Ще п'ять стадіонів прийматимуть матчі футбольного турніру в п'яти містах Бразилії. Дев'ять об'єктів у Ріо побудували спеціально для Олімпійських ігор, ще 8 об'єктів було серйозно реконструйовано (185 слів) (Медіа-текст).

Складні займенники

Аудиторні вправи та завдання

I. Поясніть правопис займенників.

1. Він виявляється навіть тоді, коли в декого зароджуються сумніви щодо правильності своїх поглядів. 2. Як страус зариває голову в пісок, це у нас еволюційне відчуття захисту через будь-яку приналежність до стаї. 3. Бозна-що! На суржику говорять мільйони простих людей, не потрібно їх так ображати! 4. Соціологічні дослідження показали, що 14 % українців взагалі ні з ким не дружать. 5. Якщо почав інтенсивно качати прес і через деякий період залишаєш, то з ним можна попроситися. 6. Взагалі, в комерції часто робота на чийомусь тлі має перспективи та сенс. 7. Зате тепер вона зніматиметься в кіно, і то не в абиякому, а в фільмі самого Вуді Аллена. 8. Приїде казна-що, казна-звідки та й грюкотить, як воріт не розламле. 9. Молодь, наприклад, захоплюється вільними спусками із засніжених, ніким не сходжених гір. 10. Що безглуздішим здається нам який-небудь випадок, то більшої уваги він заслуговує на те, щоб його уважно дослідили.

II. Запишіть речення, знявши ризик.

1. А помер він вже дуже давно, і зараз знаходиться на хто/зна/якому звалищі. 2. Пораджу Вам припинити експерименти над дитиною, відмінити будь/що з додаткового харчування та пиття. 3. А тепер реальність існування підприємця може перевірити будь/хто – від державного чиновника до іншого бізнесмена. 4. Іноді, щоб зберегти видимість добрих стосунків з людьми, феї просять селян продати їм що/небудь. 5. Ми маємо своєю грою довести, що ні/який шаман супернику не допоможе. 6. І хіба є кращий випадок, щоб де/що про це розповісти широкому загалу. 7. А де/сь на дні свідомості дзижчить, невпійманою комашкою між шибками, паскудна думка. 8. Добре, що в тебе є там яка/сь узбечка, що жде тебе, збираючи бавовну і співаючи "Темную ніч". 9. У хворого на шизофренію будь/котра дрібниця вимагає рішення та вольового зусилля. 10. Ця жінка готова пожертвувати будь/чим заради своєї рідної країни.

III. Перепишіть, знявши ризик, поясніть правопис.

1. Коли/небудь кожен із нас прочитає свою відповідь – правда, будь/що змінити буде тоді вже пізно. 2. Але за день перед тим Варт, узагалі не бозна/який здоров'яга, захворів на грип, та ще з такою високою температурою, що ми вже боялися усього. 3. Ще й розмовляють з тобою, як *хто/зна з/ким*. 4. Наче це не вони тобі мають завдячувати, а ти їм. 5. Тут є два варіанти: або вони зійдуться, або ж поодружуються *хто/зна/з/ким*. 6. *Хто/зна/з/ким* доведеться далі бутерброд з червоною ікоркою ділити? 7. Потім мене майже на все життя занесли до списків неблагонадійних за те, що був за кордоном і *хто/зна /з/ ким* і проти кого воював. 8. Людина, *котра* заразилася цим вірусом, може жити багато років без *будь/якого* виявлення хвороби, тобто може бути повністю здорова. 9. Кохання здатне змінити *будь/кого*.

IV. Прочитайте речення. Випишіть виділені слова і поясніть правопис

1. Як сталося, що людей у клініці лікували *хтозна-чим*? 2. Інші взагалі *ні над чим* таким не замислюються, поводяться інтуїтивно, керуються *хтозна-чим*, і тому роблять багато кроків в "нікуди". 3. Приймання – те саме, *що й* прийом. Приймання їжі. Прийняття – погоджування з *чим-небудь*; затвердження. 4. На весілля наречена повинна надягти *що-небудь* старе, *що-небудь* нове, *що-небудь* чуже й *що-небудь* блакитне, наприклад блакитну стрічечку. 5. *Будь-яка* людина, котра отримала швейцарський документ, повинна за законом відмовитися від усіх своїх колишніх паспортів. 6. 1 червня 22-річна чернігівка Катерина Уляненко серед білого дня винесла з квартири і віддала *хтозна-кому* 7,5 тисячі доларів... 7. Чи немає *яких-небудь* застережень щодо цього моменту? 8. Якщо ще надумаете провести *яку-небудь* реформу, заходьте.

V. Зніміть ризик, поясніть правопис займенників.

1. *Хто/зна*, чи добра душа зустріне втікачок (А. Хижняк). 2. *Хто/зна*, кому з них було важче в житті, а відповідно і в творчості. 3. І *хто/зна*, до кого й чому він хотів у той Неаполь? 4. Однак часто буває так, що ці хороші якості протирічні, і для *скільких/небудь* широких класів ігор оптимальних рішень не існує. 5. *Хто/зна*, чим би він скінчився, якби не підоспіли наші танки... 6. У *де/чому* ви, мабуть, помиляєтесь. *Хто/небудь* міг це сказати. 7. Краще вже *ні/хто*, ніж *аби/хто*. 8. Може він прийде сам ... або *хто/зна* з ким. 9. Однак більшість авторів не знайшли *скільких/небудь* істотних зв'язків між алелями К, к

і продуктивними ознаками м'ясної птиці. 10. *Казна/скільки* років тому була телепередача... 11. Вона не вбрана у знамениту циганську спідницю, під якою їх ще *казна/скільки*. 12. Керівництво «Облавтодору» стверджує, що ремонтні роботи було заплановано ще *казна/скільки* років тому. 13. Чорноморський флот базуватиметься в Україні ще *казна/скільки*. 14. *Хто/зна*, чим би завершилися ці небезпечні змагання, якби хлопців не помітив один невідомий рибалка ще тоді, коли вони з каменюками кинулися у воду... Вовча згряя і не думала відступати.

VI. Витишіть складні займенники.

1. Гарний подарунок для маленького Тільця – це *що-небудь* велике і пухнасте. 2. Інакше кажучи, завжди, коли не дуже хочемо *що-небудь* бачити! 3. З'їжте *що-небудь* легке, що складається переважно з вуглеводів. 4. Ти завжди находиш швидко відповідь, коли тебе про *що-небудь* просять. 5. Чи буває так, що ти розгніваний на *що-небудь*? 6. Якщо одному з них знадобилася куртка, зовсім не обов'язково іншому купувати *що-небудь* з одягу. 7. Ти коли-*небудь* плакав не від злості? 8. Звичайно, краще всього, якщо ви піднесете *що-небудь* потрібне або бажане. 9. Хтось із вас вивчав коли-*небудь* психоаналіз? 10. *Хтозна-чим* би це скінчилося, якби батьки їхні не зібрали сусідів та не пішли з псами і рогатинами на пошуки хлопців. 11. Кожна людина завжди *чия-небудь* дитина. 12. Ми говоримо: «Тут холодно», коли нам необхідний *чий-небудь* дотик.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перепишіть, знявши ризику.

1. Наприклад, він завжди сідав на *чий/небудь* капелюх. 2. Тоді малюки на власному досвіді відчують, наскільки приємно скрасити *чий/небудь* день. 3. Це або козаки, або переселенці із Хорватії, Словенії *чи бозна/звідки*. 4. Був уже давно підлеглий тій першій жінці як матері і цій, другій, *бозна /й/ чому*. 5. Дія відбувається у *бозна/які* часи. 6. Плачеш *бозна /од/ чого!..* 7. Ти пишеш не як соціолог, а як *бозна/хто*. 8. *Де/що* про зміну зовнішності. *Де/що* про ідею жіночого руху. Про Василя, мого друга! І ще про *де/що*. Правда, *де/що* зроблено й тут. 9. Летіла, падала в кохання твоє... *аби/ хто* знав, як я любила. 10. Краще вже *ні/як*, ніж *аби/як*. 11. Витирай свій тон, змивай свій лак Краще вже *ні/хто*, ніж *аби/хто* Буду одинак, я одинак. 12. Се *аби/хто* зможе (М. Коцюбинський). 13. У наш час всі такі зайняті, майже *ні/ в/ кого ні/ на /що* не лишається часу.

II. Поясніть правопис складних займенників.

1. Сиділа й чекала його вірною Пенелопою, поки він тусував собі *хтозна-де* й *бозна з ким*. 2. Дівчата збивалися табунцями і страшенно бездумно патякали *бозна про що*. 3. Вони обдивлялися кімнату, наче *бозна-яке* диво побачили. 4. Світ шаленіє від напливу інформації, а ми, як старі надомники, користуємося *бозна-чим*. 5. Вісім хвилин приколів підніме настрій у *будь-кого!* 6. Збірна Німеччини може обіграти *будь-кого*. 7. Денис Козенко: "Звинуватити можна *будь-кого*". 8. Новий законопроект про захист суспільної моралі ставить під загрозу *будь-кого*, від ЗМІ до письменників і музикантів. 9. Крім того, на екран

можна буде викликати *будь-яку* телепрограму. 10. У *будь-якій* державі, яким би не був її устрій, існують основні закони. 11. Коли виговоритися *будь-яким* з обраних способів, то стає легше.

III. *Перепишіть, розкриваючи дужки.*

1. З (*будь-який*) комп'ютера, підключеного до інтернету, ви можете зайти у свою поштову скриньку. 2. Компанія " Паллада " спеціалізується на монтажі інженерних систем (*будь-яка*) складності. 3. Здійснюємо міжміські вантажо-перевезення по Україні у (*будь-які*) напрямках. 4. У 2011 році автовиробники представили новинки для (*будь-який*) гаманця. 5. Як досягти виконання (*будь-яке*) Вашого бажання без особливих зусиль? 6. Так (*ні в хто*) вертольотів не було. 7. Шиншили – кумедні, незвичайні звірятка, не схожі (*ні на хто*) і, водночас, схожі на багатьох. 8. Мабуть, (*ні для хто*) не новина, що наша мова постійно змінюється, завдячуючи новим поняттям, словам іншомовного походження. 9. У другому турі групового турніру Ліги Європи УЄФА харківський «Металіст» на своєму полі не зумів (*аніщо*) здивувати нідерландський ПСВ. 10. Здебільшого так собі, але трапляються з-поміж тих пісень і цікаві, (*аніщо*) не гірші за розкручені хіти, а то й кращі за них. 11. На жаль, і Ваш, і мій власний досвід багатомовності (*аніщо*) не може допомогти дискусії, що тут ведеться. 12. Ми всі навчались небагато, абияк і (*абияк*), тож вихованням здивувати...

IV. *Випишіть складні займенники, поясніть правопис.*

1. Тут тільки ті, хто любить щось веселе, цікаве. 2. Дитино, читай, може є щось цікаве неподалік? 3. Не заучуйте уроків, а уявляйте щось цікаве: це допоможе пригадати потрібну інформацію. 4. Ірен аж світиться, коли розповідає щось цікаве. 5. У займенниках ніякий, нікотрий змінюється місце наголосу. 6. А наш зато, як нікотрий. 7. Ніщо у світі не пропадає даремно. 8. Не одна у світі криниця, можна з абиякої напитися. 9. Син мій, а розум в нього свій. 10. Про когось іншого в нього промова, а про себе жодного слова. 11. Але боюсь нікотрий ковпачок не витримає такої швидкості. 12. Такого питання між 14 приготованими наперед не було, й нікотрий із слідчих та суддів його не підносив. 13. Бажання їсти що-небудь неїстівне, наприклад, крейду або мило, називається пікацизм. 14. – Чи зміниться що-небудь у роботі адвокатів та нотаріусів? 15. Подаруйте один одному що-небудь з дерева: прикраси, шкатулки або посуд. 16. Гарний прийом, прийом високого рівня. 17. Генрік Литвин: у Європі ні в кого немає сумнівів, що в України є європейська перспектива. 18. Це моя ідея, я ні в кого про таке не читав. 19. Еге ж, еге ж, кози дуже ласі, абичого ще й не їстимуть. 20. Вовк зрадів, подумав собі: «Ну, хоч абичого та наїмся, а то живіт підтягло до самої спини, охляв докраю».

V. *Поясніть правопис займенників.*

1. На тлі зубожіння народу і політичної нестабільності *ні/котрий* президент і парламент не ратифікує цю поправку. 2. Довго вони рубалися, та й не побив *ні/котрий* другого, тільки мечі поламали. 3. *Ні/для/кого* не таємниця, що маля в сім'ї – це безкрайне щастя. 4. Незважаючи */ні/на/кого*, молода пара акуратно знімала іграшки з центральної ялинки. 5. Сильний той, хто любить сало. Не залежить *ні/від/кого*. 6. Однині УНР стає самостійною, *ні/від/кого*

незалежною, вільною суверенною державою українського народу. 7. Тому тепер у нас йде образа на весь світ і сподівання якогось реваншу чи *бо/зна/чого*. 8. Розмаїття засобів для миття посуду, вікон, меблів та ще *бо/зна/чого* просто вражає. 9. У той час як одні вніз б'ються за кращих абітурієнтів, інші вже готові на *будь-кого*. 10. Вірш про *що/небудь*. Я, вставши зранку, закурив, *Що/небудь* на плиті зварив, Подумав, з'ївши, про *що/небудь*, І вплив з дому, наче... 11. *Ні/для/кого* не є секретом, що діти швидко ростуть і розвиваються.

Контрольні тести

I варіант

- 1. Укажіть рядок, у якому всі займенники пишуться через дефіс:*
 - (який)небудь, (хтозна)що, (будь)кому;
 - (скільки)небудь, (будь)чийми, (аби)який;
 - (казна)чим, (де)хто, кому(сь);
 - на (чому)небудь, (ні)кого, (аби)чим;
 - чийми(сь), від (будь)кого, (ні)якого.
- 2. У якому рядку всі займенники написано правильно?*
 - хтозна з ким, будь-кого, казнахто, будь з чим, хтозна-чому;
 - будь-хто, бозна-чого, невідь-чим, хто-будь, чий-будь;
 - якому-небудь, будь у кого, казначий, що-небудь, бозна-який.
- 3. У якому рядку всі займенники пишуться через дефіс?*
 - будь/з/ким, казна/чий, будь/котрий, хтозна/з/кого, скількох/небудь;
 - у/кого/небудь, хтозна/чим, чий/небудь, з/хтозна/ким, будь/кого;
 - будь/якою, до/казна/кого, бозна/в/чому, казна/скільки, будь/що.
- 4. Встановіть, у якому рядку допущено помилку в правописі складних займенників:*
 - абихто, що-небудь, ні з ким, до кого небудь, дечий;
 - скільки-небудь, будь-ким, де на чому, бозна-хто, ні у чому;
 - хтозна-котрий, чиєму-небудь, абиякий, без будь-кого, дещо.
- 5. Складні займенники будь/у/кого, казна/з/ким, казна/при/кому пишуться:*
 - разом;
 - окремо;
 - через дефіс.

II варіант

- 1. У якому рядку всі займенники пишуться разом?*
 - аби/хто, де/котрий, будь/що, хто/небудь;
 - де/хто, чий/небудь, аби/кому, де/кому;
 - де/якого, аби/кому, кому/сь, аби/чим;
 - що/небудь, де/який, будь/який, чого/небудь.
- 2. Виберіть рядок, у якому всі займенники написано правильно:*
 - дехто, ніякий, скільки-небудь, абищо;
 - ніщо, будь-який, де-котрий, ніскільки;
 - будь-що, якийсь, аби-хто, що-небудь;

г) нічий, хто-небудь, де-який, будь-чий.

3. *Укажіть, у якому рядку всі займенники пишуться разом:*

а) ні/для/кого, ні/який, де/що, хтозна/що, аби/хто;

б) ні/хто, де/який, аби/що, ні/котрий, хто/сь;

в) ні/з/чим, ні/скільки, де/хто, будь/що, казна/що;

г) ні/чий, будь/який, ні/від/чого, казна/хто, будь/хто.

4. *Виберіть рядок, у якому всі займенники пишуться через дефіс:*

а) ні/хто, аби/кому, де/кого, будь/з/ким, де/який;

б) аби/чим, де/в/чому, де/кому, хтозна/з/кого, ні/з/котрим;

в) будь/кого, хтозна/чим, що/небудь, чий/небудь, казна/хто;

г) ні/з/ким, будь/котрий, казна/кого, будь/у/кого, ні/що.

5. *У якому рядку всі займенники написано правильно?*

а) будь у чому, будь-хто, хтозна-який, нічий, дечийх;

б) дечийх, будь-чий, ні до кого, нічого, казнахто;

в) де чийх, будь з ким, який-небудь, декого, ні скільки;

г) ні чий де у кого, будь з кого, абищо, абиякий.

Диктант

У суперечці народжується істина

(Сократ)

А чи справді народжується?

Питання цікаве, давайте його трохи подосліджуємо. Що взагалі являє собою будь-яка суперечка? Коли двоє людей мають різні думки з того чи іншого приводу і вважають їх правильними, тоді неодмінно виникне суперечка. Суперечка – то така іскорка, що іноді виникає при спілкуванні між різними людьми, особливо, якщо в тих людей абсолютно різні погляди на життя.

Найчастіше люди сперечаються щодо політики та релігії. Часом глобальні суперечки можуть ставати причиною війн та інших нехороших речей.

Якось мені довелось їхати поїздом в одному купе з кришнаїтом та дівчинкою євангельською баптисткою. Ото вже в нашому купе були релігійні дебати, що цілий вагон слухав. Та в кінцевому випадку кожен лишився при своїй думці. І якщо спитаєте мене, чи принесла ця дискусія-суперечка хоч комусь якусь користь, моя відповідь буде однозначна – ні. Та і жодної істини там не народилось.

Насправді, питання суперечок значно глибше, ніж може здаватися на перший погляд. А ще дивовижно безглузде. Як казав колись Ейнштейн: "Є лише дві безмежні речі: всесвіт і людська дурість, хоча я ще не до кінця впевнений щодо всесвіту". Мабуть, ні для кого не секрет, що всі люди різні і в цілому світі не має двох однакових людей. Хтось любить шпинат, а хтось мармелад, комусь милує вуха важкий рок, а для когось солодкий джаз. Вже не говорячи про різні культурні, релігійні традиції, виховання, темпераменти, психологічні типи, політичні переконання і так далі.

Така різність у поглядах є цілком природною і закономірною, ми всі різні та унікальні, і це прекрасно. Та велика біда в тому, що деякі люди вважають

свої погляди, смаки, переконання єдиними правильними. Наприклад, фанатичні християни вважають лише християнство єдиною правильною релігією, мусульмани ж не визнають нічого, окрім ісламу. У часи середньовіччя це призвело до хрестових походів та багаточисельних релігійних війн. І кому то було треба? Правильно, нікому.

І велика людська мудрість в тому, щоб вміти визнати свою недосконалість та помилки. От тоді від суперечки буде всім велика користь і може справді знайдеться істина (258 слів) (З журналу).

Прислівники **Аудиторні вправи та завдання**

I. Запишіть подані слова окремо, разом або через дефіс. Поясніть їх правопис.

1. По/правді, од/віку, с/просоння, у/двох, по/одинці, за/світла, з/краю, тяжко/важко, напів/свідомо, на/показ, з/верху, коли/не/коли, сама/самотою, на/швидку, за/молоду, з/далека, на/виворіт, на/совість, поза/торік, на/завтра, в/голос.

2. В/слід, вряди/годи, зроду/віку, без/вісті, де/не/де, до/купи, за/одно, в/край, на/ходу, в/далечінь, по/двоє, по/четверте, по/сусідськи, по/нашому, на/показ, кінець/кінцем, до/побачення, уві/сні, по/польськи, до/пари, в/зимку, на/бігу, по/братньому, рік/у/рік.

3. На/різно, після/завтра, навік/віки, до/речі, час/від/часу, по/правді, у/розсип, рано/пораненьку, на/зустріч, о/полудні, як/не/як, любо/дорого, по/іншому, у/сто/крат, на/силу, раз/за/разом, по/п'яте, всього/на/всього, один/в/один, в/волю, де/не/де, по/юнацьки.

II. Поясніть творення і правопис прислівників.

Невдогад, невтямки, недалеко, ніколи, нізвідки, ніяк, нітрохи, будь-як, деколи, будь-коли, всього-на-всього, хтозна-як, по-домашньому, по-грузинськи, восени, взнаки, бігом, впереміш, засвітла, наздогін, напоказ, анітрохи, завдовжки, знадвору, мимохить, учетверо, вдвічі, вгору, довкола, доволі, наостанок, вкрай, до лиця, без чуття, без кінця-краю, до решти, з розгону, без сумніву, безсумнівно, до вподоби, на руку, на ходу, до ладу, до пари, ледве-ледве, по двоє, по-третє, ось-ось, коли-не-коли, на бігу, щодуху, щосили, щонайвигідніше, чимало.

III. Прочитайте текст, запишіть його, розкривши дужки. Поясніть правопис прислівників.

1. Вона (ні)разу в житті не проспала сонце. 2. Ще зовсім (не)давно, де не йшла вона, людські очі, немов здивовані зорі, осявали її. А дівчина під ними соромливо (за)(не)покоєно й радісно нахилила голову. 3. Це підсвідомо відчувала й Оксана і (де)далі частіше вечорами дивилася на татарський брід... 5. Коли і (по) селах люди (по)воленьки потяглися до книги, до вченого слова, до науки, до них із міста приїхав хмуробровий статурний агроном. З його засмаглою обличчя, либонь, (ні)коли не сходило літо, а з чорних очей допитливість. 6. (У)перше вона побачила його в своїх сусідів Гримичів... 7. Це, дороженька Оксано, той чоловік, що (на)зубок знає науку – ґрунтознавство... 8.

А ще, дівчино, твій гість (не)одмінно хоче всім виорати щастя. (Не)більше і (не)менше. 9. Чогось агрономам (ні)коли немає часу...10.(Не)подалік од татарського броду, де (на)(в)шпиньки і спинився долинковий туманець, окреслилась постать людини. 11.Притулившись до верби з підмитим корінням, вона (довго) довго не відходила від татарського броду. 12. У хаті (на)довго запала мовчанка. 13. Охоплена жахом, Оксана вскочила в хату, (по)хапцем (сяк)так зодяглася, (на) помацки знайшла в сінях весло й побігла до татарського броду. 14. Після третіх півнів він вийшов (на)просторе шкільне подвір'я і (на)вма(н)ня набрів (у)тишу серпневої терпкої ночі... 15. Вони виїхали на липовий шлях, він (з)гори запалив свої свічі смутком згасання, а (з)низу, (у)дуплах, тримав чутке відлуння вітрів

IV. Напишіть пояснювальний словниковий диктант.

Повсюди, мимоїздом, давним-давно, рано-вранці, анітрохи, недбало, вчетверо, по-домашньому, досхочу, влад, на жаль, віднині, попереду, раз у раз, не дуже, в цілому, раз по раз, до речі, без ліку, на диво, не з руки, під гору, згори, догори, по-перше, всього-на-всього, будь-коли, по двоє, тим часом, вічна-віч, хоч-не-хоч, як-не-як, по суті, і на відмінно, на віку, навиворіт, назустріч, напам'ять, додолу, уголос, позаду, врозтіч, всмак, вщерть.

V. Слова, розділені вертикальною лінією, запишіть разом, через дефіс й окремо, пояснюючи правопис, назвіть прислівники та співзвучні з ними слова.

1. В/горі чувся крик невидимого птаха, живемо по/новому, в/двох будинках нема балконів, в/друге вікно залетіла пташка, в/середину пляшки попало повітря, вивчити на/пам'ять, вийти на/зустріч, вслухатися в/голос, до/купи листя підійшов малюк, подивитись у/бік, жити по/сусідському, загляне в/середину, зауважую вам в/останнє, по/батьківському ставитись, звернути на/бік, здіймаю руки до/гори, зібрати речі до/купи, по/дитячому личку, зробити по/своєму, на/силу зробив усю роботу, читати в/голос.

2. По/осінньому прохолодно, піти у/бік річки, йти по/весняному снігу, по/новому селищу, по/осінньому лісу, відповідаю в/друге, подарувати на/пам'ять, підійшли до/гори, пройти по/батьківському подвір'ї.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Складіть або виберіть із художніх творів речення з поданими прислівниками і співзвучними з ними словами. Поясніть, як їх розрізняти.

По-батьківському – по батьківському, назустріч – на зустріч, вголос – в голос, доволі – до волі, по-нашому – по нашому.

II. Запишіть прислівники і прислівникові сполучення; поясніть правопис. За потреби скористайтеся «Орфографічним словником» та «Українським правописом».

З/на/двору, без/вісти, в/низу, за/разом, на/зустріч, над/вечір, на/про/весні, за/очі, з/віку, босо/ніж, що/місяця, на/ початку, на/пере/бій, при/все/людно, с/під/лоба, на/взнак, в/одно/сталь, до/діла, за/для, на/щастя, темно/темно, віч/на/віч, день/за/днем, куди/небудь, будь/де, де/коли, аби/де, ні/коли, ні/як, на/відмінно, до/крихти, один/в/один.

III. Складіть і запишіть речення, у яких по-нашому і по нашому, вдень і в день, догори і до гори, впорожні і в порожні, вперше і в перше, втрюх і в трюх, не сьогодні-завтра і не сьогодні, а завтра були б написані разом, через дефіс і окремо.

IV. Складіть речення, де б наведені слова виступали то прислівниками, то іменниками.

Ранком, зимою, кроком, гуртом, силою, миттю.

V. Доберіть до кожного з наведених фразеологізмів прислівник-синонім. Складіть речення з фразеологізмами та прислівниками (2-3 пари на вибір). Порівняйте емоційно-експресивне забарвлення синонімічних висловів.

Як рукою подати, як сніг на голову, час від часу, ні світ ні зоря, хоч в око стрельни, п'яте через десяте, як піску морського, ні за цапову душу, яблуку ніде впасти, коло самого носа, де Макар телят не пас, кіт наплакав, із заячий хвіст, і оком не моргнеш, як з неба впасти, як рак свисне.

Контрольні тести

I варіант

1. У якому рядку до складу всіх словосполучень входять прислівники?

а) ставитись по/сусідському, дивитись по/вовчому, взяти за/багато, запитувати в/друге;

б) за/багато днів, приносити до/дому, відпочивати по/ перше вересня, йти на/зустріч;

в) йти на/зустріч з випускниками, зібратися в/п'ятьох, по/сусідському звичаю, зробити по/вашому.

2. У якому рядку всі прислівники пишуться через дефіс?

а) по/перше, по/вашому, ні/куди, на/весні, на/зло;

б) будь/як, по/братерськи, в/голос, з давніх/давен, на/певно;

в) по/нашому, де/не/де, віч/на/віч, часто/густо, казна/коли.

3. У якому рядку допущено помилку в правописі прислівників?

а) праворуч, пліч-о-пліч, рік у рік, зверху, по-нашому;

б) по двоє, вдвічі, взимку, на щастя, по-друге;

в) нашвидкуруч, коли-не-коли, врядигоди, без жалю, старанно.

4. У якому рядку всі прислівники пишуться з нн?

а) гуман...о, активн...о, безупин...о, організован...о, сон...о;

б) відмін...о, старан...о, неказан...о, священ...о, щоден...о;

в) незрівнян...о, негадан...о, самовіддан...о, нездолан...о, доречн...о.

II варіант

1. У якому рядку до складу всіх словосполучень входять прислівники?

а) зібрати до/купи, вивчити на/пам'ять, за/багато відпочиваєш, за/багато років;

б) сидіти по/руч, поводитись по/доброму, побачити в/друге, видно з/верху;

в) поводитись по/доброму звичаю, піти в/друге село, вийшло по/твоєму, зал на/багато місць.

2. У якому рядку всі прислівники пишуться разом?

- а) на/відріз, в/п'яте, до/часно, спід/лоба, по/новому;
- б) по/перше, з/вільна, до/купи, з/переляку, на/завжди;
- в) на/показ, на/пам'ять, в/друге, за/очі, з/малку.

3. У якому рядку допущено помилку в правописі прислівників?

- а) навпочіпки, влітку, нашвидкуруч, втрюх, до смаку;
- б) злегка, з діда-прадіда, з давніх-давен, пліч-о-пліч, рік у рік;
- в) по-латині, по-одному, на жаль, тричі, по-третє.

4. У якому рядку до складу всіх словосполучень входять прислівники зі значенням часу дії?

- а) зроби спочатку, прокинутись ранком, працювати допізна, зібрати восени, доглядати старанно;
- б) незабаром зазеленіла, здавна називатись, зрідка прихилився, прийшла недавно, зробили утрюх;
- в) панує довго-довго, записувати щоліта, складали з давніх-давен, побачив вперше, охороняти вдень.

Диктант

Катер гойдався біля причалу; він не міг наблизитися упритул, і Мар'яна дивилася на розлитий безмір Дніпра – треба було тепер самій вертатися, шукати дороги, плутано пливти поміж осокорів, весла надто важкі; та вона вирішила вже для себе, що й не подумає відразу вертати до тієї сонної, байдужої машини, а рушить човном у мандри; спокуса була надто велика, настільки велика й сильна, що дівчина аж ніби захлиналася, заходилася від передчуття свободи, самотньої мандрівки, вона надумала спуститися вділ Дніпра, зовсім недалеко, а потому повернутися й поплисти далі вгору, подивитися, як усе виглядає зблизька, насправді, упритул. Мар'яні вже хотілося, аби Денис скоріше сів і вирушив до Києва.

Чекання завжди буває надокучливим, особливо коли вже про все домовлено – Денис приїде завтра, щоб привезти їй харчі, а сьогодні йому неодмінно треба бути на тренуванні й зустрітися з Максимом.

Мар'яна починала нетерпеливитися, вона хотіла своєї власної мандрівки і починала вслухатися вже в зовсім інші голоси – голоси повені, – і починала розуміти їх – була там і погроза, і розмах, і нескореність; Мар'яна мусила побути сам на сам з рікою, мусила, і вона раділа з того, що так і станеться, і трохи ніяковіла за ту свою радість, бо не збиралася ділити її з Денисом, і намагалася приховати свій настрій від Дениса. Вона наспівувала якусь мелодію, тихенько, ледь чутно, і Денис раптом умовк, прислухався: ніколи раніше не чув тої мелодії, навіть від матері, а це напевно була пісня з маминих країв.

Кудись відійшов набік галас, шум мотора катера, Мар'янину простеньку пісеньку піднімали й кидали у хвилю тільки сплески весел і вуркотіння води біля причалу (256 слів) (Н. Бічуя).

Прийменники Аудиторні вправи та завдання

I. Запишіть прийменники, знявши ризик, разом, окремо або через дефіс. Поясніть написання.

З/за, із/за, з/під, по/серед, з/по/серед, по/за, з/поміж, по/під, у/слід за, у/кінці року, на/зустріч літу, на/перекір зимі, на/початку тижня, з/початку чверті, за/ради щастя, на/перекір знегодам, на/зустріч вітру, по/під вікнами, на/прикінці літа, під/час зливи, по/над деревами, в/наслідок чвар, в/напрямку до східців.

II. Додайте, де потрібно, до прийменника літери і, о.

За татарським бродом() з сивого жита, () з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк (М. Стельмах). 2. Снилось, що ніби йду в себе на острові, а перед () мною суниця червоніє, розміром з баклажан (О. Гончар). 3. Сказавши жінці й матері, що він поїде по лісах оглядати, де кращий матеріал, та забариться, мабуть, з() два дні, Семен подався в свою мандрівку () з налагодженим заздалегідь "прошенієм" (М. Коцюбинський). 4. Ми гребли () з усіх сил під мудрим керівництвом нашого батька. 5. Ото як вийти () з сіней та подивитись навколо – геть-чисто все зелене та буйне (О. Довженко). 6. А тим часом унизу, засіяні торік () з кленового летючого насіння, густо зародили крихітні кленочки (П. Загребельний). 7. Клен повільно прогрівся сонцем, оживав, але повного голосу ще не видобувалося () з старого й могутнього дерева (П. Загребельний).

III. Розкрийте дужки. Виберіть потрібний прийменник і обтрунтуйте свій вибір.

1. (В, у) кого ви збираєтесь зупинитись (у, в) Львові? 2. Усе вирішилося (в, у) день вашого приїзду. 3. Намагайся бути завжди справедливим (у, в) стосунках (з, із, зі) своїми друзями. 4. Хто ж не мріє побувати (в, у) Італії? 5. Коли ти повернешся (з, із, зі) змагань? 6. Дуже часто мене зводять дороги (з, із, зі) твоїм батьком. 7. Я не хотів би ще раз опинитися (у, в) такій ситуації. 8. Післязавтра їдемо (в, у) Варшаву. 9. (З, із) твоїми сестрами я вже знайома. 10. (У, в) Оксани сьогодні день народження, а (в, у) мене – післязавтра. 11. Хотілося б ще раз побачити актрису (з, із, зі) сцени. 12. (З, із, зі) усіх нас ти найпрацьовитіший, (у, в) тебе золоті руки (Г. Волкотруб).

IV. Перепишіть, розкриваючи дужки.

1. (У) кінці садка пасіка; по(під) деревом стоять вулики, з правого боку – курінь (Панас Мирний). 2. Аж схвилювалась (Христина) од такої здогадки, тому входила (в) середину вітряка, мов у якусь недоказану казку (М. Стельмах). 3. Тут, на цій землі, виростала і колосилась наша сила, зводилась, (на) перекір усім вітрам і грозам наша гілляста крона (І. Цюпа). 4. (На) прикінці концерту виступив Лисенків хор (І. Нечуй-Левицький). 5. Так пройшло кілька репетицій і (під) кінець їх Настя робила часом більше помилок, ніж (в) початку (Леся Українка). 6. Аліна, (не) зважаючи на свій жвавий характер, читала серйозні книжки (О. Іваненко). 7. Цибулини лілій бубнявіли від весняної життєдайної сили, й стебла витиналися з землі (на) зустріч сонцю (О. Довженко). 8. По той

бік затоки вигинається (в)подовж берега рядок вогнів рибальського селища (О. Гончар). 9. Блиснуло сонце (з) поза гір в зеленому саду (А. Кримський). 10. Чи то (під) впливом прощання й Соломіїних сліз, чи внаслідок реакції по пережитих турботах його огорнув жаль (М. Коцюбинський).

V. Перекладіть прийменникові сполучення українською мовою.

Прийти по делу, по собственной воле, при любой погоде, в рассрочку, не по силам, идти по ветру, плыть по течению, называть по фамилии, называть по имени и отчеству, отпуск по болезни, по ошибке, по недоразумению, по выходным дням, по праздникам, по вашей вине, по семейным обстоятельствам, по счастливой случайности, большой по объему, экзамен по фонетике, по закону, приняться за работу, поставить в пример, по указанию, по всем правилам, пришлось по вкусу, по последней моде, на следующий день, по моим сведениям, врач по призванию, по истечении времени, вопреки желанию, не явился из-за болезни, насчет отпуска, в течение трех часов; насчет отпуска, согласно приказу, пропустил по уважительной причине.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Випишіть сполучення слів у три колонки залежно від того, як пишеться частина, що в дужках: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс.

(На) початку літа, (у) глиб росте коріння, (до) середини неба, верба (в) середині пуста, (у) глиб боліт, (в) глиб класу, (с) початку подумай, (по) новому шляху, (по) новому працює; чув (уві) сні, (наді) мною шепотілись; (по) рідному промовляє, (із) за гаю, (по) під горою, (під) час бою, (в) бік річки, повернули (в) бік, (по) своєму розумінню, кожен по (своєму).

II. Випишіть з художніх текстів 10 речень, у яких використано складні прийменники.

III. Перепишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис.

1. Ллється з(по)за хмар проміння тепле і голубувате (М. Рильський). 2. Геть (по)над морем, над хвилями синіми в'ються, не спиняться часечки білії (Леся Українка). 3. І рівного собі не маю тут (з)поміж усіх владарів і героїв (Леся Українка). 4. Жодна підвода не йшла (на)зустріч, на схід (О. Гончар). 5. Таке буває тільки (уві)сні (П. Воронько). 6. Зелений вершник з сивих гір помчавсь горбком (на)перекір (Р. Братунь). 7. Знов устає (переді)мною зелене дзеркало ріки. 8. (Із)за такої пустої причини годі нам, пане полковнику, своєї товариської приязні псувати (Б. Лепкий). 9. Батько (по)при все своє бажання вже більш нічим не міг допомогти (В. Врублевська). 10. (Не)зважаючи на маленький вітерець, парило і робилося душно (Г. Тютюнник). 11. Мати не тямилася (з)радість: приїхав Тимко, її найстарший. Приїхав (не)зважаючи на негоду, бездоріжжя (В. Речмедін).

IV. Перекладіть українською мовою, усно поясніть правопис прийменників.

1. Несмотря на столь позднее время, в лесу ещё можно было видеть кое-где перелётных и неперелётных птиц (В. Арсеньев). 2. Из провала тучи, из-за оранжевого, окрашенного солнцем края, широким веером косо ниспадали солнечные лучи (В. Вересаев). 3. Не оставляют людей наедине с их бедой –

именно в этом видит свое призвание независимый Украинский Красный Крест, возрождая в суверенном государстве традиции добра и милосердия (С газеты). 4. Голубые, прозрачные струйки дыма тянулись от костра к морю, навстречу брызгам волн (М. Горький). 5. Интеллигентность не только в знаниях, а в способностях к пониманию другого (Д. Лихачев). 6. По прибытии в порт судно подвергли досмотру. 7. По вашему совету мы внесли ряд изменений в проект. 8. Фирма реализует мебель по безналичному расчёту. 9. В магазин поступил справочник по украинскому правописанию. 10. У нас вы сможете получить консультации по всем вопросам, связанным с эксплуатацией автомобилей (Г. Волкотруб).

V. Напишіть твір-мініатюру «Край мого дитинства», використавши складні прийменники.

Контрольні тести

I варіант

1. *Встановіть, у якому рядку всі прийменники пишуться разом:*
 - а) по/перед, по/серед, що/до, у/напрямі/до, за/ради;
 - б) по/через, о/бабiч, на/передодні, по/перек, о/сторонь;
 - в) в/наслідок, в/результаті, на/прикінці, на/передодні, на/скрізь.
2. *Встановіть, у якому рядку всі прийменники пишуться окремо:*
 - а) за/ради миру, на/перекір знегодам, на/зустріч бурі, на/прикінці відпусток;
 - б) на/честь батька, за/рахунок товариша, згідно/з наказом, подібно/до зачину, залежно/ від бюджету;
 - в) в/супереч сподіванкам, о/бабiч шосе, в/наслідок переживань, на/передодні свят.
3. *Встановіть, у якому рядку всі прийменники пишуться через дефіс:*
 - а) із/за, з/поміж, під/час, з/серед, з/поза;
 - б) з/посеред, із/над, із/під, з/за, з/поперед;
 - в) з/під, з/проміж, із/над, по/під, по/між.
4. *Встановіть, у якому реченні прийменник пишеться окремо:*
 - а) Тече вода із/за гаю та по/під горою.
 - б) Під/час канікул я часто буваю в лісі.
 - в) З/під лісового корча б'є джерельце русявої, чистої тиші.

II варіант

1. *Встановіть, у якому рядку всі прийменники пишуться окремо:*
 - а) під/час, в/результаті, залежно/від, в/силу, в/напрямку;
 - б) по/мимо, на/серед, по/зад, незважаючи/на, подібно/до;
 - в) за/мість, по/при, відповідно/до, залежно/від, за/рахунок.
2. *Встановіть, у якому рядку всі прийменники пишуться разом:*
 - а) на/прикінці дня, на/зустріч делегації, за/рахунок батька, по/серед жит;
 - б) на/знак згоди, в/ім'я миру, на/прикінці відпусток, на/передодні свят;
 - в) до/вкола цього питання, в/наслідок чвар, за/для вас, по/руч мене.
3. *Встановіть, у якому рядку всі прийменники пишуться через дефіс:*

- а) за/ради, по/серед, по/над, залежно/від, уві/сні;
- б) з/під, із/під, з/позад, з/проміж, із/за;
- в) за/для, під/час, по/за, в/силу, в/напрямку/до.

4. Встановіть, у якому реченні прийменник пишеться разом:

- а) Ми йдемо серединою бульвару в/напрямку до східців у порт.
- б) Ллється з/по/за хмар проміння тепле.
- в) Зелений вершник з сивих гір помчавсь горбкам на/перекір.

Диктант **Лебеді**

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням.

Я стаю ніби меншим, а навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одноногі скрипучі журавлі, що нікуди не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитнава діброва під селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу.

І цей увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах, і віддаляє лебедів. Але я не хочу, щоб вони відлітали від нас. От коли б якимось дивом послухали мене і зробили круг над нашою хатою. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх? Сказав би таємниче слово! Я замислююсь над ним, а навколо мене починає кружити видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята, що на своїх крилах виносять з біди малого хлопця.

А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка. Я тягнусь догори і сам по собі не вірю: від зарічки знову над нашою хатою пролітають лебеді.

А віща скрипка і срібний відгомін бринять, єднаються над моїм дитинством, підіймають на крила мою душу і забирають її в нерозгадану далину (240 слів) (М. Стельмах).

Сполучники **Аудиторні вправи та завдання**

I. Розкрийте дужки, напишіть слова разом або окремо. Поясніть, якими частинами мови вони виступають.

1. Раз у раз на її ясні очі мов (би) хмарки набігли (Є. Гуцало). 2. Що (ж), отак і проходить вечір, по-лисячому тихо, безстуку (Б. Олійник). 3. І сьогодні злободенно звучать слова поета, нагадуючи нам про (те), що пісня особливий жанр... (З газ). 4. І як було б цікаво, як (би) раптом посеред зими випав на наше село синій сніг, синя завірюха, захурделила-зареготала (Є. Гуцало). 5. Як (би)

сонечко не сходило: чи (по) зимньому, чи (по) весняному, аби горенька (не) знати, аби долю привітати (Народна творчість). 6. З долини, (не) наче з дна, почало підніматись, напливати село, навпіл поділене рікою (М. Стельмах).

II. Перепишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання складних сполучників та однозвучних з ними сполучень слів.

1. Ну що б, здавалося, слова (Т. Шевченко). 2. Якщо ти байдужий до матеріалу, якщо не відкрив у довколишньому живу іскру поезії, тобі не час братися за перо (О. Гончар). 3. А так же хороше над чорним ґрунтом мак переливається, мов полум'я червоне (М. Рильський). 4. Якби здоров'я, то ще пожити можна (Є. Гуцало). 5. Якби відали ви, які славні були ті суворі, закручені хлопці (М. Нагнибіда). 6. Угору стяг, а світоч – в руки, і, щоб не сталося, – вперед (М. Старицький).

III. Наведіть приклади речень, у яких подані нижче слова і словосполучення писалися б разом і окремо.

Притому – при тому, тож – то ж, таж – та ж, якщо – як що, проте – про те, теж – те ж, причому – при чому, якби – як би.

IV. Розкрийте дужки. Складіть з цими словами речення і вкажіть, які це частини мови.

Але(ж), а(ні)ж, мов(би), немов(би), немов(би)то, коли(б)то, наче(б), наче(б)то, хоч(би), ніби(то), це(б)то, то(б)то, як(то), тому(то), тільки(то), тим(то), тому(що), хіба(що), то(що), дарма(що), як(що), через(те) що, не(зважаючи) на(те), що, тим(часом), в(міру) того (як), замість(того) щоб, за (тим) щоб, тільки (що), що(духу), що(правда), поки(що), казна(що), будь(що).

V. Прочитайте речення і перепишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис сполучників.

1. Добре було б, як(би) отакий співучий разок намиста впав із неба на землю... (Є. Гуцало). 2. Земля прекрасна, тому(що) на ній живуть дзвінкоголосі малюки (Д. Бедзик). 3. Як (би) ви вчилися так як треба, то й мудрість би була своя (Т. Шевченко). 4. І тебе лиш вигідав такою, за (те) й вірнішу тебе не знайти (Б. Олійник). 5. Треба нахилитись, що (б) з криниці води напитись (Народна творчість). 6. То(ж) і виникло в нього під час хвороби таке бажання – мати в себе справжній інструмент (О. Гончар).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Складіть по п'ять речень з одиничними, повторюваними та парними сполучниками.

II. Прочитайте сполучники, складіть із ними кілька речень.

Зате, немов, начебто, тобто, якби, якщо, адже, нібито, дарма що, тому що, для того щоб, через те що, в міру того як, незважаючи на те що, отожд-то, тим-то, тільки-но, тому-то, так що, після того як.

III. Перепишіть речення, вставляючи потрібні за змістом сполучники та сполучні слова.

1. Є ім'я таке,... не вмирає... в трудах,... в славі, ... в війні,... плуг,...землю чорну крає,... осявав жаром наші дні (А. Малишко). 2. З долини,...з дна, почало підніматись, напливати село, навпів поділене рікою (М. Стельмах). 3. Життя мене... кличе,... зове. Вітчизни сад... пахне.. цвітом дише (П. Тичина). 4. Прив'яла папороть ще зеленіє,...вже горять, ... свічі, дерева,... памороззю криється трава уранці-рано (М. Рильський). 5. Ласкавою співучістю приваблювала мова, з ... мати...сина...до мене (О. Гончар).

Довідка: аче, немов, проте, як, що, мов, яка, ні- ні – ні, то- то.

IV. Визначте сполучники у поданих прислів'ях. Поясніть, що вони з'єднують: члени речення чи частини складного речення.

1. Щоб рибку з'їсти, треба в воду лізти. 2.Що написано пером, то не виволочиш волом. 3. Щастя добре, а правда краще. 4. Як у травні дощ надворі, то восени – хліб у коморі. 5. Або будемо на Русі, або пропадемо всі.

V. Складіть твір-опис «Осінь у лісі», використовуючи сурядні й підрядні сполучники та сполучні слова.

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть рядок із сурядними сполучниками:

- а) бо, тому що, через те що, також;
- б) або, проте, якщо, зате.
- в) та, але, також, і;
- г) наче, мов, як, немов, ніби.

2. Укажіть сполучники, які становлять поєднання повнозначних слів із частками або прийменниками, що пишуться разом:

- а) дарма/ що, для/того/щоб, після/того/як, отото;
- б) ад/же, за/те, не/мов, тоб/то;
- в) або/ж, через/те/що, тому/що, тільки/но;
- г) що/б, як/що, коли/б, хоч/би.

3. Укажіть сполучники, що пишуться окремо:

- а) при/тому, мов/би, в/тім, ото/ж;
- б) але/ж, а/як/же, коли/б, адже/ж;
- в) отож/то, тим/то, тільки/но, тому/що;
- г) як/що, або/ж, дарма/що, тому/то.

4. Укажіть речення, у якому вжито сполучник «якби»:

а) Як/би ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя (Т. Шевченко).

б) Як/би не крутила хуртовина, блисне промінь – крига розстає (З. Гончарук).

в) Як/би я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти (Л. Українка).

г) Як/би краще виконати завдання!

II варіант

1. У якому рядку всі сполучники належать до одного розряду за будовою?

- а) тому що, не зважаючи на те що, для того щоб, через те що, а, як тільки;
- б) і (й), та, ні-ні, як-так, не тільки, а й і;
- в) або, то, якби, що, мов, й;
- г) однак, зате, проте, то...то.

2. У якому рядку всі сполучники підрядні?

- а) тому що, і, тільки, але;
- б) щоб, хоч, мов, проте, однак;
- в) як тільки, та, ні...ні, оскільки;
- г) щойно, коли б, для того щоб, незважаючи на те що.

3. У якому рядку всі сполучники єднальні?

- а) або, як-так, зате, проте;
- б) однак, зате, проте, так;
- в) аби, щоб, якби, коли;
- г) і (й), та (в значенні і), ні-ні, як-так.

4. У якому рядку всі сполучники причинові?

- а) у зв'язку з тим що, оскільки, тому що, через те що;
- б) щойно, дарма, або, поки;
- в) якщо, коли, щоб, незважаючи на те;
- г) якби, ледве, оскільки, що.

Диктант **Культура мовлення**

Культура мовлення – це духовне обличчя людини. Вона свідчить про загальний розвиток особистості, про ступінь прилучення її до духовних багатств рідного народу й надбань усього людства.

Основою мовленевої культури є грамотність, тобто дотримання загальноприйнятих літературних норм у користуванні лексичними, фонетичними, морфологічними і стилістичними засобами мови. Але цим поняття мовленевої культури не вичерпується. Мовлення має бути не тільки правильним, а й лексично багатим, синтаксично різноманітним. Щоб цього досягти, слід вслухатися в живе мовлення, вдумливо читати політичну, художню, наукову літературу, звертаючи при цьому увагу на вживання окремих слів, на особливо вдалі висловлювання, на побудову речень, користуватися словниками. Треба активно розвивати своє мовлення, усно й письмово викладати думки, виправляти себе, перебудовувати сказане, шукати найкращі й найдоцільніші варіанти висловлювання.

Культура мовлення тісно пов'язана з культурою мислення. Якщо людина ясно, логічно мислить, то й мовлення в неї ясне, логічне. І навпаки, якщо в людини немає думок, якщо вона говорить про те, чого не розуміє або не знає, то й мовлення в неї плутане, беззмістовне, захаращене зайвими словами. Мовлення тоді гарне, коли воно якнайповніше і якнайточніше передає думки чи малює образи і легко сприймається, зрозуміле.

Грамотне, багате мовлення – не тільки ефективний засіб передачі й сприйняття думок та образів. Це й вияв поваги до людей, з якими спілкуєшся, до народу, який створив цю мову (205 слів) (3 журналу).

Частки **Аудиторні вправи та завдання**

I. Перепишіть речення. Підкресліть частки і визначте, до якого розряду вони належать.

1. Почекай(те), дівчино, ще (й) для тебе троянди весни розцвітуть. 2. О, як(би) то листя, листя не жовтіло, о, як(би) то серце вічно зеленіло. 3. Чи можна забуть, як шуміли гаї у моїй стороні? 4. Учитель мій! Ось ти ідеш повільною ходою і слухаєш, як день шумить життям. 5. То(ж) було і солодко й незвично у твоїх очах читать грозу (В. Симоненко). 6. Отакий (то) наш отаман, орел сизокрилий (Т. Шевченко).

II. Складіть речення з поданими нижче словами і словосполученнями та поясніть їх правопис. Визначте частини мови.

Абиде – аби де, обощо – або що, а вже ж – авжеж, ані а ні, ато – а то, хтозна – хто зна, зате – за те, якби – як би, якже – як же, чимало – чи мало, тож – то ж, отже – от же, дещо – де що, такот – так от.

III. Перепишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Скажіть, якими правилами тут керуємося.

1. Добрий пастух (не) покине своє стадо. 2. Згайнуєш на жнивах хвилину – втрапиш (не) одну зернину. 3. У (не)вмілого руки (не) болять. 4. Звикай до господарства змолоду, то (не) будеш знати на старість голоду. (Не) думай про страх, то його й (не) буде. Як лютий (не)лютуй, а на весну брів (не) хмур.

IV. Складіть речення із сполученнями: не зімкнуті очей, ні пари з уст, ні душі, ні за холодну воду, не все те золото. Поясніть значення часток Не і Ні.

V. Напишіть слова разом, окремо або через дефіс і поясніть їх правопис.

Що/сь, як/найбільше, ні/скільки, сміяти/ся, де/про/що, ні/з/якими, ні/від/стількох, що/ж/ до, все/ж/таки, аби/ж, будь/як, де/в/кого, ось/де, дарма/що, що/ суботи, будь/що/будь, хтозна/ скільки, казна/який.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Користуючись словником синонімів, доберіть синоніми з часткою НЕ до поданих слів і поясніть їх значення і правопис.

Хвороба, хиба, вада, ворог, слабість, прикрість, раб.

II. Прочитайте слова, доберіть до них антоніми і запишіть. З виділеними словами складіть словосполучення.

Неподібний, негарний, неспокійний, нечудовий, чарівний, мальовничий, неприємний, безвинний, незвичайний.

III. Перепишіть, розкриваючи дужки. З'ясуйте правила правопису.

1. Вона його (ні) словом, (не) вкорила.(Л. Костенко). 2. (Не) скорить серце (ні) злоба, (ні) туга. 3. (Ні) що (не) промина і (не) стиха (І. Жиленко). 4. Я хотіла (б)

людям для підмоги у кожному мить подати голос свій (В. Ткаченко). 5. Я тільки (що), друже була на Дніпрі, – твоя Україна квітує (М. Нагнибіда). 6. (Ні)де (не) видно (ні) живої душі (І. Нечуй-Левицький). 7. Слово без діла (ні) чого (не)варте (Народна творчість).

IV. Прочитайте і спийшіть слова. Напишіть не, ні – разом чи окремо. Правовис поясніть.

(Не) той, (не) до вподоби, (не) тільки, (не) лише, (не) в кого, (ні) в кого, (ні) на що, (ні) туди ні (сюди), (ні) сіло (ні) впало, (ні) те (ні) се, (ні) на що, (ні) так (ні) с'як, (ні)хто, (ні)куди, (ні)як, (ні)кчемний, (ні)се(ні)тниця.

V. Напишіть НЕ зі словами і поясніть правовис.

(Не) жить, (не)навість, (не)мічний, (не)активний, (не)увечері, (не)гаразд; (не)боязкий, а хоробрий; (не)видимість, (не)вперше, (не)добрати, (не)дозрілий, (не)(в)пору, (не)спокій, (не)любов, (не)досушити, (не)моя, (не)в'янучий, (не)абищо, (не)зважаючи.

Контрольні тести

I варіант

1. *Укажіть словотворчі і формотворчі частки:*

- а) ось, от, оце, саме, тільки;
- б) хай, от, навіть, аби;
- в) аби-, будь-, небудь-, би, не;
- г) нехай, - ся, саме, ось.

2. *Укажіть частки, які служать для творення займенників і прислівників:*

- а) не, ні, ж, тільки;
- б) аби-, будь-, -небудь, казна-;
- в) хай, нехай, -ся, би;
- г) же (ж), ні-, не-, -завгодно.

3. *Укажіть модальні частки:*

- а) он, от, ледве, якраз, хай;
- б) не, ні, ані -, аби-;
- в) аби-, будь-, -небудь, казна-;
- г) би(б), хай, нехай, ся(сь).

4. *Укажіть частки, що з повнозначними частинами мови пишуться разом:*

- а) аби-, де-, ані-, чи-, що-, як-;
- б) будь-, -небудь, казна-, хтозна-;
- в) не, ні, -сь, хай, нехай;
- г) би (б), же(ж), не, ні.

II варіант

1. *Укажіть, у якому рядку всі частки пишуться окремо:*

- а) мов/би, не/хай, казна/котрий, що/то, що/до;
- б) трохи/не, чи/не, ледве/не, мало/не, що/за;
- в) хоча/б, як/раз, чи/не, май/же, будь/у/кого;
- г) що/то/за, хоч/би, аби/з/ким, хтозна/чий, наче/б.

2. *Укажіть рядок, у якому всі слова – частки:*

- а) ось, ледве, якраз, саме, хай, бодай;
- б) дарма що, але, зате, проте;
- в) із-за, попід, ледве, через те що, внаслідок того що;
- г) навколо, вздовж, поперек, всупереч.

3. *Укажіть рядок, у якому всі частки пишуться через дефіс:*

- а) як/от, так/то, хтозна/коли, такі/но, сядь/бо
- б) як/би, казна/де, аби/хто, немовби/то;
- в) таки/заспівав, будь/коли, де/небудь, будь/з/ким;
- г) як/от, аби/хто, зроби/ж, ад/же.

4. *Укажіть рядок, у якому всі слова – частки:*

- а) якраз, але, майже, якщо;
- б) нехай, ой, ох, і, й;
- в) ось, хіба, аж, лише;
- г) ого, ледве, приблизно, ух, фу, так.

Диктант **Біла лілея**

Я сидів на зеленому килимі моріжка біля плеса, дивився у воду і ніяк не міг відірвати свого погляду від казкової картини, що відбувалася наяву, дихала і рухалася поруч зі мною. Перед моїми очима, біля ніг, було перекинута у воді небо з рожевими пухнастими хмаринками, а в ньому – високі кучеряві дуби, стрункі і горді сосни, густі верби. З берега у воду зазирали, мов малі діти, куці ліщини та верболозу.

Плесо здавалося бездонним, як і саме небо.

На воді лежали широкі темно-зелені листки латаття, а поміж них жовтіли голівки лілей.

І раптом я побачив серед жовтих одну білу лілею. Вона схилила свою білу голівку, ніби втомилася, і вільно лежала на воді. Її зелені черенці – як добрі ласкаві руки, що обережно і турботливо тримали вінчик білих пелюсток.

Кожна пелюсточка була окремо від інших, але всі разом вони утворювали таку дивовижну гармонію форм і фарб, що не можна було відірвати очей.

Ця біла лілея була немов ясний вогник серед земної ночі, немов єдина зірочка в синьому небі, немов миле обличчя серед інших байдужих тобі облич (177 слів) (Д. Ткач).

Вживання великої літери **Аудиторні вправи та завдання**

1. *Поясніть вживання великої та малої літер після розділових знаків.*

а) 1. Світе тихий краю милий, Моя Україно! За що тебе сплюндровано, За що, мамо, гинеш? (Т. Г. Шевченко). 2. І обоє вони, вдихаючи його, думають про одне й те ж: "Оце б тільки жити та жити, а бач – старість..." – і зітхають, міцніше тримаються за руки, обходячи калюжі, як молоді круг аналоя (Г. Тютюнник). 3. – А – а! – одразу ж догадалася мати. – Проходь, проходь

ближче. Ти до Михайлика? (М. Стельмах). 4. Ой хустино, хустиночко! Мережана, мита. Тільки й слави козацької – Сіделечко вкрити (Т. Г. Шевченко). 5. В гонитві за славою, а не за істиною викривлюється вся історія, з'являються вигадок, плітки й навіть наклепи (П. Загребельний). 6. – Ви думаєте, я вже помер?.. Перев'язку! Дайте... Жить хочу... Чого ж ви стоїте?!. А-ай... (О. Довженко). 7. Вона торсала Остапа за одержу, тягла його з собою і з жахом повторяла: – Тікаймо... тікаймо... він іще стрілятиме, він уб'є тебе (М. Коцюбинський). 10. Туман! туман! на сході не ясніло...(Б. Грінченко) 11. Мамо-голубко! Горюєш ти, бачу, Стогнеш сама у журбі... (П. Грабовський) 12. – Остапе! Соломіє!..А які ж бо ви...а давайте швидше... сюди, до мене... – і не помічав, що від берега одділяла його широка смуга води... (М. Коцюбинський) 13. Піду я – гей! – у ті зелені гори, де смереки гомонять високі (Леся Українка). 14. – Ярино, сестро! (Кидається в обійми подруги). Таки, нарешті, приїхала? (М. Стельмах) 15. Ви щасливі, пречистії зорі, ваші промені - ваша розмова; якби я ваші промені мала, я б ніколи не мовила слова (Леся Українка).

б) Воно в нього все записане довгими зимовими вечорами на аркушику паперу з шкільного зошита – гарненько, в стовпчик, старанно наслиненим хімічним олівцем – і пронумероване:

1. Сітки рибальської не п'ять метрів узяти, а два з лишком, бо рів повужчав, то вистачить.
 2. Лопатку саперську в Кошкалди випросить. Вона хоч і стара, та зручна, бо складається.
 3. Сікач у лавці купить або сокирчину, тільки обух щоб не варений був, а клепаний.
 4. Ніж Антипові замовить з ресори, бо лавошні або м'які, або сухі, ламаються. Торік два поламав.
 5. Торбу тютюну Іванового не забути, бо свій сю зиму вимерз, слабкий, не продирає.
- Ну оце й усе начебто. А як надумаю ще щось, то запишу.
6. Еге ж, а про деревій забув. Треба взяти снопи, доки молодий наросте, бо жолудь хоча й пахне, але не так (Г. Тютюнник).

в) Найважливіші правила дискусії:

1. Виступай тільки тоді, коли є що сказати предметно.
2. Слухай, про що говорять інші.
3. Зважай на те, що інші учасники також уважно слухають, і не повторюй того, що хтось уже розповідав.
4. Враховуй сказане іншими, а не тільки проголошуй монолог (З журналу).

г) До складу тексту входять такі частини:

- вступ;
- основна частина;
- висновок.

г) 1. Хіба ж не вчать нас і сьогодні слова Платона: "Як у житті, так і в мовленні немає нічого важчого, як бачити, що доречно" (З газети). 2. А. Макаров зазначає, що художникам, поетам "... властиве активне

запам'ятовування "випадкового", "другорядного", незрозумілого, дивного, неймовірного і надзвичайного" (З журналу). 3. До класики модернізму належать відомі слова П. Верлена: "Люблю слово *decadence*. Воно переливається пурпуром і золотом. Сипле снопами вогню й виблискує мов коштовне каміння..." (З журналу)

д) 1. "Таймир" і "Вайгач" намагались пройти понад берегами Сибіру з Тихого океану в Атлантичний (М. Трублаїні). 2. Робота майстерні "Гарт" над п'єсою "Злий і добрий Хем" полягала в тому, що "представник Губкому зробив доповідь і зачитав гасла" (З журналу). 3. Коли гуло від Криму до Литви, Прадавній Київ готів черлено, Молилася Свободі ти, Олено Теліго, слала Волі молитви. 4. У бронзі де Волани й Ланжерони Та де Рибаси і де Рішельє.. 5. І місяць, мов Перун – злотовусань, І Мокош, і Марена, й ніч-Мара (Д. Шупта).

II. Прочитайте, зверніть увагу на правопис прізвищ іншомовного походження:

– китайські: Го Можо, Мао Дунь, Лао Бай Сін, Чжоу Ешьлай, Мао Цзедун, Сунь Ятсен, Тао Юаньмін;

– корейські: Тянь Дан-хо, Цой Ім-су, Пой Хван, Кім Ір Сен, Лім Хон Ін;

– в'єтнамські: Хо Ши Мін, Фам Ван Донг,

– європейські: П'єр де Кубертен, Ангела Меркель, Бретон де лос Еррерос, Варнгоген фон Ензе, де ла Куева, фон дер Гольц, Д'Артаньян, О'Генрі, Оноре де Бальзак;

– тюркського походження: Турсунзаде, Осман-паша, Ібн Фадлан, Ізмаїлбей.

III. Прочитайте. Поясніть вживання чи невживання великої літери у словах.

– Платон, Сократ, Венера, білорус, титан, Ведмідь, Щука, фріц, донжуан, Троя, Афон, муза, русалка, Ахіллес, заєць, дід-мороз, африканець, мічурінець, обломовщина, Той, що греблі рве, Пеппі - Довга Панчоха, Перелесник, Молох, Будда, Прометей, грузин, німфа, Троянда;

– Президент України, Голова Верховної Ради України, Генеральний секретар ООН, член-кореспондент, директор, президент АН України, Президент Академії наук України, Прем'єр-міністр Канади, Міністр освіти України, Посол Республіки Молдова, міністр, посол, лауреат Державної премії ім. Тараса Шевченка, Президент Євросоюзу, Міністр освіти України, доктор наук, генерал-лейтенант, заслужений діяч мистецтв, народний артист України, герцог, імператор, колезький асесор, шах, шейх, король, принцеса, Високі Договірні Сторони, Автор, Видавництво;

– Снігуронька, Рекордистка, Круторогий, Сірко, Гнідко, Лиска, тер'єр, спанієль, такса, вівчарка, бульдог, Білий налив, Сніговий кальвіль, Шпанка рання, Угорка, антонівка;

– Молочний Шлях (Чумацький Шлях), Юпітер, Велика Ведмедиця, Тунгуський метеорит, туманність Андромеди, Місяць, Південний Хрест, Великий Віз, зірка Альтаїр, комета Галлея, Сонце, Земля (але: сонце, земля, місяць);

– Північна Буковина, південь, норд-ост, Європа, Наддністрянщина, народи Півночі, Південне Полісся, Африка, Гренландія, Піренейський півострів, Китайське море, Кам'янець-Подільський, гора Еверест, мис Надії, озеро Байкал, Кавказький хребет, Перська затока, Аджаро-Імеретинський хребет, Берег

Слонової Кості, Дар'яльська ущелина, Західносибірська рівнина, протока Па-де-Кале, Берингова протока, Урало-Кушумський степ;

– Жовті Води, Велика Михайлівка, Біловезька Пуща, Булонський ліс, затока Святого Лаврентія, Ближній Хутір, Карські Ворота, Великі Луки, вулиця Лейтенанта Шмідта, старший лейтенант, Камінь-на-Обі, Сала-і-Гомес, Франкфурт-на-Майні, Порт-о-Пренс, Ла-Манш, Лос-Анджелес, Булонь-сюр-Мер, Ріо-Негро, Іссик-Куль, Порто-Алегре, Аю-Даг, Чатир-Даг (але: Алатау, Амудар'я, Сирдар'я), Трептов-парк, Уолл-стрит, Кайзер-плац, Гайд-парк;

– бульвар Космонавтів, майдан Незалежності, течія Гольфстрім, Військово-Грузинська дорога, Андріївський узвіз, вулиця Івана Франка, вулиця Івана Богуна, Одеська автострада, Північний морський шлях, проспект Дружби народів, парк Перемоги, Байкало-Амурська магістраль, Бабин Яр, Кузнецький міст, Козиний Брід, Ярославів Вал, Гола Пристань, Золоті Ворота;

– бостон, Йоркшир, легорн, мадера, саяни, сенбернар, сименталка, токай;

– Організація Об'єднаних Націй, Співдружність Незалежних Держав, Європейське Економічне Співтовариство, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Всесвітня Рада Миру, Балканські країни, Антанта, Митний Союз, Рада Безпеки, Троїстий Союз;

– Китайська Народна Республіка, Князівство Монако, Велика Британія, Республіка Молдова, Франція, Королівство Бельгія, Арабські Емірати, Сполучені Штати Америки, Російська Федерація, Арабська Республіка Єгипет, Республіка Болгарія, Республіка Польща, Карельська Автономна Республіка, Держава Бахрейн;

– Полтавська міськрада, Житомирська область, Краснодарський край, Одеська міськрада, Татарбунарський район, Єврейська автономна область, Черкаське староство, Новомлинівська сільрада, Звенигородський повіт, Херсонська губернія, Краківське воєводство, Семенівський полк, Одещина, Стрийщина, Підмосков'я, Зауралля, Полісся, Прикарпаття, Причорномор'я, Закавказзя, Придністров'я, Слобожанщина, Славутич (Дніпро), Батьківщина;

– Збройні сили України, Берегова охорона США, Генеральні штати Королівства Нідерландів, Народна палата Республіки Індії, Верховний суд США, Національна гвардія, Центральна управа Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Тараса Шевченка, Державна дума, Земський собор, Тимчасовий уряд, Центральна рада (але: Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України), сейм, сенат, конгрес, бундесрат, ландтаг, меджліс, національні збори, парламент;

– Міністерство охорони здоров'я України, Національний банк України, Палата мір і вимірних приладів, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Цивільний повітряний флот України, Полтавський обласний відділ охорони здоров'я, Виконавчий комітет Київської обласної ради народних депутатів, Шевченківський районний відділ народної освіти міста Львова (але: профком Одеського державного університету, фабком, страйкком), Лейбористська партія Великобританії, Ліберально-демократична партія Росії, Республіканська партія США, Партія регіонів, Соціалістична партія, Всесвітній конгрес прихильників

миру, Гельсінська спілка, Міжнародна асоціація українців, Австралійський конгрес тред-юніонів, Федерація незалежних профспілок України;

- Київський завод "Арсенал", Центральна наукова бібліотека АН України ім. В. І. Вернадського, Львівська середня школа № 1 імені І. Франка, Республіканське виробниче об'єднання "Поліграфкнига", стадіон "Динамо", спортивне товариство "Трудові резерви", виробниче об'єднання "Точлітмаш", завод "Ремземмаш", Комбінат "Прогрес", Кооператив "Городина", Середня школа № 5, Академія наук України, Державний музей українського образотворчого мистецтва, Кінотеатр ім. І.Франка, Парк культури, Державний академічний театр опери та балету імені Тараса Шевченка, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Міжнародний фестиваль "Слов'янський базар", Харківський будинок мод, Дніпропетровський палац одруження, Оперний театр, Третяковська галерея;
- третя сесія Київської обласної ради, кафедра української філології, засідання президії Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, рада Інституту мови та літератури, конференція Міжнародної асоціації українців;
- агентство Франс Пресс, компанія "Дженерал Моторс", банк "Гаранті траст компані",
- поема "Катерина", повість "Бояриня", опера "Тарас Бульба", підручник "Історія України", кінофільм "Роксолана", картина "Запорожці пишуть листа турецькому султанові", газети: "Літературна Україна", "Аргументи і факти", "Дейлі Експрес", журнали: "Слово і час", "Кур'єр Кривбасу", писемні історичні пам'ятки: "Літопис Самовидця", "Повість временних літ", (запам'ятайте: "Глитай, або ж Павук", "Дейлі телеграф енд Морнінг пост");
- Біблія, Коран, Євангеліє, Бог (але: бог Перун), Божа Матір, Святий Дух, Син Божий, Софійський собор, Києво-Печерська лавра, Андріївська церква, Благовіщення, Різдво, Великдень, Великий піст, Спасівка, Колізей;
- Білоруський вокзал, станція Роздільна, станція метро "Контрактова площа", порт Іллічівськ, готель "Дружба", санаторій "Моршин", будинок відпочинку "Чайка", ресторан "Тернопіль";
- День незалежності України, Свято перемоги, Льодове побоїще, Полтавська битва, епоха Відродження, Велика французька революція, Паризька комуна, Коліївщина, Ренесанс (але: хрестові походи, античний світ, середньовіччя, громадянська війна, трипільська культура, неоліт), Перше травня, День учителя, 8 Березня, 1 Травня;
- Декларація прав людини, Версальський мир, Потсдамська угода, Конституція України, орден Дружби народів, орден Вітчизняної війни, орден Почесного легіону, орден "Мати-героїня", медаль "За відвагу";
- літак "Антей", автомобіль "Нива", автобус "Ікарус", трактор "Білорусь", цукерки "Ліщина", вино "Букет Молдавії", печиво "День і ніч";
- Стусові поезії, Лесині листи, Грінченків словник, Соломіїне слово, Ярослав Мудрий, Костянтин Багрянородний, Олександр Невський, Дюма Молодший, Шевченківська премія, Нобелівська премія, (але: франківські сонети, гордіїв вузол, бальзаківський вік, дамоклів меч, пушкінські рукописи, езопівська мова, шевченківський стиль, бертолетова сіль, прокрустове ложе, базедова хвороба, авгієві стайні).

IV. Уважно прочитайте складноскорочені слова і графічні скорочення. Прокоментуйте їх.

МВФ, КНР, медінститут, ООН, обл., с, Укрінформ, ВАК, півд.-зах., мм, СНД, вуз, н.е., м, ТЮГ, райвно, і т.д., тт., МНС, вид., ім., загс, НЛЮ, і под., оз., ЄС, проф., Півн. крим. канал, напр., півн.-сх., пор., с, ст., УНІАН, колгосп, СЕС, НУ-НС, ІТАР-ТАСС, р., дощ, УНР, дм, кг, км, НАТО, а/с, о., РФ, гр., га.

V. Запишіть слова під диктовку. Звірте написане з надрукованим.

Ярослав Мудрий, Ігор Антоненко-Давидович, П'єр де Кубертен, Людвіг ван Бетховен, Пан Гі Мун, бонапартизм, Гедік-паша, пушкініст, шевченкіана, фон Лейбніц, європейці, австралійці, Марія-Антуанетта, поляни, угличі, Генеральні штати Королівства Нідерландів, кияни, одесити, Микола-чудотворець, Будда, русалка, Оранта, українець, Пак Ті Вон, пегас, ангел, фея, Ікар, Вовк та Ягня, Лисиця-жалібниця, Сварог, баба-яга, іван-покиван, Ярослав Мудрий, День незалежності України, Салтиков-Щедрін, середньовіччя, "Кур'єр Кривбасу", Державний академічний театр опери та балету імені Тараса Шевченка, Шпанка рання, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, виробниче об'єднання "Точлітмаш", Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Ушинського, Драй-Хмара, Льодове побоїще, франківські сонети, Син Божий, Софійський собор, шоста сесія Київської обласної ради, течія Гольфстрім, Військово-Грузинська дорога, 8 Березня, член-кореспондент, комета Галлея, Сонце, Повноважний і Надзвичайний Посол України в Республіці Молдова, вино " Шардоне", спортивне товариство "Динамо", Кайзер-плац, Президент Академії наук України, король, Високі Договірні Сторони, трипільська культура, Булонь-сьюр-Мер, орден Вітчизняної війни.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Запишіть двадцять псевдонімів і прізвищ, імен та імен по батькові відомих митців культури України та зарубіжжя. Вкажіть назви їх творів та головних персонажів.

Зразок: Олесь (Олександр Терентійович) Гончар "Прапороносці", Брянський Юрій, Ясногорська Шура, Черниш, Хома Хаєцький, майор Воронцов.

II. Запишіть слова та словосполучення, розкриваючи дужки. Поясніть вживання у словах великої чи малої літер.

а) (Д)іана-(м)арія, (л)іна (к)остенко, (н)ечуй-(л)евицький, (м)аксим (г)орький, (п)етро (с)агайдачний, (м)икола (г)рушевський, (д)анило (г)алицький, (і)ван (ф)ранко, (к)нязь, (у)горець, (м)усульманин, (ц)ицерон, (ч)ичероне, (і)кар, (а)врора, (а)хіллес, (е)ней, (з)евс, (я)рило, (в)елес, (р)ектор, (к)андидат (ф)ізико-(м)атематичних (н)аук, (г)ерой, (г)ерой (у)країни, (г)енеральний (с)екретар (о)ОН, (в)іще-(п)рем'єр, (п)ланета (з)емля, (с)узір'я (п)івденний (х)рест, (о)зеро (т)ітікака, (ч)орне (м)оре, (г)ора (г)оверла, (в)езувій, (с)ело (т)іївці, (м)істо (з)олоті (п)іски, (а)ндріївський (с)пуск, (з)апорозька (с)іч, (с)квер (г)агаріна, (б)атьківщина, (о)дещина, (т)аращанський (л)іс, (м)ікрорайон

(к)олкотова (б)алка, (б)ульвар (т)араса (ш)евченка, (п)ричорномор'я, (п)івнічний (к)авказ, (р)еспубліка (б)ілорусія, (п)олтавська (о)бласть, (р)іо-(д)е-(ж)анейро, (к)нязівство (м)онако, (п)івострів (ю)катан, (р)еспубліка (м)олдова, (к)иївська (р)усь, (ц)ар (і)ван (г)розний, (м)іжнародний (к)омітет (ч)ервоного (х)реста;

б) (п)ридністровський (д)ержавний (у)ніверситет імені (т.) (г.) (ш)евченка, (т)оргово-(п)ромислова (п)алата (м.) (т)ирасполя, (г)енеральна (а)самблея (о)рганізації (о)б'єднаних (н)ацій, (л)ейбористська (п)артія (в)еликої (б)ританії, (б)ендерське (п)едагогічне (у)чилище, (в)ерховна (р)ада (у)країни, (з)аслужений (а)кадемічний (х)ор, (к)афедра (у)країнської (ф)ілології, (і)нститут (м)ови та (л)ітератури, (а)дміністрація (п)резидента (р)осійської (ф)едерації, (л)увр, (б)удинок (в)ідпочинку, (п)ологовий (б)удинок, (р)ибницький (м)еталургічний (к)омбінат, (м)іжнародна (а)соціація (п)остраждалих, (м)іністерство (н)адзвичайних (с)прав, (у)ряд (п)івденно-(а)фриканської (р)еспубліки, (с)ільсько(г)осподарська (а)кадемія;

в) (м)іжнародний (ж)іночий (д)ень, (п)угачовське (п)овстання, (д)ень (м)атері, (в)ітчизняна (в)ійна, (с)ередньовіччя та (е)поха (в)ідродження, (в)ізантія, (д)авня (г)реція, (п)ерший (х)рестовий (п)охід, (м)ихайлівський (з)олотоверхий (с)обор, (р)есторан (п)лакуча (в)ерба, (г)азета (г)омін, (ж)урнал (с)лово і (ч)ас, (к)інофільм (т)іні (з)абutih (п)редків, (с)тадіон (м)аракана, (і)кона (к)азанської (б)ожої (м)атері;

г) (к)афедральний (с)обор, (в)еликдень, (є)вангеліє, (д)ень (м)едичного (п)рацівника, (о)пера (в)ерді, (ю)рський (п)еріод, (п)овість (м)икола (д)жеря, (к)онструкція (п)илипа (о)рлика, (м)іжнародна (к)осмічна (с)танція, (п)овість (в)ременних (л)іт, (д)ень (п)аризької (к)омуни, (п)етро (м)огила, (л)ітак (і)лля (м)уромець, (к)оньяк (т)ирас, (ц)укерки (ч)ервоний (м)ак, (п)ечиво (ю)вілейне, (а)втомобіль (з)апорожець, (о)пера (г)улака-(а)ртемівського (з)апорожець за (д)унаєм.

III. Розкрийте лексичне значення слів, зверніть увагу на їх правопис. З чотирма парами слів на вибір складіть речення.

"Кобзар" – кобзар, каменяр – "Каменяр", червона шапочка – Червона Шапочка, дід – Дід Мороз, мавка – Мавка, Чумацький Шлях – битий шлях, Велика Ведмедиця – біла ведмедиця, Чорне море – чорне небо, площа Лейтенанта Шмідта – старший лейтенант, Троїстий союз – троїсті музики, південний захід – Далекий Схід, Центральна рада – центральна вулиця, Золоті ворота – золоті руки, фабрика "Бендерчанка" – приваблива бендерчанка, магазин "Манго" – манго, браунінг – Браунінг, гарний макінтош – Макінтош, робінзон - Робінзон і П'ятниця, донжуан – дон Жуан, відчайдушний запорожець – Запорожець, полтавка – Наталка Полтавка, мавка – Мавка.

IV. Перекладіть і запишіть текст українською мовою. Поясніть вживання великої та малої літер.

Брацлавський полк – адміністративно-територіальна і воєнна одиниця Правобережної України епохи Казачества, в которую входило Северное Придністровье. Полковою центр – город Брацлав. С юга граница полка проходила по Днестру, с запада сохранилась старая граница между Подольским и Брацлавским воеводствами. В 1649 году в полк входило 22 сотни: Александровская,

Багланивская, Браиловская, Брацлавская, Вербская, Гарячковская, Клебанская и др. В 1667 году, после Андрусовского перемирия, территория Брацлавского полка перешла к Речи Посполитой, и полк был объединен с Винницким полком. В период Руины территория полка подверглась опустошению. В 1712 году по соглашению между Речью Посполитой и Россией казаки правобережных полков были переселены в Левобережную Украину. В связи с этим брацлавский полк был ликвидирован. Среди брацлавских полковников были Данила Нечай, Тимофей Носач, Михаил Зеленский, Иван Сербин, Дмитрий Солонина и др. Кроме них полковниками Брацлавского полка были Дорошенко П., Кривенко Г., Дмитрашко-Райча Р., Коваленко С, Кияшко-Манджос С. и др. (Из энциклопедии).

V. Запишіть назви відомих в Україні (у Києві чи у вашому місті):

- а) державних установ, іноземних представництв;
- б) музеїв, театрів, філармоній, видавництв;
- в) церков, пам'яток історії й архітектури, пам'ятників;
- г) вищих навчальних закладів, бібліотек, спортивних споруд;
- г) курортів і санаторіїв, готелів, ресторанів, магазинів, банків.

VI. Перепишіть речення. Розкрийте дужки. Обґрунтуйте свій вибір малої чи великої літер.

1. (В в)ітер з гаєм розмовляє, (Ш ш)епче з осокою, (П п)ливе човен по (Д д)унаю (О о)дин за водою (Т т. Г г. Ш ш)евченко). 2. (А а) куди мені тікати? (Б б)ез коня, без зброї?(М м)ені між вами добре (А а. Ч ч)айковський). 3. (П п)івніч минула. (Л л)ітня, коротка ніч кінчилась. (Р р)анок був недалекий (Б б. Л л)епкий). 4. – (Д д)рузі! – (П п)родовжив він, дещо опустивши тональність. – (В в)елике й величне наше мистецтво (Ю ю. А а)ндрухович). 5. (А а) лебеді летять... (Н н)ад моїм дитинством.. (Н н)ад моїм життям!.. (М м. С с)тельмах). 6. (А а) (Б б)оже мій милостивий, (Щ щ)о мені робити? (П п)омандрую! (Д д)ивиться в хату) (Т т. Г г. Ш ш)евченко. 7. (Г г)ей, ви, зорі ясні!.. (Т т)ихий (М м)ісяцю мій!.. (Д д)е ви бачили більше кохання?.. (В в. С с)осоюра). 8.- (Х х)а, ха, ха! (В в)уйку! (А а) може, й ти потанцював би так само? (І і. Ф ф)ранко). 9. - (Т т)и - (Н н)айкраща жінка з усіх, яких я зустрічав! - (Г г)укає (П п)аоло (І і. Р р)оздобудько). 10. (Г г. Г г)есе писав, що сон - "(Ц ц)е діра, крізь яку ти можеш побачити вміст власної душі..." (З з Ж ж)урналу). 11. - (Х х)то там?...- (К к)инув у п'ятьму (К к)ордонний (К к)озак і, не дочекавшись відповіді, бабахнув наосліп із (Р р)ушниці (М м. К к)оцюбинський). 12. (Н н)іч... (А а) човен - (Я я)к срібний птах!.. ((Щ щ)о слова, коли серце повне!) (Є є. П п)лужник). 13. (Н н.Ш ш)умило пише: "(Т т)акий (С с)символізм асоціюється з іменами (Р р)ембо, (М м)алларме, (В в)ерхарна, (Р р)ільке, (Б б)лока, (Б б)ілого, (В в)испанського в (С с)вітовій поезії"((З з) журналу). 14. (П п)пройшовши понад (П п)івденними берегами (З з)емлі (Ф ф)ранца-(Й й)осифа, "(І і)сборн" потрапила в (К к)арське (М м)оре ((М м. Т т)рубляїні). 15. (О о. Л л)уцький пророкував прихід нового покоління (Т т)ворців і нових читачів, які розуміють, що "(М м)мистецтво не можна замкнути в тісній матеріалістично-позитивістичній клітці" ((З з) журналу). 16. (З з)аява складається з таких реквізитів:

1. (В в)ідомостей про адресата;

2. (В в)ідомостей про заявника;
3. (Н н)азви виду документу;
4. (Т т)ексту;
5. (П п)ідпису автора;
6. (Д д)ати заяви ((З з) книжки).

Контрольні тести

І варіант

1. *Укажіть рядок, у якому допущено помилку в правописі власних назв:*

- а) Данило Галицький, Жан-Батіст Мольєр, О-Генрі, Дерібас, Ібн Мухамед;
- б) Іоанн Богослов, Сунь Ятсен, Рябоштан, Панкратов-Чорний, Осман-паша;
- в) Вергілій-Марон Публій, Убийвовк, Фердинанд де Соссюр, Салтиков-Щедрін, Марія-Тереза.

2. *З'ясуйте, у якому рядку допущено помилку в написанні назв державних, партійних, громадських, профспілкових та інших установ і організацій як України, так й інших держав:*

- а) Асоціація національних олімпійських комітетів Європи, Житомирський обласний відділ Охорони здоров'я, Верховний суд США, Парламентська Асамблея Ради Європи;
- б) Лейбористська партія Великобританії, Всесвітній конгрес прихильників миру, Кабінет Міністрів України, Народний рух України;
- в) Львівська облспоживспілка, Українське національне інформаційне агентство новин, Австралійський конгрес тред-юніонів, Державна Третьяковська галерея.

3. *Укажіть, як пишуться назви персонажів із казок, творів, які не є дійовими особами окремих творів, а використовуються як загальні:*

- а) і з великої, і з малої;
- б) з малої літери;
- в) з великої літери.

4. *З'ясуйте, у якому рядку допущено помилку в написанні географічних і топонімічних власних назв:*

- а) Перська затока, Апеннінський півострів, Жовте море, Слов'яно-Сербка, Кам'янець-Подільський;
- б) Нагаєва бухта, гора Говерла, Володимир-Волинський, Булонський ліс, Східноєвропейська рівнина;
- в) Аеропорт Бориспіль, Федерація Малайзія, Ромоданівський Шлях, Автономна Республіка Крим, Біла церква (місто).

II варіант

1. *Укажіть рядок, у якому допущено помилку в правописі власних назв:*

- а) Римський-Корсаков, Ден Сяопін, Марко-Вовчок, Шолом Алейхем, Ібн Русте;
- б) Фон дер Гольц, Будда, Муравйов-Апостол, Ярослав Мудрий, Іван Петрович Котляревський;

в) Зиновій-Богдан, де Голль, Каменяр (Іван Франко), Суджоно Хадіното, Турсунзаде.

2. З'ясуйте, у якому рядку допущено помилку в написанні назв державних, партійних, громадських, профспілкових та інших установ і організацій як України, так й інших держав:

а) Інститут української мови НАН України, Київське виробниче об'єднання "Конті", Адміністрація Президента, Товариство Червоного Хреста і Червоного Півмісяця;

б) Центральне управління Всеукраїнського товариства "Просвіта", Парламентська Асамблея Ради Європи, Американська федерація праці, Державний балет Іспанії;

в) Збройні сили України, профком виробничого об'єднання "Тіротекс", Верховна рада України, Державний академічний театр опери та балету імені Тараса Шевченка.

3. Укажіть, як пишуться словосполучення (присвійні прикметники та іменники), утворені від власних назв за допомогою суфіксів -ів, -їв, -ин, -їн, якщо вони означають належність чогось даній особі (Г г)рінченків (С с)ловник, (Т т)етянин (Л л)ист, (Т т)ичинине (С с)лово, (С с)тусові (П п)оезії:

а) усі слова з малої літери;

б) усі слова з великої літери;

в) перше слово з великої літери.

4. З'ясуйте, у якому рядку допущено помилку в написанні географічних і топонімічних власних назв:

а) Уолл-стрит, пік Шевченка, набережна лейтенанта Шмідта, Алатау;

б) Хара-Нур, Варангер-фіорд, вулиця Петра Сагайдачного, татарська Протока;

в) Ясна Поляна, Біловезька Пуца, Гола Пристань, Третя Рота.

Диктант

Я звелів переписувати і розсилати по всій Україні явно і тайно, з гінцями гетьманськими і з надійними людьми, на Правобережжя до Києва і на Лівобережжя до Полтави, Миргорода, Чернігова, Новгород-Сіверського і Стародуба; на Брацлавщину і до Кам'янця, та й до самого Львова. Так і понесли ті мої універсали кобзарі й старці, з бандурами й торбами, співаючи думи закликів, і люд піднімався і валом валив до моїх полків, так що там не встигали й спитати, хто й звідкіля, аби лиш мав самопал, чи спис, або просто дрючок добрий – дейнегу, за що й прозвано тих босоногих і гологрудих дейнегами. Питали їх старшини мої:

- В Бога віруєш?

- Вірую.

- А в Богородицю?

- Та вірую.

- Перехреститися вмієш?

- Та, може, й умію, а може й ні.

- Ну, йди до полку, там навчать.

Кривоніс сповіщав мене, що військо в поході зросло вже втриє або й учетверо і зростає далі невпинно. Вість про Жовті Води випереджала і мої універсали, хоч пан Кисіль найбільше лютився на ті мої звертання до народу, пишучи канцлерові: "Цей зрадник розсилає всюди по містах таємно свої листи до Русі, де тільки стає". Та про пана Адама мова буде особна, бо ще не настав його час, ще не почав він примилюватися до козаків та до мене, як то розпочне згодом, називаючи мене в листах своїх "здавна милий пане і приятелю!"

Коронне військо зупинилося під Корсунем, перейшовши Рось. Там був шмат старого валу, насипаного чи й не за київських князів ще, Потоцький велів поправити давні насипища, а до них приробити нові вали. Коли вже все зробили, тоді побачили, що для оборони місце не годиться. Кривоносів вивідачі все те прознавали, а він сповіщав мене в Чигирині, натякаючи, що й мені час уже вибиратися з своєї степової столиці туди, куди прямує козацьке військо (270 слів) (П. Загребельний).

Список рекомендованої літератури

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: Навчальний посібник / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ «Академія», 2006.
2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник / С. І. Головащук. – К.: Либідь, 1995.
3. Горпинич В. А. Русско-украинский орфоэпический словарь / В. А. Горпинич. – К.: Освіта, 1992.
4. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001.
5. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Вища шк., 1972. – Ч. 1.
6. Орфографічний словник української мови / Уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К.: Довіра, 1994.
7. Орфографічно-орфоепічний практикум із сучасної української літературної мови: Навч. посібник / Авт. кол.: М. М. Фашенко, О. В. Антонюк, З. І. Волосевич та ін. – Одеса: Астропринт, 2003.
8. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969.
9. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища шк., 2002.
10. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 2000.
11. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка: Практикум: навч. посібник / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010.

12. Тестові завдання з орфографії та орфоепії сучасної української мови: З орфоепічним коментарем / За ред. М. Л. Микитин-Дружинець. – Одеса: Астропринт, 2009.
13. Українська мова: Орфографія. Орфоепія. Тестові завдання: навч. посіб. / За ред. М. Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ «Академія», 2009.
14. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. — К.: Наук. думка, 2015.
15. Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова. Довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко. – К.: Либідь, 1996.
16. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови / І. П. Ющук. – К.: Освіта, 2012.

III. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

Іменник. Поділ іменників на відміни та групи *Аудиторні вправи та завдання*

I. Розподіліть іменники на відміни та запишіть у чотири колонки.

Листя, земля, курча, Микита, юність, урожай, телятко, медаль, мистецтво, журавель, подорож, теля, праця, вогнище, ім'я, мати, павутиння, зустріч, явір, совість, хлоп'я, оранжерея, ансамбль, щеня, суддя.

II. Знайдіть іменники, що не належать до жодної відміни. Поясніть значення виділених слів.

Турне, зівака, листя, трюмо, Бендери, колосся, товариство, метро, герой, **нероба**, пальто, носище, поні, життя, волосся, **базікало**, нафта, друкарня, **боа**, ведмедище, шимпанзе, горобець, родина.

III. Визначте групу іменників I відміни.

Пісня, межа, забіяка, Наталя, стрічка, ідея, душа, пекарня, ковзанка, мрія, темрява, газдиня, загорожа, п'ятниця, вільха, дача, ко машина, Олекса, миша.

IV. Перекладіть іменники II відміни українською мовою та визначте їх групу.

Кобзарь, плотник, бібліотекар, архітектор, врач, інженер, пчеловод, бригадир, пекар, песняр, секретар, школьник, аптекар, почтальон, оленевод, фонарь, звездочет, газетчик, лентяй, цветовод.

V. Знайдіть іменники III відміни, визначте їх відмінок.

1. Чого в молодості навчився, то на старість як знайдеш. 2. Іржа залізо їсть, а печаль серце. 3. Життя усе дає, а смерть усе відбере. 4. Любо неньці, як дитина в честі. 5. Любов, як перстень, не має кінця.

VI. З наведених іменників виберіть ті, які належать до IV відміни. Обґрунтуйте відповідь. З виділеними словами складіть словосполучення.

Немовля, серце, лоша, зілля, дитя, життя, ягня, немовлятко, волосся, дитячко, цуценя, дитина, ягнятко, плем'я, **маля**, вим'я, **насіння**, обличчя.

Вправи і завдання для самостійного виконання

I. Визначте рід та відміну наведених іменників. Назвіть іменники, що не мають роду, обґрунтуйте відповідь.

Шампунь, накип, староста, нежить, Ілля, ворота, салямі, дівча, Тбілісі, тюль, лівша, колібрі, біль, гроші, сирота, плем'я, Сибір, собака, окуляри, дівчисько, путь, невдаха.

II. З наведених поетичних рядків виписіть іменники та визначте їх рід.

Зеленіють жита, і любов одцвіта,
і волошки у полі синіють.
Од дихання мого тихий мак обліта,
ніби ім'я печальне – Марія...

(М. Рильський)

III. Використовуючи іменники різних відмін, напишіть твір-мініатюру на тему «Моє місто» (село).

Слова для довідки: сквер, набережна, краєвиди, пам'ятки культури, промисловість, підприємство, мешканці, молодь, майбутнє.

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть рядок, у якому всі іменники належать до I відміни:

- а) країна, Придністров'я, жінка, Ілля, кобза;
- б) дитинча, дівчинка, веснянка, староста, ластів'я;
- в) Микола, листоноша, лелека, Ганна, айстра.

2. Виберіть рядок, у якому всі іменники II відміни з основою на -р належать до твердої групи:

- а) бригадир, комар, комісар, плугатар, вапняр;
- б) інженер, прапор, футляр, муляр, базар;
- в) удар, вівчар, байкар, тесляр, ювіляр.

3. Визначте рядок, у якому не всі іменники належать до III відміни:

- а) сталь, подорож, юність, галузь, область;
- б) радість, мати, акварель, кров, зустріч;
- в) велич, щедрість, мораль, пароль, старість.

4. Укажіть рядок, у якому є іменник, який не належить до жодної відміни:

- а) республіка, Дніпро, мужність, свобода, енергія;
- б) держава, доля, незалежність, Карпати, вірність;
- в) Україна, мати, мрія, герой, справедливість.

II варіант

1. Визначте рядок, у якому не всі іменники належать до I відміни мішаної групи:

- а) каша, мережа, праця, вдача, задача;
- б) передача, груша, межа, круча, душа;
- в) суша, афіша, дача, тиша, вежа.

2. Виберіть рядок, у якому всі іменники II відміни з основою на -р належать до м'якої групи:

- а) пустир, хабар, явір, кухар, цегляр;
- б) аптекар, якір, гусляр, слюсар, багатир;
- в) кобзар, бунтар, орендар, воротар, косар.

3. З'ясуйте, у якому рядку всі іменники належать до IV відміни:

- а) індича, цуценя, ніч, кущ, внуча;
- б) собача, теля, плече, ім'я, удача;
- в) плем'я, ягня, хлоп'я, курча, соколя.

4. Укажіть рядок, у якому є невідмінюваний іменник:

- а) вибори, бабище, немовля, вестибюль, Прилуки;
- б) Кам'янець-Подільський, акваріум, котеня, канікули, підлиза;
- в) волосся, дактиль, боа, Альпи, сонько.

Диктант

В українській народнопоетичній символіці часто зустрічаються образи голуба, солов'я, ластівки, зозулі, лелеки.

Голуб здавна був символом щирої любові, злагоди й ніжності. Голуб і голубка в парі – символ вічної й вірної любові. Для всього людства – це птах миру. За переказами, душа людини по смерті перетворюється в голуба. Вважається, що хата, де водяться голуби, ніколи не знатиме пожежі. За багатьма повір'ями, голуба не можна ні вбивати, ні вживати в їжу, бо це – великий гріх, за яким не минути нещастя.

Соловейко – співець добра і кохання, символ весни і волі, високого натхнення і неперевершеного таланту. Цього співучого птаха настільки люблять усі, що назва «соловей» поступилася лагідному слову «соловейко».

Ластівка – символ весни і відродження, добра і щастя. Вона – Божа пташка, а тому вбити її – великий гріх; зруйнувати гніздо – накликати на себе велику біду. Благословенний той дім, на якому поселиться ластівчина сім'я...

Зозуля – символ суму і вдівства, весни і, водночас, нещастя, туги за минулим і страждань нерозважливої матері. Вона має віщий дар – «кукує» людині літа, щасливе або нещасливе заміжжя.

Лелека – символ любові до батька-матері, котрі благословили тебе на світ, а тому це – й символ сімейного благополуччя, любові до рідної землі, Батьківщини (194 слова) (За матеріалами сайту about-ukraine.com).

Відмінювання іменників. I відміна Аудиторні вправи та завдання

I. Запишіть подані іменники у формі давального відмінка однини.

Комаха, бібліотека, дорога, вихователька, сваха, Інга, Вероніка, перепеличка, Солоха, Ольга, білка, Кайдашиха.

II. Перепишіть речення, на місці крапок вставляючи пропущені літери. Вмотивуйте написання відмінкових закінчень іменників I відміни.

1. Хотіла бути вірною дружин..., а коли ні – червоною калин... (В. Підпалій) 2. Упаду я зор..., мій вічний народе, на трагічний і довгий Чумацький твій Шлях (В. Симоненко). 3. Іду зеленою меж..., кругом хвилюються жита, і в'ється щастя над душ... (О. Олесь) 4. Знову пахне липа юністю, весн... (В. Сосюра). 5. Ще далека дорога в'ється змі... і хижа вона, як змія... (М. Рильський) 6. Краса сповита матір'ю-земл... від щедрості страждань її і мук (В. Симоненко).

III. Поставте подані іменники у кличному відмінку однини.

Батьківщина, земля, весна, надія, Галина, Галя, вишня, пісня, Марія, душа, Ганна, зоря, матуся, яблунька.

IV. Випишіть іменники, вжиті у формі родового відмінка та утворіть від них, де можливо, форму множини.

1. Не зазнаєш добра з поганою дитиною. 2. Серце дитини – город: що посієш, те й виросте. 3. Дерево дружби завжди зелене. 4. Де нема правди, там

немає щастя. 5. У правді і честі – сила людини. 6. Усвідомлення помилки знімає половину вини. 7. Дім без жінки, як водяний млин без води. 8. Без хліба немає обіда.

V. У наведених словосполученнях знайдіть помилки у правописі відмінкових закінчень іменників.

Публікації статей, співати пісень, бачу кози, троє вівців, линути душою, багато чудових церков, сидіти на дорогі, п'ятеро старих бабів, насолоджуватись передачею, відголоски страшних воєн.

VI. Провідмініайте подані іменники.

Вітчизна, порада, господиня, молодиця, пожежа, площа.

Вправи і завдання для самостійного виконання

I. Із художніх творів українських письменників доберіть 5-6 речень, у яких наявні іменники I відміни у формі кличного відмінка однини або множини.

II. Запишіть назви населених пунктів Придністров'я, що є іменниками I відміни. Провідмініайте по 2 іменники твердої та м'якої груп.

III. Утворіть форму кличного відмінка. З виділеними словами складіть речення.

Олекса, Маруся, **доня**, мама, **бабуся**, Тетяна, Таня, Микола, **мрія**, Ілля.

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть рядок, у якому всі іменники I відміни в називному відмінку множини мають закінчення -и:

- а) вишивка, плакса, красуня, студентка, лікарня;
- б) вправа, сторінка, мова, пара, брова;
- в) книга, дача, вереда, груша, богиня.

2. З'ясуйте, у якому рядку всі іменники I відміни в родовому відмінку множини мають нульове закінчення:

- а) війна, мрія, суддя, оленя, лелека;
- б) розмова, чаша, сирота, долоня, вівця;
- в) сім'я, вільха, свиня, лоша, Микита.

3. Знайдіть рядок іменників I відміни, у яких у давальному та місцевому відмінках однини відбувається чергування приголосних [г],[к], [х]:

- а) романтика, нога, ведмедиха, підлога, жінка;
- б) муха, розбишака, вухо, подруга, рух;
- в) стежка, сваха, книга, парасолька, око.

4. Виберіть рядок, у якому іменники I відміни в родовому відмінку множини можуть мати паралельні закінчення:

- а) відмінниця, вельможа, оселя, буква, вишня;
- б) праця, пісня, сусіда, лазня, береза;
- в) губа, баба, староста, мама, легеня.

II варіант

1. Укажіть рядок, у якому всі іменники I відміни в називному відмінку множини мають закінчення -і:

- а) каша, крапля, чайка, їдальня, підкова;
- б) удача, черешня, площа, гривня, дзвіниця;
- в) земля, криниця, скриня, ворона, зірка.

2. З'ясуйте, у якому рядку всі іменники I відміни в родовому відмінку множини мають закінчення -ей:

- а) свиня, робітниця, сім'я, миска, сосна;
- б) стаття, породілля, баддя, миша, попада;
- в) воша, собака, іскра, ескадрилья, гайдамака.

3. Знайдіть рядок іменників I відміни, у яких у давальному та місцевому відмінках однини відбувається чергування приголосних [г],[к], [х]:

- а) свекруха, галка, тривога, ненька, горох;
- б) шапка, яблуко, волога, капелюх, пасіка;
- в) казка, повага, відпустка, мачуха, аптека.

4. Виберіть рядок, у якому наявна помилка у правописі закінчень іменників I відміни, вжитих в орудному відмінку:

- а) кашею, весною, надією, морквою, афішею;
- б) листоношею, армією, квіткою, вишнею, межею;
- в) вербою, землею, грушою, мрією, втечею.

Диктант

В українських народних обрядах та звичаях важливу роль відігравали квіти й трави.

Калина в Україні здавна вважалась символом любові, щастя, здоров'я, багатства, краси, символом надії або розлуки. На весіллях калиною оздоблюють коровай та гільце, вбрання нареченої, щоб підкреслити її чистоту, дівочу невинність.

Барвінок з давніх-давен був символом вічності буття й життєвої сили, провісником весни. Він уособлює невмирущу пам'ять про покійних. Його форма – хрест або перехрестя – визначає його символіку: єднання живих людей з їх предками. Барвінок на могилі – свідчення вічної пам'яті про покійних, а барвінок у весільному вінку – свідчення вічного кохання живих.

Васильки або волошки – символ ніжної й тонкої душевної краси, праведності та святості, душевної чистоти, скромності та привітності. Назва квітки, каже легенда, походить від імені хлопчика Василька, якого русалки на Зелені свята заманили в поле і залоскотали – і він перетворився у квітку, названу його іменем.

Мальва – символ любові до рідної землі, до свого народу, до батьківської хати. Вона уособлює духовне коріння людини, її вірність духовній спадщині предків. Мальви завжди були окрасою обійстя і не було двору, де б не вигравали всіма барвами ці дорогі серцю українця квіти (176 слів) (За матеріалами сайту about-ukraine.com).

Відмінювання іменників. II відміна Аудиторні вправи та завдання

I. Знайдіть іменники II відміни, визначте їх відмінок та флексію.

Я не бував за дальніми морями,
Чужих доріг ніколи не топтав –
В своїм краю під буйними вітрами
Щасливим я і вільним виростав.

Мене ліси здоров'ям напували,
Коли бродив у їхній гущині,
Мені поля задумливо шептали
Свої ніким не співані пісні.

(В.Симоненко)

II. Запишіть у дві колонки іменники, утворивши форму родового відмінка однини: у I колонці – з флексією -а (-я), у II – -у (-ю).

Тирасполь, плащ, Дніпро, народ, овес, хліб, Алжир (місто), четвер, інститут, Київ, цукор, космос, Казахстан, ніж, кисень, характер, листопад (опадання листя), глобус, горобець, Дунай, лікар, алюміній, Алжир (країна), гопак, явір, гіпс, мрамур, листопад (місяць), Байкал, вечір, Ігор, простір, Сибір, оркестр, край, Париж, інвентар, обрій, діагноз, ситець, очерет, вірус, палац, чаклун.

III. Подані іменники запишіть у родовому відмінку множини. Де можливо, утворіть паралельні форми.

Косар, гай, татарин, циган, море, снігур, край, галичанин, гість, плече, чобіт, грузин, товариш, кінь, поле, осетин, киянин, гріш, вухо, селянин, життя, око.

IV. Перепишіть речення, на місці крапок вставляючи пропущені літери. Поясніть правопис відмінкових закінчень іменників II відміни.

1. Сум... листопад... ще довго буде тліть червона мідь поміж рядів обшарпаного сад... (В. Підпалій) 2. Біла симфонія сніг... пливла над щоглами ліс... (Л. Костенко) 3. Дужа хвиля набігає, корінь явор... ламає (А. Малишко). 4. Не знаходжу ніде я дитинства порог..., тільки пам'ять про нього в душі ожива (В. Діденко). 5. Сьогодні з-за океан... на світанк... вернулись додому птахи (В. Підпалій). 6. Шумлять мені берези і дуби, шумлять вітри Славутич... й Дуна... (Л. Костенко) 7. Сумують лілії край берег..., а зорі плавають в ставу (В. Лучук). 8. Не маю зла до жодного народ... (М. Вінграновський)

V. Запишіть подані словосполучення у формі місцевого відмінка. Утворіть, де це можливо, паралельні форми. Обґрунтуйте правопис закінчень.

Безкрайній степ, справжній друг, новонароджене телятко, мальовничий Дністровськ, просторий універмаг, материнське молоко, вишитий рушник, перший учитель, величний Петербург, дивовижне узгір'я.

VI. Запишіть подані іменники у кличному відмінку однини.

Андрій, ректор, Петро, батько, Василь, парубок, Олег, дідусь, глядач, кресляр, Генріх, альпініст, син, Джордж, кравець, Олесь.

VII. Провідмініайте іменники, складіть із ними словосполучення.
Дністер, Дніпро, Єнісей, місяць, край, міжгір'я.

Вправи і завдання для самостійного виконання

I. Запишіть назви населених пунктів Придністров'я, що є іменниками II відміни. Провідмініайте по I іменнику твердої та м'якої груп.

II. Знайдіть помилки у закінченнях іменників, вжитих у кличному відмінку.

Любий братику, козаچه Юріє, дорогий брате, лікарю Петре Васильович, шановний друже, пане директор, тату Василе, колего Іване, місяце ясний, сину Олексій.

III. Напишіть твір-мініатюру «Друзі наші менші», використовуючи іменники II відміни у формі родового відмінка однини із флексіями -а (-я) та -у (-ю).

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть рядок, у якому всі іменники II відміни в називному відмінку множини мають закінчення -и:

- а) стіл, студент, пасажир, пісок, товариш;
- б) кавун, брат, стадіон, місто, вітер;
- в) тюльпан, завод, вокзал, палац, редактор.

2. Укажіть рядок, у якому всі іменники II відміни в родовому відмінку однини мають закінчення -у (-ю):

- а) бальзам, Китай, рік, Дністер, спорт;
- б) університет, Ніл, гай, жаль, Берлін;
- в) Єнісей, землетрус, Кавказ, цукор, колектив.

3. Знайдіть рядок, у якому всі іменники II відміни в орудному відмінку однини мають закінчення -ом:

- а) прапор, край, масло, ветеринар, листя;
- б) світ, трактор, дощ, волосся, сало;
- в) хліб, берег, оксамит, рушник, молоко.

4. Виберіть рядок, у якому наявна помилка у правописі закінчень іменників II відміни, вжитих у кличному відмінку:

- а) братику, лікарю, Ярославе, хлопче, сину;
- б) стороже, Геннадію, професоре, Петрику, друже;
- в) Ігорю, діду, куме, Віталіє, дідусю.

II варіант

1. Укажіть рядок, у якому всі іменники II відміни в називному відмінку множини мають закінчення -а (-я):

- а) поле, озеро, око, знання, яблуко;
- б) море, вікно, перо, коріння, вухо;
- в) життя, село, плече, явір, відро.

2. Укажіть рядок, у якому всі іменники II відміни в родовому відмінку однини мають закінчення -у (-ю):

- а) Херсон, крик, футбол, Крим, ключ;
- б) бій, комар, характер, Дон, вівторок;
- в) граніт, тайфун, Донбас, біль, караван.

3. Знайдіть рядок, у якому всі іменники II відміни в орудному відмінку однини мають закінчення *-ем (-єм)*:

- а) кравець, рай, кущ, лікар, обрій;
- б) Ігор, хлопець, горе, лист, олівець;
- в) перукар, швець, гончар, щастя, палац.

4. Виберіть рядок, у якому всі іменники II відміни в місцевому відмінку однини можуть мати закінчення *-і*:

- а) вокзал, мороз, коліно, місяць, Новосибірськ;
- б) журнал, документ, обличчя, папір, центр;
- в) військо, дно, камінь, Львів, ліжка.

Диктант

Згідно з повір'ям, папороть цвіте лише раз на рік, купальської ночі, її чарівна осяйна квітка розкривається на єдину мить. Це стається рівно опівночі: вона тріскотить і займається водночас блакитним полум'ям.

Хто зірве квітку папороті, той усе знатиме, розумітиме мову дерев і звірів, стане ясновидцем.

Буває, що люди володіють цвітом папороті, але не відразу це помічають. Легенда розповідає про одного селянина, який із доброго дива загубив волів. Коли ж пішов до лісу їх шукати, то йому до плетеного взуття потрапив цвіт папороті. Завдяки йому селянин не тільки дізнався, де його воли, а й довідався, у яких місцях заховано скарби. От він ішов лісом і розмірковував про багатства, які вже вважав своїми. Раптом до нього наблизився розкішно вбраний пан і запропонував обміняти старе плетене взуття на свої чоботи. Селянин погодився, узув чоботи, а панок тим часом зник. І як тільки не стало в селянина його старого взуття, він позбувся своїх незвичайних знань.

З легендами про пошуки цвіту папороті до наших днів дійшло відлуння міфу про поєдинок героя-громовержця зі змієм – володарем потойбіччя, власником величезних підземних багатств і скарбів (176 слів) (Я. Музиченко).

Родовий відмінок однини, II відміна *Аудиторні справи і завдання*

I. *Запишіть іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини. Згрупуйте їх в колонки згідно з правилами.*

Промовець, директор, ведмідь, малюнок, гвинт, тиждень, мільярд, додаток, Пирятин, Дністер, Дмитро, метр, грудень, шилінг, синус, майданчик, Іртиш, льотчик, анод, поршень, числівник, овес, гопак, Воронеж, Псел, грам, ромб.

II. *Виберіть і запишіть із поданих нижче слів тільки ті, які в родовому відмінку однини мають закінчення **-у, -ю**.*

Рід, асфальт, козак, Байкал, сектор, пролетаріат, очерет, піджак, Тетерів, ліс, метрополітен, аналіз, автомобіль, тиждень, міф, Вітер, мороз, пісок, бальзам, рис, кальцій, бліндаж, ансамбль, бузок, нарцис, університет, хутір, лісок, прогрес, баскетбол, прибуток, Максим, Китай, Крим, Лондон, стрибок, отит, Тибет, вислів, реалізм, рейс, параграф, щавель, курінь, віск, Урал.

III. Перевбудуйте словосполучення так, щоб замість прикметника вживався іменник у родовому відмінку однини.

Зразок: народна мудрість – мудрість народу.

Кавказькі краєвиди, вокзальна каса, колгоспний сад, гранітний постамент, магазинна вітрина, факультетські збори, заводські корпуси, загоновий вожатий, київські вулиці, дніпровські береги, степові простори, бетонна стіна, кримські помідори, херсонські кавуни, офіцерське звання, Іртиська притока, колоскове зернятко, донбаський басейн, гаражне приміщення.

IV. Запишіть подані нижче слова в родовому відмінку, врахувавши їх значення. Складіть з ними речення.

Алжир (місто, країна), акт (дія, документ), фунт (грошова одиниця, міра ваги), блок (механізм, об'єднання), бал (одиниця виміру, танцювальний вечір), склад (сховище, частина слова), папір (документ, матеріал), камінь (уламок, будівельний матеріал), Вашингтон (штат, місто), листопад (місяць, процес), аметист (камінь, мінерал), бліц (фотолампа, шахова партія), вал (деталь машини, насип), термін (слово, строк).

V. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви.

1. Різкі зміни вітр... завжди передвісники зміни погоди.

2. У Національній філармонії 1 листопад... відбувся добродійний вечір, присвячений п'ятій річниці Фонд... відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олеса Гончара.

3. Розділивши «циганську» дол.... своєї родини, Андрій об'їздив гарнізони Прибалтики, Півночі, Кавказ... .

4. Серед розсип... заветованих Президентом законів цього дн...(день) було близько десятк... – соціального спрямування.

5. Всі зміни потребують розвитк... бази і збільшення її потужності, але це допоможе розширити інформаційне поле університет... (З газети)

6. Ані горбик..., ані корчик..., ані слід... жодної живої душі, тільки праліс від одного кінц... обрі... до другого (І. Франко).

7. Побував я не в одній країні світ..., відвідав галереї Москви, Париж..., Вашингтон..., Рим..., Будапешт..., Варшави (Ю.Збанацький).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перекладіть подані словосполучення українською мовою та запишіть їх в родовому відмінку однини.

Бескрайня степь, головная боль, ценная рукопись, десятичная дробь, большая собака, горькая полынь, холодная Сибирь, высокая насыпь, далекий путь, затяжная корь, важная запись, мягкий шампунь, красивый тюль,

барабанная дрожь, вечная Псалтырь, длинная тоннель, хронический насморк, впечатляющая живопись, веселая ярмарка, плановая перепись.

II. Підберіть і запишіть в родовому відмінку однини іменники чоловічого роду, які означають:

1. назви наукових термінів;
2. назви предметів;
3. назви мір довжини, ваги тощо;
4. назви речовини, матеріалу;
5. назви збірних понять;
6. назви закладів, установ, організацій;
7. назви процесів, станів;
8. назви річок, озер, гір, островів.

III. Виберіть з тексту іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини та згрупуйте їх відповідно до правил написання.

На азовському узбережжі Криму, де мис Казантип в обіймах двох заток заходить далеченько в море, створено заповідники «Казантип» і «Опук». Тисячі гектарів унікальної живої і неживої природи...

Морські хвилі, що віками бажали вітру, грому, створили дивної краси кам'яні витвори, підводні гроти. Сонячних днів тут більше, ніж у Ялті. Тому рослинність Казантипу дуже багата, тільки реліктів і раритетів понад двісті видів.

Неподалік заповідника вже у недавній час висаджено сосняки, які зримо стали прикрасою рельєфу, роблять повітря чистішим, а до букету пахощів степових трав влітають хвойний аромат. Казантип з його буйною рослинністю й достатком корму – пташине царство. Це єдине місце в Україні, де гніздяться рожеві шпаки. У басейн, викладений тесаними плитами вапняку, з давніх пір ллється прісна вода, що витікає з гірського тунелю. Вода відмінного смаку, місцеве населення півострова вважає її найкращою, «солодкою» (З газети).

Контрольні тести

I варіант

1. У якому рядку всі іменники в родовому відмінку однини мають закінчення **-а, -я**?

- а) студент, абонемент, партизан, букет, відсоток;
- б) Китай, Орел, Дніпро, Іртиш, Яготин;
- в) пенал, тиждень, Париж, гопак, відмінок.

2. Закінчення **-у, -ю** пишемо в іменниках чоловічого роду, що позначають:

- а) назви населених пунктів;
- б) назви будівель, споруд, приміщень та їх частин;
- в) назви мір довжини, ваги, часу.

3. У якому рядку всі іменники в родовому відмінку однини мають паралельні закінчення **-а, -я** чи **-у, -ю**?

- а) стіл, камінь, алмаз, паркан, Вашингтон;
- б) соняшник, листопад, жовтень, вальс, Ромодан;
- в) годинник, журнал, папір, експеримент, буряк.

2. У якому рядку допущено помилку в написанні закінчення іменників у родовому відмінку?

- а) еквівалента, екс-міністра, отита, Херсону, Дністра;
- б) шампуню, медальйона, ад'ютанта, лікаря, бузку;
- в) нарциса, фокстроту, гопака, Тибету, Бугу.

II варіант

1. У якому рядку всі іменники в родовому відмінку однини мають закінчення **-у, -ю**?

- а) нарис, палац, волейбол, залік, граніт;
- б) жанр, метрополітен, жаль, кисень, Донецьк;
- в) альманах, теніс, барвінок, овес, спосіб.

2. Закінчення **-а, -я** пишеться в іменниках чоловічого роду, що позначають:

- а) назви збірних понять;
- б) назви процесів, станів, властивостей, ознак, явищ суспільного життя, загальних і абстрактних понять;
- в) терміни іншомовного походження, що означають елементи будови чогось, конкретні предмети, геометричні фігури.

3. У якому рядку всі географічні назви в родовому відмінку однини мають закінчення **-у, -ю**?

- а) Уругвай, Амур, Кривий Ріг, Сухий Лиман, Конотоп;
- б) Алтай, Сибір, Казахстан, Ірак, Ганг;
- в) Кіпр, Єгипет, Дунай, Донець, Сахалін.

4. У якому рядку допущено помилку в написанні закінчення іменників у родовому відмінку?

- а) розчину, аналізу, муніципалітету, арахісу, лимону;
- б) афериста, торшера, мецената, сантиметра, куреня;
- в) Мороза, ярмарку, водограю, кваску, дизеля.

Диктант

Малиновий дзвін

Не можна уявити Україну без золотoverxих храмів, величного живопису, мелодійного голосу дзвонів – цього неповторного злиття віри, мистецтва, соціального устрою.

Що ж означає церковний дзвін? Могутнє й заспокійливе звучання дзвонів, пов'язане з духовним життям народу, стало частиною національної свідомості. Вона діє на людину притягально, зачаровує... В українській класичній літературі дзвін стає гласом Всевишнього, який сповіщає людину про щось важливе й істотне, наставляючи її на шлях Віри, Надії і Любові...

На широких просторах України, де версти неміряні, дорогу подорожньому серед густого туману вказував дорожній дзвін. А є ще охоронний дзвін – тип набатного, але з іншим особливим тембром – у нього в давні часи дзвонили в разі нападу ворогів.

Наука довела благотворний вплив церковного дзвону на здоров'я людей. Зокрема, встановлено, що дзвони працюють як генератори енергії в ультразвуковому діапазоні й руйнують мікроби у хвороботворному середовищі. Церковний дзвін знешкоджує віруси грипу, жовтухи і багатьох інших хвороб, причому у своєму звуковому діапазоні.

Перші відомості про дзвони на Україні-Русі дійшли до нас з XI століття. Їх робили з міді, олова, чавуну і скла, і навіть із глини.

У кожного великого дзвону, як і в людини, своя доля. Їх навіть карали. Наприклад, новгородський вічевий дзвін за указом царя Федора Олексійовича в 1681 році був «засланий» до Карельського монастиря за те, що дзвоном своїм опівночі налякав царя.

Сьогодні дзвони, слава Богу, нікого не лякають. З дзвіниць златоглавих храмів Одеси звучить урочистий подзвін – голос нашої православної вітчизни (205 слів) (*З газети*).

Відмінювання іменників. III відміна ***Аудиторні вправи та завдання***

I. Знайдіть іменники III відміни, визначте їх відмінок та флексію.

Треба слову радощів додати,
щоб уміло душу звеселяти.
Треба слову мудрості додати,
щоб зуміло все життя згадати.
Треба слову ніжності додати,
щоб уміло друзів пригортати.
Треба слову мужності додати,
щоб воно могло багнетом стати.

(М. Сингаївський)

II. Перепишіть, подані в дужках іменники поставте в потрібній відмінковій формі. Визначте відмінок кожного з них, виділіть закінчення, поясніть їх правопис.

1. І ми народжені од (щедрість) любові, нас годувала щедрість матерів (В. Симоненко). 2. Коли я умру, хай поплачуть, бо так вже ведеться, вип'ють чарку (печаль) і знову до праці ідуть. (В. Підпалій). 3. І зацвітали макові зорі, вишиті (мати) на рушниках (М. Сингаївський). 4. В криницю (старість) не заглядай, про те, яким ти будеш, не гадай (Д. Павличко). 5. Як добре те, що (смерть) не боюсь я ... (В. Стус). 6. На сонці тепло, а біля (мати) добре (Народна творчість). 7. Дюймовочка в листочку капустяному – я у життя із (вічність) пливу (Л. Костенко). 8. Дитина плаче, а (мати) боляче (Народна творчість).

III. Перепишіть, на місці крапок вставляючи, де потрібно, літери або апостроф.

1. Кожен ранок був ніч...ю. Кожна ніч була передоднем (Л. Костенко). 2. Так складалось у нас на роду: жив я пристраст...ю, болем, любов...ю (М. Сингаївський). 3. Вітри гули віолончел...ю, писали пальми акварель

(Л. Костенко). 4. Бринять живою радіст...ю ліси, як ранок спалахне на небокраї (В. Симоненко). 5. Шумлять, мов зелен...ю дуби (А. Малишко). 6. Ви є чест...ю і совіст...ю нації! (В. Мельников). 7. І той любов...ю повниться до світу, хто рідну землю має під собою (М. Вінграновський). 8. Довкола хати ріс густий сливовий сад, сливи вже дозрівали, густо синіли, вкриті білуватою памороз...ю (Ю. Мушкетик).

IV. Перепишіть, подані в дужках іменники поставте у формі кличного відмінка. Назвіть голосні звуки, які чергуються.

1. Моя (печаль) – (радість) моя, моя утрата – спокою неспокій (В. Підпалій). 2. (Ніч) моя, заплету тобі зорі я. (Є. Гуцало). 3. Здрастуй, (свіжість) нив! (В. Симоненко). 4. Моя (любов)! Я перед тобою. Бери мене в свої блаженні сни (Л.Костенко). 5. О (молодість, радість), одваго! (М. Рильський). 6. Не шкодуй, моя мила (мати), що я степ рясний залишив. (М. Хвильовий).

V. Провідмініайте іменники III відміни, що входять до складу фразеологізмів, та усно складіть з ними речення.

Спливти в пам'яті; сохнути з печалі; одна тінь лишилася; смерть за плечима; кров з молоком.

Вправи і завдання для самостійного виконання

I. Запишіть давньоруське жіноче ім'я, що є іменником III відміни, та провідмініайте його в однині та множині.

II. Із художніх творів українських письменників виписіть 5-6 речень, у яких наявні іменники III відміни. Запишіть їх у формі кличного відмінка однини.

III. Поставте іменники в орудному відмінку однини. Запишіть їх у три колонки (із подвоєнням, без подвоєння та з апострофом). З'ясуйте значення виділених слів за тлумачним словником.

Молодь, жовч, Об, велич, Білорусь, ліричність, фальш, мати, сучасність, **верф**, далечінь, акварель, **кіновар**, подорож, лінь, Перм, північ, якість, зелень, любов, блакить, мазь, ожеледь, Керч, **віолончель**, галузь, покірність, **нехворощ**, магістраль, шерсть, Казань, міць.

IV. Відредагуйте текст.

Є така тонка і ніжна, сильна і мужественна, недоторкана і незламна річ – гідність людської особистості. В житті людина зустрічається з красою і підлостью, радістю і горем, а в її духовному житті бувають часи торжества і страждання; душу її зтрясає всепоглинаюча любов і вітчуття мерзенності.

Бувають такі повороти і співпадення обставин, коли треба одказуватися від задоволення і піти на жертву в ім'я блага рідной, близької людини, особливо блага дружини і дітей, треба підвестися силою своїх думок, переконань над почуттями і емоційними поривами.

Усе це вимагає гідності. Треба з гідністю жити, працювати, користуватися матеріальними і духовними благами, на які ти маєш право, з гідністю переживати радість і горе, з гідністю хворіти і зустрічати свою останню годину. У самих важчих обставинах – навіть тоді, коли життя здається неможливим, не можна переступати ту грань, за якою кінчається владарювання

розума над нашими поступками і починається темна стихія інстинктів і егоїстичних бажань (В. Сухомлинський).

Контрольні тести

I варіант

1. *Визначте рядок, у якому всі іменники належать до III відміни:*

- а) сіль, сутінь, біль, блакить, сталь;
- б) ступінь, кір, верф, папороть, день;
- в) чесність, скатерть, дуель, мати, кров.

2. *Виберіть рядок, у якому в усіх іменниках в родовому відмінку відбувається чергування голосних звуків:*

- а) пестливість, надійність, ніч, заможність, майстерність;
- б) надмірність, діагональ, совість, жовч, дзвінкість;
- в) м'якість, педаль, північ, розповідь, промисловість.

3. *Визначте рядок, у якому в усіх словах в орудному відмінку відбувається подовження:*

- а) Січ, престижність, загибель, власність, піч;
- б) постіль, відповідь, сіль, туш (фарба), мораль;
- в) височінь, грубість, прив'язь, приємність, тінь.

4. *Укажіть, у якому рядку допущено помилку у правописі відмінкових закінчень іменників III відміни:*

- а) сухістю, матерів, річчю, деталей, наївністю;
- б) подорожів, діяльністю, віссю, любов'ю, мудрості;
- в) областю, емаллю, охайності, ночей, путтю.

II варіант

1. *Визначте рядок, у якому всі іменники належать до III відміни:*

- а) пил, суть, Умань, творчість, накип;
- б) гордість, далечінь, продаж, делікатність, полин;
- в) ефективність, путь, галузь, зустріч, щирість.

2. *Виберіть рядок, у якому в усіх іменниках в родовому відмінку відбувається чергування голосних звуків:*

- а) молодість, річ, реальність, гречність, сіль;
- б) медаль, геніальність, користь, самотність, пам'ять;
- в) лагідність, юність, мідь, ніжність, ненависть.

3. *Визначте рядок, у якому в усіх словах в орудному відмінку відбувається подовження:*

- а) осінь, злість, в'язь, бандероль, ідейність;
- б) розкіш, відданість, мить, папороть, байдужість;
- в) суміш, гниль, ожеледь, глибочінь, ртуть.

4. *Укажіть, у якому рядку допущено помилку у правописі відмінкових закінчень іменників III відміни:*

- а) скатертю, чверті, конов'яззю, смерте, вуаллю;
- б) жимолості, доповіддю, вірносте, каніфоллю, матерей;
- в) повістей, кефаллю, старості, глазур'ю, зрадливістю.

Диктант

Мово рідна! Ти ж – як море – безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю. Красо моя! В тобі мудрість віків, і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів у днину побідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого; в тобі, мово, неосяжна душа народу – його щирість і щедрість, радощі й печалі, його труд, і піт, і кров, і сміх, і безсмертя його.

Арфо серця мого! Люблю зажуру пісень твоїх, і невмирущий оптимізм гумору твого, і музику слів твоїх. Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий в світі, без тебе – перекотиполе, що його вітер несе у сіру безвість, у млу небуття. Твердине моя, і захисток, і гордість, і розрада в годину смутку. Люблю тебе і в гніві, коли ти клекочеш, як вулкан, і гримиш громами на ворогів, і вбити можеш словом єдиним, як блискавкою. Люблю і твою ніжність, ласкавість, лагідність, коли ти одним-однісіньким словом зігриваєш, мов сонце, і підносиш над хмари та між зорі, і повертаєш до діяння, до життя, наснаго моя і мудрий вічний вчителю мій.

Світлоносна! Ти завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі й могутні хвилі свої. І я, вірний і вічний юнга твій... Єдина печаль проймає, що не вистачить життя, аби переплисти твій мовний океан. Бо ти є Вічність. Ти є Правда, Добро і Краса народу нашого.

Тож такою і будь вічно, мово рідна! (233 слова) (С. Плачинда)

Відмінювання іменників. IV відміна Аудиторні вправи та завдання

I. Запишіть іменники у дві колонки: у 1 – іменники II відміни, у 2 – IV відміни.

Ведмежа, ведмежатко, ослик, осел, ося, осятко, вовча, вовчєня, вовчатко, зайча, зайчик, дівча, дівчатко, плем'я, зернятко, життя, цуцєня, волосся.

II. Перекладіть іменники українською мовою. Іменники IV відміни провідмініайте. Із виділеними словами складіть речення.

Племя, имя, пламя, **бремя**, время, **стремя**, знамя, вымя.

III. Перепишіть, знайдіть іменники IV відміни, визначте їх відмінок.

1. Ступала легко, як козеня, а коли вибралась на вершину, то зупинилась і, озирнувшись навсібіч, побачила навколо застигли хвилі кам'яного моря (Є. Гуцало). 2. На чорній скелі блискавка карбує твоє ім'я, несамовите буре (В. Корж). 3. О руки зойку, о які прекрасні шовкові смутки, у які вгорнув із ніг до голови – неначе в льолю, дочко моя, маленьке немовля! (В. Стус). 4. Поміж берегами дівча іде у хусточці блакитній (М. Стельмах). 5. Молоде орля, та вище старого літає (Народна творчість). 6. Ще тільки перше ластів'я – з-під стріхи, й весною не натішила душа, а сонях на городі в Чабанихи вже вигинає шию, мов лоша (В. Бровченко).

IV. Перепишіть. З'ясуйте, у яких відмінкових формах іменники IV відміни можуть мати паралельні форми.

1. Вовк ягнят від лиса береже, аби йому дістались. 2. Ягнят хвалять весною, а курчат восени. 3. Не вчи старого, як гусенята пасти. 4. Ворона проворонила воронята. 5. Упізнає свиня свої поросята. 6. Погнав пасти телят, а пригнав гусенят (Народна творчість).

V. До поданих слів доберіть спільнокореневі іменники IV відміни, що означають назви малят. Запишіть утворені іменники у формі родового та орудного відмінків однини.

Заєць, жираф, вовк, лев, птах, кішка, слон, динозавр.

Вправи і завдання для самостійного виконання

I. Перепишіть, подані в дужках іменники поставте у потрібній відмінковій формі. Визначте їхні відмінки. Виділені іменники провідмінійте в однині та множині.

1. (Ягня) нікуди тікати; стоїть, сердешне, та дрижить (Л. Глібов). 2. Море ласкавим (цуценя) лащить до рук й облизує їх язиком хвиль (С. Мудрик). 3. Погане (порося) і в жнива мерзне (Народна творчість). 4. А я сміюсь до незнайомого (дівча) (Д. Павличко). 5. Літом ластівка літає, (ластів'ята) малих навчає: «Не лінуйтеся, (ластів'ята), вчіться літечком літати» (Г. Чубач). 6. Ще перший промінь сонця у гаю не розбудив сонливого (білча) (О. Довгий). 7. Ті серйозні оченята круглі, ніби в (мишенята) (М. Рильський). 8. Дай, Боже, нашому (теля) та й вовка з'їсти (Народна творчість).

II. Знайдіть іменники IV відміни, з'ясуйте їх відмінки та число. Укажіть можливі паралельні форми.

1. Мені тринадцятий минало. Я пас ягнята за селом (Т. Шевченко) 2. Рот занімів, наче там ластівки гніздечко звили й ластовенят висиджують (Є. Гуцало). 3. Як, мамочко, заправить голуб'ята? Я вже зварила їх (Леся Українка). 4. З глини ліпить він горнята, мисочки і пташенята (І. Блажкевич).

III. Напишіть твір-мініатюру на тему: «Мати до дитинчат – як ластівка до ластів'ят», використовуючи іменники IV відміни.

Контрольні тести

I варіант

1. Визначте рядок, у якому всі іменники належать до IV відміни:

- а) теля, пташеня, ім'я, телятко, ягня;
- б) левеня, коліща, їжаченя, ведмежа, порося;
- в) голубеня, журавля, тигреня, дівчатко, оленя.

2. Виберіть рядок, у якому в усіх іменниках при відмінюванні з'являється суфікс -ат:

- а) жабеня, дівча, дрозденя, сороча, борсуча;
- б) внуча, пастуша, верблюжа, кача, лоша;
- в) бобреня, зайча, вим'я, індича, ося.

3. Визначте рядок, у якому в усіх словах при відмінюванні з'являється суфікс -ят:

- а) совеня, цуценя, тім'я, голуб'я, бровеня;
- б) янголя, рученя, соколя, котеня, мавпеня;
- в) кротеня, орля, горобеня, вовча, небожа.

4. Укажіть рядок, у якому в усіх словах при відмінюванні з'являється суфікс -ен:

- а) зозуленя, курча, галченя, маля, чаєня;
- б) мишеня, лелеченя, лисеня, шпача, козеня;
- в) вим'я, тім'я, сім'я, плем'я, ім'я.

II варіант

1. Визначте рядок, у якому не всі іменники належать до IV відміни:

- а) ховрашеня, орля, немовля, каченя, маля;
- б) шпаченя, соколя, тім'я, щеня, лоша;
- в) тюленя, вим'я, вороня, зубреня, гілля.

2. Виберіть рядок, у якому в усіх іменниках при відмінюванні з'являється суфікс -ат:

- а) гадюченя, борсуча, слоненя, сім'я, гуся;
- б) крабеня, небожа, плем'я, рисеня, хлоп'я;
- в) ведмежа, зайча, сороча, верблюжа, курча.

3. Визначте рядок, у якому в усіх словах при відмінюванні з'являється суфікс -ят:

- а) жирафеня, солов'я, бджоленя, порося, ім'я;
- б) страусеня, лисеня, горня, дитя, кошеня;
- в) джмеленя, чаєня, козеня, пастуша, сиченя.

4. Укажіть, у якому рядку допущено помилку в правописі відмінкових закінчень іменників IV відміни:

- а) бусленям, цуценяти, індичам, пташеняті, голубеням;
- б) гусеняти, левеням, вовчені, шуліченяті, собачам;
- в) внучаті, ластів'ям, дитинчати, мавпеням, дівчам.

Диктант

Мати сидить над своїм вишиванням, голкою блискає, а дитинча, притулившись біля материних ніг, позирає одним оком, карим, сторожким, як це буває в підраненого перепеляти, коли воно, вискочивши з-під коси, вибігає десь по стерні, втікаючи від гострої сталі, сподіваючись знайти якийсь кущик для захисту.

Дурне перепеля, ніхто ж тобі не загрожує...

Дівча таке мале ще, пуп'янок, а не людина... Одначе дідусь її, мабуть, бачить дівчатко це вже великим, бо коли він виходить із садка, то найперше кидає лагідний погляд на свою улюбленичку.

– Буде тому щастя, в кого жінка Настя, – каже господар, і нам, хлопчикам, подобається цей його жарт. Карооке Настеня світлішає на виду, стримано киває

дідові. Та раптом дівча нахмурюється як звірєня: знову щось нагледіло. Коли дитя насурмлюється, то очата, так само як і в матері золотаво-карі, одразу темніють, подібно до того, як темніє степ, коли на нього від хмари тінь набіжить.

Будем захищати її, не смикатимем у школі за оці її коси, що вони в неї вже, як у дорослої дівчини, заплетені двома блискучими темними перевесельцями і теж пахнуть, як і в матері, зіллям. Заступатимемось перед будь-яким, бо воно ж мале та ще й напівсирота, або, як Бубиренчиха каже, «байстриюча», хоча ми цього слова уникаєм, вловлюючи в ньому образу. Отже, в школі матимем віднині ще один обов'язок, усвідомлення його робить нас ніби старшими (212 слів) (О. Гончар).

Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини **Аудиторні вправи та завдання**

I. Випишіть іменники, які вживаються тільки в множині.

Ножиці, двері, Альпи, танці, збори, переговори, виделки, лещата, пригоди, ясла, традиції, Суми, окуляри, губи, примхи, висівки, кучері, очі, вибори, вікна, вуса.

II. Продовжіть ряд множинних іменників, що позначають:

- а) географічні назви: Афіни, Черкаси...
- б) предмети одягу та взуття: гольфи, мокасини...
- в) продукти харчування та страви: пластівці, голубці...
- г) людські почуття та стани: гордощі, жалощі...

III. Перепишіть, знайдіть іменники, що мають тільки форму множини та провідмінійте їх.

1. Ось уже й перше подвір'я, потекло й холодно вколело чорно-жовте цвітіння чорнобривців (Є. Гуцало). 2. Олекса весь вечір дошкуляв Надьці своїми ревнощами до котрогось того невідомого та набивався проваджати додому (О. Гончар). 3. А жижки затремтіли так дрібненько, що я й сіла на долівку, а встати не годна (Є. Гуцало). 4. Санчата застрибали по бездоріжжю, і ми незабаром під'їхали до молодого, затканого памороззю гаю (М. Стельмах). 5. Любила Мирослава тихі радощі їхнього домашнього життя (В. Шевчук). 6. А ми вже ловим дрижаки, бо ми уже старі (І. Жиленко).

IV. Поставте подані іменники:

1) у родовому відмінку: ночви, граблі, дрова, вила, ласти, шпроти, гастролі, гроші;

2) у давальному відмінку: заздощі, кури, помії, люди, сани;

3) в орудному відмінку: ворота, духи, діти, сходи, штани.

V. Знайдіть помилки у поданих словосполученнях.

Грюкати дверми, практичний одяг із коноплів, старовинні вулиці Чернівець, доглядати за курями, голосувати на виборах, чудові краєвиди Карпат, виробництво якісних харчей, професійно грати шахи, святкові дні поступаються будням, поспішати за санями.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Запишіть назви населених пунктів Придністров'я та України, що належать до множинних іменників та складіть з ними речення.

II. Із фразеологічного словника української мови виписіть 8-10 фразеологізмів, у яких наявні іменники, що вживаються тільки у формі множини, визначте їх відмінки та провідмінійте їх.

III. Напишіть твір-мініатюру «Зимові свята», використовуючи множинні іменники.

Слова для довідки: канікули, діти, ласощі, солодощі, вечорниці, санки, веселощі, радощі.

Контрольні тести

I варіант

1. Визначте рядок, у якому всі іменники мають форму тільки множини:

- а) вижимки, джинси, лінощі, коліна, ліки;
- б) мандри, люди, веселощі, діти, лелеки;
- в) дріжджі, Ясси, ночви, рум'яна, іменини.

2. Виберіть рядок, у якому всі іменники в родовому відмінку можуть мати нульове закінчення:

- а) молодята, запросини, джунглі;
- б) штанці, Гаваї, канікули;
- в) грошенята, помиї, санчата.

3. Знайдіть рядок, у якому не всі множинні іменники в орудному відмінку мають закінчення -ами (-ями):

- а) шахи, крильцята, ласощі;
- б) макарони, сіни, лещата;
- в) прийми, мудрощі, заручини.

4. З'ясуйте, у якому рядку допущено помилку в правописі відмінкових закінчень множинних іменників:

- а) дверями, гринджолят, гусями;
- б) курми, персів, дітям;
- в) саньми, коралів, трійнят.

II варіант

1. Визначте рядок, у якому всі іменники мають форму множини:

- а) терези, фінанси, Черкаси, обійми, чари;
- б) чіпси, Суми, двійнята, вуха, уста;
- в) пасатижі, гусла, Альпи, губи, меблі.

2. Виберіть рядок, у якому всі іменники в родовому відмінку можуть мати нульове закінчення:

- а) дверцята, тенета, теревені;
- б) Чернівці, п'яльця, дрова;
- в) дит'ясла, нетрища, сіни.

3. Знайдіть рядок, у якому не всі множинні іменники в орудному відмінку мають закінчення -ами (-ями):

- а) опади, курси, плавні;
- б) кайдани, граблі, зябра;
- в) оченята, перила, гроші.

4. З'ясуйте, у якому рядку допущено помилку в правописі відмінкових закінчень множинних іменників:

- а) побоїв, гусьми, оглядинів;
- б) дверима, помиїв, санями;
- в) Єсентуками, конопель, людьми.

Диктант

Гай-гай, уже й життя минуло їхнє, та й досі мої старі жили, наче молодята: не тільки на людях, а й поміж собою вони увесь вік були делікатні, уважні, привітні. Уміли шанувати і добрих людей, і мовчазну скотину, і святу працю, і святий хліб, тільки не вміли шанувати свого здоров'я.

Отак біля вікна дружини і прихопили мого діда останній осінній сон і простуда. Прокинувся він на світанку з хворобою в грудях. Її вже не змогли вигнати ні піч, ні парене зерно, ні добра чарка. Через три дні спочив у домовині.

Недовго пережила його й дружина: тяжко засумувавши, вона злягла, а коли почула свою смертну годину, підвелася, сама вибілила стіни, помастила долівку, принесла з городу прив'ялих чорнобривців, розкидала по хаті і звеліла увечері скликати рідню.

Востаннє вечеряла зі своїм родом бабуня. І хоча її думи і очі вже летіли у небо, ніхто не вірив, що вона прощається з світом: адже і мастила, і прибирала сьогодні в хаті, і нічого, крім душі, не боліло в неї. Та, напевне, біль душі – найстрашніший біль! Через день бабуню поховали поруч із дідусем. Рідня і осінній день плакали над її могилою, а з цвинтарної груші в могилу впала грушка. Напевне, для того, щоб бабуня й на тому світі садила сади (203 слова) (М. Стельмах).

Кличний відмінок *Аудиторні вправи та завдання*

І. Запишіть подані власні назви у формі кличного відмінка, поясніть написання закінчень.

1. Лариса, Аліна, Хатія, Аліночка, Софія, Софі, Софійка, Елісон, Діана, Євгенія, Віра, Вероніка, Ніка, Ірина, Мотря, Іринка, Валерія, Наталія, Олеся, Наталя, Наталка, Божена, Любов, Любина, Малуша, Марі, Марія, Марійка, Олександра, Саша, Ада, Зоя, Алевтина, Ганна, Ганнуса, Гандзя, Ванда, Вікторія, Галя, Галина, Естер, Глорія, Зульфія, Нані, Ніна, Нінуся, Аїда, Іларія, Карина, Лідія, Ліля, Лілія, Лукерія, Маргарита, Мар'ям, Меланія, Мілі, Мілана, Неллі, Ніколь, Неля, Олівія, Палагея, Палажка, Палазя, Поля, Руся, Руслана, Стефанія, Таїсія, Тая, Монсерат, Христя, Христина, Харитя, Цецилія, Лія, Марлен, Еля, Бريدжит, Надія, Надійка, Надя, Інгрід, Павлина, Катерина, Катя, Катруся, Катря, Євпраксія.

2. Богдан, Богдась, Бодя, Іван, Івась, Іванечко, Іванчик, Авксентій, Аркадій, Святослав, Борис, Боря, Олег, Ілля, Валерій, Василь, Людвіг, Григорій, Любомир, Гриць, Грицько, Ігор, Володя, Толя, Анатолій, Гаврило, Гліб, Гордій, Петрик, Петрусь, Петро, Педро, Петерим, Данило, Драган, Паша, Павло, Єгор, Корній, Кузьма, Лев, Левко. Матвій, Микита, Назар, Сашко, Женя, Роман, Юрій, Юрась, Григійр, Славко, Тимофійко, Лорхіо, Лука, Хосе, Енріке, Лучано, Андрій, Андреас, Джек, Михайло, Мишко, Михась, Мішель, Майкл.

II. Запишіть подані загальні назви у формі кличного відмінка, поясніть написання закінчень.

Неня, пані, панна, директор, професор, пан, бабуся, бабуня, ненька, леді, містер, матуся, сеньйор, сеньйора, донья, міс, падре, мосьє, мати, курсант, син, синочок, синок, татусь, татко, тато, батько, отець, вітчим, друг, жінки, доня, донька, дочка, сестриця, сестричка, сеструня, діди, хлопець, брат, братик, колега, товариш, дядько, тітка, тітонька, учитель, учителька, артист, артистка, лікар, добродійка, студентка, жіночка, лорд, племінник, племінниця.

III. Вимовте і запишіть імена та по батькові в кличному відмінку.

Ольга Олексіївна, Лариса Петрівна, Артем Олегович, Микола Васильович, Тетяна Юріївна, Юрій Олександрович, Олексій Микитович, Іван Гнатович, Дмитро Володимирович, Хома Трохимович, Олесь Терентійович, Олена Дмитрівна, Тарас Григорович, Григорій Максимович, Євген Ілліч, Докія Сидорівна, Сава Андрійович, Валентина Іллівна, Свирид Петрович, Проня Прокопівна, Лідія Семенівна, Віталій Кузьмович, Анатолій Маркович, Кирило Миколайович, Емма Геннадіївна, Світлана Михайлівна, Сергій Євгенович, Прокіп Федорович, Юрій Антонович, Богдана Іванівна, Богдан Вікторович, Віталія Василівна.

IV. виправте помилки, обґрунтуйте написання слів у кличному відмінку.

Надію Степанівно, Олег Едуардович, Василе Андрійовичу, хлопцю, Валеріє Дмитровичу, Ганно Максимівна, Валентина Олександрівно, бабусе Таню, Катрю, Григору Арсеновичу, Олександрє Сергійовиче, Неле Павлівно, козаку, сестро Соломію, вуйно Домініка.

V. Напишіть лист-звертання до пори року.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Прокоментуйте правопис закінчень у звертаннях, посилаючись на «Український правопис».

1. – Пий, моя доню, липовий цвіт, то ліпший лік від сердечних бід (Н. Гербіш). 2. – Іннусю, ти на диво вчасно сьогодні! (Н. Гербіш). 3. «Дорога моя бабусяю Галю, – писала Марта, – я знаю, що Ви отримаєте мого різдвяного листа щонайшвидше на Водохреще» (Н. Гербіш). 4. – Люблю вас слухати, Славцю, коли ви отак розбурхаєтесь... (О. Гончар). 5. – Стоп, музики! Люди, щось маю вам казати! (О. Гончар). 6. – Що з тобою, дитино? Не плач, перепілочко! (М. Коцюбинський). 7. – Піду я, мамо, на вулицю до дівчат, побавлюся трохи (М. Коцюбинський). 8. – А це ти, Петрусю, у голови нашого,

Павла Сидорового, запитай (В. Полтавчук). 9. «Ось так, шановна Вікторіє Василівно», – подумки сказала сама собі, але як саме – уточнювати не стала (В. Полтавчук). 10. – Ще трішки, Маврушо, отам, за лісом, чую, вже будуть люди (В. Яворівський). 11. – Я ніколи не подумував про зраду, ваша величносте, – спокійно відказав Чечель (Р. Іваничук). 12. Пробачте, осінь, я вас не впусчу (Л. Костенко). 13. Ти знов прийшла, моя печальна музо (Л. Костенко). 14. Сороко, не кричи! Я в лісі не стороння (Л. Костенко). 15. Старі дуби, спасибі вам за осінь, за відлітання радості і птиць (Л. Костенко). 16. Вечірнє сонце, дякую за день! Вечірнє сонце, дякую за втому (Л. Костенко). 17. – Євпраксіє, цей чоловік зводив на тебе наклеп (П. Загребельний). 18. – Ти говориш добре, але вкрай невдало, Праксед (П. Загребельний).

II. Поділіть іменники за відмінами та групами (де можливо). Запишіть їх у формі кличного відмінка, обґрунтуйте написання закінчень.

Земля, багатир, Львів, Маша, викладач, радість, зайчик, мороз, зимонька, країна, Харків, осінь, мати, Снігуронька, вітер, Україна, Коваленко, світ, дівча, хлоп'я, дідусь, ялина, Майя, мрія, котеня, касир, дитя, вічність, лікарка, декан, Андрусь, квіточка, Генріх, Віктор, сніжинка, Сніжана, бабуня, школа, Шепета, Горбунов, Роксолана, володар, повелитель, Миронов, джентльмен, фрекен, Анастасія, Настя, стоматолог, Любава, сваха, сват, дід, дідуган, бабище, Прокопишин, чоловік, пастух, черниця, ченець.

III. Серед поданих слів і словосполучень виявіть ті, які мають варіанти у формі звертання, запишіть їх.

Доцент В'язовська, інженер Литвиненко, пан офіцер, Ірина Дмитрівна, колега Юлія, пан професор, міс Елеонора, добродій лікар, друг Юрій, Степан Гаврилович, мадам Жанет, Оксана Валентинівна.

IV. Введіть словосполучення в речення як звертання.

Полковник Дмитренко, товариш лейтенант, пані Алла, брат Вадим, подруга Валя, добродій Костянтин, бабця Ліда, академік Булаховський, шановний опонент, поважні гості, однодумець Володимир.

V. Доберіть приклади речень із художньої літератури, у яких використано слова в кличному відмінку, схарактеризуйте написання звертань.

Контрольні тести

I варіант

1. Оберіть рядок, у якому всі слова записано правильно:

- а) студенте, студентко, редактору, магу, Іє;
- б) режисере, Вітю, дружино, маля, Матвію;
- в) Серже, герою, Віко, Євгену, Еліно.

2. Зазначте рядок, у якому всі іменники в кличному відмінку мають закінчення -є:

- а) Євдокія, земля, надія, фантазія, життя;
- б) Наталя, фізіономія, бабуся, сім'я, армія;
- в) Лідія, Євгенія, Марія, мрія, Стефанія.

3. Зазначте рядок, у якому всі іменники в кличному відмінку мають закінчення -е:

- а) Поля, Надія, кравець, зозуля, вітер;
- б) сотня, ніч, друг, Хосе, козак;
- в) доля, Мотря, Катря, хлопець, юнак.

4. З'ясуйте, які іменники в кличному відмінку мають однакове закінчення:

- а) ідея, товаришка, кульбаба, пшениця, Віталія;
- б) дорога, Даша, кума, ялинка, голова;
- в) деревце, озерце, сонце, тато, брат.

II варіант

1. Оберіть рядок, у якому всі слова записано правильно:

- а) Софіє, батьку, книго, отче, Світлано;
- б) старосте, учителе, учителько, Вікторе, викладачу;
- в) Степане, матусю, Інно, Павлу, морозе.

2. Укажіть рядок, у якому всі іменники в кличному відмінку мають закінчення -о:

- а) культура, лисичка, весна, обраниця, Карла;
- б) мова, баба, Лука, калина, Іванна;
- в) Японія, Африка, Кузьма, Сава, верба.

3. Зазначте рядок, у якому складні звертання мають варіативні закінчення:

- а) Пушкін, пан голова, товариш лейтенант, Ломоносов, пан лікар;
- б) Прокопів, друг Сергій, Трохим Тимофійович, мати, панна Магдалена;
- в) поезія, містер Сміт, Угорщина, мелодія, Ференц Ліст.

4. З'ясуйте, які іменники в кличному відмінку мають однакове закінчення:

- а) адміністратор, Роберт, капітан, поет, синок;
- б) лисиця, наука, Оксана, криця, слово;
- в) Ілля, любов, ніжність, Лев, Львів.

Диктант

Трояндові листи

Твої листи завжди пахнуть зов'язлими трояндами, ти, мій бідний, зів'язлий квіте! Легкі, тонкі пахощі, мов спогад про якусь любу, минулу мрію. І ніщо так не вражає тепер мого серця, як сії пахощі, тонко, легко, але невідмінно, невідборно нагадують вони мені про те, що моє серце віщує і чому я вірити не хочу, не можу. Мій друже, любий мій друже, створений для мене, як можна, щоб я жила сама, тепер, коли я знаю інше життя? О, я знала ще інше життя, повне якогось різкого, пройнятого жалем і тугою щастя, що палило мене, і мучило, і заставляло заламувати руки і битись об землю в дикому бажанні згинутися, зникнути з сього світу, де щастя і горе так божевільно сплелись... А потім і щастя, і горе обірвались так раптом, як дитяче ридання, і я побачила тебе. Я бачила тебе і раніше, але не так прозора, а тепер я пішла до тебе всією душею, як сплакана дитина іде в обійми того, хто її жалує. Се нічого, що ти не обіймав мене ніколи, се нічого, що між нами не було і

спогаду про поцілунки, о, я піду до тебе з найщільніших обіймів, від найсолодших поцілунків! Тільки я з тобою не сама, тільки з тобою я не на чужині. Тільки ти вмієш рятувати мене від самої себе. Все, що мене томить, все, що мене мучить, я знаю, ти здіймеш своєю тонкою тремтячою рукою, – вона тремтить, як струна, все, що тьмарить мені душу, ти проженеш променем твоїх блискучих очей, ох, у тривких до життя людей таких очей не буває! Се очі з іншої країни...

Мій друже, мій друже, нащо твої листи так пахнуть, як зов'ялі троянди!
(268 слів) (Леся Українка)

Прикметник. Тверда та м'яка групи прикметників **Аудиторні вправи та завдання**

I. Перепишіть прикметники, визначте групу, з чотирма (на вибір) складіть речення.

Синій, східний, дальній, вчорашній, материн, гарячий, Маріїн, темний, осінній, домашній, пшеничний, хатній, сьогоднішній, дерев'яний, ранній.

II. Вставте пропущену літеру в прикметниках:

Природн...й, мужн...й, колоритн...й, вечірн...й, внутрішн...й, габаритн...й, автоматичн...й, всесвітн...й, городн...й, міжнародн...й, дальн...й, самобутн...й, свійськ...й, хатн...й, дорожн...й, самотн...й, дочірн...й, завтрашн...й, суботн...й, легендарн...й, зовнішн...й, придорожн...й, одноманітн...й, ефективн...й, сусідн...й, закономірн...й, нижн...й, нинішн...й, обідн...й, безпросвітн...й, освітн...й, лаконічн...й, пізн...й, подружн...й, непереможн...й, безпомічн...й, сьогоднішн...й, народн...й, теперішн...й, тодішн...й, торішн...й, тутешн...й, художн...й, безробітн...й.

III. Із поданих словосполучень провідняйте три (на вибір): з прикметниками твердої, м'якої груп. Позначте закінчення.

Свіжа фарба, психологічна повість, порожня аудиторія, пізня весна, блідолиций місяць, запашні аромати, шалене кохання, Андріїв конспект, літні канікули.

IV. Визначте, до якої групи належать подані прикметники. Запишіть їх у три колонки: у формі називного відмінка однини чоловічого, жіночого і середнього роду.

Веселі, земляні, хмарні, теплі, сині, незабутні, чудові, росяні, братні, вчорашні, дужі, мідні, хороші, майбутні, останні, вірні, пізні, курині, степові, монолітні.

V. Прочитайте текст. Випишіть прикметники твердої та м'якої груп.

Мова – це характер народу. В ній відбито його національні звичаї, побут, традиції. Від найдавніших часів наші предки залишили в мові свої глибокі сліди. Найбільший і найдорожчий скарб народу – це його мова. Вона - невичерпна духовна скарбниця. Найголовніші індивідуальні ознаки народу – це його література, мова, мистецтво, пісні, усна творчість. Поети називали її калиною, солов'їною. Тільки рідне слово, виплекане нашим народом має здатність тримати людину в повноті народного буття.

VI. *Впишіть прикметники м'якої групи; визначте в них орфограму й обґрунтуйте за допомогою правила; поясніть усі орфограми в прикметниках.*

Степан Васильченко завжди пам'ятав, чий він син, кому зобов'язаний усім прекрасним і добрим, що з дитячих літ входить у душу разом з материнською ласкою, з красою вранішньої зорі, з піснями рідного краю.

Васильченко чесно виконав свій письменницький обов'язок. У чудових творах закарбував він свою полум'яну любов до людей праці, і нагородою йому за це – вдячне одвітне почуття нових і нових поколінь читачів (О. Гончар).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. *Запишіть 10 прикметників твердої групи й 10 прикметників м'якої групи, які вживаються в діловому мовленні вашої майбутньої професії.*

II. *Впишіть спочатку прикметники м'якої групи, а потім – твердої.*

Безробітний, верхній, весняний, модний, новий, дружній, телячий, Сергіїв, зелен, майбутній, присутній, ладен, глухий, житній, освітній, вчорашній, справжній, ранній, повен, домашній, доччин, обідній, Маріїн, сизий, сьогоднішній, тутешній, дідів, зовнішній, рідний, останній, завтрашній, західний.

III. *Складіть словосполучення з поданими нижче іменниками, добираючи до них прикметники твердої і м'якої груп.*

Весна, дитина, вечір, небо, кошеня, село, море, батько, вікно, студент.

Контрольні тести

I варіант

1. *Позначте рядок, у якому всі слова написані правильно:*

- а) околишній, повздовжній, присутний, тутешній, справжній;
- б) довговійй, короткошійй, досвітній, дорожній, самобутній;
- в) останній, зовнішній, передній, безодній, верхній.

2. *Позначте рядок, у якому не всі прикметники належать до твердої групи:*

- а) каламутний, народний, менший, величний, великодній;
- б) молочний, наступний, творчий, холодний, мідний;
- в) сердечний, солідний, культурний, пшеничний, хриплий, сердешний.

3. *Позначте рядок, у якому всі прикметники належать до м'якої групи:*

- а) батьк..в, сильн..й, працювит..й, холодн..й, мудр..й;
- б) давн..й, сторонн..й, середн..й, учорашн..й, вечірн..й;
- в) свійськ..й, народн..й, домашн..й, безмежн..й, чист..й.

4. *Позначте рядок, у якому допущено помилку:*

- а) путній, сторонній, суботній, хатній, достатній;
- б) довгій, ближній, новітній, сьогоднішній, городній;
- в) кутній, літній, мужній, передній, пізній.

II варіант

1. *Позначте рядок, у якому всі слова написані правильно:*

- а) залізний, лимонний, носатий, плаксивий, вільний;
 - б) морквяний, бетоний, вчорашній, зручний, злий;
 - в) дощовий, ситцевий, овочевий, суттєвий, нульовий.
2. Позначте рядок, у якому не всі прикметники належать до м'якої групи:
- а) автодорожній, обідній, пізній, порожній, самотній;
 - б) вранішній, будній, учорашній, ближній, сусідній;
 - в) справжній, майбутній, верхній, художній, пересічний.
3. Позначте рядок, у якому всі прикметники належать до твердої групи:
- а) безкрай, могутній, ранній, братів, житній;
 - б) колишній, всесвітній, братній, внутрішній, дивовижний;
 - в) білий, красивий, пильний, кореневий, заможний.
4. Позначте рядок, у якому допущено помилку:
- а) путній, сторонній, суботній, хатній, достатній;
 - б) довгій, ближній, новітній, сьогоднішній, городній;
 - в) кутній, літній, мужній, передній, пізній.

Диктант **Сила Лесі Українки**

Леся Українка належить до тих літературних постатей, що не зразу знаходять читача і не зразу стають популярними. «Бути голосом, волаючим у пустині без відгуку, все-таки нікому не весело, хоч би він мав і так мало претензій на популярність, як я», - писала авторка «Лісової пісні» своїй матері. Чому ж так стримано приймала публіка і критика її твори?

У житті і творчості вона шукала споріднених душ людей орлиного лету і сильного духу, тих, хто зустрічався з нею на її високих шляхах. Вона не вміла й органічно не могла пристосовуватись до читача, до його звичок і інтересів – вона горіла на вогні, де гартується тверда криця, і поривала за собою мужніх і сильних духом. Бувало, її не чули, вслухаючись у шум дрібної буденщини, бувало, її спокійно переказували і тим самим тягнули в свою мляву орбіту, і, зрештою, були ті, що йшли за нею, суворо затиснувши уста. Може, саме ті, прийнявши її повністю, не писали про неї. Хай це схоже на парадокс, але чомусь про Лесю Українку писали часто люди слабкі, подібні до іронічно висвітлених нею героїв, скажімо, до Мецената з «Оргії».

Багато шанувальників її щонайбільше підіймались до того, що цитували знаменитий вислів Франка про «чи не єдиного мужчину на всю сучасну Україну», але чи всі вони розуміли, що такі «мужчини», як Леся Українка, рідко траплялись і поза межами України. І йти позаду неї теж було великою честю.

Сила Лесі Українки не тільки в мужній боротьбі з собою у хвилини розпачу і знесилля. Сила її – у прокладанні нових шляхів сильного почуття і безкомпромісної думки у світі половинчатості, пристосовництва. Сила її – в непохитному протистоянні цій метушні всепоглинаючої стихії, що нівелювала людей і м'яла їм крила (274 слова) (*Є. Сверстюк*).

Відмінювання прикметників **Аудиторні вправи та завдання**

I. Перепишіть, дописавши відмінкові закінчення прикметників; поряд у дужках зазначте їх відмінок. Вибір закінчення обґрунтуйте.

Красиво і модно

З-поміж усіх видів жіноч... рукоділля найдавніш... і найдосконаліш... є в'язання на спицях. До цього часу господині використовують найкращ... старовинн... моделі, бо сучасн... дуже мало. В'яжуть в основному дерев'ян..., сталев... або кістян... спицями, нитки беруть м'як..., шовков... .

У давнину жінки довг... зимов... вечорами збиралися на посиденьки і, розмовляючи, переповідаючи різн... казки, бувальщини, пригоди, в'язали тепл... панчохи, рукавиці, ажурн... хустки, накидки й навіть ковдри. Надзвичайно красив... було мереживо, плетене гачком. Тонк... мереживом з гладеньк... кручен... ниток оздоблювали вовнян... і полотнян... одяг. (З кн. «Художня вишивка»).

II. Поставте словосполучення у формі родового, орудного та місцевого відмінків однини.

Білолиций юнак, білолиця дівчина, білолице дитя, лисяча нора, Сергіїв зошит, Андрієва фарба, Галин перстень, вечірній випуск, безкрає небо, Одарчина книжка.

III. Подані прикметники разом з іменниками запишіть у формі родового, давального та орудного відмінків множини.

Рання вишня, історичний меч, осіннє листя, добовий термін, городня культура, безкрай степ, прямокутний трикутник, вранішній туман, тутешній житель, придорожній стовп.

IV. Перекладіть текст українською мовою. Зіставте відмінкові закінчення прикметників в обох мовах.

В Севастополе меня встретит знойная осень. В узкой тени от подпорных стен еще будет зеленеть пыльная трава. Я не знаю даже, как называется эта курчавая скромная трава. Она довольствуется одной росой и героически переносит палящее севастопольское лето. К тому же она издает приятный слабый запах. Она напоминает запах перегоревших от солнца черных водорослей, которыми бывают усеяны пустынные пляжи. Эти водоросли покрыты мельчайшими крупичками соли. Если растереть веточку такой водоросли пальцами, то она рассыпается в бурый порошок. (К. Паустовский).

V. Из поданого вірша випишіть словосполучення «прикметник + іменник», поставте прикметники в потрібній формі та визначте їх відмінок.

Як пахне хліб

Як пахне хліб? Ви знаєте, як пахне хліб?

Диханням сіяча, вогнем безсонн... діб,

Трудом і творчістю, людськ... гаряч... потом,

Він пахне так, як пахнуть меду соти.

З труда важк... виростало зерно,

Із дум і помислів – достаток, блага світу,
І хліб зійшов, як гімн весні і літу,
Запах в печі, як молод... вино.
Він пахне степом, сонцем у жнива,
Коли, мов князь, сповзає із лопати,
Вже хліб печуть, і дух життя багат...
Поволі завойовує права.

Чи капуста... лист, чи лист в печі печей,
Чи хліб на двох, чи на велик... місто, –
Та пахне він завжди єдин... змістом:
Трудом безсонн... ранків і ночей.

Будь сіячем, і хай життя твоє
Насущн... хліб, а не кукіль дає.
За хліб і сіль, що маєм від народу,
Віддаймо кров гаряч..., а не воду.
(Л. Забашта)

VI. Провідмініайте словосполучення в однині та множині, прокоментуйте відмінкові закінчення прикметників.

Батькова порада, всесвітній форум, осіння ніч, повнолиций хлопчик, довговіє теля, дружній колектив, вимогливий вчитель.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Подані словосполучення запишіть в орудному відмінку однини.

Найвища тополя, гаряча каша, нова сторона, рання весна, чужа душа, колюча огорожа, околишня вежа, краща вдача, заяча душа, найбільша площа.

II. Перепишіть речення, поставте прикметники в потрібній формі. Визначте відмінки прикметників, виділіть закінчення.

Софійський собор було збудовано в XI столітті на честь (блискуча) перемога над (войовничі) печенігами на тому місці, де була битва. «Софія» (грецька) мовою означає «мудрість». Собор став символом світла, розуму, перемоги над (темні) силами. Собор був (головний) храмом (Київська) Русь, її (політичний) і (культурний) центром.

III. Від кожного першого іменника в поданих парах слів утворіть прикметник і запишіть. Провідмініайте два словосполучення на вибір.

Зразок: лимон, сироп – лимонний сироп.

Глина, посуд; ціна, твір; честь, людина; злість, порушник; оборона, пункт; капость, хлопець; сон, річка; лебідь, пісня; старовина, посуд; телефон, станція; вогонь, стовп; льон, полотно; сумлінність, праця.

Контрольні тести

I варіант

1. Знайдіть рядок, у якому допущено помилку в правописі відмінкових закінчень прикметників:

- а) мужньому, на дорожнім, здорових, східної, на хворобливім;
- б) блідолицого, останньому, творчим, роботящою, мирними;
- в) довговіім, Ігоровому, дружнього (потиску), дружному (співу), білолицього.

2. Позначте рядок, у якому всі прикметники вжито у формі давального відмінка однини:

- а) лісостеповому, спідньому, короткошийому, важкохворій, зовнішнього;
- б) сліпучому, простій, незабутньому, повнолицьому, безкрайому;
- в) безрукому, новітній, середземним, розвеселому, самотній.

3. З'ясуйте, у якому рядку всі прикметники вжито у формі місцевого відмінка:

- а) у модній (сукні), срібним (голосом), з мідним (дзвоном), літнім (ранком), вечірньої (пори);
- б) у вчорашній (газеті), блакитної (стрічки), для маленького (хлоп'яти), на довгообразому (обличчі), на конкурсі читців;
- в) у театральному (гардеробі), на здоровенних (ліжках), у вишневому (саду), на життєвій (силі), на дубовім (столі).

4. Укажіть рядок, у якому всі прикметники жіночого роду в орудному відмінку перед закінченням -ою мають м'який знак:

- а) заміжня, сусідня, повнолітня, майбутня, дивна;
- б) всесвітня, вечірня, присутня, гречана, остання;
- в) справжня, домашня, самотня, осіння, древня.

II варіант

1. Позначте рядок, у якому допущено помилку в правописі відмінкових закінчень прикметників:

- а) Дмитрів, Ігорев, Валентинів, Валин, Андрієва;
- б) Петрів, Шевченків, шевченківський, Іванів, Ігорєва;
- в) скрипалів, товаришева, Андріїв, Світланин, майстрів.

2. Знайдіть рядок, у якому всі прикметники чоловічого роду в орудному відмінку мають закінчення -ім:

- а) повздовжній, тутешній, присутній, знайомий, ближній;
- б) освітній, середній, вчорашній, літній, художній;
- в) житній, обідній, посередній, хворий, зовнішній.

3. З'ясуйте, у якому рядку всі прикметники вжито у формі місцевого відмінка:

- а) біля підземного (переходу), з підшефними (дит'яслами), про невідкладний (випадок), незрівнянної (краси), невиразному (читанню);
- б) коло лікарєвого (столу), з жінчиним братом, від Надіїної (сестри), сестриноного (чоловіка), Миколиному (подарунку);
- в) у наступному (році), на приморських (бульварах), у рідній (мові), на новорічному (концерті), на Дніпрових (схилах).

4. Укажіть рядок, у якому не всі прикметники жіночого роду в орудному відмінку перед закінченням -ою мають м'який знак:

- а) незабутня, верхня, порожня, городня, досвітня;
- б) відсутня, хатня, крайня, дорожня, смачна;
- в) колишня, синя, достатня, рання, обідня.

Диктант **Шевченко і сучасність**

Тарас Шевченко народився на українській землі, під українським небом, проте він належить до тих людей-світочів, що стають дорогими для всього людства і що в пошані всього людства знаходять безсмертя.

Він був поетом, якого ми до того не мали, поетом для всіх, поетом народним, поетом гноблених, але не скорених. Народжений матір'ю-кріпачкою і сам кріпак, він став борцем, революціонером титанічної сили. Його боялися царі. Його жахались і смертельно ненавиділи кріпосники. Коли можновладні самодержавні кати, ті, що наповнили рудники Сибіру окутими в кайдани декабристами, ті самі, що зацькували Пушкіна і юного Лермонтова, налившись новою злобою, ввігнали криваві свої пазурі в молоду клетотливу душу Шевченкову, коли перед ним лягла несходима ніч муштри й солдатчини, мабуть, ті вінценосні кати вважали, що відправили його в таку безвість, звідки не буде йому вороття.

А він повернувся.

Вогненною піснею, віщим незборканим словом повернувся поет до рідної своєї України, і до польських революційних повстанців, і до мужніх, волелюбних народів Кавказу, чию багаторічну боротьбу він з такою пристрасстю оспівав. Як дзвін серед ночі, як герценівський «Колокол», так лунали його слова серед похмурої, важкої ночі кріпосництва.

Відкрите серце народного співця щедро ввібрало в себе могутній волелюбний дух українського народу. В тій невеликій книжці, що ім'я їй «Кобзар», клекоче ціле море горя народного, в ній – невольницький поклик до помсти й порив до свободи, мудрий роздум гуманіста і ніжна, чарівна краса української пісні (231 слово) (О. Гончар).

Ступенювання прикметників **Аудиторні вправи та завдання**

I. Утворіть форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників.

Важкий, легкий, красивий, низький, високий, близький, синій, золотий, високий, таємничий, чистий, бадьорий, густий, змістовний, відповідальний, поганий, гарний, важкий,

II. Вставте пропущені літери у формах порівняння прикметників.

1. Щоб мова була правильн_ю і красив_ю, треба пильно прислухатись до слова, постійно замислюватись над його слухністю в кожному окремому випадку. 2. Якщо раптом спотикнетеся об напівзнайоме слово, зробіть темп

уповільн_м, верніться назад, з'ясуйте для себе його значення за допомогою контексту або словника. 3. У будь-якому віці корисно завчати поетичні рядки, бо вони роблять наше мовлення красив_м, цікав_м, багат_м. 4. Найскладн_м для будь-якої людини є прилюдний виступ. 5. Перш ніж учитися ораторського мистецтва, слід опанувати мистецтво ведення найзвичайн_х розмов у буденних життєвих ситуаціях. 6. Саме у бесідах відточується вміння зібрати найвідповідн_е слово, найдоречн_у інтонацію, найпотрібн_у міміку (За А. П. Коваль).

III. Утворіть, якщо це можливо, від поданих прикметників ступені порівняння. Чому не від усіх поданих прикметників можна утворити ці форми?

Сліпий, зрадливий, малий, вузький, кам'янистий, швидкий, поширений, молодий, стрункий, новорічний, південний, невістчин, вчительський, дорогий, важкий, драматичний, козацький, товстий, босий, голий, німий, брунатний, ультрамодний, замалий, предивний.

IV. Відредагуйте і запишіть речення.

Я не міг повірити, що сама близька людина могла так підставити. Катя знала, що екзамен по фізиці все рівно буде самим тяжчим. Більш детальніша інформація при співбесіді. Хотя зовнішність теж важлива, самим найголовним для мене є духовна близькість. Вона краща всіх. Відповідь мого бувшого однокласника була найбільш змістовнішою. До самого молодшого сина Мішеньки батьки відносяться більш поблажливіше, ніж до старших. У нас ціни нижчі базарних. Стаж його роботи на підприємстві не більше чотирьох років.

V. Випишіть прикметники у дві колонки: 1) у формі вищого ступеня порівняння; 2) у початковій формі.

Швидший, всесильний, квітучий, ближчий, важчий, товстющий, збагненний, ясніший, добрячий, значніший, дужчий, здоровенний, худющий.

Ключ. З других букв виписаних слів має скластися закінчення вислову англійського філософа Ф.Бекона: "Людина, пануючи над іншими, втрачає ..."

VI. Перекладіть українською мовою. З'ясуйте особливості синтаксичного зв'язку та відмінність у творенні форм вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників в українській та російській мовах.

Самый обыкновенный человек. Сон слаще мёда. В кратчайший срок. Выбирай книгу потолще и поинтереснее. Брат внимательнее сестры. Берись за дела поважнее. Тончайшие оттенки. Наиболее интересный рассказ. Величайшее открытие. Счастливейшая семья. Груша вкуснее сливы. Высочайшая награда.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перекладіть текст українською мовою. Порівняйте використання в українській та російській мовах аналітичної та синтетичної форм ступенів порівняння прикметників.

Сыры относятся к самым питательным продуктам. Например, калорийность 100 г сыра высших сортов составляет 350-400 ккал. Трудно найти человека, который бы не любил этот продукт. Выбор сыров, предлагаемый сегодня нашей и зарубежной промышленностью, огромен. Отдавая предпочтение сырам более

острым или более сладким, более мягким, более эластичным, более ароматным, мы не догадываемся, по скольким еще качествам могут оценить этот замечательнейший продукт специалисты. Настоящих профессионалов собрал международный фестиваль сыра, который проходит в Латвии. Сейчас этот фестиваль очень популярен. Кстати, из прибалтов самые большие любители сыра живут в Эстонии. Каждый ее житель съедает в среднем за год 6,7 килограмма этого вкуснейшего продукта, в Литве – 4,9 килограмма, а в Латвии – 3,2. Но в Западной Европе эти показатели гораздо выше, чем в Прибалтике, – там каждый в среднем съедает по 10-15 килограммов сыра в год. Фестиваль выявил и то, что некоторые виды латвийских, литовских и эстонских сыров не хуже австрийских, швейцарских, признанных лучшими в мире (3 газеты).

II. Доберіть два-три прислів'я з прикметниками вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників. Запишіть їх. Яким членом речення виступають прикметники у простій і складеній формах найвищого ступеня порівняння?

III. Прочитайте прикметники. Запам'ятайте наголос. Утворіть від кожного прикметника просту форму вищого ступеня порівняння. Запишіть.

Близький, вузький, високий, гарячий, легкий, малий, дорогий, короткий, привітний, різкий, слабкий, слизький, старий, стрункий, товстий, твердий, довгий, новий.

Контрольні тести

I варіант

1. Позначте рядок, у якому від усіх прикметників можна утворити ступені порівняння:

- а) емалевий, теплий, талановитий, глиняний, білий;
- б) лагідний, гірський, східний, ситцевий, музичний;
- в) цікавий, низький, гарний, радісний, червоний.

2. Ступені порівняння мають:

- а) якісні і відносні прикметники;
- б) присвійні і відносні прикметники;
- в) якісні прикметники.

3. Позначте рядок, у якому подано всі правильно утворені прості форми вищого ступеня порівняння:

- а) глибокіший, довгіший, тихший, молодіший, вузьший;
- б) глибший, довший, тихіший, молодший, вужчий;
- в) більш глибший, довжинний, тишинний, молодчий, вуций.

4. Позначте рядок, у якому в усіх прикметниках проста форма вищого ступеня порівняння твориться за допомогою суфікса – ш-:

- а) солодкий, швидкий, легкий, дешевий, рідкий;
- б) короткий, довгий, модний, широкий, мудрий;
- в) злий, поганий, хитрий, підступний, кумедний.

II варіант

1. Позначте рядок, у якому наведено прикметники, від кожного з яких творяться ступені порівняння:

- а) корисний, міцний, дорогий, малий, завеликий;
- б) теплий, мілкий, вузький, гнідий, оранжевий;
- в) важкий, кволий, солодкий, поганий, добрий.

2. Позначте рядок, у якому всі прикметники вжито у формі вищого ступеня порівняння:

- а) довший, вищий, легший, ліпший, крикливіший.
- б) молодший, галасливіший, більш впевнений, кращий, синій-синій;
- в) гірший, більш вимогливий, здоровіший, світло-синій, темно-голубий.

3. Позначте рядок, у якому є тільки ті прикметники, від яких не можна утворити ступенів порівняння:

- а) сучасний, дужий, науковий, солодкий, сивий;
- б) кам'яний, жовтогарячий, ясен, хворий, предобрий;
- в) далекий, довгий, гострий, рідний, сухий.

4. Позначте рядок, у якому всі прикметники вжито у складеній формі вищого і найвищого ступенів порівняння:

- а) менш сварливий, найбільш масштабний, найменш вразливий, найбільш грандіозний, більш стриманий;
- б) найбільш привітний, менш ліберальний, більш оригінальний, найменш лояльний, дуже великий;
- в) найменш порядний, найбільш доступний, найбільш справедливий, більш делікатний, впевненіший.

Диктант

Храм Артеміди Ефеської

«Храм Артеміди Ефеської – це справжнісінький дім богів, споруджений на землі. Хто раз його побачив, той міг переконатися, що небо і земля помінялися там місцями і що рід безсмертних богів переселився з неба на землю». Так починає римський учений Філон опис будівлі, про яку весь стародавній світ одноставно твердив, що вона найпрекрасніша у світі.

«Мисливець із золотим веретеном», «богиня мужньої думки» – так називає Гомер Артеміду, прекрасну й вічно молоду богиню, яка влаштувала свою оселю в Ефеському храмі. Вона була дочкою Зевса, найвищого грецького бога, верховного володаря над богами й людьми, мешканця високого Олімпу. Одночасно з нею народився й її брат Аполлон, бог світла й сонця, опікун муз і несхибний стрілець, найпрекрасніший із усіх богів. Культ Артеміди тривав багато століть.

Сто десять метрів завдовжки й п'ятдесят п'ять метрів завширшки була ця оселя богині, обрамована з усіх боків двома рядами колон. І яких колон! По-перше, були вони не з вапняку, як у більшості грецьких храмів, а з мармуру, родовище якого відкрили поблизу якраз тоді, коли почалося будівництво. Друга особливість цих колон – їхня форма і, головне, оздоблення капітелей. Ефеський

храм був першою монументальною грецькою спорудою, де відкинули дотеперішній суворий і важкий дорійський стиль і застосовували зграбніший і вишуканіший, який назвали іонійським.

Над покрівлею піднімалися чотири наріжні скульптури у вигляді мармурових биків більш ніж натуральної величини. У самому центрі храму стояв вівтар із кедровою статуєю богині. Скульптурне оздоблення храму, як і архітектура, являло собою вершину мистецтва (241слово) (В. Замаровський).

Числівник. Відмінювання кількісних числівників **Аудиторні вправи та завдання**

I. Запишіть подані кількісні числівники в усіх граматичних формах, поясніть правопис їх закінчень.

Шість, тридцять сім, сто вісімдесят дев'ять, триста два, сім десятих, п'ятеро, тисяча чотирнадцять, мільйон сорок.

II. Напишіть приклади словами, знайшовши суму чи різницю.

$$376 + 24 = \dots$$

$$82 + 6 = \dots$$

$$1090 + 10 = \dots$$

$$440 - 400 = \dots$$

$$777 + 3 = \dots$$

$$202 + 314 = \dots$$

Зразок. $40+50=\dots$ До сорока додати п'ятдесят дорівнює дев'яносто.

III. Цифри подайте словами, іменники узгодьте з числівниками в необхідному відмінку.

$1\frac{1}{2}$ (зміна), 4 (апельсин), 3 (день), 62 (студент), 1,5 (рік), 103 (стіл), 2 (раз), 3,5 (вагон), 4 (місяць).

IV. Подайте у формі орудного та місцевого відмінків, обґрунтуйте правопис закінчень числівників.

Вісім, тринадцять, п'ятдесят, шістсот, мільярд, нуль, дванадцяттеро, дві п'ятих.

V. Перекладіть українською мовою, поясніть відмінності в написанні числівників.

Четыре, одиннадцать, пять, двадцать, шестьдесят, девяносто, миллион, четырьмя, семидесяти, двумстам пятидесяти, девяти, пятнадцатью, тремя, пятью, на девяноста семи, четырех, тысячей, двумя шестыми.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перекладіть текст, записавши числівники словами.

Секвойя – род вечнозеленых хвойных деревьев семейства таксодиевых. Ископаемые образцы говорят о том, что эти гигантские деревья существовали уже в юрский период, между 208 и 144 миллионами лет назад, и занимали тогда большие территории в северном полушарии. Теперь они растут в сравнительно небольшом регионе, протянувшемся на 450 км от южного конца Сьеры-Невады в Калифорнии на Север до гор Кламат в Южном Орегоне. Секвойя вечнозеленая нуждается в очень влажном климате, поэтому не заходит от берега дальше, чем на 32-48 км, оставаясь в полосе влияния морского тумана.

Национальный парк «Секвойя» – основное хранилище гигантской секвойи, *Stguoiadendron giganteum* – имя, данное ей в честь вождя индейцев чероки Секвойи. Вечнозеленая секвойя может прожить до 4000 лет, уступая по продолжительности жизни только остистым соснам. Гигантская секвойя может вырасти примерно до 95 м, диаметр ее ствола может колебаться от 5 до 11 м, а рекордная высота – 117 м. Она отмечена в урочище Редвук-Крик в Калифорнии. Это самые высокие деревья в мире, славящиеся также красивой, прямослойной, стойкой к гниению древесиной. Крона узкая, начинается выше нижней трети ствола. Овальные шишки и короткие побеги с плоскими голубовато-серыми хвоинками придают ей красоту и пышность. Кора толстая, красноватая.

Рекордсменом-долгожителем среди секвой является «Генерал Шерман». Его высота превышает 83 метра, а обхват ствола – более 25 метров. «Генералу Шерману» около 4000 лет, весит он около 2995796 кг. Если бы кому-нибудь пришла в голову дикая мысль наделать из этого гиганта спичек, то вышло бы их 5 миллиардов. Между прочим, семя гигантской секвойи весит всего лишь 4, 7 мг (*С журнала*).

II. Провідмініяйте словосполучення з числівниками, обґрунтуйте правопис закінчень та особливості поєднання слів.

Одна друга площі, вісімдесят вісім вазонів, сорок горнят, трійко дівчат, дві третіх склянки, дванадцять філіжанок, восьмеро хлопців, чотири декани, кілька дітлахів, кільканадцяттеро каченят.

III. Сполучіть подані слова з числівниками півтора, півтори, півтораста. Охарактеризуйте їх та поясніть специфіку.

Кілометр, година, книги, кілограм, доза, мільйон, гривня, примірники, зошит, село, аркуш, місяць, декада, рік, поїзд, збірка, вікно, відсоток, відро, миска, жменя, тонна, мішки, курчата, літри, літр.

IV. Складіть і запишіть по два речення з кількісними числівниками різних розрядів (власне кількісні, збірні, дробові, неозначено-кількісні).

V. Дайте відповіді на запитання.

Одиниці виміру довжини:

1. Скільком метрам дорівнює один кілометр?
2. Скільком сантиметрам (дециметрам) дорівнює один метр?
3. Скільком сантиметрам дорівнює один дециметр?
4. Скільком міліметрам дорівнює один сантиметр?

Одиниці виміру маси:

1. Скільком кілограмам дорівнює одна тонна?
2. Скільком кілограмам дорівнює один центнер?
3. Скільком грамам дорівнює один кілограм?
4. Скільком міліграмам дорівнює один грам?

Зразок. Один гектар дорівнює десяти тисячам квадратних метрів.

Контрольні тести

I варіант

- З'ясуйте, які числівники відмінюються за одним зразком:*
 - від трьох до десяти;
 - від чотирьох до десяти;
 - від п'яти до десяти.
- Укажіть, у яких відмінках числівники п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят мають паралельні форми:*
 - у непрямих відмінках;
 - у непрямих відмінках, крім родового;
 - у непрямих відмінках, крім давального.
- Оберіть рядок, у якому правильно вказано, як саме відмінюються числівники сорок, дев'яносто, сто:*
 - у непрямих відмінках мають закінчення -а;
 - у непрямих відмінках, крім знахідного, мають закінчення -а;
 - у непрямих відмінках, крім знахідного та орудного, мають закінчення -а.
- З'ясуйте, як відмінюється числова назва тисяча:*
 - як іменник жіночого роду твердої групи;
 - як іменник жіночого роду м'якої групи;
 - як іменник жіночого роду мішаної групи.

II варіант

- З'ясуйте у яких відмінках числівники десять і тридцять мають паралельні форми:*
 - у всіх непрямих відмінках;
 - у всіх непрямих відмінках, крім знахідного;
 - у всіх непрямих відмінках, крім місцевого.
- Зазначте, як відмінюються числівники п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят:*
 - відмінюються обидві частини;
 - відмінюється перша частина;
 - відмінюється друга частина.
- Оберіть рядок, у якому названо числівник, що має паралельні форми в орудному відмінку:*
 - триста;
 - чотириста;
 - п'ятсот.
- Укажіть, як відмінюються збірні числівники двоє, троє, обоє:*
 - як числівники два, три;
 - мають свій зразок відмінювання;
 - як числівник п'ять.

Диктант **Бранка новітніх часів**

Перед вами споруда ледве чи не з єгипетську піраміду. Тільки споруда ця – на колесах. Дерев'яна вона. Химерна. Власне, про неї можна б сказати, що це величезна незграбна гарба, однак призначення її зовсім не господарське, не для того, скажімо, щоб возити з поля снопи. Перед вами королівська колісниця. В наші дні ця гігантська, вражаюча розмірами колісниця, ставши експонатом в національному музеї, виконує свою головним чином інформаційну службу, щось вона виповідає людям приїжджим. Стоячи перед цією застиглою багатоярусною спорудою, ви мимовіль відчуваєте бажання уявити юрмища отих людей-тягачів та людей-гальм, чиї життя вважалися, звичайно ж, тільки додатком до такої роззяцькованої вавилонської вежі на колесах.

Виникне також бажання уявити, з яким почуттям дивилась на грізну цю колісницю дівчина незвичайної долі, бранка новітніх часів, котрій, будши родом українкою, судилося потім стати таїландською принцесою, може, найнещасливішою з усіх на світі принцес... Життя її схоже на легенду, на суцільну пригоду, сповнену розпуки й трагізму. До революції королі Таїланду, як відомо, підтримували досить тісні зв'язки з імператорським двором династії Романових, тим-то й сталося так, що один з принців, навчаючись у Петербурзі, закохався в українську дівчину, яка жила на той час там і котра відповіла йому взаємністю, а далі сюжет розгортався вже за отим гірким народним прислів'ям: дай серцю волю – заведе в неволю...

...Не всміхнулося на чужині щастя нашої юній землячці, не став її обранець володарем пишної королівської колісниці, не довелося молодій парі закоханих сидіти високо під отим золотим балдахіном, бо, згідно з традицією, той із принців, який одружувався з іноземкою, назавше позбавлявся права на трон.

Ще одна історія двох розбитих сердець, ще одна людська драма, така незвичайна, що аж дивно, чому вона не стала твором музики, поезії або чому не виведено її на екран... (277 слів) (*Олесь Гончар*)

Відмінювання порядкових числівників *Аудиторні вправи та завдання*

I. Прочитайте уважно відмінювання порядкового числівника *тисяча дев'ятсот дев'яносто другий*. Яка особливість відмінювання складеного порядкового числівника?

- Н.в. тисяча дев'ятсот дев'яносто другий (рік);
- Р.в. тисяча дев'ятсот дев'яносто другого (року);
- Д.в. тисяча дев'ятсот дев'яносто другому (році);
- З. в. тисяча дев'ятсот дев'яносто другий (другого) (рік/року);
- О.в. тисяча дев'ятсот дев'яносто другим (роком);
- М.в. тисяча дев'ятсот дев'яносто другому (році).

II. Подані речення переписіть, цифри замініть порядковими числівниками, узгоджуючи разом з іменниками у потрібному відмінку, розкриваючи дужки.

1) 1 (ряд) дроту високий, 2 – нижчий, 3 – ще нижчий, а далі дріт по землі клуб'ям стелиться, як огудиння на баштані, а земля чому проорана, ще й приволочена – проти диверсантів. 2) Дівчата розуміють, що змученість ця, певне, від гризот душевних, від невдалого і майже безнадійного її 1 (кохання). 3) Незабаром Клава зібралася на роботу в 2 (зміна) – виявляється, вона вже працює. 4) Назавжди запам'ятайте цю останню свою студентську аудиторію на 3 (поверх) істфаку, де, вдершись крізь забарикадовані двері, застало вас страшне, приголомшливе слово: – Війна! 5) Похідні кухні наші всі вже порозстрілювано, 3 (день) отак на підніжному корму живемо. 6) Батько, кажуть, ще зимою 1941 (рік) пішов десь на село з тачкою по хліб та й не вернувся. 7) Брянський глянув на своїх засмалених сонцем бійців і згадав літо – найтяжче літо 1942 (рік) в донських степах. 8) Видніються на 12 (поверх) внутрішні стіни однієї з кімнат, оббиті шпалерами. 9) Важко дихаючи, він стояв уже біля 6 чи 7 (двері), коли вони перед ним раптом розчахнулись, і звідти, застряваючи в одвірках, з лементом повалили німці. 10) Бійці його вже 15 (день) заливалися потом під важкими в'юками з матеріальною частиною мінометів.

*III. Самостійно провідмініайте порядкові числівники **вісімдесят третій, дев'ятий, п'ятнадцятий, сто шістдесят сьомий, тисяча дев'ятсот сорок перший**, а потім звірте з надрукованим. Два числівники уведіть у контекст.*

Н.в. вісімдесят третій;
Р.в. вісімдесят третього;
Д.в. вісімдесят третьому;
З.в. вісімдесят третій/ третього;
О.в. вісімдесят третім;
М.в. на вісімдесят третьому;

Н.в. дев'ятий;
Р.в. девятого;
Д.в. девятому;
З.в. дев'ятий/ девятого;
О.в. дев'ятим;
М.в. на девятому;

Н.в. п'ятнадцятий;
Р.в. п'ятнадцятого;
Д.в. п'ятнадцятому;
З.в. п'ятнадцятий/ п'ятнадцятого;
О.в. п'ятнадцятим;
М.в. на п'ятнадцятому;

Н.в. сто шістдесят сьомий;
Р.в. сто шістдесят сьомого;
Д.в. сто шістдесят сьомому;

З.в. сто шістдесят сьомий/ сьомого;
О.в. сто шістдесят сьомим;
М.в. на сто шістдесят сьомому;

Н.в. тисяча дев'ятсот сорок перший;
Р.в. тисяча дев'ятсот сорок першого;
Д.в. тисяча дев'ятсот сорок першому;
З.в. тисяча дев'ятсот сорок перший/ першого;
О.в. тисяча дев'ятсот сорок першим;
М.в. на тисяча дев'ятсот сорок першому.

IV. З поданого тексту випишіть порядкові числівники, провідмініайте, виділіть закінчення в усіх відмінках.

Борисфен – четверта, за Геродотом, ріка Скіфії. Четверта, але найбільша серед усіх восьми. Найбільша, і найкраща, і найславетніша.

Могутня ріка Борисфен бурлива, як море, велика, як світ, із сонячною, джерельною водою, багата на рибу, на чудові пасовиська, що привільно розкинулися по її берегах. Ніхто не зрівняється з четвертою рікою скіфів! Ні перша ріка Істрі, ні друга Тірас, ні третя Гіпаніс, ні п'ята Пантікап, ні шоста Гіпокріс, ні сьома Герр, ні, зрештою, восьма Танаїс, ні десятки інших малих річок і річечок та озер разом узятих, не в змозі зрівнятися красою і величчю з Борисфеном, якого скіфи і вчисто називали Арпоксаєм: цар-ріка.

Священна ріка Арпоксай для скіфів! Мати-годувальниця їхніх безмежних степів, мати-родоначальниця скіфських племен і роду скіфського. (В. Чемерис).
V. Прочитайте подані фразеологізми. Знайдіть в них порядкові числівники, вкажіть відмінок та виділіть закінчення. Поясніть значення фразеологізмів.

До третіх півнів, як п'яте колесо до воза, дев'ятий вал, закладати перший камінь, з першого кроку, грати першу скрипку, вийти на перші ролі, з перших рук, одна нога тут, а друга там, обернутися другим боком, друге дихання, до третього коліна, з третіх рук, як собаці п'ята нога, сьома вода на киселі, обминати десятою вулицею, одинадцятим номером.

Вправи і завдання для самостійного виконання

I. Підберіть та провідмініайте 5 порядкових складених числівників. З двома складіть речення.

II. З поданого тексту випишіть порядкові числівники, вкажіть відмінок, позначте закінчення.

Українці часто згадують перших, других і третіх півнів. Перші півні співають опівночі, другі перед зорею. Та найулюбленіші треті півні, про яких ідеться в народних піснях, переказах, легендах. Подають голос вони на світанку.

Наші предки були переконані, що саме третім півням вони завдячують перемогою світла над нічною темрявою. Саме перед третіми півнями відступала нечиста сила. У третіх півнях вбачали провісників ранку, символ вогню й сонця.

Канадські вчені стверджують, що наші голосисті будильники непогані астрономи, бо орієнтуються за зірками, зокрема за Конопусом. Перші півні співають, коли Конопус з'являється над горизонтом, другі коли зірки ховаються за обрій. Чому ж півнів чути й тоді, коли зірок зовсім не видно? (104 слова) (За В. Ужченком).

IV. *Напишіть твір-мініатюру «Урок фізичної культури», використовуючи порядкові числівники.*

Контрольні тести

I варіант

1. *Позначте рядок, у якому відмінювання порядкового числівника правильне:*

а) Н.в. третій, Р.в. третього, Д.в. третьому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. третім, М.в. на третьому;

б) Н.в. двадцять другий, Р.в. двадцять другого, Д.в. двадцять другім, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. двадцять другими, М.в. на двадцять другому;

в) Н.в. дванадцятий, Р.в. дванадцять, Д.в. дванадцятому, З.в. Н.в. Р.в., О.в. дванадцятим, М.в. на дванадцятім;

г) Н.в. п'ятдесят перший, Р.в. п'ятдесят перший, Д.в. п'ятдесят перший, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. п'ятдесят перший, М.в. п'ятдесят перший.

2. *У якому рядку відмінювання порядкового числівника неправильне?*

а) Н.в. вісімдесят п'ятий, Р.в. восьмидесяти п'ятого, Д.в. восьмидесяти п'ятому, З.в. вісімдесят п'ять, О.в. восьмидесятьма п'ятьма, М.в. на вісімдесят п'ятому;

б) Н.в. п'ятнадцятий, Р.в. п'ятнадцятого, Д.в. п'ятнадцятому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. п'ятнадцятим, М.в. на п'ятнадцятому;

в) Н.в. дев'ятнадцята, Р.в. дев'ятнадцятої, Д.в. дев'ятнадцятій, З.в. дев'ятнадцяту, О.в. дев'ятнадцятою, М.в. на дев'ятнадцятій;

г) Н.в. тридцятий, Р.в. тридцятого, Д.в. тридцятому, З. Н., Р., О.в. тридцятим, М.в. на тридцятому.

3. *У якому рядку закінчення порядкового числівника при відмінюванні в давальному відмінку правильне?*

а) п'ятьома;

б) шестидесяти п'ятому;

в) п'ятдесят другому;

г) четвертого.

4. *У якому рядку закінчення порядкового числівника при відмінюванні в орудному відмінку правильне?*

а) восьминадцятьма;

б) чотирьох;

в) сімдесят сіма/ сімома;

г) п'ятидесятьма.

5. *Позначте рядок, у якому закінчення порядкового числівника при відмінюванні в місцевому відмінку неправильне:*

а) третім;

б) шістнадцятім;

- в) тисячі п'ятсот шостому;
- г) дев'ятнадцятому.

II варіант

1. Позначте рядок, у якому відмінювання порядкового числівника правильне:

- а) Н.в. одинадцятий, Р.в. одинадцятого, Д.в. одинадцятому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. одинадцятим, М.в. одинадцятому;
- б) Н.в. нульовий, Р.в. нульового, Д.в. нульовому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. нульовим, М.в. на нульовому;
- в) Н.в. дванадцятий, Р.в. дванадцятого, Д.в. дванадцятому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. дванадцятим, М.в. на дванадцятому;
- г) Н.в. третій, Р.в. третього, Д.в. третєму, З.в. три, О.в. трьома, М.в. на третьому.

2. У якому рядку відмінювання порядкового числівника неправильне?

- а) Н.в. дев'ятнадцятий, Р.в. дев'ятнадцятого, Д.в. дев'ятнадцятому, З. в. дев'ятнадцять, О.в. дев'ятнадцятим, М.в. на дев'ятнадцятому;
- б) Н.в. шістнадцятий, Р.в. шістнадцятого, Д.в. шістнадцятому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. шістнадцятим, М.в. на шістнадцятому;
- в) Н.в. двадцять четвертий, Р.в. двадцять четвертого, Д.в. двадцять четвертому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. двадцять четвертим, М.в. на двадцять четвертому;
- г) Н.в. перший, Р.в. першого, Д.в. першому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. першим, М.в. на першому.

3. У якому рядку закінчення порядкового числівника при відмінюванні в давальному відмінку правильне?

- а) двадцятому;
- б) двадцяти другім;
- в) сімому;
- г) шістому.

4. У якому рядку закінчення порядкового числівника при відмінюванні в орудному відмінку неправильне?

- а) сімастами шестидесятьма шістьма;
- б) сімастами шістдесятма шістьма;
- в) семістами шістдесятма шістьма;
- г) сімастами шестидесятьма шістьома.

5. Позначте рядок, у якому закінчення порядкового числівника при відмінюванні в місцевому відмінку неправильне:

- а) на другій;
- б) на другім;
- в) на других;
- г) на другіми.

Диктант **Злива**

У другій половині дня вітер стихнув. Із-за обрію стали накочуватися хмари, що громадилися все більше і більше, з білих робилися попелястими, потім стали бузиновими, нарешті завирували, закипіли і тяжко рушили вперед, підминаючи під себе небо, опускаючись усе нижче й нижче, ускладнюючи людям дихання. Птахи, вириваючись у сірі присмерки степу, не могли залітати дуже далеко і високо, бо крила їхні робилися зволженими, тому вони опускалися зовсім низько, майже до самої землі. Від бузинової хмари рухалася широка чорна тінь, яка вже вкрила степ. Вона повільно наближалася і до сівачів, дихаючи на них свіжістю близького дощу і фарбуючи все в чорну зловісну фарбу. Потім хмари застигли, чомусь перестали рухатися, і сторожке мовчання оволоділо небом і землею, і так продовжувалося декілька хвилин. Потім кілька важких і лапятих дощових капель упали на круп коня, з ляскотом розбилися на ньому і покотилися вниз по сухій шерсті. І несподівано вони заскакали скрізь: по людях, по конях, по ріллі. І линув дощ, рясний, веселий, благодатний, покотився туманом по степу. Заграла, зарокотала, захлюпала по ярах вода. І цей веселий шум освіжив та оновив і степ, і людей, викликавши в них дитячий радісний настрій.

Дощ лив як із відра, небо закаламутилося і зробилося глиняного кольору. Раптом біле сліпуче світло різонуло по очах людей і почувся сухий тріск. Люди затихли, коні стояли, піднявши вгору морди, прищуливши вуха. І враз загоготіло по всіх небесах, покотилося, як каміння, загримотіло, віддаляючись і зітхаючи (230 слів) (Г. Тютюнник).

Відмінювання дробових числівників ***Аудиторні вправи та завдання***

I. Запишіть числа словами. Розкриваючи дужки, поставте іменники у потрібній відмінковій формі.

$\frac{1}{4}$ (урожай), $\frac{2}{3}$ (яблуко), $\frac{3}{7}$ (відсоток), $2 \frac{1}{3}$ (гектар), $6 \frac{1}{2}$ (літр), $3 \frac{2}{3}$ (метр), $\frac{7}{12}$ (кілометр), 0,9 (кілограм), 3,5 (мільярд), 13,2(міліметр), 140,7 (мільйон), $1\frac{1}{2}$ (площа), $1 \frac{1}{2}$ (майданчик).

II. Замініть цифри словами. Запишіть їх у формі родового, давального, орудного та місцевого відмінків. З'ясуйте, яким варіантним відмінковим формам кількісного числівника, що є чисельником дробу, віддається перевага у дробовій назві.

$\frac{1}{3}$, $\frac{5}{6}$, $\frac{7}{8}$, $\frac{9}{10}$, $\frac{8}{10}$, $\frac{6}{100}$, $\frac{30}{100}$, $\frac{56}{100}$, $\frac{60}{100}$, $\frac{70}{100}$.

III. Перекладіть українською мовою подані числівники. Порівняйте їх вимову та відмінювання в українській та російській мовах.

Одна третья, две седьмых, полтора, полторы, полтораства, двадцать восемь целых и одна десятая, одиннадцать целых и семьдесят пять сотых.

IV. Запишіть назви мішаних дробів словами. Провідмініайте числівники та поясніть особливості їх відмінювання.

1 $\frac{4}{6}$; 3 $\frac{5}{7}$; 2 $\frac{1}{3}$; 5 $\frac{7}{12}$; 7 $\frac{6}{8}$; 22 $\frac{1}{4}$; 40 $\frac{1}{5}$; 70 $\frac{1}{6}$.

V. Спишіть речення, замінивши цифри словами. Поставте у потрібному відмінку числівники та іменники, що стоять у дужках.

1. Рибалка-аматор зловив сома завдовжки 2,62 (метр) і масою 124 (кілограм) (З кн. «Україна в цікавих фактах»). 2. Бджоли долають 23,5 (кілометр) за годину (І. Люрин). 3. Площа Австрії становить 83,9 (тисяча квадратний кілометр), населення – 7,2 (мільйон чоловік) (Український енциклопедичний словник). 4. Канадський водоспад значно більший від американського: через нього стікає $\frac{19}{20}$ (уся вода) (Хрестоматія з фізичної географії). 5. З 17000 (українець) у всій Німеччині на Баварію припадає близько $\frac{2}{3}$ (Енциклопедія українознавства). 6. Упруг – давня міра площі, що дорівнює $\frac{1}{8}$ або $\frac{1}{4}$ (десятина), яку можна зорати однією упряжкою волів (Словник української мови). 7. На Високовський льонзавод було продано з гектара 32,9 (центнер) соломки середнім номером 1,47 на суму 913 (карбованець) (З журналу). 8. За останні $1\frac{1}{2}$ (рік) він, Сава Зарудний, переробив зі своїми колгоспниками безліч роботи (О. Довженко). 9. Основними структурними типами ергонімів у рекламі є: відапелятивний – 40,6 (відсоток), відономастичний – 37,5 (відсоток) і комбінований – 21,9 (відсоток) (З кн. «Реклама та PR у масовоінформаційному просторі»). 10. Північна територія займає п'яту частину площі всієї Австралії (близько 1,3 мільйон квадратний кілометр), тут проживає лише $\frac{2}{10}$ (відсоток) населення країни (З журналу).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Спишіть речення. Підкресліть дробові числівники. Зазначте відмінок їх у реченні.

1. Падунський поріг – висока гранітна скеля завдовжки близько півтора кілометра (З кн. «Цікава географія»). 2. Через десять хвилин дзвінок, а дітей – самі бачите – півтори каліки (Ю. Збанацький). 3. На кожного з нас припадає, відверто кажучи, ворогів півтораєста. Що робити? (О. Довженко). 4. Ледве сонце підбилося вгору, а Петро Коваленко з'їв чверть хліба й півтори головки часнику (Л. Мартович). 5. Папірець про вісімдесят п'ять і сім десятих процента він підписав і з того часу домовився з секретарем про заняття з арифметики й письма (О. Донченко). 6. Кворум є. На засіданні присутні дві третіх від кількості членів спеціалізованої вченої ради (За К. Городенською). 7. Вистава розпочнеться о пів на шосту вечора і триватиме півтори години (З оголошення). 8. Тепер Велике Солоне озеро становить одну десяту частину колишнього (З журналу). 9. Щастя – те ж саме, що правда. Не існує половини, трьох чвертей, дев'яти десятих правди, – в такому випадку одна десята буде брехнею і вся правда рушиться в прірву (Л. Первомайський).

II. Запишіть цифри словами. Провідмініайте числівники і поясніть особливості їх відмінювання.

$\frac{1}{6}$; $\frac{3}{4}$; 18,2; 4 $\frac{1}{2}$; 4,5; 0, 01; 22,011.

III. Спишіть словосполучення. Допишіть замість крапок нормативні закінчення.

Півтор... гектар..., півтор... кілометр..., півтор... кілограм..., півтор... тонн..., півтор... аркуш..., півтор... сторінок..., півтор... яблук..., півтор... літр..., півтор... тисяч..., півтор... вікн... .

IV. Складіть і запишіть речення з дробовими числівниками. З'ясуйте, яких відмінкових форм вимагають ці числівники від іменників.

$\frac{1}{4}$ випасних луків; 0,95 орного поля; $\frac{2}{3}$ ящика; 1,25 площі; $2\frac{1}{2}$ гектара, $1\frac{1}{2}$ доби.

V. Зробіть правки у реченнях, звернувши увагу на відмінкові форми дробових числівників та іменників.

1. Втрати від повені склали більше сорок п'яти цілих двох десятих відсоток. 2. До сорок цілих і дев'ять десятих кілограм додати нуль цілих і одна десята. 3. До нуля цілих семи десятих гектарів додали ще нуль цілих три десяті. 4. Півтори місяців залишилося до свята. 5. Перед півторастами студентів виступив ректор.

Контрольні тести

I варіант

1. Встановіть, як відмінюються дробові числівники:

- а) перша частина – як кількісний числівник, друга – як порядковий;
- б) лише останнє слово;
- в) як іменник.

2. Встановіть, у якому рядку всі дробові числівники вжито в родовому відмінку:

- а) однієї третьої, дві п'ятих, три шостих, сім десятих;
- б) три четвертих, сім восьмих, двадцять дев'ять сотих;
- в) шести сьомих, двох третіх, однієї четвертої, одної четвертої.

3. Встановіть, у якому рядку всі дробові числівники можуть змінюватися за відмінками:

- а) сім цілих і вісім сотих, одна друга, одна ціла і п'ять десятих, півтора;
- б) три п'ятих, одна шоста, три десятих, сорок сотих;
- в) одна ціла і п'ять сотих, одна дванадцята, одна сота, півтора.

4. Встановіть, який відмінок мають числівники одній третій, трьом четвертим, дев'яти тисячним, семи десятим:

- а) давальний;
- б) знахідний;
- в) місцевий.

II варіант

1. Встановіть, у якому рядку всі дробові числівники можуть змінюватися за відмінками:

- а) три цілих і одна десята, дві третіх, дванадцять сотих, одна тисячна;
- б) півтори, одна друга, нуль цілих і дві десятих, вісім сотих;
- в) три сьомих, п'ять шостих, сім цілих і вісім десятих, півтора.

2. Встановіть, як відмінюються дробові числівники:

- а) як іменники та прикметники;
- б) лише останнє слово;
- в) перша частина – як кількісний числівник, друга – як порядковий.

3. Встановіть, який відмінок мають числівники однією третьою, трьома тисячними, п'ятьма сотими, двома третіми:

- а) давальний;
- б) орудний;
- в) місцевий.

4. Встановіть, у якому рядку всі дробові числівники вжито в давальному відмінку:

- а) п'яти шостим, трьом десятим, одній другій, десяти сотим;
- б) одній третій, сорок сотих, дев'ятнадцять сотих, вісім десятих;
- в) сорока сотим, трьом четвертим, двом сьомим, (на) п'яти десятих.

Диктант

Сива, як пісня, і юна, як орлій політ

Від Полтави невіддільна постать зачинателя нової української літератури І. Котляревського, який народився і творив тут. Полонять невмирущий гумор цього письменника, його іскрометна «Енеїда» і високоталановита «Наталка Полтавка», що започаткувала нову українську драматургію. Полтава дала світові одного з піонерів ракетної техніки й теорії космічних польотів Ю. Кондратюка. З Полтавою пов'язана творча діяльність класика української літератури Панаса Мирного та інших діячів культури.

Мальовнича Полтава стоїть на річці Ворсклі. Можливо, це одне з найдавніших поселень в Україні. Проте перша згадка про нього припадає на 1174 рік. Поселення називалося Лтавою, а в деяких джерелах – Олтавою. Теперішня назва Полтава фіксується з першої половини 15 століття. Упродовж сторіч тут бачено і орди половецькі, і литовських феодалів, і шляхетське засилля, і штурми шведських військ, і багато чого іншого. Поблизу міста відбулася знаменита Полтавська битва 1709 року. Окремі сторінки нелегких випробувань, які випали на долю Полтави, змальовано у віршованому романі Ліни Костенко, де й використано стару назву Олтава.

Тепер щодо назви Полтава. На жаль, її походження і смислове значення досі не з'ясовано. Деякі дослідники вважають, що назва міста походить від річки Лтави (Олтави) – притоки Ворскли. Напевно, таке припущення найбільш вірогідне.

Вік міста нерідко визначають за першою писемною згадкою про нього. Від 1174 року до нашого часу Полтава стала понадвісімсотрічною. Вона чарує світ своєю милозвучною назвою, м'яким полтавським мовленням, златоустим співом і мужністю полтавців. Про це прекрасно сказав поет Борис Олійник в «Оді» на честь 800-ліття Полтави.

Від Полтави до Чернівців веде пісенна дорога. Спів лісостепу і степу долучається до мелодії гір (245 слів) (*І. Вихованець*).

Займенник. Відмінювання займенників, співвідносних з іменниками

Аудиторні вправи та завдання

I. Визначте граматичні категорії займенників, поставте їх у початковій формі. Випишіть займенники, що співвідносяться з іменниками.

Чого, мене, нашого, хтось, свій, мого, чийого, з ними, тебе, ким, на ньому, котрий, кому, всього, нас, тобі, іншим, вами, стільки, що-небудь, самого, собі, їй.

II. Побудуйте речення, вживаючи займенники в потрібному відмінку.

Я хочу зробити	ти, він, вона, ми, ви, вони	подарунок.
Бачимо	ти, він, вона, воно, вони	вперше.
Намагається	я, ти, він, вона, ми, ви	командувати.
Мені здається, на	ти, він, вона, ми, ви, вони	можна покластися.

III. Перекладіть українською мовою.

1. Мне с ним интересно. 2. Она без него не может жить. 3. С ней нужно общаться. 4. Для нее самое главное - работа. 5. У них все хорошо. 6. Со мной лучше не шутить. 7. Нужно передать тебе учебник. 8. Ей все равно. 9. Их невозможно переубедить. 10. С ними было весело. 11. Без тебя ему плохо. 12. О нас все говорят. 13. Меня не нужно убеждать. 14. Ты знаешь его лучше. 15. На них приятно смотреть.

IV. Спишіть, розкрийте дужки, вживаючи займенники в потрібній формі.

1. (Я) б ще гратись в піжмурки і в класи, в казки літати на крилах палітур.

А я писала вірші про фугаси,

а я вже смерть побачила впритул (Л. Костенко «Мій перший вірш...»).

2. Моя любове! Я перед (ти).

Бери (я) в свої блаженні сні (Л. Костенко «Моя любове...»).

3. Не дай (я) заплутатись в дрібницях,

не розміняй на спотички доріг,

бо кості перевернуться в гробницях

гірких і гордих прадідів моїх.

І в (вони) було кохання, як у (я),

і від любові тьмарився (вони) світ (Л. Костенко «Моя любове...»).

4. Розкажу (ти) думку таємну,

дивний здогад (я) обпик:

я залишуся в серці твоєму

на сьогодні, на завтра, навік (Л. Костенко «Розкажу...»).

5. (Вони) рвонуло навідліг. І бризнуло кров'ю в багаття.

І несли (вони) діди, яким не хотілося жити.

Під горю стояла вагітна, як поле, мати.

І кричала та мати:

- Хоч личко (він) покажіть! (Л. Костенко «Пастораль 20 сторіччя»)

6. Не знаю я, що буде після (ми),

в які природа убереться шати.

Єдиний, хто не втомлюється, - час.

А ми живі, (ми) треба поспішати (Л.Костенко «Життя іде, і все без коректур»).

7. (Я) учора снівся Наливайко,

дак він казав, що в пеклі захищають

ці наші муки. Швидше в рай потрапим (Л. Костенко «Дума про братів Неазовських»).

8. Ось гетьман наш, а це його поплічник, -

а (ми) простіть, ми будемо сумирні (Л. Костенко «Дума про братів Неазовських»).

9. Чудний ти хлопець. Коли (ми) в'язали -

чого прибіг? Напився б (себе) й спав. (Л.Костенко «Дума про братів Неазовських»)

10. А може, все й обійдеться. А може,

іще Господь зласкавиться над (ми),

і (ми) із (він) помилують. (Він) ж

позаторік помилував король. (Л.Костенко «Дума про братів Неазовських»)

11. Він щедрий, незлопам'ятний,

він вивів (ти) з ницості.

Без (він), без убитого, ну ким би ти була? (Л.Костенко «Віяло мадам Полетики»)

12. Я не скажу ні слова (ти) злого.

Твій, може, теж загинув на війні.

За що він бився, Магдо, проти (хто)?!

Він не кричить "Хайль Гітлер!" на стіні? (Л.Костенко «Старенька жінко, Магдо чи Луїзо!...»)

13. Дуже дивний пейзаж: косяками ідуть таланти.

Сьоме небо своє пригинає (себе) суєта. (Л.Костенко «Умирають майстри...»)

14. Дорога і дорога лежить за гарбузами.

І хтось до (хтось) іде тим шляхом золотим. (Л.Костенко «Українське Альфреско»)

15. (Хтось - Д.в) – щоб хліба скибка.

(Хтось - Д.в) – щоб тільки лаври.

Одна душа – як скрипка,

а друга – як літавра. (Л.Костенко)

V. Розкрийте значення фразеологічних зворотів, знайдіть у них займенники, визначте їх розряд. З фразеологізмами, у яких є іменникові займенники, складіть речення.

Бити себе в груди, брати себе в руки, друге я, внести свою лепту, дзвонити в усі дзвони, жити своїм розумом, з іншої опери, знати всі ходи і виходи, майстер на всі руки, ні з того ні з сього, рвати на собі чуб, сам собі голова, своя рука владика, усякими правдами й неправдами, хазяїн свого слова, моя хата з краю, що на рот налізе, ніг під собою не чути, як цвіту по всьому світу, напускати на себе пиху.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Запишіть усі займенники (в початковій формі), що співвідносяться з іменниками.

II. Знайдіть у тексті займенники, що співвідносяться з іменниками, визначте їх розряд, відмінок та синтаксичну роль.

Весною тисяча вісімнадцятого року разом з багатьма галерами, каторгами і паштардами причалила до Кафської пристані невелика турецька фреката. З неї зійшов на берег сивобородий чоловік у білій чалмі і сірому арабському бурнусі. Його обличчя заховалось у густій довгій бороді - годі було б угадати вік старця, та був він древній як світ, і в глибоких брунатних очах таїлась мудрість багатьох поколінь. Старець вклякнув на землі, схилився і прошепотів:

- Вітай, благодатний краю, після довгої розлуки. Тобі вклоняється анатолієць, меддах Омар, якого ти шістнадцять років тому вигнав із Кафи мечем Шагін-Гірея. Тоді я, не ображений, а здивований, пішов мандрівником по всій імперії від Карпат до Балканів, від Дунаю до Нілу, щоб самому переконатися, чи справді народи ненавидять нас, турків. А коли так, то за що? Думав я, що побачу темряву і глупоту, а зустрівся з благородним прозрінням осліплених богатирів; думав я, що зустрінуся з озлобленням до мене, турка, а побачив високе благородство, пошану до розуму, ненависть до кайданів. І спитав я тоді себе, хто винен, що мій народ став носієм зла й неволі? Чи ж це йому потрібне? Адже анатолійський райя не став багатим від того, що завойовує чужі краї... Я повернувся до тебе, Кримський краю. Не мститися - твій гнів був жорстокий, але справедливий - я хочу поглянути, чи міцно скував тебе Осман кайданами, чи, може, ти ще дихаєш своєю буйною непокорюю; далі ти топчеш чужі землі за прикладом свого сусіда й повелителя, чи, може, осінило тебе світло визвольного духу і дикі пристрасті твої змінилися пошуками правди? (Р.Іваничук «Мальви»)

III. Напишіть твір-мініатюру «Я працюю над собою», використовуючи займенники.

Контрольні тести

I варіант

1. Знайдіть рядок, де всі займенники – особові:

- а) мене, тобі, його, нам, ними;
- б) свій, тебе, її, всього, ним;
- в) його, їй, нами, усякий, кожний.

2. Визначте рядок, де всі неозначені чи заперечні займенники співвідносяться з іменниками:

- а) хтось, ніякий, хтозна-чий, нічим, якийсь;
- б) ніщо, будь-яким, котрийсь, чомусь, кому-небудь;
- в) нічого, ніким, казна-кому, дечого, ким-небудь.

3. Знайдіть рядок, де зустрічається зворотний займенник:

- а) я, його, тебе, нас, ними;
- б) ми, себе, нами, до них, хтось;

в) тобі, мною, йому, її, ким-небудь.

4. *Визначте рядок, у якому всі займенники в давальному відмінку:*

а) тобі, собі, кому, нічому, їй;

б) мене, її, нас, кого, їх;

в) нею, ним, ними, нами, тобою.

II варіант

1. *Знайдіть рядок, де всі займенники – особові:*

а) тобою, собою, своїм, тим, чим;

б) на тобі, на ньому, мною, вами, нас;

в) цієї, моєї, мене, вам, тим.

2. *Визначте рядок, де всі неозначені чи заперечні займенники співвідносяться з іменниками:*

а) ніхто, будь-що, хтозна з ким, чимось, чому-небудь;

б) чомусь, який-небудь, будь-чий, бозна-скільки, кимсь;

в) що-будь, деякого, котромусь, абичим, нічийого.

3. *Знайдіть рядок, де зустрічається зворотний займенник:*

а) мені, йому, тобою, нам, до вас;

б) нас, чим, вам, ним, на ній;

в) тебе, до нього, собою, їй, чого.

4. *Визначте рядок, у якому всі займенники в родовому відмінку:*

а) тобі, їй, мені, собі, комусь;

б) мене, його, її, себе, чого;

в) на тобі, мною, чим, з нею, нами.

Диктант

Навіть чорт, на що вже нечиста сила, а вмудрився украсти в Бога землі і сховати у роті, коли ж вона там почала розростатися, виплюнув її і кругом наробив собі всіляких горбаків і гір. А мужикові й цього невдоб'я не дісталось: за кожну латочку землі він платить грішми і кривавицею, своєю й своїх дітей, народжених, ненароджених і навіть тих, що не народяться, яких у череві матері притопила роботою земля. І все одно у свята мужик несе до Бога свою молитву і свічку, дарма що вже Спаситель не буде заново ділити ґрунти.

Зобидив Бог мужика і тоді, коли творив день і ніч. Панам що – вони й днем доточать літню ніч, а мужик удень робить, мов чорний віл, а на ніч жене скотину, добре, коли б свою. Та навіть і при такій незгоді мужик хоче обдурити і ніч, і хазяїна, і скотину, тільки не себе, бо він же достогибелі розумний.

Отак робить тепер і Давид Левець. Вдень накопився він досхочу, увечері погнав Плачиндині воли на переліг, спутав їх, мов коней, а сам з налігачем подався до лісу, де лежить його вже обкороване дерево на хату – уся його кривавиця, зароблена в наймах. Тут він занепокоєно перелічує очима й руками

деревини: чи не вкрала яка нечиста мара, а потім налигачем заарканює березу, плює на руки й тягне її до нагорбленої халупи тітки Василяни.

Добре, що від хатини до лісу буде не більше верстви з гаком, і добре, що вночі небо сіє росами: усе легше чоловікові тягнути дерево додому, тільки страх бере, щоб худоба Плачинди не вскочила в шкоду. Тоді, нехай воно горить, заробить Давид своїм перевозом, як Берко на праці. І в чоловіка навіть за такою роботою ще вистачає снаги покепкувати з себе (210 слів) (М. Стельмах).

Відмінювання займенників, співвідносних з прикметниками Аудиторні вправи та завдання

I. Прочитайте вголос відмінювання займенників твій, твоя, твоє, твої, ваш, ваша, ваше, ваші, їхній, їхня, їхнє, їхні. У чому спільність відмінювання цих займенників з прикметниками. Зверніть увагу на закінчення.

Н.	твій	твоя	твоє	твої	ваш	ваша	ваше
Р.	твого	твоєї	твого	твоїх	вашого	вашої	вашого
Д.	твоєму	твоїй	твоєму	твоїм	вашому	вашій	вашому
З.	Н. або Р	твою	Н. або Р	Н. або Р.	Н. або Р	вашу	Н. або Р
О.	твоїм	твоєю	твоїм	твоїми	вашим	вашою	вашим
М.	(на) тво-єму, твоїм	(на) твоїй	(на) тво- єму, твоїм	(на) твоїх	(на) ва- шому, вашім	(на) ва- шій	(на) вашому, вашім

Н.	ваші	їхній	їхня	їхнє	їхні
Р.	ваших	їхнього	їхньої	їхнього	їхніх
Д.	вашим	їхньому	їхній	їхньому	їхнім
З.	Н. або Р	Н. або Р	їхню	Н. або Р	Н. або Р
О.	вашими	їхнім	їхньою	їхнім	їхніми
М.	(на) ваших	(на) їхньому, їхнім	(на) їх- ній	(на) їхньому, їхнім	(на) їхніх

II. *Перепишіть речення. Знайдіть займенники, співвідносні з прикметниками, вкажіть відмінок, виділіть закінчення.*

1) І все-таки до тебе думка лине, мій занапащений нещасний краю (Леся Українка). 2) Що вдіє раб принижений, нещасний, як буде проповідь читати своїм панам? (Леся Українка) 3) А в тому саду чисто метено, ще й хрещатим барвіночком чисто метено (Нар.тв.). 4) У неділю вранці-рано – всім рекрутам заказано (Нар.тв.). 5) Назад до Дніпра приніс Іван Паляниця неушкоджене своє серце і невтомне в праці тіло (О. Копиленко). 6) Край самої дороги запідпадьомкав перепел, потім чогось злякався і, втікаючи, зашелестів житами (М. Стельмах). 7) Ми б подивились, помолились і, розмовляючи, пішли б вечеряти у свою хатину (Т. Шевченко). 8) Крокуючи вулицею, подоляк метав жартами наліво і направо, а словаки, весело юрмлячись довкола, виловлювали кожне сказане слово (О. Гончар). 9) Епоха повсякчас жде подвигу від тебе, і кожному із нас завершить багато треба (О. Підсуха). 10) Десь на дні мого серця заплела дивну казку любов. (П. Тичина).

III. *Провідмініайте займенники, співвідносні з прикметниками: такий, така, таке, такі, всякий, всяка, всяке, всякі, самий, сама, саме, самі, жодний, жодна, жодне, жодні. Зверніть увагу на Р.в., Д.в., О.в., М.в. Виділіть закінчення. Займенники всяка, саме, жодний, такі введіть у контекст.*

IV. *Перепишіть віри. Займенники, співвідносні з прикметниками, випишіть, провідмініайте, виділіть закінчення.*

У (це) полі, синьому, як льон,
де тільки ти і ні душі навколо,
уздрів і скляк: блукало в (те) полі
сто тіней, В полі синьому, як льон...
У (це) полі, синьому, як льон,
супроти тебе – сто тебе супроти.
І (кожен) супротивник – у скорботі,
і (кожен) супротивник, заборон
не знаючи, вергатиме прокльон,
(твоя) самотою обгорілий.
Здичавів дух і не впізнає тіла
у (це) полі синьому, як льон.
(Василь Стус)

V. *Прочитайте прислів'я. Провідмініайте займенники, співвідносні з прикметниками, виділіть закінчення. Наведіть свої приклади прислів'їв з вживанням займенників, співвідносних з прикметниками.*

1. Не бий, не волочи – у горілці язик намочи, усю правду скаже. 2. Чоловіче, схаменись, поглянь на свою душу, не запропащай її! 3. Море наш хліб і наше поле. 4. Сирая земля, ти не мати моя. 5. Ялова земля не нагодує, а сама їсти просить. 6. Хоч долі, аби у своїй волі. 7. Хоч і слина гола, аби своя воля. 8. Береженого всякий береже, небереженого лихо стереже. 9. Пани повзувані, сліди ваші босі. 10. Панщина, як гадюка, життя наше отруїла.

Вправи та завдання для самостійного виконання

1. Прочитайте речення виразно, зверніть увагу на відмінкові закінчення займенників, співвідносних з прикметниками.

1) Ніхто не подолає в нас цієї сили, народженої в ділі, змужнілої в бою (М. Бажан). 2) Степ буяв та сміявся цілі дні круг мене, немов йому було тільки дев'ятнадцять літ (В. Винниченко). 3) Щоб наш край вільним став, не один солдат життя віддав (Нар. тв.). 4) Дмитро Іванович був у тому настрої, коли все здається прекрасним (Ю. Мушкетик). 5) Тоді, як іншим страх одняв розум, заліпив очі, Підпара не боявся нічого (М. Коцюбинський). 6) Коли орел кидається до бою, він ховає своїх дітей (Ю. Яновський). 7) Люблю весну, та хто її не любить, на цій чудесній, радісній землі (В. Сосюра). 8) В жовто-зеленій осоці болотця кумкають жаби. Тон їхнього кумкання скорботний і жалібний (В. Винниченко). 9) Мої співи прості і робочому серцеві рідні (В. Чумак). 10) Де зараз ви, кати мого народу? Де велич ваша, сила ваша де? (В. Симоненко)

II. З поданих загадок випишіть займенники, співвідносні з прикметниками, провідмініайте їх, виділіть закінчення.

1) Чорна корова весь світ поборолала. 2) Є на світі кінь – всьому світу не вдержати. 3) У лусці мої боки – Вони холодні та слизькі. Плавають можу досхочу, Та усе життя мовчу. 3) Ноги довгі, мов жердини, чваньковита ця пташина, нові чоботи убрала, по болоту почвалала. 4) Всім розкаже всі пригоди, А сама мовчить ізроду. 5) Кожний, скільки хоче, бере, А все лишається. 6) Довгі палички кругленькі – Сині, жовті, червоненькі. На папері походили, Кольори свої лишили... Звуться палички оці Кольорові... 7) Тридцять два білих брати Сидять в темній в'язниці, Коли ця в'язниця відчиняється, То брати не виходять. 8) А відгадайте-но: що я таке? Всі хочуть, як народиться дитина, щоб я було красиве і дзвінке, бо носить все життя мене людина. 9) Хоч маленький цей хлопчина, Зате має добру силу: Злого змія подолав, Сестру Оленку врятував.

III. Напишіть міні-твір «Мій друг», використовуючи займенники, співвідносні з прикметниками.

Контрольні тести

I варіант

1. Позначте рядок, у якому відмінювання займенника, співвідносного з прикметником, правильне:

а) Н.в. який, Р.в. якого, Д.в. якому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. яким, М.в. на якому;

б) Н.в. абиякий, Р.в. абиякий, Д.в. абиякому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. абиякім, М.в. на абиякім;

в) Н.в. самий, Р.в. самих, Д.в. самім, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. самим, М.в. на самому;

г) Н.в. мій, Р.в. мого, Д.в. могому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. моїм, М.в. на моїм.

2. Позначте рядок, у якому відмінювання займенника, співвідносного з

прикметником, неправильно:

а) Н.в. ваш, Р.в. вашого, Д.в. вашому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. вашим, М.в. на вашому;

б) Н.в. самий, Р.в. самого, Д.в. самому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. самим, М.в. на самому;

в) Н.в. кожний, Р.в. кожного, Д.в. кожним, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. кожнім, М.в. на кожнім;

г) Н.в. жодний, Р.в. жодного, Д.в. жодному, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. жодним, М.в. на жодному.

3. У якому рядку закінчення займенника, співвідносного з прикметником, при відмінюванні в давальному відмінку правильне?

а) цього;

б) такому;

в) таким;

г) вашого.

4. У якому рядку закінчення займенника, співвідносного з прикметником, при відмінюванні в родовому відмінку правильне?

а) ваше;

б) твого;

в) вашим;

г) їхнього.

5. Позначте рядок, у якому закінчення займенника, співвідносного з прикметником, при відмінюванні в місцевому відмінку правильне:

а) на твого;

б) кожному;

в) на нашому;

г) на вашим.

II варіант

1. Позначте рядок, у якому відмінювання займенника, співвідносного з прикметником, правильне:

а) Н.в. мій, Р.в. мого, Д.в. моєму, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. моїм, М.в. на моєму;

б) Н.в. жодний, Р.в. жодний, Д.в. жодному, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. жоднім, М.в. на жоднім;

в) Н.в. всякий, Р.в. всяких, Д.в. всякім, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. всяким, М.в. на всякому;

г) Н.в. їхній, Р.в. їхнього, Д.в. їхньому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. їхнім М.в. на їхнім.

2. Позначте рядок, у якому відмінювання займенника, співвідносного з прикметником, неправильно:

а) Н.в. наш, Р.в. нашого, Д.в. нашому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. нашим, М.в. на нашому;

б) Н.в. такий, Р.в. такого, Д.в. такому, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. таким, М.в. на такому;

в) Н.в. самий, Р.в. самого, Д.в. самим, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. самім, М.в. на самім;

г) Н.в. кожний, Р.в. кожного, Д.в. кожному, З.в. як Н.в. або Р.в., О.в. кожним, М.в. на кожному.

3. У якому рядку закінчення займенника, співвідносного з прикметником, при відмінюванні в давальному відмінку правильне?

- а) кожному;
- б) самім;
- в) кожного;
- г) на іншому.

4. У якому рядку закінчення займенника, співвідносного з прикметником, при відмінюванні в родовому відмінку неправильне?

- а) чиего;
- б) всякім;
- в) цему;
- г) жодного.

5. Позначте рядок, у якому закінчення займенника, співвідносного з прикметником, при відмінюванні в місцевому відмінку правильне:

- а) моєму;
- б) на мому;
- в) на якому;
- г) на свого.

Диктант **Головні слова**

Сотні тисяч слів у нашій мові, але першими я б поставив три. Народ, праця, хліб. Це три слова, три корені, на яких тримається наша держава, сама суть нашого буття. Ці корені переплелися між собою так міцно, що ні розірвати їх, ні роз'єднати. Хто не знає, що таке хліб, праця, той перестає бути сином свого народу. Той втрачає кращі духовні якості народні, стає безликою істотою, не вартою поваги. Хто забуває, що таке праця, піт і втома, той перестає цінувати хліб. Який би із цих трьох могутніх коренів не був пошкоджений у людині, вона перестає бути справжньою людиною. У неї з'являється червоточина.

І найголовніше, на чому стоятиме людина, – це її розум, совість, людська гідність. Буде завжди неспокій біля виораного поля, буде душевна турбота, як за живу істоту, за кожен тоненьку стеблинку пшениці. Буде прагнення до того, щоб земля давала все більше й більше. На цьому завжди триматиметься хлібний корінь людини. І цей корінь треба берегти кожному. Кожна людина пишається тим, що вона робить для людей. Кожна чесна людина хоче залишити частину себе у своєму пшеничному колоску. Куди б не закинуло тебе життя, пам'ятай про хліб, яким тебе годували. Щоденно чесно заробляй свій хліб, будь терплячий і мужній у повсякденній праці. Пам'ятай, що чесному хлібові - всюди честь. Твої батько і мати дали тобі

твій перший хліб. Твій обов'язок - дати їм останній. Чи дадуть тобі твої діти шматок хліба, залежить тільки від тебе (231 слово) (В.Сухомлинський).

Відмінювання займенників, співвідносних з числівниками **Аудиторні вправи та завдання**

I. Із поданих нижче займенників випишіть лише ті, що співвідносяться з числівниками.

Ніхто, скільки, якийсь, твого, ніскільки, моїми, будь-чийого, стільки, ніякого, чимось, стільки-то, котримсь, декілька, абиякому, скільки-небудь, всілякий, кілька, кожним, скількись, з усього, чийому.

II. Прочитайте речення, визначте типи речень за метою висловлювання та інтонацією. Випишіть займенники, визначте їх розряди. Числівникові займенники провідмініайте за відмінками. Визначте, у якому реченні числівник скільки виступає у ролі прислівника.

1. ...А коли лягти горілиць і вдивитися у глибоке небо, де пливуть хмарки на синьому повітрі, тоді здається, що сам летиш у небі, одірвавшись від землі, розсуваєш руками хмари, ростеш під синім повітрям і, вернувшись на землю, бачиш – скільки живих друзів у тебе в степу (Ю. Яновський). 2. Вони зібрали стільки війська, що не тільки могли боронити свою державу від нападів чужих племен і чужих князів, а й самі йшли з військом на сусідні краї, навіть аж до грецької столиці – Царгорода (А. Лотоцький, Р. Радишевський). 3. Не зводжу очей зі своєї школи. Як я засумував, скучив за нею! Скільки днів її не бачив! І вона всміхалася мені назустріч, помолоділа, велична (Ю. Збанацький). 4. Вони (надії) тепло вихоплюють малого з подвір'я на лебедині крила та й несуть через діброви, села, ріки до того казкового міста, де скільки хочеш читай книжок і вчися аж на вчителя (М. Стельмах). 5. Скільки ваших синів у лісі? – переклав учитель запитання есесівця (В. Симоненко) 6. І чого б, здавалося, тривожитись, коли вже стільки проведено уроків, коли вже й досвідчені педагоги відзначили твоє уміння, коли й у наказі маєш подяку? (М. Стельмах). 7. Так мені жалко моїх колишніх ранків, вони мали для мене стільки привабливостей, стільки поезії (М. Коцюбинський).

III. Прочитайте речення. Визначте граматичні форми числівникових займенників.

1. У скількох лабораторіях проводяться досліди? 2. Із скількома джерелами Ви працювали? 3. На скількох виставках побували студенти. 4. Стільки-то завдань нам треба виконати. 5. Скільком учасникам видали премії? 7. Видайте, будь ласка, скільки-небудь книг. 8. Ніскільки не вразив нас цей фільм. 9. З кількома словниками треба попрацювати. 10. Через декілька років з'явився новий університет.

IV. Запишіть прислів'я під диктовку. Підкресліть у них числівникові займенники.

1. Скільки днів – стільки свят. 2. Скільки вовка не годуй, а він усе в ліс дивиться. 3. Скільки голів, стільки й умів. 4. Скільки вб'єш, стільки й в'їдеш. 5. Скільки сніг не лежатиме, а розтанути мусить. (Українська народна творчість). 6. Скільки поту проллєш, стільки й каші з'їси (Китайське прислів'я). 7. Скільки

травинок до купи не в'яжи, сволока з них не зробиш, скільки боягузів до гурту не збирай, подвигів від них не чекай (Японське прислів'я). 8. Стільки разів пив за здоров'я інших, що сам захворів (Єврейське прислів'я). 9. Любов оманлива – скількох бачу, стількох люблю (Мексиканське прислів'я). 10. Скільки б віслюка не чистили, конем не буде (Вірменське прислів'я).

V. Перекладіть словосполучення українською мовою, складіть із ними різні за метою висловлювання речення.

Нисколько не испортился; столько радости; сколько сантиметров; несколько домов; несколько автобусов; столько испытаний; сколько-либо выполнит; столько-то работ; нисколько не боялся, сколько цветов.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Прочитайте речення, визначте в них числівникові займенники, з'ясуйте їх граматичне значення.

1. Як це все буденно! Як це звично! Скільки раз це бачила земля! (В. Симоненко). 2. Навколо станції на пагорбах і в долині, скільки сягає око, дерева вкрилися цвітом. (С. Кралевський). 3. Хліб! Скільки сягає око, хвилями перекочується, гойдається важке колосся. (Д. Ткач). 4. Воля! Хто його видумав, хто вперше вимовив оце слово? Благословен хай буде навіки!.. Скільки тут простоти, скільки величі! Який безмежний, незбагненно широкий зміст! Скільки крові пролилося, щоб звучало воно повноцінно, гордо, на весь голос! (М. Олійник). 5. Хороше в лісі! Скільки тут зараз пташиного співу, скільки барв, якими пахощами сповнене повітря! (А. Шиян). 6. А під старість, коли стільки побачено й пізнано, незбагненна сила тягне людину повернутися назад, до рідного гнізда, туди, де народився і звідки повіявся в світи, туди, де земля тобі здається простою, зрозумілою і такою ж рідною, як і всі ті, хто вцілів з твого роду (Є. Гуцало).

7. Од купи поодрізнявалось кілька пар хлопців та дівчат і посідали оддалеки, пообнімавшись і розмовляючи (І. Нечуй-Левицький). 8. Скільки хат, скільки доклало рук художників та художниць народних! (О. Гончар). 9. Скільки не благала дружина – весь вечір не виходив (С. Іваничук). 10. По тому, скільки і які були рушники, створювалася думка про жінку, її дочок (В. Скуратівський). 11. Скільки є на світі квітів - стільки є на світі мов (Д. Білоус). 12. Вигострю, виточу зброю іскристу, Скільки достане снаги мені й хисту, Потім її почеплю при стіні Іншим на втіху, на смуток мені (Леся Українка).

II. Прочитайте текст. Випишіть з нього займенники, визначте їх розряди. Зробіть морфологічний розбір числівникових займенників.

Учитель. Просте, звичайне слово, яке щодня повторюємо і ми, і наші діти. А скільки воно таїть у собі найкращих, незабутніх спогадів! Скільки пов'язано з ним вдячних перемог і звершень у кожної людини! Учитель навчив нас писати й читати перше слово – мати. Потім такі, як земля, сонце, народ, праця. І не тільки навчив писати й читати ці слова, а й допоміг збагнути їх глибинний зміст, прищепив нам відповідальність обов'язку, допоміг поступово знаходити своє місце в житті (В. Кучер).

III. Складіть діалог, використовуючи якомога більше займенників, співвідносних з числівниками.

Контрольні тести

I варіант

1. Визначте речення, у якому вжито числівниковий займенник:

- а) Скільки він (батько) землі виорав, скільки хліба накосив! (О. Довженко)
- б) Степ дедалі втрачав свої яскраві барви, свою весняну моложаву свіжість (О. Гончар).
- в) Вона носила її в серці, любила їх, переривалася для них, ладна була з-за них піти на найбільшу муку, але жодного разу не виказала того (Ю. Мушкетик).

2. Знайдіть рядок, у якому всі займенники вжито в орудному відмінку:

- а) скількома-небудь, казна-скільки, стількома, іншим, всякою;
- б) кожним, всіма, моїми, скільком, ним;
- в) скількома, моїм, кількома, якими, декількома.

3. Знайдіть рядок, у якому числівникові займенники вжито в давальному відмінку:

- а) всьому, кількох, всім, чим, стількома;
- б) йому, скільком-небудь, декільком, чийого, кожним;
- в) чийй, всій, кому-небудь, казна-скільки, скількись.

4. Визначте рядок, у якому вживаються тільки числівникові займенники:

- а) скільком, декількох, стількома, скількох-небудь, скількись;
- б) казна-скільки, декількома, скільки, чим-небудь, деяким;
- в) стільки-то, ніскільки, ніякого, казна-чийми, декількох.

II варіант

1. Визначте речення, у якому вжито числівниковий займенник:

- а) Ще малим дівчам вона блукала отут з подругами, купалась ось у тому загоні з похилою вербою (О. Донченко).
- б) І все одно був красивий, - стільки крилося в ньому (батькові) багатства (О. Довженко).
- в) Перед ними у всій своїй мальовничості лежало царство гір і лісів (М. Олійник).

2. Знайдіть рядок, у якому всі займенники вжито в орудному відмінку:

- а) декількома, чийми, стількома, яким, кожним;
- б) кількома, моїми, яким, стількох, казна-скільком;
- в) мною, скількома, ними, чийй, цьому.

3. Знайдіть рядок, у якому числівникові займенники вжито в давальному відмінку:

- а) декількох, твоїми, чийм, стількома, іншого;
- б) будь-скільки, ніякими, кількома, стількох, нікому;
- в) всякими, скільком, іншого, казна-скільком, моїм.

4. Визначте рядок, у якому вживаються тільки числівникові займенники:

- а) декількох, скількись, скількома, своїми, собі;
- б) ніскільки, стільком, стільки-то, декількома, будь-скільки;
- в) стількох, скільком-небудь, казна-скільки, будь-якими, нічийй.

Диктант **Залізний острів**

Це був той ранній час, коли в степу так гарно, коли чабани випускають овець із кошар і зорюють, тобто ведуть їх попаски степом ще при світлі зорі; це найкращий час для чабана – вести отару, доки ще не жарко, по прохолодних випасах і слухати, як у тихім ранковім повітрі подзвонює тронка... Так лунко-лунко навкруги, за цілі кілометри чути, як десь проторохтить гарба із ферми в степ і як десь там уже перегукуються люди, накладаючи сіно в гарбу. Там спокій, лад, ще один день починається. Чабани, зійшовшись, спокійно будуть перемовлятися про нічну роботу льотчиків, що мов громовержці гуркотіли над полігоном.

Схід розжеврюється, море світлішає, ось-ось сонце зійде... Серед вічно живих мерехтливих хвиль моря тільки судно їхнє з покривленими щоглами стигне в непорушності. У глибині степу, десь аж під небосхилом, ледь темніє цяточкою Центральна. Ні парку, ні фронтона школи, ні вітродвигуна з його пропелером, ні павутинок телевізійних антен – нічого не розрізниш, усе там злилось, як у мареві, так далеко.

– Віталику, скільки, по-твоєму, буде туди?

– Та стільки ж, як і вчора було...

...Від довгого стояння, від того, що сонце, пригріваючи вже, їх п'янило, здалося їм, що судно пливе. Але то тільки хвилі плили, обтікали, омиваючи його борти, і котились далі, а судно стояло на місці. Рухалась планета, рухалось сонце в небі, рухались води своїми вічними валами, а воно стояло між хвиль іржаво, тупо, непорушно (220 слів) (*Олесь Гончар*).

Відмінювання складних займенників *Аудиторні вправи та завдання*

I. Запишіть займенники, знявши ризку. Поясніть, які з них пишуться разом, а які - через дефіс.

Аби/хто, аби/що, де/хто, де/що, хто/небудь, що/небудь, будь/що, будь/який, казна/хто, казна/що, хтозна/хто, хтозна/що, хто/сь, що/сь, аби/який, де/який, де/чий, який/небудь, чий/небудь, казна/який, хтозна/який, хтозна/чий, який/сь, чий/сь, казна/скільки, хтозна/скільки, котрий/сь, скільки/небудь.

II. Провідмініайте займенники якийсь, чийсь, хтось, щось, скільки-небудь. З'ясуйте особливості відмінювання їх.

III. Провідмініайте займенники ніхто, ніщо, ніякий, нічий. Вкажіть, які з цих займенників і в яких відмінках мають паралельні форми.

IV. Складіть і запишіть речення з поданими займенниками. Поясніть написання їх.

Будь-ким, будь з ким, нікого, ні від кого, абикого, аби у кого, ніщо, ні про що, казна-ким, казна з ким, хтозна-якого, хтозна до якого.

V. Запишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання заперечних і неозначених займенників.

1. Старий зараз (ні) якої роботи не визнає, окрім пасіки (М. Стельмах). 2. (Ні) кого і (ні) чого не знаю, і сум, і неспокій мене обіймає (Марко Вовчок). 3. За що ж, – хто (небудь) попитає, – Зозуля Півня вихваляє? (Л. Глібов). 4. (Ні) кому з вас (ні) чого я не винен (Леся Українка). 5. Ні (від) чого не відступивсь, (ні) чого не зрікся. Не нарікав, як (де) котрі (Олесь Гончар). 6. Обіцяв сестричці сома, а ні (з) чим прийду додому (В. Ладижець). 7. Василько (будь) що заповзявся наловити йому на юшку бубирів (О. Донченко). 8. Серце ні (на) що не вважає – свою волю має (Прислів'я). 9. Щоб жить – ні (в) кого права не питаюсь (П. Тичина). 10. Ми не хочемо воювати ні (проти) кого (Ю. Збанацький).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Запишіть займенники у дві колонки: 1) займенники, що пишуться разом; 2) займенники, що пишуться через дефіс. Поясніть їх написання. Будь/що, хтозна/що, хто/небудь, казна/який, аби/хто, хто/сь, де/чого, де/хто, а/ні/який, а/ні/котрий, де/які, аби/що, який/сь, аби/чий, казна/чий, який/небудь, ні/який, ні/котрий, ні/що, хтозна/чیه.

II. Провідмініайте займенники. З'ясуйте, яка частина складних займенників відмінюється.

Дехто, деякий, котрийсь, ніхто, ніякий, абихто, абиякий, хто-небудь, хтось, щось, чийсь, що-небудь.

III. Запишіть займенники казна-який, дещо, абихто, ніхто, будь-хто у формі будь-якого непрямого відмінка, вставляючи між часткою і займенником прийменник. Поясніть написання таких займенників і введіть їх у речення.

IV. Запишіть речення, вставляючи на місці крапок заперечні або неозначені займенники у відповідній відмінковій формі.

1. Якби ви з нами подружились, багато б ... навчились (Т. Шевченко). 2. На Шуку ... бумагу в суд подав (Л. Глібов). 3. Ще слів Шевченкових пророчих ... не скоряла тьма (П. Усенко). 4. Станем, браття, всі за волю від Сяну до Дону. В ріднім краю панувати не дамо ... (П. Чубинський) 5. Труд оживляє гори й води, у нім ... не пропада (В. Сосюра). 6. Мені поля задумливо шептали свої ... не співані пісні (В. Симоненко). 7. Ми далі йшли, ... не спинювало нас (І. Франко). 8. Бери хліб із землі, а не в ... із рота (Народна творчість). 9. Я гордий був. Принаймні хоч гордині ... не сміє збавити людині (Л. Костенко). 10. ... ударив без жалю по серцю моєму, – і забилося серце в огні золотім (О. Олесь).

V. Напишіть невеликий твір-опис пейзажу, використовуючи заперечні та неозначені займенники.

Контрольні тести

I варіант

I. Встановіть, у якому рядку всі займенники пишуться разом:

- а) будь/який, чий/небудь, казна/хто, хтозна/що, де/який;
- б) ні/хто, ані/що, що/сь, що/небудь, ні/за/що;

- в) де/хто, аби/чого, ані/який, ні/котрий, котрий/сь.
2. Встановіть, у якому рядку всі займенники пишуться через дефіс:
- а) казна/який, аби/який, будь/хто, хтозна/чий, кого/небудь;
 - б) що/небудь, будь/чий, казна/кому, хтозна/чого, казна/який;
 - в) будь/чий, чий/будь, аби/чий, аби/чому, чому/небудь.
3. Встановіть, у якому рядку допущено помилку в правописі складних займенників:
- а) будь-ким, скільки-небудь, ні в чому, ні до кого, ні з ким;
 - б) абиякий, чий-небудь, без будь-кого, хтозна-що, дещо;
 - в) абихто, дечий, ні на чому, до кого небудь, чогось.
4. Встановіть, як правильно пишуться займенники казна/з/ким, казна/з/чим, будь/у/кого, ні/до/кого, ні/з/ким:
- а) разом;
 - б) окремо;
 - в) через дефіс.

II варіант

1. Встановіть, у якому рядку допущено помилку в правописі складних займенників:
- а) будь у кого, казна з ким, будь-який, будь на чому, будь хто;
 - б) дещо, що-небудь, якийсь, бозна на яким, будь на чиєму;
 - в) ні з ким, ні до чого, ніщо, ні від кого, ніякий.
2. Встановіть, у якому рядку всі займенники пишуться разом:
- а) аби/хто, будь/хто, який/небудь, казна/хто, казна/чого;
 - б) ні/який, який/сь, аби/який, де/який, чомусь;
 - в) ані/з/ким, аби/у/кого, де/в/кому, хтозна/з/ким, будь/у/кого.
3. Встановіть, у якому рядку всі займенники пишуться через дефіс:
- а) будь/хто, хто/будь, чий/небудь, казна/що, хтозна/який;
 - б) хтозна/з/ким, де/чим, будь/що, казна/кому, казна/на/кому;
 - в) ні/який, ні/з/яким, ні/при/якому, бозна/на/якому, будь/на/чому.
4. Встановіть, як правильно пишуться складні займенники з компонентами будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-:
- а) разом;
 - б) окремо;
 - в) через дефіс.

Диктант

Над городами, журавлями і підсиненими оселями маревом тремтів тихий росяний сон. У ньому ледь-ледь ворушилося приспане село. І тільки на невидимій леваді не спав деркач. На мураві, підпливаючи тінню, лежала Обмінна. Вона поглянула на мене, зітхнула, а в її оці блиснула чи то сльоза, чи росинка. Сподіваючись на чудо, я в думці запитую її: де ж моя мама? Але чуда не сталося: коняка мовчала, як належить їй мовчати увесь вік.

Тоді я вирішую теж податися в поле. Спросоння загуділи ворота, і я опиняюсь на вулиці під тіннями наших ясенів і вишень тітки Дарки. На другому краю вулиці забовваніла постать батька. Я хотів скрикнути, кинутись навздогін за ним, та саме щось зашамотіло у підтинку. Я подався назад, а на дорогу обережно висунулась їжачиха, в роті вона тримала маленького їжачка. Прислухаючись до світу, їжачиха зупинилась, повела головою, а далі перебігла вулицю, зашаруділа в бур'яні й перебралась у наш город.

Стривожений, зачудований, я дивлюсь їй услід, прихиляюсь до плоту, а в цей час щось зашелестіло в закуті садочка; звідти, з тіней, поволі-поволі, похитуючись, вийшла мати...

І мені здалося, що мати торкалась руками не соняшника, а нахилила до себе мою голову. Усю тривогу наче рукою зняло. Заспокоєний, я усміхнувся світу, дідусеві місяцю, й мене одразу оповив росяний сон. Він так долає мене, що я ледве доходжу до хати й падаю на тапчан. Засинаючи, ще почув, як увійшла мати, як укромом, соняшником і россою запахли її одіж і руки, що легко війнули над моїми видіннями (260 слів) (М. Стельмах).

Дієслово. Способи дієслова Аудиторні вправи та завдання

I. Прочитайте. Визначте час дієслів та їх спосіб.

Усміхався, линемо, будуть шуміти, ширшаємо, стаєте, заснув, віддячила, ототожнюємо, набридли, позмагаємося, розм'якли, переборов, чує, пестять, приїдуть, знаходитимемо, спорожніли, будуть наповзати, приляжете, сховалося, цілую, вагаються, розвиднилося, сповіщає, сповістили, мерехтітимуть, мусив, вібрують, буде вирішувати, звили, похилияться.

II. Прочитайте дієслова наказового способу. Поставте наголос. Визначте особу і число дієслів. Позначте особові закінчення.

а) Бери – берім(о) – беріть; живи – живім(о) – живіть; іди – ідім(о) – ідіть;

печи – печім(о) – печіть; припусти – припустім(о) – припустіть.

б) Вибери – виберім(о) – виберіть; вижени – виженім(о) – виженіть; випиши – випишім(о) – випишіть; бери – берім(о) – беріть; жени – женім(о) – женіть; пиши – пишім(о) – пишіть.

в) Кивни (від *кивнути*) – кивнімо – кивніть; крикни – крикнімо – крикніть;

моргни – моргнімо – моргніть; стукни – стукнімо – стукніть.

г) Підкресли (від *підкреслити*) – підкреслимо – підкресліть; провітри (від *провітрити*) – провітрімо – провітріть.

г) Грай – граймо – грайте; купуй – купуймо – купуйте; стій – стіймо – стійте

ший – шиймо – шийте.

д) Не горб(ся) – не горбте(сь); сип – сипмо – сипте; став – ставмо – ставте; ознайом – ознайомте; ріж – ріжмо – ріжте; поклич – покличмо – покличте; руш – рушмо – руште; морщ – морщте; повір – повірмо – повірте.

е) Сядь – сядьмо – сядьте; трать – тратьмо – тратьте; чисть – чистьмо – чистьте; злазь – злазьмо – злазьте; повісь – повісьмо – повісьте; визволь – визвольмо – визвольте; стань – станьмо – станьте.

Запам'ятайте: їж (від *їсти*) – їжмо – їжте; доповідай (від *доповідати*), розповідай (від *розповідати*); біжи (від *бігти*) – біжімо – біжіть; ляж (від *лягти*) – ляжмо – ляжте; печи (від *пекти*) – печімо – печіть; кажи (від *казати*) – кажімо – кажіть; пиши (від *писати*) – пишімо – пишіть; (не) бреш (від *брехати*) – (не) брешіть; вимірюй (від *вимірювати*) – вимірюймо – вимірюйте; просмолюй (від *просмолювати*) – просмолюймо – просмолюйте; розкажуй (від *розказувати*) – розкажуймо – розкажуйте.

III. Перепишіть. Поясніть вживання часток б, би.

Я хотіла б; вона б сказала; рада б узяти; я б про це розповів; я хотів би; він би сказав; я міг би взяти; він би це давно був зробив; вони б написали; ми б дали відповідь; він служив би; не згадували б ми про це; не чіпали б їх; вони б розквітли; пішов би з нами; глянула б у вічі.

IV. Прочитайте тексти. Визначте дієслова, вкажіть їх спосіб.

а) Якби я втратив очі, Україно,
То зміг би жить, не бачачи ланів,
Поліських плес, подільських ясенів,
Дніпра, що стелить хвилю, наче сіно,
У глибині моїх темнот і снів
Твоя лунала б мова солов'їно;
Той світ, що ти дала мені у віно,
Від сяйва слова знову б заяснів.
А глухоти не зможу перенести,
Бо не вкладе ніхто в печальні жести
Шум Черемоша, співи солов'я.
Дивитися на радощі обнови,
Та материнської не чути мови –
Ото була б загибель – смерть моя.

(Д. Павличко)

б) Шануй і поважай матір і батька. Вони дали тобі життя. Ти будеш дорослою людиною, але для матері до останнього подиху залишишся дитям. Своєю працею і піклуванням вони несуть радість у твою колиску. Не забувай, що батьки також мають право на радість. Шануй і поважай бабусю і дідуся. Вони дали життя твоїй мамі і твоєму батькові. Вони ночей не спали біля твоєї колиски, коли ти хворів, вони прислухались до твого дихання, до биття твого серця. Пам'ятай, що сонце осяє твій радісний ранок, для них же воно – на вечірньому пружі. Нехай небо їхнього надвечір'я буде до кінця ясним. Дорожи честю сім'ї, оберігай її, як святиню. Де б ти не був, ніколи не забувай про свою рідну домівку. Завжди пам'ятай про неї (В Сухомлинський).

V. Подані дієслова запишіть у три колонки: 1) дієслова наказового способу, 2) дієслова умовного способу, 3) дієслова дійсного способу. Визначте їх особу, число. З шістьма на вибір словами складіть речення.

Берімося, колотять, плаватиму, народилося б, пишімо, розчесе, зв'язали б, кажіть, зателефонують, палахкотіла б, зіпсувала, научайтесь, край, заборонив, дуй, покропило б, фотографуйте, ошасливімо, повісь, виженімо, навчить, просмолюй, скажімо, зробить, сушить, сушіть, січи, ризикували, стріляли, подряпало, пірняйте, висохло б, заспівав би, розріжмо, повір, знав би, любить, бережіть, осяймо, хай веселиться, сповістіть, гратиму, ходімо, вивчимо, заощаджувала б, бігтимуть, народить, твори, прославляймо, хай озвучить, зворушіть.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми наказового способу, поставте наголос. Поясніть можливі зміни приголосних.

а) брати, жити, іти, пекти, припустити, вибирати, висипати, вигнати, гнати, женити, кивнути, крикнути, моргнути, стукнути, підманути, підкреслити, провітрити;

б) грати, купити, стояти, шити, (не) горбитись, сипати, ставити, ознайомити, різати, покликати, рушати, морщити, повірити, сідати, тратити, чистити, злазити, повісити, визволяти, ставати;

в) їсти, доповісти, розповісти, бігти, лягти, пекти, казати, писати, брехати, вимірювати, просмолювати, розказувати, зимувати, римувати, малювати.

II. Подані дієслова поставте в 3-й особі однини та множини теперішнього часу. Укажіть особові закінчення. Визначте спосіб дієслів.

Жнивувати, прихистити, допускати, проголошувати, розігрівати, різати, просвітляти, ричати, погіршувати, мріяти, голосити, відварити, баламутити.

III. Подані дієслова поставте в 3-й особі однини минулого часу чоловічого, жіночого та середнього роду. Зверніть увагу на кінцевий приголосний основи. Визначте спосіб дієслів.

Ткати, компостувати, відшукати, діагностувати, везти, журчати, нищити, масувати, домовитися, маячити, обрушити, рости, сіріти, процокотіти, човгати, утрясти.

IV. Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми майбутнього часу 1-ї особи множини. Визначте спосіб дієслів.

Бачити, пожовтіти, змити, виборювати, кричати, горювати, відредагувати, стерти, закисати, доїти, крити, муркотати, засіяти, полоти, боятися, писати, їздити, садити, лити, мостити, бігти, нести, шити, гнати, жати, їздити, бити, викочувати, ладити, лазити, купляти, ловити, пекти, сплачувати, бути, задовольняти, підключати, муркотіти, відпочивати, відцифрувати, лагодити, репрезентувати, компенсувати.

V. Подані дієслова перекладіть українською мовою, утворіть форму 1-ї особи множини наказового способу.

Писать, слазить, поверить, лечь, позвать, мазать, ставить, сыпать, резать, стать, печь, морщить, садиться, тратить, гореть, учиться, подчеркнуть, вынести, чесать, качать (колыбель), расписывать.

VI. Перепишіть прислів'я. Подані в дужках дієслова поставте:

а) у наказовому способі 2-ї особи однини та множини (де це можливо за змістом):

За праве діло (стояти) сміло. За рідний край хоч (помирати). Чесне діло (робити) сміло. Добре (робити) – добре й буде. (Шанувати) учителя, як родителя. (Говорити) мало, (слухати) багато, а (думати) ще більше. Людей (питати), а свій розум (мати). Хочеш їсти калачі – не (сидіти) не печі. (Терпіти), козаче, горе – будеш пити мед. (Плакати) очі хоч довіку по доброму чоловіку. (Кидати) ячмінь в болото – вбере тебе в золото. Не (боятися) розумного ворога, а (боятися) дурного приятеля. (Здобувати) освіту – побачиш більше світу. Не (казати) – не вмію, а (казати) – навчусь. Не пером (писати), а розумом. (Народна творчість).

б) в умовному способі:

Якби сир та масло, (зварити) вареники, шкода, що борошна немає. Якби хліб та одежа, то козак і (вмирати) лежа. Чим дитина не (бавитися), аби не плакала. Коли пан за плуга (взятися), то й світа (відщуратися) (Народна творчість).

в) у дійсному способі:

Без хазяїна двір (плакати), а без хазяйки – хата. Письменний (бачити) поночі більше, як неписьменний вдень. Мудрий не все (казати), що (знає), а дурень не все (знати), що (казати). Перед розумом і сила (поступатися). Очам страшно, а руки (робити). Без трудів не (з'їсти) пирогів. Аби руки і охота – (бути) (зробити) робота. Не той друг, хто медом (мазати), а той, хто правду (казати). Слово – не горобець, (вилітати) – не (піймати) (Народна творчість).

Контрольні тести

I варіант

1. *Укажіть рядок, у якому допущено помилку:*

- а) працюватимуть, кричатиму, сумував, давлю, оратимемо, поселитися б;
- б) бігають, зганьбила, здерти б, ревітиму, здобувала б, віддає;
- в) скопіюєш, зводили б, булькотітиму, приїздили, париш, побгалося.

2. *Позначте рядок, у якому всі дієслова умовного способу вживаються у множині:*

- а) висували б, снідали б, керувала б, лікувати б, горіло б, посиніли б;
- б) марнували б, перевезли б, надолужили б, віршували б, переночували б, вечеряли б;
- в) лементував би, поділилася б, розкладав би, навантажували б, лобіювали б, здули б.

3. *Укажіть рядок, у якому вжито дієслова не лише дійсного способу:*

- а) святкує, перемогли, змурував, надішлють, розвіювала, чорнієш;
- б) відстоюватимемо, колоти, клеїш, штрихував би, мрію, повернули;
- в) владнують, загоїв, пилятимуть, підчепило, зміряли, варитимеш.

4. *Укажіть рядок, у якому правильно вказано форми вираження наказового способу дієслова:*

- а) 1-а особа однини та 1-а і 2-а особи множини;
- б) 1-а і 2-а особи однини та 1-а і 2-а особи множини;
- в) 2-а особа однини та 1-а і 2-а особи множини.

II варіант

1. Позначте рядок, у якому допущено помилку:

а) сформулювала, посіяли, ставатимуть, нехай ладнають, листають, скомбінувала;

б) будемо листуватися, переховувалися б, прикриватимуть, славлію, поміняв би, замкни;

в) проводитимуть, підлабузнитися, намовлятиме, перевіряїш, іржуть, буваю, кую.

2. Укажіть рядок, у якому всі дієслова дійсного способу вживаються у множині:

а) громадили, дарував, виїздили, організувала, зростав би, хай квітнуть;

б) сірїтимемо, будемо зустрічати, заплакали, запрягають, боронуватимуть, прибили;

в) будуватиму, будеш вивозити, зраділи, підмітатимуть, журилися, згадувала.

3. Укажіть рядок, у якому не всі дієслова вживаються в умовному способі:

а) мужніли б, кріпився б, фантазувала б, вважали б, дряпав би, обїдав би;

б) пиццало б, бентежили б, контролювала б, пестив би, тремтіли б, об'їдалися б;

в) б'ємось, відчувало б, дружили б, хизувалися, дати б, підсинили.

4. Позначте рядок, у якому правильно вказано форми вираження наказового способу дієслова:

а) -а особа однини та 1-а і 2-а ;

б) -а особи однини та 1-а і 3-я особи множини;

в) 1-а і 2-а однини та 1-аа множини.

Диктант

Воскреснемо!

Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша, хоч і розп'ята на хресті історії, але свята. Встаньмо з колін, розірвемо пута, якими нас віками приковано до чорних скель, високо підведемо голови, як це одвіку було написано нам на роду.

Пречиста блакить ясніє у безмірній високості України, як праведна душа народу. Веселковою барвою розлилася вона в небесах віковичним знаменом, на якому плаває золото сонця, мов святий німб.

Ні, немає на світі кращого неба, ніж небо України.

Високе, мов наш дух, воно благословляє свою Україну, береже у віках її материнську любов, тому його ніколи не відділити від рідної матінки-землі.

Подивімось на своє небо і думкою, як у тій чудовій-пречудовій пісні, полиньмо аж до сонця і зірок і гляньмо на трепетну землю, і тоді відкриється

нам на зелено-голубому лику планети край, що нагадує собою серце, – Україна!

Ні, немає кращого неба, ніж небо України, так і немає кращої землі, ніж наша Україна.

Малюю уявою з глибокої високості краї її володінь і бачу в самому центрі старої матінки-Європи воскреслу державу Україну – бачу землю, бережно обведену хвилястою, ламаною лінією, яка здається мені пуповиною. І думаю про те, що ця звивиста свята стрічка і справді справіку вросла в нашу землю, кревно єднає нас з Україною, як зв'язує природа матір і дитину.

А через усю Україну, посеред щедротних степів і ланів широкополих бандурно пливе Дніпро-Славутич, мов та оспівана народом голуба стрічка в русій косі, що спадає аж до пояса, – історичний символ і образ України (235 слів) (Я. Гоян).

Час дієслова

Аудиторні вправи та завдання

I. Перепишіть. Поясніть написання дієслів. Визначте їх час, рід.

а) Брав, ніс, пік, брати, брала, нести, несла, пекти, пекла, брало, несло, пекло, брали, несли, пекли;

б) ходити – ходив був, ходила була, ходили були;

співати – співав був, співала була, співало було, співали були;

терпіти – терпів був, терпіла була, терпіло було, терпіли були.

Запам'ятайте: запряг (від запрягати), ліг (від лягати); збліднути – зблід, зблідла; посохнути – посохти – посохнув, посох, посохнула, посохла; тягнути – тягти – тягнув, тягнула – потяг, потягла; узятись – узявсь, узялась, узялось, узялись (але: стерігся, опікся).

II. Перепишіть. Укажіть час і вид дієслів. Зверніть увагу на їх форми

а) будемо (зрідка будем), будеш + інфінітив (мріяти), будете + інфінітив (мріяти), будуть + інфінітив (мріяти);

б) варити + -му = варитимо, варити + -memo (зрідка -mem) = варитимемо, варити + -меш = варитимеш, варити + -мете = варитимете, варити + -ме = варитиме, варити + -муть = варитимуть;

в) з- (с-) на- + роблю, пишу, копаю, лечу;

пере- + фотографую, малюю, б'ю;

при- + клею, несу, в'яжу, шию;

г) гримну, ляжу, пущу, стукну, гукну, грюкну, стрибну, кусну.

III. Перепишіть дієслова, указуючи особу та число. Визначте час дієслів. Зверніть увагу на особові закінчення дієслів.

Кол-ю, чу-ю, бач-у, го-ю кол-емо, чу-ємо, бач-имо, го-їмо

Кол-еш, чу-еш, бач-иш, го-їш кол-ете, чу-єте, бач-ите, го-їте

Кол-е, чу-є, бач-ить, го-їть кол-ють, чу-ють, бач-ать, го-ять.

IV. Перепишіть речення. Визначте дієслова, укажіть їх час.

1. За всіх скажу, за всіх переболію, я кожен час на звіт іду, на суд. Глибинами не втану, не змілію, верхівлями розкрилено росту (П. Тичина). 2. На гілках золотими сережками ворущаться останні листки, а на побілілій траві ще темніє прошва заячих слідів (М. Стельмах). 3. Звикла до свого нового стану, линула думкою й відчуттям туди, де зеленіла трава, шуміли ліси, падали роси, текла вода (П. Загребельний). 4. Умру на світанні. В години робочі. Залишу вам ранок і сиву на травах росу. Я й там вас любитиму! З тої праночі Якись для вас тайни Сюди принесу. Ще квіттям зйду я В полях України, Ще вам провіщатиму Радості день. Краю коханий, люди кохані! Добра вам молитиму, Сонця й пісень (О. Гончар). 5. Садок уже одцвівся і густо вкрив землю білими пелюстками (Гр. Тютюнник). 6. Я на вбогім сумнім перелозі буду сіять барвисті квітки (Леся Українка). 7. У Змієві ви візьмете човна й попливете за течією Південним Дінцем... А пливти вам треба в червні... Ви потихеньку пливтимете і милуватиметеся чудесними краєвидами: ліворуч зеленітимуть заливні луки, ... а іноді серед зеленої соковитої трави червоно горітиме квітка степового тюльпана або дикого маку (За О. Вишнею). 8. А віща скрипка і срібний відгомін бринять, еднаються над моїм дитинством, підіймають на крила мою душу і забирають її в нерозгадану далину (М. Стельмах). 9. Лукаш ... знаходить вербову сопілку, що був кинув, бере її до рук і йде по білій галяві до берези (Леся Українка). 10. Стоїть мороз на підвіконні і на шибках малює сни (Д. Павличко). 11. Взявши коней, учитель гайнув був на станцію, але нікого вже там не застав із тих, кого сподівався там застати (М. Коцюбинський). 12. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якомсь втулявся аж у п'яти і на в'язах стирчала макітра (М. Стельмах).

V. Прочитайте текст. Дієслова в дужках поставте за змістом у відповідному часі, укажіть їх вид.

Як добре те, що смерті не (боятися) я і не (питати), чи тяжкий мій хрест, що перед вами, судді, не (клонитися) в передчутті недовідомих верств, що (жити), (любити) і не (набратися) скверни, ненависті, прокльону, каяття. Народе мій, до тебе я ще (вернути), як в смерті (обернутись) до життя своїм стражденним і незлим обличчям. Як син, тобі доземно (уклонитись) і чесно (глянути) в чесні твої вічі, і в смерті з рідним краєм (поріднитися) (В. Стус).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Від поданих дієслів утворіть всі можливі форми майбутнього часу. Укажіть їх вид. Виділіть особові закінчення.

Боротись, грюкати, прагнути, мішати, поводитись, приймати, клеїти, впроваджувати, застосовувати, докладати, борюкатися, доповідати.

II. Прочитайте дієслова. Утворіть від них форми минулого часу в однині та множині й визначте особу дієслів. З трьома дієсловами на вибір складіть речення.

Берегти, допомогти, везти, нести, слабнути, терти, перемагати, рости, плести, запрягати, бекати, замести, втекти, втрачати, стерегтися, підсинити, бавити, посохнути.

III. Прочитайте словосполучення, подайте три колонки - 1) дієслова минулого часу, 2) дієслова теперішнього часу і 3) дієслова майбутнього часу. У кожному дієслові підкресліть другу від початку літеру і прочитайте прислів'я.

Обов'язково знайду; зневажає нині; зварили обід; зчесала швидко; перелетять гори; опрацюють текст; цікавляться роботою; скачемо до лісу; бігтимемо вдвох; уважно дивився; довго стояла; висвітлили питання; полощу білизну; кличе гостей; озиратимуся повільно; вибираємо картоплю; знесете стійко; давно успадкував; змалку в'язала; горітимуть яскраво.

IV. До іменників за змістом підберіть дієслова 3-ї особи однини та множини теперішнього часу. Зверніть увагу на особові закінчення.

Батьківщину ...; гімн ...; водою ...; по траві ...; за столом ...; голкою ...; на полиці ...; в альбомі ...; ножем ...; пензликом ...; у каструлі ...; на полігоні ...; у ліжку ...; бабусі ...; подорожником ...; у школі ...; серпом ...; на руках ...; троянди ...; вовком ...; стрічкою ...; у санаторії ...; дерева ...; дітей ...; трамваєм ...; повітрям ...; сапою ...; трактором ...; серцем ...; ліхтариком ...; на стадіоні ...; у полі ...; в опері ...; щіткою ...; у лікарні ...; життям ...; батьків ...; ковдрою ...; коней

V. Доповніть словосполучення дієсловами майбутнього часу. Укажіть їх форму і вид.

Бажання вчитися в університеті; хтось із них; п'ятеро спортсменів; перше побачення; мрія про успіх; роздуми над твором; навчальний рік; літні канікули; перший екзамен; робота в полі; літні жнива.

VI. Подані дієслова запишіть українською мовою. Порівняйте особові закінчення та їх правопис в обох мовах. Визначте час дієслів.

Радуется, хотят, прыгну, бегут, рисуешь, летят, печёт, буду анализировать, надеются, видят, оденусь, защищает, крикну, стремится, одеваешь, могут, привязываешь, едешь, обжётся, веселятся, утверждают, буду формировать, нарисуем, дышу, заживляет, колят, буду побеждать.

Контрольні тести

I варіант

I. Позначте рядок, у якому всі дієслова вжито в минулому часі:

а) розбив був, заглянула, пасся, співатиму, спинилися;

- б) працювала, прикрашала, буду говорили, збережемо, кричали;
- в) розрісся, засватав, купила, мазали, виріс, застріг.

II. Укажіть рядок, у якому є дієслова тільки майбутнього часу складеної форми:

- а) підемо, буду вчити, проведжатимеш, нехай переможе, писатимемо;
- б) будете виконувати, буду рвати, буду дякувати, будеш думати, будемо берегти;
- в) зуміємо, нехай працює, фіксуватимуть, випікайте, будемо вмовляти.

III. Укажіть рядок, у якому зазначено, як змінюються дієслова теперішнього і майбутнього часу:

- а) за числами і в однині за особами;
- б) за особами і числами;
- в) за числами, особами і родами.

IV. Укажіть рядок, у якому всі дієслова мають однакові граматичні значення часу і виду:

- а) буду телеграфувати, лунала, мислила, керував, згадувалосьь;
- б) вірив, прагнула, заперечував, вчили, сяяла;
- в) мерехтіло, дзвеніла, сходимо, шануватиме, прийду.

II варіант

I. Позначте рядок, у якому всі дієслова вжито у формі минулого часу:

- а) буду сміятися, розмовляв, приніс, зблідла, говоритиму;
- б) мету, ангажує, заспіваю, ходив, пишу;
- в) переказав, вилив, засміялися, натерпівся, біла.

II. Укажіть рядок, у якому є дієслова тільки майбутнього часу складеної форми:

- а) будемо обговорювати, переконаєшся, повідомлятимемо, будемо косити, виходитимуть;
- б) будуть сперечатися, привітаються, будемо виховувати, хай знайдуть, заспівають;
- в) будемо берегти, будеш думати, будеш стежити, будуть виконувати, будемо веселитися.

III. Визначте рядок, у якому дієслова вживаються в 2-й особі однини теперішнього часу:

- а) прислала, купатиме, здійснюють, утворили, вихваляється;
- б) рахує, відновлює, поздоровляє, наближається, блищить;
- в) розсіював, винайдемо, катаємося, заперечують, виховує.

IV. Позначте рядок, у якому всі дієслова мають однакові граматичні значення часу і виду:

- а) відповідав, пасся, запрошував, виходило, допомагала;
- б) з'являвся, намалювали, грала, повідомив, жив;
- в) передплатила, гудів, сиділи, зрозуміла, хвилюється.

Диктант

В сінях було душно, і сіра чубата квочка, що два дні тому була перенесена сюди із прохолодної стайні, часто дихала розкритим дзьобом...

Її майже голі від сидіння груди горіли останнім огнем, який могла видушити матерня любов з виснаженого тіла. Ще доба, - ні, не доба, ще кілька годин - і прийде найщасливіший мент її життя, мент, за який можна віддати все, витерпіти всі муки!

Я не малюватиму вам щастя матері, коли тріснула перша шкаралупина і почулося жалібне хлипання немовляти. Не згадуватиму і всіх тих переживань, що їх мали нові мокрі громадяни світу, коли ступили на межу свідомого життя. Вони мало чим різнилися від ваших власних, коли ви були в такому становищі...

Прийшла господиня і, вийнявши, щоб не подушилися між яйцями, тих, що вже обсохли, поклала в решето та поставила на піч. Тут зібралися вони всі п'ятнадцять, тут навчилися підводитись на ноги і вперше відчували голод, що відтоді став їх найвірнішим товаришем на ціле життя.

На другий день, після того, як квочка добре викупалася в піску та досхочу наїлася, під неї підсунули курчат.

Чи вона пізнала своїх дітей? Чи ті почули в ній матір? Пізнала! Почули! Почули і побігли до неї на перший ніжний поклик. Так, але, скажу вам, курка на двадцять перший день сидіння має такий настрій, що прийняла б під свої крила цілий Всесвіт. У цей час у ній знайде собі оборонця взагалі кожне курча, нехай воно навіть убереться вже в колодочки.

Хитаючись на непевних ногах, розбігались наші малі по хаті і раптом, злякавшись то чорної тіні, чи власної самотності, летіли назад на тихий голос матері. Вони хотіли їсти. Мати це чула, і, коли чийсь великі руки покришили на долівку жовток з яйця і грудку пшоняної каші, кілька самі кинулися на неї, а решті почала пояснити призначення цих жовтих шматочків: мати брала зернятка каші і знов випускала їх з рота, боячись, щоб не проковтнути ненароком коштовної страви. Сама вона сіла їсти тільки гречку та житнє зерно. Малеча хапала глевкий жовток, давилася, чмихала. Нарешті це обридло. Всіх стали більше цікавити очі першого найближчого або його жовтенькі пазурці.

Одно руденьке з двома блакитними латочками на спинці зацікавилася маминою бородою, підскочило і повисло на ній. Квочка несамохіть тріпнула головою, і мале покотилося по землі. Запам'ятайте собі це курча... Півник довго не міг заспокоїтись після цієї пригоди, але це не пошкодило йому за хвилину вскочити по пояс у мисочку з водою, яку всі тепер учились пити.

Мокрий, він поліз під матір, але не міг там довго висидіти, виглядав то з-під крила, то спереду, то вилазив на спину або біг геть і націлявся на стіні на поважну чорну муху.

Проте всьому буває кінець. Прийшов кінець і сонячному квітневому дню, і все товариство опинилося під піччю (287 слів) (О. Ольжич).

Перша і друга дієвідміни дієслів Аудиторні вправи та завдання

I. *Перепишіть слова. Зверніть увагу на виділені літери. Визначте дієвідміну дієслів. Поясніть зміни в дієсловах в 1-й особі однини та в 3-й особі множини теперішнього часу.*

Бачи-ти – бач-у – бач-ать, вари-ти – вар-ю – вар-ять, дої-ти – до-ю – до-ять, леті-ти – лет-у – лет-ять, сиді-ти – сидж-у – сид-ять, крича-ти – крич-у – крич-ать, гої-ти – го-ю – го-ять, лежа-ти – леж-у – леж-ать, стели-ти – стел-ю – стел-ять.

II. *Дієслова поставте в 3-й особі множини теперішнього часу. Визначте дієвідміну дієслів.*

Зразок: торохкотіти – торохкотять.

Булькотіти, белькотіти, бурмотіти, вуркотіти, гуркотіти, двиготіти, дзюркотіти, клекотіти, сокотіти, миготіти, муркотіти, палахкотіти, стукотіти, тупотіти, туркотіти, цокотіти, шурхотіти.

(Запам'ятайте: боятися – бояться, стояти – стоять, спати – сплять, бігти – біжать).

III. *Перепишіть слова. Поясніть виділені літери. Зверніть увагу на дієслова в 1-й особі однини та в 3-й особі множини теперішнього часу. Визначте дієвідміну дієслів.*

Вити (док. завити) – ви-ю – ви-ють, жити – жив-у – жив-уть, крити – кри-ю – кри-ють, мити – ми-ю – ми-ють, нити – ни-ю – ни-ють, шити – ши-ю – ши-ють, чути – чу-ю – чу-ють.

(Запам'ятайте: бити – б'ю – б'ють, вити (док. звити) – в'ю – в'ють, лити – ллю – ллють, пити – п'ю – п'ють).

IV. *Перепишіть дієслова. Поясніть їх належність до I дієвідміни:*

а) біліти – білію – біліють; жовтіти – жовтію – жовтіють; синіти – синію – синіють;

б) гнати – жену – женуть; закисати – закисаю – закисають; мішати – мішаю – мішають; писати – пишу – пишуть; сіяти – сію – сіють;

в) будувати – будую – будують; горювати – горюю – горюють; намалювати – намалюю – намалюють; танцювати – танцюю – танцюють;

г) бувати – буваю – бувають; відчувати – відчуваю – відчувають (але: кувати – кую, пізнавати – пізнаю, ставати – стаю);

г) полоти – полю – полють; побороти – поборю – поборють; колоти – колю – колють; молоти – мелю – мелють;

д) глянути – гляну – глянуть; кинути – кину – кинуть

е) нести – несу – несуть; пасти – пасу – пасуть; терти – тру – труть;

є) булькотати – булькочу – булькочуть; муркотати – муркочу – муркочуть
дзюркотати – дзюркочу – дзюркочуть;

ж) жати – жну – жнуть; іржати – іржу – іржуть; ревіти (й *ревти*) – реву – ревуть; слати (= *посилати*) – шлю – шлють; слати (= *стелити*) – стелю – стелють; хотіти – хочу – хочуть; завмерти – замру – замруть; терти – тру – труть; уперти – упру – упруть (але: дерти – деру – деруть, жерти – жеру – жеруть).

V. Визначте дієвідміну поданих дієслів. Провідмінійте в теперішньому часі виділені дієслова.

Бігти, вставити, читати, умиватися, сваритися, **летіти**, клеїти, **сопіти**, іржати, **полоти**, мести, графити, **гоїти**, буркотіти, **буркотати**, стелити, садити, їздити, **зимувати**, спати, боятися, перемагати, штовхати, **мріяти**, аплодувати, знемагати, любити, косити, **мирити**, лити, майоріти, тішитися, мерехтіти.

VI. Перепишіть пари дієслів, визначте їх дієвідміну. Вкажіть, чому ці слова пишуться по-різному.

Ростиш – ростеш; гуркотиш – гуркочеш; свистиш – свищеш; волочиш – волочеш; хропиш – хропеш; стелеться – стелиться; бурмочеш – бурмотиш.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Прочитайте вірш. Визначте дієслова. Вкажіть їх дієвідміну, число, особу, час.

Просила: сину, ще не їдь.
Пояснював робота, люди...
Рушаю.
Мати все стоїть,
Щось каже.
Слів її не чути.
Дощ цебенить.
Намокла віть,
Мов знак, спрямований в
овиди. Рушаю.
Мати все стоїть.
Йде дощ. І сліз її не видно.
(Б. Бунчук)

II. Визначте дієвідміну поданих дієслів. З чотирма словами на вибір складіть речення. Поставте дієслова:

а) у 2-й особі однини та множини теперішнього часу: позначати, зневажати, дорікати, зволікати, заважати, хвилювати, обговорювати, телефонувати, факсувати, моніторити, оперувати, досліджувати, оживлювати, диктувати, поділяти;

б) у 3-й особі однини та множини теперішнього часу: молитися, запобігати, читати, приватизувати, тримати, кричати, додавати, отримувати, анотувати, допитувати, клопотати, сподіватися, примножити, підрахувати, ігнорувати.

III. Перепишіть речення. Замість крапок вставте відповідні літери. Визначте дієвідміну дієслів.

а) 1. Що ма..ш казати – наперед обміркуй. 2. Слово до слова – злож..ться мова. 3. Не говори, що зна..ш, але знай, що говор..ш. 4. Слово – не горобець, вилет..ть – не впійма..ш. 5. Хто мовч..ть, той двох навч..ть. 6. Що вимов..ш язиком, то не витягн..ш і волом. 7. Рана заго..ться, а душа – ніколи. 8. Удар

забува..ться, а слово пам'ята..ться. 9. Від теплого слова і лід розмерза..ться. 10. Шилом моря не нагрі..ш. 11. Гостре словечко кол.. сердечко. 12. Вола в'яж..ть мотузками, а людину словом. 13. «Будь ласка» не кланя..ться, а «спасибі» спини не гне. 14. Умі..ш говорити – умій слухати. 15. Коли сам добре не зна..ш, то не говори (Народна творчість).

б) 1. Вечірня зірка, далека невідома красуня, алмазно світ..ть з неба на чабанське подвір'я ...(Олесь Гончар). 2.Ті, що народжу..ться раз на століття, умерти мож..ть кожен день (Ліна Костенко). 3. Страшні слова, коли вони мовч..ть, Коли вони зненацька прича..лись...(Л. Костенко). 4. Садок вишневий коло хати, Хрущі над вишнями гуд..ть... (Т. Шевченко). 5. Я знаю – ти чека..ш теж, тривожно вгаду..ш і люб..ш (В. Стус). 6. Перед нею відкрива..ться особисте щастя, родинні втіхи, достаток, життя безжурне (М. Коцюбинський). 7. Дзвон..ть в усі дзвони (А. Шиян). 8. Міцно сто..ть купка завзятих чумаків (М. Коцюбинський). 9. Гаї шумл..ть – я слухаю, Хмарки біж..ть – милуюся (П. Тичина).10. Ти зна..ш, що ти – людина (В. Симоненко). 11. Патріотизм почина..ться зі ставлення до своєї мови (В. Русанівський). 12. І зашумл..ть листки, і засині..ть далі у ніжнім дзвоні, – то буде голос мій...(В. Сосюра). 13. Ниви то поволі кот..ться у долину, то підійма..ться на похилій горі (М. Коцюбинський).

IV. Прочитайте фразеологізми, до кожного з них доберіть синонім. Визначте дієслова, вкажіть їх дієвідміну.

Зразок: підіймати (II дієвим.) на глум - насміхатися (II дієвідм.)

Ні пари з вуст; тримати язик за зубами; накивати п'ятами; водити за носа; бити байдики; підносити до небес; як корова язиком злизала; давати драла; зробити великі очі; згущувати фарби; впасти в око; вишкіряти зуби; води в рот набрати; викинути з голови; душа в п'яти сховалася; брати ноги на плечі; глека розбити; продавати зуби; підбивати клинці; вставляти палиці в колеса; обвести навколо пальця; пекти раків; цокотіти зубами.

V. Напишіть твір-мініатюру за наведеним початком. Визначте дієслова, вкажіть особу, число, дієвідміну.

Серпень висушує другий укіс трав. Довкола духмяніють прив'ялі кашки, і лише гірський холодний потічок забиває дурман молодого сіна...

Контрольні тести

I варіант

I. Укажіть рядок, у якому всі дієслова належать до I дієвідміни:

- а) чорнити, лежати, бліднути, жити, знімати;
- б) мирити, дружити, гуснути, трусити, радіти;
- в) колоти, біліти, лити, дерти, одягати.

II. До якої дієвідміни належать дієслова з основою інфінітива на -и-, -і- (-ї-), які випадають при дієвідмінюванні?

- а) до I дієвідміни;
- б) до II дієвідміни;
- в) дієвідмінюються за окремим зразком.

III. Позначте рядок, у якому всі дієслова при дієвідмінюванні зазнають змін приголосних:

- а) любити, садити, мазати, графити, їздити;
- б) колахати, сушити, в'язати, плавати, плавити;
- в) стверджувати, чекати, позбавляти, творити, пити.

IV. Знайдіть рядок, у якому всі дієслова належать до однієї дієвідміни:

- а) берегти, доручити, плести, дряпати, різати;
- б) морщити, водитися, бубніти, обирати, відзначати;
- в) смажити, рибалити, косити, вживатися, лежати.

II варіант

I. Позначте рядок, у якому всі дієслова належать до I дієвідміни:

- а) мазати, ставити, кликати, нести, співати;
- б) дивитися, зітхати, золотити, віяти, розуміти;
- в) брати, нести, зимувати, хотіти, іржати.

II. До якої дієвідміни належать дієслова з основою інфінітива на **-ува-, -оро-, -оло-, -ну-**?

- а) до I дієвідміни;
- б) до II дієвідміни;
- в) дієвідмінюються за окремим зразком.

III. Позначте рядок, у якому всі дієслова при дієвідмінюванні зазнають змін приголосних:

- а) косити, мстити, могти, пекти, свистати;
- б) недочувати, будувати, линути, шуміти, вити;
- в) соромити, триматися, шкваркотіти, мусити, писати.

IV. Знайдіть рядок, у якому всі дієслова належать до однієї дієвідміни:

- а) жити, ганьбити, четвертувати, мудрувати;
- б) робити, лестити, смішити, лічити, губити;
- в) відмінювати, захищати, жити, муркотіти, гризти.

Диктант

Ниви спорожніли, стужавіли, потонули в чорній ріллі; небо з високим чолом теж здається порожнім і бездумним, лише ген на його краю розсипано жовтого порохна – чи то не відблиски з землі тих чорнобривців, що цвітуть тепер по селах?...Летіло у вирій птаство, забирало свої голоси, свій щебет, свої пісні, а залишало особливу, сповнену неясного значення пустку – в полях, у лісах, у цьому прибідлому небі.

Три тополі над шляхом прислухаються до елегійних ноток вітерця, приглядаються до роздягнутого та розхристаного поля, нахиляються в легкій зажурі до села, наче дивуються, що хати – ці білокрилі птахи, які народилися з теплих гніздечок людських рук, – і досі не злетіли вгору, не майнули у вирій. Тополі ще зелені, проте зелень їхня вже наче полегшала, дозрівши, і в їхні довгі, до п'ят, коси вплетено дукати, розсипано внизу коло ніг – наче іскри, наче натяк на той спалах, на те вогнище, яке тут завире пізніше, коли тополі

самі себе спалюватимуть у власному полум'ї, підсипатимуть із власних віт шерехкого листяного жару; вітер, нагинаючи, гнатиме їх удалину, а вони, божевільні, випручуватимуться з його поривчастих обіймів, давитимуться протяжним схлипуванням чи коротким зойком і таки не зрушать, не втечуть із того вогню-хурделиці, бо, видно, любий він їм, як і той клопоть землі, де вони звікували життя.

Тополі зараз моляться, захоловши в покірних позах, і в їхніх струнких постатях вловлюється німе благання. Кому вони моляться, що і в кого благають? Губенятами здригаються листки, наче з них зривається слово – зелене, блискуче, нечутне – і сонячним спалахом перекочується по гіллю. Ті спалахи, слово до слова, складаються хоч і в печальну, зате водночас таку ясну молитву, і ця молитва наче аж золотиться під високими небесами, мерехтить з важкуватою врочистістю.

Сивіє обрій; від землі, вистиглої за ніч, струменить холодок; ось-ось нитка бабиного літа має пронизати повітря – десь його білий, розпачливий літ забарився; вже готується до сатанинського перебігу-крутняви ідеально опуклий кущ перекотиполя; і три тополі край шляху моляться з благоговінням... (240 слів) (Є. Гуцало)

Відмінювання дієслів *бути, дати, їсти* та з основою *–вісти* (відповісти й под.)

Аудиторні вправи та завдання

I. Запишіть дієслова в усіх особових формах теперішнього часу. Порівняйте форми дієслів, вказавши відмінності їх дієвідмінювання.

Бути, їсти, дати, розповідати, читати, навчати.

II. Запишіть дієслова в усіх особових формах майбутнього часу доконаного виду. З'ясуйте, які з цих дієслів зберігають архаїчну систему особових закінчень.

Бути, їсти, дати, продати, розповісти, відповісти, переповісти.

III. Спишіть речення. Підкресліть дієслова архаїчної групи. Поясніть, які з них вживаються з давніми, а які з новими особовими формами.

1. Сподіваюсь, дасте мені знати, коли будете в Києві (Леся Українка).
2. Дочка вечерять подає, а мати хоче научати, так соловейко не дає (Т. Шевченко).
3. – Робота моя неважка, – витоплю піч, зварю їсти, віддам – і вільна на увесь день (Панас Мирний).
4. Вона оддасть її заміж. За хазяйського сина (М. Коцюбинський).
5. Мого несхибного ножа не з'їсть, не вищербить іржа (М. Рильський).
6. Трохи недоспиш, трохи недоїси – то й вірші гарно пишуться (П. Тичина).
7. Була я щаслива: Приснилось мені...та того не списать! Де в світі є мова така чарівлива, Щоб справжнєє щастя могла розказать (Леся Українка).
8. У нас тут недалеко цукровий завод єсть (Г. Тютюнник).
9. Сержант розповість про який завгодно з минулих боїв, як про вчорашню подію (Ю. Яновський).
10. Односельчани чекають, що я розповім про події на фронтах (Ю. Збанацький).

IV. Складіть та запишіть речення з дієсловами *бути*, *їсти*, поставивши їх у формі другої особи однини та множини теперішнього часу.

V. З'ясуйте, у яких особових формах теперішнього часу вживається дієслово *бути* у поданих реченнях. У яких стилях сучасної української мови використовуються давні форми цього дієслова?

1. Чого жажнувся ти *еси*, поблід з переполоху? (П. Грабовський). 2. Ви – месники тепер за них, ви месники *єсте* (М. Бажан). 3. – Аз *єсмь* господь твій!.. А господеві нема чого хвилюватись. Слабості людського духу не повинні лежати на його чолі і в очах. Картина, скажу вам, не того... (М. Стельмах). 4. Десь там за югою, за снігами *єсть* гора, занурена в туман (П. Дорошко). 5. Лиш ті, які не йдуть нікуди, непогрішимі *суть* (О. Підсуха). 6. Ти воскрес нам діяння народу: одвічна ти ж наша сило, – славна бо *еси* (М. Бажан). 7. Козаки *суть* кмітливі та розумом проникливі, додумливі та щедрі, не прагнуть великого багатства, але найвищу ціну кладуть своїй свободі (О. Ільченко).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Визначте, які з наведених дієслів при творенні форм теперішнього і майбутнього простого часу мають нетипові для сучасної української мови особові форми.

Знати, пекти, віддавати, творити, вчити, ходити, працювати, продавати, вибігати, розгортати, вечеряти, їсти, знати, бажати, хотіти, перебувати, бути, видавати, розправляти, розповідати, оповідати, забувати, згадувати, переповідати, вважати, спати, стояти, вітати, повідомляти, видобувати, відповідати, подавати.

II. Утворіть усі особові форми дієслів *бути*, *їсти* у теперішньому часі. Поясніть, у чому полягає специфіка словоформ цих дієслів при їх словозміні.

III. Утворіть усі особові форми дієслів *передати*, *з'їсти*, *розповісти* у майбутньому простому часі. Поясніть, у чому полягає специфіка словоформ цих дієслів при їх словозміні.

IV. З'ясуйте, яким особовим формам сучасної української мови відповідають архаїчні словоформи дієслова *бути*. Вкажіть, якому стилю української мови притаманне таке використання цього дієслова.

1. Слово наше рідне! Гарне ж ти на вроду! Бо ти *єсть* не всепрощення... (П. Тичина). 2. *Єсть* ми, були ми і будем, так як те сонце вгорі! (П. Тичина). 3. Ласкаве небо, грім залізний, була ти, будеш і *еси*! Тобі, тобі, моя Вітчизно, у серці дзвонять голоси (М. Рильський). 4. Я *єсть* народ, якого правди сила ніким звойована ще не була (П. Тичина). 5. А чи *єсть* у тебе рушники? (Т. Шевченко). 6. Слава тобі, Шафарику! Во віки і віки, що звів *еси* в одно море слов'янської ріки! (Т. Шевченко). 7. Але ж тату, *суть* і в нас статки-маєтки (Б. Грінченко). 8. *Єсть* там дивний-предивний край (Леся Українка). 9. Чого жажнувся ти *еси*, поблід з переполоху? (П. Грабовський).

V. Спишіть речення. Дієслова, що в дужках, поставте у відповідній особовій формі майбутнього часу. Підкресліть закінчення цих слів і поясніть, у чому полягає їх особливість.

1. Поки сонце зійде, роса очі (виїсти) (Прислів'я). 2. Та хто ж своє щастя (віддати) на поталу? (Н. Забіла). 3. В мене овесець важненький, дешево (віддати) (Г. Квітка-Основ'яненко). 4. – Пішов би ти до пана, попрохав би грошей на відробітки... Може б він і дав.... – Ет, не (дати)! (М. Коцюбинський). 5. – А що б ви дали? – спитав він перегодом. – Та вже не будемо торгуватись... Кажіть ціну... – Три карбованці (дати), – відповів Яким (М. Коцюбинський).

Контрольні тести

I варіант

1. Встановіть, у якому рядку є дієслово, що в теперішньому часі має особливий тип дієвідмінювання:

- а) засівати, бігати, ходити, робити, носити;
- б) спати, відпочивати, сидіти, їсти, пити;
- в) горіти, палати, мовчати, пекти, мести.

2. Встановіть, у якому рядку є дієслово, що в майбутньому часі має особливий тип дієвідмінювання:

- а) допомогти, добрести, доїсти, довести, змести;
- б) дійти, гукнути, потягти, розвести, заборонити;
- в) згуртувати, збороти, звеселити, розрадити, затужити.

3. Встановіть, у якому рядку є дієслово, що в сучасній українській мові має одну словоформу для будь-якої особи теперішнього часу:

- а) брати, забирати, віддавати, розповідати, доповідати;
- б) згадувати, вигадувати, передбачати, відчувати, втрачати;
- в) ставати, з'являться, перебувати, бувати, бути.

4. Встановіть, у якому рядку допущено помилку в написанні особового закінчення дієслова:

- а) ведуть, можуть, ревуть, іржуть, живуть;
- б) говорить, кричить, робить, біжить, доїть;
- в) ловиш, біжиш, говориш, робиш, їсиш.

II варіант

1. Встановіть, у якому рядку є дієслово, що в сучасній українській мові має одну форму для будь-якої особи теперішнього часу:

- а) хотіти, бажати, вітати, замовчувати, розуміти;
- б) ловити, знаходити, здобувати, рахувати, відчувати;
- в) жити, існувати, перебувати, добувати, бути.

2. Встановіть, у якому рядку є дієслово, що в майбутньому часі має особливий тип дієвідмінювання:

- а) віднести, роздати, розгледіти, побачити, відмовити;
- б) записати, замовити, засипати, загорнути, завітати;
- в) пошукати, порахувати, знайти, зрозуміти, забрати.

3. Встановіть, у якому рядку є дієслова, які в особових формах майбутнього часу зберігають архаїчну систему особових закінчень:

- а) замести, занести, забрати, відняти, захопити;
- б) дати, продати, видати, доповісти, розповісти;

в) захотіти, засокотіти, заворкотіти, загуркотіти, затупотіти.

4. Встановіть, у якому рядку допущено помилку в правописі особового закінчення дієслова:

а) повіриш, посієш, спечеш, звариш, з'їсиш;

б) повірите, посієте, спечете, зварите, з'їсте;

в) повірять, посіють, спечуть, зварять, з'їдять.

Диктант **Запах кропу**

Добре живеться в селі в серпні та у вересні. Поля на горбах, що спинаються до бездумних хмар, уже посвітлішали, в'ється над ними стомлений, дорослий серпанок.

Вже зібрано мак – зв'язаний пучками, він висить на жердці у сінях. Біля маку великими жовтими зернами усміхаються качани кукурудзи. Соняшники вже зрізані, вимолочені дрючком або качалкою, і насіння лежить у мішку на тапчані біля печі. Вогняно-веселі язички перцю червоніють і червоніють, наче ніяк не можуть перебороти пекельного сорому. Вінки цибулі і часнику прогинають другу жердку. І з-поміж усіх запахів яскраво пробивається дух кропу, якого насушили і зсипали в торбинку, щоб зимою було чим обдурити юшку, щоб зимою мати зелену страву, яка нагадувала б про літо...

Смугасті та воскові дива – гарбузи – лежать уже в купі під грушею, або під хатою, або ж посунули по всьому городу, хто де притуливши свою голу голову. Тепер їх находиш скрізь – і в бур'янах за хатою, і в кущах бужку, і в рові, і навіть на розкарякувату сливу заліз один, вмовився між гіллям та й задрімав до самісінької осені. Подивишся на гарбузи – та й здається, що вони, наче наші давні пращури, поприпадали вухами до землі, наслухають, чи не здригаються доли від шаленого кінського тупоту, чи не суне татарська орда? Лежіть і слухайте! Лежіть і слухайте, воскові дива, нового тупоту ви не почувете, зате вловить, як ще не заспокоїлась наша земля, як ще вона тремтить і здригається од тієї далекої навали і недавньої.

Мати копає картоплю. В повітрі стоїть сухуватий пил, а тепла земля пахне втомою (240 слів) (Є. Гуцало).

Дієприкметник. Активний і пасивний стан **Аудиторні вправи та завдання**

I. Утворіть від дієслів дієприкметники, виділіть дієприкметникові суфікси:

а) активного стану теперішнього часу:

виконувати, думати, сидіти, міцніти, зростати, знемагати, дрижати, перетворювати, працювати, різати, копати, сіяти, лежати, обслуговувати, відбілювати, пояснювати, благати, поглинати, в'янути, мити, терпіти, співати, байдикувати, зеленіти;

б) активного стану минулого часу:

осісти, почорніти, потерпіти, застаріти, засохнути, посивіти, дозріти, пожовкнути, заіржавіти, пригоріти, потемніти, побіліти, замерзнути, зів'янути, розімліти, згустіти, почервоніти, зачерствіти, опустіти, прогнати, охрипнути, задубіти;

в) пасивного стану минулого часу:

здійснити, інкрустувати, одержати, стримати, посіяти, пошити, мити, засвоїти, написати, укладати, бити, зробити, закрити, закінчити, подвоїти, терти, обирати, бажати, використати, застосувати, розлити.

II. Вставте пропущені букви. До якої частини мови відносяться дані слова в залежності від наголосу? З чотирма словами складіть речення.

Нескінче..а – нескінче́..а, нездо́ла..ий – нездола́..ий, незлі́че..ий – незліче́..ий, незр'івня..ий – незр'івня́..ий, неоціне́..ий – неоціне́..ий, неска́за..ий – несказа́..ий, незбагне́..ий – незбагне́..ий, непримире́..ий, нечисле́..ий, невблага́..ий, передба́че..ий, переповне́..ий, переосмісле́..ий.

III. Визначте, від яких дієслів утворені дієприкметники, запишіть інфінітиви цих дієслів. З'ясуйте вид дієприкметників і дієслів. Складіть речення з трьома дієприкметниками.

Прочитаний, обслуговуючий, написаний, люблячий, зшитий, куплений, паруючий, надуманий, співаючий, застиглий, киплячий, саджений, тріснутий, благаючий, здійснений, терплячий, кинутий, відкритий, вражений, втомлений, зіграний.

IV. Розподіліть дієприкметники на активні та пасивні; вставте пропущені букви, визначте суфікси.

Зігрі..ий сонцем, прочит..а книга, поясню..ий завдання, засох..а квітка, сп'яні..ий від щастя, поруді..е листя, віщу..ий добро, викону..ий обов'язки, зміцні..а дружба, міцні..а дружба, нагородж..ий медаллю, наболі..е питання, спорудж..е місто, викину..ий на смітник, блука..ий сутінками.

V. Розподіліть словосполучення: спочатку випишіть словосполучення з прикметниками, а потім – з дієприкметниками.

Варений довго, варена страва, печений у казанку, печена картопля, колючий дріт, нескінчений твір, сидяча робота, підбадьорений товаришами, бадьорий хлопець, спілий кавун, написаний на дошці, палена цегла, черствий погляд, зачерствілий хліб, спрямована дія, прямий погляд.

Вправи і завдання для самостійного виконання

I. Перекладіть словосполучення українською мовою.

Отбеливающее средство, любящий свободу, расширяющий сосуды, обслуживающий персонал, плавающие средства, поглощающий вредные вещества, укрепляющий здоровье, смотрящий вдаль, производящий сельхозмашины, портящиеся продукты, наболевший вопрос, погибший пассажир, бывший студент, засохший цветок, устаревшая методика, выпавший снег, треснувший кувшин, достигший мастерства.

II. Допишіть у дієприкметниках суфікси та закінчення, розкрийте значення фразеологізмів.

Підупа.. авторитет, нестерп.. нудота, бігає як ошпар.., невилаз.. злидні, крутиться як посол.. в'юн, вітром підби.., як вкопа.., як ужал.., тер.. калач, як намальова.., як обскуба.. курка, як мішком із-за рогу приби.., втрач.. шанс, побудов.. на піску, втопта.. у багнюку.

III. Розкрийте дужки, утворюючи з інфінітивів дієприкметники пасивного стану.

1. Рот тримай (стулити), а очі (розплющити). 2. (Втратити) часу ніколи не віднайдеш. 3. Коли (розбити) судно припливе до берега. 4. (Зісти) хліб швидко забувається. 5. (Вантажити) золотом осел і на дах замку вибереться. 6. Хто має лиху славу, той ніби наполовину (повішати). 7. У нього хліб з обох боків (намастити). 8. Двері мудрості ніколи не (замкнути). 9. У розумної голови рот (стулити). 10. (Купувати) розум дорого обходиться. 11. Порожній той гаманець, у якому повно (позичати) грошей. 12. Не спирайся на (поламати) палицю. 13. Щастя приходить (не кликати). 14. (Пошкодити) судну будь-який вітер небезпечний. 15. (Подерти) рукав тримає руку ззаду (Англійські прислів'я).

Контрольні тести

I варіант

1. З'ясуйте, у якому рядку всі слова – дієприкметники:

- а) прив'язаний, вилитий, ходячий, затихлий, порослий;
- б) загаданий, запрограмований, обговорюваний, митий, чистий;
- в) співаючий, несказаний, тремтячий, здоровенний, відпочиваючий.

2. Укажіть рядок, у якому всі дієприкметники активного стану:

- а) співаючий, притихлий, згаданий, радіючий, поживклий;
- б) посивілий, граючий, задуманий, зажурений, розквітлий;
- в) зів'ялий, падаючий, сяючий, посивілий, киплячий.

3. Укажіть рядок, у якому всі дієприкметники пасивного стану:

- а) розвинутий, запрограмований, пишучий, викликаний, забутий;
- б) закінчений, сказаний, довершений, присвоєний, закутий;
- в) завітчаний, роздягнений, почорнілий, закінчений, вироблений.

4. З'ясуйте, у якому рядку в усіх словах слід писати одну букву -н- :

- а) занепокоє..ий, доверше..ий, побіле..ий, присвоє..ий, шале..ий;
- б) розвинен..ий, височе..ий, запрограмова..ий, зачине..ий, налагодже..ий;
- в) ошпаре..ий, намальова..ий, підкоше..ий, невблага..ий, смире..ий.

II варіант

1. З'ясуйте, у якому рядку всі слова дієприкметники:

- а) обладнаний, завершений, налагоджений, застелений, тоненький;
- б) прив'язаний, знесилений, благаючий, почорнілий, вигаданий;
- в) вилитий, розстелений, радіючий, записаний, білуватий.

2. Укажіть рядок, у якому всі дієприкметники активного стану:

- а) лежачий, засохлий, пишучий, сплячий, змарнілий;
- б) змерзлий, промоклий, зшитий, засохлий, политий;

в) розбуджений, списаний, накопичений, обговорюваний, збитий.

3. *Укажіть рядок, у якому всі дієприкметники пасивного стану:*

а) знайдений, висвітлений, стомлений, вишитий, працюючий;

б) засіяний, скошений, политий, скорений, падаючий;

в) закінчений, замкнений, дописаний, куплений, викинутий.

4. *З'ясуйте, у якому рядку в усіх словах слід писати дві букви -н- :*

а) притише..ий, здорове..ий, шкоре..ий, скоше..ий, наповне..ий;

б) бездога..ий, багатогра..ий, невблага..ий, свяще..ий, непримире..ий;

в) спотворе..ий, довгожда..ий, шале..ий, незакінче..ий, посоле..ий.

Диктант

Про що шумлять сосни...

Місяць уже зблід. За шкільним садом зеленіло світанкове небо. Десь у кущах попискувала кропив'янка. Я обнишпорив усі кущі, ні про що не думаючи, нічого не боячись, але Стефанії ніде не знайшов. Тоді я спустився до Бугу і пішов понад рікою, іноді зупиняючись і тихо шепочучи, так тихо, що ледве сам чув свій голос, який мені здавався чужим і незнайомим. Хвилинами мені ввижалося, коли я дивився на свою незграбну тінь, що сунулася по росистій траві обіч мене, що то вона говорить, що то вона кличе, а мої уста, одерев'янілі і заляклі, мовчать. Враз перед моїми очима щось майнуло в світлі місяця. Я зупинився і приріс ногами до землі. Із-за кущів вийшла якась примара, тихо скрикнула і припала мені до грудей, тремтяча і ридаюча. Я не вірив, що це Стефанія...

– Ти не поранена? – запитав я, відчуваючи, як голос мій рветься і глухне, і як у ногах у мене немає сили, і я опускаюся на мокру від роси луку.

– Ні, – відповіла вона тихо.

Тоді я встав, обняв руками її голівку (руки мої тряслись, і вона це відчувала), поцілував у мокре від роси волосся і, немічний, змучений страшною ніччю, розбитий, як стара гарба, поплівся додому. Вона йшла зі мною, і, видно, дитяче серденько її відчувало мої муки, бо вона втішала мене, що їй ніскільки не було страшно... Але я вже думав не про це. Я думав про те, що життя народило ще одну справжню людину на землі, що добре, розумне і вічне уже проросло в її душі і проведе її чесною по крутих його дорогах (250 слів) (Григорій Тютюнник).

Дієприслівник. Доконаний і недоконаний вид

Аудиторні вправи та завдання

1. Випишіть з поданих речень дієприслівники. Вкажіть їх вид.

1. От він виходить із царських врат, з побожністю причинивши їх за собою (В. Винниченко). 2. Панночка, одягаючись, так зашелестіла і зарипіла шовками, що нерви мої не витримали сього прикрого для мене шелесту, і я вийшла й собі слідом за бабусею (Леся Українка). 3. Блукавши по світу широкім, своїх розгубили, а чужих не придбали (П. Мирний). 4. На греблі знов у два рядки

видивляються в воді дуже старі, товсті, дуплинасті верби, вкриваючи гіллям здоровий панський питель (І. Нечуй-Левицький). 5. Синя хвиля скипала молоком біля їх ніг, а відтак танула і шипіла на піску, тікаючи в море (М. Коцюбинський). 6. «Ах, вибачайте!» – кинула одна панночка, зачепивши нехотючи нашу дівчину (Леся Українка). 7. Отак міркуючи, поплакав я трохи, згадавши страшний суд, подививсь на ластовенят і, згорнувшись у бубличок, жалібно зітхнув (О. Довженко). 8. Павло, побачивши її в вінку, поцілував її і сказав, що вона сьогодні дуже гарна, що очі в неї, мов барвінок, а коси, мов промінь сонця (Леся Українка). 9. Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок (О. Довженко). 10. Місяць, прокравшись крізь густі віти, зирне на нас оком холодним – і покотиться геть собі далі (П. Мирний). 11. Дрібен дощ, мов крізь сито, мрячив і сизими хвилями славсь по долині, криючи широку далину млою (М. Старицький). 12. Усі заговорили тут нараз голосно й живо: дехто зотягав співучим голосом, зовсім не стісняючись, а гулящі тупали так сильно ногами, що самі не розуміли свого слова (О. Кобилянська).

II. Утворіть від поданих дієслів дієприслівники доконаного та недоконаного виду.

Допомагати – допомогти, утримувати – утримати, перебігати – перебігти, розміщати – розмістити, колихати – колихнути, висікати – висікти, виробляти – виробити, ображати – образити, підрізати – підрізати, додавати – додати, порівнювати – порівняти, захищати – захистити, приносити – принести, викорінювати – викоренити, підперезувати – підперезати, перемагати – перемагати.

III. Перекладіть українською мовою.

1. Природа – вечно изменчивое облако; никогда не оставаясь одной и той же, она всегда остается сама собой (Р. Эмерсон). 2. Человек овладевает природой, еще не научившись владеть собой (А. Швейцер). 3. Мы не можем спасти мир, не изменив его (Г. Фосдик). 4. Человек - единственное животное, которое причиняет другим боль, не имея при этом никакой другой цели (А. Шопенгауэр). 5. Природа и воспитание подобны. А именно: воспитание перестраивает человека и, преобразуя, создает ему вторую природу (Демокрит). 6. Люди страшатся бедности и безвестности; если того и другого нельзя избежать, не теряя чести, следует их принять (Конфуций). 7. Порицать в другом свои недостатки, думается мне, столь же допустимо, как порицать - а это я делаю весьма часто - чужие в себе, обличать их следует всегда и везде, не оставляя им никакого пристанища (Мишель де Монтень). 8. Преувеличивая чужие добродетели, мы отдаем дань не столько им, сколько нашим собственным чувствам: мы ищем похвал себе, делая вид, что хвалим других (Франсуа де Ларошфуко). 9. Если человек заслуживает похвалы, старайтесь не отказывать ему в ней, иначе вы не только рискуете отклонить его от надлежащего пути, лишая его поддержки и одобрения, в котором он нуждается, но и сами лишитесь лучшего преимущества - воздать человеку должное за его труд (Д. Рескин). 10. Мы слишком поздно замечаем, что, развивая свои добродетели, мы

вместе с ними культивируем и пороки (Гёте). 11. Пытаясь сорвать с врага маску, мы рискуем увидеть там свое отражение (В. Немов).

IV. Замініть дієслова в дужках на дієприслівники.

1. Хто розраховує забезпечити собі здоров'я, (знаходитись) у лінії, той чинить так же нерозумно, як і людина, що думає мовчанням вдосконалити свій голос (Плутарх). 2. Старості діждатися всі хочуть, а (діждатися), нарікають (Прислів'я). 3. Як суконщики чистять тканину, (вибивати) її від пилу, так гімнастика очищає організм (Гіппократ). 4. Юність іде, (не питати), старість приходить без дозволу (Прислів'я). 5. (Випивати) чашу задоволення до дна, ми виявляємо там більше гравію, ніж перлин (О. Бальзак). 6. (Виростати), ми найчастіше стаємо тими самими людьми, від яких мати наказувала нам триматися подалі (Б. Франсіс). 7. Її Величність Цивілізація, (відняти) в людини час і простір для повновартісного почування, тим самим позбавила її органу поетичного слуху (О. Забужко). 8. Неможливо досягти свободи в майбутньому, (утискати) її нині (М.Бакунін). 9. Людина, (владарювати) над іншими, втрачає власну свободу (Ф. Бекон). 10. Тиранія виростає із демократії. Інакше (казати), із крайньої свободи виникає найбільше і найжорстокіше рабство (Платон).

V. Замініть, де це можливо, дієслова-присудки дієприслівниками. Визначте вид дієприслівників.

Настя хутко прочитала сей лист і поклала його на стіл, потім взяла і знов перечитала помалу, немов придивлялась окремо до кожного слова. Потім вона довго ще дивилась на лист, не читала. Далі поклала його і почала ходити по хаті нерівною ходою; часом затримувалась та притискала руки до грудей, немов здавлювала серце. Стала край вікна і дивилась у прозору сутінь. Сльози туманили їй очі, але вона гордо, болісно зсунула брови і зважливо одвернулась од вікна.

Вона сіла при столі, взяла перо й папір і налагодилась писати. Довго сиділа вона, то здіймала перо, то спускала його немов до писання, але папір лежав білий і ні слова на ньому не було. Вона зітхнула, тремтячою рукою тихо поклала перо на стіл, встала і вийшла з хати у темний садок (Л. Українка).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Проаналізуйте подані слова. Визначте, до яких частин мови вони належать. Складіть з кожним словом речення.

Танцювати – танцюючі – танцюючи, грати – граючі – граючи, думати – думаючі – думаючи, терпіти – терплячі – терплячи, палати – палаючі – палаючи, дрижати – дрижачі – дрижачи, благати – благаючі – благаючи.

II. Складіть речення з кожною парою дієслів, замінивши одне з них дієприслівником.

Глянути і прощатися, стояти і дивитися, засміятися і схилитися, проходити і побачити, оглянутися і промовити, дійти і блукати, перечитати і придивлятися, втомитися і сидіти, помітити і нахмурити, кивати і слухати, скінчити і заснути, плакати і стримувати.

III. Напишіть твір-мініатюру «Дружба – найбільший скарб», використовуючи дієприслівники доконаного та недоконаного виду.

Контрольні тести

I варіант

1. Встановіть, у якому рядку всі дієприслівники недоконаного виду:

- а) знижуючи, лепечучи, ненавидячи, дбаючи, радячи;
- б) клепаючи, ощупуючи, приготувавши, слюсарюючи, жуючи;
- в) уярмляючись, мігруючи, дбаючи, ллючи, оманюючи.

2. Встановіть, у якому рядку всі дієприслівники утворені за допомогою суфіксів - ачи, - ячи:

- а) сипл...чи, верт...чи, до...чи, волоч...чи, дивл...чись;
- б) чист...чи, нівеч...чи, давл...чи, кор...чи, сто...чи;
- в) бо...чись, гуркот...чи, біж...чи, бач...чи, го...чи.

3. Знайдіть правильне твердження:

а) Дієприслівники доконаного виду утворюються від основи неозначеної форми дієслова за допомогою суфіксів -ши (основа закінчується приголосним звуком) або -вши (основа закінчується голосним звуком).

б) Дієприслівники доконаного виду утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів -ши (основа закінчується приголосним звуком) або -вши (основа закінчується голосним звуком).

в) Дієприслівники доконаного виду утворюються від основи неозначеної форми дієслова за допомогою суфіксів -ши (основа закінчується голосним звуком) або -вши (основа закінчується приголосним звуком).

4. Встановіть, у якому реченні немає дієприслівника недоконаного виду:

- а) Незважаючи на малесенький вітерець, парило і робилося душно.
- б) Сиві оселедці, підголені чорні чуприни і лисі геть голови схиляються, хрестячись, низько.
- в) Любив, їдучи на возі з луку, дивитися, лежачи, на зоряне небо.

II варіант

1. Встановіть, у якому рядку всі дієприслівники недоконаного виду:

- а) жовтіючи, стоячи, посміхаючись, експлуатуючи, обв'язуючи;
- б) обганяючи, славословлячи, посмоктавши, миючи, тішачи;
- в) прибираючи, висаджуючи, тримаючи, шкодячи, ятрячи.

2. Встановіть, у якому рядку всі дієприслівники утворені за допомогою суфіксів -учи, -ючи:

- а) мел...чи, кле...чи, кол...чи, вабл...чи, ірж...чи;
- б) диха...чи, пол...чи, сопл...чи, сія...чи, ліз...чи;
- в) диш...чи, сі...чи, клич...чи, бор...чись, зника...чи.

3. Знайдіть правильне твердження:

а) Дієприслівники недоконаного виду утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів -учи, -ючи (для дієслів II дієвідміни) і -ачи, -ячи (для дієслів I дієвідміни).

б) Дієприслівники недоконаного виду утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів -учи, -ючи (для дієслів I дієвідміни) і -ачи, -ячи (для дієслів II дієвідміни).

в) Дієприслівники недоконаного виду утворюються від основи неозначеної форми дієслова за допомогою суфіксів -учи, -ючи (для дієслів II дієвідміни) і -ачи, -ячи (для дієслів I дієвідміни).

4. Встановіть, у якому реченні немає дієприслівника недоконаного виду:

а) І валилися німці як снопи; падаючі перекидали лізучих, і сповнялись рови трупами; повітря тряслося від брязкоту, хрупоту, стогону, лементу, від звірячих вигуків і прокльонів.

б) Тут дід заводив нас у такі казкові нетрі старовини, що ми переставали дихати і бити комарів на жижках і на шиї, і тоді вже комарі нас поїдом їли, пили нашу кров, насолоджуючись, і вже давно вечір надходив, і великі соми вже скидались у Десні між зірками, а ми все слухали, розкривши широко очі, поки не повергались в сон у запашному сіні під дубами над зачарованою річкою Десною.

в) В такі ночі в серці розцвітають квітки таємні, ростуть, цвітуть, бринять, зачаровують думку, і вона спить, слухаючи, як серце б'ється.

Диктант

Гримнув вибух, але вершники були занадто близько, і увесь набій пролетів понад їх головами, не зачепивши нікого; тільки двоє коней під татарами шелеснулися убік, злякавшись вереску, а огир шляхтича, мов від корчів, тільки переставив ноги і повів ушима, та й сам шляхтич, склавши навхрест руки, непорушне сидів на коні, не зводячи очей з високої башти, буцім чекав своїми грудьми на більш влучний стріл. Молодці хапливо заправили новий набій і навели плющиху на непорушну мету. Але Оріся спинила їх порухом руки і, знесилена, опустилась на камінь, відкинувши голову назад, на холодну стіну.

Минуло чверть години. Невважаючи на підняті вгору два списи з білими хустками, такої ж самої ознаки згоди на башті не виставляли, – залізна брама лишалась зачиненою, і висячий міст висів на гаках.

Тоді вершники з'їхались, поговорили про віщось, і один з них, вийнявши лука, натяг і пустив тятиву; стріла злетіла вгору, спинилась там на мить і потім, зробивши півкола, з силою вдарилась край п'яти башти і задрижала, вгрузши глибоко в землю. Козаки кинулись до стріли і знайшли прив'язаний до неї папірець. Оріся звеліла принести його їй і з пожадливістю почала читати. Вершники тим часом підїхали поза межу стрілу і спинилися, очевидячки, чекаючи на відповідь (195 слів) (М. Старіцький).

Прислівник. Ступені порівняння Аудиторні вправи та завдання

I. Перепишіть. Виокремте ступені порівняння прислівників і прикметників.

1. Найогидн...і очі порожні, найгрізн...е мовчить гроза, найнікчемн...і дурні вельможні, найпідл...а брехлива сльоза. Найпрекрасн...а мати щаслива, найсолод...і кохані вуста, найчист...а душа незрадлива, найскладн...а людина проста (В. Симоненко). 2. Знай, що в світі найтя...е – це серце носити студене (Максим Рильський). 3. Заздрість сліпа. І що гостр...а вона, що ще більш сліпа (В. Козаченко). 4. Найдоро...е – люди вколо тебе (І. Жиленко). 5. Роса синіє, а не блище, темніє в шапликах вода, і в травах шурхає все бли...е глухої осені хода (Л. Первомайський). 6. Страшно безсило – малим чути себе перед смертю, але страшн...е, коли ні за що вмерти (Б. Олійник).

II. Запишіть прислівники в три колонки за розрядами: 1) способу дії, міри і ступеня; 2) місця; 3) часу. З других букв складіть вислів П. Тичини. У якій групі є прислівники, що утворюють ступені порівняння? Укажіть їх.

Доценту, звідкись, де-небудь, зрання, зліва, взаємно, ледве, де-не-де, допізна, удосвіта, сміло, глухо, хтозна-куди, знадвору, нині, нізвідки, безвісти, зверху.

III. Прочитайте українські прислів'я з «Практичного українсько-російського словника приказок Г. Млодзинського». Випишіть прислівники зі ступенями порівняння. Знайдіть російські відповідники, користуючись словничком для підказок.

1. Лучче б глядів свого носа, ніж чужого проса. 2. Лучче з розумним два рази загубити, як з дурним раз знайти. 3. Лучче з розумним у пеклі, ніж з дурним у раю. 4. Лучче їсти хліб з водою, ніж буханець з бідою. 5. Лучче нині горобець, як завтра сокіл. 6. Лучче свої воші бити, ніж чужі гроші лічити. 7. Лучче солом'яна згода, як золота звада. 8. Лучче солов'я в рот, ніж журавля в год. 9. Добре здобувши, кращого не шукай. 10. Своя пазуха ближче. 11. Скоріш дурень одурить розумного, як розумний дурня на розум наведе. 12. Що на дні – те найсолодше. 13. Як погано орати, то лучче випрягати.

Словничок для підказок:

1. Не сули журавля в небо, дай синицу в руки. 2. Не в свої сани не садись. 3. Дуракам закон не писан. 4. Услужливый дурак опаснее врага. 5. Лучше хлеб с водой, чем пирог с бедой. 6. На чужой каравай рта не разевай. 7. Худой мир лучше доброй ссоры. 8. Лучшее – враг хорошего. 9. Своя рубашка ближе к телу. 10. Остатки сладки.

IV. Серед наведених пар прислівників вкажіть такі, що можуть утворювати ступені порівняння. Вкажіть особливості суплетивних форм ступенів порівняння.

Мало – багато, рано – пізно, добре – погано, як-небудь – абияк, голосно – гучно, ввічливо – чемно, серйозно – жартома, інколи – часом, весело – сумно, гарно – прекрасно, солодко – гірко.

V. Утворіть порівняння вищого й найвищого ступенів від поданих прислівників. Складіть з ними речення.

Широко, глибоко, легко, важко, близько, далеко, вузько, високо.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. У кожному із речень вкажіть прислівники вищого й найвищого ступенів порівняння.

1. Білі хвилі здіймались високо і од вітру ще вище (Леся Українка).
2. Високо піднісся орел сизокрилий, все вище та вище до хмар золотих (В. Самійленко). 3. Рипить корабель, стогне тяжко, здригається, наче конає, угору здійсмається важко, ще важче уділ поринає (Леся Українка). 4. Я рвонувся швидше вітру через луки (Б. Олійник). 5. Тяжко вранці прокидатися, а ще тяжче вечора діждатися. 6. Щастя – добре, а воля – краще. 7. Прямого дерева у лісі багато, а кривого – найбільше. 8. Добре чути далеко, а зле ще далі. 9. Де не є добре, а вдома краще. 10. Проси не багато, а якнайбільше, а от бери, що дають (Народна творчість).

II. Перекладіть українською мовою.

Видеться чаще, платить дороже, купить дешевле, нарезать тоньше, есть меньше, ехатъ быстрее, прыгнуть выше, бросить дальше, прибежать раньше всех, говоритъ резче, нырнуть глубже, задержаться дольше, убрать чище, одеться теплее, говоритъ увереннее.

III. Від поданих прислівників утворіть форми вищого й найвищого ступенів. Складіть з ними речення.

Завзято, гостро, дзвінко, грайливо, тісно, журливо, радісно, хитро, темно, розкішно, тихо, ймовірно.

IV. Напишіть невеликий твір-опис «Мій молодший брат (сестра)», використовуючи форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників та прислівників.

V. Заповніть пропущені місця, користуючись словничком підказок, потрібними формами порівняння прислівника.

1. Чим більше кицьку гладити, тим вона ... горб підіймає. 2. Най... в світі – сон. 3. Раніше встанеш, то ... діла зробиш. 4. Голова най... радиться з очима та вухами. 5. Риба утікає, де глибше, а чоловік – де ... 6. ... десятьом допомогти, ніж у одного попросити. 7. Ту вівцю першою стрижуть, яка най ... мекає. 8. Гострий ніж ... відріже шмат. 9. Манівцями – далі, навпростець – най

Довідка: найсолодше, найближче, вище, більше, найбільше, ліпше, швидше.

Контрольні тести

I варіант

1. Встановіть, у якому рядку в усіх прислівниках при творенні ступенів порівняння відбувається чергування приголосних:

- а) вузько, далеко, рано, весело;
- б) пізно, вдало, сумно, легко;
- в) близько, тяжко, високо, важко.

2. *Визначте рядок, у якому при творенні ступенів порівняння прислівників використовуються суплетивні форми:*
 - а) багато, погано, гарно, мало;
 - б) швидко, далеко, добре, гірко;
 - в) часто, високо, дешево, легко.
3. *Визначте рядок, у якому в усіх прислівниках при творенні ступенів порівняння додається суфікс -іш:*
 - а) весело, далеко, ймовірно, тепло, грайливо;
 - б) гостро, розкішно, гаряче, вимогливо, проблемно;
 - в) рано, тихо, солодко, сумно, мило.
4. *Визначте рядок, у якому всі ступені порівняння прислівників утворені правильно:*
 - а) найбільш веселіше, менш привабливо, швидше, нижче, близькіше;
 - б) холодніше, краще, яскравіше, найбільш солодко, найменш сумно;
 - в) більш дорожче, швидкіше, найчистіше, більш низько, найсміливіше.

II варіант

1. *Встановіть рядок, у якому при творенні ступенів порівняння прислівників додається суфікс -ш-:*
 - а) коротко, довго, легко, тонко, далеко;
 - б) пластично, цинічно, вагомо, серйозно, тривало;
 - в) суворо, відважно, чудово, лагідно, дотепно.
2. *Укажіть рядок, у якому в усіх словах при творенні ступенів порівняння прислівників відкидається суфікс:*
 - а) високо, широко, вузько, глибоко, далеко;
 - б) скоро, швидко, солодко, марно, весело;
 - в) плутано, вірно, пожадливо, безмежно, передбачливо.
3. *Укажіть рядок, у якому всі ступені порівняння прислівників записані правильно:*
 - а) якнайвеличніше, дуже сильно, найменше, щонайвеселіше, вижче;
 - б) тихіше, близькіше, поганіше, якнайкраще, швидше;
 - в) гірше, краще, менше, якнайсильніше, щонайнижче.
4. *Помилки при творенні ступенів порівняння прислівників є у рядку:*
 - а) багато – більше – найбагато, тяжко – тяжіше – найтяжче; струнко – стрункіше – найстрункішіше;
 - б) глибоко – глибоше – найглибше, гаряче – більш гаряче – найбільш гаряче, радісно – радісніше – найрадісніше – щонайрадісніше;
 - в) довго – більш довго – найбільш довго, зручно – зручніше – найзручніше – якнайзручніше, пізно – більш пізно – найбільш пізно.

Диктант

Помірний клімат та невичерпні природні багатства Східно-Європейської рівнини і Карпат приваблювали людей, що селилися тут ще задовго до історичних часів. У народів, які жили в лісових та лісостепових місцевостях,

дерево завжди відігравало велику роль у розвитку матеріальної культури і мистецтва. З дерева будували житло, храми, оборонні стіни та башти, кораблі, мостили вулиці і площі, робили вози, сани й інше сільськогосподарське знаряддя, різний посуд і начиння: бочки, жлукта, корита, діжки, ложки тощо.

Виникає питання: чому у книгах про давньоруську архітектуру йдеться головним чином про церкви? Можливо, лише тому, що інші споруди не збереглися? Справді, найкраще збереглися пам'ятки культового будівництва, бо їх будували з добірного дерева, переважно дуба, ставили ізольовано від навколишньої забудови, в оточенні високих дерев для захисту від вогню. Інші ж дерев'яні будинки, в тому числі й житлові, частіше гинули під час пожеж і від вологи, їх часто перебудовували або замінювали новими будинками через фізичний та моральний знос. Тому поодинокі пам'ятки дерев'яного житла мають не більше 100-150 років, а старовинні дерев'яні палаци, замки та фортеці зовсім зникли, не залишилося жодної пам'ятки. Про архітектуру цих будівель можемо судити лише за старовинними описами та гравюрами.

Крім того, треба пам'ятати, що за часів середньовіччя у руках церкви була вся ідеологія, і основною сферою діяльності кращих народних майстрів, архітекторів та художників були церковні споруди.

Використання деревини протягом багатьох віків сприяло розвитку у кожного народу своєї технології і художньої обробки дерева. Мало в якій галузі народної творчості так яскраво виступають національні риси народу, як у дерев'яній архітектурі та різних виробах з дерева (180 слів) (П. Юрченко).

Список рекомендованої літератури

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К.: Пульсари, 2004.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища шк., 1985.
3. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник / С. І. Головащук. – К.: Либідь, 1995.
4. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Вища шк., 1972. – Ч. 1.
5. Орфографічний словник української мови / Уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пешак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К.: Довіра, 1994.
6. Орфографічно-орфоепічний практикум із сучасної української літературної мови: Навч. посібник / Авт. кол.: М. М. Фащенко, О. В. Антонюк, З. І. Волосевич та ін. – Одеса: Астропринт, 2003.
7. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища шк., 2002.
8. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 2000.
9. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969.

10. Тестові завдання з орфографії та орфоєпії сучасної української мови: З орфоєпічним коментарем / За ред. М. Л. Микитин-Дружинець. – Одеса: Астропринт, 2009.
11. Українська мова: Орфографія. Орфоєпія. Тестові завдання: навч. посіб. / За ред. М. Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ «Академія», 2009.
12. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. — К.: Наук. думка, 2015.
13. Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова. Довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко. – К.: Либідь, 1996.
14. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови / І. П. Ющук. – К.: Освіта, 2012.

IV. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Неподвоєні й подвоєні приголосні в словах іншомовного походження *Аудиторні вправи та завдання*

I. Перепишіть слова, вставляючи пропущені букви. Перекладіть українською мовою. Порівняйте правопис слів в обох мовах. При потребі користуйтеся орфографічним словником.

Ак...орд, ак...уратный, ал...юминий, ап...етит, ак...омпаниатор, ал...ея, аг...регат, бар...икада, бюл...етень, бал...аст, бюр...ократизм, гал...ерея, грам...офон, грам...атический, горил...а, гум...анизм, дек...арация, деф...ект, деф...ицит, дилем...а, драм...а, дес...ерт, диф...ирамб, дил...етант, диф...еренциал, ил...юстрация, ил...юзия, интел...игенция, индиф...ерентный, им...унитет, им...играция, инкас...атор, кал...играфия, кар...икатура, кол...ектив, колон...ка, кор...ектура, коеф...ициент, кавал...ерия, клас...ицизм, колон...ия, метал...ический, мас...овый, мол...юск, мол...екула, ном...инал, ном...енклатура, оп...ортунизм, опрет...ка, оп...озиция, парал...ель, пер...он, привил...егия, прогрес...ивный, профес...ия, пан...о, рес...урси, рес...ора, Рос...ия, сум...ировать, тер...ас...а, тер...ор, тен...ис, тер...итория, тун...ель, трол...ейбус, хлорофіл..., хок...ей, шос...е, експрес...ия, эм...играция, эл...ипс, эф...ект, эпиграм...а, эс...енция, эф...ект, эл...егия.

II. Переписуючи, вставте, де треба, пропущену літеру.

Палац...о, агрес...ія, ал...о, Андор...а, Пал...да, Апен...іни, ван...а, бравіс...имо, пастич...о, прус...ак, рен...вація, іл...юзіон, ін...іціали, ір...акація, ір...ельний, хеві-метал..., транс...ексуалізм, сюр...реалізм, трат...орія, Гол...андія, ір...онізувати, Ніц...а, горгон...а, нет...о, мадон...а, ін...оходець, ін...ервація, Кан...и, віл...а, ман...а.

III. Вставте пропущені букви, де це потрібно. Від власних назв утворіть прикметники.

Ніц...а, агресія, Рус...о, Ам...ан, Апен...іни, Аргентина, ван...а, Ус...урі, Андор...а, Шил...ер, Жан...а, Гаван...а. Мюл...ер, Марок...о, Гол...андія, Абіс...інія, абсол...ютизація, Кан...и, бравіс...имо, Брюс...ель, ір...окез, іл...юзіон, барок...о, лібрето...о, Гес...ен, Гал...ія, Дал...ас.

IV. Перекладіть слова українською мовою. Порівняйте особливості правопису слів іншомовного походження в обох мовах.

Трасса, капелла, рессора, палаццо, панно, тенніс, тонна, пастиччо, сюрреалізм, брутто, нетто, клас, реновація, кореспондент, коефіцієнт, баллада, трансексуалізм, мадонна, леггорн, комерсант, іпрессионізм, ірреальний, іннервація, аллегорія, тоннель, інновація, иноходець, ініціали, іррадація, мокко, мирра.

V. З'ясуйте значення поданих слів. Уведіть їх у речення.

Бонна, пенні, білль, булла, дурра, мірра, анотація, конотація, імміграція, тратторія, мулла, аннали, донна.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перепишіть, розкриваючи дужки.

1. Десь пасеться клонована До(л,лл)і серед білих невинних овець – еталон генетичної долі, вже й таку для нас має Творець. 2. Тихо ллються мелодії атоми, до приморських стікають тера(с, сс). 3. Морські вали на мі(р,рр)іади скельць роздроблені ударами прибою (Д. Шупта). 4. Ма(н,нн)а з неба не пада і не впаде (М. Вінграновський). 5. Та були в Е(л,лл)аді писарі й поети чесні та цнотливі, як тепер газети (В. Симоненко). 6. А каштанів шляхетна сім'я визолочує листям а(л,лл)ею. (Д. Шупта). 7. Мадо(н,нн)а – це жінка з маленьким дитям на руках (Л. Забашта).

II. Вставте пропущені букви. Перекладіть українською мовою. Порівняйте вживання подвоєних букв в обох мовах.

1. Програм...ка дрожала в ее руке (К. Федин.). 2. Хоть бы телеграм...ку прислал (И. Катаев.) 3. Огромных дубов колон...ада стояла как будто на страже (Н. Заболоцкий). 4. Гремели цепи, обрывались трос...ы (А. Яшин) 5. Отвратительная пьеса! Нет ни одного лица истинного, все кар...икатуры! (А. Чехов). 6. В первоначальном своем значении слово бел...етрист есть то же, что литератор, занимающийся изящной словесностью (В. Белинский.). 7. Она села за фортепьяно, взяла несколько ак...ордов, запела (А. Герцен.). 8. Мальчик подошел к отцу и подал ему записку о бал...ах, полученных в школе (Л. Толстой). 9. Свет бесчисленных звезд отражается в каждом кристалл...ике снега (И. Соколов-Микитов).

IV. Перекладіть речення російською мовою. Порівняйте вимову і правопис слів іншомовного походження в обох мовах.

1. На естраді журі конкурсу (І. Кочерга). 2. Дзюркотіла заспокійливо вода у великому круглomu басейні з кам'яними лавками, на які сідали правовірні для омовень над молитвою. 3. Султан Баязид купив у бідної вдови пару голубів і пустив їх у дворі своєї мечеті, спорудженої славетним Хайреддіном, який уперше застосував для прикрашення капітелей кам'яні сталактити і щільники (П. Загребельний). 4. Поїзд метро загуркотів, вирвавшись із темного тунелю на світлий простір. 5. Поїзд наближався до Вапнярки, коли на пероні з'явився цей елегант у чорних окулярах (О. Черногуз). 6. Колись тут були скіфи, сармати, кіммерійці, алани. (П. Загребельний). 7. Кожна нація, кожна соціальна група має свої звичаї, що виробилися протягом багатьох століть і освячені віками (О. Воропай).

Контрольні тести

I варіант

1. У якому рядку в усіх словах іншомовного походження відбувається подовження?

- а) Тал...інн, Бес...арабія, ман...а, контр...еволюція, мадон...а;
- б) мас...а, шос...е, прогрес..., еф...ект, тер...аса;
- в) метал..., барок...о, антен...а, ал...ея, ім...іграція.

2. У якому рядку в усіх словах іншомовного походження не відбувається подовження приголосних?

- а) іл...юмінація, ал...ея, ем...іграція, інтермецо...о, беладон...а;
 - б) нет...о, брут...о, палац...о, пан...о, бул...а;
 - в) пастич...о, прус...ак, фін..., мір...а, мот...о.
3. У якому рядку географічні власні назви записано правильно?
- а) Андорра, Марокко, Голландія, Абіссінія, Ассірія;
 - б) Брюссель, Бонн, Дарданелли, Кассабланка;
 - в) Міссісіпі, Апенніни, Гаванна, Вашингтонн.
4. У якому рядку географічні назви записано неправильно?
- а) Ніцца, Яффа, Бразилія, Мадагаскар, Філіппіни;
 - б) Апенніни, Аппалачі, Браззавіль, Валлонія, Веллінгтон;
 - в) Вілемстад, Галія, Гановер, Гесен, Далас.
5. У якому рядку допущено помилку в правописі чоловічих імен іношомовного походження?
- а) Аполлінарій, Аполлон, Віссаріон, Геннадій, Еммануїл;
 - б) Ілля, Абакум, Агапон, Ананій, Бенедикт;
 - в) Веніамін, Ілларіон, Інокентій, Іполит, Македон.

II варіант

1. У якому рядку допущено помилку в правописі жіночих імен іношомовного походження?
- а) Сусанна, Агнеса, Беатриса, Яна, Діана;
 - б) Алла, Аполлінарія, Емма, Жанна, Ізабелла;
 - в) Інесса, Інна, Нонна, Римма, Стелла.
2. У якому рядку при перекладі слів українською мовою зберігається подовження приголосних у словах іношомовного походження?
- а) сюрреалізм, прусс, нетто, мокко, іннервация;
 - б) ирреальный, леггорн, вилла, імунитет, ипподром;
 - в) иррадация, лемма, миссис, ватт, регресс.
3. Вставте пропущені букви у прикметниках, утворених від слів іношомовного походження. Визначте рядок, у якому в словах зберігається подовження:
- а) шос...ейний, ап...аратний, оп...ортуністичний, регрес...ивний, еф...ективний;
 - б) багатотон...ий, сюр...еалістичний, ім...іграційний, ін...ерваційний, контр...еволюційний;
 - в) кол...ективний, кас...овий, ал...егоричний, фін...ський, груп...овий.
4. Знайдіть рядок, у якому допущено помилку:
- а) яффський, яський, філіппінський, абіссінський, андоррський;
 - б) аннамський, апеннінський, таллінський, бессарабський, лозаннський;
 - в) калькуттський, аттичний, брюссельський, марокканський, голландський.
5. У якому рядку допущено помилку в правописі географічних назв іношомовного походження?
- а) Брюссель, Бонн, Дарданелли, Кассабланка;
 - б) Міссісіпі, Апенніни, Гавана, Вашингтон;
 - в) Ніцца, Яффа, Бразилія, Мадагаскар, Філіппіни.

Диктант **Києво-Могилянська академія**

Серед пам'яток архітектури Подолу привертає увагу будинок Києво-Могилянської академії – взірць українського бароко XVII століття з його точними пропорціями, стриманими формами, приємним пластичним вирішенням фасадів, оригінальним заломом даху. На фасаді, що дивиться на площу, дві меморіальні дошки, які сповіщають, що тут свого часу навчалися такі видатні уми, як Михайло Ломоносов і Григорій Сковорода. Академія, заснована на початку XVII століття, була світильником, звідки струменіло світло по всіх обширах слов'янських.

З 1615 по 1632 рік це була Братська школа. З 1632 року з ініціативи Петра Могили об'єдналися Лаврська школа на Печерську і Братська на Подолі. Новий навчальний заклад, названий іменем свого фундатора Петра Могили Києво-Могилянською колегією, здобув статус вищої школи. Це був водночас університет (оскільки викладалися ті ж дисципліни й за тією ж системою, що і в західноєвропейських університетах), і Академія наук (майже всі професори водночас були і вченими), і Академія мистецтв (викладалися поетика, ораторське мистецтво, музика, театр, образотворче мистецтво). Усе робилося для того, щоб з обдарованого підлітка зробити освічену й інтелігентну людину. Навчалися в колегії 12 років.

Об'єднуючи Лаврську і Братську школи, Петро Могила запровадив одну з найдемократичніших для XVII століття систему екзаменування учнів при переході з нижчого класу у вищий або при закінченні повного курсу навчання. Знання перевірялися не індивідуальним опитуванням, а на публічному річному диспуті. Кожен міг сповна проявити себе, своє вміння володіти словом, творчу винахідливість (216 слів) (*Д. Степовик*).

Передача голосних у словах іншомовного походження ***Аудиторні вправи та завдання***

I. Поясніть вживання e, є, ї

Бельетаж, бемоль, верф, Бодуен де Куртене, брометил, бекон, гієна, геєна, удегеєць, силует, траєкторія, мерія, маєстро, пієтет, Хуанхе, Мане, проєкція, діелектрик, пенсне, полієфірний, ТЕЦ, уїк-енд, екватор, Елла, фідеїзм, спаніель, траєкторія, фаєтон, фієста, ліцеїст, пасеїзм, рубаї, сюїта.

II. Перепишіть, вставляючи пропущені букви. Перекладіть слова українською мовою. Прочитайте правильно ці слова обома мовами.

Составить сх...му, цвета сп...ктра, ...герский костюм, древний ...пос, великая ...поха, широко...кранный фильм, забавный ...пизод, ди...тическая столовая, личная гиги...на, лежать под т...нтом, последняя мод...ль, длинный тунн...ль, вражеская ...скадра, прекрасное шосс..., картофельное пюре..., горячий коф..., новая т...ма, опасный инцид...нт, медленная ...волюция, плавательный басс...йн, краеведческий муз...й, заменить шт...пель, разбить пенсн..., темный силу...т, шить пальто в ат...лье, ст...нд с книгами.

III. Перепишіть, вставляючи пропущені букви.

1. По...т, фе...рія, міну...т, фа...тон, р...кві...м, ма...стро, тра...кторія, піру...т, абітурі...нт, кано..., Су...цький, клі...нт, і...рархія, силу...т, паці...нт, стату...тка, ко...фіці...нт, ду...т, і...рогліф, ду...ня, ало..., а...роплан, орі...нтир, ад...кватний, кашн..., ст...нд, д...льта, кот...дж, пенсн..., д...нді, Пу...рто-Ріко, ...піграф, інт...рв'ю, к...кс, л...ді, орфо...пія, аф...ра, фой..., с...рвіс, антит...за, портмон..., кр...пд...шин, т...рмос, б...н...фіс, р...н...санс, б...ль...таж, ...скорт, сі...ста, фла...р, р...кві...м, ста...р.

IV. Вставте пропущені букви u або i. Звірте написання за словником іншомовних слів. Поясніть написання слів.

Спартак...ада, сп...н...нг, сц...ент...зм, тах...кард...я, т...нейджер, т...ам...н, т...фон, фр..., хаш..., херув...м, х...нд..., хр...я, юкаг...р, ц...н...зм, ц...акр...н, ч...пс..., шпр...ц, шр...т, с...мпоз...ум, Сераф...м, пр...ф...кс, ол...ва, м...гдаль, м...нтай, м...р...ади, л...ман, лодж...я, катол...к, к...шм...ш, к...моно, іч...г..., С...з...ф, ...нд...го, Д...ккенс, д...орама, ауд...тор...я, к...шлак.

VII. З поданого тексту виписіть слова іншомовного походження і поясніть їх правопис.

Логіка – наука про закони правильного мислення, про вимоги, які висуваються до послідовного і доказового міркування. Логічні операції – означення, класифікація, доведення, спростування, узагальнення і т.п. – застосовуються кожною людиною у розумовій діяльності. Але застосовуються неусвідомлено і нерідко з огріхами, без чіткого уявлення про всю глибину і складність тих розумових дій, з якими зв'язаний кожний, навіть найбільш елементарний акт мислення – без сумніву, одне з найцінніших наших знань. Воно робить розум максимально точним і ювелірно тонким у своєму аналізі, безпощадним до будь-якої фальші і нелогічності, незмінно послідовним у своїх висновках. Все це так чи інакше позначається на всіх сторонах і теоретичного, і практичного застосування мислення. Людина постійно прагне розширити свої знання і збагатити свою пам'ять. Але, як сказав давньогрецький філософ Геракліт, багато знання не навчає мудрості. Мудрість – у знанні основ і причин. І особливо логічних основ положень, що приймаються. Без здатності обґрунтовувати наявні переконання нема справжнього і твердого знання (О. А. Івнін).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Поясніть написання слів, сформулювавши правила.

Офіціоз, неотенія, іподиякон, імбир, ідіома, ікосаедр, конвеєр, кий, кіста, литаври, мокасини, леєр, миля, матіола, макіяж, пікнік, сколіоз, сиртакі, сироко, ростбіф, римейк, радіатор, пульчинела, психіатр, проект, пріор, преюдиціальість, прерія, понтифік, подіум, хірург, фіфті-фіфті, текіла, супінатор, риторика, Аїда, ажіотаж, реєстрація.

II. Напишіть твір-мініатюру «Моя майбутня професія», використовуючи слова іншомовного походження. Поясніть значення і правопис цих слів.

III. Вставте пропущені букви у словах. Поясніть правопис цих слів.

1. Став я по...том антологій, влитий у посмертний бар...ль...ф (Д. Кремень). 2. ...вроп...йське кіно. Барви зелені понадр...альні. Вілла з видом на море, що лащиться біля ніг (М. Савка). 3. Любов ц...в...л...зац...ю вінчає і зв'язує ...стор...ї вугли. 4. І степу золотого п...ктораль бентежила монархові уяву. 5. Елег...я прощальної печалі хмариною за обрій відплива. 6. Вкрай знесилене море викида на пісок мертву хвилю, як тіло д...льф...на. 7. Час грає на к...фарі й на г...тарі ду...том спільним – давній і новий. 8. У небі зір торкається безлисто акац...ї грав...юрний с...луєт (Д. Шунта).

Контрольні тести

I варіант

- 1. У якому рядку всі слова іншомовного походження пишуться з і?*
 - а) д...єз, кл...єнт, на...вний, Н...цца, м...льярд;
 - б) м...льйон, в...зуальний, альту...зм, апеляц...я, маг...страль;
 - в) ком...с...я, л...брето, оф...ц...оз, арх...в, б...знес.
- 2. У якому рядку в усіх словах іншомовного походження пишеться и?*
 - а) д...ректор, ст...мул, рефр...ж...ратор, шпр...ц, форт...с...мо;
 - б) акр...д...тив, мажор...тарний, пен...ц...л...н, реж...м, еп...скоп;
 - в) м...тропол...т, от...т, імб...р, пест...ц...ди, парат...ф.
- 3. У якому рядку всі географічні назви записано правильно?*
 - а) Аттика, Афганістан, Бангладеш, Бранденбург, Кенігсберг;
 - б) Чікаго, Люксембург, Вюртемберг, Абіджан, Гваделупа;
 - в) Лейпциг, Магдебург, Сілезія, Абіссинія, Мозамбік.
- 4. У якому рядку допущено помилку?*
 - а) бедуїн, апартеїд, гебраїст, гуманоїд, дегероїзація;
 - б) деїзм, єзуїти, кодеїн, конвоїр, кондуїт;
 - в) круїз, пантеїзм, параноїк, лігроїн, ліцеїст.

II варіант

- 1. У якому рядку всі слова іншомовного походження пишуться з буквою є ?*
 - а) каланхо..., інгреді...нт, і...рархія, тамплі...р, трі...р;
 - б) фа...тон, фло...ма, фу...те, ше...літ, про...кт;
 - в) спані...ль, рецепі...нт, карі...с, пі...логографія.
- 2. У якому рядку всі слова пишуться з е ?*
 - а) су...цид, пі...тет, протоі...рей, піру...т, ре...стр;
 - б) суфл...р, сутен...р, тренаж...р, фунікул...р, ало...;
 - в) рим...йк, ста...р, му...дзин, кюв...т, трюф...ль.
- 3. У якому рядку допущено помилку?*
 - а) пабліситі, пагінація, пазиграфія, палафіти, панегірик;
 - б) пансіон, папараці, папілома, парафін, дизель;
 - в) Паріс, паронім, партитура, пасатижі, патіо.
- 4. У якому рядку всі слова пишуться з и ?*
 - а) кок-саг...з, к...шм...ш, к...шлак, к...рза, к...й;

- б) іч...г..., к...нджал, к...моно, к...з...л, к...шлак;
в) к...в..., к...пар...с, кат...он, кв...єтизм, к...рг...з.

Диктант

Київ – одне з найдивовижніших міст світу. І не лише тому, що це найбільший політичний, економічний і культурний центр Східної Європи. Йому випала доля стати колискою однієї зі світових цивілізацій – слов'янсько-православної. І це не єдина його чеснота: нікого не залишить байдужим його неповторний шарм – неозора дніпровська далечинь в обрамленні мальовничих пагорбів зі златоверхими церквами, що потопають у зелені. Київ напрочуд світлий. Відкритий сонцю, небу, омийтий водою, він просто яскріє позитивною енергією.

Розташувався Київ на межі лісу і степу – ліс бере початок у Франції, а степ тягнеться аж до Китаю. Ліс і степ, високий правий берег і низький лівий, Захід і Схід зустрічаються тут і зливаються в гармонії, а між ними – величний Дніпро. Він роз'єднує і водночас об'єднує місто, а обабіч його численних розтоків і зарічок очам відкриваються краєвиди такої краси, що можна годинами зачаровано милуватися ними з правого, високого, берега.

Київ оповитий релігійною аурою. Вас вітають численні православні церкви, з якими мирно сусідять католицькі та греко-католицькі храми, протестантські молитовні доми, синагоги й мечеті. Київ – це батьківщина найдревніших православних монастирів. Особливу увагу здобула Києво-Печерська авра – один з найбільших монастирських осередків світу. І якщо Київ величають матір'ю міст руських, то Лавру – матір'ю монастирів руських.

А ще Київ називають духовно-містичним містом. Мабуть, ця атмосфера сприяла зародженню філософських умонастроїв. Адже тут народилися відомі релігійні філософи Микола Бердяєв і Лев Шестов.

Пограничне місцезнаходження Києва, його положення між Заходом і Сходом сприяло розквіту мультикультуралізму, сформувало дух толерантності, доброзичливості та гостинності (235 слова) (С. Удовік).

Уживання м'якого знака, апострофа, сполук ьо та йо в словах іншомовного походження Аудиторні вправи та завдання

I. З'ясуйте написання слів іншомовного походження за чинним правописом.

Андорра-ла-В...еха, Асунс...он, Болон...я, Бр...юссель, В...єнт...ян, В...єтнам, В...юртемберг, Джок...якарта, Нар...ян-Мар, Н...ю-Йорк, Н...яса, Н...ясаленд, Н...юрнберг, П...ємонт, Пхен...ян, Сен-П...єр, С...єрра-Невада, Т...ян...-Шан..., Рек...явік, Пуат...є, М...юнхен, Мол...єр, Барб...юс.

II. До словосполучень доберіть із довідок слова іншомовного походження, поясніть їх правопис.

Прилюдне зречення віри або своїх переконань; перший виступ актора на сцені; запалення слизової або сполучної оболонки ока; аспірант вищого

військового навчального закладу; об'єднання держав, організацій на основі договірних зобов'язань; гарно оздоблена коробочка для цукерок; інфекційна хвороба свійських тварин, якою можуть заражатися і люди; шампанське, що містить мінімальний відсоток (0,3) цукру; чоловік із темним або чорним волоссям; англійська порода невеликих короткошерстих службових собак, які вирізняються мертвою хваткою щелеп; густа тонка бавовняна тканина; останні ряди в залі театру, кінотеатру, аудиторії тощо; слабо кислий молочний продукт із коров'ячого молока, сквашеного з додаванням спеціальних бактерій та фруктових есенцій.

(Слова для довідок: бязь, бруцельоз, бонбоньєрка, аб'юрація, дебют, брют, ад'юнкт, кон'юктивіт, брюнет, йогурт, гальорка, бутер'єр).

III. Поставте, де треба, м'який знак. Поясніть правила вживання і невживання м'якого знака. З'ясуйте значення слів за словником іншомовних слів.

Кабел..., кал...ян, карб...юратор, карман...йола, кастан...єти, кол...є, конфіт...юр, кроман...йонець, кр...юшон, кс...ондз, курф...юрст, кутюр...є, к...ювет, ман...єризм, миш...як, мініат...юра, м...юзикл, нокт...юрн, н...юанс, павіл...йон, фел...юга, пас...янс, пен...юар, мел...помена, прод...юсер, рез...юме, рев...ю, сен...йорія, ст...юард, с...южер, філ...онка, л...рекс, кол...рабі, кастан...єти, конфіт...юр, кс...онде, ф...юзеляж.

IV. Поставте, де треба, апостроф. Поясніть вживання і невживання апострофа в словах іншомовного походження.

Ін...екція, ман...єризм, інтерлін...яж, пап...є-маше, папіл...йотка, пен...юар, п...єдестал, п...єза, марсел...єза, метал...янс, П...єро, п...єса, піран...я, порт...є, прем...єр, п...юпітр, п...юре, миш...як, рамбул...є, рев...ю, рез...юме, рел...єф, сек...юриті, суб...єкт, тер...єр, трел...яж, шабер...єр, флеш-інрев...ю, нокт...юрн, ф...юферс, кон...юнкція, конс...єрж, м...юзикл, круп...є.

V. Поставте у словах іншомовного походження йо, ьйо або ьо. Поясніть свій вибір. Складіть речення з поданими словами, попередньо звернувшись за потребою до тлумачного словника.

Кс...ндз, карман...ла, шев...т, філ...нка, левул...за, мін...н, сен...рія, педикул...з, папіл...тка.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перепишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви. Аргументуйте свій вибір

1. Є тисячі доріг, міл.он вузьких стежинок, є тисячі ланів, але один лиш мій (В. Симоненко). 2. Став і я поетом антологій, влитий у посмертний барел...єф (Д. Кремінь). 3. Дивись – до нас вертається П...єро (О. Рижко). 4. Не кожне сузір'я в небі придатне нам на кол...є. 5. Роз'єднані, зливаємось в ал...янси – ніде нема каналів обвідних. (Д. Шупта). 6. Я знаю, що бійця нащадки спом'януть і нашу віру й кров знесуть на п...єдестал (А. Малишко). 7. Тихо спустивши порт...єри, день переходить в останню фазу (Б. Олійник). 8. Кохати – нові землі відкривати, н...юанси свіжі і відтінки нові (І. Драч).

9. Понад самим к...юветом виструнчилися гінкі стебла, однакові, незліченні, як солдати (О. Гончар).

II. Перекладіть українською мовою. Порівняйте правопис іношомовних слів у російській та українській мовах.

Календарь, авантюра, бельэтаж, бемоль, верфь, удэгеец, модель, дуэнья, дельта, интервью, варьете, фойе, женьшень, бриллиант, брошюра, парашют, жюри, Жуль Верн, шиньон, панцирь, пюре, форель, тунель, бюлетень, бюрократизм, бильярд, барьер, рельеф, курьер, адъютант, пьеса, батальон, павильон, фельдъегерь, гильотина, адъюнкт, конъюнктура, бульон, компаньон, павильон, пасьянс.

III. Користуючись словником іношомовних слів, підручником з географії або атласом, випишіть географічні назви іношомовного походження:

1) з м'яким знаком перед й, я, ю, є, ї; 2) з апострофом; 3) без апострофа. Поясніть особливості їх правопису.

Контрольні тести

I варіант

1. У якому рядку всі слова іношомовного походження пишуться з апострофом?

- а) аб...юрація, пів...ют, кон...юктивіт, ін...екція, бутер...ер;
- б) б...зь, бонбон...єрка, кар...єра, кутюр...є, бр...ют;
- в) ман...єризм, інтерлін...яз, пап...є-маше, пен...юар, деб...ют.

2. У якому рядку всі слова пишуться без апострофа?

- а) б...юст, грав...юра, н...юанси, б...юро, п...юпітри;
- б) к...ювет, р...юзак, манік...юр, б...язь, комп...ютер;
- в) бар...єр, дяк, марсел...єза, тр...юфель, із...юбр.

3. У якому рядку всі слова пишуться без м'якого знака?

- а) уверт...юра, об...єкт, нерв...юра, куп...юра, м...юзикл;
- б) м...юрид, чарл...стон, карб...юратор, курд...юк, мад...яр;
- в) т...юбінг, мініат...юра, прод...юсер, м...юзикл, п...юпітр.

4. У якому рядку всі слова пишуться з м'яким знаком?

- а) конс...єржка, кастан...єти, кол...рабі, сен...йорія, фал...старт;
- б) с...южер, кур...йоз, трел...яз, фел...юга, круп...є;
- в) л...юрекс, шин...йон, мол...берт, н...юанс, миш...як.

II варіант

1. У якому рядку всі слова пишуться з ъю?

- а) папіл...тка, шин...н, мін...н, сен...рія, лос...н;
- б) спондил...з, левул...за, педикул...з, філ...нка, кост...л;
- в) карман...ла, кур...з, кроман...нець, мумі....

2. У якому рядку допущено помилку?

- а) ф'ючерс, конфітюр, фюзеляж, фюрер, фритюр;
- б) кон'юнктура, флюс, ноктюрн, сек'юриті, прес-пап'є;
- в) сюжер, кюре, ньюфаундленд, Ньютон, курф'юрст.

3. Перекладіть слова іношомовного походження українською мовою. У якому рядку не всі слова будуть писатися з м'яким знаком?

- а) виньетка, горельєф, дьявол, грильях, гондольер;
- б) бутоньерка, бомбоньерка, бельэтаж, барельєф, кольє;
- в) кастаньєты, мельпомена, сегидилья, ришельє, трельях.

4. *Перекладіть слова іншомовного походження українською мовою. У якому рядку не всі слова будуть писатися з ьо?*

- а) суфлер, сутенер, тренажер, фуникулер, мумие;
- б) педикулез, спондилез, левулеза, эдикулез, филенка;
- в) костел, ксендз, суфлер, мумие, фуникулер.

Диктант **Духовний ареал народу**

Мова – макрообраз дійсності у свідомості народу, що сполучає якимось дивом матеріальне та ідеальне, об'єктивне і суб'єктивне. «Вічним двигуном» мовного феномена є пізнавальний потяг, що виявляється у неспинному проникненні в дійсність, у щоденному осяганні її. Саме в горилі мовотворення здійснюється синтез біологічного, етнічного і психологічного: реалії навколишньої дійсності проектуються на канву ідеального. Мова сполучає природне середовище нації і спосіб відображення його у свідомості народу.

Українська мова Народної Мудрості дає нам глибину осягання реальності у її видимих і невидимих зв'язках. Вона загодовує у слові цікаві наукові ідеї з біоенергетики, екології, є своєрідним посібником із Людинознавства. У ній знайдено програму живої етики, розумне прогнозування життєвих ситуацій. Висока категорія Духовного «зашифрована» у зрозумілих та логічно ясих формулах, є спільним знаменником усіх різновидів народознавства.

Розкішні ліси, луки, поля, пташине багатоголосся, розмаїття кольорів знайшли своє віддзеркалення у словесному паралелізмі, що органічно вплетений у народну пісню. Модель, яка охоплює дві паралелі, що не перетинаються на рівному змісті, однак сполучаються на глибині відображення, передаючи органічну єдність усього живого:

«А вже весна, а вже красна, із стріх вода капле. Молодому козакові мандрівочка пахне» (175 слова) (О. Федик).

Відмінювання слів іншомовного походження **Аудиторні вправи та завдання**

I. Користуючись тлумачним словником, визначте значення іменників, підберіть до них прикметники, складіть з ними речення.

Альтруїзм, атеїзм, антагонізм, адаптація, абсурд, белетристика, дилетант, дисидент, коаліція, комюніке, регрес, деградація, місія, плюралізм, дилема, канон, мораторій, менталітет, ностальгія, рейтинг, реноме, експансія, фіаско, імідж, вакансія.

II. Розподіліть слова іншомовного походження на дві колонки: 1) відмінювані слова; 2) невідмінювані слова. До невідмінюваних слів підберіть означення.

Пестициди, піар, піколо, пікулі, пірует, рахат-лукум, ралі, рефері, реципієнт, рококо, Сіон, отит, іхтіандр, кліше, карієс, кизил, миро, лицар, інгредієнт, псоріаз, праліне, сандвіч, сафарі, сарі, хартія, хакі.

III. Узгодьте означення і присудки з виділеними словами. Перекладіть українською мовою. Порівняйте вимову і правопис іншомовних слів в обох мовах.

1. **Кофе** был... чуть тепл... 2. Избранн... **жюри** просмотрел... всю программу. 3. «**Таймс**» опубликовал... интересную статью. 4. Меня заинтересовал... **фасад** здания. 5. В качестве вспомогательного языка **эсперанто** был ... создан... около ста лет назад доктором Л. Земенгофом. 6. Красив... **колибри** привлекл... внимание орнитолога. 6. Оперу «Кармен» написал... велик... **Бизе**. 7. Впереди показал...сь **Гималаи**. 8. Спал... мощн... орангутанг, дремал... больш... горилла, чуть похрапывал... во сне довольн... шимпанзе. Только шустр... макака никак не хотел... успокоиться. Травоядные тоже отдыхали. Задумчив... гну жевал... сено. Друг... антилопа лежал... в глубине вольере. Изящн... газель щипал... травку.

IV. Подані слова іншомовного походження запишіть у 4 колонки: I - I відміна, II - 2 відміна, III - 3 відміна, IV - невідмінювані.

Абат, абзац, міс, адажію, фальш, креп-фай, абітурієнт, ажіотаж, абразія, аванложа, алича, артіль, барель, фухтель, бордюр, алібі, алое, бізань, брость, анаша, фюзеляж, бенефіс, шарж, абракадабра, авантюра, юдоль, шаль, фантазія, адаптер, антураж, апаш, аеробіка, абстракція, аварія, асамблея, валуй, бас-кларнет, фавероль, афіша, амілоза, аркуш, бакшиш, барій, алюр, акведук, бедуїн, мозаїка, макіяж, маестро, геєна, мірра, мирт, ліана, неофілія, ідіома, хачапурі, рояль, рандеву, путасу, пірихій, сангвінік.

V. Провідмініайте подані слова, виділіть закінчення.

Піктограма, подіум, прерія, продюсер, піранья, консьєрж, гуаш, трюфель.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. До поданих іменників підберіть за значенням прикметники. Складіть 5-6 речень.

Анотація, альтруїст, балада, раритет, бюлетень, дискусія, ідилія, інтелігенція, колоквиум, саміт, компроміс, кореспондент, круїз, опозиція, песиміст, ідіома, преса, регрес, репресія, стелаж, реванш, стрес, хобі, епіграма, ефект.

II. Знайдіть і запишіть:

1) 5 відмінюваних іменників власних назв іншомовного походження чоловічого роду;

2) 5 відмінюваних іменників власних назв іншомовного походження жіночого роду;

3) 5 відмінюваних іменників власних назв іншомовного походження, що вживаються тільки у множині;

4) 5 невідмінюваних іменників власних назв іншомовного походження.

До кожного з них доберіть означення.

III. У поданому тексті знайдіть слова іншомовного походження, визначте їх відмінок у реченні і поясніть правопис.

Людина – найбільш таємничий об'єкт науки, який збиває вчених з пуття. Слід визнати, що у своїх зображеннях універсуму наука дійсно ще не знайшла їй місця. Фізиці вдалося тимчасово окреслити світ атома. Біологія зуміла навести деякий порядок у конструкціях життя. Спираючись на фізику і біологію, антропологія у свою чергу якось пояснює структуру людського тіла і деякі механізми його фізіології. Але отриманий при об'єднанні всіх цих рис портрет явно не відповідає дійсності. Людина в тому вигляді, якою її вдається відтворити сьогоднішній науці, – тварина, подібна до інших. За своєю анатомією вона так мало відрізняється від людиноподібних мавп, що сучасні класифікації зоології, повертаючись до позицій Ліннея, поміщають її разом з ними, в одну й ту саму родину гомоїдних. Але якщо судити за біологічними результатами її появи, то чи не являє вона собою якраз цілком інше?

Нікчемний морфологічний стрибок і разом з тим неймовірне потрясіння сфер життя – у цьому весь парадокс людини... Тому цілком очевидно, що в своїх реконструкціях світу сьогоднішня наука нехтує істотним фактором, або, краще сказати, цілим виміром універсуму (За Т. де Шарденом).

Контрольні тести

I варіант

1. У якому рядку всі іменники іншомовного походження невідмінювані?

- а) рахат-лукум, плаке, плато, плісе, поні;
- б) пріор, попурі, портмоне, праліне, пуебло;
- в) путасу, ралі, рандеву, регбі, реле.

2. У якому рядку допущена помилка в узгодженні прикметників з відмінюваними іменниками іншомовного походження?

- а) цінна бандероль, евкалиптовий аерозоль, довгий тунель, старий рояль, прозорий тюль;
- б) дорога шампунь, зелений фенхель, велика антресоль, ароматна ваніль, темна вуаль;
- в) біла емаль, сильна мігрень, кольорова фланель, дружній шарж, темна гуаш.

3. У якому рядку всі іменники іншомовного походження належать до 2 відміни?

- а) юдоль, фальш, фавероль, брость, бізань;
- б) барель, алюр, батерфляй, бенефіс, фухтель;
- в) фюзеляж, шарж, юз, юань, антураж.

4. У якому рядку всі слова в родовому відмінку однини будуть мати закінчення - у?

- а) отит..., офіціоз..., новокаїн..., оріон..., макіяж...;
- б) медіум..., меліоратор..., менует..., лівер..., катіон...;
- в) кизил..., кинджал..., кипарис..., конвеєр..., кювет...

II варіант

1. У якому рядку всі слова іношомовного походження відмінюються за відмінками?

- а) міс, бістро, бікіні, альма-матер, алое;
- б) беж, стакато, бос, мас-медіа, баша;
- в) креп-фай, булла, юань, антресолі, авуари.

2. У якому рядку всі відмінювані іменники іношомовного походження належать до I відміни мішаної групи?

- а) абордаж, ажіотаж, антураж, апаш, бакшиш;
- б) баша, баржа, аванложа, анаша, афіша;
- в) баржа, паранджа, бязь, скабіюза, миза.

3. У якому рядку одне слово не відмінюється?

- а) абрикос, бандероль, вольєр, жираф, зал;
- б) кахель, клавіш, ампула, мозоль, пантофель;
- в) перифраз, спазм, фальш, шампунь, аерозоль.

4. У якому рядку всі слова іношомовного походження відмінюються як іменники *singularia tantum*?

- а) чичероне, ініціали, пабліситі, палафіти, папараці;
- б) парі, пасатижі, пачулі, пенні, кастаньєти;
- в) мокасини, литаври, пестициди, антресолі, авуари.

Диктант

Цілющі метали, овочі та фрукти

Останнім часом лікарі дедалі частіше звертаються до металолікування, особливо до мідетерапії.

Корисна дія міді була відома ще в глибоку давнину. Наприклад, лікар і філософ Емпедокл мав звичку ходити в мідних сандаліях. Арістотель засинав з мідною кулькою в руках.

У Сирії та Єгипті до цього часу існує звичай одягати на руки й на ноги новонародженому мідні браслети. Вони, як вважають місцеві медики, убезпечують малюка від рахіту й епілепсії. Було помічено, що під час холерних епідемій люди, які працювали в мідеплавильних майстернях, не страждали від страшного захворювання.

Тисячу років тому видатний медик Авіценна заповідав своїм учням: «Три знаряддя є у лікаря: слово, рослина, ніж». Можна сказати, що немає рослини, яка не була б лікарською.

Візьмемо таку буденну культуру, як картопля. Мало хто знає, що споживання варених бульб сприяє лікуванню виразки шлунка, знижує артеріальний тиск. Поряд з ромашкою відвар картоплі використовують і як протизапальний засіб.

А що вже говорити про цибулю і часник! Це чи не найкращі «лікарі» домашнього городу.

Чудовими зцілителями є і плоди саду – агрус, суниці. Абрикоси посилюють зір. Виноград, вишні, сливи зміцнюють організм, славляться як протизапальні засоби.

Багатий букет цілющих властивостей мають яблука та кавуни. Ними лікують гіпертонію, захворювання кровоносної системи (192 слова) (З журналу).

Список рекомендованої літератури

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища шк., 1985.
2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник / С. І. Головащук. – К.: Либідь, 1995.
3. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я., Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001.
4. Орфографічний словник української мови / Уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К.: Довіра, 1994.
5. Орфографічно-орфоепічний практикум із сучасної української літературної мови: Навч. посібник / Авт. кол.: М. М. Фашенко, О. В. Антонюк, З. І. Волосевич та ін. – Одеса: Астропринт, 2003.
6. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000.
7. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища шк., 2002.
8. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 2000.
9. Тестові завдання з орфографії та орфоєпії сучасної української мови: З орфоепічним коментарем / За ред. М. Л. Микитин-Дружинець. – Одеса: Астропринт, 2009.
10. Українська мова: Орфографія. Орфоєпія. Тестові завдання: навч. посіб. / За ред. М. Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ «Академія», 2009.
11. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. — К.: Наук. думка, 2015.
12. Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова. Довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко. – К.: Либідь, 1996.
13. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови / І. П. Ющук.— К.: Освіта, 2012.

V. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ
Українські прізвища. Відмінювання прізвищ
Аудиторні вправи та завдання

I. Провідмініайте прізвища іменникового походження:

- I відміни – Сирота, Кочерга; Мазепа;
- II відміни – Коваль, Кравчук; Ломако;
- III відміни – Путь, Заморозь;
- IV відміни – Теля, Немовля.

II. Провідмініайте прізвища, підбравши чоловіче і жіноче ім'я. Назвіть особливості відмінювання чоловічих та жіночих прізвищ.

Волос, Бондар, Жнець, Коваленко, Захарків.

III. Назвіть 5 прізвищ прикметникового типу на -ий, -а. Провідмініайте їх.

IV. Провідмініайте прізвища прикметникового типу на -ов, -ев (-єв), -ів, -їв, -ин, -ін (-їн) в однині та множині. Назвіть особливості відмінювання.

Павлов, Яковишин, Яців, Маркова, Іванова, Сергіїв, Матвіїв, Мар'їн, Панін, Голубєв.

V. Підкресліть прізвища й псевдоніми, встановіть у якому відмінку вжиті, вкажіть особливості відмінювання.

1. Україна – Лівобережна, Правобережна, Слобожанщина – в шістдесяті-сімдесяті роки XVII століття не знала людини, яка б могла зрівнятися популярністю з Іваном Сірком (О. Антонович). 2. Художню частину часопису «Основа» складала твори Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Леоніда Глібова, Пантелеймона Куліша, Олександра Кониського (Н. Руденко). 3. Ім'я Валерія Лобановського, футболіста, заслуженого тренера, відоме сьогодні всій Україні (З газети). 4. Майже сорок років сценічної діяльності, десятки оперних партій, і серед них такі, що важко уявити у виконанні когось іншого: Карась із «Запорожця за Дунаєм» Гулака-Артемівського, Выборний з «Наталки-Полтавки» і Тарас Бульба з однойменної опери Лисенка, дяк Гаврило з «Богдана Хмельницького» Данькевича, безліч ролей російської і зарубіжної оперної класики (Н. Руденко). 5. При одній тільки згадці імені Петра Івановича Ніщинського в уяві багатьох із нас зринає нев'янучої краси мелодія і поезія чоловічого хору «Закувала та сива зозуля» або й уся музична картина «Вечорниці» до вистави «Назар Стодоля» за Шевченком (Н. Руденко). 6. Під керівництвом Б. Хмельницького діяло по всій Польщі понад дві тисячі розвідників (В. Сергійчук). 7. Безсмертні рядки пісні Степана Руданського «Повій, вітре, на Вкраїну» лягли на папір 12 липня 1856 року в далекому Санкт-Петербурзі (Б. Хоменко). 8. Лекційний курс Михайла Сергійовича Грушевського спирався на багатющій фактичний матеріал його досліджень (Г. Бондаренко). 9. В І. Марчука квіти – як люди, а місяць сходить, як дзвін дзвонить, а травичка пульсує, мов живий нерв, і виписано її так, ніби то не травичка, а велика коштовність (О. Климчук). 10. Від Т. Шевченка українська поезія протягом віків співала і співає величальну пісню матері (І. Вихованець).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Провідмініайте прізвища студентів вашого курсу (10 на вибір).

II. Провідмініайте в однині та множині прізвища.

Панасюк (Роман; Тетяна), Скорина, Левицький, Марчишин, Шевченко (Тарас; Ярина) Притула, Чорновіл, Кисіль, Андріїв.

III. Утворіть форму родового та давального відмінків.

Ольга Сіра, Валентин Морський, Валентина Гайова, Вадим Бондаренко, Любов Швець, Віталій Сорока, Оксана Мураха, Валерій Хандога, Іван Швець, Соломія Куколь, Володимир Буревій, Олег Чміль, Василь Панкрушев, Володимир Фоменко, Валентина Щербина, Алла Дубик, Лідія Мурзичева, Галина Прісовська, Олена Якимович, Ірина Замула, Сергій Ус, Алла Третяченко, Микола Васьків, Андрій Тимофєєв, Наталія Датій, Олена Леонтєєва, Марія Дружинець.

IV. Напишіть твір-мініатюру “Посвячення у студенти», використовуючи прізвища у різних відмінкових формах.

Контрольні тести

I варіант

1. У прізвищах Кривоніс, Тонкоріг, Лебідь у непрямих відмінках відбувається:

- а) випадання голосних;
- б) чергування [і] з [о], [і] з [е];
- в) інші зміни.

2. Прізвища Ковалів, Прокопів, Іванів мають при відмінюванні паралельні форми:

- а) у давальному та місцевому відмінках;
- б) у всіх непрямих відмінках;
- в) у кличному та місцевому відмінках.

3. Укажіть, у якому рядку всі прізвища в кличному відмінку мають флексію -о:

- а) Біла, Висп'янська, Сосна, Малютіна, Музика;
- б) Чернега, Мазепа, Майборода, Мальва, Колега;
- в) Ожина, Зубінська, Трубочка, Чорна, Чайка.

4. Укажіть рядок, у якому всі прізвища не відмінюються:

- а) Катерина Швець, Світлана Бойко, Оксана Шпак;
- б) Марія Біла, Соломія Паньків, Віра Мурава;
- в) Олена Верес, Олеся Шклярська, Оксана Липа.

II варіант

1. Прізвища Пиріг, Сидір, Тимків мають паралельні форми відмінювання:

- а) у родовому та знахідному відмінках;
- б) у давальному та місцевому відмінках;
- в) у знахідному та кличному відмінках.

2. Прізвища Павлов, Гордій, Матвій мають паралельні форми відмінювання:

- а) у місцевому та кличному відмінках;
- б) у родовому та знахідному відмінках;
- в) у давальному та місцевому відмінках.

3. Укажіть, у якому рядку всі прізвища в кличному відмінку мають флексію -о:

- а) Сива, Висп'янська, Сосна, Малютіна, Музика;
- б) Береза, Майборода, Мальва, Колега, Муза;
- в) Суниця, Зубінська, Трубочка, Чорна, Чайка.

4. Жіночі прізвища Берник (Марія), Галій (Любов), Бойко (Олена):

- а) відмінюються як іменники III відміни;
- б) не відмінюються;
- в) відмінюються як іменники II відміни.

Диктант

Тернопільщина – край літературний

У цьому краї, як і по всій Галичині, – час великої віднови. Ліквідуються наслідки нашого заідеологізованого минулого, події та явища називаються своїми іменами, у великому й малому відзискується правда...

Літературні традиції на Тернопільщині та причетність до цього краю багатьох славних імен письменників відомі здавна. Це – батьківщина видатних людей: Б. Лепкого, Ю. Словацького, Ю. Опільського, В. Гнатюка, В. Гжицького, наших сучасників, зокрема Г. Андріяшика та Р. Лубківського. Побувавши 1846 року в Почаєві, Тарас Шевченко виконав чотири акварельних малюнки з тамтешньої Лаври; півтора року прожив у селі Вікно Іван Франко, де опрацьовував родинний архів тоді вже покійного громадського діяча, депутата австрійського парламенту діда села Івана Федоровича. У Тернополі видані українською мовою перші п'ятнадцять (решта – у Львові) томів "Руської історичної бібліотеки" (1886-1904); тут же П. Куліш зустрівся з О. Барвінським. Кременець, Почаїв та Вишневець відвідав Микола Костомаров, про що залишив свідчення в "Автобіографії"; у Бережанській гімназії чотири роки навчався Маркіян Шашкевич, а у Великому Ходачкові проживав і помер Тимотей Бордуляк... Однак все це лише дециця з великої літературної історії краю. Спробою ж зібрати всі її факти до купи став підготовлений краєзнавцем І. Дудою і щойно виданий путівник "Тернопільщина літературна". У ньому йдеться про 325 імен на карті області...

"Тернопільщина літературна" – це такий тип цінних видань, який треба мати кожній області України; це своєрідна подорож літературними місцями, яку, звісно ж, треба здійснити, коли ми хочемо сягнути своїх національних джерел, пізнати самих себе (223 слова) (С. Козак).

Відмінювання імен **Аудиторні вправи та завдання**

I. Провідмініайте в однині та множині чоловічі імена.

Ілля, Ігор, Микола, Андрій, Андріан, Любомир, Олег, Роман, Тиміш.

II. Провідмініайте жіночі імена в однині та множині, поясніть особливості відмінювання.

Соломія, Ольга, Любов, Маріанна, Діана-Марія, Одарка, Наталя, Катруся, Валентина, Нінель.

III. Утворіть форму давального відмінка однини, поясніть зміни.

Ядвіга, Інга, Палажка, Дарка, Ольга, Інга, Мелашка, Домаха, Івга, Сидір, Прокіп, Федір, Антін, Нестір, Нечипір, Миколка, Наталка.

IV. Утворіть форму кличного відмінка, поясніть особливості.

Ірина, Владислав, Петро, Віталій, Семен Семенович, Назар, Ігор, Валерія, Маргарита Січкара, Олена Левицька, Максим, Юрій, Ілля, Софія Григорівна, Валентина Олексіївна, Геннадій Володимирович, Ігор Романович, Марія Максимівна, Олесь, Таня, Тетяна, Ніколь, Микита, Василь Опанасович, Степан Іорданович, Сергій Олександрович.

V. Розкрийте дужки, поставте іменники у потрібній формі. Назвіть відмінок.

1. І (Тимофій) стало жаль чоловіка (М. Стельмах). 2. Саме з цією піснею ми з (Василь) (моїм героєм) повертали було з роботи (О. Довженко). 3. (Мотря) – жінка хорошого господарського роду теж допомагала Іванові у його праці (П. Мирний). 4. Ідуть воїни (Святослав), прямуючи на Царгород (Ю. Яновський). 5. Велить закласти князь (Софія) во славу воїнам своїм (М. Луків). 6. Серце (Соломія) рвала та просьба Остапова, а голова шукала способу (М. Коцюбинський). 7. (Зоя) одразу атакувала (Катря) десятками запитань (Н. Рибак). 8. Гаразд, моя доню (Ізоolda), я золота в сонце візьму, блакиту морського позичить попросиш русалку саму (Л. Українка). 9. (Степанченко), голубчику! Чого-бо ти плачеш? (О. Донченко). 10. Меч (Святослав) прокладав путі для мудрості основ (Ярослав) (В. Степанченко). 11. Радуйся, (Маріє)! Гряде в віках твій гарний син! (І. Жиленко). 12. Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на (Олесь): чого тобі тутечки (Г. Тютюнник).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Провідмініайте своє ім'я та членів вашої сім'ї, охарактеризуйте наявні особливості відмінкових форм.

II. Утворіть форми давального та кличного відмінків від імен ваших однокурсників та викладачів кафедри української мови.

III. Провідмініайте в однині та множині.

Олег Ткачук, Надія Петрівна, Орест Лабінський, Степан Матвіїв, Еріка, Ігор Дружинець, Ілліч.

IV. Утворіть від імен присвійні прикметники.

Ясько, Ілько, Гаврило, Палажка, Христя, Марина, Ольга, Палагна, Карпо, Петрик, Матвійко, Меланка, Олекса, Олеся, Микола, Варка, Іванко, Мирон, Інга, Дарія, Дарина, Ілона, Галина, Олександр.

Контрольні тести

I варіант

1. *Укажіть, у якому рядку в усіх іменах при відмінюванні відбуваються зміни в основі:*

- а) Ольга, Софія, Богдана, Владислав, Тиміш;
- б) Параска, Одарка, Прокіп, Федір, Інга;
- в) Ядвіга, Стеха, Валерія, Віктор, Олексій.

2. *Укажіть, у якому рядку подається правильна форма кличного відмінка:*

- а) Ігоре, Олегу, Ілле, Лазаре;
- б) Ігорю, Олегу, Ілле, Лазарю;
- в) Ігорю, Олеже, Ілле, Лазарю.

3. *При відмінюванні імен Софія, Соломія, Дарія у кличному відмінку маємо закінчення:*

- а) -я;
- б) -є;
- в) -ю.

4. *У жіночих іменах Ольга, Палажка, Солоха г, к, х змінюються у давальному та місцевому відмінках на:*

- а) з, ц, с;
- б) ж, ч, ш;
- в) з, ч, ш.

II варіант

1. *В іменах Федір, Антін, Прокіп у непрямих відмінках відбувається:*

- а) чергування голосних;
- б) випадання голосних;
- в) інші зміни.

2. *У давальному та місцевому відмінках [г] в іменах Ольга, Інга, Ядвіга:*

- а) змінюється на [ж];
- б) змінюється на [з];
- в) залишається без змін.

3. *Чоловічі імена Кирило, Остап, Олег:*

- а) відмінюються як іменники II відміни;
- б) відмінюються як іменники м'якої групи;
- в) не відмінюються.

4. *Українські жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний:*

- а) відмінюються як іменники твердої групи;
- б) не відмінюються;
- в) відмінюються як іменники III відміни.

Диктант

Без Михайла Грушевського не уявити розвитку ідеї нашої національної держави. Без Михайла Грушевського не уявити нашу українську науку й історію.

Грандіозна працездатність (сам-один написав історію України – робота посиљна в наші часи хіба що академічному інституту!), створив п'ятитомову історію української літератури. З-під його пера вийшла така кількість публіцистичних статей, якої вистачило б на кілька біографій «чистих» публіцистів. Він умудрявся писати чи вчитувати верстки навіть на засіданнях Центральної Ради, де, як відомо, був однією з найголовніших дійових осіб, обіймаючи посаду її голови.

Колосальна популярність у колах національної інтелігенції. Високий науковий і політичний авторитет. Рідкісні організаторські здібності (досить згадати бодай його редакторську діяльність «Записок Наукового товариства»; він особисто відредагував понад сотню томів). Іван Крип'якевич недвозначно стверджував, що це була людина незвичайної енергії й невсипущої праці. Рівного йому організатора української науки досі не було і скоро не буде. Хіба ще Іван Франко, довголітній його вірний товариш і співробітник, дорівнював йому у цій справі. Не дивно, що саме він з-поміж усіх своїх видатних сучасників став головним лідером українського національного руху.

Мов Колумб Америку, відкрив Грушевський своєму уважному й наполегливому (бо читати його справді нелегко) читачеві Україну. Відкривав ще аж від тих давніх часів, на які майже не зважали його попередники, – з передісторичних глибин, власне, з самої непам'яті. Рушаючи в далеку й трагічну дорогу українського етносу, читач мав насамперед збагнути його заховані в імлі століть, задавлені витокі, простежити весь неперервний рух крізь драматичні епохи і місце в усьому великому світі (236 слів) (М. Слабоштицький).

Фонетичні правила правопису слов'янських прізвищ *Аудиторні вправи та завдання*

I. Поясніть правопис слов'янських прізвищ.

Василь Андрійович Симоненко, Анатолій Олександрович Івченко, Олена Петрівна Блаватська, Флор Іванович Васильєв, Іван Олександрович Вишнеградський, Сергій Васильович Лук'яненко, Мирослав Гнатович Стельмахович, Дмитро Львович Биков, Леопольд Іванович Левицький, Олександр Олексійович Зінченко, Олесь Терентійович Гончар, Олександра Захарівна Смолярова, Олена Володимирівна Майорова, Іван Павлович Багрянний, Ілля Іванович Мечников.

II. Вставте пропущені літери е або є, поясніть правопис.

П...шков, Л...рмонтов, Голуб...в, Он...гін, ...пов, В...тров, ...рмольников, Нешума...в, ...втушенко, Марес...єв, Яр...менко, Щ...рбак, ...сенін,

Панкруш...в, Рил...єв, Оверч...нко, Луж...в, ...вграфов, Тро...куров, Пosp...лов, ...стрін, Ф...дорова, Берсен...в,

III. Вставте пропущені літери и, і або ї, поясніть правопис.

...ванов, Пушк...н, Ж...вотов, Во...нов, Гол...к, Кож...н, Тверд...ков, Во...к, ...вкін, Гриш...н, Антонов...ч, Хлопот...к, Скуп...ч, Ж...лін, Мельн...к, Єльц...н, Ка...ров, Ж...вий, Ц...ганін, Котельн...к, Володим...ров, Туп...к, В...ноградов.

IV. Вставте, якщо потрібно, апостроф або м'який знак, поясніть правопис.

Д...ядін, П...ятаков, Ул...янов, Пац...юк, Р...ястов, Харат...ян, Д...яков, Леонт...єв, С...єдов, Твер...с...кой, М...ясоєдов, В...яземський, Ареф...єв, Токар..., Кур...єров, Івл...єв, Пуховец..., З...юзюкін, Т...ютюник, Аркад...єв, Мар...янов, Ігнат...єва, Лук...янчук, Стеф...юк.

V. Вставте о, ъо, ѝо, поясніть правопис.

...лкін, Щ...ткін, Мал...вана, Шингар...в, Га...вий, ...сипов, Парф...нов, Кур...зов, Звонар...в, Журавл...в, Найд...нова, За...мов, ...нін, Д...мін, Пузир...в, Грач...в, ...ршов, Бад...рій, Пот...мкін, ...жиков, ...лін, Пол...вий, Гордн...в, Ч...рний.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Запишіть по 5 прикладів на подані правила:

1. М'який знак пишеться в прізвищах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н** у кінці слова.

2. М'який знак пишеться після губних, задньоязикових і **р** перед **я, ю, є, ї**.

3. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так: **-ый** через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного – через **-ий**, після м'якого приголосного – через **-ій**; **-ая, -яя** – через **-а, -я**;

4. Російська літера **и** передається літерою **и** у суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -ищ**.

4. Російський звук [е] передається літерою **є** на початку слів.

II. Перекладіть українською мовою.

Аникина Людмила Владимірова, Вилімак Ян, Лунєв Владімір Павлович, Василевская Ванда Львовна, Іганевская Марія Олеговна, Лукашина Ольга Вікторовна, Штырський Індржих, Зелінская Аліса Ільїнична, Левінская Маріна Вікторовна, Ульянов Михайл Александрович, Яцек Дехнель, Жміевський Євгеній, Ерєменко Віктор Павлович, Іван Кулець, Краньчевіч Сильвіє Страхімір, Прерадовіч Петар, Неріс Соломея, Ільїн Пётр Анатольєвич, Третьякова Ларіса Владиміровна, Воробьєв Александр Васильєвич.

III. Напишіть твір «Видатні особистості України», використавши слов'янські прізвища.

Контрольні тести

I варіант

1. З'ясуйте, з якою літерою пишуться прізвища слов'янського походження См...хов, Сл...пов, Т...нєв, С...рік:
 - а) з буквою є;
 - б) з буквою е;
 - в) з буквою і.
2. Встановіть, у якому рядку всі слова слід писати з літерою є:
 - а) Безсм...ртний, П...сков, Марі...вский, З...мляк;
 - б) Хл...бников, Кудря...в, Сергі...ня, Мересь...в;
 - в) П...шков, Ст...повий, Брянц...в, ...вдохов.
3. Оберіть правильну відповідь - Івлєв, Буркацкій, Залізник, Голубь, Йофін, Асєєв:
 - а) всі прізвища написані правильно;
 - б) помилки у двох прізвищах;
 - в) помилки у трьох прізвищах.
4. У якому рядку всі прізвища написані правильно?
 - а) Ізмайлов, Якушев, Сергієв, Гоїн;
 - б) Брянцев, Ильїн, Семенова, Гурєїв;
 - в) Працев'ят, Аксьонич, Таїсєв, Єгоричєв.

II варіант

1. З'ясуйте, з якою літерою пишуться прізвища слов'янського походження Ш...яков, Ж...тецький, Щ...паковський, Кож...н:
 - а) з буквою е;
 - б) з буквою и;
 - в) з буквою і.
2. Встановіть у якому рядку всі слова слід писати з літерою і:
 - а) Пономар...в, Ц...мбал...ст, Серг...їшин, В...хованець;
 - б) Жил...н, Сам...йленко, Загн...тко, ...щук;
 - в) Йом...н, Ог...єнко, ...гнатов, Шевч...ш...н.
3. Оберіть правильну відповідь - Чєх, Рубльєв, Приходько, Юпик, Міклошич, Льїн:
 - а) всі прізвища написані правильно;
 - б) помилки у двох прізвищах;
 - в) помилки в одному прізвищі.
4. У якому рядку всі прізвища написані правильно?
 - а) Плачинда, Миш'яков, Заєць, Старицький;
 - б) Шукшин, Чубїнський, Станюкович, Изюмов;
 - в) Авдієвський, Жітецький, Ільюшин, Шевельєв.

Диктант

Творцем історії є народ, але окреме місце в ній відводиться видатним особистостям, серед яких чимало загадкових жіночих постатей. Однією з найяскравіших є мудра та справедлива княгиня Ольга, життя та громадська діяльність якої вивели Русь на світову арену. Сама жінка змусила державних мужів рахуватися з інтересами її країни, поважати її.

Весь світ знає про вродливу українську дівчину, яку звали Анастасія Лісовська, що полонила серце молодого султана Сулеймана і стала всемогутньою Роксоланою. Перебуваючи далеко за межами рідної України, вона сприяла розвитку національної культури, дбала про добробут свого народу.

Не минуло й століття, як щедра на таланти українська земля подарувала людству чарівну й талановиту Чураївну. Її пісні про кохання та вроду й досі бентежать наші серця, наповнюючи їх то смутком, то радістю.

Можна навести чималий список жінок, які прославляли рідну землю. Відомі письменниці Леся Українка, Ольга Кобилянська, Марко Вовчок, Олена Теліга та Ліна Костенко, співачки Раїса Кириченко та Ніна Матвієнко, актриси Марія Заньковецька, Соломія Крушельницька та Наталія Ужвій, художниця Катерина Білокур – всі вони зробили значний внесок не лише до української, а й світової культури. Кожна з них є ясною зіркою в історії своєї держави, але зірки гаснуть, а імена залишаються в історії доти, доки їх пам'ятають люди (192 слова) (*З журналу*).

Складні і складені особові імена та прізвища й похідні від них прикметники Аудиторні вправи та завдання

I. Запишіть власні назви та поясніть правила правопису.

Олена/Прекрасна, Швидконогий/Олень, Річард/Левове/Серце, Тверде/Серце, Джек/Лондон, Марк/Туллій/Цицерон, Якуб/Колас, Сен/Сімон, Жорж/Занд, Іван/Волове/Око, Сент/Екзюпері, Сан/Мартін, Джеймс/Чейз, Панас/Мирний, Маленький/Вовк, Мак/Клюр, Хо/Ші/Мін, Гай/Юлій/Цезар.

II. Запишіть правильно слова й поясніть правопис часток та артиклів в інішомовних власних назвах.

Де/рібас, де/ла/Куева, фон/дер/Гольц, О/Кейсі, Де/кандоль, Ла/меттрі, Ла/фонтен, Фон/візін, Ле/саж, Ла/гарп, Д/Обіньє, О/Генрі, Д/Артаньян, Д/Арк, Лопе/де/Вега, Кальдерон/де/ла/Барка, Нур/ед/Дін, Гі/де/Мопассан, Дон/Кіхот, дон/кіхот, ді/Вітторіо.

III. Встановіть, за якими правилами написані подані нижче українські прізвища та імена.

Нетудихата, Чорнобривець, Сивокінь, Мечислав, Всеволод, Горицвіт, Любимененепокінь, Ростислав, Рябоштан, Черногуз, Мирослава, Рябошапка, Сіроух, Ярополк, Отченаш, Перекиньнога, Перебийніс, Добрийвечір, Довгопол, Ярослава, Крутивус, Всеслав.

IV. Запишіть правильно складні китайські та тюркські особові назви.

Учук/бей, Мурас/паша, Турсун/заде, Ібн/Хаукаль, Ден/Сяопінь, Кер/огли, Ширин/бей, Йошкар/огли, Бюльбюль/огли, Беглер/заде, Осман/паша, Го/Можо, Ібн/Русте, Хасан/бей, Лу/Сінь.

V. Утворіть, якщо можна, від поданих нижче власних назв прикметники і запишіть їх.

Сен-Сімон, Дерібас, Сунь Ясен, Смаль-Стоцький, да Вінчі, Мак-Клюр, Бомарше, Жуль Верн, Панас Мирний, Турсунзаде, Ван Янмін, Мартін-Лютер, де Бражелон, фон Ешенбах, Д'Аламбер, Гі де Мопассан, Муравйов-Апостол, Сунь Ятсен, дю Гар.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Прочитайте, запишіть і поясніть правопис складних слов'янських та іншомовних власних назв.

Конашевич/Сагайдачний, Гулак/Артемівський, Жоліо/Кюрі, Елан/Блакитний, Лукас/Кранах/Старший, Драй/Хмара, Немирович/Данченко, Драгоманова/Косач, Дольд/Сарматський, Дюфріш/Деженетт, Білецький/Носенко, Іоанн/Богослов, Йосиф/Флавій, Бонч/Бруєвич, Муравйов/Апостол, Жоліо/Кюрі, Гофман/Ернест/Теодор/Амадей, Ібн/Фадлан, Салтиков/Щедрін.

II. Запишіть речення, підкресліть слова, що означають особові назви, поясніть їх правопис.

а) Значний вклад вніс В. Самійленко в справу перекладу українською мовою кращих зразків світової літератури. Зокрема, він переклав комедії «Тартюф» Жан-Батіста Мольєра та «Одруження Фігаро» П'єра-Огюста-Карона де Бомарше, новели А. Франса, поетичні твори Джорджа-Ноела-Гордона Байрона, Пера-Жана Беранже та інших.

б) Використовуючи матеріали «Истории русов», «Истории Малой России» Д.Бантиша-Каменського, а також численні народні перекази і легенди, П.Білецький-Носенко створює історичний роман в трьох частинах «Зиновій-Богдан Хмельницький».

в) І. Франко порівнював інвективи Івана Вишенського з виступами німецького реформатора Ульріха фон Гуттена (XVI ст.).

г) Реальні події з життя Києва і його головного монастиря відображено в оповіданнях Полікарпа, зокрема в легендах про Микиту-затворника (Іст. укр. літ.).

г) Тризуб був родовим гербом київського князя Володимира Великого та його спадкоємців Святополка, Ярослава Мудрого та інших («Думська площа», 2002р.).

III. Пригадайте та запишіть прізвища письменників, що ввійшли в літературу під такими псевдонімами:

Олена Пчілка, Панас Мирний, Олександр Олесь, Остап Вишня, Григорій Косинка, Карпенко-Карий, Леонід Первомайський, Жорж Занд, Якуб Колас, Марко Черемшина.

Контрольні тести

I варіант

1. *Встановіть рядок, у якому всі власні назви пишуться разом:*

- а) Ла/фонтен, Тягни/рядно, Д/Ебервіль, Добрий/вечір, Мак/Клюр;
- б) Біло/кінь, Перекоти/поле, Хасан/бей, Турсун/заде, Де/лілль;
- в) Звени/слава, Д/Аранжанс, Осман/паша, Ібн/Хасан, Рябо/штан.

2. *Встановіть рядок, у якому всі власні назви пишуться окремо:*

- а) Тверде/Серце, Пліній/Старший, Берта/фон/Брунек, Фетай/Чотінучит, Публій/Корнелій/Тацит;
- б) Антуан/Лоран/Ла/вуазьє, О/Генрі, Остап/Вишня, Сент/Еньян, У/Ну/Мунг;
- в) Ден/Сяопін, дон/Хосе, Ібн/Фадлан, Сент/Елер, де/Платіні.

3. *Встановіть рядок, у якому допущено помилку в правописі власних назв:*

- а) Немирович-Данченко, Легкоступ, Любомир, Карпенко-Карий, Микола-бандурист;
- б) Всеволод-Велике гніздо, Григорій Філософ, Косач-Квітка, Марія-Тереза, Перевернипляшка;
- в) Драй-Хмара, Ленерт-Домбровська, Лесь Мартович, Олена Прекрасна, Мар-Дніпрович.

4. *Повні давньоримські особові назви, у яких перше слово означає особове ім'я, друге – родове ім'я, третє – прізвище, пишуться:*

- а) окремо;
- б) через дефіс;
- в) разом.

II варіант

1. *Встановіть рядок, у якому всі слова пишуться окремо:*

- а) Бретон/де/лос/Еррерос, Суджоно/Хадіното, Сент/Луїс, Олександр/Невський, Ібн/Сіна;
- б) Данило/Галицький, де/ла/Куева, Марк/Порцій/Катон, дон/Антоніо, Цюй/Юань;
- в) Мак/Клюр, Карл/Сміливий, фон/Геймбург, Талмир/заде, Ульріх/фон/Гуттен.

2. *Встановіть рядок, у якому всі власні назви написано правильно:*

- а) дон Сезар де Базан, Вергілій-Марон Публій, Фут Дінь, Мак Дейк, Жан-Батіст Мольєр;
- б) Готгольд-Ефраїм, Керогли, Жан де Мен, Жанна Дарк, Ремарк Еріх Марія;
- в) дю Белле, Бенуа де Сент-Мар, Сан-Мартін, донжуан, Тимраз-паша.

3. *Встановіть рядок, у якому всі прикметники, утворені від власних назв, написано правильно:*

- а) бісмарківський, суньятсенівський, жан-п'єрівський, деголлівський, д'аламберівський;
- б) жуль-вернівський, унумунгівський, о'коннейлівський, мао-цзедунівський, дюгарівський;

в) донкіхотівський, лебланівський, леґофівський, жан-батістівський, дебервілівський .

4. Частки **Ван-, Сан-, Сен-, Сент-** пишуться через дефіс у складі:

- а) імен;
- б) прізвищ;
- в) прізвиськ.

Диктант

Основоположник українського письменства Тарас Григорович Шевченко мав сильних попередників у вітчизняній літературі, але незважаючи на це, він став її справжнім основоположником. Річ не тільки в тому, що в поетичній творчості Шевченка заграла всіма тонами жива, звучна й ніжна українська мова. Шевченка вважають основоположником нової української літературної мови, бо йому вдалося, поєднавши книжні, народнописенні, фольклорні, діалектні елементи з живою розмовною мовою, утвердити в літературі норми їх використання. Річ у тому, що Шевченко утвердив і виховав національну гідність українського народу. Важливо не лише те, що Шевченко нагадує своїм універсальним талантом таких людей, як Леонардо да Вінчі. Він був живописцем, драматургом, прозаїком, гравером, філософом, критиком і передусім геніальним поетом. Важливо насамперед те, що завдяки Шевченкові українською мовою було написано твори, які і з естетичного, і з ідейного боку мають світове значення. Тут варто згадати слова Франка, що найточніше визначають суть Шевченка як мислителя й творця: «Він є немов великий факел з українського воску, що світиться найяснішим і найчистішим вогнем європейського поступу». Велич Тараса Шевченка визнана світом (163 слова) (Д. Павличко).

Географічні назви: українські, слов'янські та інших країн *Аудиторні вправи та завдання*

I. На місці крапок поставте пропущені:

а) букви Е чи Є

Н..ва, Л..на, ..нісей, ..впаторія, Ворон..ж, Б..лгород, Ор..хово-Зу..во, море Лапт..вих, ..реван, Орг..єв, Рж..в;

б) букви И, І чи Ї

Батум.., ..ртиш, Бород..но, Челяб..нськ, Туш..но, Мар'..но, Нальч..к, Дм..тров, К..словодськ, Кур..льські острови;

в) буквосполучення ЙО, ЇО або букву О

Солов..во, мис Дежн..ва, Рогач..во, ..лкіно, Олен..к, Щ..лково, Нижн..килимськ;

г) апостроф або м'який знак (де потрібно)

П..ятигорськ, Пхен..ян, Дем..янськ, Ак..яр, С..єра-Леоне, В..язники, Амудар..я, В..язьма, Д..єпп, Кляз..ма, Тян..-Шан..

II. Перекладіть географічні назви українською мовою.

Приднестровье, Тирасполь, Бендеры, Рыбница, Каменка, Дубоссары, Григориополь, Днестровск, Слободзея, Суклея, Малаешты, Кошница, Александровка, Васильевка, Владимировка, Константиновка, Красненькое, Станиславка, Выхватинцы, Кицканы.

III. Запишіть слова під диктовку, поясніть їх правопис.

Адигейськ, Азнакаєво, Алапаєвськ, Армавір, Артемовськ, Ахтубінськ, Біла Калитва, Белогорськ, Беслан, Боровичі, Верещагіно, Вєсьєгонськ, Гур'євськ, Дем'янськ, Домоєдово, Єгор'євськ, Єнісейськ, Желєзноводськ, Івантєєвка, Каменськ-Уральський.

IV. Прочитайте уривки з поезій, знайдіть у них топоніми. Поясніть написання географічних назв.

1. Ріки запишу: Чукша, Окунайка, Турука, Кичера.

Знову запишу: Зима, Окукикта, Бальма, Кимильтея.

Бадю і Уб, Тос-Юрях, Ліву Маму і Праву,
Нію і Мокву, Киренгу з Уркою, Каду і Кунерму,
А, на придачу, запишу Кунарпу та Їю з Улгою...

Ні. Не запишу. Запишу одні лише очі народу.

Волгу запишу в очах сорок п'ятого – далі-далеко.

(М. Вінграновський)

2. Біжить шосе. Прозорим фіолетом

Закам'янілі хвилі дальніх гір

Укрили паділ, де шумить Салгір,

І спить село з похилим мінаретом.

Черешні над камінним парапетом,

У білій куряві заїжджий двір,

А в небі, переймаючи простір,

Піднісся Чатир-Даг двійним наметом.

(М. Зеров)

3. Що мені телефони, версалі, експреси?

Нащо грім Аргентин? Чудеса Ніагар?

Сниться синя Синюха і верби над плесом,

Вольний вітер Херсонщини, вітер-дудар...

(Є. Маланюк)

4. У вас були віки тяжких походів,

Завоювань Сибіру і Литви,

Ви стали царством скорених народів,

І третім Римом нареклися ви...

(Д. Павличко)

5. Та все те – лиш нужденні мрії,

Знак вікової маячні;

Їм не убити Ічкерії,

Їм не вернутись із Чечні!

(Д. Павличко)

6. За ваші дзвони, пане Рим,

За ваші гордоці й нестрим,

За вежі Праги й Карлів міст,
За богоносний благовіст,
За вас, Венеціє хмільна,
Собори Кельна, Відня, Брна,
За Мони Лізи дивовиж,
За геній ваш, месье Париж,
За ваші вольності святі
Чечня вмирає на хресті.

(Д. Павличко)

7. Від Клайпеди до гір Сахаліну,
Де насупили сопки лоби,
їхні душі спажнули нетлінно
Та й злилися з вогнями доби.

(Б. Мозолевський)

8. Ні, ні, не вам слова оці,
Бо ви давно уже мерці.
Не ті мороки вас обсіли:
Вам цвях у власнім каблучі
Кошмарніш пекла Хіросіми.

(Б. Мозолевський)

9. Москва – Чиб'ю, Москва – Чиб'ю,
печорський концентрак
споруджує нову добу
на крові і кістках.

(В. Стус)

10. На Колимі запахло чебрецем
і руто-м'ятою, і кропивою.
Кохана сестро, дякую! З любов'ю
паду в про тебе спогади лицем.

(В. Стус)

11. Жовтень каже: – Дощ я висію
й чисте небо вам готове!
Ми ж на свята у Киргизію
і – в похід на Алатоо...
Травень каже: – Повзеленюю
буйним зіллям кожну хату.
Ми ж на свята - у Вірменію,
до підніжжя Арарату!

(Д. Білоус)

12. Для тебе й Київ - напіврідний,
і Мінськ піврідний, і Москва...
Бо хто ти є? Іван безрідний,
Іван, не помнящий родства!

(Д. Білоус)

13. Повтори разів три:
Памір, Армавір,
Гібралтар, Гвадалквівір...
Чи досягнеш ти Ла-Маншу,
язика не поламавши?
(Д. Білоус)

14. Недалеко від Братислави
Я одержав твого листа.
Спалахнули усі переправи
І немає уже моста.
(О. Гончар)

15. Прага, Праго, мій слов'янський град!
Через смерть, і горе, і біду
Я пробивсь до тебе з-за Карпат,
Мужність вніс на Улічку Злату.
Втомлений, замислений іду.
(О. Гончар)

16. Сьогодні все кричить: суди,
Спали проклятий слід,
Що, мов гадюка чорна, ліг
З Дунаю на Берлін!
(О. Гончар)

V. Запишіть п'ять адрес ваших близьких чи знайомих, вказуючи країну, місто чи село, область, район, вулицю. Наприклад: Україна, Одеська обл., м. Одеса, вул. Довженка, 20.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. На місці крапок поставте пропущені:

а) букви Е чи Є:

Б...льци, Ж...л...зноводськ, Туапс..., П...нза, З...л...нодольськ, Он...га,
Т...р...к, Колгу...в, ...йськ, Б...лово, Благов...щ...нськ;

б) букви И, І чи Ї:

Кл...н, Соч..., Дв...на, ...ркутськ, Кута...сі, Л...пецьк, М...т...щі,
Влад...восток, Угл...ч, Сем...палат...нськ.

в) буквосполучення ЙО, ЇО або букву О:

..ркшир, Нью-..рк, Корол..в, Пугач..в, Пикал..во, Щ..кіно, Мурав..во;

г) апостроф або м'який знак (де потрібно):

Прокоп..євськ, Сирдар..я, Усол..є, Лис..ва, Т..юмень, Ол..вія, Гур..єв,
Р..язань, Кам..янець-Подільський, Нар..ян-Мар, Примор..я.

II. Перекладіть українською мовою слова.

Кишинев, Краков, Кузнецк, Курск, Люберцы, Лыткарино, Мариинск,
Мытищи, Нижнекамск, Парфеньєво, Перемышль, Переславль-Залесский,
Петровск-Забайкальский, Петушки, Пикалево, Пушкино, Семипалатинск,
Троицк, Тольятти, Усолье-Сибирское.

III. Випишіть із географічної карти вашого району 10 топонімів, складіть речення, використавши їх.

Контрольні тести

I варіант

1. Встановіть рядок, у якому в усіх словах букви *И* та *І* передані правильно:
 - а) Дмитров, Липецьк, Бронниці, Нальчик, Горки;
 - б) Ачинськ, Тірасполь, Владивосток, Симбірськ, Двина;
 - в) Батумі, Сочи, Бендери, Данілов, Челябінськ.
2. Визначте рядок, у якому в усіх словах букви *Е* та *Є* вжито правильно:
 - а) Нева, Терек, Дністер, Беловезька Пуща, Негоріла;
 - б) Пенза, Белгород, Ржев, Бельци, мис Дежньова;
 - в) Кишинев, Єнісей, Петушки, Зеленодольськ, Суклея.
3. Встановіть рядок, у якому в словах допущено помилки:
 - а) Троїцьк, Крутинське, Кельце, Ельбрус, Іжевськ;
 - б) Ананьїв, Придністров'я, Клязьма, Весьєгонськ, Новочорномор'я;
 - в) П'ятигорськ, Марьїно, Братськ, Демянськ, Муравьїово.
4. Визначте рядок, де в усіх топонімах на місці пропуску пишеться *О*:
 - а) Крижоп...ль, Овідіоп...ль, Ольгоп...ль, Терноп...ль, Григоріоп...ль;
 - б) Мелітоп...ль, Севастоп...ль, Нікоп...ль, Тирасп...ль, Сімфероп...ль;
 - в) Маріуп...ль, Борисп...ль, Каргоп...ль, Костоп...ль, Андреап...ль.

II варіант

1. Встановіть рядок, у якому в усіх словах букви *И* та *І* передані правильно:
 - а) Бородино, Вітебськ, Кутаїсі, Липецьк, Лихославль;
 - б) Поті, Троїцьк, Клин, Кисловодськ, Григориополь;
 - в) Дністровськ, Семіпалатинськ, Ольвія, Чернівці, Кишинів.
2. Визначте рядок, у якому в усіх словах букви *Е* та *Є* вжито правильно:
 - а) Кузнецьк, Єнакієве, Леонідово, Парфеньєво, Кінешма;
 - б) Тетерів, Кременчук, Кузнецовськ, Единбург, Чебоксари;
 - в) Пенжино, Северодонецьк, Колгуєв, Воронеж, Малаєшти.
3. Встановіть рядок, у якому в словах допущено помилки:
 - а) Вязники, Пяндж, Пхен'ян, Сьєра-Леоне, Ак'яр;
 - б) Гур'єв, Амудар'я, Тюмень, Аляска, Гур'євськ;
 - в) Дем'янськ, Усолсьє, Сирдар'я, Нар'ян-Мар, Челябінськ.
4. Встановіть рядок, де в усіх словах на місці пропуску пишеться *ЙО*:
 - а) Солов...во, ...лкіно, Нижн...килимськ, Верхн...дніпровськ, мис Дежн...ва;
 - б) Мурав...во, Ма...ри, Нью-...рк, ..ркшир; ..шкар-Ола;
 - в) Бер...зова, Ор...л, Корол...в, р. Олен...к, р. Тохма...ки.

Диктант **Без мови нема народу**

У загальносвітовому процесі розвитку людських спільнот мові належить першорядне місце. Знищення мови (лінгвоцид) є найважливішою передумовою етноциду – знищення народу як культурно-історичної спільноти, його асиміляції іншим народом. Різними бувають тільки тактика лінгвоциду та його форми.

У цьому легко переконатися, побувавши на тих теренах Угорщини, Польщі, Росії, Словаччини, де колись жило українське населення і позбулося своєї рідної мови. Що залишилось українського в колишніх русинах на північ від лінії Дебречин – Мішкольц? Хіба що деякі релікти греко-католицького обряду. Якщо приклад з українцями Закарпаття не переконливий, то можна пригадати русифікованих угро-фінів, онімечених слов'ян і т. д.

Коли ж уважати, що Франція – це в етнічному плані те саме, що доцезарівська Галлія, Румунія – це стародавня Дакія, а Єгипет – той самий, що при фараонах, бо у руках регулювальників на вулицях Каїра впізнаються жести, зафіксовані на давньоєгипетських фресках, то про такі речі, як боротьба з іноземними загарбниками за свою державність, за свою національну незалежність, нема що й говорити. Навіщо боротись, коли й так залишимося тим, ким були? Он єгиптяни, творці однієї з найперших і найвеличнійших цивілізацій світу, після арабського завоювання перейшли на іншу релігію і іншу мову, але залишились єгиптянами! Але це не так.

Мова – це не зверхня ознака, яку можна поміняти, як шаровари з вишиванкою на смокінг, залишившись при цьому щирим українцем. Це надзвичайно важливий складник ества людини, а тим більше тієї спільноти, що об'єднана мовою. ...Мав рацію великий учений і великий патріот України Іван Огієнко (митрополит Іларіон) стверджуючи: “А коли єсть окрема мова, то єсть і окремий народ” (240 слів) (*Василь Іванишин, Ярослав Радевич-Винницький*).

Відмінювання географічних назв *Аудиторні вправи та завдання*

I. Провідміняйте топоніми.

Рибниця, Сукля, Кам'янка, Тирасполь, Дністровськ, Бендери, Нові Гояни, Ближній Хутір.

II. Поставте географічні назви у відповідних формах.

1. Я ніколи не забуду чудові краєвиди	Дністер, Дніпро, Тиса, Дон, Волга,
2. Дивне місце знаходиться за	Рось, Прип'ять, Турунчук, Конго,
3. Щороку ми буваємо на	Західний Буг
4. Я з батьками переїхав до	Пуща-Водиця, Бровари, Гомель, Сочі,
5. Нам негайно треба відвідати	Дубоссари, Кам'янець-Подільський,
6. Дуже хочеться побувати у	Ростов-на-Дону, Мінеральні Води

III. Запишіть словосполучення, розкриваючи дужки.

Хвилі (Нева), зупинитись у (Банська-Бистриця), шукати на карті (Орел), вулицями (Франкфурт-на-Майні), житель (Баден-Баден), потрапити до (Чернівці), за широким (Байкал), за бистрою (Двіна), басейн (Ніл), притоки (Одер), початок (Терек), на схилах (Прип'ять), завітати до (Відень), зустрітись у (Кишинів), найкращий куточок (Крим), хмарочоси (Нью-Йорк), захоплюватись (Афіни), разом з жителями (Нова Зеландія), вилетіти з (Вашингтон), чекати у (Кривий Ріг).

IV. Запишіть географічні назви у місцевому відмінку. З трьома топонімами складіть речення.

Івано-Франківськ, Ясна Поляна, Західна Європа, Амудар'я, Новосілки-на-Дніпрі, Сан-Франциско, Зелена Гура, Буг, Калуга, Ладога, Запоріжжя, Біла Церква, Прага, Ольвія, Африка, Миколаївка, Краків, Іртиш, Сибір, Львів, Луцьк, Рівне, Здолбунів, Охтирка.

V. Прочитайте уривки з поезій Миколи Вінграновського. Розкрийте дужки, вживаючи географічні назви у правильних формах.

1. Благословенні води літ,
Літа (Десна – Р.в.) благословенні
І часу вічного політ
В однім осяянім іменні.
(«Довженко»)

2. І – почалось! В криваву греблю
Політик чорних, сліз і ран –
Ввулканився в вулканну Землю
Кривавий (Африка – Р.в.) вулкан!
(«Станси»)

3. Спи, моя дитинко, на порі.
Тіні сплять і сонна яворина...
Та як небо в нашому (Дніпро),
Так в тобі не спить хай Україна.
(«Перша колискова»)

4. І ти, (Гуцульщина – К.в), смереко сиволиста,
Своїм човном пливеш в мої світи...
Я прошу тебе, земле моя чиста,
Крізь моє серце тихо пропливти.
(«Триптих»)

5. Повиті хмарами і літаками, стоять вечори,
Пролітають плоти (Черемош – О.в.), як роки...
Я думаю про долю дорогої мені землі.
(«Триптих»)

6. Почорніли живі надії...
Плакав в (Ясси – М.в.), в (Берлін – М.в) звав,
Донесли йому вітровії
Цвіт жоржини в настоях трав.
(«Жоржина»)

7. Ти стояв у промінні, як спис,
Чорношкірий, тугий, губатий –
За сто зір від моєї хати
В свою (Африка – З.в) ти дививсь...
(«Зоряний прелюд»)

8. Поміж ядер, гармат, і возів, й казанів
Від (Дунай - Р.в), (Дністер – Р.в) і до (Дон – Р.в)
На плечах жебраків,
на плечах козаків
Домовина іде додому.
То мене несуть, ще й коня ведуть,
Кінь голівоньку хиле,
В пережовклих степах золоту каламуть
Вітер з (Вінниця – Р.в) хвиле.
(«Ніч Івана Богуна»)

9. Тремти, (Туреччина – К.в.)! Він вирушив до тебе.
Свою труну розбивши опівночі,
Навпомацки в зеленім темновинні
Він вирушив до тебе, бо поети
І в смерті кличуть землю батьківщини.
(«Повернення Хікмета»)

10. Ви стомились, Мадонно, і ви подали йому сина...
Опустивши меч, став Іван з ним на площі (Берлін – Р.в).
(«Сікстинська Мадонна»)

11. Довго-довго давнє літо давніло,
Де не йшло – стояла синя мла.
Мамалижна хмара на (Молдавія - З.в)
Ще одну рябеньку повела.
(«Довго-довго давнє літо давніло...»)

12. На сніг посадять без розмов,
До калача зігріють кави
І – йшов додому від (Полтава – Р.в),
Проснувся – у (Полтава – М.в) знов!
(«У лісі темно...»)

Вправи та завдання для самостійного виконання

1. Прочитайте поезію. Визначте, у яких формах вжито географічні назви.

Прелюд

Мені привиділось затемнення Землі:
Водневих бомб чорнолетючі зграї,
І людство, скорчене у попелястій млі,
І хмари, як папір, горять у небокраї.

Кричить Америка, і Африка горить,
Волає Азія, і пламенить Європа...
Забагрюючи космосу блакить,
Летить Земля, відкривши смертно рота.

Киплять моря, кипить небесна звиш,
Вогнів корінь дуба вузлуватий...
І ти, палаюча, Хрещатиком летиш –
І падаєш серед моєї хати.

Літак мій сів. Міжзоряним морозом
Його сорочка пахне голуба,
І кранами понад Чумацьким Возом
Радянська розвертається доба.

Комуністичні партії Землі –
Радянського Союзу, Коста-Ріки,
Колумбії, Китаю, Гваделупи,
Болівії, Японії, Малайї,

Румунії, Венесуели, Кіпру,
Чехословаччини, Сан-Маріно, Цейлону,
Судану, Індії, В'єтнаму, Гондурасу,
Панами, Куби, Уругваю, Чилі,

Бразилії, Швейцарії, Тунісу,
Іспанії, Австралії, Кореї,
Німеччини, Ірландії, Канади,
Італії, і Франції, і Бірми,

І Швеції, і Англії, і Польщі,
Угорщини, Зеландії і Перу
Та інші партії закінчили нараду
Про дні і ночі людства на Землі.

(Микола Вінграновський)

II. З'ясуйте значення фразеологізмів, визначте граматичні форми географічних назв. З трьох фразеологічними зворотами складіть речення.

Відкрити Америку; Содом і Гоморра; іти на Голгофу; другий Рим; усі стежки до Рима йдуть; перейти Рубікон; канути в Лету; викинути ідола в Дніпро; язик до Києва доведе; на городі бузина, а в Києві дядько; де Крим, де Рим, а де попова груша; пропав, як швед під Полтавою; як до Москви рачки; сісти на Камчатку; галопом по Європах; не той тепер Миргород; і у Відні є люди бідні.

III. Визначте авторів літературних творів. Хто ще з відомих вам українських чи зарубіжних письменників вживав топоніми у назвах своїх творів?

«Борислав сміється», «Україна в огні», «Зачарована Десна», «Кавказ», «Вечори на хуторі біля Диканьки», «Крига на Одрі», «Сніг у Флоренції», «Перед

пам'ятником Пушкіну в Одесі», «Вітер з України», «Красо України, Подолля», «Стоїть в селі Суботові...», «Чигрине, Чигрине».

Контрольні тести

I варіант

1. Встановіть, у якому рядку всі топоніми невідмінювані:

- а) Анкара, Вадуц, Валетта, Сан-Марино, Сараєво;
- б) Сант-Яго, Тріполі, Катманду, Мехіко, Санто-Домінго;
- в) Сухумі, Тбілісі, Тайбей, Нью-Делі, Токіо.

2. Встановіть, у якому рядку всі топоніми змінюються за відмінками:

- а) Каїр, Банжул, Алжир, Вікторія, Афіни;
- б) Амстердам, Братислава, Вільнюс, Єреван, Осло;
- в) Дублін, Нікосія, Бісау, Приштина, Рейк'явік.

3. Визначте рядок, у якому всі географічні назви в родовому відмінку однини мають закінчення -а (-я):

- а) Амстердам, Воронеж, Псков, Харків, Дністер;
- б) Вашингтон, Рейн, Чад, Кіпр, Донбас;
- в) Рейк'явік, Кавказ, Сахалін, Сибір, Дніпро.

4. Встановіть, у якому рядку в складних географічних назвах тільки остання частина відмінюється:

- а) Великий Устюг, Кривий Ріг, Біла Церква, Мінеральні Води, Улан-Уде;
- б) Орехово-Зуєво, Івано-Франківськ, Дмитро-Варварівка, Коло-Михайлівка, Андрієво-Іванівка;
- в) Конча-Заспа, Сант-Яго, Порт-Луї, Ростов-на-Дону, Кам'янець-Подільський.

II варіант

1. Встановіть, у якому рядку всі топоніми невідмінювані:

- а) Рамалла, Мале, Маніла, Путраджая, Пхеньян;
- б) Андорра-ла-Велья, Дакар, Кіншаса, Луанда, Найробі;
- в) Монтевідео, Бісау, Баку, Монако, Скоп'є.

2. Встановіть, у якому рядку всі топоніми змінюються за відмінками:

- а) Алжир, Асмера, Кампала, Найробі, Могадишо;
- б) Туніс, Фритаун, Гватемала, Панама, Асунсьйон;
- в) Каракас, Монтевідео, Сукре, Сан-Сальвадор, Гавана.

3. Визначте рядок, у якому всі географічні назви в родовому відмінку однини мають закінчення -у (-ю):

- а) Стокгольм, Тернопіль, Китай, Ніл, Байкал;
- б) Мічиган, Алтай, Орел, Колгуєв, Лондон;
- в) Ельзас, Кіпр, Крит, Ірак, Дунай.

4. Встановіть, у якому рядку в складних географічних назвах тільки остання частина відмінюється:

- а) Франкфурт-на-Майні, Гола Пристань, Єлисейські Поля, Новгород-Сіверський, Рава-Руська;

б) Великі Луки, Новоград-Волинський, Конча-Заспа, Пуща-Водиця, Вишній Волочок;

в) Алма-Ата, Баден-Баден, Михайло-Коцюбинське, Ель-Кувейт, Буенос-Айрос, Усть-Каменогорськ.

Диктант Полтава

Полтава лежить на правім, вищій березі Ворскли, недалеко того місця, де з лівого боку біля Петрівки впадає до неї Колмак.

Тут вона роздирається на кілька рукавів, а протікаючи крізь широку долину, творить численні острови, болотисті, грязкі, вкриті корчами лози і молодником вільшани. Треба добрих морозів, щоб ці тепличини й багновища позамерзали і щоб можна було пробратися крізь них. Тому-то й лівий берег Ворскли від Полтави до Черняхова малолюдний.

Куди більше осель на правому боці. Тут, зараз біля Полтави, Крестовоздвиженський монастир, а там Яківці, Патлаївка, Семенівка, трохи дальше на захід Тахмадлово, Осьмачки і Будища, де була головна квартира Карла і Мазепи.

Московська головна армія під проводом Меншикова стояла близь Харкова. Але як сплили весняні води і несподівано скорі тепло осушило трохи непроходимі болота, Меншиков посилав свої відділи здовж лівого берега Ворскли, вони пробиралися недалеко Семенівки та Черняхова на правий бік ріки і безнастанними нічними нападами тривожили шведів і козаків.

... Укріплення Полтави не були сильні. Це була одна з тих твердинь, що мали відпирати напади татарські, а татари не вмiли і не любили добувати фортець.

Невеличкий город майже з усіх боків обливала вода, обороняли його багна і глибокі яри. Кругом города вився глибокий, повизублюваний рів, за ним знімався високий вал, накритий дерном, деревом, хворостом і колючою терниною... За валом тягнулися мури й башні: Спаська, Мазурівська, Самисонівська, Курилівська і другі.

... Так тоді Полтава тільки на око була марною твердинькою, на ділі вона уявляла собою горіх, котрий розкусити нелегко (235 слів) (*Богдан Лепкий*).

Правопис прикметникових форм від географічних назв Аудиторні вправи та завдання

I. Від поданих іменників утворіть прикметники за допомогою суфікса -ськ-.

А. Дрогобич, герцог, тюрк, Овруч, дивак, Новоселиця, ткач, баск, Вінниця, Мухалатка, Іртиш, чех, казах, Буг, Чорнухи, Гаага, Выборг, Париж, калмик, Кегичівка, Копенгаген, Корсика, Марбург, Мекленбург, Острог, Охтирка, Затишся, Пітсбург, Підляшся, Полісся, Полоцьк Рига, Саки, Сан-Франциско, Славутич, Терек, Термез, Торчин, Утрех, Фукуока, Цюрих, Чатирдаг, Суець, Сургут, Тонга, Торез, Шебелинка, Щекавиця, Алупка, Аппалачі, Аракас,

Балахаш, Бангкок, Березники, Выборг, Вільнюс, Бургос, Вадуц, Бортничі, Боярка, Буг, Будапешт, Бургас, Екібастуз, Еліста, Ельбрус, Копенгаген, Корсика, Краснодар, Арзамас, Аугсбург, Аустеліц, Балашиха, Дуйсбург, Дюнкерк, Дюссельдорф, Единбург, Ельзас.

Б. Лейпциг, Магдебург, Малага, Меконг, Мельбурн, Нальчик, Ніш, Носівка, Нюрберг, Оренбург, Осака, Палеха, Париж, Побужжя, Подгориця, Прага, Прилуки, Припять, Прут, Радонеж, Санкт-Петербург, Случ, Страсбург, Судак, Техас, Тибет, Токмак, Харцизьк, Хортиця, Чебоксари, Червоноград, Черемош, Череповець, Черкаси, Чернівці, Чорнухи, Чукотка, Ялта, Алушта, Аляска, Анкоридж, Бандунг, Барановичі, Бахмач, Бельці, Диканька, Закавказзя, Зальцбург, Індигірка, Волноваха, Камбоджа, Кам'янець, Кандалакша, Канзас, Ганг, Гарвард, Гран-Чако, Грац, Готланд, Забужжя, Інсбрук, Ірак, Карабах, Карадаг, Каракас, Каракуми, Дорогобуж, Дотрмунд, Йоганнесбург.

В. Домініка, Донець, Воронеж (в Росії), Вороніж (в Україні), Вятка, Гадяч, Галапагос, Галич, Березняки, Берестечко, Белгорецьк, Бистриця, Біличі, Бішкек, Бобринець, Богота, Бранденбург, Запоріжжя, Збараж, Збруч, Ігарка, Іллінці, Вапнярка, Венеція, Ветлуга, Віндхук, Вінніпег, Віченці, Владикавказ, Владивосток, Волга, Волгоград, Волинь, Вологда, Гамбург, Кельменець, Кобиляки, Козелець, Липовець, Лохвиця, Локач, Любек.

II. Від поданих іменників утворіть прикметники з суфіксами –овськ(ий), –ьовськ(ий), –евськ(ий) –івськ(ий) –ївськ(ий).

Михайлівка, Млинів, Новомиколаївка, Доманівка, Очаків, Пекін, Почаїв, Радивилів, Рахів, Серпухів, Тячів, Бердичів, Дніпропетровськ, Дружківка, Здолбунів, Іванівка, Березівка, Борщів, Козубівка, Онуфріївка, Перенеїв, Радехів, Ржищів, Харків, Чернігів, Черняхів, Василівка, Сергіївка, Артемівськ, Баранівка, Берлін, Кегичівка.

III. Від поданих іменників утворіть прикметникові форми з суфіксами –инський, –інський.

Камишин, Ніжин, Тульчин, Тушино, Цюрупинськ, Чигирин, Болдіно, Філіппіни, грузин, осетин, Аляска, Баку, Караганда, Поті, Сочі, Чита, Шахти, Батурин, Бермуди, Бортичі, Гайсин, Греданин, Дніпродзержинськ, Дублін, Ізюм, Калгарі, Камишин, Канді, Карачі, Каролінськ, Катманду, Катинь, Кембридж, Кентербері, Кігалі, Кіжі, Кірибаті, Козятин, Лебедин, Люблін, Люботин, Малин, Маневичі, Нанкін, Немирів, Ніжин, Обухів, Оріхів, Поті, Рогатин, Турин, Баїрікі, Батурин.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Від поданих іменників утворіть прикметники за допомогою суфікса –ськ-.

А. Любеч, Ніцца, Гетеборг, Гіндукуш, Глибочиця, Гонконг, Гран-Чако, Грац, Готланд, Дамаск, Дарниця, Донецьк, Дрезден, дрогобич, Дубровиця, Дудинка, Енгельс, Ессекс, Ессен, Єкатеринбург, Єлабуга, Єлець, Єсентуки, Жмеринка, Забужжя, Інсбрук, Ірак, Карабах, Карадаг, Каракас, Каракуми, Каунас, Квебек, Іркутськ, Іртиш, Ісламабад, Ківерці, Кодак, Копетдаг,

Йоганнесбург, Йорк, Кавказ, Кагарлик, Касабланка, Казбек, Калуга, Брабант, Брест.

Б. Дорогобуж, Дотрмунд, Збараж, Збруч, Ігарка, Іллінці, Вапнярка, Венеція, Ветлуга, Віндхук, Вінніпег, Віченці, Владикавказ, Владивосток, Острог, Охтирка, Затишшя, Пітсбург, Підляшшя, Полісся, Полоцьк Рига, Саки, Сан-Франциско, Славутич, Терек, Термез, Торчин, Утрех, Фукуока, Цюрих, Чатирдаг, Суець, Сургут, Тонга, Торез, Вороніж, Гамбург, Кельменець, Кобиляки, Козелець, Липовець, Лохвиця, Локач, Любек, Бангладеш, Бенгазі, Бендери, Ямайка, Абуджа.

II. Від поданих іменників утворіть прикметникові форми з суфіксами -инський, -інський.

Калгарі, Камишин, Канді, Карачі, Каролінськ, Катманду, Катинь, Кембридж, Кентербері, Кігалі, Кіжі, Кірибаті, Козятин, Лебедин, Люблін, Люботин, Малин, Маневичі, Нанкін, Немирів, Ніжин, Обухів, Оріхів, Поті, Рогатин, Турин, Баїрікі, Батурич, Камишин, Ніжин, Тульчин, Тушино, Цюрупинськ, Чигирин, Болдіно, Філіппіни, грузин, осетин, Аляска, Баку, Караганда, Поті, Сочі, Чита, Шахти, Батурич, Бермуди, Бортичі, Гайсин, Греданин, Дніпродзержинськ, Дублін.

III. Від поданих іменників утворіть прикметники з суфіксами -овськ(ий), -ьовськ(ий), -евськ(ий) -євськ(ий), -івськ(ий) -ївськ(ий).

1. Миколаїв, Миронівка, Новоазовськ, Новомосковськ, Олександрівка, Маринівка, Врадіївка, Любашівка, Василівка, Сергіївка, Козубівка, Онуфрійка, Перенеїв, Радехів, Ржищів, Рожнятів, Софіївка, Тетіїв, Харків, Чернігів, Черняхів, Чортків, Чугуїв, Чуднів, Шепетівка, Яворів, Артеміївськ, Баранівка, Берлін, Богодухів, Болехів, Борщів, Глухів, Голованівськ, Кегичівка, Горохів, Дніпропетровськ, Дружківка, Друскінінка, Дублін, Єнакієве, Жашків, Жидачів, Зачерпилівка, Здолбунів, Зіньків, Зміїв, Іванівка, Іванків, Кадіївка, Калинівка, Канів, Київ, Носівка

2. Мліїв, Могилів, Миколаївка, Троянівка, Почаїв, Радивилів, Рахів, Болехів, Дружківка, Зіньків, Богодухів, Єнакієве, Канів, Київ, Носівка, Березівка, Зачерпилівка, Сергіївка, Рожнятів, Тетіїв, Миколаїв, Зіньків, Новомосковськ, Чортків, Чугуїв, Чуднів, Шепетівка, Іванків, Кадіївка, Калинівка, Дніпропетровськ, Дружківка, Друскінінка, Новомосковськ, Дублін.

Контрольні тести

І варіант

1. Укажіть рядок, у якому від усіх іменників утворюються прикметники із суфіксом -зьк-:

- а) Чикаго, Париж, Люксембург, Лейпциг;
- б) Каховка, Вижниця, Дрогобич, Овруч;
- в) Буг, Гамбург, Кривий Ріг, Волга.

2. У якому рядку немає помилок у похідних словах рядка?

- а) Петербург – петербурзький; Сиваш – сивашський;
- б) Прага – празький, Буг – бугський;
- в) Кременчук – кременчуцький, Каунас – каунаський;

3. У якому рядку від можна утворити прикметники із суфіксом –ськ-?
- Ужгород, Прага, Запоріжжя;
 - Карпати, Кіровоград, Кривий Ріг;
 - Сиваш, Красноград, Волноваха.
4. У якому рядку в усіх прикметниках, утворених від наведених іменників, треба писати суфікс -цьк
- Кременчук, Дарниця, Полоцьк;
 - Чукотка, Жмеринка, Рига;
 - Случ, Кагарлик, Калуга.

II варіант

1. У якому рядку від усіх іменників утворюються прикметники із суфіксом -цьк-?
- Новоселиця, Овруч, Любеч, Ніцца, Дубровиця;
 - Кагарлик, Ірак, Карабах, Карадаг, Каракас;
 - Бахмач, Тлумач, Касабланка, Казбек.
2. У якому рядку від усіх іменників утворюються прикметники із суфіксом -зьк-)?
- Кузбас, Париж, Кавказ, Лейпциг, Петербург;
 - Онега, Чикаго, Золотоноша, Буг, Криворіжжя;
 - Закавказзя, Норвегія, Рига, Запоріжжя, Волга.
3. У якому рядку в усіх словах відбувається зміна приголосних при додаванні суфікса –ськ-?
- Інгулець, Владикавказ, Острог, Жмеринка;
 - Гамбург, Кобиляки, Дорогобич, Іртиш;
 - Карабах, Карадах, Караказ, Каракуми.
4. У якому рядку допущено помилку в правописі слів?
- Любеч – любецький, Бендери – бендерський, Гетеборг – гетеборгзький;
 - Єлець – єлецький, Єсентуки – єсентуцький, Жмеринка – жмеринський;
 - Кельменець – кельменецький, Кобиляки – кобиляцький, Козелець – козелецький.

Диктант

«... Аби люди читали»

Із словами-надією, словами-проханням «аби люди читали» звернувся у 1900 році Марко Черемшина до Михайла Павлика – на той час редактора львівської радикальної газети «Громадський голос». Він просив надрукувати свої оповідання. Гонорару не просив – «аби люди читали». Ще коли був учнем 8-го класу гімназії, надіслав у грудні 1895 року до чернівецької газети «Буковина» своє перше оповідання «Керманич» і тоді ж назвав себе «буковинським гуцулом Марком Черемшиною».

Прагнення служіння словом своєму народові складало зміст життя молодого покоління українських письменників кінця XIX –початку XX століть. Марко Черемшина, Василь Стефаник, Лесь Мартович у Галичині, Архип Тесленко, Степан Васильченко та інші на Східній Україні черпали теми із

селянського життя, ставали його моральними суддями, досягали, завдяки небуденним талантам і постійним мистецьким пошукам, вражаючої сили впливу на читачів і громадську думку в цілому.

Дорогу до загальноукраїнського читача Марко Черемшина проклав швидко. Окремі твори письменника на Наддніпрянщині були вже відомі у 1897 році зі сторінок львівського дитячого журналу «Дзвінок». Читали їх і в «Літературно-науковому віснику», що з 1899 року систематично друкував іскрометні новели Марка Черемшини.

У значенні художньо-естетичному, історико-літературному спадщина Марка Черемшини – це наша класика, дивосвіт Гуцульщини, її мовної стихії, незабутні картини природи, людські характери, світ народної поезії і вражаюча книга любові до упослідженого, затемненого неволею і забобонами рідного народу, тієї його кровної частки, що загубилася серед Карпатських гір і передгір'їв. Це блискучі зразки високомистецьких літературних форм і найрізноманітніших виражальних засобів (226 слів) (В. Яременко).

Правопис складних і складених географічних назв Аудиторні вправи та завдання

I. Розкрийте дужки. Напишіть правильно слова. Користуйтеся «Українським орфографічним словником» (1997р. вид.)

Дон(бас), Верхня(сілезія), Бретон(де)(лос)(єреррос), Ново(черкаськ), Вюртем(берг), Башкорто(стан), Магніто(горськ), Ла(манш), Куень(лунь), Рудоль(штадт), Курди(стан), Нагірний(карабах), Ліхтен(штейн), Шліссель(бург), Лівобережна(україна), Тянь(цзінь), Північний(льодовитий) (океан), Нью(йорк), Сполучені(штати)(америки), Талди(курган), Нижньо(дніпровськ).

II. Запишіть слова під диктовку. Звірте написане з надрукованим.

Братислава, Сомкова Долина, Ніколаєвськ-на-Амурі, Сергієва Балка, Західна Двіна, Семіпалатинськ, Давидо-Микільське, Бен-Невіс, Григоро-Мар'ївка, Екваторіальна Гвінея, Зеленодольськ, Цілиноград, Па-де-Кале, Давидів Брід, Горностайпіль, Гетеборг, Південноукраїнський канал, Зелена Балка, Карпове-Кріпенське, Білгород, Владивосток, Новий Південний Уельс.

III. Випишіть складні та складені географічні назви у дві колонки: у ліву - топоніми, у праву – гідроніми.

Франкфурт-на-Майні, Бург-ель-Араб, Копайгород, Асканія-Нова, Порт-Стенлі, Гран-Чако, Сіверський Донець, Усть-Каменогорський, Жовті Води, Липова Долина, Янчокрак, Горностайполе, Миколо-Мусіївка, Біловоди, Верхньодніпровськ, Баден-Баден, Мамайсурка, Золотий Ріг, Бахрель-Газаль, Глибокояр, Нижня Тунгуска.

IV. Випишіть по 5 географічних назв, які б писалися разом, окремо та через дефіс. Поясніть їх правопис.

V. Перекладіть текст. Розкрийте дужки. Випишіть у три стовпчики прості, складні та складені географічні назви. Поясніть їх правопис.

Родился Джеймс Кук 27 октября 1728 года в местечке Мартон английского графства Йорк(шир). Посещать школу Джеймс начал, когда его семья переехала в Грейт(айтон). Первой экспедицией в биографии Кука стало путешествие из Лондона в Нью(касл).

Самыми большими достижениями считаются три его путешествия, во время которых были значительно уточнены карты. Первая кругосветная экспедиция проходила с 1768 по 1771 год. Джеймс Кук был назначен капитаном судна. В апреле 1769 года команда прибыла на Таити. Затем она направилась в Новую(зеландию), а после – к берегу Австралии. Корабль был поврежден рифами, но продолжал двигаться до самого пролива с Новой(гвинеей). Починив судно в Индонезии, Кук отправился в Кейп(таун), а затем – в Лондон.

Второе кругосветное путешествие проходило с 1772 по 1775 год. В январе 1773 впервые в мире был пересечен Южный(полярный)(круг).

С 1776 по 1779 год прошло третье путешествие Кука. Командой был открыт остров Кергелен, остров Рождества, Гавайские острова. Корабли обошли западную часть Северной(америки), дошли до Аляски.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перекладіть українською мовою подані географічні назви.

Новоросійск, Железноводск, Великобритания, Ютландия, Шри-Джаяварденапура, Южная Родезия, Большой Луг, Франкфурт-на-Одере, Тирасполь, Восточная Сибирь, Порт-оф-Спейн, Урало-Кавказ, Северная Осетия, Красноармейск, Объединенные Арабские Эмираты, Старый Самбир.

II. Наведіть по 5 прикладів на кожне нижченаведене правило.

а) через дефіс пишуться географічні назви, що складаються з двох іменників (без сполучного звука) або з іменника й дальшого прикметника, а також прикметники, що походять від них;

б) через дефіс пишуться географічні назви, що складаються з іменників, які поєднуються українськими або іншомовними прийменниками, сполучниками чи мають при собі частку, артикль, а також утворені від них прикметники;

в) разом пишуться географічні назви, що складаються з прикметника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також прикметники, що походять від них;

г) окремо пишуться географічні назви, що становлять сполучення іменника з порядковим числівником, який може стояти як перед іменником, так і після нього.

III. Напишіть твір-мініатюру на вільну тему, використовуючи складні та складені географічні назви.

Контрольні тести

I варіант

1. *Встановіть, у якому рядку всі географічні назви слід писати разом:*
 - а) Хун(хе), Ново(яковлівка), Павло(град), Ново(волинськ);
 - б) Павло(валуйськ), Кирило(ганнівка), П'яти(горськ), Юго(славія);
 - в) Тянь(шань), Уж(город), Середньо(російська) височина, Нові(ключі).
2. *Встановіть, у якому рядку всі географічні назви слід писати окремо:*
 - а) Чорни(води), Кам'яно(гірка), Санта(катарина), Сорока(дуби);
 - б) Баня(лука), Пуша(водиця), Ріо(де)(жанейро), Великий(устюг);
 - в) Нижні(сірогози), Нова(зеландія), Західна(сахара), Біла(церква).
3. *Встановіть, у якому рядку всі географічні назви слід писати через дефіс:*
 - а) Сент(вінсент), Порт(саїд) Ост(індія), Шрі(ланка);
 - б) Франкфурт(на)(майні), Тель(авів), Трі(політанія), Сьєрра(морена);
 - в) Хант(мансійськ), Західна(європа), Білгород(дністровський), Верхня(вольта).
4. *Встановіть, у якому рядку всі географічні назви написано правильно:*
 - а) Усть Каменогорськ, Сьєрра-де-Гвадаррама, Сянган, Таганрог;
 - б) Австро-Угорщина, Гайдарабад, Трансіорданія, Гран-Чако;
 - в) Шпіцберген, Ельзас Лотарингія, мис Доброї Надії, Горноалтайськ.

II варіант

1. *Встановіть, у якому рядку всі географічні назви слід писати разом:*
 - а) Красно(ярськ), Ойрот(тура), Саудівська(аравія), Сан(хосе);
 - б) Серед(земномор'я), Старо(шийка), Звени(город), Східно(європейська) рівнина;
 - в) Санто(домінго), Порто(ново), Печи(води), Петро(заводськ).
2. *Встановіть, у якому рядку всі географічні назви слід писати окремо:*
 - а) Сантьяго(де)(куба), Стальова(воля), Південна(америка), Султанат (бруней);
 - б) Банська(бистриця), Південно(африканська) (республіка), Нижній (новгород), острів Святої(єлени);
 - в) Південне(полісся), Мала(азія), Кривий(ріг), Західний(сибір).
3. *Встановіть, у якому рядку всі географічні назви слід писати через дефіс:*
 - а) Сент(джонс), Пуерто(рико), Співдружність(домініки), Сіхоте(алінь);
 - б) Могилів(подільський), Миколо(гулак), Асканія(нова), Миколай(поле);
 - в) Середня(азія), Куала(лумпур), Абу(дабі), Чатир(даг).
4. *Встановіть, у якому рядку всі географічні назви написано правильно:*
 - а) Булонь-сюр-Мер, Санкт Петербург, Куень-Лунь, Нова Гвінея;
 - б) Ньюфаундленд, Іссиккуль, Лос-Анджелес, Москва-ріка;
 - в) Константинополь, Порт-о-Пренс, Варваро-Олександрівка, Нова Земля.

Диктант

Споконвіку люди не були байдужі до назв своїх поселень. Про це свідчать не лише літописи, а й найдавніші писемні й усні перекази та легенди багатьох народів.

Назва кожного міста була мотивованою. Найчастіше вона давалась за певною їх прикметною ознакою, яка з часом могла зникнути. Так, наприклад, місто Біла Церква у Київській області було збудовано як фортецю у 1032 році Ярославом Мудрим. Князь спорудив на Замковій горі з нетесаної берези єпископську церкву, яка стала його помітною прикметою; мешканці називали церкву білою, а після знищення фортеці татарами нове місто, яке відбудувалося на згарищах, дістало назву Біла Церква.

За такою ж давньою прикметою назване й місто Білгород-Дністровський. Містечко Білгород колись існувало й під Києвом на річці Ірпінь, нині це село називається Білогородка.

Серед назв, які вказують на кількість якихось предметів, цікавою є назва П'ятихатки. Про одну з П'ятихаток – місто в Дніпропетровській області – розповідають, що у 1886 році тут оселилося п'ять братів Потабашних, з'явилося одразу п'ять хат, одна з яких збереглася й донині.

А назвами П'ята Рота у Херсонщині та Третя Рота у Донеччині позначали військові поселення.

Загляньте в «перископ часу», подивіться крізь нього на назву вашого рідного міста або села, і багато цікавого і несподіваного розкриється перед вами! (196 слів) *(З журналу)*

Список рекомендованої літератури

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: Навчальний посібник / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ «Академія», 2006.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища шк., 1985.
3. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник / С. І. Головащук. – К.: Либідь, 1995.
4. Орфографічний словник української мови / Уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К.: Довіра, 1994.
5. Орфографічно-орфоепічний практикум із сучасної української літературної мови: Навч. посібник / Авт. кол.: М. М. Фащенко, О. В. Антонюк, З. І. Волосевич та ін. – Одеса: Астропринт, 2003.
6. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища шк., 2002.
7. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 2000.

8. Тестові завдання з орфографії та орфоєпії сучасної української мови: З орфоєпічним коментарем / За ред. М. Л. Микитин-Дружинець. – Одеса: Астропринт, 2009.
9. Українська мова: Орфографія. Орфоєпія. Тестові завдання: навч. посіб. / За ред. М. Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ «Академія», 2009.
10. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Ін-т української мови. – К.: Наук. думка, 2015.
11. Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова. Довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко. – К.: Либідь, 1996.
12. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови / І. П. Ющук. – К.: Освіта, 2012.

VI. НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА ПУНКТУАЦІЇ

Крапка. Знак питання. Знак оклику *Аудиторні вправи та завдання*

I. Прочитайте речення вголос. Простежте за інтонацією.

1. Чи то мені здається, чи справді свист тихшає? Що ж воно – кінець? Але жінка мовчить, не чутоно плачу (М. Коцюбинський). 2. Батьку! Що там замазують? Кажімо правду! Се річ не власна, а громадська справа! (Леся Українка) 3. І, може, колись, у тіні цієї липи, гратимуться безтурботні діти, як ті легкі хмарки на блакиті (Б. Лепкий). 4. Мотря махнула на себе хусткою, сіла на призьбі і задумалась (В. Винниченко). 5. На мертв'їм полі стану помолитися і будуть зорі біля мене падати (В. Свідзинський). 6. Душе моя! Тікай на корабель, пливи туди, де серед білих скель струнка, мов промінь, чиста Навсікая (М. Драй-Хмара). 7. Велика ідея потребує жертв. Але хіба то є жертва, коли звір звіра їсть? (П. Тичина)

II. Поставте у реченнях необхідні розділові знаки.

1. Мадонно моя Мати Пречиста мій Цвіте Голубий Вступає в вік новий душа чиста (П. Тичина). 2. Прізвище ім'я по батькові все життя тепер можна змінити тільки в загсі розумієш Ой Улю ой Улюню Коли ти мене любиш зроби так щоб Мокій закохався у тебе (М. Куліш). 3. Шість на моїй совісті Ні це неправда Шість сотень шість тисяч шість мільйонів тьма на моїй совісті (М. Хвильовий). 4. Я раптом відкинувсь що це галюцинація Невже це голос моєї матері (М. Хвильовий). 5. Оксаночко Поїдем на Вкраїну Ну я тебе прошу Там батько-мати родина приятелі там ти з ними розважишся (Леся Українка). 6. Хома зрадник Він спільник Юди Він теж продасть нас Що ти радиш (В. Петров). 7. І ці поля мені тепер чужі і ти чужа і притулку немає Куди ж іти Скажи мені скажи І ти не знаєш і ніхто не знає (М. Рильський).

III. Складіть по 3 речення зі стверджувальною, питальною та окличною інтонацією.

IV. Запишіть під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Якщо трапляються помилки на вживання розділових знаків, повторіть правила вживання крапки, знака питання та знака оклику.

1. Питаєте про Матвія Киянчука? Розкажу, але не зараз, бо в житах загубилася моя доля, і мені хочеться плакати, мов дитині, або співати як співають старі, коли згадують молодість, а я ще хочу співати! (Г. Косинка) 2. Воно почалося, нове життя! Яка радість, який спокій! Шлунок задоволено, і моя душа шугає над світом, як духотворець (В. Підмогильний). 3. Бо що таке успіх, як не зелень ясно-блакитного травня, золото тремтучої осені і жінчини з пухнастими ручками зими? Ви не відмовитесь від цих благ – і ось ключі від них (І. Сенченко). 4. Я вернувся до тебе, отчизно моя, і всміхаюся рідним долинам. О, як солодко пахне ласкава земля чебрецем і полином! (М. Орест) 5. Такі люди ходять по сторінках історії, як по своїй хаті, і дивно стає, чому після них постають зруйновані міста, кров, пустка, смердючі трупи. Може, завше шукання людського, справедливого й достойного дає такі наслідки?

(Ю. Яновський) 6. Про що ти, краплино, мариш, коли пролітаєш над морем? О, море, простий товариш! Ой серце, яке ти скорє! (Ю. Яновський) 7. У стовбурі я вбачаю степи, трав'янисті прерії-пасовиська. Причорноморщина аж до Каспію. То що ми тепер тут бачимо? Суцільну слов'янщину (Д. Гуменна). 8. Невже ніколи я не розгорну свіжої книжки, якогось нашого журналу, не вже ніколи не знайду на якійсь з сторінок несподіваного, чудесного, нового вірша нової і незнаної досі руки, що безліч приємних новин, надій і несподіванок буде заховано в ньому? (М. Бажан) 9. Ширше груди! Повніше серця! Бо згориш від чекання, згориш! Чи була коли днина, як ця, - і дівочі уста принадніш? (О. Ольжич) 10. Страшне порушення – вбивство людини: навіки гасить горіння духа в земному, неповторний образ від всесвіту в сфері життя (В. Барка).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Із художніх творів українських письменників виписіть речення з такими розділовими знаками, як крапка, знак питання та знак оклику. Поясніть їх вживання.

II. Вставте потрібні розділові знаки.

1. Яка краса За вікном зима сніг мороз а в хаті стоїть квітуча біло-рожева вишня прикрашена вогниками свічок та всілякими іграшками (С. Могилевська). 2. Що ж це повзик тут робить Поживу шукає Ні Лісовий штукар буде собі житло (3 кн. «Лісова таємниця»). 3. Ураз сани пішли в затоки й вдарились у горбик Трісь Щось тріснуло в саях і Василько підвівся підбіг до саней (М. Коцюбинський). 4. Татари Це вони шукають де село Ще кілька часу і вони знайдуть його Що тоді буде Село поपालять людей повбивають і дідуся вб'ють (Б. Грінченко). 5. Величавий Світязь Широке до самого обрію плесо ліниво котить хвилі У народі його називають Байкалом (3 календаря). 6. Які млосно-гарячі ті години коли полудень сяє серед тиші й спеки і блакитний незмірний океан юрливим куполом схилившись над землею здається заснув весь потонувши в млості пригортаючи й стискаючи прекрасну в легеньких обіймах (М. Гоголь). 7. І все було переповнене світлом все живе в пестошах мліло під ласкавим найласкавішим сонцем нашого тернівщанського літа (О. Гончар).

III. Напишіть твір-мініатюру «Дитинство», використовуючи у ньому стверджувальні, питальні та окличні речення.

Контрольні тести

I варіант

1. Яке із вказаних речень за інтонацією є питальним?

а) Гарно тобі, любо, весело ...

б) Хліб Скільки сягає око, хвилями перекочується, гойдається важке колосся ...

в) Вода надзвичайно прозора ...

г) Все-таки, що ж говорить історія ...

2. Укажіть рядок, у якому речення вжито з окличною інтонацією:

а) Десятий день Григорій пив густе повітря й не міг напитися ...

б) Григорію А йди, рушаємо ...

- в) Усе підвладне людському розуму ...
- г) Червона калино, чого в лузі гнешся ...

3. *Укажіть речення, у якому допущено пунктуаційні помилки:*

- а) Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу.
- б) Свій біль, свій жаль, свої пісні у серці здавлюю на дні.
- в) Може б, хто послухав казки? Ось послухайте, панове.
- г) Ох, яка ж краса.

4. *кажіть речення, яке вживається зі стверджувальною інтонацією:*

- а) Як тільки я прийшла додому, почався наліт.
- б) Що було потім.
- в) Що можеш сказати на своє виправдання.
- г) Ах ти ж, ледаче зілля.

II варіант

1. *Яке із вказаних речень за інтонацією є питальним:*

- а) Було нам тоді не до сміху ...
- б) Де думка епохи, весела й печальна ...
- в) Захоче випити не крові, а вина за щастя, за здоров'я всесвіту ...
- г) Шматок землі, ти звешся Україною Ти був до нас Ти будеш після нас ...

2. *Укажіть речення, вжите з окличною інтонацією:*

- а) Чи ти вже зовсім розуму одбіг ...
- б) Люди, будьте взаємно ввічливі ...
- в) Ми мовчимо – поезія і я ...
- г) Куди б не йшов він, на землі і далі, дощі розмиють слід його сандалій ...

3. *Укажіть речення, вжите зі стверджувальною інтонацією:*

- а) Тобі не досить – просто існувати
- б) Хочеш – хмари для тебе розвію Хочеш – землю в дощах утоплю
- в) Народ мій є В його гарячих жилах козацька кров пульсує і гуде
- г) Ми ще йдемо Ти щось мені говориш Твоя краса цвіте в моїх очах

4. *Укажіть речення, у якому неправильно вжито розділові знаки:*

- а) Одійдіте, недруги лукаві. Друзі, зачекайте на путі.
- б) Україно! Ти для мене диво!
- в) Ще не всі чорти живуть на небі, ходить їх до біса на землі.
- г) І що мені робить, коли малий зажинок судилося почать на ниві нерясній?

Диктант

Сіре небо низьке. Дюни, валуни. Десь у субтропіках земля родить чудернацькі плоди золоті, а тут вона родить каміння. Ціле життя люди визбирають його: цей рік визбирають, очистять від нього поле, а наступної весни каміння знов виросло, полізло головешками з ґрунту. Кажуть, морозами його тут витискає з землі.

Понад затокою – рибальські селища та сосни де-не-де. Скупа природа, суворий край. Одначе й віс, цей суворий, колись льодовиковий край, здатен

народжувати поетів! Здатен дарувати улюбленцям муз ніжність, натхнення... Власне, поет чи, певніше, наростаюча слава його й покликала сюди Івана Оскаровича, людину по горло зайняту, перевантажену безліччю обов'язків, буденних клопітних справ, які, зрештою, до ніжних муз не мають аніякого стосунку. Пів-Арктики на тобі. Кожна секунда на обліку. А втім, кинув усе, приїхав. Навіть сам трохи здивований цим своїм рішенням, злегка іронізує над собою: ось ти і в ролі «весільного генерала», у ролі гостя на вшануванні того, хто з усіх учасників твоєї експедиції був, може, найневдатнішим, був особою майже курйозною, іноді просто жалюгідною! Навіть при нікчемнім морозі умудряєшся обморозити свого пташиного носа! Пригадується зіщулена слабосила постать, що, поспішаючи на виклик, комічно й незграбно плутається в якомусь хутрянному балахоні (товариші таки подбали, щоб не обморозивсь), з-під скрученого набік полярного башлика сполохано визирає худе, посиніле від холоду, вічно чимось ніби сконфужене обличчя... Вимагаєш пояснень, скажімо, за самовільну відлучку, а він, поблискуючи сліпими від сонця окулярами, щось там белькоче, шепелявить, не вмюючи до ладу зліпити навіть те, що має за душею. Ходив, мовляв, на колонію пінгвінів дивитись... «Та ти краще під ноги собі дивись – там тріщини такі, що незадовго до тебе й трактор проковтнули! Провалишся, хто за такого генія відповідатиме?» Стоїть, підшмаркує, нічого вже й не мимрить на своє виправдання (266 слів) (О. Гончар).

Три крапки. Дужки. Лапки **Аудиторні вправи та завдання**

I. Прочитайте речення вголос. Зверніть увагу на вживання розділових знаків.

1. Всіх їх гонить безіменний страх, невідомий перст божий, голод духу і жах самоти і безодні старої... (І. Франко) 2. Ціле море дерев у цвіту ... м'якими чорними хвилями котиться навкруги... 3. Коли я чесався щіткою, вона називала те «тато замітає голову», мої комірчики прозвала обручами, не вимовляла літери «р», а замість «стидно» казала «стиндо» (М. Коцюбинський). 4. І як він викидав жменею зерно, то приповідав: «Колисочку я вам постелив м'якеньку, ростить до неба». 5. Ти небого, геть затихла, замертвіла, як би в тебе хто ніж упхав, не годна-с слова сказати... (В. Стефаник) 6. Чарку він не лле за пліт і прокаже без упину весь Шевченків «Заповіт», навіть другу половину (М. Вороний). 7. Або колись (коли, хто може знати?), на струнку тополю гляне хлопець умний або дівчина вродлива коло його, і гадки їх полинуть високо, наче віти отсеї тополі... (Б. Лепкий)

II. На місці рисок поставте потрібні розділові знаки (три крапки, дужки, лапки):

1. Тоді чую якийсь гомір великий, якийсь далекий шум і рев / наче повінь / (Б. Лепкий). 2. Сміються, плачуть солов'ї і б'ють піснями в груди // Цілуй, цілуй, цілуй її, - знов молодість не буде // (О. Олесь). 3. З грому і вітру, з квіток і проміння сплів / Марсельєзу / Руже (О. Олесь). 4. Кожний вам скаже, що Ілько вже сидів у губернії в тюрмі, що мало, як два рази на тиждень сидить він на етапі, що сход збирається його вислати / на поселення /, тільки Ілько на се не

вважає (В.Винниченко). 5. Не було в неї ні, губок, / як пуп'янок / червоних, як добре намисто, / ні, підборіддя, як горошок/, ні, щок, / як повная рожа/, і сама вона не вилискувалася, / як маківка на городі / 6. Та й / робота/ ж яка, підійшов до того, кого покажу, розпитавсь, назвався родичем і пішов із ним у пивну. 7. Якби знав / якби я догадався раніше / я б / 8. А / шибеник/ все ближче й ближче присувався (В. Винниченко). 9. І звичай не знати з чого виріс / коли друзі в побратимстві, на життя і на смерть словом мінялись / - не вином-медами на учтах пишних слово вірності запивали, а йшли до потоку під / княж-дуб/ (Н. Королева). 10. Дід взяв тоді у посесію / оренду / село Спечинці на Поділлі й перенісся з родиною туди. 11. Дім був повен всіляких / резидентів /, /проживальців /, побанкрутованих польських гуляк, пройдисвітів, дармоїдів, жадних / уживання / (Г. Журба).

III. Уважно прочитайте речення. Поставте, де потрібно, на місці рисок лапки. Поясніть їх вживання.

1. Годі з певністю сказати, як то там було з цим моїм родом / по мечу /, тобто по батькові. 2. Подвоєне / л /, на зразок Ягайллів, Свидригайллів, для / фасону / і польсько-шляхетської фантазії, з княжим титулом та митрою, довершили цю метафору Рабоволів у Радзівіллі. 3. Подаючи історію мого роду, роблю це не із / шляхетської чвані /, як би міг хтось запідозрити. 4. Котрась з / резиденток / почала йому висловлювати своє співчуття, мовляв, / яка шкода, що князь Микола помер /. 5. Діти зростали в достатках, не знали, що то / нема / чи / не можна /. 6. І такий ситий з цигаром в зубах добродій / ви надто образований, у вас газета / (Г. Журба).

IV. Поставте, де потрібно, на місці пропусків дужки. Поясніть їх уживання.

1. Після якоїсь амністії Воронецькі вернулися в Україну / Росію /. 2. Домбровські були посвоячені з декількома українсько-польськими / тобто споляченими / аристократичними родами. 3. До смерті не міг забути одного з цих ударів, коли вбїг, як усе, до теплиці / оранжереї / й казав огородникові зірвати собі цитрину (Г. Журба). 4. 1935 року Вишню як видатного «злочинця», засудженого за «терор проти вождів партії», перекинули в ізолятор на Кожву / коло Воркути / (З підручника). 5. І Саломея!.. Ще дитя / дитя! /, а п'є страшне, отруєне пиття... (М. Зеров) 6. Та почуття усохли соковиті – Так просихає торфу чорний плат по многосоннім і пекучім літі («Присвята»). 7. Каліки. Повзають, гугнявлять, руки простягають / О, які скорчені пальці! / - Дайте їм, дайте! 8. Славили сонце! А у всіх / навіть у травинки / сміялись сльози... (П. Тичина)

V. Із художніх творів українських письменників випишіть по 10 прикладів речень на вживання таких розділових знаків, як три крапки, дужки та лапки.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Вставте пропущені розділові знаки: три крапки, дужки чи лапки. Поясніть їх уживання.

1. Зоряного ранку припади вухом до землі - / ідуть. (П. Тичина). 2. На селі в святковий час він уп'ється з / меншим братом /, і зовуть його у нас /

хлопоманом /, / демократом / (М. Вороний). 3. Та хто його зна / Ні, їй-богу, Андрію, я не можу. Що друге, знаєш, я можу / хіба ж я коли одказував? 4. От то-то ж бо і є, що / ну /! (В. Винниченко). 5. Самотна ти, самотний я. / Весна! – світанок! – вишня! / Обсипалась душа твоя - / Вранішня вишня... /. 6. З піснями, з цілунками стрінуть нас мадонни. Пізній / залізний / над персами сон / 7. Нужда / вони говорять / А місто в прапорах... / 8. / Метається // О прокляття! Нема й людей. – Тихо / сам / 9. Ні, чула й я – кричав хтось. Крик – мов стогін перед смертю... / Приступають до своєї роботи. Потроху заспокоюються / 10. Гляньте, як цвіте! Канали, фабрики / А все то цифра, число і ритм (П. Тичина).
II. Складіть по 3 речення до кожного пункту правил «Три крапки. Дужки. Лапки».

III. Запишіть під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Поясніть пунктограми.

1. Головна річка на Україні – Дніпро, що зветься ще «Русской славы колыбель». 2. «Чухраїнці», як ми знаємо, це дивацький народ, що жив у чудернацькій країні «Чукрен» (О. Вишня). 3. На розкішній канапі сидить, підклавши під себе ноги, озброєний татарин і монотонно наспівує азіатське: «ала-ла-ла». 4. Моя мати – наївність, тиха жура і добрість безмежна. (Це я добре пам'ятаю!). 5. Мати каже, що я (її м'ятежний син) зовсім замучив себе... 6. День і ніч я пропадаю в «чека». 7. Я думаю «так треба» (М. Хвильовий). 8. Переступивши на телячий курс, вже «дозволялося» вкрасти в батька паперу й закурювати цигарку з кіпського кізяку або прохати в прохожих (тільки не з свого села)... (О. Вишня) 9. Так, я б заснула... тільки я боюся... 10. І я прошу тебе... прости мене... що я ... тебе відмовив від родини... що я... (Леся Українка)

Контрольні тести

I варіант

1. *Укажіть речення, у якому на місці рисок потрібно поставити лапки:*

- а) Звісно: жіноцтву / вчорашнього жаль/ ...
- б) Дарма що нема в ньому монументальної /величі Рима /.
- в) Полум'я обхопило / Перунів храм /.
- г) / золот перстень / на правиці іскрою-самоцвітом ясніє...

2. *Укажіть речення, у якому неправильно вжито дужки:*

а) Пригадується зіщулена слабосила постать, що, поспішаючи на виклик, комічно й незграбно плутається в якомусь хутряному балахоні (товариші таки подбали, щоб не обморозивсь)...

б) Все дрібніше і нікчемніше в миршавій і нікчемній душі – як «гасне все в душі невольничій у нас» (Л. Українка).

в) І згодом як про інше (також знає!)

Ми говорили довго, про Руан...

г) Мій батько здобув собі (по Довбуші) чи не найбільшу славу на горах.

3. *Укажіть речення, у якому на місці рисок потрібно вжити три крапки:*

а) Мені однаково, чи це комусь всмак, чи не всмак, чи це модерно, чи ні /

б) Бабуся, батькова мати, мала золоте серце і славу на далекі села /

- в) Я бігала довкола тополі, потім шукала його – і не знайшла /
- г) Граф не мішався до жінок /

4. У якому реченні допущено пунктуаційні помилки?

- а) А дитинну наївність, за всі оті уперті чому, навіщо.
- б) Не скорися, я натисну ледь-ледь...
- в) Я виходжу з-за клубу, в новенькому дешевому костюмі (три вагони цегли розвантажив з хлопцями-однокурсниками, то й купив) і з чемоданчиком у руці.

II варіант

1. Укажіть речення, у якому замість рисок потрібно поставити лапки:

- а) В різних письменників /міра соціального змісту життя/ їхніх героїв не однакова.
- б) Над океаном забринів літак. Отой повільний, лінкуватий /кукурудзяник/.
- в) Колись Шевченко писав про Україну /як нашу не свою землю/.
- г) Плекання поетичності в творах Стуса /не тільки потреба душі, але й свідомо технічна програма/.

2. Укажіть речення, у якому неправильно вжито дужки:

- а) Концепція України, як уже згадувано, має деякі спільні риси з Маланюковою (не знаємо, випадкові збіги чи наслідування).
- б) У наш час можна було б писати й третю історію української літератури (історію тюремної літератури).
- в) Ота зоря – (вістунка твого шляху), хреста і долі, ніби вічна мати.
- г) Заклечано землю дротами (планету дроти оплели) і долю козачу постами, неначе козу, провели.

3. Укажіть речення, у якому на місці рисок потрібно вжити три крапки:

- а) Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи тяжкий мій хрест /
- б) І де ви поділись, полони, і де він подівся, той край /
- в) І наше місто вдолі зникне, в юдолі голубих полів /
- г) Так, я б заснула / тільки я боюся /

4. У якому реченні допущено пунктуаційні помилки?

- а) Ба знаєш, як то кажуть: «Скачи, враже, як пан накаже».
- б) Вона таки нудилася, небога. Що ж, відомо, завезена далеко...
- в) Або колись «коли, хто може знати?», на струнку тополлю гляне хлопець умний або дівчина вродлива коло його, і гадки їх полинуть високо, наче віти отсеї тополі...
- г) Тепер прозрів... вернувсь до хати... Прийшов... спокутати свій... гріх...

Диктант

Ларисою звати її – це єдине, що знали ми, Діденкові друзі, про його любов. А він, хоч теж тільки один-однісінький раз бачив Ларису, міг розповідати про неї до ранку. Яка то насолода була, стовпившись коло землянки, припавши до амбразури, слухати й слухати крізь ту амбразуру його спрагли, закохані

розповіді про неї, про свою Ларисочку. Нам аж дух перехоплювало, коли йшлося про оті снопи золоті, полум'я кофтини, палаючі вуста... А очі! її очі ясно-вологі, карим сонцем наляті... Тільки чому в них були ще й смуток, згорьованість? І вже спільно витворювалось легенду її життя: за нелюба віддано. Бо ж, напевне, безприданниця, вроду тільки й мала, ось і дісталася дукачеві, жмикрутові старому, що світ їй, молодій, зав'язав... Буйними барвами солдатська уява малювала, як безрадісно жилося за нелюбом молодій жінці і як потім збурунилась їй душа, коли побачила оцього білявого артилериста, що шляхом на водовозці проїжджав... Побачила й з першого погляду: він! Той, що його мені доля послала!

– Оце жінщина! Ось за кого варто в огонь і в воду! – так говорилося про неї коло гауптвахти. Спалахнула, мов полум'я, зневажила всі умовності, безоглядно віддала солдатові свою любов. Він переможець, а вона хіба ж не рівня йому? Хіба не здобула перемогу над своїм рабством сімейним, над плітками, забобонами, хіба не довела, збунтувавшись, що свобода й любов для неї понад усе?!

– Не кожному таке випадає, – казали Діденкові друзі. – Це тобі нагорода за все!

– Орден вічного щастя, – жартував котрийсь, а Сашко усміхався.

Чули раніше хлопці, що любов змінює людину, що в коханні душа людська розквітає, а тут це диво звершувалось на їхніх очах. Був, як усі, їхній друг і ось враз із звичайного став незвичайним, став щедрим, багатим, багатшим за царів, королів! І це був їхній Сашко Діденко! (256 слів) (О. Гончар)

Просте речення. Тире між групою підмета та присудка ***Аудиторні вправи та завдання***

I. Порівняйте попарно записані речення. Визначте в них граматичні основи та види присудків. Зробіть висновок, за яких умов між підметом і присудком ставиться тире.

1. Квіти є окрасою землі.
2. Тарас був цікавим співрозмовником.
3. Сергій був музикантом.
4. Микола та Олександр сидять на парі.
5. Три та три буде шість

1. Квіти – окраса землі.
2. Тарас – цікавий співрозмовник.
3. Сергій – музикант.
4. Микола та Олександр – на парі.
5. Три та три – шість.

II. Прочитайте речення. Поясніть, чому між підметом і присудком поставлено тире.

1) Він – палуба, каюта і стерно (Д. Шупта). 2) Мати вірно чекала його, вона забула про всіх своїх поклонників, нікого не помічала, була, як уві сні, і так

покохала його, що, коли він повернувся, вона ще до шлюбу належала йому. Так що я – дитя першого кохання (В. Сосюра). 3) Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (Л. Костенко). 4) Ми з весною – щастя шукачі (Д. Шупта). 5) Жоржини – символи чекання вістей хороших і нових (Д. Шупта). 6) Хвилі останні посланці морської імлі (Д. Шупта). 7) Мої родичі, звичайні селяни і робітники, кажуть: «Ми - французи» (В. Сосюра). 8) Життя без книг – це хата без вікна (Д. Павличко). 9) Марфа проти нього – перепілочка (Г. Тютюнник). 10) Обличчя в неї – з видовженістю і запалими щоками; з надто звуженими, супроти звичайного, обрисами нижніх повік, як і надто вглибленими очима кольору темно-синього без гострого блиску (Г. Тютюнник).

III. Прочитайте прислів'я. Перепишіть, вставте, де треба пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте свій вибір. Підкресліть граматичні основи.

1) Красне слово золотий ключ. 2) Кожна пригода до мудрості дорога. 3) Розум скарб людини. 4) Сила та розум краса людини. 5) Панське кохання гірке горювання. 6) Свекор не рідний батько! 7) Хліб та вода то козацька їда. 8) Степ та воля козацька доля. 9) Паляниця хлібові сестриця. 10) Книги ключ до знань.

IV. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Визначте інфінітивні підмети. Які форми присудків уживаються при них? Поясніть уживання тире та інтонацію речень.

1). Любити людей - це щастя. 2). Вмерти – це не означає забезпечити перемогу (О. Довженко). 3). Читати луну – не тільки любуватись, А й слухать відображення сердець (Д. Шупта). 4). Лиш боротись – значить жити (І. Франко). 5). Вдовіти - горе терпіти. 6). І плакати – це також щастя (Олександр Олесь). 7). Сиротою жити – сльози лити (Нар. творчість). 8). Жити – правді служити (Нар. творчість). 9). Без діла жити – тільки небо коптить (Нар. творчість). 10). Правдою дружити – щастя заслужити (Нар. творчість). 11). Глибше орати – більше хліба мати (Нар. творчість).

V. Запишіть речення під диктовку. Написане звірте з надрукованим. У разі помилок повторіть правило узгодження підмета з присудком у простому реченні.

1) Я – поет робітничої рані (В. Сосюра). 2) Століття – зморшки на чолі землі (І. Драч). 3) Три та три – шість. 4) Відчувати в окопі живу душу біля себе – це щастя (О. Гончар). 5) Любить свій край – це для народу жити (В. Сосюра). 6) Моя душа – як арфа золота (В. Сосюра). 7) Гуцул – хазяїн на своїй землі (В. Сосюра). 8) Дружба народів – не просто слова (М. Рильський). 9) Найвище уміння – почати спочатку життя, розуміння, дорогу, себе (Л. Костенко). 10) Спинитися – вмерти з одчаю й знемоги (М. Бажан). 11) У нас кохати – полюбить сповна (А. Малишко). 12). Кохати – нові землі відкривати (І. Драч).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Прочитайте речення виразно вголос. Поясніть інтонацію в реченнях з тире.

1) Обов'язок лікаря – лікувати хворого (О. Гончар). 2) Життя – неминуча боротьба (П. Грабовський). 3) Жити мені без праці – значить не жити (Д. Павличко). 4) Батьківщина всім матерям мати. 5) Мистецтво – найкращий педагог (О. Гончар). 6) Жити – Вітчизні служити. (Народна творчість).

7) Вірний приятель – це найбільший скарб (Народна творчість). 8) Вік прожити – не ниву пройти гомінливу (А. Малишко). 9) Пісня і праця – великі дві сили (І. Франко). 10) П'ять на п'ять – двадцять п'ять.

II Випишіть із тлумачного словника або енциклопедії три визначення будь-яких понять. Поставте, де потрібно, тире між групою підмета і групою присудка.

III. Напишіть твір-мініатюру «Народні звичаї». У творі використайте речення, у якому пропущено дієслівну зв'язку між підметом і присудком.

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть речення, у якому ставиться тире між групою підмета і присудка:

- а) Погляд у матусі ніжний, лагідний.
- б) Терпіння ключ від заповітної мрії.
- в) Яка щедра і неповторна рідна земля!
- г) Для дурнів закон не писаний.

2. Укажіть речення, у якому не ставиться тире між підметом і присудком:

- а) Обов'язок пастухів дбати про худобу старатися знайти для неї добру пашу.
- б) Моє серце засіяне поле на якому брунькуються вперше ще не бачені квіти ніколи (М.Нагнибіда).
- в) Це не те що треба.
- г) І наша ученість добром не підкута то лжа єсть прелюта... (І. Драч)

3. Укажіть речення, у якому правильно поставлено тире між групою підмета і присудка:

- а) Порожній млин – і без вітру меле (Народна творчість).
- б) Світла ніч – стояла над горами (О. Гончар).
- в) Молоде орля та вище старого літає (Народна творчість).
- г) З дитинства прищеплювати любов до природи – наш обов'язок (О. Гончар).

4. Укажіть просте речення, у якому неправильно поставлено тире між групою підмета і присудка:

- а) Зима без снігу – літо без хліба (Народна творчість).
- б) Автоматизація – крила індустрії (Народна творчість).
- в) Дніпро на нас розсердився – Плаче Україна... (Т. Шевченко)
- г) Нявки (мавки) – лісові русалки.

5. Укажіть просте речення, у якому треба ставити тире між групою підмета і присудка:

- а) Наша ціль людське щастя і воля розум владний без віри основ і братерство велике, всесвітнє, вільна праця і вільна любов! (І. Франко)
- б) Серце у нас чесне, душу маєм щиру (П. Тичина).
- в) Листочок з гілочки упав я підхопив його рукою (В. Сосюра).
- г) Любити людей – це щастя.

II варіант

1. *Укажіть речення, у якому ставиться тире між групою підмета і присудка:*

- а) Чесне діло роби сміло (Народна творчість).
- б) «Катюша» грає з фашистів дух вибиває (Народна творчість).
- в) За кілька днів до відкриття ярмарку Каховку вже трясла лихоманка (О. Гончар).

г) Термінологічні стійкі словосполучення – це назви певних понять з науки, техніки, мистецтва.

2. *Укажіть речення, у якому не ставиться тире між підметом і присудком:*

- а) Фразеологія продукт багатовікової мовної творчості народу України.
- б) Лінивому все ніколи (Народна творчість).
- в) Мандрівочка рідна тіточка (Марко Вовчок).

г) Вражаюче видовище Всесвіт з його міриадами зірок Сонцем яке розкриває темряву (П. Беляєв).

3. *Укажіть речення, у якому правильно поставлено тире між групою підмета і присудка:*

- а) Наш народ – океан (П. Тичина).
- б) Любиш кататися – люби і саночки возити (Народна творчість).
- в) Ліс рубають – тріски летять (Народна творчість).
- г) Кинеш у грязь – будеш князь (Народна творчість).

4. *Укажіть просте речення, у якому неправильно поставлено тире між групою підмета і присудка:*

- а) Перші спогади про хату – немов рожевий досвіток дитинства (І. Цюпа).
- б) Голий – як турецький святий (Народна творчість).
- в) Чотири та чотири – вісім.
- г) Жити мені без праці – зовсім не жити (Д. Павличко).

5. *Укажіть просте речення, у якому треба ставити тире між групою підмета і присудка:*

- а) Найчесніша робота говорити правду (Народна творчість).
- б) Друга за гроші не купиш (Народна творчість).
- в) Не штука провчити а штука навчити (Народна творчість).

г) Проминуло пролетіло літ багато днів багато та нікому друзі милі сонця юності не взяти ні печалям ні дорогам ні туману ані кулям ні похмареним облогам ні грози воєнним гулам (П. Усенко).

Диктант Неоцінний скарб

Мова – специфічне і надзвичайно складне суспільне явище, могутній засіб вираження багатогранної діяльності людей. За допомогою мови людина виражає свою людську сутність, зв'язується і спілкується з іншими людьми, виражає і передає своє сприймання і розуміння навколишнього світу, виявляє свою волю, свій розум, свої почуття й емоції. Мова організовує людей у процесі суспільного виробництва. Мова тісно пов'язана з мисленням людини, вона є формою існування і засобом вираження людських думок. За допомогою мови

закріплюються і передаються від покоління до покоління досягнення людського мислення.

Для кожного народу мова – це його неоцінний скарб. Мова є одним із найважливіших засобів об'єднання людей у народності, нації, вона є засобом національного самоусвідомлення, збереження традицій, звичаїв, засвоєння історії, виховання патріотичних почуттів. Мова – засіб створення і вираження культури народу, вияву його духовного багатства, психіки, таланту. Вона відіграє надзвичайно важливу роль у боротьбі народів за їх соціальне і національне визволення і допомагає народам відстоювати свою самобутність серед інших народів. У мові знаходять своє відображення найважливіші зміни в житті народу.

Сучасні мови світу становлять наслідок розвитку і складного процесу взаємодії первісних родоплемінних мов. Тепер мов у світі понад дві з половиною тисячі. За більшою або меншою спорідненістю мови об'єднуються в сім'ї. Мова українська належить до індоєвропейської сім'ї.

Українська мова – національна мова одного з найбільших народів у Європі і другого за величиною серед слов'янських народів, державна мова України. Вона характеризується високим рівнем розвитку, структурною довершеністю, стилістичною різнобарвністю, лексичним і фразеологічним багатством, неповторною мелодійністю і милозвучністю (233 слова) (І. Матвіяс).

Тире в неповному реченні **Аудиторні вправи та завдання**

І. Прочитайте уривки з кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна». Знайдіть у них неповні речення. Визначте, на місці якого члена речення стоїть тире. З'ясуйте, чим відрізняються односкладні речення від неповних.

1. Любив я, коли хтось на дорозі вночі, незнайомий, проходячи повз, казав до нас: «Здрастуйте». І любив, коли дід одказував: «Дай Бог здрастувать». Любив, коли скидалась велика риба в озері чи в Десні на захід сонця. Любив, їдучи на возі з луку, дивитись лежачи на зоряне небо. Любив засинати на возі і любив, коли віз спинявся коло хати в дворі і мене переносили, сонного, в хату. Любив скрип коліс під важкими возами в жнива. Любив пташиний щebet у саду і в полі. Ластівок любив у клуні, деркачів – у лузі (О. Довженко).

2. Кинувся батько до нас, а ми всі мертві лежимо, один лиш я живий. Що діяти? Бити матір? Мати напівмертва. Гірко заплакав наш батько над нами:

– Ой сини мої, сини! Дітки мої, соловейки!.. Та чого ж так рано відспівали...

Потім він називав нас орлятами, а вже мати - соловейками. А люди ридали і довго жаліли, що ні рибалок не вийде вже з нас, ні косариків у лузі, ні плугатарів у полі, ані вже воїнів отечества-царя (О. Довженко).

II. Прочитайте речення, доведіть, що вони є неповними. Поставте замість тире пропущені члени речення, ще раз прочитайте їх. Який варіант є досконалішим? З якою метою вживаються неповні речення?

1. З далеких пагорбів, з їх пропечених за літо схилів тягло пахощами достиглого винограду і шафраном садів, а з ярів – пізніми прив'ялими отавами (М. Рудь) 2. ...Бо того дня, коли зрадливе небо всеохватним болем учинило наді мною насильство і в мою душу, незважаючи на ці бідні сльози, встромила численні мечі розлука, того судного дня, коли в мене віднято вічні пахощі райських квітів, – мій мир перетворився на розмир, моє здоров'я – на недугу, а моє життя – на загибель (П. Загребельний). 3. На небі – сонце (М. Коцюбинський). 4. Мати наша - сива горлиця, все до її серденька горнеться: золота бджола – намистиною, сивий дуб – прокуреним прадідом, білочка – мальованим пряником, жура-журавель над криницею – чистою сльозовою-водицею, а земля – пшеницею ярою, а літа – замисленим явором, місяці – непоколотим золотом, а береза – вранішнім солодом, хата – ластівками над стріхами, а туман – вдовиною втіхою (Б. Олійник). 5. А бабуся пояснила в старовиннім дусі: – Тебе знайшли на капусті, тебе – в бараболі. Тебе знайшли під вербою, тебе – на тополі (П. Глазовий). 6. Ми ж на свята – у Вірменію, до підніжжя Арарату! (Д. Білоус). 7. Я закоханий в синь океану, а ще дужче – у зорі рум'яні (В. Сосюра). 8. А в небі – райдуга-веселиця (М. Ткач). 9. В одних у очах світилося захоплення, в других – неприхована хіть, а треті милувалися нею, як шедевром краси (В.Симоненко). 10. Андрій додому поспіша, а сонце – у зеніт (О. Підсуха). 11. ...Стоїть на кручі велика пухнаста лисиця з розумними, але зовсім не хитрими очима, а поруч неї – лисеня (Г. Тютюнник). 12. А скільки таких слів існує, і за кожним – глибинна суть і краса! (І. Цюпа).

III. Прочитайте вголос українські прислів'я та приказки, дотримуючись орфоепічних норм. Прочитайте речення вдруге, відновлюючи пропущені члени. Простежте, як змінюється характер розповіді. Поясніть уживання тире.

1. Злий плаче від заздрості, а добрий – від радості. 2. Готуй сани влітку, а віз – узимку. 3. Бджола жалить жалом, а людина – словом. 4. Ранні пташки росу п'ють, а пізні – слізки ллють. 5. З честю пройдеши цілий світ, без честі – ні до сусід. 6. З радістю – до людей, а зі злістю – від людей. 7. Тиха вода людей топить, а швидка – тільки лякає. 8. Від меча рана загоїться, від лихого слова – ніколи. 9. Коня керують уздами, а чоловіка – словами. 10. Лагідні слова роблять приятелів, а гострі – ворогів. 11. На пшеничний хліб – масло, а на вівсяний – голод. 12. В добрім житті кучері в'ються, а в поганім – січуться. (Українська народна творчість)

IV. Відредагуйте речення, уникаючи невиправданих повторів слів. Поставте, де можливо, на місці пропущених членів речення тире. Прочитайте відредаговані прислів'я з правильною інтонацією.

1. Не буде давній друг ворогом, давній ворог не буде другом. 2. Вино вибирають запашне, дівчину вибирають сором'язливу. 3. Погана дівчина буде поганою нареченою, погана наречена буде поганою господинею. 4. Вода камінь перетворює на пісок, дружина чоловіка перетворює на віск. 5. Доброго вола видно в ярмі, добру жінку видно біля колиски. 6. У бездітного одне горе, у багатодітного горя багато. 7. Добрий син буде, поганий син руйнує. 8. Сина тримають обома руками, дочку тримають однією. 9. Тонку вовну невістка вичеше, донька сплете, товсту вовну донька вичеше, невістка сплете. 10. Птах

спирається на крила, людина спирається на рідню. 11. Птах сильний крильми, людина сильна друзями. (Вірменська народна творчість)

V. З'ясуйте, які члени речення пропущені, поставте на їх місці тире. Прочитайте виразно прислів'я.

1. Багатій рахує свої гроші, бідний борги. 2. Добро пам'ятається довго, зло ще довше. 3. Добру людину пам'ятають по добрих справах, погану по судових справах. 4. Від меча рана гоїться, від лихого слова ніколи. 5. Малі діти не дають спати, великі жити. 6. Куля убиває тіло, слово душу. 7. Чесна людина спокійно спить уночі, нечесна терпить від безсоння. 8. Образити можна будь-кого, помиритися не з кожним. 9. Одяг буває яскравий, а совість чорна. 10. Гроші ведуть до пихи, а пиха до гріха. 11. Бджола носить жало в роті, людина в душі. 12. Кислий плід міцно тримається дерева, солодкий від найменшого вітру падає. (Єврейська народна творчість)

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Прочитайте речення, дотримуючись норм української літературної вимови. З'ясуйте, на місці яких членів речення стоїть тире? Чи виправдане його вживання? Доберіть ще 3 неповних речення з творів українських авторів, де на місці пропущених членів речення стоїть тире.

1. Неприємно дивитись на великий вогонь, а от на малий – приємно. 2. Сім куль уп'ялося Лук'янові в серце і одна – коню. 3. Розімкнулись обійми, радість поступилася місцем ненависті, непевність – сумніву, сумнів змінився здивуванням, здивування – розчаруванням, а потім гнівом і обуренням. 4. Але, на жаль, під селом вони побачили німецьку заставу. Що тут робити? Вони – назад, всі троє. 5. Є дві правди. Одна дійсна, реальна правда, друга – вигадана, неіснуюча, така, якою хотіли б її побачити. 6. Зараз батько умер у Києві в німецькій неволі. Мати – у мене. 7. Я оглянувся – нема ні Бажана, і – нікого. 8. І ви злякалися усі гуртом мого засудження і вголос возненавиділи мене, як ненавидять покараного, одні радіючи національною за формою радістю, другі – з зубовним скреготом і гепанням, треті – з горілкою. 9. Була тоді ще дівкою Десна, а я – здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима. (О. Довженко)

II. Прочитайте українські прислів'я та приказки. Вишийте неповні речення, з'ясуйте, на місці яких членів речення стоїть тире.

1. Шабля ранить тіло, а слово – душу. 2. Паляниця – хлібові сестриця. 3. До пори збан воду носить, прийде пора – заголосить. 4. Люди – не татари, дадуть хліба і сметани. 5. Бережи і шануй честь змолоду, а здоров'я – під старість. 6. Життя прожити – не поле перейти. 7. До бідного приятеля іди коли хоч, до багатого – коли кличе. 8. Виходиш з дому – кланяйся життю молодому. 9. Перемагай труднощі розумом, а небезпеку – досвідом. 10. Молода була – дурна була, стара стала – дурніша стала. 11. Пташка красна своїм пір'ям, а людина – знанням. 12. Шануй старих – молоді тебе пошанують. 13. Без хазяїна двір плаче, а без хазяйки – хата. 14. Око бачить далеко, а розум – ще далі (Українська народна творчість).

III. Складіть діалог, вживаючи у ньому неповні речення.

Контрольні тести

I варіант

1. Знайдіть неповне речення, у якому тире стоїть на місці пропущених членів:

а) Коли старий бере молоду, він живе в оазі, вона – в пустелі (Єврейське прислів'я).

б) Сиве волосся – ласка молода (Українське прислів'я).

в) Держи голову в холоді, а живіт в голоді – будеш здоровий (Українське прислів'я).

2. Визначте речення, у якому на місці пропущеного члена треба поставити тире:

а) Одна добра справа тягне за собою іншу (Єврейське прислів'я).

б) Якщо троє знають, це вже не таємниця (Єврейське прислів'я).

в) Бувають різні оратори: одні не знають, з чого почати, інші як закінчити (Єврейське прислів'я).

3. Визначте повне речення:

а) Лікар допомагає аптекареві, той – лікареві, хворий – обом (Єврейське прислів'я).

б) Розкажи секрет дружині – і відріж їй язика (Єврейське прислів'я).

в) Семеро синів приносять крісло в рай, семеро дочок – в пекло (Єврейське прислів'я).

4. Неповні речення найчастіше вживаються:

а) у публіцистичному й офіційно-діловому стилях;

б) у офіційно-діловому та науковому стилях;

в) у розмовному й художньому стилях.

II варіант

1. Знайдіть неповне речення, у якому тире стоїть на місці пропущених членів:

а) Чоловік убогий – то кінь безногий (Українське прислів'я).

б) Вуха можна дати кожному, руку – доброму другові, а уста – тільки дружині (Єврейське прислів'я).

в) Біда – не вода; ні перебрести, ні переплисти (Українське прислів'я).

2. Визначте речення, у якому на місці пропущеного члена треба поставити тире:

а) Паркани мають очі, а стіни вуха (Англійське прислів'я).

б) Самими словами мішка не наповниш (Англійське прислів'я).

в) Сьогодні подумай, а завтра скажи (Англійське прислів'я).

3. Визначте повне речення:

а) Дівчина хай красується перед чужими парубками, а дружина – перед власним чоловіком (Єврейське прислів'я).

б) З малими дітьми погано їси, з великими – погано вдягаєшся (Єврейське прислів'я).

в) Любите учорашні котлети – приходьте завтра (Єврейське прислів'я).

4. У неповних реченнях найчастіше пропускається:

а) підмет і додаток;

б) підмет або присудок;

в) додаток і обставина.

Диктант Таємниці минулого

Сучасне виростає з минулого, а майбутнє – із сучасного. І чим глибше ми пізнаємо минуле, тим краще здатні передбачити й творити майбутнє. Ще два століття тому наша істрія починалася від Гомера та переказів Старого Заповіту. Знання стародавніх мов обмежувалося латиною та грецькою. Величезна робота, здійснена за цей час, подовжила історію людства принаймні удвічі. Багато перемог над нещадним часом одержали вчені, що повернули з небуття стародавні народи, імена й обличчя тих, хто незримо присутній у нашому житті. Талант і праця багатьох народів, серед них і забутих, влилися часточкою в культурне надбання людства. Це вони винайшли водопровід і колесо, календар і плуг. Проте письмена зберігають ще чимало таємниць. Мовчать письмена долини Інду. Тут, на території Пакистану, де в давнину проходили шляхи з Центральної і Західної Азії в Індію, процвітала одна з найвидатніших цивілізацій минулого. Виникла вона одночасно з цивілізаціями на берегах Нілу і в Месопотамії, між Тигром та Євфратом. Кожна створила свою писемність. Дві з них – давньоєгипетські ієрогліфи та клинопис – уже дешифровані. Третя чекає свого Шампольйона. Поки що не вдалося знайти жодного довгого напису, який би належав до цивілізації долини Інду. Здайдено лише короткі. Вони вигравіювані на печатях, таврах, бронзових табличках, керамічних виробках. Загадкою залишається етрусська мова, письмо острова Пасхи... Потребує дешифрування протобіблська писемність. Бібл був одним із найбільших портів Фінікії у Середземному морі, центром фінікійської культури. Деякі вчені вважають цю писемність предтечею алфавіту (223 слова) (*В. Драчук*).

Однорідні члени речення: без сполучників, зі сполучниками *Аудиторні вправи та завдання*

1. Прочитайте речення. Знайдіть однорідні члени. Поясніть розділові знаки або їх відсутність.

А) 1. Деревата затремтіли, стрепенулись, розгорнули листочки (М. Коцюбинський). 2. Тричі відміряй, а раз одріж (Народна творчість). 3. Хай на ньому цвіте росяниста доріжка, і зелені луги, й солов'їні гаї, і твоя незрадлива материнська ласкава усмішка, і засмучені очі хороші твої... (А. Малишко) 4. Не то сон, не то забуття склепляло повіки (М. Коцюбинський). 5. У світі є не тільки добро, а й зло (Народна творчість). 6. Горобець малий, та й то має серце (Народна творчість). 7. Як російська, так і європейська критика все частіше звертає око на наше письменство, ставить йому свої вимоги (М. Коцюбинський). 8. Отак жив Чіпка, виростав у голоді та в холоді, у злиднях та недостачах (П. Мирний).

Б) 1. Сонце обливало землю рожевим світом і ніжно цілувало тисячами своїх гарячих іскорок (П. Мирний). 2. На весілля чи на вечорниці Катря весело поспішається (Марко Вовчок). 3. Сапфір, або синій дорогоцінний камінь, добувається в Сибіру (3 газети). 4. Місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море (Т. Шевченко).

В) 1. Легенький вітерець подихає з теплого краю; перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билинку (П. Мирний). 2. Привіт тобі, зелена Буковино, Твоїм хорошим горам і гаям; Твоїм одважним, дорогим синам! (Самійленко) 3. Край неба жевріло рожевим вогнем; горіло й миготіло ясним полум'ям (П. Мирний).

Г) 1. То не хмара – дика пташка хмарою спустилась (Т. Шевченко). 2. Сонце не гріло – палило (П. Мирний). 3. Поглянь на вид – та й питай здоров'я. (Народна творчість). 4. Сіла на призьбі – посумувала трохи (А. Головка). 5. Стукіт коліс затихав, затихав – і стих (А. Головка).

6. Матері переходять в пам'ять – не лишають по смерті нас (М. Луків).

II. Підкресліть однорідні члени. Визначте, якими членами речення вони виступають і як виражений зв'язок між ними. Розставте розділові знаки.

1. В селі бігли з дворів назустріч чумакам дівчата діти поважні діди з палицями (С. Васильченко). 2. Крижина добра була товста і міцна (В. Вовк). 3. В борозні у зерні у колосі я батьківський слід пізнаю (М. Сингаївський). 4. Музика лине в глибину небес плавно велично гармонійно (Я. Гоян). 5. Ніч була темна але тиха (І. Нечуй-Левицький). 6. Тече вода в синє море та не витікає (Т. Шевченко). 7. В піснях і труд і даль походу і жаль і усміх і любов і гнів великого народу і за народ пролита кров (М. Рильський). 8. З-поміж верб та груш та яворини чорні стріхи глипають, нагнувшись (І. Франко). 9. За вітром слава полетіла по всіх усядах і кутках по байраках і садках далеко аж за синє море (Л. Глібов). 10. Оживлялась музика крапель сумних і веселих лінивих і жвавих глухих та дзвінких (М. Коцюбинський). 11. Плоди калини поліпшують роботу серця кишечника а також допомагають при гіпертонії склерозі і хворобах печінки (З журналу). 12. У табунах людинозвірів живуть самиці і самці гібриди зміїв і вампірів їх сила й розум – в кулаці (В. Симоненко). 13. Олена глянула на Гриця засмутилася: він зовсім захворів. 14. Він сів подивився: чого це на вулиці світло стало? (Ю. Яновський).

III. Розставте пропущені розділові знаки при однорідних членах речення, визначте, якими членами речення вони виступають і поясніть уживання цих розділових знаків.

1. Я тобі галантно не вклонюся компліменту зроду не зліплю тільки в очі ніжно задивлюся в них свою тривогу утоплю. 2. Довго білі таємничі крила обвивають маревом видінь, і стоїш ти крихітна і мила і прозора, мов ранкова тінь. 3. Лаються і плачуть і сміються дорікають просять і клянуть в час, коли над нивами зів'ються пахощі в прозору каламуть. 4. Є в коханні і будні і свята є у ньому і радість і жаль, бо не можна життя заховати за рожевих ілюзій вуаль. 5. Не шукав я до тебе ні стежки ні броду, бо від тебе узбіччям ніколи не брів – я для тебе горів, Український народе, тільки, мабуть, не дуже яскраво горів. 6. Україно, п'ю твої зіниці голубі й тривожні, ніби рань. Крешуть з них червоні блискавиці революцій бунтів і повстань. 7. Вербі й тополі діброви й гаї стежка між нивами плідними, гордо я вас називаю – «мої» щиро вважаю вас рідними. 8. Світ який – мереживо казкове! Світ який – ні краю ні кінця! Зорі й трави мрево світанкове магія коханого лица. 9. Світе мій гучний мільйонноокий пристрасний збурунений німий ніжний і ласкавий і жорстокий дай мені свій

простір і неспокій сонцем душу жадібну налий! (з тв. В. Симоненка).
10. Любіть билинку і травинку і сонце завтрашнього дня вечірню в попелі жаринку шляхетну інохідь коня (Л. Костенко).

VI. Спишіть, розставляючи розділові знаки. Подайте схеми.

1. Весна владарювала над долами і горами над полем і сосновим бором (І. Цюпа). 2. І роси і птиці і трави з зорею вітають мене (В. Сосюра). 3. Всі огорожі поламаю але нікуди не втечу (Г. Чубач). 4. На болях серця проростають і людяність і незрадливість і скари душі (М. Стельмах). 5. Чудовий килим опалого листа то спалахує криваво-червоним кольором то виблискує ніжно-рожевим (Ю. Збанацький). 6. Минають роки і сторіччя відходять у небуття покоління людей (М. Рильський). 7. Митець думає не тільки розумом а й серцем (О. Довженко). 8. Весна бажання і утіхи і вся краса життя й землі (О. Олесь). 9. Хлопці збентежились почервоніли і стояли мовчки ні живі ні мертві (В. Гжицький). 10. З улоговини тягло теплим вологим відпаром і холодні камені зараз же відчули його і стали покриватися щедрою росою і різкіше запахли (Г. Тютюнник).

V. Запишіть речення, розставте розділові знаки, поясніть їх вживання у простому реченні.

1. Парубок плівся повагом позакладавши руки назад себе позирав навкруги своїми блискучими очима іноді зупинявся і довго розглядав зелене нив'я (П. Мирний). 2. Місяць пливе оглядати і небо і зорі і землю і море (Т. Шевченко). 3. Не вітер а буря завіяла (П. Мирний). 4. Життя не вистава й не свято (Д. Сантаяна). 5. Лбоня відповідав на запитання скупю стримано й статечно (В. Козаченко). 6. А ми зустрічались. Не тут і не в цьому столітті в наступному кадрі чи може в минулому світі (І. Андрощук). 7. Осел хоч багато подорожував та все ослом додому вертав. 7. Будь сміливим не язиком а ділом. 8. Говори та не проговорюйся (Народна творчість). 9. На ходу Соломія висмикувала стебло або корінь водорості (М. Коцюбинський). 10. Не побачиш тут ані гострих шпилів височенних Бескидів ані пошарпаних скель Чорногори (І. Франко). 11. Не майте гніву до моїх порад і не лінуються доглядать свій сад (М. Рильський).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Розставивши пропущені знаки, напишіть речення в такій послідовності: а) зі сполучниками, що повторюються перед усіма однорідними членами; б) зі сполучниками, що повторюються при інших однорідних членах, але відсутні перед першим із них; в) зі сполучниками, що поєднують різні ряди однорідних членів; г) пов'язані безсполучниковим зв'язком.

1. І виріс я на чужині і сивію в чужому краї (Т. Шевченко). 2. Голос линув у яр і знову на гору і лунав по всьому селу (С. Васильченко). 3. Ведмеді бувають бурі і сірі і білі (О. Вишня). 4. Чи в Києві чи в Полтаві чи в самій столиці ходив чумак з мазницею помежи крамниці (С. Руданський). 6. Земна глибінь і далечінь життя й трава черлена дишить триедино (А. Малишко). 7. Гадюка хоч не вкусить то засичить (Народна творчість). 7. Кров і біль і

сльози й сміх і часом глум виринають з безодні спогадів і плінуть в потоці подій, як шумовиння, у весняній бистрині (О. Довженко). 9. І гіркістю горобини і вогкістю грибовищ і терпкістю хвої і бродінням опалого листу пахне тепер лісова земля (М. Стельмах). 10. І день і вік однаково минають (Б.-І. Антонич). 11. Де общее добро в упадку забудь отця забудь і матку лети провинність ісправлять (М. Коцюбинський). 12. Отака була сім'я у царя у Плаксія. Цілі дні вони сиділи голосили та сопіли та стогнали та ревли сльози відрами лили (В. Симоненко). 13. Вітай життя! Що біль дає і щастя і красу і сум і горе (Б.-І. Антонич). 14. Не досить помічати несправедливість треба знайти спосіб як усунути її подолати (П. Загребель-ний).

II. Перепишіть речення, розставляючи потрібні розділові знаки, підкресліть однорідні члени речення, поясніть пунктограми.

1. Розплелись розсипались розпались наче коси вересневі дні. 2. Моя печаль тебе не поневолить а тільки радісний розбудить щем. 3. Я пригорнусь до тебе серцем і небесами плечима пагорбів рідних і поясами. 4. Ти пахнеш як листя весняне, як дитинство моє полотняне як тепла малинова стежка як мамина срібна сережка. 5. Нема щита ні ременя ні списа нема шолома ні мечабулата (Д. Павличко). 6. В нас гуляє квітень в полі насуває зливу поволі розсіває зерна рясні промітає стежку весні. 7. Не заздрю нищим і духовно вбогим і хитро ситим в сонній тишині (А. Малишко). 8. Очі розкрила конвалія біла і в дивуванні застигла зомліла. 9. Сонце погасне і ніч прилетить з чарами сріблом красою. 10. Хотів би я піти через ліси дрімучі через річки яри і кручі (О. Олесь). 11. Сніг ще не танув але посірів збувся блиску став щуплий у купах уздовж вулиць викладених а на брукові збігся від невпинної їзди в темну руду масу осів випнувся й позападав вибоїнами під ритмічними ударами копит (В. Підмогильний). 12. Над дорогою часом попадалась вся в цвіту дика груша або куц черемхи з медовим духом білих делікатних китиць (М. Коцюбинський).

III. Поширте речення так, щоб у ньому було два ряди однорідних членів. Позначте однорідні члени відповідно до їхньої ролі в реченні.

1. Тужливо шумлять берези. 2. Безшелесно стоять притихлі явори. 3. Маленькі вулички ховались у яблуневому цвіті. 4. На лугах пахло мокрою травою. 5. Насторожено шумів ліс.

Контрольні тести

I варіант

1. У якому реченні однорідні члени поєднані сполучниковим зв'язком?

- а) Дощ січе воду, камінь (В. Винниченко).
- б) Пахне лісовий бузок, гіацинти, нарциси (Б. Харчук).
- в) Іноді під черевиками дівчинки стиха хрусне суха гіллячка або жолудь (О. Донченко).

2. Укажіть речення, у якому зв'язок між однорідними членами безсполучниковий:

- а) Робота йшла злагоджено, весело, діловито (С. Плачинда).
- б) Пенсне поблискувало то тепло, то суворо (О. Донченко).

в) Сливи й черешні жадібно розтулюють перед тепловієм свої лелітки (М. Рудь).

3. *Укажіть просте речення з однорідними членами речення (розділові знаки пропущено):*

а) Котовський справді палив поміщицькі маєтки викликаючи гнів можновладців справді збирав гроші і роздавав злидарям.

б) Метал дерево і скло ось матеріали з яких ще недавно було зроблено переважну більшість предметів що оточують людину.

в) Там ми зрозуміли вже й тоді що не старими пищалями та гаківницями можна вибороти долю.

4. *Визначте речення, у якому кома між однорідними членами речення при повторюваних сполучниках не ставиться, бо вони з'єднують різні ряди однорідних членів речення:*

а) Зрештою уся історія мого народу пов'язана з історією хліба з мистецтвом його сіяти і вирощувати і косити і молоти (В. Яворівський).

б) Земля тремтить у млості і ронить пелюстки і невідомі гості злітаються в садки (М. Рильський.).

в) Вона сидить у садочку та вінок плете з червоного та з білого маку зеленим барвінком перевиває (Марко Вовчок.).

5. *Прочитайте речення. Запишіть їхні номери в певному порядку відповідно до того, якими членами речення є виділені однорідні члени: 1) підмети; 2) присудки; 3) означення; 4) додатки; 5) обставини.*

1. У Змієві ви візьмете човна й попливете за течією Північним Дінцем (Остап Вишня).

2. Весь час вітатимуть вас щебетанням веселі жовтобрюшки, канарейкові трясогузки (О. Вишня).

3. Важкий човен помаленьку й мляво сунувся по воді.

4. Усе село було залите абрикосовими та черешневими садами (І. Нечуй-Левицький).

5. Ще повні темряви, задуми безмовні ранішні сади (М. Нагнибіда).

II варіант

1. *У якому реченні однорідні члени поєднані сполучниковим зв'язком?*

а) Кущі й дерева струшували на лося синюватий іній (Є. Гуцало).

б) Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля (О. Довженко).

в) Сонце сипнуло промінням, теплом (Г. Хоткевич).

2. *Укажіть речення, у якому зв'язок між однорідними членами безсполучниковий.*

а) Буря реве й стогне на різні голоси (О. Донченко).

б) Всюди було рівно, біло (М. Коцюбинський).

в) Насунули степові хмари і оповили небо (М. Коцюбинський).

3. *Укажіть просте речення з однорідними членами речення (розділові знаки пропущено):*

а) Ледь-ледь збиралося на досвіт і мати вмившись зодягли чисту сорочку підв'язувались вишитим у хрестик фартухом і вилазили на лежанку (В. Скуратівський).

б) Луги струшуючи срібну росу розляглися співами своїх соловейків голосним кукуванням сивих зозуль (П. Мирний).

в) Біда навчить кому давати руку і від кого прийняти чесний хліб (Д. Павличко).

4. *Визначте речення, у якому кома між однорідними членами речення при повторюваних сполучниках не ставиться, бо вони з'єднують різні ряди однорідних членів речення (розділові знаки пропущено):*

а) Широка та зелена Оболонь та Поділ укрилися тінню і потемніли.

б) Любов наснажувала творчість письменниці з любові виникали чудові образи то легендарного Василя Порика то композитора Леонтовича то Нечуя-Левицького то Лесі Українки.

в) Не вечеряти не сидіти не розмовляти а впасти на лаву захотілося йому і вмить склепити очі.

5. *Прочитайте речення. Запишіть їхні номери в певному порядку відповідно до того, якими членами речення є виділені однорідні члени: 1) підмети; 2) присудки; 3) означення; 4) додатки; 5) обставини.*

1. У ясних, відстояних криницях ще сузір'я ночі догора (М. Нагнибіда).

2. В хаті пахло чебрецем, свіжою травою (А. Шиян).

3. Вересень перебрав собі ключі в серпня, буйно зеленів отавами на луках, заплітав павутиння в повітрі (І. Цюпа).

4. Я про все співаю *молодо і дзінко* (В. Сосюра).

5. І вам згадаються *садок, високий танок, летючі зорі, тиха літня ніч* (Леся Українка).

Диктант

Таємна наука українського козацтва

Степ пахне чебрецем та рутою, гірким полином, хилить під гарячим сухим вітром на пагорбах та в долинах хвилі білої ковили, стелиться під колеса возів та гарб, що котяться битим шляхом за далекий обрій. Уночі перекидається на степ зоряне шатро з Чумацьким Шляхом, а далі... Чи то по степовому шляху, чи по небесному тягнуться чумацькі валки?..

Поволі сунуть запряжені волами гарби, неквапно ведуть розмову чумаки – день за днем, ніч за нічю... Поки до того Криму дійдеш, поки додому повернешся, стільки жахів у дорозі трапиться, стільки дрібних несподіванок чатує: то яруги-балки, дощами вириті, то мілкі річечки з підступними замуленими бродами, то вітер-суховій налетить із вихором піщаним, а то зустрінеться раптом чоловік із шаблюкою чи пістолем та з оком нечистим. Під вечір, посідавши біля вогнища, розповідають чумаки історії про відьом та вовкулаків, про добрих та злих чаклунів, про козаків-характерників, що вміють і себе, і товариша захистити від злої негоди. Куля не бере козака-характерника й шабля не рубає, бо знає він таємну науку, але не відкриває її

нікому, лише синові довірять на смертельному ложі або в годину лиху, перед січю пекельною. Простому ж чоловікові знати її не дано, та й не під силу це йому...(191 слово) (В. Скуратівський)

Однорідні члени речення з узагальнювальними словами **Аудиторні вправи та завдання**

I. Прочитайте речення. Зверніть увагу на місце узагальнювального члена речення чи на його наявність. Поясніть розділові знаки. Накресліть схеми.

1. І все поволі зникає: море, скелі, земля (М. Коцюбинський). 2. Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна було викосити косою в траві, якщо підведеться, або впіймати (О. Довженко). 3. У заповіднику живе багато цінних тварин, а саме: зубри, олені, лосі, куниці, борсуки та ін. 4. Над дорогою прямо різнокольоровими пагорбами піднімаються: і горшки, і миски, і полумиски, і глечики, і ринки, і макітри, а жінки руками вибирають із них передзвін (М. Стельмах). 5. Жито, пшениця й овес – усе разом поспіло й посохло (І. Нечуй-Левицький). 6. Все навколо: дерева, птахи, люди – сповнене весняної, пружної, нестримної сили (В. Собко). 7. Наближення зими в усьому серце чує: і в шелесті лісів, і в вітрі, і в стежках. (В. Сосюра). 8. Лазар побачив низеньку людину, наче не злу, на якій все – вуси, волосся, старий мундир – звисало і опадало, наче довго лежало у воді і тільки що вийняте звідти (М. Коцюбинський).

II. Прочитайте речення. Знайдіть узагальнювальні слова при однорідних членах. Визначте, якими членами речення вони виступають. Розставте потрібні розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. Дрібний ромен як вижовкла мережка красолька мак і королевий цвіт усе цвіте і кланяється літу (Л. Костенко). 2. О рідне слово, хто без тебе я німий жебрак старцюючий бродяга мертвяк оброслий плиттям саркофага прах купа жалюгідного рам'я? (Д. Павличко) 3. Неспокій рух і боротьбу я бачив скрізь в дубовій вербовій корі в старих пеньках у дуплах в болотній воді на поколупаних стінах (О. Довженко). 4. Із сивої давнини існували на землі чотири класичні добродітності а саме мудрість правосуддя правомірність стійкість (З журналу). 5. Тонкі брови русьві дрібні кучері на голові тонкий ніс рум'яні губи все подихало молодою парубочою красою (І. Нечуй-Левицький). 6. Немов поклала ти мені на груди долоні теплі і спинилось все і почуття і спогади і люди і мертвий лист що хвилями несе (Є. Плужник). 7. У густій мряці білій як молоко все пропадало гори небо пастухи ліси (М. Коцюбинський). 8. Оце тут з дерева виробляють всячину і вози і колеса меблі всякі вікна все що потрібне чи в хаті чи у полі (П. Мирний).

III. Перепишіть речення. Розставте необхідні розділові знаки, поясніть їх, проілюструйте речення схемами.

1. Ні спека дня ні бурі ні морози ніщо не вб'є любов мою живу (В. Симоненко). 2. Несуть пани есаули козацькую зброю литий панцир порубаний шаблю золотую три рушніці-гаківніці і три самопали (Т. Шевченко). 3. Ввесь степ і лиман і озеро і море все закуталось в якийсь

чарівний тихий світ повилось прозорим сизим туманом (І. Нечуй-Левицький). 4. Червоно-червоно так стало і хатки і садки і річка чорна та бурна все почервоніло неначе кров'ю залите (П. Мирний). 5. З виникненням християнства до мирських ознак людського духу додалися ще три богословські або небесні як-от віра надія любов (З журналу). 6. Усе і небо і перемелене на труху в глибоких колях дороги сіно і тривожний крик птиці і невисока росиста отава сповіщало що літо вже здає ключі сумовитій осені (М. Дашкієв). 7. Високий стрункий білявий блакитні очі притомлені трохи темна сорочка такий приїхав він в город (М. Коцюбинський). 8. І небо і земля усе одпочива все ніч під чорною запаскою хова (П. Гулак-Артемівський).

IV. Спишіть, розставляючи розділові знаки. Поясніть їх.

1. Скрізь червоно і на узгір'ях і на горі (Марко Вовчок). 2. Польові птахи і польові звірята все примовкло (Б. Харчук). 3. Усе і це повітря і покручені лози і зів'яла трава все це мимохіть нагадує їй щасливі хвилини її життя (М. Коцюбинський). 4. Сільська вулиця непомітно зливалася з лісом що стояв по-осінньому зажурений переливався найрізноманітнішими і несподіваними фарбами жовтозолотистими янтарними зеленими синіми (В. Минко). 5. На вершечку стрілецької гори на горах і в долинах скрізь уже запанувала тиша (І. Нечуй-Левицький). 6. Між людьми видніються вози з усяким селянським добром діжечками скринями плугами й деякими іншими домашніми речами (В. Васильченко). 7. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю і дитинство й розлука й твоя материнська любов (А. Малишко).

V. Спишіть, розставляючи розділові знаки. Поясніть їх.

1. Наш народ створив цілий ряд духових інструментів як наприклад сопілку трембіту ріг сурму трубу волинку (З календаря). 2. Тиша була сповнена всякими звуками і дзвінкою піснею жайворонка і дзижчанням польових мух і тихим мелодійним шелестом стиглого жита (М. Коцюбинський). 3. Все буває у серці людському тихий смуток і гордий гнів п'яне щастя і просто втома чорний розпач і світлий порив (В. Коротич). 4. Звідусіль зо всіх кутків зі стіни з вікон з долівки і з мене самого вставали згадки дитинства і пливли переді мною (М. Коцюбинський). 5. Хата була зовсім проста піч лежанка одна лава стіл полиця усе з простих дощок (А. Чайковський). 6. Найдавнішими з українських музичних інструментів є ударні бубон бугай тулумбас. 7. Наш народ створив також цілий ряд духових інструментів як наприклад сопілку трембіту ріг сурму трубу волинку (З календаря).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Спишіть, розставляючи розділові знаки. Перебудуйте речення так, щоб:

а) узагальнювальне слово стояло після однорідних членів;

б) однорідні члени стояли після узагальнювального слова й у середині речення.

1. Все блищить новизною будинки посадки вулиці квіти (О. Довженко). 2. Усе ніби поменшало і звузилось і дорога і городи і стежка в березі і круча над Россю (І. Нечуй-Левицький). 3. Хай буде все у нас казкове обличчя одяг і душа (І. Жиленко). 4. Поволі все зникає море скелі земля (М. Коцюбинський). 5. Надворі повсюди лежала роса на жовтій траві осінній на круглій павутині попід

стріхою у хліві на капустах у городі (Г. Тютюнник). 6. Наближення зими у всьому серце чує і в шелесті листів і в вітрі і в стежках (В. Сосюра).

II. Перепишіть речення так, щоб у ньому було узагальнювальне слово з однорідними членами речення. Запишіть, вживаючи узагальнювальне слово перед однорідними членами та після них.

1. Легеньким серпанком рухливого туману пройняті і штормуюче море, і небо, і далекі, ледь окреслені хмари. 2. Спітнілі краплі роси, земля і місяць, вишні і тополі завмерли в чеканні. 3. У зіницях печалі відбиваються люди, дерева, обличчя.

III. Спишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Враження таке що в тих копицях хтось заночував чи заповзятий рибалка чи квале каченя чи луговик якого ніхто ніколи не бачив але котрий завше так видзвонює так виграє кожного літнього вечора (Д. Прилюк). 2. І все йому цікаво і села і містечка і міста і річки й озера. 3. У перші ж дні в дорозі Тараса вже всі знали і старі й молоді. 4. Та для них усе було живим зі своєю душею зі своїм норомом і річки і балки і степи (О. Іваненко). 5. Вишивані сорочки і блузи на яких барвляться квіти і чарують око предивні узорі вишивані кептарики брилики на хлопчиках кольорові віночки і стрічки на дівчатках все це нове одягнуте сьогодні вперше бо цілий рік готувалося до Великодня (Я. Гоян). 6. Кожен кущик горбок долинка кожна стежечка все це було йому знайоме промовляло до нього (М. Коцюбинський). 7. Але я байдуже дивився на грізні розрухи натури не торкала якось мого серця дика краса південної бурі напівосвітлені пасма гір усе те що діялось навкруги що могло розтривожити людину (М. Коцюбинський). 8. Все що могло горіти погоріло а що не горіло піч глиняні стіни горшки й кочерги було побите покалічене зведене на ніщо (Ю. Яновський).

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть речення з узагальнювальним словом при однорідних членах (розділові знаки пропущено):

а) Усі чоловіки говорили прозою (Л. Костенко).

б) Всі ми про щось мріємо у дитинстві (Л. Костенко).

в) Летиш і милуєшся всім сріблястою нехворощю лісосмугами і ворохами золотого зерна (О. Гончар).

2. Розставте потрібні розділові знаки. Позначте рядок з однорідними членами речення, що стоять у середині речення, після узагальнювального слова і не закінчують речення:

а) У мудрості свої закони є і цвіт і злет і несходимі пущі.

б) Скрізь на землі і на небі сьогодні почувалося свято.

в) З виникненням християнства до мирських ознак додалися ще три богословські або небесні добродітності як-от віра надія любов.

3. У якому реченні правильно поставлені розділові знаки при узагальнювальних словах?

а) Жито, пшениця й овес: усе разом поспіло й присохло (І. Нечуй-Левицький).

б) Увесь двір, садок, хата: все було залите червоним світлом, ніби кров'ю (І. Нечуй-Левицький).

в) І земля, і вода, і повітря – все поснуло (М. Коцюбинський).

4. Розставте розділові знаки. У якому реченні узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів?

а) Все тут мовби однакове і похилені до води вільхи і засніжені береги (П. Загребельний).

б) Серед яблунь і вишень біліє хатина. Все знайоме до болю в душі і криниця і червона калина (М. Луків).

в) Сором досада злість усе разом прийшло в його голову (П. Мирний).

5. Розставте розділові знаки. У якому реченні узагальнювальне слово при однорідних членах речення пропущено?

а) Увечері до хати походила уся сім'я батько мати два старших брати сестра-дівка (С. Васильченко).

б) На річці в лісі на полі німо тихо (П. Тичина).

в) Лози кручі ліс все блищить і сяє на сонці (О. Довженко).

II варіант

1. Укажіть речення з узагальнювальним словом при однорідних членах (розділові знаки пропущено):

а) Неначе за вічну провину судилось людині оце побачити щастя і спину а горе своє у лице (Л. Талалай).

б) Всі розступилися на крик (В. Винниченко).

в) Там все було важке і свинцева дніпровська вода і хмари низькі в надвечір'ї над тими цятками по зеленому (О. Гончар).

2. Розставте розділові знаки. У якому реченні узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів?

а) На полях чулися невиразні шерехи то тріск сухого бур'яну під чиймись обережними кроками то причаєне шарудіння то стриманий писк (Г. Тютюнник).

б) І дзвінке повітря і дзвінки гори і ліси все здавалось починало від кожного слова бриніти як грандіозна мембрана (О. Гончар).

в) Насправді музика це ж все і спів і чистота і птахи ці і хмаровиння (В. Коротич).

3. У якому реченні правильно поставлені розділові знаки при узагальнювальних словах?

а) Усе навколо: дерева, птахи, люди – сповнене весняної нестримної сили (В. Собко).

б) Весь степ і лиман, і озеро і море: все закуталось у якийсь чарівний тихий світ (І. Нечуй-Левицький).

в) Лози, висип кручі, ліс: усе блищить і сяє на сонці (О. Довженко).

4. Розставте розділові знаки. У якому реченні узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів? .

а) Бадилина пташка кущик усе звикає до життя в сутінках (Є. Гуцало).

б) Скрізь червоно на небі і на узгір'ях і на горі (Марко Вовчок).

в) Все зникло наче в казці місто гори поле гай (Леся Українка).

5. Розставте розділові знаки. У якому реченні узагальнювальне слово при однорідних членах речення пропущене ?

а) Бережіть квіти на клумбі й на лузі у саду й у полі (З газети).

б) Рослини Сонця круглої форми кульбаба нагідки первоцвіт (Г. Лозко).

в) Ні спека ні бурі ні морози ніщо не вб'є любов мою (В. Сосюра).

Диктант

Мир

Через її старе-престаре подвір'я котилася війна. Ганна перелякано здригалася разом із землею й відчувала: ще один-єдиний вибух – і її навіки пригорне у схованці. Так тривало не знати скільки, й коли настала несподівана тиша, вона врешті-решт вилізла з півзасипаного льоху, вся у глині, в пошматованому одязі, наче з глибини землі з'явився привид. Її засліпило жовтогаряче, аж розпечене, сонце, що високо висіло в голубому небі.

Все: хата, стара батьківська хата, збудована ще за діда-прадіда, подвір'я – було напіврозвалене. Все, що могло горіти, погоріло, а що не горіло: піч, глиняні стіни, горшки й кочерги – було побите, покалічене, зведене на ніщо. Тільки млинове коло, яке здавна лежало перед порогом, зосталося ціле-цілісіньке, начебто ніщо не могло знищити його: ні вибухи, ні пожежі. Воно було витерте, вичовгане поколіннями, котрі споконвіку жили в хаті. Від повітки не лишилося й сліду, тільки розкидані повсюди шматки глини та пір'я. Криниця була цілком пошкоджена: її муровані стіни зовсім обвалилися, густо посічені кулями й осколками. Садок волав до неба поламаними руками, бо по ньому пройшли танки, нищачи дерева, затоптуючи в землю любисток, м'яту, куці темно-червоної калини.

Під час бою ще йшов дощ, а вже після зливи ніжно-блакитне небо стояло таке чисте, немов умите. Сонце било мокру землю, і там, де почепилися краплі дощу, вони блискали яскраво-золотистими іскрами, неначебто промені сонця пронизували землю. Ганна передусім узялася прибирати подвір'я: позагортала вирви та ями, зарівняла окопи, вичистила криницю, навіть ушкоджений куш калини, пожалівши, обкопала й підперла. І тут же потягнулася квасоля на танк, з-під колеса виткнувся горох, зацвітаючи на очах. Заклацав над головою чорногуз, який чудом урятувався з пожарища й намостив гніздо на вершечку розщепленої танкової гармати. Настав довгожданий мир (260 слів) (Ю. Яновський).

Однорідні та неоднорідні означення

Аудиторні справи та завдання

1. Прочитайте речення. Знайдіть однорідні та неоднорідні означення. Поясніть розділові знаки або їх відсутність.

А) 1. Санаторій стояв високий, сонячний, радісний (В. Собко). 2. Квітник перед ганком аж горить червоними, рябенькими, білими гвоздиками. 3. Гладке,

опасисте, з обвислими щоками лице Мотрине розжеврїлось (М. Коцюбинський). 4. Маленьке, сіре, заплакане віконце (М. Коцюбинський). 5. Падав сніг, густий, лапатий, холодний. 6. Лупиться під палаючим сонцем старенький, вимитий дощами дах (Ю. Збанацький). 2. У вранішньому, залитому сонцем лісі було багряно від осіннього листя.

Б) 1. Холодні осінні тумани клубочать угорі (М. Коцюбинський). 2. На нічному зоряному небі з'явився літак. 3. Це була моя перша велика праця. 4. На пляжах купинням зачорніли викинуті прибоєм морські водорості (О. Гончар).

II. Прочитайте речення. Визначте однорідні й неоднорідні означення. Розставте розділові знаки.

1. Дзвенять збуджені жіночі голоси. 2. Легкий синюватий пар здіймається над розігрітою землею. 3. Перший за три роки весняний день на вільній землі обіцяє бути теплим сонячним. 4. Шелестіли під вітром витолочені прибиті до землі жита. 5. Поле чорніло мілкими нашвидку ритими окопчиками для лежання слідами хапливого гарячого бою. 6. Дивний зростаючий шум почувся десь зовсім близько. 7. Великі темно-сірі очі втомлено дивились кудись вперед в одну точку. 8. Розплющив очі і побачив над собою клопоть синього холодного неба. 9. Зрозумів що лежить на узліссі в холодній росяній траві. 10. Під ним вогка перетолочена солома. 11. Темний осінній вітер стоїть за вікнами. 12. Позаду за їхніми спинами схвильоване бліде обличчя старшого лікаря (В. Козланюк). 13. І так повзла зима заметільна сніжна морозна і чарівна (Н. Рибак).

III. Перепишіть речення. Визначте, які означення є однорідними, дайте пояснення. Розставте необхідні розділові знаки.

1. Подих широкого степового царства приносили з собою чабани. 2. Як уміли ці корінні обвітрені степовики триматись! 3. Від них пахло вітром сонцем травами духмяним степовим зіллям. 4. Далеко-далеко на обрії виросло кілька голих рудих ніби покинутих людьми халуп (О. Гончар). 5. Комір вишитий сірими чорними червоними й синіми нитками. 6. Мале пустило корову, і та вскубла соковитої нетоптаної трави (В. Шевчук). 7. По моїх напружених нервах ударила хвиля рідних близьких мені звуків. 8. І уявляється мені степ. Широкий необмежений незайманий степ. 9. Гілля дерев прогнулось під важкою сніговою одежею (М. Коцюбинський).

IV. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Маленька самітня хмаринка як пух купалась у сріблі ночі. 2. Ти зірвала маленьку ніжну голубу зірку і причепила мені на грудях. 3. Цей щирий радісний голос не лише знайомий а близький рідний (О. Гончар). 4. Сашко пострибав по хиткій кам'яній греблі (В. Шевчук). 5. Сила-силенна води чистої свіжої солодкої плине і плине кудись до моря (О. Гончар). 6. Сиві важкі хмари облягли небо. 7. Страва здалась їй несмачною противною (М. Коцюбинський). 8. Знайшов я в лісі дуба гіллястого зеленого старого (І. Нечуй-Левицький). 9. На ці дні припадало велике сонячне затемнення. 10. Таємничий тінявий присмерк стояв біля густо обвитої плющем водонапірної башти. 11. На галявині буяла блискуча соковита трава, майже у пояс хлопцям. 12. Лише зашерхоче десь суха зелена ящірка, пробігаючи по траві (О. Гончар).

V. Перепишіть, розставляючи, де потрібно, розділові знаки.

1. Українська пісня це геніальна поетична біографія українського народу (О. Довженко). 2. Здоровенний таймень жив межі великими кам'яними брилами в водній прірві і лише іноді показувався на чистих мілинах бентежачи мисливські душі. 3. Над горами, над буйними нетрями стояв сліпучий сонячний ранок, граючи всіма кольорами веселки. 4. Небо зависало одною сірою мрячною масою над землею (О. Кобилянська). 5. Озирнулась глянула на хлопця веселими очима усміхнулась свіжим молодим личком. 6. Чорне кучеряве волосся завітчане польовими квітками чудовно вилося коло білого чола; тоненькі пасма того чорного чорного аж полискуваного хмелю спадали на біле рум'яне личко як яблучко наливчате; очі оксамитові чорні, – здається, сам огонь говорив ними... 7. Дві чорні брови, мов дві чорні п'явки, повпивалися над очима злегенька прикритими довгими густими віями. 8. Сама – невеличка метка й жвава з веселою усмішкою на виду, вона так і вабила до себе. 9. Зелена байова керсетка з червоними мушками червона в букетах спідниця на шії дорогі коралі хрести золоті дукати усе гарно пристало до хорошої дівочької вроди (П. Мирний).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Спишіть, розставляючи розділові знаки. Підкресліть однорідні означення однією лінією, а неоднорідні – двома.

1. Згори, від повного місяця, лилось блакитне холодне сяйво (І. Нечуй-Левицький). 2. Падали на пісок сині зелені жовті жовтогарячі кружала снігу (П. Мирний). 3. Легкий синюватий пар здіймається над розігрітою землею (В. Козаченко). 4. У ясних відстояних криницях ще сузір'я ночі догора (М. Нагнибіда). 5. Спиваю сік густий з терпких морозних грон (І. Драч). 6. З кленового пагона зірвався широкий жовтий лист (Г. Тютюнник). 7. В тихій воді було видно синє глибоке небо (І. Нечуй-Левицький). 8. Ніжні тихі зорі спадали з неба (Леся Українка).

II. Замініть подане речення одним реченням з однорідними означеннями.

1. Пестливо тремтить листя на осичині. Осичина струнка та весела. 2. Чується подих ночі. Вона була темна та синя. 3. На лугах пахло травою. Трава мокра та пріла. 4. Півень чи то зітхнув, чи то глухувато кахнув. Півень був сердитий і невдоволений.

III. Запишіть речення, розставте розділові знаки. Визначте однорідні означення. Перебудуйте речення так, щоб означення стали неоднорідними.

1. Сірі широко розплющені очі дивилися на світ з упертою довірливістю (Є. Гуцало). 2. Толочу босими ногами гарячу прив'ялу траву в покосах (Г. Тютюнник). 3. Рівний залитий сонцем степ одразу принишк (О. Гончар). 4. Остап ішов навпростець минаючи вузькі криві протоптані товаром і пастухами стежки (М. Коцюбинський). 5. За долиною піднімалися легенько вгору бессарабські буйно порослі травами степи з густо-зеленими лісами по лівім боці (О. Маковей). 6. Широкий витоптаний шлях вів через спорожнілі поля і ліси в яких ніде не було видно ані душі бо все повтікало у безвість

(О. Маковей). 7. Вороний осідланий кінь стояв уже на подвір'ї, а попід вікном лежали рушниця, шабля, великий ніж і харчі (О. Маковей).

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть, у якому реченні виділено неоднорідні означення (розділові знаки пропущено):

а) **Темні й невисокі** гори здавались вищими серед гладенького рівного степу (І. Нечуй-Левицький).

б) **Голубі сині фіолетові рожеві** пасма снувались над горами коштовною перлиною (Є. Гуцало).

в) **Глибоке чисте і правдиве** слово зі зрушення великого встає (Н. Кащук).

2. Визначте, у якому реченні виділено однорідні означення (розділові знаки пропущено):

а) За лісом широкі поля **поволі й лагідно** спускались вниз (М. Коцюбинський).

б) **Сірі** води густо спливали з **сірого** неба на **посірілу** землю (М. Коцюбинський).

в) Обличчя в жінки було **чуже незнайоме** (Є. Гуцало).

3. Укажіть, у якому з речень є однорідні означення (розділові знаки пропущено):

а) Ніколи не забуду своєї першої дитячої драми, що тяжко й надовго ранила моє серце (М. Міщенко).

б) Тихо коливались білі воскові чашечки конвалій (О. Донченко).

в) Огнений пекучий промінь жорсткого сонця допалює зубожілі засіви Правобережжя України (Д. Косарик).

4. Визначте, у якому з речень є неоднорідні означення (розділові знаки пропущено):

а) Падали на пісок сині зелені жовті жовтогарячі кружала світу (Панас Мирний).

б) І ведуть вони між собою тиху, таємну розмову: чутно тільки шелест жита, травиці (Панас Мирний).

в) – Не ска-жу! – одмовила вона на розтяг, осміхаючись, і подалася трохи личком вперед, згорнувши пухкі білі руки попід ліктями (Панас Мирний).

5. Укажіть, у якому з речень є однорідні означення (розділові знаки пропущено):

а) Ми живі змужнілі й досвідчені (О. Гончар).

б) Мовчав і великий старий садок (Панас Мирний).

в) Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь (М. Коцюбинський).

II варіант

1. Укажіть, у якому реченні виділено неоднорідні означення (розділові знаки пропущено):

а) Увечері дмухнув **теплий вологий** вітер (О. Доженко).

б) На тлі **чистого блакитного** неба киплять зелені тополі (І. Цюпа).

в) **Брудні та важкі** хмари вистилали високе небо (О. Гончар).

2. *Визначте, у якому реченні виділено однорідні означення (розділові знаки пропущено):*

а) Ніч була **хмарна беззоряна** (І. Цюпа).

б) У **щире** серце **щире** слово знаходить шлях обов'язково (І. Гончаренко).

в) Я про все співаю **молодо** і **дзвінко** (В. Сосюра).

3. *Укажіть, у якому з речень є однорідні означення (розділові знаки пропущено):*

а) Сонячне проміння вривається в прогалини незвичайно ясними яскравими ударами (М. Грушевський).

б) Ми ще не вміємо приручати гігантські природні сили (М. Міщенко).

в) Кожен майстер вкладав у розпис своє фантастичне бачення царства квітів (Д. Степовик).

4. *Визначте, у якому з речень є неоднорідні означення (розділові знаки пропущено):*

а) „Велесова книга” – важлива пам'ятка давньої слов'янської писемності (М. Слабошпицький).

б) Перед нашими очима біжать сірі сумні лани (М. Івченко).

в) Тим часом молодша сестра її розплітає їй волосся й порастає коло неї з полумиском рудої розбовтаної у воді фарби в котрій вона те волосся мочить (Х. Алчевська).

5. *Укажіть, у якому з речень є однорідні означення (розділові знаки пропущено):*

а) Свіже весняне повітря лоскоче мене, бадьорить (О. Гончар).

б) Голова його з золотаво-рудим підстриженим під бокс волоссям раз у раз витягувалась вперед (О. Гончар).

в) Ця подія увійшла в історію як перше антифеодальне повстання на Русі (В. Скуратівський.)

Диктант **Рідна пісня**

Чи знайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого перебування на чужині: чи відомий вам такий психічний стан, коли на один рідний звук, один образ рідний ладен буваєш заплатити роками життя? У такому, власне, стані я блукав однієї весняної днини понад річкою Прутом, на півдні Бессарабії. Якось не тішили моє око ані розлогі, яро-зелені, порізані блакитними озерцями та гирлами плавні, що розляглися без кінця-краю за річкою, ані жовті, залиті хвилею виноградників по підгір'ю шпилясті гори, що тиснуться понад Прутом з цього боку і рвуться у височінь. Від заходу насувалася чорна грозова хмара, душний сірий вітер нахрапом бив об гори, раз у раз хвилював комиш у плавнях, обривав виноградне листя та гнав його по чорній, каламутній, немов поораній хвилями, річці. Але я байдуже дивився на грізні розрухи натури, не торкала якось мого серця дика краса південної бурі, напівосвітлені пасма гір – усе те, що діялось

навкруги, що могло розтривожити людину. Роз'ятрений нудьгою, затоплений у задумі, плентався я мимохідь річки, не помічаючи навіть, як чорна хмара тим часом обіймала крайнебо, тихо лізла догори і одним боком вже упиралася в гору, обнімаючи її несамовито, згущувалась над моєю головою. І тільки перші краплі густого дощу, що з глухим гуком упали на землю серед раптової тиші і чимдуж густішали, змусили мене озирнутися навкруги, пошукати певного захисту від зливи. По вершинах гір ковзнув останній промінчик сонця, зникаючи в розвихрених хмарах. Але не встиг я ще озирнутись, як по моїх напружених нервах ударила хвиля рідних, близьких мені звуків. Я виразно почув журливо-поважний голос української пісні. Чи не омана це, чи не хвороблива часом уява моя викликала галюцинацію слуху? Але ні, це не уява: я чую, як пісня дужчає, здіймається вгору, врзнобіч перекочується могутнім гуркотом і гине тихим акордом у плюскоті хвиль (291 слово) (М. Коцюбинський).

Відокремлені члени речення. Відокремлені узгоджені означення **Аудиторні вправи та завдання**

I. Поясніть розділові знаки при відокремлених означеннях. Перебудуйте речення так, щоб означення стали невідокремленими.

1. Батько сидів з веслом на кормі – веселий і дужий (О. Довженко). 2. Місто освітлене вогнями, лежало в долині (З газети). 3. А він сліпий, сивовусий, про колишнє плаче (Т. Шевченко). 4. Схвильовані і вражені, веселі й замислені, щасливі, й до краю зворушені на новому березі, дивляться вони на перетворені свої простори (О. Довженко). 5. Потім на ганок зійшов дід, весь білий, як кужіль прядива (П. Панч). 6. Вітер, пустливий і рвучкий, шарудів опалим листям.

II. Вставте означення так, щоб в одному випадку вони відокремлювались, а в іншому – ні.

Літак набирає висоту (яку?). Ми відлітаємо з Києва (якого?) до Одеси (якої?). Під нами на відстані понад дев'ять тисяч метрів за хмарами заховалася земля (яка?). Летимо годину (яку?). Потім помічаємо зниження (яке?) літака. Хмари (які?) залишились над нами. Під нами одеська земля (яка?). Автобус (який?) везе нас до самого центру міста (якого?).

III. Прочитайте і спишіть речення з невідокремленими означеннями. Змініть структуру речень так, щоб означення в них стали відокремленими.

1. Усі прибуваючі на зустріч півколом ставали навкруг пам'ятника (З газети.). 2. А хлопці в піджаках і шапках сиділи за книжками (А. Головка). 3. Андрій Петрович широкий у своїй блузі, як дзвін, вступив у столову (М. Коцюбинський). 4. Посеред села на горі майдан, на майдані обнесена зеленим мальованим штахетом дерев'яна церковиця.

IV. Прочитайте і спишіть речення з відокремленими означеннями. В одному з речень допущена помилка. Поясніть умови відокремлення означень.

V. Скласти сім речень з відокремленими означеннями.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Поясніть розділові знаки при відокремлених означеннях.

1. В очах, ще мокрих від сліз, маюється жах. (М. Коцюбинський). 2. Дніпр стояв під вікнами, сивий, добрий дідуган (А. Малишко) 3. У червонім намисті, зав'язана великою хусткою, Марта була б дуже гарною молодницею (І. Нечуй-Левицький). 4. Безлюдне подвір'я, просторе, піскувате й гаряче, нагадувало собою шматок південної пустелі, кимось ненароком закинutoї сюди (О. Гончар).

II. Напишіть твір-опис «Ранковий ліс», використовуючи речення з відокремленими означеннями.

III. Перепишіть речення. Поставте розділові знаки і поясніть правила їх вживання.

1. Таня вже збиралася йти на роботу, а Петрик щойно розбуджений матір'ю ще тільки продирав очі (А. Головка). 2. Вагомі здобутки маємо ми від впровадження новинок запозичених у результаті відряджень на споріднені підприємства (З газети). 3. Рідну добру у крові умиту я тебе нікому не віддам. 4. То сполошена несподіваною перервою в грі бігла сюди ворожа команда (Ю. Смолич). 5. Ця думка несподівана для мене самого палила щастям моє серце (І. Микитенко).

III. Прочитайте речення. Випишіть речення з відокремленими означеннями.

1. Святково настроєні, урочисті дуби наближались до самісінької лісничкової хати. 2. На буряках та картоплі, сяк-так ряднами, сиділи всі Перепелиці. 3. У сутінках діти збираються біля розбитої військової хати, яку ніхто не полагодив, і тепер стоїть вона пусткою, та й починають гратися. 4. Вершечки тополь схожі на списи, наставлені проти майбутніх снігів. 5. Сірий заєць, вражений цією непослідовністю в природі, цими примхами молодої зими, забився під загублений у полі сніжок (Є. Гуцало).

IV. Складіть план розповіді «Відокремлені узгоджені означення».

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть умови відокремлення означень у реченні:

- а) якщо треба підкреслити їх значимість у реченні;
- б) якщо вони стоять в одному ряду з узгодженим означенням;
- в) якщо вони мають значення виключення або виділення;
- г) якщо вони від означуваного слова відділені іншими членами речення.

2. Виділіть речення з узгодженим означенням:

- а) А він, сліпий, сивовусий, про колишнє плаче (Т. Шевченко).
- б) Ця невеличка, біленька або рожевувата квіточка має дуже красиву легенду про своє походження (М. Золотницький).
- в) Рими, дочки безсонних ночей, покидають мене (Леся Українка).
- г) Опріч того, Соломії докучав голод (М. Коцюбинський).

3. Виділіть речення з неузгодженим означенням:

- а) А хлопці в піджаках і шапках сиділи за книжками (А. Головка).
 - б) Ця думка несподівана для мен самого палила щастям моє серце (І. Микитенко).
 - в) Нарешті сніг закружляв, лапятий і сріблястий (Панас Мирний).
 - г) Вона вражена, спостерігала за швидкими рухами свого наставника (З газети).
4. Виділіть речення з узгодженим означенням, яке виражене прикметниковим чи дієприкметниковим зворотом:
- а) Місто освітлене вогнями, лежало в долині (З газети).
 - б) Вона вражена, спостерігала за швидкими рухами свого наставника (З газети).
 - в) Понесли хмари на другий край, гудучи та блимаючи (Панас Мирний).
 - г) Сніжинки тендітні, ніжні хтось сипле, кружля (Л. Усенко).

II варіант

1. Укажіть умову відокремлення означення в реченні
Із пуп'янка долонь викохується слово,
Беззвучне і гучне, з роси, з води й сльози (О. Галета):
- а) ступінь поширеності означуваного слова іншими членами речення;
 - б) синтаксична несполучність із займенником;
 - в) уточнювальний характер щодо інших відокремлених членів речення;
 - г) постпозиція щодо однозвучного слова.
2. Укажіть основну причину (загальну умову) відокремлення членів речення:
- а) інверсійна позиція;
 - б) ускладненість основного змісту, що передається відокремленим членом;
 - в) сусідство з іншими відокремленими членами речення;
 - г) ступінь поширеності іншими членами речення.
3. Укажіть речення, ускладнене відокремленим означенням:
- а) Тут народився у простій колибі
Син коваля, народу славний син! (І. Гончаренко)
 - б) Старий, столітній дуб підкошено під корінь (А. Малишко).
 - в) Мовчить мій цілий світ,
Загорнутий в лихі словесні целофани (Л. Костенко).
 - г) Вона, Леся Українка, мала залізу волю, безмежну сміливість та допитливість думки (М. Рильський).
4. Яка з названих умов відокремлення означень є неправильною?
- а) означення, що відносяться до особових займенників, відокремлюються у будь-якій позиції;
 - б) відокремлене означення стоїть безпосередньо перед означуваним словом і не має обставинного значення;
 - в) якщо вони мають обставинний відтінок;
 - г) якщо вони від означуваного слова відділені іншими членами речення.

Диктант **Степ**

Сірий, припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом; суворою лінією стоять на ньому сторожові могили, насипані, може, татарвою, а може, волелюбним козацтом, що шаблею та мушкетом боронило оці степи від ворожих навал. Весною могили оборюють, і ціле літо зеленіють вони густою пахучою травою; росте на них подорожник, біленькі невісточки, чіпкий спориш, розкішний, з гіркуватим чадним смородом полин, колючий, з могутнім стовбуром і мохнатою червоною квіткою будяк, скромні, лагідні незабудки, нерозлучні брат-і-сестра. Весняними вечорами, коли відсиріє від степової вологи земля, голублять душу і ніжні степові запахи і тихо шепочуть трави, облиті сяйвом місяця, що, мов червона діжа, викочується із-за мовчазних могил і фарбує степ в густо-малиновий темнуватий колір. І хто зна, хто може підслухати, хто розгадав таємну мову природи, хто скаже, про що шепочуть зелені трави мовчазним чорним могилам? Може, вони повідають про те, як на них зупинялись постоем козаки, варили саламату, а кобза дзвеніла у тихе надвечір'я і то рокотала, як грім, то промовляла тихим жалем, і під той сум, під ту жалобу схиляв порубану, в шрамах, голену, з буйним оселедцем голову старий козак та згадував вірне товариство, що полягло десь під Кафою. Золота порохівниця місяця, вистромившись із-за могил, порошила трави голубим пилом, і здавалося козакові, що там, у степу, ворухиться щось, іржуть чийсь коні, і вже не рокотання бандур чути звідти, а ледве вловимий передзвін шабел, і не сиділося старому, не їлася йому саламата, свербіла рука до шаблюки, до бою кликало серце (238 слів) (*Г. Тютюнник*).

Відокремлені прикладки *Аудиторні вправи та завдання*

I. Поясніть вживання розділових знаків при відокремлених прикладах.

1. Молодість, сили, життя - їй одам, моїй коханій (М. Коцюбинський).
2. Чудовий піаніст, Лисенко надзвичайно тонко й художньо передавав твори Шумана, Шопена, Ліста (В. Дяченко). 3. Зоя мовби стає на деякий час тим осередком, де схрещуються розбурхані пристрасті багатьох розпалених працею людей – бригадирів, механіків, обліковців (О. Гончар). 4. Ліс, або, як серби кажуть, шума – це не просто сосни та дуби (М. Рильський). 5. Альбатроси, морські мандрівники, йшли назустріч людям (П. Панч).

II. Прочитайте і спишіть речення. Поставте, де потрібно, розділові знаки і поясніть умови написання відокремлених прикладок.

1. Весняний сад залитий місячним сяйвом дрімав за вікном (О. Гончар). 2. І на оновленій землі врага не буде супостата (Т. Шевченко). 3. Одна в поета правда чистота (Т. Шевченко). 4. У всіх людей одна є спільна мова братерська любов (Леся Українка). 5. З путі далекої вернувся машиніст укритий порохом увесь пропахлий димом (М. Рильський) 6. Він був відомий як людина широких

мистецьких смаків меценат театру колекціонерів шедеврів малярства amator музики (Ю. Смолич).

III. Поставте розділові знаки при відокремлених означеннях та прикладках і поясніть їх уживання.

1. Прекрасний лелека в польоті, і прекрасний його політ схожий на беззвучну мелодію таку близьку й потрібну людині на мелодію, що завжди викликає захват! (Є. Гуцало) 2. Весна завітала і в наші краї, в садах дерева а саме: груші, яблуні, вкрились буйним цвітом (З газети) 3. Рими, дочки безсонних ночей, покидають мене (Леся Українка). 4. Хороший робітник він користується особливою повагою в колективі (З газети). 5. Батько сидів з веслом на кормі веселий і дужий (О. Довженко).

IV. Поясніть вживання тире при відокремлених прикладках.

1. Мати – ставна, смаглява гречанка, що була ніби старшою сестрою Ользі, – саме ув'язувала вузли, коли дівчата зайшли до хати (О. Гончар). 2. А на поріг пнеться вже друге мале – Орися, материна доня (А. Головка). 3. Серце – святая святих людського організму – перед допитливим оком хірурга остаточно розкрило свою таємницю (М. Коломійченко). 4. У всіх людей одна є спільна мова братерська любов (Леся Українка). 5. Тихо тихо стікає на землю зерно – перестиглі сльози степів (М. Стельмах).

V. Складіть п'ять речень з відокремленими прикладами.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Напишіть міні-твір, використовуючи дані вислови.

1. Кожен меч – промінь світла небесного - впав згори й знову угору зроста; кожен звук – відгук сили одвічної, що руйнує й будує світа (Леся Українка). 2. У всіх людей одна є спільна мова – братерська любов (Леся Українка). 3. Тихо – тихо стікає на землю зерно – перестиглі сльози степів (М. Стельмах). 4. Одна в поета правда – чистота (Т. Шевченко).

II. Поясніть розділові знаки і умови написання відокремлених прикладок.

1. Іван Дробот, молодий танкіст з надзвичайно приємним і скромним лицем, хвилювався (О. Довженко).

2. Автор «Кобзаря», як глибокий революційний мислитель, утвержувач високохудожнього реалізму, накреслив шляхи розвитку для всієї новітньої літератури (О. Гончар).

3. Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душною низенької хати (М. Коцюбинський).

4. Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставиться до народної творчості (М. Рильський).

5. Ліс зустрів мене як друга (М. Рильський).

III. Поясніть наявність і відсутність ком при відокремлених означеннях і прикладках.

1. Тайга, тобто заболочений хвойний ліс із домішкою осоки, тягнеться на сотні кілометрів (З газети.) 2. Я син простого лісоруба, гуцула із Карпатських гір (Д. Павличко) 3. Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають! (Марко

Вовчок). 4. Син бідного сільського титаря, Павло Грабовський в дитинстві пізнав не тільки злидні, щоденні важкі турботи про хліб насущний, а й поетичні обряди, сумовиту красу народної пісні. (О. Дей). 5. Безлюдне подвір'я, просторе, піскувате й гаряче, нагадувало собою шматок південної пустелі, кимось ненароком закинutoї сюди (О. Гончар). 6. Ця невеличка, біленька або рожевувата квіточка має дуже красиву легенду про своє походження (М. Золотницький).

IV. Складіть речення, використовуючи словосполучення спочатку в складі присудка, а потім – як прикладки.

1. Відомий український вчений,
2. Популярний дитячий письменник,
3. Талановитий художник,
4. Геніальний український поет.

V. Складіть план доповіді «Розділові знаки при відокремлених прикладах».

Контрольні тести

I варіант

1. Прикладки відокремлюються, якщо:

- а) вживаються зі сполучником *як* і мають причиновий відтінок значення;
- б) виражені дієприслівниковим зворотом;
- в) вжиті зі словами *незважаючи на, згідно з, у зв'язку з...*
- г) вжиті зі словом *крім, замість, за винятком*.

2. Прикладки не відокремлюються комами:

- а) із сполучником *як*, коли немає причинового відтінку в значенні: із сполучником *як*, «в ролі кого, чого»;
- б) коли виражені дієприслівником;
- в) коли виступають обставиною, яка стоїть після сполучника;
- г) коли обидва іменники – загальні назви.

3. Виділіть речення з невідокремленою прикладкою:

- а) У всіх людей одна є спільна мова – братерська любов (Леся Українка).
- б) Рими, дочки безсонних ночей, покидають мене (Леся Українка).
- в) Ліс зустрів мене як друга (М. Рильський).
- г) Слався мій народе, мій гордий, чесний, добрий, молодий (М. Вінграновський).

4. Виділіть речення, у якому прикладки відокремлюються за допомогою тире:

- а) У своїм невеличкім гурточку він (Гуца) завів новину гуртову працю (М. Коцюбинський).
- б) У Сквирі лікар був на прізвище Рушилов (М. Рильський).
- в) Що дівуючи придбала Мотря то все позношувала (Панас Мирний).

II варіант

1. Укажіть речення з уточнювальною відокремленою прикладкою:

- а) Добрий день, дівчата синьоокі!
У хустинках білих з полотна (М. Гірник).

б) Люди – солдати, матроси, цивільні – потоком вливалися в одні двері (Ю. Смолич).

в) То хліб. Домашній добрий хліб. Хмільний. Гарячий. Щойно з печі (В. Грабовський).

г) Земля оновлена! І люди не ті, що ти, Тарасе, знав... (І. Гончаренко).

2. *Укажіть речення, ускладнене відокремленою прикладкою із сполучником як:*

а) Що нами зроблено – то буде увіковічено,
Як правда, і святиня, і закон (А. Малишко).

б) Як справжній митець, Галина Кальченко вміла захоплюватись, природною була її глибока схвильованість перед виявами людської мужності... (О. Гончар)

в) Сухомлинський, як справжній дипломат, тримається невимушено, хоч у серці в нього кипить (І. Цюпа).

г) Школа – як неспокійний, гомінкий вулик: гуде, шумить, сповнений дитячим галасом (І. Цюпа).

3. *Структура якого речення ускладнена відокремленою прикладкою із сполучником як?*

а) Жайвір сіє проміння, як умілий сіяч, з-під крила (М. Сингаївський).

б) Ой, ти зі мною був бадьорим. Як лікар у розмові з хворим (Д. Павличко).

в) І знову степ як щедрий,
І сяє золото хлібів (Л. Рубан).

г) Як рибалка, я повинен бути людиною поважною і розсудливою (Ю. Збанацький).

4. *Структура якого речення ускладнена відокремленою прикладкою?*

а) Люд без мови – то глина безлика, без'язика отара овець (Н. Забіла).

б) Остап – хлібороб справжній (А. Головка).

в) Учителю, стою перед тобою, малий, вчарований до німоти (Д. Павличко).

г) Тут мені, як птиці,
Все знайоме у ріднім краю... (М. Сингаївський).

Диктант

І на тім рушникові.

Оживе все знайоме до болю...

Рушник на столі. Давній наш звичай. Не було, здається, жодної оселі на Україні, котрої не прикрашали б рушниками. Хоч би яке убоге судилося їм життя, а все ж естетична принада повсякчас знаходила місце в помешканнях. Хай то була одинока хатина вдови чи затишна багатодітна оселя, приземкувата мазанка на півдні України або курна хата поліщука – всюди палахкотіли багатством кольорів рушники. Хата без рушників, казали в народі, що родина без дітей. Рушник з давніх-давен символізував не тільки естетичні смаки. Він

був своєрідною візиткою, а якщо точніше – обличчям оселі, відтак і господині. По тому, скільки і які були рушники, створювалася думка про жінку, її дочок. Ніщо, здається, так предметно й наочно не характеризувало жіночу вправність, майстерність, зрештою, охайність і працьовитість, як ці вимережані рукотвори. Вони завжди були на людях, розкривалися мистецьким багатством, оцінювалися справжніми шанувальниками (144 слова) (В. Скуратівський).

Відокремлені обставини **Аудиторні вправи та завдання**

I. Спишіть речення. Поясніть розділові знаки при відокремлених обставинах.

1. Та немає тяжче, та немає важче, як на чужині (Народна творчість).
2. Чоловік зрікається великого щастя, коли зрікається боротьби (О. Кобилянська).
3. На обрії стояла важка сива хмара; сріблився вгорі місяць, ніби до чогось прислухаючись (Ю. Збанацький).
4. Сестра Аркадія, скромно опустивши вії над пісним видом, спішилась до матушки з букетом троянд (І. Вільде).
5. Понеслись хмари на другий край, гудучи та блимаючи (Панас Мирний).

II. Прочитайте, доберіть заголовок. Випишіть речення з відокремленими обставинами. Визначте стиль тексту.

Степан стояв коло поруччя на палубі, мимоволі пірнаючи очима в ту далечінь, і мірні удари лопастей пароплавного колеса, глухі капітанові слова коло рупора відбивали снагу його думок. Вони теж спинялись там, у тій туманній далечині, де непомітно зникала річка, немов обрій становив останню межу його прагнень. Хлопець поволі глянув по ближчих берегах і трохи збентежився – по повороті праворуч виникло село, приховане доти за лукою. Серпневе сонце стирало бруд з білих хаток, мережило чорні шляхи, що гналися в поле й зникали десь, посинівши, як річка. І здавалось, той зниклий шлях, з'єднавшись із небом у безмежній рівнині, другою галуззю вертався знову до села, несучи йому ввібраний простір. А третій шлях, скотившись до річки, брав до села свіжину Дніпра. Воно спало серед сонячного дня, і таємниця була в цьому сні серед стихій, що живили його своєю міццю. Тут, при березі, село здавалося питомим витвором просторів, чарівною квіткою землі, неба й води (В. Підмогильний).

III. Спишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки.

1. Не піймавши не кажи що злодій (Народне прислів'я).
2. Годі вже панами сидіти згорнувши руки (І. Нечуй-Левицький).
3. А третій шлях скотившись до річки брав до села свіжину Дніпра (В. Підмогильний).
4. Допомігши викладати паляниці у піч діти виходили з хати «щоб хліб не лякати доки він буде рости» (О. Кириченко).
5. Приїхавши до Києва побачили багато учнів які під час канікул наповнюють місто радісно-веселим гомоном і милуються його вічною красою (І. Вихованець).
6. Спокійно наче зважуючи кожне слово гетьман заговорив (Н. Рибак).

IV. Перекладіть українською мовою. Поясніть розділові знаки при відокремлених обставинах.

1. Месяц, застыв на заходе, стирался в мутное пятно и бросал сероватые тени (С. Есенин). 2. Из сетчатых кустов злое ще сверкнули огоньки и, притаившись, погасли (С. Есенин). 3. Опершись на локоть, она закинула голову кверху и стала смотреть в небо (В. Вересаев). 4. Второй раз в этот день я заглядывала в своё будущее, не зная об этом (Е. Рысс).

V. *Складіть речення з відокремленими обставинами, використовуючи дієприслівникові фразеологічні звороти.*

Загрибаючи жар чужими руками, роблячи з мухи слона, тримаючи камінь за пазухою, згораючи з сорому, зачіпивши за живе, беручи участь, здобувши перемогу.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. *Напишіть твір-мініатюру «Вечірній степ», використовуючи відокремлені обставини.*

II. *Перепишіть текст, з'ясуйте всі пунктограми.*

Дівчата рухалися міжряддями, повільно наближаючись до шляху. Там, де вони проходили, з соняшниками творилося щось дивовижне. Втрачаючи свій царський дрімотний спокій, вони зненацька оживали, золоте тарілля, здавалось, само розігнавшись, летіло стрімголів назустріч одне одному, і, з'єднавшись на мить в поцілункові, знову розліталось врзнобіч, і вже знову вільно сміялось, пустотливо погойдуючись, сяючи розімлілим золотом до сонця.

У передній із дівчат скульптор впізнав Меланію. Щось майже величне було зараз в її поставі, в погляді, в руках. Не йшла, а ніби напливала із золотого духмяного моря, гордо випроставшись, легко й ритмічно подзвонюючи у свої золоті литаври. Захоплена роботою, вона, видно, зовсім не помічала скульптора, їй було не до нього, в неї була своя творчість. Обличчя натхненно розшарілося і, освіжившись якимись новими думками, стало мовби тоншим, інтелектуальнішим, багатшим. Де взялась і врода, і характер, і чиста ідеальна чарівність ліній (О. Гончар).

III. *Перекладіть українською мовою. Поясніть розділові знаки.*

1. Ограниченная, она казалась умной, благодаря этому умению, присущему женщинам, подобным ей, не говорит лишнего (И. Бунин). 2. Умирая, томлюсь о бессмертии (А. Ахматова). 3. Кот сидел насушившись во время опыта со стрельбой (М. Булгаков). 4. Человек в сером загромыхал тяжелым замком на дверях и, посапывая, неторопливо направился в ту сторону, где, распластавшись в траве, залег Волошин (Г. Гребнев).

IV. *Складіть речення з відокремленими обставинами зі словами: у зв'язку з, залежно від, на відміну від, згідно з, всупереч, відповідно до, завдяки, з причини, за згодою, на випадок.*

V. *Поясніть речення, у яких обставина не відокремлюється.*

1. І клумба ця, і латка асфальту виникла завдяки настійливості Лукії Назарівни (О. Донченко). 2. Серце в'яне співаючи, коли знає за що (Т. Шевченко). 3. Вона схвильовано чекала зустрічі з рідною оселею, живучи в якій зазнала всього потроху: і горя, і щастя (В. Врублевська). 4. І зігнувшись,

блідий і пригнічений, сидів Грицько до кінця лекції, мов підбитий птах (С. Васильченко). 5. Цигани теж нагнулись придивляючись (М. Коцюбинський). 6. Весняний вітер нетерпляче зітхає, оббігаючи узлісся та розвіваючи гілля плакучій березі (Леся Українка).

Контрольні тести

I варіант

1. У яких випадках зі словами у зв'язку, залежно від, навідміну від, згідно з обставини відокремлюються:

- а) якщо зворот поширений, має додаткове обставинне значення;
- б) виражені одиничним прислівником;
- в) стоять на початку речення;
- г) означає спосіб дії.

2. Виділіть речення з відокремленою обставиною:

- а) З Ельбрусом віч-на-віч як порівнявся, молодий і сильний (Б. Олійник).
- б) Кожен меч – промінь світла небесного – впав згори й знов угору зроста (Леся Українка).
- в) З кожним роком, прощаючись, важче залишати стареньких батьків (М. Луків).
- г) Я стою під зорями завмерши (М. Луків).

3. Виділіть речення, у якому відокремлена обставина виражається дієприслівниковим зворотом (розділові знаки пропущено):

- а) Народжуючи дитину людина відділяє від себе частку свого єства (В. Сухомлинський).
- б) Місто Київ назвали на честь старшого брата Кия (І. Вихованець).
- в) Внизу на рівнині мріє степ (В. Чемерис).
- г) Потемніло до болю в очах і минула злива (В. Чемерис).

4. Виділіть речення, у яких обставина не відокремлюється:

- а) Не можна сидіти склавши руки.
- б) Але нікого, oprіч неї, не було (М. Коцюбинський).
- в) Однак Соломія дурила себе запевняючи що їй не жаль кіс (М. Коцюбинський).
- г) І даль небес холодних синіх дарує знов життя мені (Л. Первомайський).

II варіант

1. У яких випадках обставини зі словами не відокремлюються?

- а) якщо зворот не має додаткового обставинного значення;
- б) якщо з'єднані два і більше дієприслівникові звороти;
- в) виражені одиничним дієприслівником;
- г) дієприслівник стоїть після дієслова присудка.

2. Виділіть речення, у яких обставина не відокремлюється:

- а) Діти сиділи деякий час задумавшись.
- б) Однак Соломія дурила себе запевняючи що їй не жаль кіс (М. Коцюбинський).

в) Всупереч зовнішній легковажності Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці (О. Гончар).

г) Як митець слова завжди допитливий неспокійний у вічних шуканнях.

3. Виділіть речення з відокремленою обставиною, яка виражена одиничним прислівником:

а) Весняний вітер нетерпляче зітхає (Леся Українка).

б) Діти сиділи деякий час задумавшись.

в) Снаряди підкидали вгору брили землі падаючи.

г) Пасажири прощаючись поспішали до вагонів.

4. Визначте речення з уточнюючою відокремленою обставиною:

а) Терпи, терпи – терпець тебе шліфує, сталить твій дух – отже, терпи, терпи (В. Стус).

б) Рано, разом з сонцем, прокинулась і Харитя (М. Коцюбинський).

в) Ви запевняли, що я буду і ті хвилини, і ті слова (Т. Севернюк).

г) Раптом він як засміється, та так щиро, так щиро, що аж мені смішно стало (М. Ткач).

Диктант

Внизу, на рівнині, мріє степ

Сива ковила на вітрах гойдається. Мигне степом руда лисиця, і довго потім зелені трави полум'яніють, наче підпалені лисячим хвостом.

Пронесеться табун, а ген на обрії промчать вершники. Пройдуть обабіч могили сторожкі дрохви, свисне рудий бабак, прошумить вітер, линучи на південь, пропливе вгорі самотня хмарка. Зупиниться над високою могилою, задумається, потемніє. І впаде тоді вниз кілька крапель, блиснуть вони сльозинками на зеленім листі, зітхне вітер, і попливе хмарка далі – сумна, печальна.

Тиша.

А то зненацька прокотиться степами грім, лункий, гуркітливий, зашумлять вітри, женучи поперед себе важкі чорно-сині хмари. Загуде, засвище вітрисько, пригинаючи ковилу до землі, потемніє в степу, насупиться далина, закутається у важку сіру кирею. На обрії, де кряжі, аж чорно стане, там лютують блискавиці, небо краячи. Розійдеться грім над степами, погуркає, аж тріск та виляск навколо стоять, а тоді раптово затихне, затаїться десь у небі, ніби його й не було. На мить стане так тихо в степу, що аж у вухах винить від тиші, і все живе припинить в очікуванні чогось страшного.

Сюркне десь коник раз-другий, сполошено крикне птах, тривожно засвистять бабаки, ховаючись по норах. Та ось уже вухо починає вловлювати віддалений шум, ще не ясний, не чіткий, але тривожний, загрозливий, всеперемагаючий. Шум наростає з кожною хвилиною, він наче мчить з глибини степу на широких могутніх крилах. Потім засвистіло все навколо, загуло, завертіло, як у вирі, і вже степ потонув у тім сум'ятті.

Потемніло до болю в очах, і линула злива. І зник світ за водяною стіною, тільки тріск стоїть.

Як зненацька примчить, так зненацька і вгамується водна стихія (255 слів) (В. Чемерис).

Відокремлені додатки **Аудиторні вправи та завдання**

I. Перепишіть речення, поставте пропущені розділові знаки при відокремлених додатках. Поясніть розділові знаки.

1. Усередині книги крім сторінок тексту є титул – перша сторінка книги (З журналу). 2. Віднині поряд з батьком і матір'ю найближчим другом для тих, перед ким тільки-но відкриваються захоплюючі простори світу, буде наш вихователь (З газети). 3. За винятком баби Оришки малий Чіпка нікого не любив (Панас Мирний). 4. Пахне грибами й медом, вільгістю пахне тією, що опріч назви осінь немає імені їй (М.Рильський). 5. Замість відповіді мати голосно сміється (О. Донченко).

II. Поставте, де треба, розділові знаки, поясніть їх. Підкресліть звороти зі значенням обмеження, включення, заміщення.

1. Вона перестала приймати в себе чужих людей крім кількох старших жінок (І. Франко). 2. Крім вогневої Брянського тут розмістився командний пункт батальйону з усім своїм штатом до писаря включно (О. Гончар.) 3. Старий зараз ніякої роботи не визнає окрім пасіки (М. Стельмах). 4. Він також окрім мене не бачив нікого (М. Коцюбинський.) 5. Опріч цього руху помічався ще й другий рух (М. Коцюбинський). 6. Там опріч заготованих вікон нічого не було східного (М. Коцюбинський). 7. Замість вивіски над дверима гойдався лицарський чобіт з острогою (З.Тулуб). 8. А на межі замість вогняного валу залишились купки попелу (В. Близнець). 9. Замість молитви уста шептали прокльони, перечитуючи свої гріхи (В. Близнець). 10. У Марка не було друзів за винятком Аркадія (О. Копиленко). 11. Всі за винятком Бойчука здивовано дивилися на шкіпера (М. Трублаїні). 12. З ними йшли зовсім сторонні люди особливо Коровайний (І. Липа). 13. Але замість співчуття Бжеський зареготався, і відгуки його реготу гучно пролунали (З. Тулуб).

III. Напишіть під диктовку.

1. Співають усі, за винятком Ліни Яцуби, дочки майора-відставника, яка в їхній школі не так давно (О.Гончар). 2. За винятком близьких товаришів по школі та приятеля його і матері, інженера-конструктора Яреми Галайди, ніхто більше не знав про Аркадійову працю (О.Копиленко). 3. Ніхто, крім дружини, не бачив, де він подівся, навіть діти (З. Тулуб). 4. При такій роботі європейські підприємці, особливо систематичні і до точності привиклі німці, не могли в Бориславі устоятися (І. Франко). 5. Він старався всюди, де тільки міг, щипати його, а в товаристві ніколи не переминув, поза звичайною чемністю, показати Германові свою духовну вищість (І. Франко). 6. Окрім Юрка, збиралося завжди до Олекси ще троє-четверо хлопців (В.Козаченко). 7. Так же й ворога, окрім свого хатнього, немає... (П. Мирний) 8. Лаврін махнув батою на воли і, замість того, щоб їхати

додому через греблю, повернув на пригорок за дівчиною (І. Нечуй-Левицький). 9. У нашій лоцманській слободі, замість тополь, край шляху вирости металеві щогли, вищі за всяку тополю (О. Гончар). 10. Здавалось, вони так цілим колгоспом і прийшли сюди і, замість орати або сіяти, взялися за кутомір-квадрант, за нову, незнайому науку (О. Гончар). 11. Замість ярків, урвищ, балок, – закучерявлені задумливими вербами ставки й водойми... (О. Вишня) 12. Замість високої трави по пояс, сірий полин, бур'ян й шпички та де-не-де сухий ковил вкривав потріскану землю (З. Тулуб). 14. І ніхто того не чує, не знає й не бачить, oprіч Марка маленького (Т. Шевченко). 15. Розгадай мені загадку, що вже давно мене мучить, але, oprіч тебе, ніхто не в силі розгадати її (О. Вишня).

IV. У реченнях знайдіть відокремлені додатки. Поясніть розділові знаки.

1. Там, замість житечка, в теплеє літечко терен зацвів (Чупр.). 2. У хліві, крім ластів'ячого гнізда під кроквою, нічого не було (Г. Тютюнник). 3. У всі інші пори року, oprіч зими, я регулярно читаю районку і навіть з нетерпінням виглядаю листоношу (В. Дрозд). 4. І замість свічки палахкотіло сонце (І. Драч). 5. Зло нічого не дає, крім зла, вмій прощати, як прощає мати (М. Луків). 6. У шістнадцятому столітті, за описом 1572 року, в Житомирі, oprіч невеликого замку, було всього 142 двори (З газети). 7. У тій хвилі вона не почувала нічого, крім вдячності за рятунок від нехибної смерті (І. Франко).

V. Випишіть з художніх текстів 10 речень, у яких є відокремлені додатки.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Напишіть твір «Пори року в поезії, музиці, живописі». Опишіть власні переживання від дії на вас одного з видів мистецтв, використовуючи речення з відокремленими додатками.

II. Запишіть речення, розставте розділові знаки при відокремлених додатках, поясніть пунктограми за допомогою правил.

1. Людей у жертву праукраїнці не приносили за винятком надзвичайних подій, коли дозволялося пожертвувати полоненими або злочинцями (З журналу). 2. Щаслива Аравія – таку назву дали античні географи південно-західній частині Аравійського півострова за велику плодючість і природні багатства цих земель зокрема наявність золота (З посібника). 3. – Ти, Кузьку, не ображайся, – вже м'якше сказав Оксен, – але я тобі скажу так, що крім свого носа і живота ти нічого не бачиш (Г. Тютюнник). 4. Безперечно, володіння новітніми комп'ютерними технологіями, знання кількох іноземних мов, ґрунтовна професійна підготовка особливо юридична – такі вимоги ставить життя перед молодими високоосвіченими фахівцями в різних галузях науки, техніки, виробництва тощо (З журналу). 5. Oprіч звичайних уроків які Ревуцький проводив жваво й захоплююче, він знайомив гімназистів з позапрограмовим матеріалом (І. Ільєнко). 6. «Листи до сина» В. О. Сухомлинського за винятком окремих уривків уперше були опубліковані в п'ятитомнику вибраних творів (З журналу). 7. – Пам'ятайте ж, Варварочко, що в домі oprіч вас нікого немає (М. Коцюбинський). 8. Прибуток розподіляється між філіями компанії за винятком коштів необхідних для закупівлі нового

обладнання (З журналу). 9. Диякон, а за ним усі крім Руфіна підходять під благословення до єпископа (Леся Українка).

III. Складіть 5 речень з відокремленими додатками в сполученні зі словами крім, за винятком, замість, наприклад, зокрема. Поясніть, чому вони відокремлюються.

IV. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Зверніть увагу на відокремлення додатків.

1. Замість недосяжного тим часом умивання він вирішив скупатися після іспиту в Дніпрі і взявся до сніданку (В. Підмогильний). 2. Крім того він був командирований до вищої школи і мав право на підтримку в першу чергу (В. Підмогильний). 3. Крім того у них перестала діяти весела трутизна, і солдати, почувши сильний страх і біль у голові, а також убогість своєї наготи, раптом упали духом і забувши про надбавку гектарів посунулися назад зігнулись і покотилися в ріку захлинаючись і потопаючи цілими купами (О. Довженко). 4. У скотарів на відміну від землеробів не жінка, а чоловік є головною фігурою в сім'ї та родині, оскільки все життєзабезпечення лежить на пастухах і воїнах (З журналу). 5. Звичайно, тривале перебування на теренах України багатьох стародавніх народів у тому числі трипільців та аріїв не минуло безслідно. 6. Проте навіть на підставі традиційних для радянської історіографії визначень народності й нації – переконані опоненти цієї концепції зокрема Г. Півторак – довести, що давньоруська народність мала всі необхідні для неї ознаки, практично неможливо. 7. Ідеальним кормом для робочих коней вважався крім сіна і конюшини овес, хоч їх годували ще різноманітними сумішами. (З підручника «Українська етнологія»).

V. Перепишіть, поясніть пунктограми при відокремлених додатках. Чи можливі варіанти постановки розділових знаків?

1. На першому плані у Довженка, крім справ людини, – її духовний світ, широта її ідейного кругозору, її здатність «відкриватися» всенародному і вселюдському (Л. Новиченко). 2. Антон Рибалко, на відміну від Сліпеня, був родом з Правобережної України (В. Лис). 3. Самієву здавалось уже, що це не Воронцов, всупереч йому, послав гінця за прапором, а що це зробив особисто він, «хазяїн» (О. Гончар). 4. Ніщо: ні рани, ні контузії, ні оточення, ні хвороба – ніщо, окрім всевладної смерті, не перетне шляху солдатів, не перешкодить виконати свій обов'язок до кінця (Ю. Збанацький). 5. Ми починаємо читати надто рано і, внаслідок нашої крайньої молодості й розумової незрілості, мимоволі привчаємося бачити забаву в тому процесі, який по-справжньому повинен бути серйозною й глибоко обдуманною бесідою людини з людством (Д. Писарев). 6. Замість єднання та братерства між двома народами, езуїти в колегіях посіяли пекельну ненависть та ворогування (І. Нечуй-Левицький). 7. Ні птиць, ані людей, Опріч ясної зірки в високості (А. Малишко). 8. Замість виснаженої, смертельно втомленої колони, пролітали перед ним зараз лави інших, мовби окрилених людей (О. Гончар). 9. На ногах у нього замість чобіт вільшані личаки (А. Шиян). 10. Щодо моєї роботи, то краще не питай. Я нічого не роблю, і це мене гризе немало (М. Коцюбинський). 11. На відміну від інших книжок, у цьому романі [«Елементал»] власні назви та імена не змінено (В. Шкляр).

Контрольні тести

I варіант

1. У якому реченні правильно поставлені розділові знаки при відокремлених додатках?

а) Нікого тут нема, крім мене й господині (М. Рильський).

б) Замість книг у бібліотеку повернули чудові квіти (В. Бичко).

в) Хлопець дуже успішно склав іспити з усіх предметів у тому числі і з української мови (Г. Тютюнник).

2. У якому реченні правильно поставлені розділові знаки при відокремлених додатках?

а) Опріч усього Сократ не вельми шанує самого себе (Ю. Мушкетик).

б) Крім щастя, в житті людському є горе, біда, страждання, розпач, тривога, біль душі (В. Сухомлинський).

в) Ні птиць, ані людей опріч ясної зірки в високості (А. Малишко).

3. У якому реченні правильно поставлені розділові знаки при відокремлених додатках?

а) На його дворі, замість похилої хатини, стояв веселий будинок (Панас Мирний).

б) Всі, за винятком Бойчука, здивовано дивилися на свого шкіпера (М. Трублаїні).

в) Більш жодного звуку не донеслося, крім повівання пахучого повітря в розквітленому гіллі саду (Марко Вовчок).

4. У якому реченні правильно поставлені розділові знаки при відокремлених додатках?

а) На Лівобережжі замість верб і чагарників, видно погорблені смуги темені (М. Стельмах).

б) Замість майстерні художника Тарас опинився на кухні (П. Федченко).

в) Поки люди налагодились з жнивими, то на його дворі, замість похилої хатини, стояв веселий будинок (П. Мирний).

II варіант

1. У якому реченні правильно поставлені розділові знаки при відокремлених додатках?

а) Лівий берег Дністра, зокрема між Могилевом і Ямполем, являє собою гірський кряж, який то відступає, то наближається до ріки (М. Старицький).

б) А тепер замість крила парусника, Тоня і Віталій бачать вдалині темну непорушну гору (О. Гончар).

в) Там замість житечка, в теплеє літечко і терен зацвів (І. Чупринка).

2. У якому реченні правильно поставлені розділові знаки при відокремлених додатках?

а) На відміну від усіх нас Андрій серйозно займався математикою (3 газети).

б) Туристи всупереч негоді долали метр за метром складний гірський підйом (3 газети).

в) Старшокласники, за винятком Наталі, організовано зібрались біля школи (3 газети)

3. У якому реченні правильно поставлені розділові знаки при відокремлених додатках?

а) Коло пасіки, окрім кучерявих лип, росли ніжні білокорі берези (3 газети).

б) Крім акацій тут ще кілька тополь росте, дикий виноград по верандах в'ється (3 журналу).

в) Співакові крім спеціальної освіти потрібне ще яскраве обдарування (3 журналу).

4. У якому реченні правильно поставлені розділові знаки при відокремлених додатках?

а) Старшокласники, в тому числі й випускники, які, окрім шкільних, готувалися до вступних іспитів (3 газети).

б) На галявині замість похилої ялини піднялися маленькі стрункі топольки (3 газети).

в) Там усе стояло на місці крім його споруди (О. Гончар).

Диктант

Тут же за мостом направо починався обширний сад, обмурований високим муром. Далі мур кінчився, замість нього йшли штахети з дубових лат у мурованих стовпах, з блискучими чорними наголовниками з поливаної глини. За тими штахетами був уже не сад, але цвітний огородець, досить запущений, що окружав старосвітський, безповерхий, а зате широко розложений дім під гонтами. Від вулиці вела до нього широка в'їздова брама і побіч невеличка фірточка для пішоходів. То була Германова оселя. Тут він жив, хоч мав ще кілька домів по інших частях міста і три камениці в ринку. Сей дім разом з великим садом, огородом, подвір'ям, стайнями й усякими знадобами закупив він від вдови по однім польським панові з великого роду. Той пан давніше мав великі маєтки, кілька околичних сіл. Але найбільша частина того маєтку пішла на підпирання нещасливої революції в 1831 році; що лишилось опісля, було потрачено в довголітніх процесах про якесь наслідство, так що по скасуванню панщини давній дідич очутився немов на льоду і не міг назвати своїм нічого, крім цього одного дому з садом та парою коней. Тут він і дожив свого віку в затишші, а по його смерті жінка продала й цей послідній шматок давньої величі і забралася з тих сторін. Замість старого польського дідича, настав новий пан у тих мурах – Герман. Він тоді щойно почав поростати в пір'я; закуп того дому був крок до його пізнішого багатства; може, для того він і звикся так із тим старим житлом (237 слів) (І. Франко).

**Відокремлені члени речення з уточнювальним,
пояснювальним і присьднувальним значенням**
Аудиторні вправи та завдання

I. Прочитайте і спишіть речення, поставте в них, де потрібно, розділові знаки. Підкресліть члени речення з уточнювальним та пояснювальним значенням.

1. Отут в низенькій цій хатині моя любов жила колись (А. Малишко). 2. А десь далі на південь мріє залита сонцем заплава (О. Гончар). 3. А за річкою попід кучерявим зеленим лісом вся гора вкрита розкішними килимами ярини (М. Коцюбинський). 4. Матір моя Марія читати мене навчила (М. Нагнибіда). 5. Рівно на повні груди дихає степ (І. Кириленко).

II. Напишіть три речення з уточнювальними та три з пояснювальними членами речення. Поясніть розділові знаки.

III. Перекладіть українською мовою. Виділіть речення з відокремленими уточнювальними членами та зробіть синтаксичний розбір.

1. А в далеке, за ширью снежной, тают в лазури розовые струи под кровлями (В. Набоков). 2. Всякое раннее утро, петербургское в том числе, имеет на природу человека отрезвляющее действие (М. Достоевский). 3. Петька зато был совершенно доволен: он продирался сквозь кусты куда-то в сторону, вдоль реки (В. Вересаев). 4. В этом году, весной, я окончила университет (Е. Рысс). 5. Вот здесь, позади церкви, стояла заброшенная усыпальница князей Бельских (Г. Гребнев). 6. Другой [воробей], чуть поменьше, с серьёзным видом сидел на ветке (В. Вересаев).

IV. Прочитайте і спишіть речення. Поясніть, чому в одних випадках уточнювальні члени речення відокремлюються комами, а в інших ні.

1. По той бік шляху, десь далеко в степу, за садками, тремтить червона заграва... (Г. Тютюнник). 2. Далеко за річкою блиснуло щось (М. Коцюбинський). 3. Там, далеко, на Україні, сяє сонечко ясне (П. Грабовський). 4. Там далеко під горами смужкою блищить Дніпро (І. Нечуй–Левицький).

V. Перепишіть. Поясніть розділові знаки.

1. У людини одна турбота – думати про хліб (Панас Мирний). 2. Від вибухів у вухах шуміло – ревло, гуло і гукало (О. Гончар). 3. Звідусіль – з лісу і полів, ярами і балками – збігались ручаї, заливала тоді Царівочка увесь яр каламутною водою... (І. Цюпа). 4. Квіти, наприклад ромашка, нагідки, вживаються як лікувальні засоби (З газети). 5. Море синє, аж чорне, тільки білою піною б'є об берег (М. Коцюбинський). 6. Там, вдалині, низько над морем повисла якась біла хмара (О. Донченко).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Поставте розділові знаки і поясніть умови уточнення та відокремлення членів речення.

1. Ну що ж бо сину будемо жити! Прости що зустрічаю отак без радості. Але де ж її взяти було щастя-радості тої (Андрій Головка). 2. Від мами я позаписував і вивчив напам'ять немало пісень в тім числі також повний весільний цикл (І. Франко). 3. Туди де мій дім і хочу я летіти (Б. Олійник).

II. Перекладіть українською мовою. Виділіть відокремлені звороти і визначте їх значення.

1. В моей ладони, огибая палец за пальцем – указательный, средний, безымянный, - вращается крохотная планета (Г. Кочетков). 2. Наверху, где жила бедная молодежь – поэты, художники, актрисы, - выглядывали веселые безусые лица (Ю. Олеша). 3. За мостом, на Исакии, из мути возникла скала (А. Белый). 4. Как-то в бессонную ночь к нему пришла дума построить здесь, в яровой ложине, церковь (С. Есенин).

III. Складіть речення з уточнювальними членами, які вводяться за допомогою пояснювальних сполучників тобто, а саме, аби, чи.

IV. Визначте уточнювальні члени в складі речень. З'ясуйте, з якими словами речення вони синтаксично зв'язані. Розставте, де треба, розділові знаки.

1. Усе на світі неземними узами чебрець і сніг журавку і печаль єднає мудро благовісна з музика (Б. Олійник). 2. Деся далеко за темною смугою лісів обізвався грім (С. Васильченко). 3. Хлопець досить успішно склав екзамен з усіх предметів у тому числі з української мови (Г. Тютюнник). 4. Людям хотілось жити тобто творити працювати (О. Довженко).

V. Напишіть твір-мініатюру «Вечірній степ», використовуючи відокремлені уточнювальні члени речення.

Контрольні тести

I варіант

1. Яка роль уточнювальних членів речення?

- а) мають обмежувальне значення;
- б) пояснюють особовий займенник;
- в) виражені дієприкметниковим зворотом;
- г) пояснюють або конкретизують значення головних або другорядних речень.

2. Уточнюватись можуть:

- а) обставини;
- б) додатки;
- в) означення;
- г) обставини, додатки, означення, підмет і присудок (його складова частина).

3. Уточнювальні члени речення приєднуються словами:

- а) а саме, інакше, чи, зокрема, наприклад;
- б) або, але, ні-ні, тому що;

- в) у зв'язку з, залежно від, на випадок;
- г) крім, опріч, коли, замість.

4. Виділіть речення з уточнювальними членами:

- а) Ніч очерети зве у гості, ні птиць, ані людей, опріч ясної зірки в високості (А. Малишко).
- б) За горою, імлою повитою, сходить сонце, а місяць зайшов (М. Луків).
- в) Вчи змалку, бо так легше (Народна творчість).
- г) Етюд, або твір з натури, широко використовується в живописі, графіці, скульптурі (М. Коцюбинський).

II варіант

1. Уточнювальні члени речення виділяються на письмі:

- а) інтонацією;
- б) крапкою з комою;
- в) двокрапкою;
- г) з обох боків комами, зрідка тире.

2. Якщо перед одним з двох однакових суміжних членів речення можна вставити **а саме**, то такий член є:

- а) означенням;
- б) підметом;
- в) присудком;
- г) уточнювальним членом речення.

3. Визначте речення, у якому уточнювальний член відокремлюється тире:

- а) Тут при березі село здавалось питомим витвором просторів чарівною квіткою землі неба й води (В. Підмогильний).
- б) Живи країно котру не здолати (В. Сосюра).
- в) Доброго ранку бджілоньки! (О. Іваненко)
- г) Звідусіль з лісу й полів ярами і балками збігались ручаї заливала тобі Царівочка увесь яр каламутною водою (І. Цюпа).

4. Тотожність пояснюваного і пояснювального членів речення спостерігаємо при наявності сполучників:

- а) але, що, котрий;
- б) чи, а, чому;
- в) тобто, цебто, або;
- г) щоб, коли, як.

Диктант з контрольним завданням:
перепишіть і розставте, де потрібно, розділові знаки.

Дорога за хмари

Дороги звідси на перевал нема. Звідси взагалі нікуди нема доріг є лише вузька ледь помітна стежечка понад потоком униз в далеку долину де живуть дядя Леван та тьотя Етері. Під час навчання в школі Нателла живе там у дядька

Левана а до татка їздить тільки в гості верхи на коні чи на ішаку. Бо тільки так верхи можна добути сюди в лісникове підхмар'я.

Щоб спуститися в долину треба день а щоб піднятися звідти треба й два. Звісно машиною було б набагато швидше але яка це машина пройде в гори козиною стежечкою де навіть ішак ступаючи обережно щомиті ризикує зірватися?

Рідко бувають тут люди. З'явиться часом нав'ючений дядя Леван забреде хто-небудь з мисливців або пройдуть незнайомі юнаки виміряючи гори якимись дивовижними інструментами... Минулого літа забрались сюди навіть столичні діти юні біологи з рюкзаками за плечима з палицями в руках. Вони збирали в горах взірці мінералів та рідкісні лікарські рослини і Нателла охоче допомагала їм у цьому (155 слів) (О. Гончар).

Розділові знаки при вставних словах, словосполученнях, реченнях **Аудиторні вправи та завдання**

I. Поділіть вставні слова на групи за походженням: а) дієслівні; б) прислівникові; в) іменникові; г) прикметникові, займенникові, числівникові.

Знаєш, здається, дійсно, очевидно, правда, основне, власне, навпаки, поперше, зокрема, признатись, втім, кажуть, безсумнівно, зрештою, таким чином, дивись, словом, по-друге, проте, признатись, до речі, скажімо, на біду, дійсно, насамперед, пам'ятається, крім того, мабуть, в усякому разі, як на гріх, повірте.

II. Визначте групи вставних слів за значенням: а) зв'язок між думками; б) емоційна оцінка; в) упевненість чи невпевненість; г) активізація уваги співрозмовника; ґ) вказівка на джерело інформації.

Справді, на сором, за висловом, слово честі, отже, ясна річ, коротко кажучи, чого доброго, очевидно, на мою думку, слава Богу, мовляв, зверніть увагу, вірите, з іншого боку, сподіваюся, між іншим, уявляєш, майте на увазі, соромно сказати, як кажуть, значить, певна річ, щоправда, чую, між нами кажучи.

III. Знайдіть вставні слова і поставте розділові знаки.

1. На жаль чудес на світі не буває (П. Воронько). 2. Здавалось далі пливати нікуди (В. Підмогильний). 3. Життя слова це за моїм глибоким переконанням саме суть культури шкільного життя (В. Сухомлинський). 4. Одне слово мистецтво штука складна (М. Ткач). 5. На очі навернулися чув він сльози (П. Мирний). 6. Чи справді так було чи може хто збрехав хто ворогів не мав а все-таки катюзі як кажуть буде по заслuzі (Л. Глібов). 7. Пісня здавалось бриніла вже в ньому (М. Коцюбинський). 8. Може серце більше відчуває, ніж розум зрозумів і знає (Б. Лепкий). 9. І райдуга стоїть повірте на півсвіту (А. Малишко). 10. І справді інше слово часом дорогоцінніше самої речі (В. Сухомлинський).

IV. Поясніть, у якому реченні правильно поставлено розділові знаки.

1. Заплакав, кажуть, старий Богдан гірко заплакав, та хіба міг він чим втішити український народ? (Марко Вовчок)

2. Заплакав, кажуть старий Богдан, гірко заплакав, та хіба міг він чим втішити український народ? (Марко Вовчок)

3. Заплакав, кажуть, старий Богдан, гірко заплакав, та хіба міг він чим втішити український народ? (Марко Вовчок)

4. Заплакав кажуть, старий Богдан, гірко заплакав та хіба міг він чим втішити український народ? (Марко Вовчок)

5. Заплакав кажуть старий Богдан, гірко заплакав, та хіба міг він чим втішити український народ? (Марко Вовчок)

V. Виберіть речення, у яких є вставні слова і словосполучення. Обґрунтуйте власний вибір. Поставте, де потрібно, розділові знаки.

1. Твоїх листів нема та видно не було й любові (В. Колодій). 2. По обидва боки левад видно на косогорах густі садки (І. Нечуй-Левицький). 3. Здається часу і не гаю А не встигаю не встигаю (Л. Костенко). 4. Здається вічністю буття маленька мить Перед якою навіть смерть безсила (Л. Дмитренко). 5. Моя адреса завжди навпаки По той бік щастя біля перелазу (Л. Костенко). 6. Не бідніе той хто дарує скарби душі своєї навпаки внутрішній світ його повніе (М. Шумило). 7. Диво дивнеє на світі З тим серцем буває! (Т. Шевченко). 8. Буває часом сліпну від краси (Л. Костенко). 9. Тут вам нарешті мало не біля кожного будинку розведено запашні клумби (М. Хвильовий). 10. Нарешті рушив пароплав, покірний волі капітана (М. Рильський). 11. Кажуть весь поміст у пеклі З добрих намірів зложився (Леся Українка). 12. Недарма в народі кажуть прилетіли снігурі почалася справжня зима (К. Наріжний).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Знайдіть у реченні вставні слова і словосполучення. Поставте розділові знаки.

1. Водночас Австрія через наплив мігрантів в ЄС тимчасово припинила на своїй території дію Шенгенської угоди аби в країну не потрапляли люди без документів та віз (З газети). 2. До того ж як повідомив у соцмережі посол України в Австрії Олександр Щерба австрійська влада планує прийняти не більше 30-40 тисяч біженців впродовж року (З газети). 3. Під закон про очищення влади як відомо підпадають ті особи котрі перебували на керівних посадах за правління Януковича понад рік (З газети). 4. Якщо хвороба вже спіткала вас то медики радять передусім визначити чи у Вас ГРВІ чи власне грип а вже відтак і обирати методи лікування (З газети). 5. До речі геніальний український фізик Іван Полной вже в зрілому віці разом з Пантелеймоном Кулішем та Іваном Нечуєм-Левицьким зробив перший переклад українського Нового і Старого Завіту що його видало 1903 року Британське біблійне товариство (З газети). 6. Насправді саме український вчений Пулной стояв біля витоків медичної рентгенографії його дослідження спричинилися до відкриття у 1895 році х-променів (З газети). 7. Бурштинове намисто було довге та масивне але його носили зазвичай разом з кораловим (З газети). 8. До того ж українки вірили що бурштин приносить здоров'я й покращує колір обличчя (З газети). 9. За інформацією Посольства України у Фінляндії з метою популяризації

української мови та культури Товариство українців у Фінляндії розпочало роботу Української недільної школи «Веселка». 10. Микола Лисенко за свідченнями сучасників провадив дуже активну громадську роботу і радо вітав створення нових організацій серед яких і заснування у Києві 1907 року Українського наукового товариства на чолі з М. Грушевським (З газети). 11. На думку фахівців сьогодні чеська мова потребує не захисту а вдумливої щоденної опіки але так було не завжди (З газети).

II. Випишіть з художньої літератури або публіцистичних текстів 10 речень зі вставними словами (словосполученнями).

III. Серед поданих слів і словосполучень виберіть такі, що не є вставними і не відокремлюються комами на письмі.

Ніби, мовби, як на біду, звісно, наче, адже, за визначенням, дійсно, принаймні, нарешті, отже, буквально, між іншим, наприклад, по-моєму, головним чином, тим часом, погодьтесь, дозвольте, все-таки, от, іншими словами, крім жартів, скажімо, якби, майже, крім того, дивна річ, приблизно, грішним ділом, якраз, за моїми розрахунками, бувало, як-не-як, навіть, крім жартів, виходить, припустімо, нібито, можливо, з дозволу сказати, неначе, навпаки, головним чином.

IV. Напишіть невеликий твір-роздум «Книга у моєму житті».

V. Перекладіть текст українською мовою. Виявіть особливості вставних слів та конструкцій російською та українською мовами.

Символіка цвета

Как считает большинство психологов, человек, одетый в красное, уверен в себе. В то же время учёные точно знают: спортсмены в красной форме чаще выигрывают состязания. Однако последние исследования Эндрю Элиота и его коллег из университета Рочестера показывают, что красный цвет способен угнетать умственную активность. Элиот и его команда провели четыре исследования школьников старших классов и студентов. Как оказалось, учащиеся, номер которых был написан красным цветом, набрали меньшее количество баллов, чем те, номер которых был серым или зелёным. По мнению профессора Элиота, красный цвет ассоциируется у человека в первую очередь с ошибками и неудачами. Вспомните, в школе отметки выставляют ручкой с красными чернилами. Кроме того, и в природе красный цвет – цвет опасности. В дальнейшем учёные планируют исследовать влияние цвета на физическую привлекательность человека. Итак, будем ждать, тогда и можно будет дать ответ на вопрос: стоит ли ходить на экзамены и собеседования в одежде красного цвета.

Чёрный цвет, говорят, вообще не является цветом, скорее это отрицание всех цветов. Чёрный цвет заставляет нас думать и умнеть, он требует от нас порядка, серьёзности и скромности, целеустремлённости и жертвенности, самоотдачи и отстранения от суеты мирской. Как известно, у древних греков чёрный цвет символизировал мрак, разрушение, ночь и был связан с царством мёртвых и трауром. По историческим источникам, славяне приносили в жертву

чёрных животных своим подземным божествам, потому что «чёрное – к чёрному».

В Древнем Египте чёрный считался позитивным и почитался. Во-первых, он означал возрождение и воскрешение после смерти. Во-вторых, чёрный символизировал цвет плодородной земли, дождевых облаков и тьму материнского лона.

Представьте себе, в Древнем Китае чёрный цвет символизировал небо, а у индейцев майя означал победу над врагом.

Известно, в засушливой Африке чёрный цвет связан с сезоном дождей, а приношение колдунами в жертву духам чёрного животного означало вызов туч.

В Японии чёрный – цвет радости, а у евреев – цвет познания и царства.

По мнению психологов, в чёрное одеваются люди замкнутые, скрытые, комплексующие, но его носят и очень сильные люди, которые встают против судьбы и, терпя поражение на короткой дистанции, выигрывают на финише (324 слова) (В. Фирсов).

Контрольні тести

I варіант

1. Встановіть, у якому рядку всі вставні слова за семантикою поділяються на такі, що мають значення «джерело повідомлення»:

- а) безсумнівно, природно, трапляється, як водиться;
- б) за повідомленням, на думку, за визначенням, по-твоєму;
- в) розумієш, бачиш, послухайте, погодьтесь.

2. Встановіть, у якому рядку всі вставні слова іменникового походження:

- а) правда, на щастя, словом, зрештою;
- б) безумовно, дійсно, очевидно, справді;
- в) знаєш, бачте, пробач, дивись.

3. Встановіть, у якому рядку правильно поставлені розділові знаки:

а) Як бачимо перед видавцями «Українських мемуарів» стоїть велике й відповідальне завдання видати на належному рівні найкращі й найцікавіші твори зі, справді, неосяжної скарбниці української тисячолітньої мемуаристики.

б) Неоціненна українська граматика Євгена Тимченка за словами Василя Сімовича була написана під великим впливом професора Степана Смаль-Стоцького.

в) Самобутність кожного народу, поряд з іншими характерними рисами, виявляється передусім в особливостях національної мови, а отже, і в специфіці мовленнєвого етикету, який відображає сукупність найрізноманітніших чинників.

II варіант

1. Встановіть, у якому рядку всі вставні слова за семантикою поділяються на такі, що мають значення «спосіб оформлення думок або висловлення»:

- а) на щастя, дивна річ, чого доброго, нічого гріха таїти;
- б) отже, передусім, навпаки, між іншим;
- в) іншими словами, признаюсь, м'яко кажучи, одним словом.

2. *Встановіть, у якому рядку всі вставні слова прислівникового походження:*

- а) правда, на щастя, словом, зрештою;
- б) безумовно, дійсно, очевидно, справді;
- в) знаєш, бачте, пробач, дивись.

3. *Встановіть, у якому рядку правильно поставлено розділові знаки:*

а) Як сказано було вже на початку цієї достовірної історії, отець Кирило Іванович, або Кирило Матерборзький, як говорилося у Києві, запросив Грицька Пісченка до себе на неділю у гостину.

б) Отже зрізавши й продавши столітній дуб на галявині, мати й Килина тим самим остаточно позбавляють себе можливості влитися в гармонію світу тобто сягнути щастя.

в) Ця кульмінаційна сцена має важливий притчевий підтекст, який утілює головну ідею: життя таке коротке, однак, кожна мить може відкрити перед нами вічність.

Диктант

Від Петра Могили до Омеляна Антоновича

Коли славний український реформатор освіти і церковний діяч Петро Могила, син молдавського воєводи, збагнув, що греко-слов'янський характер братських шкіл, в тому числі і Київської, що стала праматір'ю нинішньої Києво-Могилянської академії, обмежує своїм вихованцям доступ до західноєвропейських наукових і культурних надбань, він восени 1631 року заснував в Києво-Печерському монастирі школу з латинською мовою викладання, переймаючи, відповідно, програми єзуїтських шкіл. Знання латини, крім всього, допомагало в боротьбі православної церкви з католиками і уніатами. Ставши Київським митрополитом, П. Могила об'єднує Лаврську і братську школи і закладає підвалини так званої Києво-Могилянської колегії, що стала найпопулярнішим у Східній Європі навчальним закладом. Зауважимо принагідно, перший вищий навчальний заклад – Елліно-грецька академія – з'явився у Москві тільки через півстоліття. Причому, її засновником був вихованець Києво-Могилянської колегії Симеон Полоцький.

Отже, українство прорубало «вікно в Європу» ще задовго до Петра І. Києво-Могилянська академія зробила епохальний прорив до Європи, розбудовуючи освіту на європейських принципах, посилаючи своїх учнів до кращих університетів континенту. Вона досягає повного розвитку в добу Мазепи, що був її великим добродієм. Серед її професорів були такі визначні вчені, як Феофан Прокопович, Симон Тодорський, Іриней Фальковський, Давид Ніщинський. Тут вчилися Г. Сковорода, М. Ханенко, Г. Полетика, О. Безбородько.

Напевно, справжню роль в українському національно-культурному відродженні важко переоцінити. Вона відкривала перед народом царство писемності, царство книги.

Саме тому смішно, а водночас сумно й боляче чути сьогодні провокативно-розпачливі лементи з приводу європейського вибору України, вибору, який вона

зробила ще коли була Київською Руссю. Наш континент був і лишається, за влучним і ємним висловом де Голля, «Європою вітчизн» (235 слів) (В. Бурбан).

Розділові знаки при вставлених конструкціях *Аудиторні вправи та завдання*

I. Знайдіть у реченнях вставлені конструкції, поясніть розділові знаки при них.

1. Тоді я вважав себе фахівцем високого класу (молодим властиво помилятися) й сподівався, що в Києві всі кинуться мені назустріч із розпростертими обіймами (В. Шовкун). 2. На наш погляд, у творчості Олени Теліги (можливо, більше, ніж у будь-якої іншої української поетеси) помітна справжня, прекрасна жіночність (Б. Бойчук). 3. Мама познайомилася з татом (Євгеном Маланюком) на його лекції (у зв'язку з так званою «чеською бесідою» у Варшаві), а згодом одружилися (Б. Маланюк). 4. Але Мова – це звуки (знаки – літери – з'явилися пізніше), а звук народжується при появі людини на світ і виявляє спочатку свою фізіологічну природу, а вже пізніше – почуттєво-раціональну (П. Кононенко). 5. Свиридович – так звали начальника усі в депо – майже ніколи не ходив, а бігав (Г. Тютюнник). 6. Жила удова з дітьми у хатці, – навіть би й хаткою узивати не годиться – хижкою, – і стояла удовина хатка на луці під горою (Марко Вовчок). 7. І скоро промінь той туман розоре (не відірвати погляд від землі!), І кораблі ідуть в широке море, зникаючи в зловісній млі (Є. Плужник).

II. Визначте в наведених реченнях вставні і вставлені конструкції, схарактеризуйте їх з погляду семантичного та граматичного. Поставте розділові знаки.

1. В щирім серці в чесних грудях вірю знаю квіти є (В. Симоненко). 2. Вміння розмовляти і слухати дуже важливе для письменника. Друге слухати навіть більш важливе (М. Рильський). 3. Шкода той час не вернеться ніколи (Леся Українка). 4. Годинник бив що з ним зовсім не ту годину (І. Жиленко). 5. Усе як сказав один із філологів скоро минує на цьому світі (В. Скуратівський). 6. «Поема про море» гірко це казати лебедина пісня Олександра Довженка (М. Рильський). 7. Як тільки заплющую очі кімната вона тільки що стала моєю раптом щезає (М. Коцюбинський). 8. Почув він мабуть від сороки що соловейка хвалить всяк (Л. Глібов). 9. Рідна хата як водиться старшому брату зосталася (П. Мирний). 10. Не можна кажуть людині помолодшати а подобрішати завжди можна (О. Гончар).

III. Встановіть, у якому реченні правильно поставлено розділові знаки:

1. Чи справді так було, чи може хто збрехав (хто ворогів не мав), а все-таки катюзі, як кажуть, буде по заслuzі.

2. Чи справді так було, чи може, хто збрехав (хто ворогів не мав), а все-таки катюзі, як кажуть, буде по заслuzі.

3. Чи справді так було, чи, може, хто збрехав (хто ворогів не мав), а все-таки катюзі, як кажуть, буде по заслuzі.

4. Чи справді так було, чи, може, хто збрехав, хто ворогів не мав, а все-таки катюзі, як кажуть, буде по заслuzі.

5. Чи справді так було, чи, може, хто збрехав (хто ворогів не мав), а все-таки катюзі, як кажуть, буде по заслuzі.

IV. Серед наведених речень визначте, у якому тире стоїть для відокремлення вставленої конструкції.

1. Пісня – душа людини. Вона – супутниця, порадиця, натхненниця в житті і труді (І. Вільде). 2. І зелений гай, і Лаврін, і його очі – все разом щезло (І. Нечуй-Левицький). 3. Товариші – їх було двадцяттеро – зсовували стільці, зручно вмощувалися, хихикали і готували олівці та зошити (П. Панч). 4. Не русалонька блукає – то дівчина ходить (Т. Шевченко). 5. Брязне клинок об залізо кайданів – піде луна по твердинях тиранів (Леся Українка). 6. Розбилася, розсипалася грудка – стиглий ґрунт пора орать, сіяць (К. Гордієнко). 7. Нектар дощу в бетонному флаконі – це гарне місто у цвітінні лип (Л. Костенко). 8. До Олесі підійшов один з останніх бійців – танкіст Василь Кравчина (О. Довженко).

V. Визначте у реченнях вставні або вставлені конструкції. Поставте розділові знаки, поясніть.

1. Як видно становище України роздертої між двома імперіями вчений уподібнював терезам. 2. Надія кажуть вмирає останньою. 3. Військо пішло до Дністра (туди прибуло 8 липня 1770 року), потім спустилося до Дністровського лиману. 4. За повідомленням історика Р. Петрова під час походу на Хаджибей 1770 року козаки відбили у ворога 5000 волохів. 5. У 1771 році за словами А. Скальковського 24 червня 15 вересня та 9 жовтня запорозький кошовий П. Калнишевський на чолі загону «мав три жорстоких та славних справи з ворогом» біля Очакова та Хаджибея. 6. Тому навіть якщо б не було усіх славетних боїв під Хаджибеєм вже ці два походи варті того щоб вважати Хаджибей містом бойової слави українського козацтва. 7. Мабуть той татарин був заможний чи знатний інакше хан не згадував би про нього у своєму листі і козаки хотіли отримати за нього значний викуп. 8. За твердженнями сучасного дослідника Ігоря Сапожнікова Хаджибей був добре знайомий славетному кошовому Івану Сірку. 9. Вирушила у південні степи і частина запорожців за деякими даними їх було близько трьох тисяч разом і з своїм кошовим запеклим ворогом Петра І Костем Гордієнком. 10. Пилип Орлик він змінив Мазепу на посаді гетьмана роками намагався спираючись на допомогу різних держав відновити суверенність України (За Т. Гончаруком та С. Гуцалюком).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Поміркуйте над структурою речення. Визначте вставлені конструкції. Поставте розділові знаки.

1. Після закінчення розвідувальних операцій головна заслуга в тому безперечно належала чорноморцям Потьомкін пішов у глуху оборону. 2. Саме генералу Івану Гудовичу нащадку славетного українського козацького роду й було доручено керувати наступальною операцією. 3. Ще один полк кінноти чорноморців ним керував Петро Мінульський лишився охороняти обоз корпусу у степу на шляху до Хаджибея. 4. 11 вересня 1789 року о четвертій годині

полки чорноморців були вже біля «Довгої могили» очевидно тодішня козацька назва сучасної Жевахової гори. 5. Цей корпус прямував до Хаджибея іншим шляхом провідником корпусу був чорноморець Кіндрат Табанець і вранці 11 вересня він уже був за вісім верст від де Рібаса. 6. Коли турки відчувши свою поразку почали втікати з фортеці до порту по них вдарив зі своїми кінними козацькими полками Харко Чепіга довершивши загальну перемогу над ворогом у Хаджибеї. 7. Й. де Рібас окремо згадав у своєму рапорті чорноморських козаків відділу А. Головатого які хоч і не брали безпосередньої участі у штурмі попри безпідставні твердження деяких сучасних авторів проте протягом всієї операції постачали штурмувальникам усе необхідне (За Т. Гончаруком та С. Гуцалюком).

II. Випишіть з художніх або публіцистичних текстів 10 речень, у яких використано вставлені конструкції.

III. Перепишіть, поясніть можливі варіанти постановки розділових знаків.

1. Іншого разу батько привіз зайчика, який дуже швидко подружився з ними і брав участь у всіх наших забавах (дуже не любив самотності) (Л. Кравченко). 2. Як колишньому вчителю (а саме вчителів, за свідченням того ж Васильченка, посилали на самий, що не є, передній край) йому сповна довелося випити чашу фронтового життя (Д. Міщенко). 3. Стіл застеляли білою скатертиною, під яку батько підкладав сіно (в яселках при народженні Христа було сіно) (Л. Орел). 4. А для українців традиційним є дідух (це останній снопик, зібраний наприкінці жнив), якого освячували в церкві на Спаса чи Маковія (Л. Орел). 5. За висловлюваннями сучасників, щоб бути готовим дати відсіч підступному нападкові ворога, козак тримав в одній руці плуг, а в другій – рушницю (О. Опанович). 6. Перша згадка про місто Качибей чи Кацюбеїв належить до 1415 року (тоді цей населений пункт перебував у складі Литовсько-руської держави князя Вітовта) (За Т. Гончаруком та С. Гуцалюком). 7. Євген Маланюк народився на Херсонщині, закінчив реальне училище в Єлизаветграді (тут в різні часи навчалися М. Садовський, М. Саксаганський, Є. Чикаленко, Ю. Яновський), потім навчався в Петербурзькому політехнічному інституті (З газети). 8. Прикметники на -ми – це видно з прикладів – часто відповідають російським дієприкметникам на (в)ший в їх атрибутивній (похиле дерево) функції (О. Курило). 9. День захисту прав жінок та міжнародного миру (саме під такою назвою він знаний з грудня 1997 року відповідно до рішення Генасамблеї ООН) – найочікуваніше свято жінок різного віку та різних професій (З газети). 10. Небайдужий народ от уже впродовж півтора року регулярно приходять на Канатну, 35 (тут розташований штаб Самооборони Одеси), щоб допомогти українській армії в боротьбі з кремлівською навалою (З газети).

IV. Напишіть міні-твір «Риси справжнього вчителя», використавши вставлені конструкції.

V. Зробіть переклад українською мовою.

Попытка определения размытого понятия

Люди попроще любят исторические мифы, те, кто посложнее и пообразованнее, любят мифы философские. Политики с удовольствием используют и те, и другие и, жонглируя ими, ведут свою виртуальную политическую деятельность.

Свобода – самый эксплуатируемый из абстрактных и мифических философских терминов. Нет политика, который бы не пытался защитить какие-либо свободы граждан. Нет государства, которое бы не ограничивало эти свободы.

Свобода – это наслаждение отсутствием собственного материального мира. Чем зажиточнее человек, тем менее он свободен. Чем беднее, тем он свободнее и несчастнее. Редкое, но знаменательное исключение – жизнь Григория Сковороды.

По-настоящему свободным из великих был действительно только Григорий Сковорода. Поэтому из него не делали икону в советское время и не делают икону сейчас, хотя в качестве интеллектуально-морального символа он значительно весомее несвободного Тараса Шевченко, которого вроде бы и освободили от крепостного права, вручив «вольную».

Свобода. Кому-то её не хватает (иногда – целым народам), тогда она приобретает конкретные очертания и временно из мифа превращается в желаемую реальность.

Государство добрее Бога, оно даёт нам множество свобод (свободу вероисповедания, свободу слова, свободу творчества), но все эти свободы ограничены определёнными законами. Безграничная свобода уводит человека (прежде всего творческого) из творчества в своеобразный спорт, в соревнование: «Кто свободнее?!»

Все великие цивилизации и империи построены несвободными людьми. Самые великие из них были построены рабами. Свободный (пусть даже только условно свободный) человек по доброй воле создавать великое будет только под гипнозом (желательно массовым). Так строился Советский Союз с его Днепрогэсами, Магнитками и тому подобным. Когда массовый гипноз прошёл, строили БАМ. Эта стройка как раз лучше всего и показала, как строят условно свободные люди. Это политический термин, используемый для приведения в движение общественной мысли или процесса, направленного на изменение курса или замены руководящей силы другой силой. Срабатывает в недостаточно развитом обществе, населённом психологически несвободными людьми (они осознают под натиском пропаганды реальные недостатки своей жизни) (А. Курков).

Контрольні тести

І варіант

1. Виберіть приклад із вставленим реченням:

а) Було в тій постаті, в тій неквапливій ході ще й інше – залізна витримка загартованої життям людини.

б) Сучасне життя – всі ми це відчуваємо – тримає людину в постійному нервовому напруженні.

в) Навчайте нас життя – своїх дітей – своєї Батьківщини.

2. *Виберіть правильний варіант постановки розділових знаків:*

а) 1771 року Запорозька флотилія зупинялась у Хаджибейській бухті під час свого переходу з Дніпра у гирло Дунаю (росіяни ще не мали свого флоту на Чорному морі й у боротьбі проти турок могли покладатися лише на «чайки» січовиків).

б) 1771 року Запорозька флотилія зупинялась у Хаджибейській бухті під час свого переходу з Дніпра у гирло Дунаю, росіяни ще не мали свого флоту на Чорному морі й у боротьбі проти турок могли покладатися лише на «чайки» січовиків.

в) 1771 року Запорозька флотилія зупинялась у Хаджибейській бухті під час свого переходу з Дніпра у гирло Дунаю: росіяни ще не мали свого флоту на Чорному морі й у боротьбі проти турок могли покладатися лише на «чайки» січовиків.

3. *Визначте, у якому рядку є вставна конструкція:*

а) Євген Маланюк разом з трьома братами (якщо мене не зраджує пам'ять) воював у родах армії Української Народної Республіки з більшовиками.

б) Майк Йогансен виростав у благодатному інтернаціональному середовищі (мати його була щирою українкою, батько походив із древнього шведського роду), яке зумовило розквіт його виняткових лінгвістичних здібностей.

в) Якщо йдеться про мовну ситуацію в Київській Русі, то вона мала, на думку більшості дослідників, такий вигляд: була церковнослов'янська, мова богослужіння, але основною розмовною мовою народу була українська мова.

II варіант

1. *Виберіть приклад із вставленим реченням:*

а) Як море, в долині хвилюється хліб, налитий снагою землі, – здається, по ньому проплисти могли б великі морські кораблі.

б) Червону руту не шукай вечорами, ти у мене єдина, тільки ти, повір.

в) Особливого значення для турок набув Хаджибей (до Хаджибея була прикута увага і російського командування) як найближчий зручний порт до Очакова.

2. *Виберіть правильний варіант постановки розділових знаків:*

а) Саме тоді, на думку багатьох істориків, козаками були утворені села Нерубайське (як, гадають, його назва пішла від назви козаків-нерубаїв, тобто тих, хто запрягнулися не рубати турок), Усатове та інші, про які свідчать сотні козацьких хрестів, що лишилися там до нашого часу.

б) Саме тоді, на думку багатьох істориків козаками були утворені села Нерубайське – як гадають, його назва пішла від назви козаків-нерубаїв, тобто тих, хто запрягнулися не рубати турок, – Усатове та інші, про які свідчать сотні козацьких хрестів, що лишилися там до нашого часу.

в) Саме тоді – на думку багатьох істориків – козаками були утворені села Нерубайське, як гадають, його назва пішла від назви козаків-нерубаїв, тобто тих, хто запрягнувся не рубати турок, Усатове та інші, про які свідчать сотні козацьких хрестів, що лишилися там до нашого часу.

3. Визначте, у якому рядку міститься вставна конструкція:

а) Як і в попередній війні, на боці Росії виступали українські козаки (проте цього разу вони офіційно називалися вже не запорожцями, а військом «вірних» козаків), які на початку війни були задіяні у тривалій облозі турецької фортеці Очаків.

б) Не кажучи вже про керівників війська (хоча б того ж Харька Чепігу або Антона Головатого), сотні рядових козаків чудово знали причорноморські степи та підступи до головних турецьких фортець в краї.

в) Як відомо, після закінчення війни російська влада вже не вперше відплатила запорожцям чорною невдячністю: маніфест Катерини II від 3 серпня 1775 року санкціонував знищення колиски українського козацтва.

Диктант

Секрети ділового спілкування

Психологи вважають, що чоловікові-керівникові (на відміну від жінки) необхідно обережніше підходити до того, що можна розповісти про своє особисте життя підлеглим, а що залишити за кадром.

Жінки більш чутливі до інтонацій, краще розпізнають з голосу психологічний стан людини, краще розрізняють вираз обличчя співрозмовника, тонше реагують на вираз болю чи страждання. Наявність таких рис навіть у бізнес-леді допомагає їй в успішному кар'єрному зростанні, позитивно впливає на підлеглих.

Придбання жінками-підприємцями чоловічих ознак (авторитарність, агресія, жорсткість – найяскравіші риси керівника-чоловіка) є однією з проблем ділових жінок.

Жінки мають надзвичайну здатність зберігати вірність і відданість одній справі (попри всілякі перепони!), плекаючи свій бізнес. Жінці так само важко із справою, в яку вона вклала свою душу, як важко їй з власною дитиною. З одного боку, це безцінно, але з іншого боку, ставлення до бізнесу, як до дитини, загрожує сумними наслідками.

Щоб тебе сприймали як особистість, треба, насамперед, нею бути. Будь-які ділові стосунки передбачають стриманість.

Існує ряд правил, виконання яких дозволяє налаштувати співрозмовника (незалежно від його/її статі) на діловий стиль спілкування.

Ваш колега чи партнер має сприймати Вас як жінку (оскільки спілкування з чоловіком йде за одними правилами, а з жінкою – за іншими), а для цього йому потрібні якісь зовнішні орієнтири.

У ділових колах заведено вітання за руку. Привітання за руку – традиційно чоловічий спосіб вітання. У більшості жінок він викликає легкий

дискомфорт (невідомо заздалегідь, будуть Вашу руку енергійно трусити чи спробують поцілувати).

Для уникнення плутанини і зняковіння краще подати руку ні у вертикальній площині (як для потиску), ні в горизонтальній (як для поцілунку), а в проміжному положенні під кутом до площини: хочете – цілуйте, хочете – потисніть.

Ніколи не метушіться – це складає погане враження у будь-якому випадку. Набагато краще все робити без зайвої квапливості і знервованості у пластиці, мові, міміці.

Одним словом, слід поводитися так, начебто Ви можете собі дозволити не поспішати. У разі гострої ситуації краще спочатку охолонути, зібратися, оцінити цю ситуацію з різних точок і тільки після цього робити якісь рішучі кроки (235 слів) (Т. Загрібняк).

Розділові знаки при звертанні Аудиторні вправи та завдання

I. Поясніть вживання розділових знаків при звертанні.

1. «Ти, смердючий «баршніку», – гукнув він до Сінамаги, – який товар маєш нахабство нам підсувати. 2. Миколайку, братику, що там так синіє? 3. Ой Настасю, сестро, не ратаєньки ідуть і не волики пасуть, оно по тебе, Настасю, тугоньки ідуть. 4. Ви, невірні, не знаєтесь на цьому? 5. І тільки глибоко в душі тоскно лунала пісня від матусі, все від матусі: «Ой глибокий колодязю, боюсь, щоб не впала». Мале, ми насмажили м'яса і накрили скатертиною табурет навпроти вікна вашої однокімнатної квартири.

II. Визначте звертання, поясніть розділові знаки.

Пані Віро, Володимире, до буфету завезли трюфелі у вакуумній упаковці! – повідомила Аліна, заглядаючи наступного ранку до приймальні.

Хвала тобі, вільна пісне, оздобо нових віків (Д. Загул.).

Кинь, добродію, неробство, дорожити варто днем (Г.).

Ти накуй мені, накуй, зозуле, літ-дукатів срібно-золотих (Я. Лесів).

Світ по-новому відкривати, поете, обов'язок твій! (М. Рильський).

Прийшла Покрова сиди, чумаче, дома (Народна творчість).

«Спасибі тобі, Богу милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки і, особливе, спасибі тобі за «Чорну раду»,- писав у листі до Пантелеймона Куліша Тарас Шевченко, повертаючись із заслання в грудні тисяча вісімсот п'ятдесят сьомого.

Ти, Україно, не покритка. Ти не вдова, Україно,

Чистої крові земля твоя, небо, сини твої, дочки,

Чистої крові культура твоя і твоя бездоганність,

Чистою мовою ти коліскову співатимеш дітям (М. Вінграновський).

III. Визначте звертання. Поясніть розділові знаки при них.

Бідна волошка, чому ти у житі, а не на клумбі волієш рости?.. Бідна! Для вчених людей і селян ти – непотрібний, шкідливий бур'ян. Чом же, ласкава така і красива, квітко нещасно, ти житу шкідлива? (М. Рильський.) Як легко й

просто це, мій дорогий Андрію, враз – розчерком пера – з історії змести Петрарки, Пушкіна, Міцкевича листи у вічність! (М. Рильський.) Щасливо, друзі, вам у казку долетіти! (М. Рильський.) Ні, не забув тебе я, люба зірко. (М. Вороний.)

IV. Прочитайте вірш, знайдіть у ньому звертання. Поясніть розділові знаки.

Пробач

Пробач, мій дню, що був похмурим,
Пробач, мій рух, що кволим був,
Пробач, любове, що в зажурі
Твоє ім'я на мить забув.
Пробач мені, серпневий степе,
Бо завинив, здається, знов
І на побачення до тебе
Я не збирався, не прийшов.
Пробач мені, далекий друже,
Що згадку затягли дими,
Хоч у свої серця байдужість
Не смієм поселяти ми.
Пробач мені, дитинства хато,
Що не озвавсь на тихий плач...
Стою німий і винуватий,
Зігнутий зболеним «пробач».

(В. Крищенко)

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Поставте розділові знаки при звертаннях.

О Ікаре нещасливий о Дедалів славний сину я мов бачу в цю хвилину вид і погляд твій звабливий! (М. Вороний.) Не сумуй моя зоре кохана нишком сліз не втирай рукавом. Вас діброви гаї у одежі рясній не побачу я в шасну годину. Півтретя десятка мій брате мій друже гучить твоя кобза. (М. Старицький.) Співці не марте вчені не шукайте, хто був той цар і як йому наймення. Пусти мене мій батеньку на гори, де ряст весняний золотом жаріє. Де поділися ви голоснії слова, що без вас моя туча німа? Де ви мої товариші колишні? Країно рідная ох, ти далека мріє. До тебе все летять мої думки.

II. У поданих реченнях підкресліть звертання і поставте розділові знаки.

1. Ярославно Ігор знову кличе шле гінця з далекого полка...(А. Малишко).
2. Зоре моя вечірняя зійди над горою поговорим тихесенько в неволі з тобою. (Т. Шевченко).
3. Підеш ти по Україні де життя буя виростає моя дитино зіронька моя (А. Малишко).
4. Яка ж ти о воле прекрасна пречиста (О. Олесь).
5. Брини бандуро стиха співай не угавай козацькая утіхо брини про рідний край (В. Залізник).
6. Вечірне сонце дякую за всіх котрі нічим не осквернили душу

(Л. Костенко). 7. Куди ти мчиш куди летиш моїх поривів птице рання?
(А. Малишко). 8. Повій вітре тихесенький з-за синього моря та принеси в Україну козацькую волю (Т. Шевченко). 9. Черевички невеличкі ніженька маленька танцюй танцюй дівчинонька поки молоденька! (Народна творчість)
10. Куди ж по всіх зневір'ях і жалях знов поженеш мене лихая доле?
(М. Вороний)

III. У поданих уривках з листів класиків української літератури визначте ключові слова і відмінок, у якому їх вжито. Укажіть, які з даних звертань належать до офіційного, а які - до особистого листування.

Друже мій єдиний! Друже мій, Богу милий! Мій щирий, мій єдиний земляче! Мої любії, мої єдині друзі! Мій голубе сизий! Вельми шануемий добродію ласкавий! (3 листів Т. Шевченка). Вельмишановний пане редакторе! Високоповажні панове! Шановний ювіляре! Ласкавий і любий пане добродію! Дорогий приятелю, шановний пане докторе! Дорога наша мамо! Люба моя, сердечна Олю! (3 листів І. Франка).

IV. Перепишіть речення, поставте розділові знаки при звертаннях. Схарактеризуйте звертання за морфологічним вираженням, за будовою, за місцем у структурі речення.

1. Гордою, сміливою бурею бурхливою встань народі і зраджений як один, устань: з гімном – перемогами новими дорогами підемо на брань (Чум.). 2. Але ж, мабуть, ми правди не зурочим, що світ вже так замішаний на злі, що як платити злочином за злочин, то як же жити люди на землі? (Кост.). 3. Боюсь твоїм очам відкрити душу. Ти чорнобривий пильно не дивись! Тепер із болем забувають я мушу Того, хто так, як ти, дививсь колись (Ткач.). 4. В мене ім'я України моєї з сонцем погожим з'єдналось навек. Друзі Погляньте сьогодні на неї – Вся вона – ніби проміння потік (Ткач.). 5. Ой сонечку-батечку догоди, догоди! А ти земле-матінко уроди, уроди! (Олесь). 6. Мій рідний сину бійся нічийх, Вони завжди безликі і холодні (Крищ.). 7. Моя біографія друзі сягає в далекі ті дні, коли мене бусол на лузі підкинув батькам навесні (Біл.) 8. Приймай мене мій ярий світе В свої журу чи благодать, Щоб разом плакати, і радіти, і все, що буде, розділять (Крищ.). 9. Впади нещасний та убогий і заритай! Бо вколо – тьма (Тел). 10. Ти постаєш в ясній обнові, як пісня, линеш рідне слово. Ти наше диво калинове кохана материнська мово (Біл.). 11. Мій красеню Дніпре Наче хмари сірим Стаєш: ти від осінньої імлі (Ткач.). 12. Мати мати Не журися, Не сумуй, не проклинай... Я і сам ходжу, як смуток, з серцем, змученим украй... 13. О слово рідне Орле скутий Чужинцям кинуте на сміх! Співочий грім батьків моїх, Дітьми безпам'ятно забутий. 14. О моя дитино Вік твій – місяць май. 15. Спи дитиночко кохана Баю, люлі, бай. А ти місяцю до рана В колисоньку сядь. 16. Спи ж мій малесенький годі гулять... Зайчики білі давно уже сплять (О. Олесь). 17. Співуча, солов'їна мово-мамо Перед тобою сонячні мости (Шуш.).

V. Поставте іменники Дніпро, зима, мати, батечко, пташка в кличному відмінку і введіть їх у речення як звертання. Поясніть пунктограми.

VI. Запишіть текст під диктовку. Звірте написане з надрукованим. Знайдіть у тексті звертання, визначте, чим вони виражені. Поясніть пунктограми при звертаннях.

Що ми залишаємо в серцях своїх синів, батьки? – запитаю я сам у себе, у своїх ровесників – батьків і матерів, виходячи з підлітками в похід до витоків радості їхнього дитинства й отроцтва.

Я закликаю всіх батьків і матерів: ходімо разом з нашими дітьми до витоків радощів їхньої юності, покажемо їм ці витoki, нехай вони всім серцем відчують, якою дорогою ціною здобуті їхні радощі. Утвердимо в серцях своїх синів, дорогі батьки і матері, те, що стало для них святинею, – самовіддану любов до Вітчизни. Повторимо, дорогі батьки, у своїх синах і дочках нашу чесну, важку, красиву молодість, наші ідеали, наші мрії про щастя, про добробут наших родин.

Зробіть, дорогі батьки й учителі, так, щоб кожна дитина пройшла шлях – від першої пригорщі землі для садіння яблуні до першого достиглого яблука, – і ви переконаєтесь, що ця романтична, одухотворена добрими почуттями праця облагороджує людину.

Семирічні хлопчики, яких я двадцять років тому зустрів на порозі школи і які тоді були соромливі, тулилися до материнської руки, – стали дорослими людьми. І щоразу, коли приводить свого сина батько, якого я знав з колиски, я в думці питаю молодого батька:

– Що ти залишив у серці свого сина, батьку? Ти повторив себе в своєму синові – в нього твої очі, твоє волосся, твої рухи...

Але чи зможеш ти повторити в ньому свою душу, чи зможеш створити людину, таку ж красиву, як ти, і красивішу, ніж ти?

Кожному молодому батькові, який переживає незабутні почуття хвилювання в ті хвилини, коли син робить перший крок по цій стежині, хочеться сказати: залиш, дорогий батьку, в серці сина свого моральне і духовне багатство поколінь.

Залишимо, дорогі батьки, в серцях наших синів усю красу навколишнього світу, все багатство сердець наших предків (В. Сухомлинський).

Контрольні тести

I варіант

1. У якому з наведених речень є звертання, яке треба виділити комами?

а) Коліна преклонивши, як Почаїв, стоїть душа перед усім святим (Л. Костенко).

б) Бурунда, німий, синій з натуги і злості, зиркнув довкола по долині (І. Франко).

в) Коли ти дівонько не хочеш жати, то я ж тебе не силую (Леся Українка).

2. У якому з наведених речень є звертання, яке треба виділити комами?

а) На що ви проміняли королево троянду і живого солов'я? (І. Жиленко)

б) Гріє сонечко! Усміхається небо ясне, дзвонить пісеньку жайворонк, затонувши десь в бездні-глибині кришталевого океану (І. Франко).

в) Чіпка перестав хліба робити, став по ярмарках їздити, полотна скуповувати та перепродувати (Панас Мирний).

3. *Звертання може виділятися за допомогою:*

- а) коми, лапок, знака оклику;
- б) коми, знака оклику;
- в) коми, тире, знака оклику.

4. *У якому з наведених речень є звертання, яке треба виділити комами?*

- а) Долина Храмів у душі залишиться, хоч всі склепіння храмам обвалились (О. Пахльовська).
- б) Важко було люди і вам зі мною, і мені між вас (Л. Костенко).
- в) Грає море зелене, тихий день догора (Д. Луценко).

II варіант

1. *У якому з наведених речень є звертання, яке треба виділити комами?*

- а) Через тумани лихі, через великеє горе ти світиш мені моя зоре (Леся Українка).
- б) Аркадій Петрович, широкий у своїй блузі, як дзвін, вступив у столову (М. Коцюбинський).
- в) Я не співець чудовної природи з холодною байдужістю її; з ума не йдуть знедолені народи, – їм я віддав усі чуття мої (П. Грабовський).

2. *У реченні: Душе моя вже хоч озвись в мені! (Г. Світлична) – допущено помилку, тобто порушена така пунктограма:*

- а) кома між однорідними членами речення;
- б) кома при відокремлених членах речення;
- в) кома при уточнювальних, пояснювальних та приєднувальних членах речення;
- г) кома при порівняльних зворотах;
- г) кома при вставних словах, словосполученнях, реченнях;
- д) кома при звертаннях;
- е) кома при вигуках та окличних, питальних стверджувальних, заперечних словах.

3. *У якому з наведених речень є звертання, яке треба виділити комами?*

- а) Тухольці будуть битися до останнього, щоб не пустити вас через гори (І. Франко).
- б) Не вам мій спів уквітчані герої кривавих справ, не вам мій голос, – ні! (П. Грабовський).
- в) Василь Семенович ще спав і з ліжка почув щось за гомін, за тупіт (Панас Мирний).

4. *Правильно виділено звертання в реченні:*

- а) Пісне, моя ти, підстрелена пташко, мусиш замовкнуть і ти (І. Франко).
- б) Мій брат Богдане, сповістив полковників, що ти живий і що чекаєш їх (Л. Костенко).
- в) Безмежнеє поле в сніжному завою, ох, дай мені обширу й волі! (І. Франко)

г) Ще краще було б, пане Лесю під спів колядок сісти в темному куточку або грітися біля вогню в грубці і слухати казку (*О. Іваненко*).

г) Що старий, якби ти попрохав ще й худоби та птиці? (*Народна творчість*)

Диктант **Арфо серця мого!**

Мово рідна! Ти ж – як море – безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю. Мільйонноголосо бриниш говірками, а вони шумлять, і дзвенять, і б'ють у наші груди, мов хвилі морські – в берег.

Красо моя! В тобі мудрість віків, і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів твоїх у днину побідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого; в тобі, мово, неосяжна душа народу – його щирість і щедрість, радощі й печалі, його труд, і піт, і кров, і сміх, і безсмертя його. Арфо серця мого! Люблю зажуру пісень твоїх, і невмирущий оптимізм гумору твого, і музику слів твоїх. Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий у світі, без тебе – перекотиполе, що його вітер несе у сіру безвість, у млу небуття. Твердине моя, і захисток, і гордість, і розрада в годину смутку! Люблю тебе і в гніві, коли ти клекочеш, як вулкан, і гримиш громами на ворогів, і вбити можеш словом єдиним, як блискавкою. Люблю і твою ніжність, ласкавість, лагідність, коли ти одним-однісіньким словом зігриваєш, мов сонцем... (185 слів) (*С. Плачинда*)

Розділові знаки при стверджувальних, заперечних, питальних та окличних словах **Аудиторні вправи та завдання**

І. Поясніть розділові знаки при стверджувальних, питальних, окличних та заперечних словах.

1. Зворушливо, чи не так? (І. Роздобудько) 2. О, забула, у них ще була одна – Ольга (І. Роздобудько). 3. А всі довкола дивуються: «О, який талант! Яке диво!». (І. Роздобудько). 4. Ну гаразд, підемо, а то вже запізнюємося на музику (І. Роздобудько). 5. Сірі дні змінюють темні ночі. Де небо? Де сонце? (М. Коцюбинський) 6. – Геть! – каже, багато вас тут ходить таких!.. (Б. Грінченко) 7. – Чуєш? – кивнув Панас головою в той бік, де за яром манячив панський густий сад, обнесений мережаним та мальованим штахетом (С. Васильченко). 8. – А що? – стала прислухатись молодиця. – Соловей...- О.. я ще сьогодні вдосвіта чула, промовила жінка (С. Васильченко). 9. – Е, ні! – не згоджувалась молодиця (С. Васильченко). 10. – Отже, завіряю, що це наш! – уперто стояв чоловік (С. Васильченко). 11. – Гм... А може й наш, – не вірить уже собі жінка (С. Васильченко). 12. – Та наш! З легеньким жалем завіряє Панас (С. Васильченко).

II. Випишіть питальні, окличні, стверджувальні та заперечні слова.

1. Ото господи, як злякала, аж ноги затрусились... Встань! Чого тобі? (І. Карпенко-Карий) 2. Як? За благородного чоловіка не хочеш? (І. Карпенко-Карий) 3. Що то за слово таке – любити? Кажі мені, що то за слово таке?.. Га? Що воно означає: чина чи дворянство? (І. Карпенко-Карий) 4. Видумка! Витребеньки! Баб'ячі химерики! Чина, дворянство треба любити, а другої любові нема на світі!.. (І. Карпенко-Карий) 5. Тату!.. Папінька! (І. Карпенко-Карий) 6. А хіба вже пізно? – Та вже світає... (І. Карпенко-Карий). 7. І тут! Стали, збилися до купи, сторопіло закліпали очима: – Дивіться! Глядіть! Що це таке? Так, народна пісня землі української – це насамперед історія землі української та невмирущість духу народного, це глибинний світ реального життя й боротьби, світ надій-сподівань, які не покидають людину і в найтяжчі лихоліття (М. Стельмах). Ні, це не дзвін, а мої надії бентежно запасмились наді мною і в мені (М. Стельмах).

III. Підкресліть питальні, окличні, стверджувальні, заперечні слова. Визначте питальні, окличні, стверджувальні та заперечні слова, поясніть розділові знаки.

На вокзалі

– Добрий день, панове.

– Добридень.

– Перепрошую, чи не підкажете ви, як проїхати до історичного музею?

– Це дуже просто! Сідаєте в метро, до речі, воно ліворуч від вас, і виходите на станції «Історичний музей». Правда, прийдеться скористуватись переходом, ну то вже запитаете у людей. Забув сказати: їхати треба у бік центру.

– Дякую. Але ви знаєте, я приїжджий, тому хотілося б побачити хоч трохи Харків. Чи не можна туди дібратись якимось наземно?

– То звичайно! Трамваєм чи тролейбусом. Зручніше трамваєм, зупинка тут недалеко, за цією сірою будівлею. Сідайте на шестірку чи одинадцятий номер, доїдете до центру, а там спитаєте. Квиток у нас коштує 30 копійок.

– Дуже вдячний за роз'яснення, вибачте, що забрав у вас час. Та хочеться ж побачити щось цікаве та історичне у Харкові.

– О! Так саме в центрі і є наша історія! Ну, бажаю вам гарних вражень від нашого міста. До побачення. Перепрошую, а ви звідки?

– З Херсону. Дякую за гостинність. Приїжджайте і ви до нас.

– Ну, то як буде нагода! Але ж вдячний за запрошення! На все добре!

У місті

– Перепрошую, пані, ви не підкажете, де тут знаходиться Успенський собор?

– Та ось же він, праворуч від вас! Ви що, не місцевий?

– Ні, приїхав з Херсону, їду до Москви, проїздом у Харкові. Говорили, що красиве місто, особливо центр, хочу переконатись.

– То ви вперше у нас?

– Авжеж. На жаль, не можна дістати гіда для однієї людини, то приходиться перепитувати у людей.

– О, то, звичайно, шкода! Але ж, зачекайте! Я тут працюю недалеко, й у мене зараз обідня перерва. Ось, бачите, несу колегам тістечка до чаю. Я через 5 хвилин повернусь з подругою, і ми вам спробуємо допомогти!.. А ось і ми! Ну, почнемо нашу міні-екскурсію по центру Харкова.

(Далі учасники діалогу по черзі розповідають про споруди та пам'ятники архітектури, що знаходяться у центрі міста.

– Як бачите, наше місто справді привабливе своїми спорудами!

– Ні, мабуть, найбільше воно привабливе своїми гостинними мешканцями! Я навіть не чекав такого сервісу! Дуже вдячний вам за цікаву розповідь. До речі, ми так і не познайомились!

IV. Складіть діалог, використовуючи питальні, окличні, стверджувальні та заперечні слова.

V. Підкресліть окличні, стверджувальні та заперечні слова.

Ні, але я бачила ту гарненьку медсестру, яка його доглядає. 2. Так, але вона сказала це не мені, а тому молодикові зі скальпелем. 3. Справді? А ще про що ти думала? 4. Хіба ти вмієш читати думки? 5. Тим більше, що я і так знаю, про що і про кого ти думаєш. 6. – Як тобі з жінкою? – Добре. Нам нема про що сперечатися. 7. – Препогана сьогодні погода. – Авжеж, – відповідає чоловік. 8. Розмова двох сусідів: – Ваш пес третю ніч вис. Якщо він витиме ще дві ночі поспіль, це на смерть. – Невже? І хто ж має померти? – Ваш пес. 9. Що ж, Сво, я знову залишилася без нової сукні. 10. – Ну ось, – каже чоловік і вказує на привабливий капелюшок. – Купи собі оцей. 11. – Видно з першого погляду, що ти нарешті оженився. – Справді? – На пальті всі гудзики. – Еге ж, це перше, що зробила моя дружина, – навчила мене їх пришивати. 12. «Не рюмсай, – втішає батько. – Ану лишень свисни, і, може, картуз буде». 13. Так, Київ, розташований на берегах могутнього Дніпра, дуже гарний.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Поясніть розділові знаки у реченнях з питальними, окличними, стверджувальними та заперечними словами.

1. – Дмитрику, витер би свій глобус. Він увесь покритий пилом. – Хіба можу я витерти пил з усієї земної кулі? 2. – Чи справедливо карати людину за те, що вона не зробила? – Звичайно, ні. – А вчитель мене покарав за незроблену вправу. 3. Що ж, твоя історія зайвий раз доводить, що знання зайвими не бувають. 4. Чи можу я побачити Миколу з п'ятої палати? 5. Ні, тату, дощу нема, Рябко сухий. 6. – Мене просили вийти заміж безліч разів. – Хто ж вас просив? – Батько й мати. 7. Хіба ти не розповів про свого багатого дядечка? – Отож-то й воно. Тепер Марія – моя дячина. 8. Вибачте, чи ви часом не знаєте, де зупиняється п'ятий трамвай? 9. – О, ні. Я дивитимуся передачі по телевізору. 10. Чи це далеко від нашого готелю? 11. Та щоб ото я лізла на оте чорне та їхала? Та ніколи в світі. Біжи, хай батько вертається та забере мене додому. Та

ні, бабусю, - вимовляю я. – Не треба, нащо вам туди лізти? – Ну, ходімо, сідати вже пора.

II. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Першими випишіть речення з прислівником «так», потім із стверджувальною часткою «так». Визначте речення з «так», де можлива варіативність у постановці коми. Вставте, де потрібно, пропущені букви, розкрийте дужки.

1. Так молодо радіс...но й дзвінко ... дивлюся у даль степову (В. Сосюра).
2. Так сл...зина то впала (Леся Українка). 3. Ні краще ворогу на одсіч... дати та так щоб голова зл...тіла з плеч! (Леся Українка). 4. Так вільна вільна пісня!
5. Я знаю так се хворії примари... (Леся Українка). 6. І жаль і сміх і плач і пісня (в) купі то буде так мов лебедин...ий спів (Леся Українка). 7. Хай ми хоч раз заговоримо громом так як веснянії хмари! (Леся Українка) 8. Мандруємо вогким туманом (на) зустріч сліпій снігов...ці. Так линуть малим кар...ваном у вирій запізне...ні птиці (Леся Українка). 9. Так я вільний маю бистрі вільні думи (чарівниці) (Леся Українка). 10. Так що ж нехай те вже давно минуло, а серце любить, поки не заснуло те світло, що живе і без з...рі (Леся Українка). 11. Що ж йому ще (не) раз доведеться розчаровуватись (Є. Гуцало). 12. Ні ти не вмреш, ти щастя поховаєш під білим покр...вом несправджен...их надій (Леся Українка).

III. Перепишіть речення, вставивши літери та пропущені розділові знаки. Підкресліть питальні, окличні, стверджувальні, заперечні слова.

1. Що ж не дає мені промовить просто: «Так доле ти міцніша, я корюся»? (Леся Українка) 2. Ага це все вин...ваті ол...ні (Є. Гуцало). 3. Ні йому вже (таки) добряче надокуч...в оцей хлопч...сько (Є. Гуцало). 4. Ні-ні то не тіні від віт...я ст...лилися (в) низу... (Є. Гуцало). 5. (Не, ні) сну мені, (не, ні) одпоч...нку (Марко Вовчок). 6. Що як (би) мене взять та повернути до дядини? (П. Мирний) 7. Ні (не) має р...згадки, провітку (не) видно! (П. Мирний) 8. Що ж дивись там з ч...рних кутків на мою тінь... (М. Коцюбинський) 9. Ні так не можу (М. Коцюбинський). 10. Так було холодно (М. Коцюбинський). 11. Так було по ночах (М. Коцюбинський). 12. Так що ж я мав казати? Еге про дівчину (М. Коцюбинський). 13. Що ж побачимо, як далі буде (М. Стельмах). 14. Ні небо слів тих не поверне, і не поверне їх земля (Б.-І. Антонич). 15. Так за клопотами забулася й журба (Г. Тютюнник). 16. Не надивився ні я на сади рожеві криниці юності убогим корячком не вичерпав (М. Рильський). 17. Що ж напитки та наїдки та убран...я пр...хороші та забави та турніри, а на все ж потрібні гроші (Леся Українка).

IV. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Гей ти, коню, ти маро крилата! Де ти там під хмарами ганяєш? (Леся Українка). 3. О земле рідна! Знаєш ти свій шлях у бурі, у негоді! (М. Рильський) 4. Ой, музо-чарівнице, ти вірна помічнице, прилинь до мене з неба! (Леся Українка) 5. Гей, народе! Будеш жити! (П. Тичина) 6. О, не один нащадок Прометейя блискучу іскру з неба здобував (Леся Українка). 7. Так, я буду крізь сльози сміятись, серед лиха співати пісні (Леся Українка). 8. А що, не я тобі казала: не йди! (П. Мирний) 9. Ні! Такої краси не знайду я! (В. Сосюра) 10. Так! У справедливих армій доля завжди прекрасна (О. Гончар).

V. Поставте розділові знаки. Поясніть їх уживання.

1. Ой ви сльози дрібні сльози! Ви змиєте горе (Т. Шевченко). 2. Здрастуй здрастуй Прометею! А бунтуєш? – ну бунтуй! (П. Тичина). 3. Так Тепер не могло бути сумніву жнива починаються (Ю. Збанацький). 4. Ну що ж нехай хлопець змалку звикає до правди (І. Цюпа). 5. Ні я жива. Я буду вічно жити (Леся Українка). 6. Так я вільний маю бистрі думи-чарівниці (Леся Українка). 7. Ох та яке ж оце хороше!.. (Марко Вовчок) 8. Ні я забудь тебе не міг (В. Сосюра). 9. Ой чи забув ти серце – козаче пісню що мила співала (Леся Українка).

Контрольні тести

І варіант

1. У реченні: **Ні, ти не той, хто власні греблі рве** (М. Вінграновський) виділяється комою:

- а) питальне слово;
- б) стверджувальне слово;
- в) заперечне слово.

2. У якому варіанті допущено пунктуаційну помилку у виділенні слів-речень або вигуків?

- а) Ач вигдавав! (І. Кочерга)
- б) Ні, буде холодно (В. Винниченко).
- в) О! Бачиш? Дощ весняний пішов (М. Качуренко).

3. У реченні: **Так! Торіччеллієва пустота** (І. Карпенко-Карий) – виділяється знаком оклику:

- а) питальне слово;
- б) стверджувальне слово;
- в) заперечне слово.

4. У якому варіанті допущено пунктуаційну помилку у виділенні слів-речень або вигуків?

- а) Дай Боже помудрити тому, хто вважає себе мудрим (Б. Смоляк).
- б) Весна, приходь! Та швидше, гей! (В. Сосюра)
- в) Ніч яка, Господи, місячна, зоряна! (М. Старицький)

II варіант

1. У реченні: **О так, живемо – не хлібом єдиним у цьому світі** (Г Світлична) виділяється комою:

- а) питальне слово;
- б) стверджувальне слово;
- в) заперечне слово.

2. У якому варіанті допущено пунктуаційну помилку у виділенні слів-речень або вигуків?

а) Ой, у нас всі двірські кралі мало не мліють, коли його бачать (Ю. Винничук).

б) Всі, у кого серце вірне сонцю нашої весни, сійте зерно – гей! – добірне в нерозмежовані лани (М. Рильський).

в) Скажи мені будь ласка тату, чого ячмінь наш так поріс? (Є. Гребінка)

3. У якому варіанті допущено пунктуаційну помилку у виділенні слів-речень або вигуків?

а) Добре, він прийде... і більш нічого... ха-ха-ха!.. А про лист ні слова (М. Коцюбинський).

б) Щоб добре жити, треба багато робити (Народна творчість).

в) О вже й горобці прилетіли до столу, – хіба я вас просив? (В. Яворівський)

4. У реченні **Я не рибалку, ні, я дні і ночі тебе одного виглядаю, жеду...** (Г. Світлична) виділяється комою:

а) питальне слово;

б) стверджувальне слово;

в) заперечне слово.

Диктант

Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер – на великому слов'янському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехах, – всюди він був би між своїми. Боявся еси, Тарасе, що вмреш на чужині, між чужими людьми. Отже, ні! Посеред рідної великої сім'ї спочив ти одпочинком вічним. Ні в кого з українців не було такої сім'ї, як у тебе; нікого так, як тебе, на той світ не проводжали. Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх, і сім'я рідна в тебе найбільша. Ти-бо, Тарасе, вчив нас не людей із сього світу згоняти, не городи й села опановувати: ти вчив нас правди святої животворящої... От за сю-то науку зібралися до тебе усіх язиків люде, як діти до рідного батька; через сю твою науку став ти всім рідний, і проводжають тебе на той світ: з плачем і жалем великим. Дякуємо богу святому, що живемо не в такий вік, що за слово правди людей на хрестах розпинали або на кострах палили. Не в катакомбах, не в вертепах зібралися ми славити велиого чоловіка за його науку праведну: зібралися ми серед білого дня, серед столиці великої, і всею громадою складаємо йому нашу щирю дяку за животворне слово (214 слів) (П. Куліш).

Розділові знаки при вигуках Аудиторні вправи та завдання

I. Знайдіть вигуки, поясніть розділові знаки при них.

А. 1. – Так я у його вкрав барана.

– Ну, так навідайсь до Дем'яна.

– Е, і Дем'яна я боюсь

– Погано ж!.. Ну, а чи не прийме Клим?

– Ох, братику! Теля я в його з'їв!

2. – Гай-гай! – Пацюк мовля. – Раденька,
Як кажуть, що дурненька!

3. – О, бити б вас обох та бити!
Горілочки не треба вельми пити.
4. Примір недовго б показати,
Та – цур йому! Нащо чіпать!..
5. Аж чує – кличе хтось:
– Гов, дядьку! – хтось гукнув близенько.
6. Дай, Боже, так і людям жити.
7. – Еге, - зам’явся Севастян, - гуртом їдять.
8. – Ой, де ж ти, смерть моя!
Закрий мені навіки очі, щоб вже не бачив я,
Зневаги тяжкої, дурної поторочі.
9. – Таких суддів, такої похвали
Не дай нам, Боже.
- 10 – Ет, вигадки! Велике діло – миш.
11. – Здоров, співун! Насилу вгледів я.
12. – Тут щось з розгону в воду бух,
А жаби з переляку: – Ух!
– Ой Доле, змилуйся в пригоді!
13. – Ох, - каже, - як не гріх котам
Таких малесеньких, безвинних не жаліти!
14. – Гай, гай, Дідусику! – озвався один Вітряк.
15. – Ой квіти, мої діти!
Нащо ж я вас кохав?
– Ох! – Каже Правдонька. – І я його боюсь.

(Л. Глібов)

Б. 1. – Тю-тю, дурний, розігнався! – Будяк обізвався. 2. – От тобі й на! – Хто-небудь пристидить. 3. – А цур їм, дітям тим! – Зозуля закувала. 4. – Нум-нум! – всі почали кричати. 5. – А курочка пішла тихесенько сама. – Ох, то-то, то-то, то-то, промовляє, - свого нема...6. – Ох важко, - Клим сказав. – Ану, озвався Дем’ян, - потіш мене, мій друже. 7. – А хлопчик на Свиню: «Чу-чу, чу-чу!» - кричить... – Гай, гай! Дивився б із воріт, а лізти високо малому не годиться. 8. Покличем кума на підмогу, а жінка знов йому: – Торох! Як по стіні горох. 9. – Ой Гаю! Гаю зелененький! – Промовив він, пускаючи димок.10 Шу-шу, шу-шу, шу-шу... прощайте! Я так від сміху й покотивсь... 11. Гоп! Гоп! Діти-молодята! І дівчата, і хлоп’ята! Здивувались дуже діти: «Тьху, погана!..Так верни ти...» А я пряник гам та гам – «Вибачайте, не віддам!» 12. Ой куди ти, сизокрилий, куди поспішаєш? 13. Гей, чуйте! Диво я придбала! Не гайтеся, час дорогий! – Ет, не такий страшний той біс, як ти його намалювала (Л. Глібов)

II. Визначте групу вигуків, їх значення і роль у тексті.

Ганна, Данило, Ничипір і Кіндрат

Данило. Здоровенькі були, Тимохвівно!

Ганна. Ох мені лихо! Як же ви мене злякали, нехай вам абищо!

Данило (сміючись). О, бодай вас! Що ж тут за страх: чоловік поздоровкався, а ви й жахаєтесь!

Ничипір (люб'язно). Неначе тая куріпочка... Отсіі жіночки такі повдавалися полохливі...

Кіндрат (усміхаючись). Еге, полохливі...

Ганна. Вам смішки...

Данило. А вам ні крішки!.. (Сміючись). О, щоб вас муха вбрикнула...

Кіндрат. Еге, вбрикнула...

Ганна. Коли ж ви несподівано увійшли та й гукнули.

Ничипір. Я ж кажу, що сії жіночки мов справді куріпочки: на самоті то й походжає, і квочке собі, а тільки що-небудь шелесне – зараз пурх з переляку!

Кіндрат. Еге, пурх з переляку!

Ганна. Ви вже почнете вигадувать – і не переслухаєш! Ось сядьте лишень та посидьте, щоб усе добре сідало. (*Олег Павленко*)

Лісові балакуни

Якось насварилися птахи на відомих лісових балакунів: – Хоч би хвилинку помовчали! А то Сорока цілісінський білий день скрекоче – плітки переказує, Зозуля все перераховує – та часом і помиляється. Пугач вночі лякає, спати не дає. А Болотяний Бугай у річку дзьоба пустить та й гуде собі так, що аж на тому боці чути!..

Засоромились балакуни. Зібралися докупи, кажуть: – І ми мовчати вміємо. Відтепер аж доки нас не покличете, ми ані пари з дзьобів... Аж тут із нори під сосною вилізли руді Лисенята та й почали гратися... Пугач не втерпів, витріщив свої банькати очі:

–Пугу! Пу-гу-у! Ану геть звідси, не заважайте нам мовчати!

Почувши це, Болотяний Бугай аж ревонув спересердя:

–Що ти за птах, Пугачу!..

А Зозуля швидко перерахувала:

–Ку-ку! Ні, він не один, це ви обидва розбалакалися. Ку-ку!

Тоді Сорока... аж заскрекотіла в захваті.

–Лише мені одній вдалося промовчати.

(*Юрій Ярмиш*)

III. Прочитайте, правильно інтонуючи речення. Укажіть у реченнях вигуки. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. О, хто казав, що скрізь ідилія, троянди без тернів? (М. Рильський)
2. Гей, до бою з ворогами! Плач і смуток занехай! (Д. Загул)
3. Сонце, волю зустрічати, гей, виходь, мій брате! (В. Поліщук)
4. Гей, на коні, і шаблі в долоні! (М. Антіох)
5. Ех!.. І вдарило кляте життя. Тільки струни у серці:

дзінь... дзінь... (Д. Фальківський) 6. Ех, коли б тільки можна назад повернути прожите! (Д. Луценко) 7. Задивилася осінь у дзеркало літа, того літа, що любе, ой, любе мені (Н. Поклад). 8. О, ніколи не може умерти той, хто вигадав зорі земні! (В. Сосюра) 9. Ах, пані, скільки сонця в вас! (Олександр Олесь) 10. Ну, а ми в житті немало попотерлись (Б. Олійник). 11. А здолати нас – ох, непросто! Кров козацька в серцях кипить! (В. Шукайло) 12. Солодко й тоскно, ах... (В. Сосюра) 13. Гей, мій оратаю, з доброю радою вийди назустріч зеленій весні (Г. Коваль).

Б.. 1. О, скільки ласк і невичерпних сил таїш в собі ти, українська земле! (Д. Луценко) 2. Ой, гиля-гиля, гусоньки на став!.. (Народна творчість) 3. Гей, лети, мій коню, степом і ярами, розбий мою тугу в бою з ворогами! (Народна творчість). 4. О Боже мій милий! Що я наробила? (Народна творчість) 5. Ой, уже ж тая стежка білим снігом припала (Леся Українка). 6. Ну, то хоч раз послухай – не завадить (Леся Українка). 7. Кує зозуля. Б'є молоточком у кришталевий великий дзвін: Ку-ку! Ку-ку! Ку-ку! (М. Коцюбинський) 8. Ах! Як всього багато: неба, сонця, веселої зелені! (М. Коцюбинський)

IV. Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки.

1. О вічні книги сестри білочолі! Життя без вас розруха світова (П. Перебийніс). 2. О слово Будь мечем моїм Ні сонцем стань! (Олександр Олесь) 3. Мово сили й простоти гей яка ж прекрасна ти! (І. Багряний) 4. Антична мудрість гордо оживала в твоїм о Русь допитливим житті (В. Симоненко). 5. Ох-ох-ох! застогнала на печі Кайдашиха укриваючись рядном (І. Нечуй-Левицький). 6. О не вбивай поезії в мені! (Н. Кіт) 7. Ох пісне чому як той птах не летиш? (М. Рильський) 8. О скільки ласк і невичерпних сил таїш в собі ти українська земле! (Д. Луценко) 9. Ой що ж мені ой що ж мені весна несе? (Д. Фальківський) 10. Ну а яка ж бо ти люба в вінку що обвиває голівку палку! (М. Рильський) 11. Сад шумить ой шумить мені сад... Не вернутись ніколи назад (В. Сосюра). 12. Дитинством!.. Так дитинством враз запахло! Агей хлоп'ята! Чуєте? Мерщій на вулицю біжім! (Н. Тихий) 13. Ануте діти ось сідайте! (Л. Глібов) 14. О якби-то старість знову стала юністю братове! (В. Сосюра)

V. Прочитайте. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова.

1. Ой про нашу чесну славу буде мир гриміти (П. Куліш). 2. Ой, скільки неба над маленьким серцем! (С. Йовенко) 3. Ой знаю я ж я, знаю, чого це ти тужиш, запізнена пісне моя! (Д. Загул) 4. Ой, пам'яте! Запитую вже всоте, чого дзижчиш, набридлива осо? (В. Сторожук) 5. А життя прожити перекотиполем? Ой, озветься воно потім болем, ой, озветься... (М. Шостак) 6. Ой гули над сумними ланами невблаганні удари гармат! (В. Сосюра) 7. Невже моя пісня не хвиля? Ой леле! Даремні питання... (Леся Українка)

VI. Запишіть під диктовку. Позначте в реченнях пунктограму «розділові знаки при словах-реченнях і вигуках». Написане звірити з надрукованим.

А. 1. Гей, через море, друже, відгукнись (М. Рильський). 2. Гей! Серця, я бачу, сяють (О. Олесь). 3. Ой куди ж ти, човнику, ой куди? Ти ж не знаєш справжньої та й води! (С. Йовенко) 4. Закоханий в Карпати, ну ж, прийди! (Л. Забашта) 5. О, як горить душа моя тривожна! (В. Сосюра) 6. Гей, помчімо ж,

мої коні, пошукаймо долі! (В. Шукайло) 7. Ех, ви, коні, коні, молодість моя! (В. Сосюра) 8. Ой повій, та вітре милий, там, де ходить коник білий! (С. Йовенко) 9. Боже! Що робилося в той час з паничем! (П. Мирний) 10. І хотілось до болю тоді закричати на всесвіт: «Агов! Прощавайте, літа молоді!» (Д. Фальківський) 11. Куди розбіглись, куди сховались, агей, куди? (Б. Олійник.) 12. Штиблети каші просять? Овва, і це пусте! (А. Рембо)

Б. 1. О, скільки радісних пригод у серці здійснення чекає! (Д. Загул) 2. Мамо! Егей, чуєш мене крізь морози, прогнози, заноси, покоси і перекуси? (Б. Олійник) 3. Диво дивне! У цих казкових нетрях щось не так (П. Перебийніс). 4. Тю, чого цей сіроманець братається зі мною? (Є. Гуцало) 5. Де фотографі? Де поети? Нуте, хлопці, сюди скоріш! (В. Симоненко) 6. Ануте, заграйте щонебудь! (П. Мирний) 7. Цитьте, хлопці!.. Дихання спиніть... Моє серце на бруку лежить (В. Сосюра). 8. Ех, юні дні! Ех, дні кохані! (Д. Фальківський) 9. Лишенько, але ж не тільки мальви танцюють, а й калачики неподалік од них теж ворущаться (Є. Гуцало). 10. Тьох та тьох! Який весільний спів! Тьох та тьох! Яке дзвінке звучання... В кожній пісні – море почуттів. В кожній пісні – пристрасне кохання (Д. Луценко).

VII. Поясніть, яке значення мають звуконаслідування. Зверніть увагу на фонетичний склад їх.

Він жив, той морок, рухався, дихав, шептав щось тисячними устами, безперестанно, уперто, з посвистом, як стара баба. Соломія сиділа перестрашена та прислухалася, про що шепче морок. – Шу...шу...шу... – починав він іздалека, – шу...шу...шу... – одзивалось тут коло неї, — шу...шу...шу... – шепотіло все разом — а пощо було клясти ... шу-шу... а тепер умре... побачиш – умре... шу...шу...шу...

Соломії ставало моторошно. "Брешеш, брешеш... – хотіла вона кинути в лице злomu морокові, – він мій... він буде жити... його не дуже поранено... адже він стільки пробіг..." Але морок уперто шумів своє: – Він умре... шу... шу... (М. Коцюбинський)

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Прочитайте. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Боже Великий, єдиний, нам Україну храни! (О. Кониський) 2. Пошли нам, Боже, нині Богунів, щоб вберегли омріяну Державу! (Є. Лещук) 3. Нині нашому народові, слава Богу, вже відомо чимало героїчних сторінок боротьби за незалежність України (М. Плав'юк). 4. Невже ж, їй-Богу, українці, такі ми стали лихварі? (М. Сіренко) 5. Не дай Господи, нікому, як мені тепер, старому, у неволі пропадати, марне літа коротати (Т. Шевченко). 6. Боже вам допоможи, дядьку! (Марко Вовчок) 7. Я здужаю, дякувать Господові, і зароблю собі й хліба шматок, і сорочку (Марко Вовчок). 8. Господи! Не знали, де й посадити мене (І. Нечуй-Левицький). 9. О Господи, о Господи, прости мене, прости! Дай українцю мужності державу зберегти (Г. Булах). 10. Сдиний Боже! Все обсіли хама. Веди мене шляхетними шляхами (Л. Костенко). 11. І слава Богу, обійшли бульдозери – сільвиконком цю церквицю не зніс (А. М'ястківський). 12. Ой

синку, не спарувати голуба з сорокою... А проте, дай Боже, час добрий, я невістці рада (О. Кониський).

II. Визначте групу вигуків, їх значення і роль у тексті.

Із рушницею на перепілок

З рушницею полюють перепілки восени, коли вже просо вклоняється хазяїнові повними китицями каші, а навкруги проса, куди оком кинеш, – самі стерні, та копи, та скирти... От тоді на просищі з собакою інтесно настріляти повнісінький ягдташ перепілок... Ситі вони тоді дуже... Вони запливають тоді жиром і, коли ви їх поскубете, перед вами не птиця, а грудка масла. Коли охотитесь на перепілок з вашим власним собакою, то це найвища насолода.

– Піль!

– Бах! Єсть!

– Піль!

– Бах! Єсть!

Так що ви маєте повне право потім усім говорити:

– За якусь годину-півтори мій Ральф подав мені шістдесят сім перепілок!

Насилу встигав.

– Піль!

– Бах! Єсть!

– Піль!

– Бах! Єсть!

От собака! Ах, і собака ж!

(Остап Вишня)

III. Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Обґрунтуйте вживання і невживання коми при вигуках.

1. О дивокраю мій казковий! Я збережу про тебе спомин (В. Шукрайло).
2. О, які ви добрії, очі мої синії! О, які ви добрії, о, які хорошії! (В. Сосюра)
3. Благословивши дружньою рукою, о краю мій, тужу я за тобою! (М. Рильський)
4. О аромати трав, о крила днів багрянні, що заплели вгорі невиданий кінець! Ну, серце, говори! (Д. Павличко)
5. О, перекинь моста, моя немудра пісне, до радощів людських і до людських зусиль (М. Рильський).
6. І в тім твоя доля, о пісне, щоб вічно летіти вперед! (В. Сосюра)
7. Ой Марку, Марку! Від дівочих брів добра не жди! (М. Рильський)
8. Ой, люлі, люлі, синочку, колисала тебе в сповиточку (Л. Забашта).
9. О неукраїнська Україно, де твоїх кобзаренят вогненна сила? (Н. Поклад)
10. Ой, не буде рятунку, не буде там, де вмерла навіки душа (О. Довгий).
11. О давні дні, о юні сили! (В. Сосюра)
12. Гей, шаленая пісне! і в кого вдалась ти така непокірна? (Леся Українка)
13. Ах серце, радуйся, люби цей світ! (П. Перебийніс)
14. Ой ти, дубочку кучерявий, ой а хто ж тебе скучерявив? (І. Франко)
15. О скорбна осінь! Із тобою і я до болю посумнів (Д. Загул).
16. Ой, скоро вже з південними вітрами ударить в небо пісня журавлина (Д. Фальківський).

IV. Визначте групу вигуків, їх значення і роль у тексті.

Навчання

Навіть уночі приснились йому ті карлючки, хрестики, бублики, що прозиваються літерами, і Семен краще вивчив їх уві сні, ніж увіч. На другий день Семен знав цілу азбуку. Почались склади... Семен ніяк не міг скласти до купи літер, а дванадцятилітнього вчителя брала нетерплячка – і він скуб учня за чуприну, крутив вухо. Семен усе терпів та все перекручував, намагаючись скласти як треба. «Отеє, – думав він, наморившись по лекції, – поки станеш паном – треба балакати по-пташиному. Кра-кра! – згадав він склади. – Се зовсім як ворона. Або: ку-ку! – наче зозуля кує», йому навіть почулось, що над головою заскреготала сорока: ре-че-че!.. Зацвірінькав горобець: цвірінь! цвірінь!.. «Невже й се було нині в книжці?.. Ні, не було се, мабуть, завтра буде»... – думав сонний хлопець, засинаючи на лаві (М. Коцюбинський)

V. Визначте групу вигуків, їх значення і роль у тексті.

1. Золота осінь... Ах, як не хочеться листу з дерева падати, – він аж ніби кров'ю з печалі налився і закривавив ліси (Остап Вишня). 2. А кінь – худоба плохенька. Ярмо надів – і "гей"!.. (Остап Вишня) 3. Е-ех, дочко, дочко, що питаєш? – зітхнув солдат. – В Альпах... під висотою вісімсот п'ять... Смертю хоробрих. Стоять серед неораного поля навколішках – бородаті, в шинелях, забр'юхані, без шапок... Ех! (О. Гончар) 4. Лукаш (здивовано, злякано): Ой! Що се за сопілка? Чари! Дай подивлюся... Ой, яка ж хороша! (Леся Українка) 5. Геть! Не глузуй! Геть! Не мороч мене! Чого стоїш? Злидні: Ми тут! А хто нас кличе? Мавка: Геть! Щезайте! Ніхто не кликав вас! (Леся Українка) 6. А, от ти хто! Я від старих людей про мавок чув не раз, але ще зроду не бачив сам (Леся Українка).

VI. Поясніть, яке значення мають звуконаслідування. Зверніть увагу на фонетичний склад їх.

1. ...Се жайворонки. 2. ...Се вони, невидимі, кидають з неба на поле свою свердлячу пісню. 3. Дзвінку, металеву й капризну, так що вухо ловить і не може зловити її переливів. 4. ...Блискають тільки гострі, колючі згуки, і дрібно сиплеться регіт на металеву дошку, як шріт. 5. Хочу спіймати, записати у пам'яті — і не виходить. 6. От-от, здається...Тью-і, тью-і, ті-і-і... 7. Ні, зовсім не так. Трійю-тіх-тіх... І не подібно (М. Коцюбинський)

Контрольні тести

I варіант

1. У реченні: **Ах мене вересень з розуму зводить (Г. Світлична):**

- а) є вигук, який слід виділити комою;
- б) є частка, співзвучна з вигуком, тому кома не ставиться.

2. У реченні: **Ой скільки люду збіглося на Парнас (Л. Костенко):**

- а) є вигук, який слід виділити комою;
- б) є частка, співзвучна з вигуком, тому кома не ставиться.

3. У реченні: **Ого, батько сплять і досі (І. Карпенко-Карий) – наявна така пунктограма:**

- а) кома між однорідними членами речення;
- б) кома при відокремлених членах речення;

- в) кома при уточнювальних, пояснювальних та приєднувальних членах речення;
- г) кома при порівняльних зворотах;
- г) кома при вставних словах, словосполученнях, реченнях;
- д) кома при звертаннях;
- е) кома при вигуках та окличних, питальних, стверджувальних словах.

II варіант

1. У реченні: ***О зірочко, пощо ти срібна, пощо ти синя й золота, коли нікому не потрібна твоя пресвітла доброта (І. Жиленко):***

- а) є вигук, який слід виділити комою;
- б) є частка, співзвучна з вигуком, тому кома не ставиться.

2. У реченні: ***О не зрони із уст лихого слова, коли саджає жінка хліб у піч! (Л. Костенко):***

- а) є вигук, який слід виділити комою;
- б) є частка, співзвучна з вигуком, тому кома не ставиться.

3. У реченні: ***О Господи! Та це ж не новина. Було дантесів... А лишився Пушкін! (Т. Шевченко):***

- а) є вигук, який слід виділити комою;
- б) є частка, співзвучна з вигуком, тому кома не ставиться.

Диктант

Дзінь

В якийсь момент острів затихав. Чи їх сполохувало щось, чи хтось із них – найталановитіший і найславетніший маестро – подавав якийсь знак. Але тиша німувала недовго, її проламував найнахабніший, найсміливіший, найбезталанніший голос. Мабуть, володар того голосу знав, що в інший час його ніхто не слухатиме. "Дзінь-дюр, дзінь-дюр-тьох", – оце і вся пісня. Поспішливо обзивався в другому кінці острова інший, трохи вдатніший, але теж не високого польоту співак. Мабуть, брався вчити нездару. "Тьох-тьох, дзінь, лясь-дясь". Тоді враз, мабуть, ображені зривались кілька. Пісні били навхрест, зливалися, розсипалися, десь у невидимій висоті спліталися знову і падали на річку та її береги мелодійним дзвоном. Тут перемішалися всі школи, тут змагалось безліч напрямків. І аж тоді десь посередині острова, мабуть, на білій грушці, озивався справжній маестро. І хоч на ту мить острів дзвенів од співу, його пісня не губилася. Він озивався мовби лїниво, знехотя: Тіох. Тіох. Тоді захоплювався, віддавався на волю власному співу й бив у небо дзвінко, аж вставала в берегах луна: тіур-тіур-тіур, фіть-фіть, лясь-лясь-лясь. І цим останнім звуком запечатував вуха (138 слів) (Ю. Мушкетик).

Складне речення. Розділові знаки в складносурядному реченні

Аудиторні вправи та завдання

1. Прочитайте речення. Перепишіть, підкресліть граматичну основу та поясніть розділові знаки у складносурядних реченнях.

А) 1. Достигла нива золотиста, і зріють яблука в саду (М. Терещенко). 2. Звечоріло, і в повітрі стало холодніше (П. Мирний). 3. Танула сиза мла, й у первісній величі сходило сонце (В. Підмогильний). 4. Ох і дівчина ж красива, рум'янесенька, вродлива, та сидить вона в хатинці в зеленесенькій хустинці (Народна творчість). 5. Нас ні бурі не скосили, ані шторми не взяли (П. Тичина). 6. Встала й весна, чорну землю сонну розбудила, уквітчала її рястом, барвінком укрила; і на полі жайворонок, соловейко в гаї землю, убрану весною, вранці зустрічають (Т. Шевченко). 7. Найменший шелест або стук – і моє серце падає, завмирає (М. Коцюбинський).

Б) 1. Село лежало в зеленому вибалку, а по горбах чорніли поля (Є. Гуцало). 2. Майор лаявся, проте злості не чулося в його словах (О. Гончар). 3. Цілісінький день залицялося сонце до хвилі морської, та не подається красуня лукава... (Дніпрова Чайка) 4. Зайців даремно цілий день я стежив, зате в душі – рожево-білий сніг на давні бурі і на муки ліг (М. Рильський). 5. Не тільки жаворонки нас, мене й товаришів, вітали, але й гречки в той самий час рожевим гомоном співали (М. Рильський). 6. Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання (Леся Українка). 7. Глянув я на лівий бік від себе – а там знов нова картина, нова краса (І. Нечуй-Левицький).

В) 1. Часом качка в повітрі прошумить, або кажан проти місяця блисне (О. Вишня). 2. Фронт мовчав, чи його не чути було за вітряницею (О. Гончар). 3. Чи то галич налетіла, чи то гору турки обступили? (Леся Українка) 4. Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Леся Українка). 5. То не розбурхались моря, то не хвилі котить вітер (В. Лагода).

Г) Встала й весна, чорну землю сонну розбудила, уквітчала її рястом, барвінком укрила; і на полі жайворонок, соловейко в гаї землю, убрану весною, вранці зустрічають (Т. Шевченко). Сіно дотліває поволі, і лиш часом бухне з тріском сніп іскор, або вітер зірве напівзотлілий вихоть та розмече зірками (М. Коцюбинський). Вона мала жорсткі риси побіля вуст і біля очей – таке обличчя намалював би старовинний художник на дубовій дошці, зображуючи Богоматір чи святу; материна голова якраз затуляла сонце, і його проміння, іскрячись у розмаяних чорних косах і обертаючи їх на яскраві, такі прозорі срібні волоконця, творило довкола материні голови мерехтливий німб (Є. Гуцало).

Г) По весні тане сніг і починає прокидатися земля після зимового сну (О. Іваненко). Ще лист не жовтів у осінній журбі і трави не никли зів'яло (В. Сосюра). Заснули верби на облозі і вітер задрімав (Л. Глібов). 2. Тільки в одній ліплянці світилися два віконця й вився димок з вербового димаря (М. Коцюбинський). 3. Там, де тільки що був горб, зіяла глибока яма і на десятки метрів навкруги цукрову білість снігу засипала спущена земля

(О. Толстой). 4. Коли він торкнувся смичком до струн скрипки, все на світі зникло і залишилася тільки музика (В. Собко). 5. Як зайшло за гору сонечко, завмер усякий рух та помовк пташиний спів (П. Мирний).

Д) Коли відбудуться збори і хто їх скликає (З газети). 2. Свистіння і гуркіт. Вражай і трохи! (М. Бажан) 3. Сумно й глухо (П. Мирний).

II. Запишіть складносурядні речення, розташовуючи їх у такій послідовності:

- а) із сполучниками єднальними;
- б) із сполучниками протиставними;
- в) із сполучниками розділовими.

Поставте відповідні розділові знаки. Складіть схеми речень.

1. Тепло було і вишні цвіли рясно (М. Вовчок). 2. Вода вже налягала втягувала валила з ніг але найстрашніше було вже пройдено (О. Гончар). 3. Молода черешня на подвір'ї гнула на всі боки та не було їй порятунку від вітровію (О. Донченко). 4. Хата біліє ярко між зеленими тополями та блищать ясні віконця (М. Вовчок). 5. Реве Дніпро й лани широкополі медами пахнуть й колосом шумлять (А. Малишко). 6. Осінь шуміла нічними дощами а вдень ці дощі всотувалися у землю (С. Скляренко). 7. Вітру на морі не було проте клекотав сильний прибій (С. Скляренко). 8. На гору досягнути нелегко зате з гори зручніше боронитись (Леся Українка). 9. То шумів зелений лист то в вінку мінився золотом ряст весняний то золотим дощем лились пісні (Леся Українка). 10. Небо стало синє-синє а в повітрі літало серпанкове тонесеньке павутиння (О. Іваненко). 11. Шелестить іноді очерет та іноді десь ізбоку зашарудить болотний щур (О. Вишня). 12. То шумів зелений лист то мінився золотом ряст (М. Коцюбинський).

III. Спишіть речення в такому порядку:

- а) речення з однорідними членами;
- б) складносурядні речення.

Розставте розділові знаки, складіть схеми складносурядних речень.

1. Човна одв'язано лунає стук весла і стежка нам услід рухома пролягла (М. Рильський). 2. Серцем відчував Іван горе і погнав коня додому (М. Стельмах). 3. Галан не любляв друкарської машинки звук писати чорнилом а то й простим олівцем (А. Макаренко). 4. Слова ласкаві та думки лукаві (Народна творчість). 5. Не їсться не п'ється і серце не б'ється і очі не бачать не чуть голови (Т. Шевченко). 6. Вона сидить у садочку та вінок плете з червоного та з білого маку зеленим барвінком перевиває (М. Вовчок). 7. І вже не розбереш чи то видзвонюють залізні занози в кленовім ярмі чи дзеленькають золоті дзвіночки так густо розвішані в небі (І. Цюпа). 8. Десь заблудилась [Соломія] у плавнях або вовки роздерли її (М. Коцюбинський). 9. Приходив дощ а потім було зимно (Л. Костенко). 10. В день такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання (В. Сосюра).

IV. Спишіть, розставте розділові знаки.

1. Навколо стояла відволожена вечорова тихість а в ній золотим мальком поволі коловоротились зорі (М. Стельмах). 2. Після вечері Микола взяв свиту й ліг спати на току на соломі але його не брав сон (І. Нечуй-Левицький). 3. Тяжкий біль і ненависть одним корінням переплелися в душі Дмитра проте

похилене чоло було спокійне (М. Стельмах). 4. Котра зараз година і чого він досі не приїхав? 5. І де вони переймали пісні і хто їх учив? (О. Довженко) 6. На ранок зірвався вітер і небо заволокло сірими розпатланими хмарами (А. Головка). 7. Трапилось щось неможливе війна робилась звичайним побутовим явищем і нікого не зворушував лазаретний стогін оборонців вітчизни (М. Хвильовий). 8. На землі і в повітрі білів сніг та маячили цупкі замерзлі стовбури дерев закурених снігом (М. Коцюбинський). 9. Хвилина і табун мов буря понесла (М. Рильський). 10. Коли батько прийшов і мати стала йому розказувати Федькові в очах уже було зовсім жовто і голова була страшно тяжка і гаряча (В. Винниченко). 11. Потім двері грюкнули і все стихло (А. Головка).

V. Спишіть, розставляючи розділові знаки. Підкресліть граматичні основи. Подайте схеми.

1. Земля тремтить у млості і ронить пелюстки і невідомі гості злітаються в садки (М. Рильський). 2. Моя любов чолом сягала неба а Гриць ходив ногами по землі (Л. Костенко). 3. Усе іде але не все минає над берегами вічної ріки (Л. Костенко). 4. Уже відспівав свою мелодію на вербовій сопілці березень і поплив з гір у доли швидкими потоками (І. Мамчур). 5. Отак і сходяться пісня і життя присмерк давнини і світанок сьогодні (М. Стельмах). 6. Туман уже піднявся і небо стало сірим (М. Коцюбинський). 7. Безперервно співають птахи і простір довкола пронизаний їхніми весняними голосами (Є. Гуцало). 8. Ще срібний місяць воду п'є з блакитного потоку а вже над шахтами встає зоря золотоока (В. Сосюра). 9. Повітря тремтить від спеки і в срібнім мареві танцюють далекі тополі (М. Коцюбинський). 10. В провулках поміж тинами клубочилася темрява але небо було світле й зоряне (Г. Тютюнник). 11. Де ж тепер дорога? Де ж тепер він і де його вечірня надія? Тиша і пустка... (М. Коцюбинський) 12. Безперестанку чий-небудь лікоть одпихає тебе назад або хтось ззаду кладе на плечі руки (М. Коцюбинський).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Спишіть речення в такій послідовності: а) складносурядні речення; б) складносурядні речення із спільним другорядним членом; в) прості речення з однорідними присудками. Розставте розділові знаки.

1. Ущухнуло море і хвилі вляглися (Є. Гребінка). 2. На очах згорталось листя вільхи і висихала мов на велетенській черені, висока болотяна трава (Ю. Збанацький). 3. Сонце йому отьмарилось і світ потемнів (В. Сосюра). 4. Пригадалось малярство мрії і з нутра стала підійматись якась могутня міцна сила (С. Васильченко). 5. Ось ранок синім возом їде і сонця сніп в село везе (Б.-І. Антонич). 6. Вже червоніють помідори і ходить осінь по траві (М. Рильський). 7. Повертає хлопець голову і на одному з сухих дерев бачить наряджену в шовк і дорогий оксамит з синьо-зеленими переливами пташку (Ю. Збанацький). 8. За хвилину двері рвучко розчахнулись і на порозі з'явився директор (Ю. Смолич). 9. Від куща падає тінь і розсіваються приємні запахи (У. Самчук). 10. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здійсалося з

місця (М. Коцюбинський). 11. Цокнув замок і в серці замкнулась рішучість (М. Коцюбинський). 12. Поки ми спускались в долину червоне сонце котилось краєм макітри і хмари зовсім посунули (М. Коцюбинський).

II. Перепишіть речення, розставляючи потрібні розділові знаки, підкресліть головні члени речення, поясніть пунктограми.

1. Вона (Соломія) приклала до рани мокру холодну ганчірку і Остапові стало легше (М. Коцюбинський). 2. Порт'єра роздвинулась і в мій кабінет увійшло двоє (М. Хвильовий). 3. Я іду до гаю і в блакить безкраю серце моє лине й птицею співає (В. Сосюра). 4. То лише мить і рибки кудись зникли (О. Іваненко). 5. Скоро уся долина і гори заблищать вогнями і разом з димом із землі здіймається вгору пісня (Л. Костенко). 6. Ще тільки вирок і скінчиться справа (Л. Костенко). 7. Чи вітер крізь кураїну свище чи тоскно хтось наспівує поблизу (О. Гончар). 8. Зайців даремно цілий день я стежив зате в душі – рожево-білий сніг на давні бурі і на муки ліг (М. Рильський). 9. Для українських вишиваних рушників характерні спільні ознаки проте кожен регіон має свої відмінності за формою способом виготовлення оздоблення кольоровою гамою (З підручника). 10. Рушником перев'язували сватів але вишивати їх дівчина мусіла сама і тому вишивати навчали дочок змалку (З підручника).

III. Складіть і запишіть по 3 складносурядні речення, частини яких з'єднані комою, тире, крапкою з комою. Зробіть їх синтаксичний розбір.

Контрольні тести

I варіант

1. У якому складносурядному реченні на місці ризи треба поставити кому?

а) Черниш і Сагайда вийшли на вулицю / і гострий дощ ударив їм у розпалені обличчя (Олесь Гончар).

б) Повз саклю тягнуться по вулиці рипучі нудні мажари / їх обганяють порожні вози каменярів (Х. Алчевська).

в) Розкішна цариця тропіків пава / і раптом на куці з наших північних країв, на калині? (Д. Степовик)

2. Яке з речень є складносурядним?

а) Я мріяв колись обійти широкий світ і добре до нього придивитись (О. Довженко).

б) В небі жайворонки в'ються заливаються-сміються грають дзвонять цілий день і щебечуть і співають і з весною світ вітають дзвоном радісних пісень (О. Олесь).

в) Великий ліс коло села виглядав поважно і стурбовано і лише десь-не десь дрижало замираюче пожовкле листя на чорному гіллі (О. Кобилянська).

3. У якому складносурядному реченні вжито протиставний сполучник?

а) Тільки кінські підкови кляпали та калюжа на всі боки розбігалася од прудкої їзди (П. Мирний).

б) На історії дід не знався та все ж із ним цікаво було побалакати (Г. Хоткевич).

в) Чи то під впливом прощання й Соломіїних сліз чи внаслідок реакції по пережитих турботах його огорнув жаль (М. Коцюбинський).

4. У якому складносурядному речення на місці ризи треба поставити тире?

а) Небо вкрили дрібні білі хмари / і сонце крізь їх біло пінне мереживо світило тепло й лагідно (Я. Гримайло).

б) Незабаром там запалав вогонь, дрова були сухі / і в небо шугнуло малинове полум'я (В. Малик).

в) Дунув вітер понад ставом / і сліду не стало (Т. Шевченко).

5. У якому реченні кома між частинами складносурядного речення не ставиться?

а) Десь спереду гукнув паровоз і здригнулись вагони (А. Головка).

б) Останній сніг приречено білів струмочок перший жебонів у тиші і урочистий клекіт журавлів стояв до ранку в зорянім узвишші (М. Луків).

в) А встане сонце із огнистих плес залле проміння землю світанкову й зірки додолу спустяться з небес і на людей обернуться ізнову (М. Луків).

II варіант

1. У якому складносурядному речення на місці ризи треба поставити кому?

а) Зрештою, лежали лиш грубі верстви обпалого листя у пнях дерев / і панувала тиша... (О. Кобилянська)

б) На горизонті хвилі племін / і парус тане в далині (В. Собко).

в) Ця розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак / але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання (Леся Українка).

2. Яке з речень є складносурядним?

а) І радощі і болі і спогади і мрії для них давно вже стали спільними (О. Довженко).

б) Земля здавалася ще чорніша і голіша і мимоволі прокинулася туга (О. Кобилянська).

в) В лісі озиваються співи солов'їні і всі голоси весняної ночі (Леся Українка).

3. У якому складносурядному реченні вжито протиставний сполучник?

а) Дикий голуб пурхає низько над зелено-чорним берестом і дзвінко падають з листя краплі дощу (Ю. Яновський).

б) А лелеки летять за лелеками та повернуться, мабуть, не всі (А. Камінчук).

в) Сичі в гаю перекликались та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко).

4. У якому складносурядному речення на місці ризи треба поставити тире?

а) Тебе утрачу / і сама загину (Т. Севернюк).

б) Пройшла гроза / і ніч промчала / і знову день шумить кругом (М. Рильський).

в) Тепер садок потонув у темряві / і широкі вікна будинку, ясно освітлені зсередини, ніби висіли на сутіні вечора (В. Собко).

5. У якому реченні кома між частинами складносурядного речення не ставиться?

а) Ще один-єдиний вибух і її навіки пригорне у схованці (Ю. Яновський).

б) А от навколо його все цікавило і все здавалося після хатнього життя поки що вольним раєм (О. Іваненко).

в) Тарас допомагав йому і до вечора всі кошики були наповнені й укладені на віз (Д. Красицький).

Диктант **Пізня весна**

Запізнилася весна в цьому році. Весна причаїлася у сірій корі ґрунту, у деревах, у воді. Лише котики в лугах, зодягши хутрянні кожушки, повискакували; та ще бруньки бубнявіли хоч і повільно, але невідступно, з кожним днем круглішали все більше, набрякали, і їхні клейкі окупи, не витримуючи внутрішньої напруги, ледь-ледь лопали, виказували очам торжествуючу зелену барву майбутньої весни.

Відійшли проліски в лісі, вже засиніли фіалки, засвітився над опалим листом лісовий сон – вайлувата і трохи смішна в певності своєї краси квітка, а дерева стояли голі і, облиті байдужим промінням, сіяли навсібіч тонкий, ледь уловлюваний смуток. Лише на берізках вирізьблювалось перше листячко, ніжне мов дитяче зітхання, і з його появою помолодшали, стали одухотвореними самі берізки, де-не-де вкраплені в похмурий хаос дубів та грабів, і весь ліс немов здобувся на просвіток, на надію.

Повітря ж якесь безпристрасне, стримане. Чому це раптом навесні забракло йому емоцій, шалу пахощів, які дурманять і п'янять, де пропала його здатність пробуджувати в людській істоті тугу, мов брунька, віру в споконвічний розквіт природи? Емоції теж, видно, причаїлись, і шал буйний весни заховався десь, позирає на світ цей добродушним, спокійним зором розквітлих по озерцях та калюжках жовтих латашків...

Весну, либонь, зачарували, замовили, а тепер вона чекає й не може дочекатися на слово, яке відразу ж випустить її на волю (210 слів) (Є. Гуцало).

Розділові знаки в складнопідрядному реченні *Аудиторні вправи та завдання*

І. Прочитайте речення. Поясність розділові знаки у складнопідрядних реченнях. Випишіть засоби зв'язку. Визначте головне і підрядне речення. Вкажіть, які вони за значенням. Накресліть схеми.

1. Рання весна шуміла в небі хмарами перелітних птахів, що линули на північ (М. Чабанівський). 2. Живе лиш той, хто не живе для себе... (В. Симоненко) 3. Ми дивились довго, як хмаринка тане, як синіє синь, як колише вітер струни павутинь (М. Рильський). 4. Виспіває та щебече, поки місяць зайде (Т. Шевченко). 5. Повела житами стежка неширока в поле, де тополя мріє одинока (В. Симоненко). 6. Часом Десна розливалася так пишно, що у воді потопали не тільки ліси, а й сінокоси (О. Довженко). 7. А сонечко встане, як перше вставало (Т. Шевченко). 8. Чайка скиглить літаючи, мов за дітьми плаче (Т. Шевченко). 9. Видно, було вже пізно, бо ніде по хатах не

світилось (П. Мирний). 10. Щоб вода не залила вогонь, довелось підкладати у багаття якнайбільше дров (В. Арсенєв). 11. Коли вдосвіта виїхати, то на обід саме поспієш (П. Мирний). 12. Сонця не було ще видно, хоч деякі шпилі гори вже порожевіли (М. Коцюбинський). 13. Молоді чорняві скрипачі позакидали назад голови, так що на їх ледве держались шапки (І. Нечуй-Левицький). 14. Народу зібралось дуже багато, чого ніхто не сподівався (М. Коцюбинський).

II. Спишіть, розставте розділові знаки. Сполучні слова підкресліть однією рискою, а сполучники – хвилястою.

1. Як я люблю оці години праці коли усе навколо затиха під владою чаруючої ночі! (Леся Українка) 2. Щоб прийшло на землю сподіване щастя треба великої праці (М. Коцюбинський). 3. Для того щоб вода не залила вогонь довелось підкладати в багаття більше дров (І. Багряний). 4. А проте тієї сили духу що зрива на ноги в нас нема... (П. Воронько) 5. Мені здається що пейзажі в нас на Україні приголомшливої краси й величі (Ю. Яновський). 6. Ви чули як шумлять бори у вересневі вечори? (А. Малишко) 7. Ніхто не знав коли й де побудовано цю шхуну (М. Трублаїні). 8. Треба знати чим землю засівати (Народна творчість). 9. Чим чорніший пар тим біліша паляниця (Народна творчість). 10. Люблю людей землі моєї бо й я землі моєї син (В. Сосюра).

III. Спишіть, розставляючи знаки. Визначте види підрядних речень.

1. Я певен що культуру праці треба виховувати з шкільної лави (З газети). 2. Наш народ ніколи не забуде чиею кров'ю завойована велика Перемога (З газети). 3. І де в світі тая сила щоб в бігу його спинила (І. Франко). 4. Що для безсмертя народилось від зброї смертних не умре! (М. Рильський) 5. Чому ж стоїш без руху ти коли весь світ співає? (О. Олесь) 6. Коли вже підвода з возним і вояками рушила з місця на вулиці показався горбань Фока (В. Гжицький). 7. Де кров текла козацька трава зеленіє (Т. Шевченко). 8. Хлопці боялись поворухнутись щоб не злякати (О. Гончар). 9. Які б то звуки розітнулись коли б ви дивних струн торкнулись (О. Олесь). 10. Христя така маленька дівчинка хоч їй і двадцять шість літ (М. Хвильовий). 11. Для того щоб любити власний народ не треба нам ненавидіти інший народ (О. Кобилянська).

IV. Спишіть, замініть дієприкметникові звороти синонімічними підрядними реченнями.

1. Гомонить земля, сполохана зненацька вітрами. 2. У віддалині синіють кришталевою стіною височенні гори, покриті вічним снігом. 3. За лісом починалося село, розкидане на горах та в глибоких ярах. 4. З куща виросла здорова квітка, вся виткана з золота й вогню. 5. Наказ, надісланий зі штабу, прочитали всі. 6. На гострому кінці мису коло берега колихались тільки хвилі, облямовані білим мереживом. 7. Ми побачили біля хати ялинку, зрубану лісником вранці. 8. Марійка подарувала мені рушник, золотими нитками вишитий.

V. Розставте пропущені розділові знаки. Поясніть вживання коми між двома сполучниками.

1. І коли опускаєш зір додолу то все довкола наче відкриває перед тобою свій смисл (В. Гжицький). 2. Але деякі були в залізних панцирах а як їхали залізо дзвеніло глухим голосом (В. Гжицький). 3. Круг за кругом ходить кривий

Онисько вхопившись за чепіги і хоч його давно ломить у попереку не признається сам собі зраділий від праці хлібороб (Г. Тютюнник). 4. Зелена трава ворушилася у воді а голубе небо нерухомо лежало в ній і коли довго дивитися на чисте водяне безмежжя то здається що голубий світ перевернувся згори вниз... (Г. Тютюнник) 5. На повітках сиділи ворони а коли він стукав хвірткою вони важко знялися вгору (В. Шевчук). 6. Сонце уже стояло в полудні і припікало так що поки вийшли за вал у поле добряче впріли і потомилися (В. Шевчук). 7. Став він ще більше спати ніж звичайно хоронився від потягів яких ніколи не боявся і хоч було вже зовсім тепло не починав купатися (В. Підмогильний). 8. Голос її не підносився й не стихав і коли бабуся починала розповідати кіт облишав свої іграшки й спокійно засипав (В. Підмогильний). 9. Так холодно що якби не вмів дрижати то змерз би (Народна творчість). 10. Але коли ви такі добрі що не відмовились би перекласти щось із рукопису то я дозволю собі скористатися з цього і якщо зможу пришлю вам рукопис (М. Коцюбинський).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. З поданих простих речень утворіть складнопідрядні речення з можливими сполучниками та сполучними словами.

1. Вдарив мороз. Листя зів'яло. 2. Грубі сиві хмари низько висіли над землею. Все від них темніло та сіріло. 3. Вночі, мабуть, не потрапимо на туристську базу. Доведеться заночувати в полі. 4. Рано-вранці корабель виходить з гавані. Нікому не дозволено вже сходити на берег.

II. Запишіть, вставляючи замість крапок потрібні за змістом підрядні речення. Визначте їх вид.

1. Сонце пекло так, що.... 2. Ми виконуємо свої завдання так, як... . 3. Ніколи не було так, щоб... . 4. Пливти човном було куди приємніше, ніж... . 5. Вітер ніжно гладив пшеничний колос, ніби... . 6. Небо виблискує ясними зірочками, мов... . 7. Мати була така рада, мовби... . 8. Хлопець вирвався на волю, наче... . 9. Грім гримів, немов... . 10. Тепер уже видно було й відблиски вогню, немовби... . 11. Двір заріс споришем та зеленів, неначе... 12. Тарас дивився на Остапа такий здивований, начебто... .

III. Спишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Летять моїх дум лелеки в те село що за ним вітряки синіють (В. Сосюра). 2. Щовечора як зіронька до місяця сходить молода дівчинонька в садочок виходить (Т. Шевченко). 3. Добре жить тому чия душа і дума добро навчилися любити (Т. Шевченко). 4. Сонце так світить ласкаво що аж каміння сміється (М. Коцюбинський). 5. Земля що бився він за неї його в обійми прийняла (В. Сосюра). 6. Люблю людей землі моєї бо й я землі моєї син (В. Сосюра). 7. Щоб сили для пісень джерельної набрати я серцем до землі донецької туливсь (В. Сосюра). 8. Немає праці в якій людина не змогла б піднятися на вершину майстерності (В. Сухомлинський). 9. Замість того щоб вийти з небезпеки він продовжував командувати боєм (О. Гончар). 10. Ми озброїли працею руки щоб боротись за мир на землі (В. Сосюра). 11. Так тихо,

спокійно в зелених берегах що хочеться сісти на човен й поплисти (М. Коцюбинський).

IV. Спишіть речення в такому порядку:

- а) підрядне стоїть перед головним;
- б) підрядне стоїть після головного;
- в) підрядне стоїть у середині головного.

Розставте розділові знаки.

1. Тільки той збирає урожай хто невтомно ниву засіває (Л. Дмитренко). 2. В той час як надворі все вигоряло барометр уже третій день показував у конторі дощ (О. Гончар). 3. Першою думкою в Остапа було довідатись де вони (М. Коцюбинський). 4. Талант митця якщо він справжній талант не може стояти осторонь від долі свого народу (А. Малишко). 5. В той час коли Черниш пурхав десь курсантом Сагайду вже замітали в окопі суворі донські сніги (О. Гончар). 6. Доки сонце зійде роса очі виїсть (Народна творчість). 7. Звичайно замість того щоб длубатися в цій важкій австрійській землі хлопець волів би краще пройтися на руках по вогневій (О. Гончар). 8. Через те що випав сніг ще можна було дещо побачити на землі (З газети). 9. Земля висохла так що під ногами дзвеніла (М. Коцюбинський).

Контрольні тести

I варіант

1. У якому складнопідрядному реченні на місці ризи треба поставити кому?

- а) Урожай буде зібрано не пізніше/ як у серпні (З газети).
- б) Він дуже любив море/ на березі якого виріс.
- в) Син заввишки майже/ як батько.

2. У якому реченні підрядна частина відокремлюється з обох боків?

- а) Григорій Сковорода жив у той час коли народ припинивши вести довголітні виснажливі війни міг зажити більш-менш спокійно (В. Шевчук).
- б) Гуляли довго незважаючи на те що завтра – робочий день.
- в) Хазяйка хоч було тепло напинала на плечі кожух (М. Коцюбинський).

3. У якому реченні між виділеними сполучниками ставиться кома?

- а) Вони мовчки здіймалися вгору **і хоч** була вже ніч Іван виразно бачив при світлі зірок її обличчя (М. Коцюбинський).
- б) Люди зрозуміли **що якщо** вони добре працюватимуть то щось зароблять (Г. Тютюнник).

в) Коли увійшли у двір бабуся хотіла на них нагримати **та як** побачила кухлик аж руки до грудей притисла (А. Давидов).

4. У якому з поданих складнопідрядних речень є підрядне наслідкове?

- а) Коні ступали нога за ногою так що хлопчина без труду рівнявся з ними (П. Яцків).
- б) Нехай не знає втоми та рука що добре зерно в добру землю сіє... (М. Рильський)
- в) Бережіть теє слово що гранилось віками ... (Л. Забашта)

5. Який вид підрядного речення: Серед тих, хто пішки ходить, теж люди різні є: і безкрилі, і крилаті?

- а) допустове;
- б) означальне;
- в) порівняльне.

II варіант

1. У якому складнопідрядному реченні на місці ризи треба поставити кому?

а) Наступного дня з усіх усюд стікалися люди на толоку/ без якої в селі не обходилася будь-яка важлива робота (М. Слабошпицький).

б) Сьогодні ллє/ як із відра.

в) Треба бути уважним і/ коли обставини цьому не сприяють.

2. У якому реченні підрядна частина відокремлюється з обох боків?

а) Дерево благають щоб парості розпустило в їхнім біднім краї (Т. Шевченко)

б) Всі кому дорога була воля відчули смертельну небезпеку (Н. Рибак).

в) Сліпий страх зазирив Ядвізі у вічі і гнав її все вперед та вперед так що нарешті вона вже без пам'яті бігла до дубових закутих дверей (В. Ѓжицький).

3. У якому реченні між виділеними сполучниками ставиться кома?

а) Донька дуже любила свого батька, захищала його **і хоч** сама була вбога та все робила щоб заспокоїти його старість (М. Слабошпицький).

б) Кравчина зводиться **і щоб** не розбудити дітей тихо виходить з хати (О. Довженко).

в) Верхів'ями дерев сичав вітер **а коли** густа темрява оповила ліс почав сіяти дощ (К. Гордієнко).

4. У якому з поданих складнопідрядних речень є підрядне наслідкове?

а) Я тебе люблю так що стримати не в силі захоплених пісень що ллються через край (В. Сосюра).

б) Як радію я за ту людину що загублену радість знайшла (В. Сосюра).

в) Пташки що влітку так співали у ірій вже поодлітали (Є. Гребінка).

5. Який вид підрядного речення: **Як ти підносиш на руках дитя, світлішають думки і почуття?**

а) причини;

б) мети;

в) умови.

Диктант

Осяяне сонцем

Хвилина до хвилини, день до дня – час лежить на берегах твого життя сліпучо-білим піском, годі з-поміж нього надібати для себе помітнішу піщинку, затримати погляд на яскравішій. І зненацька в цьому мертвому хаосі заіскрився тобі жовто-зелений кристалик, сонце в ньому затремтіло, переливаючись, – і вже весь пісок немов ожив для тебе, бо в ньому виявилася ця жива цята, що пробудила тебе...

В тому чорному лісі світло стояло ясне й вогкувате. Ще недавно весна тільки йшла, грузнучи в потемнілих снігах, дихала туманами, пускала з пагорбків зеленувато-білі дзюрки струмків; ще недавно вона лише відчувалась

у потеплілій свіжості повітря, в поблиску набучавілої кори на деревах, у тому, як увечері пахне вилізла з-під снігу стежина, що від легкого приморозку вкривається завмерлим тремтінням студених павутинок. Ще недавно...

Побіля лісової стежки, по якій майже не ходять, поміж тонких шабельок трави несподівано натрапляю на білі оченята конвалій – за листям вони ледь помітні, а коли нагнути листя, коли зазирнути під кущики з різних боків, раптово стрічаєшся з їхніми чистими поглядами. Пахнуть ці квіти чи ні? Начебто ні, хоча й іде від них дух насиченої водою рослини, що навесні проткнулася з холодної землі... Ось воно що: пахнуть недавньою зимою, холодом (190 слів) (Є. Гуцало).

Розділові знаки в безсполучникових складних реченнях **Аудиторні вправи і завдання**

І. Прочитайте речення. Поясніть розділові знаки у безсполучникових реченнях. Вкажіть, яке значення мають прості речення, що входять до їх складу. Зверніть увагу на інтонацію. Подайте схеми.

А) 1. Вітер віє, сонце гріє. 2. Зелена трава горить-палає зеленим огнем, на її довгих листочках грає й сяє, мов самоцвітне каміння, чиста роса... (П. Мирний)

Б) 1. Защебетав соловейко, угору летючи; закувала зозуленька, на дубу сидячи. 2. Тече вода з-під явора яром на долину; пишається над водою червона калина (Т. Шевченко). 3. Скрізь зеленіло все, цвіло; так гарно, любо там було (Л. Глібов).

В) 1. Немає в нас ні одного достойного проректи українське слово Т. Шевченка: уся сила і краса нашої мови тільки йому одному відкрилася (П. Куліш). 2. Яка краса: відродження країни (О.Олесь). 3. Було ясно: космонавтам потрібні серйозні знання основ наук та інженерна кваліфікація (З газети). 4. Бачу здалека: хвиля іскриста грає вільно по синьому морю (Леся Українка). 5. Глянув у далечінь: на горах було видно Київ, лисніли позолочені бані та хрести на монастирях та церквах (І. Нечуй-Левицький).

Г) 1. Розум без книги – птах без крил (Народна творчість). 2. Ще сонячні промені сплять – досвітні вогні вже горять (Леся Українка). 3. Говорить – шовком вишиває (Народна творчість). 4. Слово до слова – зложиться мова (Народна творчість). 5. Защебетав соловейко – пішла луна гаєм (Т. Шевченко). 6. Подивилась ясно – заспівали скрипки (П. Тичина). 7. Млин меле – мука буде, язик меле – біда буде (Народна творчість). 8. Дівчатка-близнятка заговорять – весь світ усміхнеться (П. Мирний). 9. Зійде сонце – утру сльози, ніхто не побачить (Т. Шевченко). 10. Війнув вітер – листя з клена полетіло. 11. Дивлюся – аж світає, край неба палає (Т. Шевченко). 12. Загнали знов – ще гірш нема ладу (Л. Глібов).

II. Спишіть речення, розставте розділові знаки.

1. Пахне любисток і м'ята мальви цвітуть край вікна (Д. Луценко). 2. Вона посміхнулась, красива і сива як доля махнула рукою злетіли увись рушники. 3. «Лишайтеся щасливі! і стала замисленим полем на цілу планет, на всі покоління й віки (Б. Олійник). 4. Сонце вже покотилось на захід над полями здіймалась легка пара в небі як листя осики тріпотіли крильцями жайворонки земним соком

душіли трави в які причепурились горбки (П. Панч). 5. Сонце пригрівало сильніше земля дихала вільготніше із голубого неба долітав повний жалю журавлиний трубний клич (Г. Тютюнник). 6. Дивлюсь у воду місяць у воді сміється (О. Довженко). 7. Грай мені коханий у сопілку нехай вона все лихо зачарує (Леся Українка).

III. Прочитайте, поясніть розділові знаки, накресліть схеми речень. Поясніть смислові відношення між частинами речень.

1. А може, в цьому й є моя сміливість: палити серце в хуртовині сніжній, купати душу у холодній зливі. 2. На жовтій квітці декілька краплин – ясне вино на золотавім лезі (О. Теліга). 3. Яка ж хмільна відрада – іти назустріч дням і знать: мине печаль і знада, покосом ляже сіножать (Ю. Клен). 4. Любім життя, топчімо зелен-ряст, усім живим уміймо дорожити і пам'ятаймо: живемо лиш раз, удруге нам на цій землі не жити. 5. Пелюстка кожна повна музики: квітує сад. 6. Кожний помах смичка креслить величезні півкола він валить перепони він руйнує перешкоди він стирає межі він обіймає півсвіту (Ю. Смолич). 7. Але від часу до часу, як рука пересувається по струнах – пролітає удар вітру, видобуваючи сильніші звуки, які зливаються в енергійну фугу (М. Грушевський).

IV. Спишіть речення. Накресліть схеми.

1. Чорне кучеряве волосся, заквітчане польовими квітками, чудовно вилося коло білого чола; тоненькі пасма того чорного-чорного, аж полискуваного, хмелю спадали на біле, рум'яне личко, як яблучко наливчате; очі оксамитові, чорні, – здається, сам огонь говорив ними... (П. Мирний)

2. Остап вийшов на шлях і озирнувся: віддалік виднівся на шляху одинокий подорожній, який, прискорюючи ходу, махав до нього рукою, бажаючи, очевидячки, спинити його (М. Коцюбинський).

V. Спишіть речення, розставте пропущені розділові знаки. Поясніть вживання.

1. Я дивився на старців із заздрістю скільки вони за день назбирають грошей! (П. Панч). 2. Ліси стоять замислившись у задумі гайки мов зелені ватри горять до самого небокраю (Ю. Яновський). 3. Ось вони плывуть по Дніпру біля Кременчука на пароплаві гримить музика відлунюється в густозелених берегах порослих кущами вербами де-не-де уяскравлених жовто-золотистими квітами (М. Слабошпицький). 4. Чоловіки, розподіливши обов'язки допомагали теслям збуджений але з веселою усмішкою дядько Андрій час від часу оббігав навколо хати і накрикував майстрам до стукоту сокир долучалися радісно-веселі перегуки дотепні жарти влучні прислів'я (М. Слабошпицький).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Замініть складнопідрядні і складносурядні на безсполучникові складні речення, запишіть їх.

1. Несказаний жах обняв Соломію, коли побачила наступаючі буруни вогняного моря (М. Коцюбинський.). 2. Коли зійшло сонце, долини рік вже очистилися від туману. 3. Залізний скрегіт прокотився вздовж вагонів, і поїзд

одразу ж рушив. 4. Бачу здалека, як хвиля іскриста грає вільно по синьому морю (О. Гончар). 5. Як не візьмешся за сокиру, хати не зробиш (Народна творчість).

II. Спишіть речення, розставте розділові знаки. Визначте тип смислового зв'язку.

1. Садок вишневий коло хати хрущі над вишнями гудуть плугатарі з плугами йдуть співають ідучи дівчата (Т.Шевченко). 2. Дощ пройшов хазяйським кроком сад в росі купається (І. Нехода). 3. Посієш вчасно вродить рясно (Народна творчість). 4. Весна веселая була зазеленів вишневенький садочок пахучая фіалка розцвіла і звеселила свій куточок (Л. Глібов). 5. Вечір спадає над степом ластівки змигують у передзахіднім сонці (О. Гончар). 6. Місяць викочувався все вище й вище осяяні дерева дивились на свої тіні через Прут перекинувся срібний як місяць шлях у таємничі плавні завиті серпанком імлі (М. Коцюбинський). 7. Сонце уже дуже пригрівало запарувала земля потім прокинувся дмухнув вітер (П. Дорошенко). 8. Війнув вітер листя з клена жовте жовтаво-зелене полетіло (П. Тичина). 9. У кошлатому гіллі старого дуба туркоче горлиця за дубом у в'юнкому вітті берези цвіте горлиця великою барвистою квіткою за білою березою в липі озивається зозуля (Є. Гуцало). 10. А може в цьому й є моя сміливість палити серце в хуртовині сніжній купати душу у холодній зливі (О. Теліга). 11. Земля наша мати всіх зрівняє і помирить (Народна творчість). 12. Раніше встанеш більше зробиш (Народна творчість). 13. Сон мені дивний приснився крила у мене зросли дужі широкії крила (Дніпрова Чайка). 14. Защебетав соловейко пішла луна гаєм (Т. Шевченко).

III. Спишіть речення. Розставте розділові знаки.

1. З синім небом уже щось діється воно то зблідне наче від жаху то спалахне сяйвом немов од радощів (М. Коцюбинський). 2. Край неба горить-палає рожевим огнем червонуваті хвилі ясного світу миготять серед темноти понад степом віє її останнє зітхання положисті балки дрімають серед темної тіні а високі могили виблискують росою піднімається сизий туман і легеньким димком чіпляючись за рослину стелиться по землі (П.Мирний). 3. Все залите вранішнім сонцем очі самі примружуються в деревах щебечуть якісь пташки і в синяві тінявих віт ще блискотить роса. 4. Знає старий всі сільські новини хто збирається весілля справляти у кого дитя народилось хто добре в торгував на базарі в кого отелилась корова (С. Коломієць). 5. Вітер війнув листя з клена жовте полетіло (П.Тичина). 6. Дівчатка-близнятка заговорять увесь світ усміхається (П. Мирний). 7. Проходив вартовий кроки лунали під склепінням коридору розмірено гуп, гуп... (А. Головка) 8. І краса була не знать коли зносилася і сила була не знать де ділася. 9. Грицько багатий дука у його три пари волів дві шкапи ціла сотня овець (П. Мирний). 10. Прийде вечір всі вулиці аж гудуть піснями (С. Васильченко). 11. Пан гуляв у себе в замку у ярмі стогнали люди... (Леся Українка) 12. Подивилась ясно заспівали скрипки (П. Тичина). 13. Тепер удвох біглося куди веселіше темний шлях широкий грязький уже не здавався таким таємничим (О. Соколовський). 14. Арсенові увижається він лежить на кам'янистій розпеченій землі... (В. Малик) 15. Тече вода з-під явора ярмом на долину пишається над водою червона калина (Т. Шевченко).

Контрольні тести

I варіант

1. *Визначте речення, у якому смисловим зв'язком між частинами наведених безсполучникових речень є одночасність (розділові знаки пропущено):*

а) Буйно розрослися трави й кущі потемнішало листя на деревах могутня гушавина стіною обступила затишні лісові галявини (О. Донченко).

б) Війнув вітер листя з клена полетіло.

в) Защебетав соловейко пішла луна гаєм (Т. Шевченко).

2. *Визначте речення, у якому смисловим зв'язком між частинами наведених безсполучникових речень є послідовність (розділові знаки пропущено):*

а) Глибока тиша стояла над горами нічні сумерки дрімали під темно-зеленими кронами смерек на густім чепірчастім листі папороті висіли краплі роси (І. Франко).

б) Подихав свіжий вітерець по ставку плигали маленькі хвильки і сріблом блищали на сонці (М. Коцюбинський).

в) Небо прорізали вогняні стріли ударив грім на пильних дорогах знявся вихор закрутився клубком і помчав у жита (О. Десняк).

3. *Визначте речення, у якому друга частина вказує на причину (розділові знаки пропущено):*

а) Любіть працю на землі без цього нема щастя нам дітям нашим ні на якій планеті (О. Довженко).

б) Брянський бачив сьогодні бійці з більшим нетерпінням ніж будь-коли чекали бою (О. Гончар).

в) Лампадка тьмяно блимала в кіюті стояла в церкві дивна тишина (Л. Костенко).

4. *Безсполучникове речення подано в пункті:*

а) Ніч стояла над землею ясна, прозора, в небі плив місяць у райдужній світляній оболоні, на підлозі лежали темні тіні віконних рам, і квітка в горщику здавалася зовсім чорною на тлі заледенілих шибок (І. Нечуй-Левицький).

б) Вгорі чисте, по-весняному лунке, небо; крикне ворон, і бринить його крик довго-довго, і не в силах загасити його степова безвість (Г. Тютюнник).

в) Цвіт бузковий лащитья до вікон, на подвір'ї пахне рута-м'ята, мабуть, буде кликати довіку мандрівниче серце рідна хата (Г. Тютюнник).

5. *Яке речення відповідає схемі [] [] [()] [()] ?*

а) Сонце пригрівало сильніше, земля дихала вільготніше, із голубого неба долітав повний жалю журавлиний трубний клич, який то гучнів, то завмирав, танучи у голубій безвісті (Г. Тютюнник).

б) Відчувай у думці кожен порух, тонко розумій усе навкруг: той, хто лає, не завжди твій ворог, той, хто хвалить, не завжди твій друг (Д. Білоус).

в) Там, знизу від лісу й річки, тягло ще густішим повітрям, але сюди воно виходило вже розпалене й лягало на плечі, як важка густо-фіалкова кирея із золотою каймою і торочками (М. Коцюбинський).

II варіант

1. *Визначте речення, у якому смисловим зв'язком між частинами наведених безсполучникових речень є послідовність (розділові знаки пропущено):*

а) Дощ давно перестав хмари розійшлися вплив ясний місяць заглянув у вікна а на долівці й по стінах розмальовував чудні якісь узорі (П. Мирний).

б) Місяць на небі зіроньки сяють тихо по морю човен пливе (Народна творчість).

в) Мерехтить над полем спека одуд у балці степовій подає неначе з глека трьохскладовий оклик свій (В. Мисик).

2. *Визначте речення, у якому смисловим зв'язком між частинами наведених безсполучникових речень є одночасність (розділові знаки пропущено):*

а) З гуркотом проїхала машина піднявши пилюку на дорозі пронісся табун коней (А. Дімаров).

б) Зорі сяють серед неба горить білолиций верба слуха соловейка дивиться в криницю (Т. Шевченко).

в) Дівчатка-близнятка заговорять весь світ усміхнеться (П. Мирний).

3. *Визначте речення, у якому друга частина вказує на причину (розділові знаки пропущено):*

а) Глянув у далечінь на горах було видно Київ лисніли позолочені бані та хрести на монастирях та церквах (І. Нечуй-Левицький).

б) В повітрі без угаву гули літаки відбувалися учбові польоти (Я. Баш).

в) Яка це добра і світла година село йде на Великдень до церкви (Я. Гоян).

4. *Позначте розділовий знак, який пропущено в реченні: **Пан гуляв у себе в замку у ярмі стогнали люди (Леся Українка):***

а) кома;

б) двокрапка;

в) тире.

5. *Виберіть речення, яке відповідає схемі [] – [] (розділові знаки пропущено):*

а) Я навіть подумав пахне нещастям (В. Шевчук).

б) Індик крутиться та дметься іволга летить, сміється (О. Олесь).

в) Продержало з тиждень морозом земля залякла, як кістка (Марко Вовчок).

Диктант

Весна

Надворі весна вповні. Куди не глянь, скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом. Ясне сонце, тепле й приязне, ще не встигло накласти палючих слідів на землю: як на Великдень дівчина, красується вона в своїм розкішнім убранні. Поле – що безкрає море: скільки глянеш – розіслало зелений килим, аж сміється у очах. Над ним синім шатром розіп'ялось небо: ні пляминочки, ні хмариночки, чисте, прозоре, погляд так і тоне. З неба, як розтоплене золото, ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає хвиля; співає хліборобська доля. Легенький вітерець подихає з теплого краю перебігає

з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билінку. І ведуть вони між собою тиху, таємну розмову: чутно тільки шелест жита, травиці.

А згори лине жайворонкова пісня: доноситься голос, як срібний дзвіночок, тремтить переливається, застигає в повороті. Перериває його перепелячий крик, зірвавшись угору; заглушає докучливе сюрчання трав'яних коників, що як не розірвуться, – і все те зливається до купи у якийсь чудний гомін, вривається в душу, розбуркує в ній добрість, щирість, любов до всього. На серці стихають негоди; на думку не лізуть клопоти: добра надія обгортає тебе добрими думками, бажаннями. Хочеться самому жити й любити, бажаєш кожному щастя (188 слів) (П. Мирний).

Розділові знаки в складних синтаксичних конструкціях **Аудиторні вправи і завдання**

I. Прочитайте речення. Поясніть розділові знаки у складнопідрядних реченнях. Випишіть засоби зв'язку. Визначте головне і підрядне речення. Вкажіть, які вони за значенням. Подайте схеми.

А в одній саклі двері відчинені, крізь них видко молоду татарку, що сидить на кам'яній долівці і плете сітку для риби; тим часом молодша сестра її розплітає їй волосся й порається коло неї з полумиском рудої, розбовтаної у воді фарби, в котрій вона те волосся мочить (Х. Алчевська). Сонячне проміння вривається в прогалини незвичайно ясними, яскравими ударами, від яких запалюється лискучим блиском все, що стрічає воно на дорозі - зелена хвоя ялиць, сіра кора гілляк, червона застілка старої хвої на землі, а краплі роси й зерна піску святять посеред того сяєвом самоцвітів (М. Грушевський).

II. Спишіть речення, розставте розділові знаки.

1. Тоді утікає із серця журба забуваються сумніви і прикрощі а людина почувається так мовби щойно народилася і всі хочуть щастя для неї а тому збудеться все що їй прагнеться і велика мрія і дрібна забаганка (М. Слабошпицький). 2. А потім були вечори з рясними зорями й піснями з пташиними щебетами в гаях вінки й багаття на Івана Купала тополі при дорогах забави із сільськими дівчатами вона їх малювала а вони вчили її вишивати і Марія гнівалася на себе за те що їй не вистачає терпіння сидіти за вишиванням (М. Слабошпицький). 3. Хутко вислизнувши з-під ковдри умившись і с'як-так перекусивши я побіг до Андрієвого обійстя хіба можна прогавити таку подію адже село знову довшає ще однією новою оселею. Довго вибирав дядько Андрій місце щодосвіта і в обід довкола ходив обдивлявся, щось приміряв своїми неспішними але розмашистими кроками щось зв'язував а коли ж урешті-решт вибір було зроблено завітав до батька порадитися по-сусідськи (М. Слабошпицький). 4. Тільки тривожна нерадісна бо душу гнітила осіння засуха що вкрила море чорним ряботинням не всюди зійшла озимина не крізь лежав зелений килим (Г. Карпенко).

III. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Визначте види підрядних речень.

Скромний спокійний Сошенко навіть дивувався такій різкій зміні й інколи докірливо дивився на Тараса коли той у новому плащі на джонках їхав до театру хвилювався щоб дістати квитки на італійську чарівницю царицю балету Тальйоні або вирушав зі своїм маестро на вечори у братів Кукольників де збиралися літератори художники де до ранку слухали чудесну музику Михайла Глінки (О. Іваненко).

IV. Спишіть речення, розставте розділові знаки та поясніть їх уживання.

1. І лоскочуть мені щоки дотики отав на землі батьків пісенній де я ряст топтав де пізнав медовість хліба щедроту сердець де в народнім хорі праці я також співець (М. Масло). 2. Я знову їхав по Україні по тих дорогах польових де вздовж цвітуть сокирки сині пливе гречок пахучий сніг (М. Рильський.). 3. Він знав що незабаром зустріне десь тут Ясногорську і що на марші вони будуть разом (О. Гончар). 4. Діти так і не змогли дізнатись ні хто він ні де він жив ні як його звали (О. Гончар). 5. Хай світить рідний край як сонце в неба чаші усім хто віддає йому свою любов (В.Симоненко). 6. Тобі [пісня] все одно що стрівши вогонь доведеш до пожежі що хвилі спіткавши розгониш до бурі що темнії хмари в хаос помішаєш що вбогу хатинку останній притулок важкою лавиною скинеш в безодню тобі все одно (Леся Українка). 7. Де плуг пройшов там тирса не росте де зорано там не гніздиться стрепет (М. Рильський).

V. Спишіть, розставте пропущені розділові знаки. Поясніть уживання.

1. Коли запахли живицею сосни коли на них з'явилися блідо-зелені качанки коли в лісі починалися пташині співи коли вже не стало снігу з'явилися перші голубі проліски (М. Коцюбинський). 2. І стало легше дихати і серце забилося радісно у молодих ще дужих грудях і шлях йому прослався найлегший шлях додому на Україну між люд простий трудящий та нелукавий і не було такої сили в світі яка б його спинила на цім шляху (В. Шевчук).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Розгляньте складні речення із сурядністю та підрядністю. Визначте граматичні основи, способи з'єднання. Накресліть схеми.

1. Треба було вишукати серед тієї тісноти потрібну долинку, по якій би протікала річка та були б очерети й інша висока трава (Ю. Яновський). 2. І так чудно було, що ще спали доми, дерева й паркани, а вони їдуть кудись, невідомо для чого, і тато мовчить. 3. Тепер поле все ширше розкривало свої рамена, все далі розстеляло свою одежу, і, коли він зійшов на горбок, перед ним встали в повній красі всі ниви, зелена пляма низької луки, далека смужечка лісу. 4. З одного боку м'яко хлюпало море, з другого висіли потріскані стіни палаців, без вікон і дахів, з дверима, що до половини завалені грузом. 5. За лісом широкі поля поволі й лагідно спускалися вниз, і віз усе котився вузькою, нев'їждженою дорогою, що бігла кривулькою поміж озиминою до села (М. Коцюбинський). 6. Чи тільки терни на шляху знайду, чи до мети я повної дійду, чи без пори скінчу той шлях тернистий, - бажаю так скінчити я свій шлях, як починала: з співом на устах (Леся Українка). 7. Заблищали зорі в небі, як очі у добрих діток; зароїлися вони, мов живі, одна з них зірвалася – і огневий слід переписав небо;

загорілося зарево за горою, де сходив місяць (П. Мирний). 8. Чудне щось діється із дідом: йому стало здаватися, немов хтось у жменю взяв його старе серце і став його помаленьку чавити, а дідові стає чогось так жаль-жаль. 9. Давним-давно колись в одному з наддніпрянських сіл жила дівчина по імені Марійка, яка була дуже вродливою: з чорними бровами, білим личком, довгою косою – і хоч багато хлопців сохли по ній, красуні було байдуже і нікого вона не любила (С. Васильченко).

II. Складіть складнопідрядні речення, які відповідали б схемам.

1. [], щоб (), щоб (), де ().
2. [], що (), що ().
3. [], що (), які (), де ().
4. [], коли (), який ().

III. Перепишіть, зверніть увагу на розділові знаки між сполучниками. Поясніть їх.

1. Відлюдкувату, невживчивому Сагайді взагалі важко було когось вподобати, але коли вже хто здобував його вибагливу любов, то – на все життя (О. Гончар). 2. Вибачай, прошу до хати, хоч у мене трошки темно, бо, коли я сам у хаті, не палю вогню даремно (Леся Українка). 3. Із поля дівчина утомлена прийшла і, хоч вечеряти дбайливо кличе мати, за сапку – і в квітник (М. Рильський). 4. Вася Багіров з досвіду знав, що коли почався такий наступ, то батальйон, рано чи пізно, піде вперед. 5. Видно було, що Шовкун добре знає ціну своїй роботі, і хоч вона йому важка, але ніскільки не обтяжлива (О. Гончар).

Контрольні тести

I варіант

1. Визначте речення з послідовною підрядністю (розділові знаки пропущено):

- а) Біда навчить кому подати руку і від кого прийняти чесний хліб (Д. Павличко).
- б) Недарма помічено моряками що судно йде хутчіше коли йде до рідних берегів (О. Гончар).
- в) Іду я з вечерею до дядька Себастьяна прислухаючись як за тинами підстрибує морозець придивляючись як у тінях і дрімливих місячних калюжах заколисуються хати вбираю в себе колядки думками й очима добираюся аж до тихого Дунаю де гуляли козаки (М. Стельмах).

2. Визначте речення з однорідною підрядністю (розділові знаки пропущено):

- а) Як він любив цю переджнив'яну і жнив'яну пору коли після всіх тривог тиха містерія нив ставала радістю душі коли дивлячись на схилений колос ясніли людські думи і щось добре шептали вуста (М. Стельмах).
- б) Добре знати зимою що знов навесні ти побачиш обличчя трав які повмирали під саваном білих снігів (Є. Гуцало).
- в) Буде спати зерно щоб прокинутись в щасті коли сонцю обійми розкриє земля (В. Симоненко).

*3. Укажіть тип речення: **Небо здається таким прозорим, чистим, ніби й не пройшла щойно буря, злива (З газети):***

- а) просте, ускладнене;

- б) складнопідрядне;
- в) складне речення з різними видами зв'язку.

4. Розділові знаки пропущено. Усі речення складні з різними типами зв'язку, окрім:

- а) І летять гуси і летять журавлі і літа мої листом осипаються (Б. Олійник).
- б) Сон літньої ночі колись мені снився коротка та літня нічка була і сон був короткий він хутко змінився і зник як на сході зоря розцвіла (Леся Українка).
- в) Скрізь по обидва боки Раствавиці на покаті стеляться чудові городи жовтіють тисячі соняшників що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку там набігли на річку високі коноплі і залили берег своїм гострим важким духом (І. Нечуй-Левицький).

5. Засобами міжфразового зв'язку речень: **На зиму лелеки відлітають до далекої країни за морем. Там вони нібито плюскаються в озері й перетворюються на людей (Г. Тютюнник) - є:**

- а) лексичний повтор і займенник;
- б) прислівник і займенник;
- в) сполучник і вставне слово.

II варіант

1. Виокремте речення, яке можна схарактеризувати як складне багатоконпонентне з сурядністю і безсполучниковістю (розділові знаки пропущено):

- а) І сад і гай і пісня солов'я і навіть ця брунатна грудка глею дорогоцінна спадщина моя що здавна зветься рідною землею (Д. Луценко).
- б) Коли кінчається довгий світловий день і гостра спека змінюється м'яким атласним теплом синього південного вечора то на токах запалюють ліхтарі (О. Гончар).
- в) На леваді вже темніли і зростались дерева під ногами перехитувались роса й туман а над усім світом стояла така тиша що було чути як плакала надламана гілка (М. Стельмах).

2. У якому реченні правильно поставлено розділові знаки:

- а) Ніч має вроду темну й величаву, в ній подив таїни немов закляк, а день живий і жвавий, мов хлоп'як, веде при сонці осяйну забаву (Д. Павличко).
- б) Заходить сонце в золотих лісах, на стовбурах палахкотить, живиця, краєчок хмари наче блискавиця горить у надвечірніх небесах (Д. Павличко).
- в) Вже так натовмився за краєм своїм тужити, що вірші здавалось ридають уже під пером (Л. Костенко).

3. Укажіть тип речення: **В душі зберігаю навіки години, коли я уперше побачив той край, де вишир розмахнувшись, в степах України, назустріч до моря полинув Дунай (М. Нагнибіда):**

- а) складне речення з різними видами зв'язку;
- б) складнопідрядне;
- в) просте, ускладнене.

4. Засобами міжфразового зв'язку речень: **Мініатюрний замок витримав сильний 6-7 бальний землетрус 1927 року. Він майже не постраждав, якщо**

не вважати падіння в море зірваних гострих шпилів і шматка скелі з-під нижнього балконця (З журналу) - є:

- а) лексичний повтор;
- б) синонім;
- в) займенник.

5. Розділові знаки пропущено. Усі речення складні з різними типами зв'язку, окрім:

а) Золота порохівниця місяця вистромившись із-за могил порошила трави голубим пилом і здавалось козакові що там у степу ворухиться щось іржуть чийсь коні і вже не рокотання бандур чути звідти а ледве вловимий передзвін шабель (чути) і не сиділося старому не ілася йому саламата свербіла рука до шаблюки до бою кликало серце (Г. Тютюнник).

б) Найогидніші очі порожні найгрізніше мовчить гроза найнікчемніші дурні вельможні найпідліша брехлива сльоза (В. Симоненко).

в) Я пам'ятаю йшла весна своїм походом смілим і по саду лилась вона квіток зеленим пилом (М. Рильський).

Диктант **Степ**

Сірий, припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом; суворою лінією стоять на ньому сторожові могили, насипані, може, татарвою, а може, волелюбним козацтвом, що шаблею та мушкетом боронило оці степи від ворожих навал. Весною могили оборюють, і ціле літо зеленіють вони густою пахучою травою; росте на них подорожник, біленькі невісточки, чіпкий спориш, розкішний, з гіркуватим чадним смородом полин, колючий, з могутнім стовбуром і мохнатою червоною квіткою будяк, скромні, лагідні незабудки, нерозлучні брат-і-сестра. Весняними вечорами, коли відсиріє від степової вологи земля, голублять душу і серце людини свіжі і ніжні степові запахи і тихо шепочуть трави, облиті сяйвом місяця, що, мов червона діжа, викочується із-за мовчазних могил і фарбує степ в густо-малиновий темнуватий колір. І хто зна, хто може підслухати, хто розгадає таємну мову природи, хто скаже, про що шепочуть зелені трави мовчазним чорним могилам?

Може, вони повідають про те, як на них зупинялись постоем козаки, варили саламаху, а кобза дзвеніла у тихе надвечір'я і то рокотала, як грім, то промовляла тихим жалем, і під той сум, під ту жалобу схиляв порубану, в шрамах, голену, з буйним оселедцем голову старий козак та згадував вірне товариство, що полягло десь під Кафою. Золота порохівниця місяця, вистромившись із-за могил, порошила трави голубим пилом, і здавалося козакові, що там, у степу, ворухиться щось, іржуть чийсь коні, і вже не рокотання бандур чути звідти, а ледве вловимий передзвін шабель, і не сиділося старому, не ілася йому саламаха, свербіла рука до шаблюки, до бою кликало серце. Може, степові трави шепочуть про те, як отут, у бур'янах, лежав зарубаний татарин і вороння клювало йому очі, щоб і з того світу не дивилися

вони на священну землю степового лицарства. А може, про те, як червоний комісар бився тут до загину з біляками і востаннє ткнувся вустами в рідну землю, цілуючи її на вічне прощання... (298 слів) (Г.Тютюнник)

Крапка з комою *Аудиторні справи та завдання*

I. Прочитайте, поясніть розділові знаки.

1. Угорі, не дуже високо, мабуть, щойно піднявся з Жулян, летів літак; спалахував червоний вогник, неначе знак тривоги чи перестороги комусь. 2. Вона виходила за його поступливу вдачу, за його щирість, життєвський досвід (в чому помилилася); їй лестило, що він молодий і вже кандидат, відомий у своїх колах. 3. Звичайно, його думка прямувала так не завжди, а тільки в хвилини самоспоглядання, коли озирався назад. Бо хіба він не жив сподіваннями – знайти, відкрити; хіба він не мав утіхи в роботі – в енергії своїх помічників, щирій відданості йому. 4. Її обганяли й «Жигулі», і «Москвичі», й нові «Волги»; Дмитро Іванович пригадав, як колись давно, літ, мабуть, десять тому, хороли теж вивозили його на природу, тоді їхня «Волга» козакувала на трасі, обганяла всі інші машини. 5. Він слухав себе, свої думки, які верталися до її слів, до тих слів, що породили оцей настрій, принесли радість: «Мені досить однієї людино-одиниці»; його мовби несло щось, і він навіть не помітив, як опинився на станції метро, а далі на своїй вулиці (П. Загребельний).

II. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. І це якось дивно вживалася в ньому з холодністю, байдужістю до всього ніякими зусиллями він не міг розпалити в ньому вогню поезії, жаги пошуку, захоплення чимось. 2. Он і минулого року, відпочиваючи в Криму, вибрався на Кара-Даг, на найкрутішу скелю з усієї групи екскурсантів по тій стежині пройшов тільки він. 3. Коли у полі колоситься – зернина в колосі, зерня виймають з печі – паляниця, хлібець, хлібина, хлібень (Д. Білоус). 4. Помсту за необережні слова, сказані Нелі в устах нездар, заздрісників, страхопудів вони обросли іншими, осмисленими, в які вкладали ще один, потаємний смисл. 5. З тим, у чому признався собі, не крився й перед іншими він взагалі не знав розкладу слів і діла, думки і серця, замірів і досягання мети (Ю. Мушкетик). 6. Кам'янець, як глянути на нього здалека, стоїть в долині а прийдеться їхати, то на горі, та ще на якій! (А. Свидницький)

III. Поясніть уживання крапки з комою.

1. А ще ж є Одинець, котрий концентрує жадобу помсти; нині період відпусток, час затишшя, миролюбності, а ось настане осінь, приспіє час звітів, зборів, нарад, затвердження планів... (Ю. Мушкетик) 2. У Михайла з'явилися нові друзі; надто він подружився з директором інституту, в якому працював, Дмитро Іванович часто заставав його у Візира; йому здавалося, що то людина нудна, холодна (Ю. Мушкетик). 3. Тисячолітній Кельн нагадував Київ, навіть собори, мовби такі самі; запам'ятала натовпи на шляху, пишноту вулиць, солодке дрижання й м'який спів сопілок, аромати й громове рокотання органів

(П. Загребельний). 4. Сприйнято належно благословення князя Всеволода, приймано дари, послам дано стільці, виказавши найвищу честь; навіть Журина не насмілилася порушити урочистий спокій хвилини, стояла збоку, дивилася на свого сина (П. Загребельний).

IV. Спишіть речення, поставте відповідні розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. Знов були наодинці, але тепер уже не випадково а на вимогу імператора зійшлися в тронному залі бамберзького палацу входили туди мовби дві розварені держави до самих дверей кожного з них супроводжували наближені (П. Загребельний). 2. Все ж вирвалося зі стиску колон темний простір розблискував блідавими вогниками свічок тяжко ворушилися чорні постаті з боків за підвищенням залякло стояв хтось – чи то чоловік чи то витесана з каменю чорна подобизна імператора й імператрицю посаджено на церковний трон (П. Загребельний). 3. Сидів випростуваний, приплющившись до високої кам'яної спинки коли не ці кістляві стиски його руки вона б могла подумати що мертвий (П. Загребельний). 4. Ніхто не міг збагнути що то за люди з чим вони пробираються до імператорського столу хто пробував розпитувати не отримував відповіді окрім зневаги хто ставав на шляху усувався безжально й швидко залізною рукою Заубуша (П. Загребельний). 6. Борозна вбачав у цьому нещирість «поважати матір» стало модою і вже не завжди розбереш хто поважає справді а хто прикидається (Ю. Мушкетик).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Прочитайте, доведіть, що розділові знаки поставлено правильно.

1. Чиста вода вас обмиває, чоломка і в груди, і в плечі, лоскоче попід боками; з високості сонце прище на неї своїми огненними стрілами, посилає вам гарячі поцілунки, гойдається поверх прозорої хвилі (Панас Мирний). 2. Вам стає гарно, несканно гарно серед тієї рідкої прохолоди; обіймає якась міць, напружує ваші жили, викликає радість в серці, пориває на іграшки, забави (Панас Мирний). 3. Нема кращого засобу для освіження розуму, як читання давніх класиків; варто взяти кого-небудь з них у руки бодай на півгодини – відразу відчуваєш себе відсвіжілим, облегшеним й очищеним, піднятим і зміцненим (А. Шопенгауер). 4. У книзі не одне лише минуле; вона являє собою документ, за яким ми стаємо господарями сучасності, власниками всієї суми істин і зусиль, добутих у стражданнях, облитих іноді кривавим потом; вона програма майбутнього (О. Герцен). 5. Дурні читають книжку й нічого в ній не розуміють; посередні люди гадають, що все їм зрозуміле; справді ж розумні іноді розуміють не все: заплутане вони вважають заплутаним, а ясне – ясним (Ж. Лабрюйєр).

II. Перепишіть, підкресліть головні члени речення.

1. Вітрець дужчав; він, мабуть, не долетів ще сюди, він тільки набирав розгону в степу (В. Близнець). 2. Ось сонце ще більше осіло; мов скиба стиглого кавуна, червоніє воно тільки половиною (П. Мирний). 3. Небо нахмурилося, темніє; степ вистилає густа чорна тінь (П. Мирний). 4. Жайворонки спускаються нижче, тихнуть, сідаючи на землю; коники

перестають перегукуватись у траві, одні перепели неугавно падьпадьомкають (П. Мирний). 5. Ще трохи згодом захід почина блідніти, ясний серед нього стовп меркне, зникає; серед високого неба, на його темно-синій оселі, починають загорятися зірочки; мов з далекого даленя хто жариною грається, доходить їх світ до вас – то блисне, то зникне (П. Мирний). 6. Деякі могили й називаються своїми йменнями; а про деякі ніхто не знає – ні імені їх, ні звідкіля вони взялись (А. Чайковський). 7. Читання книг іншою, чужою мовою – все одно що виїзд у гості; буває часом у чужих людей приємно й навіть корисно, але не дай боже нікому не мати власної хати (І. Цюпа).

III. Пояснить уживання крапки з комою.

1. Говорять, що колись утопився у тому вирі якийсь п'яничка-чоботар, і люди присягають, що бачили, як з тиждень чоботи його крутило у воді, бо вони були пошиті з краденого товару; от воно утопленика забрало, а чоботи викинуло та й крутить за гріхи новопреставленого раба божого (Г. Тютюнник). 2. Говорили також, що ніби якийсь парубок через ревності втопив там свою кохану і баби ще й зараз чують, як в ніч на Івана Купала, особливо перед світанком, вона рве на собі коси й стогне, присягаючись, що ні в чому не винна; що ніби два розбійники, пограбувавши пана Горонецького, ішли зимою через лід та й заходилися ділити награбоване золото (Г. Тютюнник). 3. Раз я хотів поставити на своєму й поїхати направо, коли кінь хотів наліво; я його тягну туди, а він сюди; я йому аж голову завертаю, а він назад (Г. Хоткевич). 4. Книги – мов ріки, які напоюють собою увесь світ; це джерело мудрості, в книгах – бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони – узда для тіла й душі («Повість минулих літ», переклад В. Близнаця).

IV. Перепишіть, поставте розділові знаки, обґрунтуйте їх вживання.

1. Глянеш згори голова закрутиться глянеш знизу шапка злетить (А. Свидницький). 2. Що тісно, то інша хата прилипла до скали, як ластівчаче гніздо під стріхою, що потребує лиш пів даху інша під каменюкою стоїть, як під полою в батька (А. Свидницький). 3. Смотрич обтікає город кругом, що з якого боку не їхати в Кам'янець, конче треба через воду з Руських Фільварків і мосту нема від цісарського кордону їдуть Підзамчем та крізь фортецю а далі мостом, ще турецьким, кажуть (А. Свидницький). 4. Лише котики в лугах, зодягши хутрянні кожушки, повискакували та ще бруньки бубнявіли хоч і повільно але невідступно з кожним днем круглішали все більше набрякали опасисті шали і їхні клейкі окуви не витримуючи внутрішньої напруги ледь-ледь лопали виказували очам торжествуючу барву майбутньої весни (Є. Гуцало). 5. Вода при березі починала каламутитись і жовкнути разом з піском хвиля викидала зо дна моря на берег каміння і тікаючи назад волокла їх по дну з таким гуркотом наче там щось велике скреготало зубами й гарчало (М. Коцюбинський). 6. Покірний наймит я давно прикутий бажанням їсти щось до рахівниць давно душа моя схилилась ниць міста під вашим подихом отрути (Є. Плужник). 7. В ньому, як могли, металися люди техніка й покривало ночі воно розпанаханим скривавленим шматтям відривалося од крайнеба, звивалось увись і знову чадне розпухле смердюче падало на здиблену землю (М. Стельмах).

Контрольні тести

I варіант

1. Крапка з комою в простому реченні може ставитися:

- а) тільки при відокремлених членах речення;
- б) тільки між однорідними членами речення;
- в) при відокремлених членах речення і між однорідними членами речення.

2. У якому реченні ставиться крапка з комою?

а) Сашко в білій вишитій сорочці довгенько стояв на порозі хати глибоко вдихаючи чисте запашне повітря потім попричиняв вікна припнувши голубуваті віконниці-крила до стіни забрав своє художницьке начиння і зник у гущавині вишняку (В. Канкан).

б) Лисиць на острові було багато і почували вони себе там досить безпечно бо в рибальські садиби навідувалися тільки зрідка зимою а більшу частину року жили коштом пташиного населення східної частини острова (М. Трублаїні).

в) Лише котики в лугах зодягши хутрянні кожухи повискакували та ще бруньки бубнявіли хоч і повільно але невідступно з кожним днем круглішали все більше набрякали і їхні клейкі окуви не витримуючи внутрішньої напруги ледь-ледь лопали виказуючи очам торжествуючу зелену барву майбутньої весни (Є. Гуцало).

г) Залежно від місцевої традиції, техніки оздоблення розмальовані яйця мають такі назви писанка крашанки мальованки шкрабанки дряпинки крапанки галунки (Л. Орел).

3. Розставте розділові знаки. У якому реченні ставиться крапка з комою?

а) Коли в грудях моїх тривога то потухає то горить коли загублена дорога а на устах любов тремтить коли уся душа тріпоче як білий парус на човні тоді рука моя не хоче пером виводити пісні (М. Рильський).

б) Доки на світі є діти доки вони сміються доти земля наша диво (І. Жиленко).

в) Свій меч історія підносить додолу падає ярмо (М. Рильський).

г) Хай його по-звірськи вбито хай його в пісок зарито він не вмер (О. Олесь).

II варіант

1. Знайдіть зайве речення:

а) Покірний наймит, я давно прикутий бажанням їсти щось до рахівниць; давно душа моя схилилась ниць, міста, під вашим подихом отрути (Є. Плужник).

б) Але глядіть, скажу вам, щоб потім не каялися (М. Стельмах).

в) Іноді мати мила у неї вікна і витрушувала старі, але, як казала Алоїза Абелівна, дуже цінні гобелени (І. Роздобудько).

2. У якому реченні ставиться крапка з комою?

а) Ці одурені вечори не привернули до неї Романа і, певне, вже ніколи не привернуть, бо ж ні разу він не завітав на їхній куток.

б) В ньому, як могли, металися люди, техніка й покривало ночі; воно розпанаханим скривавленим шматтям відривалося од крайнеба, звивалось увись і знову чадне, розпухле, смердюче падало на здиблену землю (М. Стельмах).

в) Прибирати в «скриньці», та ще й так, щоб, не дай Боже, не зсунути безліч статуток, коробочок та ваз зі своїх місць, було справою непростю (І. Роздобудько).

3. У складнопідрядному реченні: **Розкажіть сьогодні якнайменше про товариство якнайбільше оповідайте про себе, де вчилися та працювали (Л. Яновська) – ставиться:**

а) кома;

б) тире;

в) двокрапка;

г) крапка з комою.

Диктанти Побратими

У чистому полі, на широкому роздоллі, ледве помітним шляхом їхала на добрих конях ватага козаків. Попереду тих козаків у червоних жупанах, сяючи на сонці дорогою зброєю, басували кіньми славні побратими Данило Нечай та Іван Богун.

Ці два запорозьких ватажки мали кожен окрему вроду і вдачу: Нечай був велетень, що його не всякий кінь видержував на собі, Богун же був не дуже великий, але кремезний і такий дужий, що роздратованого бугая спиняв за роги; Нечай був веселий та жартовливий гультяй; Богун же трохи суровий і гульні не любив; Нечай нічого не страхався і, воюючи, кидався на ворога осліп; Богун же завжди обмірковував, яким би то чином здолати ворога так, щоб і самому лишитися цілим, і не вигубити товариства...

Запорожці дуже любили Нечая за його щиро козацьку вдачу і дуже поважали Богуна за його спритний розум. Ніколи не було кращого побратимства для військової справи, як побратимство Нечая з Богунем, бо Богун давав Нечаєві поради, як перемогти ворогів, а той перемагав (158 слів) (А. Кащенко).

Козача сім'я

Після весілля оселилася Прися зі своїм молодим у малій світлиці, яку ще зарані вона прибрала й причепурила для свого гніздечка. Гарно та любо було у тому гніздечку; стіни та стеля були білі, мов сніг, по стінах та над вікнами красувалися мережані та гаптовані сріблом рушники; близько дверей був придоблений до стіни великий мисник з срібним і іншим показним посудом, що батьки дали їй у посаг; у кутку просто проти дверей був божничок з двома

великими й кількома меншими образами, теж скрашений найпоказнішими рушниками; на образах пучечок васильків лежав, а над образами, під стелю, паперовий голубок на волосині літав, розгорнувши білі крильця. Під образами, простягшись до причілкового вікна, стояв стіл, застелений добрим настільником, а попід стінами скрізь стояли широкі лави, позакривані різнокольоровими килимами. У другому од образів кутку стояло ліжко з гарною постелею й подушками, що його Данило ще торік купив для дочки в одного шляхтича у Каневі; у ногах же ліжка стояла велика розмальована скриня, повна всякого добра. Все у світлиці було різнокольорове, привабливе й веселе, і тільки розвішана по стінах Микитина зброя виявляла, що у цьому гніздечку жила не сама молода жінка, а ще й козак, її чоловік (192 слова) (А. Кащенко).

Двокрапка **Аудиторні вправи та завдання**

I. Прочитайте, поясніть розділові знаки.

1. Повернувшись у роту, Сагайда не пізнав своїх: всі вже були переодягнені в нове, зелене, весняне (М. Стельмах). 2. Маковей вступив на вогневу, як молодий королевич: в боковій складці його збляклої пілотки зухвало синів кущик небового ключа (пролісок) (М. Стельмах). 3. Почувши це, теличко розреготався: видно, Сагайдина пісня прозвучала для нього зовсім комічно (М. Стельмах). 4. Іноді він готовий закричати їй звідси: прийди, швидше прийди! А іноді гукнув би: не приходь! (М. Стельмах) 5. Прокотився наказ: негайно розгорнутися в бойові лави (М. Стельмах). 6. І дивна річ: мені часом здається, що незважаючи на втрачений зір, я все-таки бачу (М. Стельмах). 7. Щасливі: вони підуть у бій! (М. Стельмах) 8. Вірив: не схибить його око, засилаючи смерті смерть, вірив, що до останньої краплини крові буде битися з недолею, до останньої, бо хіба ж він не син своєї землі? (М. Стельмах)

II. Прочитайте. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Вся техніка зосереджувалась десь північніше: напрямок головного удару проходив там (М. Стельмах). 2. Давайте подумаємо інакше: ось ви незабаром вийдете на тому березі (М. Стельмах). 3. Дуже просто: адже там став уже своєю ногою гвардії рядовий Ягідка (М. Стельмах). 4. Денис Блаженко, стоячи в воді по коліна, з силою відштовхнув і свого плота на бистрінь: пішли до Чорного моря (М. Стельмах). 5. Музиканти знали, що поставлені тут генералом не ради того, щоб когось розважати, а з цілком практичною метою: допомогти саперам своїми маршами (М. Стельмах). 6. Як жив, так і вмер: спокійно, просто, малопомітно (М. Стельмах). 7. Маковей, міняючи диск, глянув туди і сам залящав щодуху: на самій дамбі, охоплені масним полум'ям, нерухомо стояли ще два танки (М. Стельмах). 8. Після порання Орисі все в хаті заблищало, поніжнішало і набрало зовсім іншого вигляду: чорна, мов кузня, хата зробилася чистенькою світличкою, вимиті вікна заблищали і пустили в хату цілі снопи

сонячного світла, і вся хата розправилася, попросторішала, і голос в ній звучав лунко, весело, бадьоро (Г. Тютюнник).

III. Прочитайте, перепишіть речення, розставляючи розділові знаки.

1. Маковей на мить озирнувся остовпів вражений сиве поле до самого лісу моргало численними спалахами артилерійських батарей (О. Гончар). 2. Хаєцький розумів далеко не все, але одне він збагнув добре те що це він приніс цим людям найдорожче найпрекрасніше життя і волю (О. Гончар). 3. Я вам кажу топайте! (О. Гончар) 4. Тоді все в ній рясними снопами світла було спрямоване на нього призначуване йому: кожен порух тіла гарячий погляд ласкаве слово (О. Гончар). 5. Командири батарей люто сперечалися за кожний шмат землі вже не вистачало місця для артилерійських вогневих (О. Гончар). 6. Все незабаром спустіло копи витирнувані ліси численні стоянки батарей (О. Гончар). 7. З відстані весь полк здавався сірим однокольоровим сірі люди сірі коні сірі гармати (О. Гончар). 8. Ви чуєте бій! (О. Гончар) 9. Станеться так надвечір прийдуть на бойовище чехи і чешки з довколишніх сіл, знайдуть братську могилу загиблих ретельно обкладуть її червоними маками (О. Гончар). 10. Петрусь стояв як його мама коли її фашисти ставили під шибеницю він дивився просто у вічі чужинцям намагався не кліпати віями й не боятися (Ю. Яновський).

IV. Поясніть розділові знаки.

1. Віра давно помітила цей парадокс: що більше вона замикається в собі, то нестримніше її тягне в натовп, у центр уваги, у відчайдушність безглузвих спілкувань, аби тільки не лишатися наодинці із собою (І. Роздобудько). 2. Але тоді з людьми було простіше: під час обідньої перерви вони скидалися на пляшку дешевої «Ізабелли» й іноді навіть почувалися щасливими, у них було безліч часу для спілкування й однакові турботи про хліб насущний (І. Роздобудько). 3. Якби вона могла контролювати свій сон, то чітко побачила б у ньому ідилічну картинку: кілька веселих дітлахів сидять на лавочці і гойдають ногами (І. Роздобудько). 4. Колишне захоплення Словом, насолода від цієї гри перетворювалася на огиду: вона вже могла доволі вправно висловлювати те, що бачила навколо, а найважливіше було простим і відвертішим (І. Роздобудько). 5. За цим безжальним склом маячив лише один образ, збережений у пам'яті: сусідська дівчинка Саламандра (І. Роздобудько). 6. Я одразу здогадалася: Мале переживає своє перше кохання, яке, звичайно ж, має бути нещасливим (І. Роздобудько).

V. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Купала у любистку мати, щоб любляче серце мати, щоб рідний край свій любить неба ясну блакить, ниви густі шовки, гомін веселий ріки, море квіток весняне (О. Ющенко). 2. Все життя людства поступово осідало в книзі племена, люди, держави зникали, а книга залишалася (О. Герцен). 3. Якщо пара й залізниці скоротили відстані, то книга спресувала час завдяки їй я розмовляю з Гомером і Ціцероном, а Гомери й Ціцерони майбутнього будуть розмовляти з нами (А. Ламартін). 4. Історію цивілізації можна передати шістьма словами чим більше знаєш, тим більше можеш (Е. Абу). 5. Віра вже знала якщо довго дивитиметься на витончений силует колишньої подруги, він втратить обриси і

Саламандра полетить, розчиниться у повітрі, лишивши по собі тьмянний таємничий запах священної квітки шафалі, яку ніхто ніколи не зірве (І. Роздобудько).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Стріпнувся, глянув у вікно нема вже дощу (В. Близнець). 2. Й далі на схід села були попалені, більше того скіфи почали палити за собою ниви, ліси та степ, і перське військо сунуло за скіфами суцільним чорним згарищем (І. Білик). 3. Начебто один хтось зорав землю, а другий посіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу, – так і тут батько всього цього Володимир, він землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством («Повість минулих літ», переклад В. Близнеця). 4. В книгах світло мудрості, а про мудрість сказано люблячих мене люблю, а хто дошукується мене знайде благодать («Повість минулих літ», переклад В. Близнеця). 5. А хто для того їсть, п'є та співає, щоб охочіше після відпочинку взятися до роботи, як до покликання свого, тому ніколи нудьгувати щодня він і працює, і відпочиває, і се про нього приказка «Добрій людині щодня свято» (Г. Сковорода).

II. Поясніть вживання двокрапки.

1. Завжди хвилююсь, коли бачу агаву: сіру корону твердого листу, зубатого по краях і гострого на вершечку, як затесаний кіл (М. Коцюбинський). 2. Бо така таємниця агави: вона цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб цвісти (М. Коцюбинський). 3. «Видно, погане я місце вибрала: близько до села й до узлісся. Зайти б далі, та заблудити можна», – міркувала Леся (М. Олійник). 4. У Кузики неоднакові вуха. Як у Данила на шапці: одне стримить угору, друге – вниз. У Кузьки теж: одне нашорошене, друге опало і теліпається, як неживе, як ганчір'яне (Г. Тютюнник). 5. Думаєш, дивлячись: тут була колись-то кругла яма, та чиясь невідома сила провела пальцем краями, і в тім місці земля репнула; середину ж зігнало до купи, а кругом став рів широченний та глибоченний (А. Свидницький).

III. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Запізнилася весна в цьому році – квітень минав хворобливо важко: стояли впродовж холодні дні, потім блиснуло сонцем, розтанули останні кучугури, запарувало, защебетало – й знову насупилося все, повітря стислося від холоду, й душа теж зіщулилась, як молодий росток, що передчасно вигулькнув на світ (Є. Гуцало). 2. А наше – все круг нас: і води, й дерева, і переписки хвиль, і вогкість лісова, і хмари з синьої прозорчастої криги (М. Рильський). 3. До мови рідної уважний, слова споріднені відзнач: житняк, хліб житній, ячник – ячний, пшеничний – булка і калач (Д. Білоус). 4. Я знаю: трави міцно прикуті ногами до галери степу (Т. Мельничук). 5. Схлипають вікна; під вікнами примерзли квіти. Але ж землі – родити? (В. Поліщук) 6. Припадеш вухом до землі й починаєш прислухатись: що воно діється в чорній глибині? (Є. Гуцало) Живемо, доки не згасла ватра бажань: хвилі хочуть сточити скелю, вітер прагне зірвати капелюха, лицар поклявся ворога вбить

(В. Кузьмич.). Хай той навіки знає, хто ненависть сама: де творчості немає, там і життя нема (В. Сосюра). Спіткала нас біда – не треба лиш відчаю: її віч-на-віч я безтрепетно стрічаю (Ф. Моріак).

Контрольні тести

I варіант

1. У складнопідрядному реченні: *Кожному спадає такої миті на думку чи не стукається до їхніх осель чергова біда?* (Д. Міщенко) - ставиться:

- а) кома;
- б) тире;
- в) двокрапка;
- г) крапка з комою.

2. У реченні: *Прийшла Покрова сиди, чумаче, дома* (Народна творчість) - слід поставити:

- а) кому;
- б) двокрапку;
- в) тире;
- г) крапку з комою.

3. У реченні: *З татарами мирись не мирись все одно порушать замирення і підуть за ясиром* (Д. Міщенко) - слід поставити:

- а) кому;
- б) двокрапку;
- в) тире;
- г) крапку з комою.

4. У реченні: *Але пострілюй надокруж очима: страшніші завжди ті, що за плечима* (В. Забаштанський) - ставиться двокрапка, бо:

- а) друга частина безсполучникового речення пояснює, розкриває зміст першої (можна вставити *a same*);
- б) друга частина безсполучникового речення доповнює першу (можна вставити *що*);
- в) друга частина безсполучникового речення виражає причину того, що говориться в першій (можна вставити *бо*).

II варіант

1. У реченні: *Виговський спустив очі додолу: він по очах старого Стеткевича вгадав його думки* (І. Нечуй-Левицький) – ставиться двокрапка, бо:

- а) друга частина безсполучникового речення пояснює, розкриває зміст першої (можна вставити *a same*);
- б) друга частина безсполучникового речення доповнює першу (можна вставити *що*);
- в) друга частина безсполучникового речення виражає причину того, що говориться в першій (можна вставити *бо*).

2. У реченні: *Я зупинився: з перелога крутивсь під дощиком стіжок, похнюпився, мовчав і мок, лиш сіра яблуня-обнога гукала гілкою листок* (М. Вінграновський) – ставиться двокрапка, бо:

а) друга частина безсполучникового речення пояснює, розкриває зміст першої (можна вставити *a same*);

б) друга частина безсполучникового речення доповнює першу (можна вставити *що*);

в) друга частина безсполучникового речення виражає причину того, що говориться в першій (можна вставити *бо*).

3. У реченні: **Давно відомо: перед Москвою не можна являти слабості, геть усього можеш позбутися (Д. Міщенко)** – ставиться двокрапка, бо:

а) друга частина безсполучникового речення пояснює, розкриває зміст першої (можна вставити *a same*);

б) друга частина безсполучникового речення доповнює першу (можна вставити *що*);

в) друга частина безсполучникового речення виражає причину того, що говориться в першій (можна вставити *бо*).

4. У реченні: **Попливли козаки далі, до Тамані, аж тут трапилася їм пригода: подув великий вітер од схід сонця і два тижні не давав байдакам ходу (А. Кащенко)** – ставиться двокрапка, бо:

а) друга частина безсполучникового речення пояснює, розкриває зміст першої (можна вставити *a same*);

б) друга частина безсполучникового речення доповнює першу (можна вставити *що*);

в) друга частина безсполучникового речення виражає причину того, що говориться в першій (можна вставити *бо*).

Диктант **Вересень**

Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золоточубий вересень. Він причепив до свого бриля червоний з вологістю кетяг калини й нитку бабиного літа, заглянув до нашої школи, завзято вдарив у дзвін та й пішов поміж садами в степи крутити крила вітряків.

Я нетерпляче ждав, коли вересень сполохає над селом ранковий сон чи напівсон отим дзвоном, що прибивається навіть на хутори. І от над хатами урочисто, густо обізвалася мідь, вона злякала на позолочених церковних хрестах гайвороння і всюди-всюди порадувала босоноге школярство.

Ні, це не дзвін, а мої надії бентежно запасмились наді мною і в мені. Вони тепло вихоплюють малого з подвір'я на лебедині крила та й несуть через діброви, села, ріки до того казкового міста, де скільки хочеш читай книжок і вчися аж на вчителя.

Ураз усе покращало біля мене: і ясени з блакитнавіми тіннями й зеленим шумом, і нагорблена клуня з чотирма вітрами, і скрипчиві ворота, од яких піде в щось гарне моя дорога, і маківки, що бринять і бринять на городі, і навіть ледачі гарбузи, що повдягали різнобарвні сорочки та й, лежачи, вихваляються ними (180 слів) (М. Стельмах).

Тире

Аудиторні вправи та завдання

I. Запишіть подані прислів'я та приказки у дві колонки: у першу – тире пишеться між підметом та присудком, у другу – тире пишеться на місці пропущеного члена речення.

1. Коня керують уздами, а чоловіка – словами. 2. Добрий початок – половина діла. 3. Шабля ранить тіло, а слово – душу. 4. Життя прожити – не поле перейти. 5. Чоловік убогий – то кінь безногий. 6. Розум – скарб людини. 7. Красне слово – золотий ключ. 8. Весна красна квітками, а осінь – плодами. 9. Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова – ворогів. 10. Сила та розум – краса людини. 11. Щастя без розуму – торбина дірява. 12. Літо дає коріння, а осінь – насіння.

II. Перебудуйте речення так, щоб замість виділених слів стояло тире.

Словосполученням *називається* поєднання двох або більше повнозначних слів, що виражають єдину назву предмета, поняття, уявлення і виступають однією поширеною назвою. На відміну від речення, словосполучення не є комунікативною одиницею, йому не властива інтонація закінченості.

Під терміном «речення» слід розуміти синтаксичну одиницю, що виражає думку про реальні, бажані, можливі явища дійсності та відзначається смисловою та інтонаційною завершеністю. Характерною особливістю речення є наявність у ньому граматичної основи, *a саме:* одного або двох головних членів. Розрізняють прямий і зворотний порядок слів у реченні. Прямим вважається такий порядок слів, при якому підмет стоїть перед присудком, узгоджене означення *стоїть* перед означуваним словом, а неузгоджене означення *стоїть* після слова, від якого воно залежить.

Рівень тексту *визнаний* найвищим ярусом мовної системи.

III. Запишіть афоризми під диктовку. Звірте написане з надрукованим. Поясніть вживання тире.

1. Доброта – це мова, яку можуть почути глухі і побачити сліпі (Марк Твен). 2. Рідна мова дається народові Богом, чужа – людьми, її приносять на вістрі ворожих списів (В. Захарченко). 3. Відчай і омана – то двоє потворних близнят (Н.Кейв). 4. Рідко кому вдається почути себе – заважають інші (В. Черняк). 5. День – маленьке життя, і треба прожити його так, начебто ти маєш померти зараз, а тобі раптом подарували ще добу (М. Горький). 6. Українські мечі перекуються на рала тільки тоді, коли гасло – Незалежна Держава Українська – перетвориться в дійсність і забезпечить отому ралові можливість зужиткувати рідну плодючу землю з її незчисленими багатствами (С. Петлюра). 7. З погляду молодості життя є нескінченне майбутнє, з погляду старості – дуже коротке минуле (А. Шопенгауер). 8. Найбільше щастя в житті – це впевненість, що тебе люблять (В. Гюго). 9. Сонце часто затьмарюють хмари, а розум – пристрасті (Піфагор). 10. Похвали людину за її спиною – і вона повернеться до тебе обличчям (В. Голобородько). 11. Джерело страху – в вашому серці, а не в руках лякаючого (Джебран). 12. Дурень – свого серця раб, розумний – його господар (Мейдані).

IV. Перепишіть уривки з віршів. Поставте, де потрібно, розділові знаки.

Бо ти на землі людина,
І хочеш того чи ні
Усмішка твоя єдина
Мука твоя єдина
Очі твої одні.

Василь Симоненко

Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше спати спати,
І спати на волі...

Тарас Шевченко

Я є добро. А ти труха і тлінь.
А спільне в нас – що в'язні ми обоє,
дверей обабоки. Ти там я тут.
Нас порізнили мури як статут.

Василь Стус

А я мушу незморено-просто -
Смолоскипом тобі одній
Я кривавих шляхів апостол
В голубі невечірні дні.

Євген Маланюк

Дзвін шабель пісні походи,
Воля соколина,
Тихі зорі ясні води
Моя Україна.

Володимир Сосюра

Очі дві волошки в житі
На Вкраїні, там, у нас.
Коси жмут ясний пшениці
На дорозі, там, у нас.

О.Олесь

Душа в словах як море в перископі,
І спомин той як відсвіт на чолі...
Мій перший вірш написаний в окопі.
Він друкувався просто на землі.

Ліна Костенко

V. Дайте письмове тлумачення поданих слів: слово, література, талант, мистецтво, батьківщина. Складіть з цими словами речення.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Поясніть правопис тире у поданих цитатах.

1. «Час минає!» – звикли ви казати. Час стоїть – минаєте ви (Талмуд).
2. Мені здалося – я живу завжди (В.Стус).
3. Бути людиною – значить бути

борцем (Гете). 4. Хрести на могилах – як знаки додавання між минулим і майбутнім (В. Яворівський). 5. Але ні огорожі, ні будинки – ніщо так не змінилося, як люди (А. Чехов). 6. Здушили сльози – не виходь на люди. Болить душа – не виявляй на вид (Л. Костенко). 7. З усіх два слова – Мати і Вітчизна – існують звіку тільки в однині (Б. Олійник). 8. Коли в голові – вітер, у склянці – буря (Ф. Боднар). 9. Двох потрібно боятися: перший – це сильний ворог, а другий – підступний друг (Кабус). 10. Зазирни у дзеркало – і побачиш людину, яку ти повинен зробити кращою (А. Коваль). 11. Ревнощі – підозра власної неповноцінності (Ю. Рибников).

II. Перекладіть українською мовою та запишіть. Поставте, де потрібно, тире.

1. Человек это интеллект на службе у физиологии (О. Хаксли).
2. Уважение это застава, охраняющая отца и мать так же, как и ребенка: первых оно спасает от огорчений, последнего от угрызений совести (О. Бальзак).
3. Стареть это всего лишь дурная привычка, на которую у занятых людей не хватает времени (А. Моруа).
4. Изрекать могут многие понимают не все (Г. Богослов).
5. Сердце матери это бездна, в глубине которой всегда найдется прощение (О. Бальзак).
6. Мир подобен шахматной доске. Фигуры это наши повседневные поступки; правила игры это так называемые законы природы. Мы не можем увидеть Того, с Кем играем, но нам известно: Он справедлив, терпелив, честен (Г. Гексли).
7. Самая опасная ложь слегка извращенная истина (Г. Лихтенберг).
8. Противоположность любви не отвращение и даже не равнодушие, а ложь (С. Довлатов).
9. Три пути ведут к знанию: путь размышления это путь самый благородный, путь подражания это путь самый легкий и путь опыта это путь самый горький (Конфуций).
10. Охраняют природу значит охраняют Родину (М. Пришвин).
11. Человек твердый приписывает все воле, человек восторженный воображению, человек чувствительный любви (А. Сталь).
12. Зависть яд для сердца (Вольтер).

III. Напишіть твір «Бути людиною – це відчувати свою відповідальність», використовуючи речення з тире.

Контрольні тести

I варіант

1. Встановіть, у якому вислові всі розділові знаки розставлені правильно:

а) Іншим прощай часто, собі ніколи (Публій Сір).

б) Рада б зірка зійти – чорна хмара заступає (Народна творчість).

в) Тут все: і повітря, і тиша, і дерева сповнене такої сили, що й сам мимоволі стаєш сильнішим (М. Стельмах).

2. Встановіть, у якому реченні не треба вживати тире:

а) Тонкі брови, русьві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи все подихало молодою парубочою красою (І. Нечуй-Левицький).

б) Сорок п'ять плюс шістнадцять шістдесят один

в) Істина є добром інтелекту (Г. Кониський).

3. Встановіть рядок з пунктуаційною помилкою:

а) Людина – лук, думка – стріла, справедливість – ціль (Народна творчість).

б) Площа землі сто п'ятдесят мільйонів квадратних кілометрів (З підручника).

в) Дивлячись на людей, усміхався і мій батько – великий добрий чоловік (О. Довженко).

4. Встановіть, яке пояснення вживання тире у реченні: **Інакше дивиться на світло орел, а інакше – сова (І. Величковський)** – є правильним:

а) між реченнями, що входять до безсполучникового складного чи складносурядного речення;

б) на місці пропущеного члена речення;

в) між реченнями, коли зміст їх різко протиставляється.

II варіант

1. Встановіть, у якому реченні всі розділові знаки розставлені правильно:

а) Довбиші були багаті, і Кайдашисі хотілося показати себе з найкращого боку: вона чепурилася, церемонилась, чекала, поки її кілька разів попросять сісти на почесному місці – на покуті (І. Нечуй-Левицький).

б) Давати, брати, ділитися таємницею, розпитувати, пригощати, приймати частування ось шість ознак дружби (Дхаммапада).

в) Тільки одне робить здійснення мрії неможливим це страх – невдачі (Пауло Коельйо).

2. Встановіть, у якому рядку не треба вживати тире:

а) Тиша це мова, якою говорить до людини Бог (Б.-І. Антонич).

б) Лози, висип, кручі, ліс все блищить і сяє на сонці (О. Довженко).

в) Мова довга не є добро (Д. Заточник).

3. Встановіть рядок з пунктуаційною помилкою:

а) Сип коневі мішком не ходитимеш пішком! (Народна творчість)

б) Живі – смертні, мертві – безсмертні (В. Черняк).

в) Не ремесло ганьбить людину, а людина – ремесло (Народна творчість).

4. Встановіть, яке пояснення вживання тире у реченні: **Голодному сниться хліб, спраглому – вода (Народна творчість)** – є правильним:

а) між реченнями, що входять до безсполучникового складного чи складносурядного речення;

б) на місці пропущеного члена речення;

в) між підметом та присудком.

Диктант

Мова

Для кожної людини рідний дім – це місце, де можна відпочити від турбот, це захист від незгод, це відчуття підтримки близьких людей, їхнє тепле, ласкаве слово. Слово, мова – це те, що дає нам можливість висловити свої почуття, думки, це засіб духовного формування особистості. Наша мова – українська, тому що земля наша – Україна.

Нам, українцям, треба плекати рідну мову, вчити своїх дітей, онуків та правнуків, сприяти розквіту українського слова, пісні, красного письменства, бо

«мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, сутність нашої свідомості».

Можуть гинути палаци й собори, села й міста, можуть гинути й цілі держави, однак ці втрати не завжди обривають саморозвиток народу, бо вони є лише окремими гранями його життя. Інакше з мовою, що є синтезом почуттів і роздумів, моралі й етики, мрій та діяльності людей в усіх сферах життя, а тому мова не має початку та кінця, вона невіддільна від народу – носія мови. Юліан Дзерович стверджував: «Мова – це кров, що оббігає тіло нації. Виточи кров – умре нація». Мова – це дума народу, основа його духовного життя, це проста й правдива істина, це золотий запас душі, з яким виростаємо, яким живемо, завдяки якому маємо право пишатися та милуватися рідним народом (192 слова) (З журналу).

Розділові знаки при прямій мові **Аудиторні вправи та завдання**

I. Доберіть приклади до кожної схеми:

А: «П .?!»

«П», - а.?!

«П?!» - а.

«П, - а, - п?!.»

«П, - а – П.?!»

А: «П?!» - а.

II. Перепишіть, розставте розділові знаки при прямій мові.

1. Ти ж там бережи себе, сину, чути голос старої бо все можна купити а здоров'я не купиш (Г. Тютюнник). 2. Голубко Мокрино! промовив Микола, взявши її за руки Постривай! 3. А ти ж не наведеш на мене десятицьких? з острахом спитав Микола. 4. За вовка промовка, а вовк і в хату! Промовила мати, вгледівши сина. А ми, сину, оце розмовляли за тебе, бодай не вадило, коли не чув (І. Нечуй-Левицький). 5. Таже каже Оба, чей, з нею не оженимося? 6. Дівчина на цілу Буковину каже Іван Гадаю за тиждень старости слати. 7. Я насунув брови Що мене гадаю собі мають бадіка хлопцем звати, коли я вже, богу дякувати, парубок, а вус уже таки сіється, – гм! 8. Нічо, братчику, сказала сестра, та лиш ручкою махнула. А далі й каже От сьогодні однако неділя, поїхав би у Довгополе відвідати... Василя... а се доказала вам уже насилу, та й сховала головку в джергу (Ю. Федькович).

III. Вставте в пряму мову дані в дужках слова автора. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Не можна мені до тебе на вулицю виходить (казала Нимидора Миколі в неділю ввечері). 2. А коли ж то ми його заробимо? Хіба за тією панщиною похопишся заробить? (сказав батько). 3. А тоді, як помремо, а як ці змолотимо, то бог уродить другі, може, ще довші (сумно одказав батько). 4. Ходімо, Немидоро, жито жать! А ви, тату й мамо, лягайте спати (промовив Микола). 5. Так нащо ж мені їх показуєш? Спряч їх собі! (рік Василь, сівши собі знов, як сидів). 6. Нічого не бійтесь, вуйку! Я вам за слово мого вітця шлюбую (крикнув

Юрій, як у дзвін ударив) (Ю. Федькович). 7. Тепер я зовсім пані! (Мотря сіла на скрині і промовила) (І. Нечуй-Левицький). 8. Мелашко! Як побачив я тебе над водою, то неначе з криниці погожої води напився (промовив Лаврін тихим голосом) (І. Нечуй-Левицький). 9. Ой боже мій, з цим недбайлом! Тепер про мене, стромляй руку в лемішку та й мішай (крикнула Кайдашиха, глянувши на Мелашку) (І. Нечуй-Левицький).

IV. Утворіть з кожного речення три речення, в одному з яких слова автора були б перед прямою мовою, в другому – в середині, і в третьому – в кінці.

Зразок: Ми всі канікули проведемо в літньому таборі (захоплено вигукнув Сергійко).

«Ми всі канікули проведемо в літньому таборі», – захоплено вигукнув Сергійко.

Сергійко захоплено вигукнув: «Ми всі канікули проведемо в літньому таборі».

«Ми, – захоплено вигукнув Сергійко, – всі канікули проведемо в літньому таборі».

1. Післязавтра відбудеться літературний вечір, присвячений творчості Лесі Українки (оголосив учитель української літератури). 2. Якщо на вихідні буде гарна погода, ми обов'язково підемо в похід до лісу (сказав класний керівник). 3. Наша група зайняла перше місце у спортивних змаганнях (радісно вигукнув Микола). 4. Мамо, я намагатимусь більше не засмучувати тебе (щиро промовила Одарка).

V. Допишіть до слів автора пряму мову. Переробіть складені речення так, щоб слова автора стояли після прямої мови.

1. Студенти вирішили... 2. Марійка подумала... 3. Хтось викрикнув... 4. Мати запитала мене... 5. Денис відповів... 6. Народна мудрість каже... 7. Хлопець злякано прошепотів... 8. Учитель математики сказав... 9. ... лагідно промовила Галина. 10. ... бовкнула Ганнуса і одразу пожалкувала про це.

VI. Прочитайте речення. Переробіть пряму мову на непряму.

1. «Хіба гарна? – підхопила Мотря. – Дуже?» (В. Винниченко). 2. «Ілька! Не в своє діло не мішайсь!» - прохрипів Андрій, зупинившись і повернувшись до Ілька (В. Винниченко). 3. «Не даром кажуть, - почав, зітхнувши Дем'ян, - чії ворота минеш, а попових не минеш...» (В. Винниченко). 4. «А давай об заклад, що перейду на той бік!» - вмить звернувся Федько до Толі (В. Винниченко). 5. «Коли б швидше у лісі вже бути», – думає діва (Королева Наталена). 6. «Руки зв'язать!» - гукнув голос із натовпу (Королева Наталена). 7. Реве несамовито натовп: «Розпни! Розпни його!» (Королева Наталена). 8. «Благословляю вас!» - промовив повним голосом апостол. 9. «Я був бідний, а вони багаті, – не без гіркоти говорив, – але я був пан такий, як і вони» (Г. Журба). 10. «Є десь земля инча, куди відлітають ці журавлі», - прошепотів загадано (Г. Журба).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. До поданих речень з прямою мовою складіть схеми.

1. «Ле-да-що!..» - бурмоче дід крізь зуби, вибиваючи попіл з люльки (Г. Журба). 2. Сусіди збоку нагадують: «Не прогавте, хлопці!» (О. Вишня). 3. Коли мати, було, почнуть: «Уже, сибіряко, хата тобі чимсь тхне!? Уже на вулицю!» (О. Вишня). 4. «Сестро, – говорю я далі. – Ти не знаєш, хто буде цезарем майбутньої імперії – світовий мільярдер чи світовий чиновник?» (М. Хвильовий). 5. Жінчина сказала глухо й мертво: «Слухайте, я мати трьох дітей!» (М. Хвильовий). 6. «Ні, ти не вагаєшся, – додав Хома. – Ти дієш» (В. Петров). 7. «Безсилля? – зауважив він іронічно. – Ти ще ніколи не казав такого!» (В. Петров). 8. «У тебе добра фантазія, дівчино! – криво посміхнувся Петро. – Тобі нічого не варто оббрехати ні в чому не повинну людину» (В. Петров). 9. І думка знов затріпотіла птахом-невільником: «Так, треба негайно іти туди, відкіля він минулої ночі був утік» (Т. Осьмачка). 10. «Чи ж вони розуміють це?.. – затаєно подумав Горобенко. – Але що це – сумнів?» (Б. Антоненко-Давидович).

II. Перепишіть, поставте розділові знаки при прямій мові.

1. Несторенко круто повернув кобилу і скомандував Комзвод, стройся! (Б. Антоненко-Давидович) 2. Весна казав часто сниться мені. 3. Кумедія, їй-богу щиро, по-селянському сказав мені Фавст Мені такий сон миленький наснився, а вони... 4. Він повертається до Кленцова Не радійте, офіцере, з моєї страти... (Г. Косинка) 5. Як гарно гадав я що ми, люди, такі різні, що один з нас потребує зовсім іншого, ніж другий. 6. Пані Івга з розпачу стисла руки й гукнула Яка безодня темряви й зіпсутості! 7. Я маю до нього справу сказав він міліціонерові ач яке опудало! (В. Підмогильний) 8. Коли вранці до мене приходять мій маленький синок і говорить Доброго ранку так велить звичай (І. Сенченко). 9. Чого ж ти нам заспіваєш? Запитав молодий про честь чи про хоробрість, про обов'язок людський чи про лицарську славу? 10. Сідайте до вагонів! скомандував Шахай, і все товариство, товплячись, регочучи й лаючись, полізло до теплушок (Ю. Яновський).

III. Складіть твір-розповідь «Цікавий випадок з мого життя», використовуючи речення з прямою мовою.

Контрольні тести

I варіант

I. Якому з наведених нижче речень з прямою мовою відповідає схема «П, – а, – п?» ?

а) «Хай заспіває про Супруна-козака, - сказав Панько Виривайло, ох і пісня ж грусна!» (Ю. Яновський).

б) «То ж, діду коханий, вареник гречаний» - кричить дівтора (Л. Глібов).

в) «В чом дело? – повторила людина, яка перед цим виглядала з вагона. – Хто ви і чого вам треба?» (Ю. Яновський).

г) «Перший вареник у зубах не в'язне, – усміхнувся Остюк, – піти хіба та порозбивати їхні штати?» (Ю. Яновський).

2. У якому з речень неправильно вжито розділові знаки при прямій мові?

а) «Чи всі понадягали чисті сорочки?» – питає Шахай, і всі здригаються (Ю. Яновський).

б) «Вони не дурні, – сказав грек, – вони здорово зруйнують наш тил» (Ю. Яновський).

в) «Це все французькі полки, пояснив Іван, кожна шабля – полковник» (Ю. Яновський).

г) «Зараз зайде маршал Галат, – продовжував Шахай після паузи, раджу поглянути на цього юнака» (Ю. Яновський).

3. До речення: «**Ви ж самі звідки? – питає хустина. – Гляжу на вас: одяг городська, а розмова наша**» (В. Барка) – знайдіть схематичний відповідник:

а) «П, – а, – п?»

б) «П? – а. – П».

в) «П! – а. – П?»

г) «П, – а, – п!»

4. Знайдіть речення, якому відповідає схема «П!» – а.:

а) «Самовар чи сонет?» – єхидно запитав другий (М. Бажан).

б) «Ну, ні, я так не граюсь!» – запротестував Теодор (Д. Гуменна).

в) «Як важко», – скаржився Джалапіта (Е. Андрієвська).

г) «Співробітництво потрібне! От у ВАПЛІТЕ...» – крикнув другий (М. Бажан).

II варіант

1. Якому з наведених нижче речень відповідає схема А: «П...» ?

а) «Прости, Боже, цей раз та ще десять разів, а там побачимо», – серйозно й молитовно звернувся до когось Панько (Ю. Яновський).

б) «Вони не дурні, – сказав грек, – вони здорово зруйнують наш тил» (Ю. Яновський).

в) «Гарна музика», – шепнула заслухано Дарка (І. Вільде).

г) Глянула Вергунівська на годинника: «Час уже з школи їй..» (Д. Гуменна).

2. У якому реченні неправильно вжито розділові знаки при прямій мові?

а) «А це... – ніяково зам'ялась моя Вергунівська. – Хіба я не казала вам, що наш Василько розійшовся із жінкою та й дитину забрав?» (Д. Гуменна).

б) «Ну, це забобон, повір'я», – відмахнувся Василь (Д. Гуменна).

в) «Хто його примусить признатися? – промовив другий» (М. Бажан).

г) Перший раптом сказав: «А чи чули ви про останню літературну подію?» (М. Бажан).

3. До речення: «**Нічого, - промовила Галя і стала, захищаючи спиною покуть. – Це мій батько!**» (І. Багрянний) – знайдіть схематичний відповідник:

а) «П, – а. – П!»

б) «П, – а, – п!»

в) «П», – а.

г) «П! – а. – П?».

4. Знайдіть речення, якому відповідає схема А: «П?»:

а) «Ага...» – промовив Микола і чомусь тяжко насупився (І. Багряний).

б) Чумаченко здавленим голосом сказав: «Як же це так?» (І. Багряний).

в) «І прийшов тоді Юда із стражою... – бубонів отець Яков, забувши, що він уже це читав. – І показав їм...» (І. Багряний).

г) Галя шарпнулася до дверей: «Вже, мамо! Тут!» (І. Багряний).

Диктант

Астроном ішов між ночі. Благенька одежа не хоронила його від прохолоди; він давно вийшов із помістя й давно кульгав курною дорогою. Тут, на землі, не піднятий за допомогою труб до неба, він починав боятися. Боявся кущів, темряви і своєї самоти.

«Я завжди любив усамітнення, – думав він. – Мене ніколи не вабили торжиська».

Але сьогодні, позбувшись улюблених приладь та книг, він здався собі комашкою, котра повзе і ніяк не може переповзти заклятої відстані.

«А може, ця дорога й не веде нікуди, – гадкував астроном. – Я добре орієнтуюсь у небі, але погано на землі!»

Він звів голову, але неба сьогодні не побачив. Груба вата хмар полонила мерехтливу зоряну стихію і лягла на землю. Астроном сів на узбіччі дороги й затулив долонями обличчя.

«Врешті, куди я йду? – думав він. – Навіть не знаю, куди мені йти! Йду, бо дому ніколи й не мав».

Сидів, як малий гном, розгублено кліпаючи очима, хотілося йому дістатися до тихої місцини, знайти десь у забіччі добру хату і заходитися вираховувати – папери свої таки захопив.

«Бо я, – думав він, – мушу вирахувати зірку, яка, можливо, визначає долю світу. Коли ж не світу, то принаймні мою!»

Його очі спалахнули тугою. Звівся і знову рушив.

«Хоч би вийшли зорі, – мріяв він, – тоді можна було б розглянутися й вибрати той чи інший напрям».

Астрономові здалося, що блукає він уже роки. Знайшов калюжу й пригнувся, щоб побачити своє відображення. Але було темно, і він не побачив нічого.

«Треба таки йти, – гадав він. – Рано чи пізно я натраплю на село. Там можна буде переїсти й спочити; головне, подолати цю кляту дорогу!»

Астроном засунув вузькі долоні в рукави і, притупуючи, побіг. Він біг довго, аж піт проступав великими краплями на його малому зморщеному лобі (243 слова) (В. Шевчук).

Розділові знаки при цитатах Аудиторні вправи та завдання

I. Прочитайте. Знайдіть цитати, поясніть розділові знаки при них.

1. Глибокою любов'ю та співпереживанням долі рідної Батьківщини переповнені рядки Т. Г. Шевченка: Світе тихий, краю милий, Моя Україно! За що тебе сплюндровано, За що, мамо, гинеш? 2. Ще П. Куліш заповідав «свої мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем» триматися. 3. «Ще не вмерла Україна, і слава, і воля», доки є люди, яким не байдуже до неї. 4. Колись і сьогодні по-пророчому звучать слова Миколи Костомарова: «І встане Україна з своєї могили і знову озоветься до всіх братів своїх Слов'ян...». 5. Тугою самоти кричать до нас з позачасся слова Лесі Українки: «А в серці тільки ти, Єдиний мій, коханий рідний краю!». 6. Хоч, кажуть, нас великі міліони, А все б'ємо своїй біді поклони, - обурливо заявляє в вірші «Зернятка» Б.Грінченко. 7. Неодноразово Іван Франко говорив, що в Україні «дух мій, майбутнє моє, і краса, і держава!». 8. Двоє, контрастно, але до болю влучно сказав Г.Чупринка в вірші «Рідний край» про неньку-Україну: Мій рідний край такий веселий, Мій рідний край такий сумний! 9. Як говорив Д. Донцов: «України ще нема, але ми можемо створити її в нашій душі».

II. Складіть речення, ввівши в них цитати – вислови видатних людей про історію.

1. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря – слав'янська земля (Т. Шевченко). 2. Із того часу всі в нас поділились на живих і мертвих, та й довго ще ділитимуться (П. Куліш). 3. Державна самостійність єсть головна умова існування нації... (М. Міхновський). 4. Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули і ніколи вже не вернуться (М. Міхновський). 5. Як не можна спинити річку, що, зламавши кригу навесні, бурхливо несеться до моря, так не можна спинити націю, що лама свої кайдани, прокинувшись до життя (М. Міхновський). 6. Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо (В. Липинський). 7. Тільки такі зруйновані нації можуть воскресати, а не безсило в своєму гробі борсатися, які духу свого, хоч би поза межами Батьківщини, поза своїм тілом, живим зуміли заховати (В. Липинський). 8. Кожне слово перекоує тоді, коли за ним дзвенить зброя (М. Куліш).

III. Поставте потрібні розділові знаки. Зверніть увагу на вживання розділових знаків при цитатах.

М. Шлемкевич казав На перехресті доріг стоїть українська душа в латаній свитині зшитій із поношених і потертих мислей. 2. Скільки мудрості приховано у словах Т. Шевченка В своїй хаті своя й правда і сила і воля. 3. Змовчана правда краща од голосної брехні вчить нас П. Куліш. 4. Кинене посіяне зерно каже Уляна Кравченко ще не завтра дасть жниво треба ждати... 5. Не може древо ледаче давати плоду доброго твердить Пантелеймон Куліш. 6. Ось як про процес навчання говорив І. Франко Хто ж то бачив Щоб наука йшла до голови без бука. 7. Украдене щастя ніколи не буде довготривалим. 8. Нас все рівно зведуть до купи оті виписані Франком перехресні стежки. 9. Гордість се

одинок зброя жінки якою вона справді може вдержатися на поверхні життя писала О. Кобилянська, витворюючи за цим твердженням образи своїх головних героїнь.

IV. Поставте потрібні розділові знаки, особливу увагу звертаючи на вживання їх при цитатах.

Сонетом «Моєму читачеві» І. Франко благословляє читача на все життя зберегти серце чисте й щире душу. 2. Життя говорив Франко мені всміхалось а діти були тим весняним сонячним промінням яке зігрівало моє серце. 3. Михайло як пише академік Сергій Єфремов чув українську мову тільки від челяді а сам нею не говорив з дитинства. 4. В своїй студії Коцюбинський і Шевченко літературознавець Павло Филипович влучно зазначає що письменник пройшов довгий шлях шукань і віддав чималу данину етнографічній школі та народницькій ідеології. 5. На шлях я вийшла ранньою весною зачинає Леся Українка один із своїх молодечих віршів. 6. Поколінню Лесі Українки не судилося спалити молодість і полягти при зброї. 7. В. Стефаник пішов до людей бо тота дорога була его судьбою любив свою дорогу над все. 8. Я писав тому щоби струни душі нашого селянства так кріпко настроїти і натягнути щоби з того вийшла велика музика Бетховена писав В. Стефаник. 9. На лоні зеленого степу О. Гончар пізнав невичерпну красу природи України і під впливом її вражень став поетом Не виніс щастя мука і задзвеніли в серці звуки і розітнувсь мій перший спів. 10. О слово будь мечем моїм пише О. Гончар в одній поезії 1907 року. 11. У збірці Миколи Філянського В. Пачовський відзначив синтезу того глухого терпіння застою і задуми в яку попав наш нарід минулого віку після безуспішних зривів. 12. Суть цієї мудрості ніщо інше як Винниченкове будь чесний із собою. 13. С. Єфремов без сумніву мав рацію коли писав що Винниченко сам дійсно і не менше мучився од нерозгаданих загадок які ставило йому життя. 14. Релігія опіум для народу сказав Маркс Мистецтво це теж релігія і теж опіум. 15. Н. Королева все життя була вдячна чоловікові за те що вивів її з інших далеких шляхів на шлях українського письменства. 16. Автора не задовольняє рядок Вони ламали лід мов крилами весни. 17. Ю. Клен у своїх Спогадах про неокласиків Зеров міг із тактичних причин похвалити про око людське Місто В. Сосюри. 18. Дослідник А. В. Ніковський пише Павло Тичина давніше писав дуже чепурно еластично музично граціозно. 19. Жду твоїх вітрил зізнається П. Тичина у своїх прагненнях до землі.

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Із творів українських письменників виберіть цікаві цитати на таку тематику: «Батьківщина», «Любов», «Праця», «Слово», «Природа».

II. Поставте потрібні розділові знаки. Поясніть вживання розділових знаків при цитатах.

1. Червоною ниткою через повість О. Кобилянської «Земля» проходить наскрізна ідея чоловік без землі нічого не значить. 2. Ми люди що знаємо лиш

землю говорить Кобилянська Вона чорна та й руки почорніли від неї та проте вона свята. 3. Яким болем переповнені рядки П.Тичини Як страшно Людське серце До краю обідніло. 4. Скільки мудрості у словах М. Куліша Кожен з нас живе у віках бо ми перш за все ідеї. 5. Птах подеколи так зникає до клітки що згодом негоден прожити без неї стверджує М. Осадчий. 6. Мусимо рости і духовним зростанням моральним авторитетом здобувати престиж і відстоювати своє місце під сонцем аби бути людьми говорить Є. Сверстюк. 7. Потрібно сумлінно робити протягом життя адже за словами О. Кобилянської Наша доля працювати тому що й відпочинок наш потім без кінця. 8. Чистою правдою відомою лише великим творцям просякнуті слова М. Осадчого про те що митець мусить втікати з життя для того щоб його впізнати. 9. Всі дороги в світі це лише орбіти якою б не ішов все одно повернешся туди звідки вийшов в яму песимістична але незаперечна істина що вийшла з-під пера М. Куліша.

III. Напишіть твір-роздум за цитатою:

Десь на дні мого серця

Заплела дивну казку любов (П. Тичина).

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть варіант, у якому не допущено пунктуаційних помилок в оформленні цитати:

- а) «Україно моя мила,
Краю пам'ятливий,
Там любив я дівчиноньку,
Там я був щасливий» (Т. Шевченко).
- б) «Свою Україну любіть,
Любіть її...Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть» (Т. Шевченко).
- в) Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі (Т. Шевченко).
- г) «Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю» (Т. Шевченко).

2. У якому випадку неправильно вжито розділові знаки при цитаті?

а) В Є. Плужника за тло думки скрізь править песимістично забарвлений скептицизм:

Скажи, недуго, де ти сил взяла
Маленькі радощі роздмухати в великі?

б) ...література наша – це не шлях до легкої слави, не спосіб заробітку і не розвага на дозвіллі, а чесне служіння народові, народному ділу, народній ідеї (Б. Антоненко-Давидович).

в) В приватному листі від 6 січня 1971 року Антоненко-Давидович писав: «Офіційно мене не покарано за відмову давати свідчення на суді, як того можна було сподіватись, але неофіційні санкції вже почались...»

г) Суть твору концентровано виражає рядок із вірша: «Сліпе село лютує, а Україна кров'ю харка» (Г. Косинка).

3. У якому випадку цитата підпорядковується пунктуаційним правилам прямої мови?

а) Європейський Фауст шукав її із молитовником в руках.

б) Герой роману «Місто» поет Вигорський висловився так На межі двох діб неминуче з'являються люди, що зависають якраз на грані, звідки видно далеко назад і ще далі вперед.

в) Після першого вибуху ненависті до незрозумілих і чужих йому горожан безглузких крамарів, учителів, безжурних з дуросців ляльок у пишних уборах він приходять до тверезої і холодної думки ...зненавидіти місто.

г) Поза елементарним технічним вишколом, неокласицизм, на думку публіцистичної критики, не існував – не існував як якась завершена, кристалізована в собі течія!

4. Укажіть речення, у якому цитату вжито як його частину:

а) Про образність Орестову писав був С. Гординський Це не той імпресіонізм відірваних від себе, не пов'язаних образів...

б) У книзі «Великодній передзвін» О. Лятуринська зауважувала ...писанка – наш предківський скарб...

в) Однак, як зазначав Є. Маланюк, це були представники спізненого покоління, бо визвольна війна доля нас була скінчена.

г) Після прочитання листа Д. Гуменної Г. Косинка сказав Дівча сі перепудило!

II варіант

1. Укажіть речення, у якому правильно вжито розділові знаки при цитаті:

а) Та ось роман Олесь Гончара «Людина і зброя»: «Уночі, коли з глибин космосу проступають зорі, – зізнається Колосовський, – ... ми відчуваємо, що йдемо не просто по землі – йдемо по планеті».

б) Як висловився Д. Павличко, до схрещення найболючіших світових проблем столиць на дорогах одного українського села вдається Олесь Гончар у романі «Тронка».

в) «На дитину дивлюсь і вже тривожусь. На травинку – за неї теж...», каже один з персонажів твору.

г) Олесь Гончар підкреслює, що його основне завдання – відкривати в людських душах джерела світлі і здорові.

2. Укажіть речення, у якому неправильно вжито розділові знаки при цитаті:

а) Правду сказав Екзюпері: «Про собор не скажеш нічого, коли говорити лише про камені».

б) Яворницький Гончара «видобував з небуття самий дух козацької республіки, затопленої невігласами та вульгаризаторами...».

в) Думаю, що коли говорити справді про негативний тип, то для цього варто було б пошукати когось розумнішого, ніж Володька Лобода (М. Шамота).

г) Від батька в нього – лише той кущик із трьох волосин – далекий правнук козацького оселедця.

2. У якому випадку вживання розділових знаків при цитаті підпорядковується пунктуаційним правилам прямої мови?

а) Наші естетичні смаки начебто формувалися під нібито прекрасним, а насправді облудним гаслом мистецтво належить народу.

б) О. Зуєвський розвиваючи поетику неокласицизму, подібно до заклику Сквороди пізнай себе!, закликав українських поетів – спізнай слово!

в) Нація – це ступінь до вияву індивідуальності, а виявлення індивідуальності – це єдине виправдання земного буття людини стверджує І. Костецький.

г) Петро Одаренко з нагоди п'ятдесятиріччя О. Зуєвського написав що тема України в поезії поета виявлена у зворушливих образах рідної природи.

2. Укажіть речення, у якому цитату вжито як його частину:

а) Справді, як пише Богдан Бойчук, торкати поезію – це торкати нерви часу.

б) Його фраза Будьмо людьми, гетьмане! це також не історична реальність, а наш теперішній щирий жаль, що події на Україні розгорталися тоді так фатально.

в) Бувають, може, й кращі голоси, але такого другого немає! (Ліна Костенко)

г) Просто запам'ятати афоризм В життя приходиш чистий і красивий. З життя ідеш заморений і сивий.

Диктант

Коли покинуть голови переможених і сили їхні кануть у працю на хліб насущний, то на озлиднілому ґрунті завжди виростають поодинокі високі постаті як голос самозбереження народу, що мусить висунути свою естафету в особі подвижника, який швидко згоряє за всіх, як згоріли у нас тисячі безіменних, з забутими іменами і з великими іменами. Вони були голосом не тих своїх сучасників, що приносили жертву Ваалу, і не тих, що гнулись безсловесно, – вони виражали те, що проноситься над головами недолугих сучасників як відлуння голосу великих прадідів. «Мов окаянні на розпуттях велелюдних», як вигнаний демагогами Мойсей, як речниця трагічної правди Кассандра, вони волають голосом вопіючого в пустині і заохочують сучасників: «Хоч би вухам глухим до німої гори говори!» (І. Франко). Вони пронесли для нас вічно живий смисл минулого...

Якщо вони, їхні ідеали, їхня слава і спадщина здрібніли в нащадках, то це не через тягар минулого часу і потреби нового часу. Все дрібніше і нікчемніше в миршавій і нікчемній душі – як «гасне все в душі невольничій у нас» (Леся Українка).

Але чи не тому душа нікчемніє, що в ній перестає жити духовна сила і велич предків? Нидіючи, вона метушливо починає шукати легкого замітника дідівської спадщини і зупиняється, звичайно, на сусідській гармошці...

Але хліба не зрікаються. Наш народ ще ніколи не жив без духовного, і вся його історія, хоч як мало нині нам відома вона, – лягала в основу отих Франкових слів:

І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,
Простувать в ході духові шлях
І вмирати на шляху.
... Простувать духові шлях... (228 слів) (Є. Сверстюк)

Розділові знаки при діалозі **Аудиторні вправи та завдання**

I. Поясніть пунктограми при діалозі.

Приходить тато з роботи. Він стомлений і сердитий. Руки сиві од олова літер, які він складає в друкарні. Щоки теж ніби оловом налиті, худі-худі, борода на них така рідка, що видно крізь неї тіло.

- Що? Вже знов? – питає він, глянувши на Федька.

Федько ще більш насуплюється й починає колупати пальцем кінець столу. А мати розповідає.

- Правда то? – питає батько в Федька.

Федько мовчить.

- Кому ж я говорю! Правда те, що мати каже?

- Правда, - тихо одмовляє Федько.

- Скидай штани.

Федько мовчки встає, скидає штанці й чекає, похиливши голову.

Батько здійма з себе ремінь, кладе Федька на стілець і починає бити.

Федько здригується всім тілом і шарпа ногами.

- Лежи!! – кричить батько.

- А кляте ж яке! А кляте! – сплескує руками мати.

- Хоч би ж попросило тата, хоч би заплакало. Камінь, а не дитина!

Сибіряка якийсь...

Вибивши «сибіряку», батько вийма з кишені дві або три копійки й дає йому:

- То тобі за те, а це за те, що правду говориш... (В. Винниченко)

II. Складіть діалог на одну з тем: «У бібліотеці», «Гостина знайомих», «У магазині», «Екскурсія по місту», «Подорож визначними місцями».

III. Перекладіть текст українською мовою. Розставте розділові знаки; поясніть їх уживання при діалогічному мовленні.

Лиза покраснела Вы ошибаетесь Федор Иваныч сказала она вы напрасно думаете А разве вам Владимир Николаевич не нравится спросила она вдруг Не нравится Отчего же Мне кажется сердца-то у него и нету Улыбка сошла с лица Лизы Вы привыкли строго судить людей промолвила она после долгого

молчання Я не думаю Какое право имею я строго судить других помилуйте когда я сам нуждаюсь в снисхождении (И. Тургенев).

IV. Поставте розділові знаки при діалогічному мовленні.

(...) А хто вам про це розказував, мамо (...) Дядько Левко (...)

(...) Ні. Він мовчав. Сама бачила й чула. Я теж-бо за нею слідком з роботи тікала. Отуди ярком, ярком – і до пошти. Дивлюсь, а вона вже на поріжку сидить, жде... Вона щораз перша вгадувала, коли тато обізветься (...)

(...) І ви на неї не сердилися (...)

(...) У горі, сину, ні на кого серця немає. Саме горе (...)

(...) А як же то – вона вгадувала, а ви – ні (...)

(...) Хтозна, сину. Серце в усіх людей неоднакове. В неї таке, бач, а в мене таке... (Г. Тютюнник)

V. Перепишіть, розставте розділові знаки. Кожну репліку починайте з нового рядка.

Що ж ти шукаєш сину в Сократа запитав якомога спокійніше Ефеб стояв і дивився ясними чистими очима на батька І був сам ясний та чистий, правдивий і нехитрий Істину батьку А хіба це не істина повів рукою за вікно Сонце істина і смоківниця теж одначе це істини буття а не думки Себто короткочасні минуці істини А оце зовсім не істина показав на зброю розвішану по стінах

В кімнаті запала мовчанка Важка й тривожна як перед жертвним молінням Її перетинало тільки сюрчання цикади яке долітало з саду тонке й гаряче мов кінчик стріли в польоті

А Іно сину Вона любить тебе тихо майже пошепки мовив Феоген Ти дарував їй вінки Юнак похилив голову на його щоках спалахнули червоні заграви Жіноча любов недовговічна істина (Ю.Мушкетик).

Вправи та завдання для самостійного виконання

I. Перепишіть, розставте розділові знаки. Назвіть пунктограми.

У мене своя система.

Я гукаю Ведмедя (так звать мого сина) і ласкаво запитую його

Скажи мені, моя крихітко, перед чим ти повинен нагинатись?

Перед Пієм, таточку.

А що є Пій?

Він дивиться на мене і, не збиваючись, карбує

Пій – все, що над нами суще.

Наприклад?

Іван Степанович Дуля – голова вашого правління; Параскева Юхимівна – його жона, Ляля і Ляля – його дітки.

Хороше б'ю я в долоні і проваджу іспит далі.

А чи вмієш же ти добре нагинатися?

Мама кажуть, що я добре це роблю. Мене навіть погладив колись сам Пій.

(І. Сенченко).

II. Продовжіть діалог за поданим початком.

Зустрілися два сусіди та й почали один перед одним вихвалитись:

- Добридень, Степане!
- Ач, будь здоров, Петре!
- Як ся маєш?
- Чудово. От і хатинку білобоку відбудував, і городик чепурненький виходив, і садочок квітучий виплекав. А ти, бачу, ніяк ради господарству дати не можеш?!..

III. Запишіть поданий діалог за зразком: «Маленький вугляр?» – «Так». – «А ти бачиш сонце?» – «Бачу». – «То чого ти хочеш від нього хлопчику?» – «Тепла і ласки» (Г. Кирилюк).

Зате зараз Діденко, виїхавши за межі табору, має волю гоготати на всю душу:

- Го-го-го-го-о-о!
 - Співаєш? – сміючись, питає зустрічний водовоз із сусіднього полку.
 - А що – погано?
 - Ні, не погано. Так і вовк у степу співає.
 - Давай удвох!
 - Давай!
- І вже у дві горлянки:
- Го-го-го-го! Го-го-о-о! (О. Гончар)

Контрольні тести

I варіант

1. Укажіть рядок, у якому правильно вжито розділові знаки при діалозі:

- а) – Ніщо не вдієш, дівчино, прощай! (Л.М. Мозендз)
- б) – Їдьте до нас казали вони може легше буде (В. Підмогильний).
- в) А другий на возі: «Комісарами хочять бути» (Г. Косинка).
- г) Як же ж це?.. – а потім з нотою розпачу. – Так що, батьку, я прибув... (І. Багрянний)

2. Укажіть рядок, у якому неправильно вжито розділові знаки при діалозі:

- а) – Не хили голову, Кресафте, – долинає до нього, ніби крізь товщу води (О. Гончар).
- б) – Не в тім річ... Не в тім річ, – час від часу шепотіли сухі, запечені губи (О. Гончар).
- в) Отой теж був йому другом – вказують Іванові Оскаровичу на старого (О. Гончар).
- г) – Та ні, це вихопилось так, мимоволі, – усміхнувся гігант (О. Гончар).

3. Укажіть рядок, у якому допущено пунктуаційні помилки:

- а) – Не чує, – всміхнулася Єлька. – Справді Нечуйвітер... (О. Гончар)
- б) – Хто знає, чи наше зелене місто врятується, – промовила Ута сумно (В. Вовк).
- в) – Де д-р Вовк, сестро? – спитала я її живо (В. Вовк).
- г) – Хто бачив моє обличчя, сказав Джалапіта, той завжди дивитиметься на воду (Е. Андієвська)

4. Укажіть рядок, у якому не допущено пунктуаційних помилок:

а) – Тоді не було б тебе... шумить велика «татова сосна» (Г. Тютюнник).

б) – Краще померти стоячи, ніж на колінах жити!, – сказав учитель історії дітям (Б. Олійник).

в) – Гаразд, – сказав він. Я попрошу у пані з книжок лише одну (В. Шевчук).

г) – Я зрозуміла, – сичала вона хрипко, – саме це було причиною моїх нещасть!

(В. Шевчук)

II варіант

1. Укажіть рядок, у якому правильно вжито розділові знаки при діалозі:

а) – Хтось відвів мене до дверей. Далі все – як у тумані (М. Куліш).

б) Яке ж тобі прізвище дадуть, Минусю?.. (М. Куліш)

в) Надходить гроза, – каже мати (М. Хвильовий).

г) – Який вихід? І я не бачив виходу (М. Хвильовий).

2. Укажіть речення, у якому неправильно вжито розділові знаки при діалозі:

а) – Ви зі мною не згодні? – і грохот хриплого реготу покотився в темні княжі покої

(М. Хвильовий).

б) – Ах, як я втомився, мамо! (М. Хвильовий)

в) – Фантом? – знову здригнувся я (М. Хвильовий).

г) «– Мати! Кажу тобі: іди до мене!» – крикнув я (М. Хвильовий).

3. Укажіть речення, у якому не допущено пунктуаційних помилок:

а) І раптом чую:

– Ну, комунаре, підводься! (М. Хвильовий)

б) – Таварищ Гарабенко! Славіна зробила наголос (Б. Антоненко-Давидович).

в) «Який же ви молодий, який молоденький», – захоплено казала вона (В. Підмогильний).

г) – Щасти боже – відмовила Настя – чуєш, Серього! (В. Підмогильний)

4. Укажіть речення у якому допущено пунктуаційні помилки:

а) – Яка я вдячна вам, Насте, – сказала пані Ївга, – що ви дали мені притулок і доручаєте виховувати свого сина (В. Підмогильний).

б) – Там чекає, – відповів Остюк, – я біжу за хлопцями (Ю. Яновський).

в) – Боже помагай! З ночвами на Дунай! – проспівав собі під ніс Панько (Ю. Яновський).

г) – «Чи всі понадягали чисті сорочки?» – питає Шахай, і всі здригаються (Ю. Яновський).

Диктант

Коли Нюра прийшла по нього в майстерню, він, наче вперше, здивувався: яка ж вона молода. Зовсім молода. У Нюри на зеленому пальті білили сніжинки, блищали краплинки води.

– Надворі йде сніг, – сказала вона. – Вперемішку з дощем.

– Так? – запитав він.

– Я не люблю такої погоди. Бр-р...

Вона сіла на грубий дерев'яний стілець, зняла з голови червону шапочку, струснула на підлогу. Від дівчини пахло свіжістю й холодом, приємною свіжістю і приємним холодом. А він дивився на неї, думав, що вона молода. Наче це вперше вдалося йому побачити. Ніби до цього очі в нього були засліплені, – і ніжність її рухів, вся її постать наче не западали в його погляд. А тепер вона з'явилася несподівано, він навіть не думав, що вона сьогодні прийде зранку, – і він зараз не міг одірватися від неї, з якоюсь жадібністю дивився.

– Ти дивний, – сказала Нюра.

– Чому?

– Ти не спускаєш з мене погляду. Ніби побачив у мені щось нове.

– Я й справді побачив.

– Що ж саме?

– Я побачив, що ти дуже молода. Нюра засміялася.

– Я завжди була молодою. І залишуся такою.

– І коли ти приходитимеш до мене, то від тебе пахнутиме зимою, ожеледдю?

– Так. І я сміятимусь, щоб розвеселити тебе. Бо ти завжди похмурий. Надутий. Ти працюєш, рубаєш свій мрамур, весь у білому пилові – і насуплений. І чого тобі сердитись?

– Я не серджусь. Тільки думаю, що ти надто молода. І я буду старіти, а ти справді залишатимешся молодою. В порівнянні зі мною. Я ніколи не побачу тебе такою ж старою, як сам.

– Ха-ха! Звичайно, ні. Але колись я також матиму стільки років, як і ти.

– Це буде не скоро. Можливо, я цього ніколи не побачу. І ти в моїй пам'яті назавжди залишишся такою, як зараз (233 слова) (Є. Гуцало).

Список рекомендованої літератури

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища шк., 1985.
3. Дудик П. С. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К.: ВЦ «Академія», 2010.
4. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001.
5. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972.
6. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 2000.
7. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. – К.: Наук. думка, 2015.
8. Фаріон І. Правопис чи корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір / І. Фаріон. – Львів: Свічадо, 2004.
9. Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова. Довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко. – К.: Либідь, 1996.
10. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови / І. П. Ющук. – К.: Освіта, 2012.
11. Яцимирська М. Г. Сучасна українська мова: Пунктуація / М. Г. Яцимирська. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002.

Навчальне видання

Дружинець Марія Львівна
Сеник Ганна Володимирівна
Романченко Алла Петрівна
Антонюк Олена Всеволодівна
Вартик Олена Петрівна
Дубик Алла Олександрівна
Коваленко Олена Анатоліївна
Кристева Тетяна Олександрівна
Леонтєва Олена Олександрівна
Мурзичева Лідія Миколаївна
Пазіна Наталія Василівна
Порожнюк Алла Леонтіївна
Прісовська Галина Євгенівна
Третьченко Алла Володимирівна
Хлопова Альона Володимирівна
Щербина Валентина Іванівна
Якимович Олена Леонідівна

ПРАКТИКУМ

З УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Навчальний посібник

За редакцією авторів

Підп. до друку 29.08.2018. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк.23,02. Тираж 100. Зам. № 1787.

Видавець і виготовлювач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12
Тел. (048) 723-28-39. E-mail: druk@onu.edu.ua